ŞEHİR VE KÜLTÜR:
istanbul

A.Haluk Dursun
Ahmet Emre Bilgili
Artun Ünsal
Beşir Ayvazoğlu
Hikmet Barutçugil
İlber Ortaylı
İskender Pala
Korkut Tuna
Murat Belge
S. Faruk Göncüoğlu
Sinan Genim

ŞEHİR VE KÜLTÜR: istanbul

ŞEHİR VE KÜLTÜR:
istanbul

Editör
Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili

Editör Yardımcıları
Abdurrahman Çelik
Yasin Şafak

Yayına Hazırlayan
İbrahim Gümüş

Kapak Tasarımı
İlhami Durmaz

Grafik-Tasarım
Caner Yıldırım

Baskı Yeri ve Yılı
İstanbul, Eylül 2010

Yayına Hazırlık
Sahra Görsel ve Sanatsal İletişim Ltd. Şti.
Cağaloğlu Yokuşu No:12/5 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 511 25 40

Baskı
Ebru Matbaacılık A.Ş.
İkitelli Organize Sanayi Bölgesi
Atatürk Cad. No:135 İkitelli / İstanbul
Tel: (212) 671 93 70

ISBN Yayın Kodu
978-605-363-704-2

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü
Alay Köşkü, Gülhane, Sirkeci / İstanbul
Tel: (212) 528 68 21 Faks: (212) 528 68 20
iktm34@kultur.gov.tr
www.istanbulkulturturizm.gov.tr

Bu kitap İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın desteğiyle hazırlanmış ve basılmıştır.

ŞEHİR VE KÜLTÜR:
İstanbul

A.Haluk Dursun
Ahmet Emre Bilgili
Artun Ünsal
Beşir Ayvazoğlu
Hikmet Barutçugil
İlber Ortaylı
İskender Pala
Korkut Tuna
Murat Belge
Sinan Genim

İSTANBUL 2010 AVRUPA KÜLTÜR BAŞKENTİ

İçindekiler

Sayfa **Yazar** - Konu

9 **Beşir Ayvazoğlu**
İstanbul Kültürü ve Estetiği

61 **Prof. Dr. İlber Ortaylı**
İstanbul'da Tarihi Yaşamak

103 **Doç. Dr. A. Haluk Dursun**
Tarih, Mekan ve Kültür: İstanbul

183 **Prof. Dr. İskender Pala**
İstanbul: Dizelerin ve Cümlelerin Müstesna Şehri

233 **Dr. M. Sinan Genim**
İstanbul ve Mimari

297 **Prof. Dr. Murat Belge**
İstanbul: Geçmiş ve Gelecek

321 **Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili**
Şehir ve Kültür, Eşsizliğin Doruk Noktası: İstanbul

357 **Prof. Dr. Korkut Tuna**
İstanbul'un Sosyololojik Dönüşümü

385 **Prof. Dr. Artun Ünsal**
Geçmişten Günümüze İstanbul'un Lokantaları

429 **Hikmet Barutçugil**
İslam Sanatlarının ve Kağıt Süslemenin Zirvesine Tanıklık Eden Bir Şehir; İstanbul

9 **Beşir Ayvazoğlu**
İstanbul Kültürü ve Estetiği

61 **Prof. Dr. İlber Ortaylı**
İstanbul'da Tarihi Yaşamak

103 **Doç. Dr. A. Haluk Dursun**
Tarih, Mekan ve Kültür: İstanbul

183 **Prof. Dr. İskender Pala**
İstanbul: Dizelerin ve Cümlelerin Müstesna Şehri

233 **Dr. M. Sinan Genim**
İstanbul ve Mimari

297 **Prof. Dr. Murat Belge**
İstanbul: Geçmiş ve Gelecek

321 **Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili**
Şehir ve Kültür, Eşsizliğin Doruk Noktası: İstanbul

357 **Prof. Dr. Korkut Tuna**
İstanbul'un Sosyololojik Dönüşümü

385 **Prof. Dr. Artun Ünsal**
Geçmişten Günümüze İstanbul'un Lokantaları

429 **Hikmet Barutçugil**
İslam Sanatlarının ve Kağıt Süslemenin Zirvesine Tanıklık Eden
Bir Şehir; İstanbul

Takdim

Şehir ve kültür kavramlarının dünyada birbirlerine bu kadar yakıştığı ve anlam kazandığı şehrin *İstanbul* olduğundan hiç kuşkumuz yok. Çünkü İstanbul; bütün hususiyetleri ile eşsizliğin bir arada ve doruk noktada bulunduğu bir dünya şehridir. Hiç abartısız ve gururla söylemek gerekirse; İstanbul'la kıyaslanabilecek ve bir bütün olarak ondan daha üstün özellikleri haiz bir başka dünya şehri yok.

İstanbul'da yaşayan *şehirliler* olarak yukarıda ifade ettiklerimiz bütün içtenliğimizle kabulümüzdür. Eleştirimiz bugüne yöneliktir. Bu şehri neden gereği gibi koruyamadığımız, geliştiremediğimiz ve yararlanamadığımıza ilişkindir. Şehir bir kültür ise, bu kültürü bireylere kazandıramadığımıza yöneliktir. İstanbul'un gelecek tasavvurunu oluşturamadığımız ve eşsiz potansiyelini bireysel ve sosyal *kazanımlara* dönüştüremediğimiz içindir.

Bugün, şehir ve kültür ilişkisini içeren önemli bir problemle karşı karşıya bulunuyoruz. Ülkemizde özellikle son yarım yüzyılda, başını İstanbul'un çektiği büyükşehirlerin demografik olarak aşırı büyümesinin getirdiği iktisadi ve sosyal problemlerle, şehirde yaşayan bireyler, şehir kültürünü edinme konusunda istekli değiller ve bunu bir ihtiyaç olarak görmüyorlar. Bir üniversite şehrine dönen İstanbul'a eğitim için ülkemizin başka kentlerinden gelen öğrencilerde de maalesef aynı durum geçerlidir. Gerçekte ise bu, son derece ciddi bir sorunu; yani talepsizliği ve isteksizliği ortaya çıkarıyor.

Ülkemizle ilgili genel bir kültürel sorunu ifade eden bu durumun kökten çözümü kuşkusuz ki *eğitim*den geçer. Bireyler ancak eğitilerek istekli hale getirilebilir. Bu alanda Türkiye'nin dönüşümünü sağlayacak ana kurum; her şehirde en azından bir tane var olan üniversitelerdir, insan unsurunu teşkil eden öğrencilerdir. Üniversiteler aracılığı ile öğrencilere *şehir kültürü* kazandırılabilirse, öğrenci bunu pozitif bir unsur olarak gittiği, görev yaptığı her alana taşıyabilir. Bu da dönüşümün bizatihi kendisidir.

Öğrencilere, bir bütün olarak şehir kültürünü kazandırmanın en mükemmel yeri; kuşkusuz ve tartışmasız eşsizliğin bir arada bulunduğu İstanbul'dur. İstanbul üzerinden kazandırılacak; şehri tanıma, kültürel mirası koruma bilinci, kültürel etkinlikler yapma ve katılım alışkanlığı yani bir bütün olarak şehir kültürü

edinme, ülkemiz açısından müthiş bir kültürel dönüşümün habercisi olacaktır. Çünkü; değer yaratıcı ve dönüştürücü olan, eğitimli *insan*dır.

Diğer şehirleri de tetikleyecek olan bu çalışmanın İstanbul'dan başlamasından daha doğal ve doğru bir şey olamaz. Bu projenin; Şehir ve Kültür: *Mardin*, Şehir ve Kültür: *İzmir*, Şehir ve Kültür: *Erzurum*, Şehir ve Kültür: *Hatay*, Şehir ve Kültür: *Diyarbakır*, Şehir ve Kültür: *Adana* gibi bütün şehirlerimizi kuşatmasında ülkemizin üstün yararı olduğu gün ışığı gibi ortadadır.

Bu çalışmanın *editörü* sıfatıyla söylemem gereken bazı hususlar da var. Yazar sayısını artırmadan İstanbul'la ilgili temel konuları detaylı olarak ortaya koymaya çalıştık. Yazarlarımız kendi alanında şüphesiz seçkin ve yetkin insanlar. Bazen birbirlerinin konularına müdahil olsalar da *üslûp* sahibi oldukları için bu durum bir tekrara yol açmadı. Yine aynı gerekçeden dolayı dipnot göstermede de bir bütünlük şartı aramadık, her yazara kendi alışkanlığını sürdürme hakkı tanıdık.

Eksiklerimiz, eksik konularımız kuşkusuz vardır. Bu çalışma, öncelikle *üniversiteliye* daha sonrası *meraklısına* yönelik bir ders kitabıdır ve devamlılığından dolayı her yeni baskıda kendini inşa edecek ve tamamlayacaktır.

Teşekkürümüz; İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğümüz tarafından yapılan ve İstanbul için kalıcı ve sürdürülebilir bir proje olan bu çalışmaya destek verdikleri için *İstanbul 2010 Kültür Başkenti Ajansına* ve yazılarını *özenle* kaleme alan bu kitabın yazarlarınadır.

Çalışmamızın, ülkemize, şehrimize ve öğrencilerimize kalıcı yararlar bırakması dileğiyle…

Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili

Beşir Ayvazoğlu

İstanbul Kültürü ve Estetiği

Beşir Ayvazoğlu

11 Şubat 1953 tarihinde Sivas'ın Zara ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Sivas'ta, yüksek öğrenimini Bursa'da tamamladı. 1976 yılından itibaren çeşitli liselerde Türkçe ve edebiyat öğretmeni olarak çalıştı. TRT'de uzman olarak görev yaptı. Hergün, Tercüman, Türkiye, Zaman ve Yeni Ufuk gazeteleriyle haftalık Aksiyon dergisinde köşe yazarı ve yönetici olarak çalıştı. Bir ara Kültür Bakanlığı danışmanı olarak görev yaptı. ADTYK Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları Repertuar Kurulu ve TDV İslâm Ansiklopedisi Türk Dili ve Edebiyatı Merkez İlim ve Redaksiyon Kurulu üyeliklerinde bulundu. Kasım 2001-Temmuz 2005 tarihleri arasında Radyo ve Televizyon Üst Kurulu üyesi olarak görev yaptı. Halen Türk Edebiyatı dergisinin genel yayın yönetmenliğini yürütüyor ve Zaman gazetesinde haftada bir gün sanat ve kültür konularında yazıyor. Türkiye Yazarlar Birliği, İLESAM, Çocuk Vakfı ve Sezer Tansuğ Kültür ve Sanat Vakfı'nın kurucu üyeleri arasında yer alan ve Türkiye Gazeteciler Cemiyeti üyesi olan Beşir Ayvazoğlu, 1982 yılında yayımlanan Aşk Estetiği adlı ilk eseriyle Türkiye Yazarlar Birliği'nin Fikir Dalında Yılın Yazarı ödülüne lâyık görüldü. Muradiye Ölüm ve Gül adlı belgesel metniyle TMKV Türk Milli Kültürüne Hizmet Ödülü'nü 1986 yılında, Güller Kitabı adlı eseriyle Türkiye Yazarlar Birliği İnceleme Dalında Yılın Yazarı Ödülü'nü 1992 yılında, Yahya Kemal Eve Dönen Adam adlı eseriyle de Avrasya-Bir Vakfı Ödülü'nü 1998 yılında aldı. 1999 yılında, Kombassan Vakfı tarafından Mevlânâ Edebiyat Büyük Ödülü'ne, 2008 yılında Uluslararası Türkçe Öğretim Derneği tarafından İsmail Gaspıralı Türk Dili Ödülü'ne, 2009 yılında da TBMM tarafından Üstün Hizmet Ödülü'ne, 2010 yılında Türk Ocakları Ayvaz Gökdemir Edebiyat Ödülü'ne lâyık görülen Beşir Ayvazoğlu'nun kırk civarında yayımlanmış eseri bulunuyor.

Yayımlanmış eserlerinden bazıları şunlardır: *Aşk Estetiği (1982), Yahya Kemal Eve Dönen Adam (1985), Güller Kitabı/Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme (1992), Defterimde Kırk Suret (1989), Şehir Fotoğrafları (1997), Peyami/Hayatı, Sanatı, Felsefesi, Dramı (1998), Siretler ve Suretler (1999), Kuğunun Son Şarkısı (1999), Yaza Yaza Yaşamak (1999), Ömrüm Benim Bir Ateşti/ Ahmet Haşim'in Hayatı, Sanatı, Estetiği, Dramı (2000), Bozgunda Fetih Rüyası (2001), Büyük Ağa Tarık Buğra (2005), 1924: Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi (2006), Ney'in Sırrı (2007), Yahya Kemal Ansiklopedik Biyografi (2007), Kainatça Tanınmış Türk Şiir Kralı Florinalı Nâzım ve Şaşaalı Edebi Hayatı (2007), Alatav'dan Şardağı'na/Kültür Coğrafyamızda Gezintiler (2008), Tanrıdağı'ndan Hıra Dağı'na/Milliyetçilik ve Muhafazakârlık Üzerine Yazılar (2009), Kayıp Şiir (2009), Dersaadet'in Kalbi Beyazıt (2010), Divanyolu: Bir Caddenin Hikâyesi (2010)*

Başlıklar

Önsöz Yerine *12*
Sünbül Sinan'ın Ruhu *14*
İstanbul Türkçesi *18*
Taş ve Ağaç *21*
Ağaçlar ve Bahçeler *28*
Âsûde Bahar Ülkesi *34*
Yedi Tepede Yedi Taç *37*
Çeşmeler, Sebiller, Şadırvanlar *42*
Evler ve Sokaklar *44*
Sonuç Yerine *46*
Okuma Listesi *48*

Önsöz Yerine

Geldikti bir zaman Sarı Saltık'la Asya'dan.
Bir bir Diyâr-ı Rûm'a dağıldık Sakarya'dan.
Yahya Kemal

Tarihî Yarımada çok eski bir yerleşim bölgesidir ve üst üste yığılmış, birbirini besleyen ve birbirinde devam eden kültürlere beşiklik etmiştir. Bu kültürler içinde, kendisinden öncekilere en saygılı davranan kültürün Osmanlı kültürü olduğu söylenebilir. İstanbul'un fethinden kırk yıl sonra batıda Endülüs'ün, yüz yıl sonra da kuzeyde Kazan'ın başına gelenler bilinirse, Fatih'in ve askerlerinin ne kadar hoşgörülü davrandıkları daha iyi anlaşılacaktır. Atalarımız, dinamik, pragmatik ve son derece rahat insanlardı; fethettikleri coğrafyalardaki kültürleri hiç komplekse kapılmadan temellük ederlerdi. Anadolu'ya geldikten sonra da kendilerini Roma'nın varisi olarak görmeye başladıkları, bu coğrafyaya "Diyâr-ı Rûm", yani Roma demeye devam etmelerinden anlaşılmaktadır. O halde İstanbul'un, dolayısıyla İmparatorluğun çok kültürlülüğü kaçınılamayan fiilî bir durum değil, şuurlu bir tercih olarak ele alınmalıdır. Bu tercihin tabii bir sonucu olan 'Millet Sistemi', bütün azınlıklara kendi dillerini ve kültürlerini serbestçe yaşayıp koruma imkânı sağlamıştı. XVI. yüzyılda bir Alman sefaret heyetiyle birlikte İstanbul'a gelen Protestan teolog Stephan Gearlach'ın Kanunî'ye atfettiği sözler bu gerçeği ifade etmektedir: "Çiçekler ne kadar çok renkli olursa o kadar güzeldir, İstanbul tabiattaki renk renk çiçekler gibidir, işte beyaz ve yeşil renkli sarıklarıyla Türkler ve Müslümanlar, beyaz, kırmızı, mavi karışımı serpuşlarıyla Ermeniler, mavi renkleriyle Rumlar, sarı serpuşlarıyla Yahudiler... Hepsi tabiattaki çiçekler gibi bin bir renk!"(1)

Anadolu ve Rumeli'de zaman içinde bütün bu renkleri dışlamadan ve boğmadan kuşatan, bütünüyle kendine has bir üst kültürün oluştuğu unutulmamalıdır. İç-Asya'dan kopup gelen dinamik toplulukların yanlarında getirdiklerini burada bulduklarıyla harmanlayarak yarattıkları, Prof. Dr. Halil İnalcık'ın "prestij kültür" dediği, ayrı ayrı kompartımanlar halinde yaşayan kültürleri birbirine benzeten ve referansı İslâm olan bir üst kültür... Halife unvanını da taşıyan bir hükümdarın, III. Selim'in, Yahudi bir musikişinastan ders almakta sakınca görmediği-

(1) Kemal Beydilli, "Stephan Gerlach'ın Ruzname'sinde İstanbul", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1989, s. 96.

ni düşününüz. İstanbul'un, dolayısıyla imparatorluğun asıl kimliğini belirleyen, yani III. Selim'le Tanburî İsak Efendi'yi bir arada, aynı nağmeleri terennüm ederken düşünmemizi sağlayan bu kültürdü. Türk musikisi kültürüne sahip biri, bir çırpıda onlarca Yahudi, Ermeni ve Rum bestekâr sayabilir. Bu bestekârların duygu dünyaları o kadar Osmanlıdır ki, isimleri zikredilmezse, eserlerinden azınlık bestekârları olduklarını anlamak imkânsızdır.

Başta Fatih olmak üzere bütün Osmanlı hükümdarları ve çevreleri sanata özel bir ilgi gösterir, çıktıkları her seferden birçok sanatkârla birlikte döner, daha da önemlisi, bu sanatkârların din, mezhep ve etnik menşelerine bakmaz, hepsini himaye ederlerdi. Âşıkpaşazâde'ye göre, Çelebi Mehmed devrinde, Hacı İvaz Paşa çeşitli ülkelerden birçok sanatkârı Bursa'ya getirtmişti. Şiire ve başta resim olmak üzere plastik sanatlara çok özel bir ilgi duyan Fatih de fetihten hemen sonra Anadolu ve Rumeli taraflarına fermanlar gönderip "ashâb-ı sanâyi" ve "ehl-i hıref"in İstanbul'a gönderilmesini emretti. Büyük bir rekabet içinde olduğu Timurî kültür çevresinden de Ali Şir Nevaî ve Molla Abdurrahman Câmî gibi çok beğendiği ve mutlaka yanında görmek istediği şairler vardı. Onun seleflerinden de, haleflerinden de farkı aynı zamanda Batı resim ve heykeline ilgi göstermesiydi. II. Bayezid, resim ve heykeli babası kadar ciddiye almıyordu; fakat Amasya'dan beraberinde getirdiği hocası Şeyh Hamdullah, hat sanatını Yakut el-Mustasimî'nin etkisinden kurtararak bir İstanbul sanatı haline getirdi. Yavuz Sultan Selim'e gelince, Tebriz'i aldığında Safevîler'in nakkaşhanesindeki bütün değerli sanatkârlar İstanbul'un yolunu tuttular. Fethedilen ülkelerden sanatçılarla birlikte taşınabilir sanat eserlerinin de İstanbul'a getirildiğini unutmamak gerekir. Topkapı Sarayı'nda bu yolla muazzam koleksiyonlar oluşmuştu. Hiç şüphesiz, Osmanlı sanat yorumunu ve İstanbul estetiğini besleyen kaynaklardan biri de bu göz kamaştırıcı koleksiyonlardı.

Fatih'in çok beğendiği ve yanında görmek istediği şairler de vardı. Mesela 1472 yılında Molla Abdurrahman Câmî'nin hacca gittiğini öğrenince, dönüşte İstanbul'a gelmesi için bir adamını beş bin altın hediye ile Halep'e göndermişti. Haberci Halep'e ulaştığında Câmî oradan ayrılmış bulunduğu için davet gerçekleşmedi. Fakat Câmî ile mutlaka ilişki kurmak isteyen Fatih, bu sefer Herat'a değerli hediyelerle bir elçi gönderip ondan kelamcılarla filozof ve mutasavvıfların görüşlerini mukayese eden bir eser yazmasını rica etti. Câmî bunun üzerine *Dürretü'l-Fâhire* adlı eserini yazıp gönderdi; ne yazık ki Fatih eserin İstanbul'a ulaştığı gün-

lerde vefat etmişti. Timurlu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türk hükümdarlarından da büyük saygı gören Câmî, Fatih'in kendisine gösterdiği ilgiyi karşılıksız bırakmamış, bir şiirinde onu içten bir sevgiyle övmüştür.

Türk-İslâm dünyasının dört bir tarafından bu şekilde akan zengin bilgi ve kültür birikimi İstanbul'da adeta imbikten geçirilip damıtıldıktan sonra tekrar Türk ve İslâm dünyasına yayılırdı. Osmanlı'nın büyüklüğü, azameti ve gücü böyle bir ameliyeyi mümkün kılıyordu. Batılılaşma döneminde de durum pek değişmedi; bütün yeni modalar, fikir ve sanat akımları, imparatorluğun Avrupa'ya en yakın bölgelerinden değil, İstanbul'dan takip edilirdi. Barok'tan Ampir'e, Rokoko'dan Art Nouveau'ya kadar bütün sanat üslûplarının Osmanlı dünyasındaki en seçkin örnekleri İstanbul'dadır. Kısacası, İstanbul, fetihten itibaren, yaklaşık olarak dört yüz elli yıl boyunca, sadece İmparatorluğun değil, bütün Türk ve İslâm dünyasının ilim, sanat ve kültür merkezi olmuştu.

Sünbül Sinan'ın Ruhu

Türk'ün âsûde mizacıyla Bizans'ın kederi
Karışıp mağfiret iklîmi edinmiş bu yeri.
Yahya Kemal

Dördüncü Haçlı Seferi sırasında akıl almaz derecede tahribata uğrayıp yağmalanan İstanbul, fetih öncesinde bütün kaynakları kurumuş ve nüfusu elli binlere kadar düşmüş bir şehirdi. Esasen Bizans, büyük yapıcılığını VII. yüzyıldan itibaren kaybetmeye başlamıştır. Büyük bir depremde hasar gören Ayasofya'yı tamir edebilecek çapta mimar bulunmadığı için Edirne'den Osmanlı mimarlarının davet edildiğine dair bir rivayet vardır. Genç Fatih, fethin ilk günlerinde şehri Ayasofya'nın kubbesinden de incelemişti. Gördüğü devasa bir harabeden ibaretti; evet kendi askerleri de etrafa bir hayli zarar vermişlerdi, fakat bu tahribat öyle üç günlük yağma sırasında yapılacak cinsten değildi; her taraftan asırların köhnemişliği akıyordu. Açık sarnıçlar bostan olmuş, kilise harabelerine baykuşlar tünemişti. Çok uzun bir zamandan beri kullanılmayan Hipodrom'un deprem artığı manzarasını, devrik sütunları ve iki yüz elli yıl önce Latinlerin yakıp yıktığı Büyük Saray'ın duvar kalıntılarında taşları birbirinden ayırarak fışkırmış incir ağaçlarını görünce hüzünlenen genç hükümdarın dudakları arasından gayrı ihti-

Fatih'in İstanbul'a girdikten sonra kubbesine çıkıp şehri hüzünler içinde seyrettiği Ayasofya, Osmanlı devrinde bir külliyeye dönüşmesini sağlayan diğer yapılarla birlikte hem bir sürekliliği ifade eder, hem de Osmanlı'nın hâkim olduğu coğrafyalarda temellük ettiği mirası dönüştürme kabiliyet ve iradesini...

yari dökülen Farsça mısralar, fetihten sonraki İstanbul'u veciz bir biçimde özetliyordu: "Kisra'nın köşkünde örümcek kapıcılık etmede, Afrâsiyâb'ın kalesinde ise baykuş davul çalmadadır."(2)

Fetih, doğrusu, çürüyen, insansızlaşan İstanbul için bir kurtuluştu. Nitekim şe-

(2) Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth* (Haz. Mertol Tulum), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977, s. 64. Fatih'in okuduğu, kime ait olduğu bilinmeyen ünlü beytin Farsçası şöyledir: "*Perdedâri mî-koned der tâk-ı Kisrâ ankebûd/Bûm nevbet mîzened der kal'a-i Efrâsiyab".*

hir kısa sürede surların dışına taştı ve aşağı yukarı bir asır sonra 550 bin nüfuslu büyük bir şehir haline geldi. Ancak daha fazla kalabalıklaşmasına izin verilmeyecek; nüfus, gerekli tedbirler alınarak sabit tutulacaktı. Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinden insanlar getirilip imparatorluğun yeni başkentine yerleştirilmekle beraber beşerî dokusuna pek fazla müdahale edilmedi. Şehrin yerlileri dillerini konuşabilecek, inançlarını yaşayabileceklerdi.

Fatih'in Ayasofya'ya gösterdiği özel itina, hem farklı inançlara gösterdiği saygıyı, hem de sanat eserlerine verdiği değeri ifade ediyordu. Muazzam bir zafer alayı ile Ayasofya'ya geldiği gün, mozaikleri ganimet malıdır diye koparmakla meşgul bir yeniçeriyi "Binalar benim malımdır, ne hakla onu bozuyorsun?" diyerek asâsıyla vurup engellediği biliniyor. Bu iki yönlü itinanın başka bir anlamı daha vardı: İstanbul'a, bir zamanlar taşıdığı Doğu'yla Batı'yı birleştirme fonksiyonunu yeniden kazandırmak. Bu birleşme sadece siyasî ve iktisadî değil, aynı zamanda kültürel bir anlam taşıyordu. Osmanlıların bu hedefe şuurlu olarak yöneldiklerini söylemek, abartmak değildir. Bizans'ın abidevî eserleri bunun için korunmuş, birçok kilise, dış yüzleri Osmanlı üslûbunda koruyucu bir tabakayla kaplanarak bugünlere ulaştırılmıştır. Yahya Kemal, *Koca Mustâpaşa* şiirinde, bir Rum mühtedisi olan Koca Mustafa Paşa'nın Hagios Andreas Manastırı'ni nasıl camiye çevirdiğini, bütün mal ve mülkünü vakfettiği camiin etrafında "Türk'ün asude mizacıyla Bizans'ın kederi"nin birleşerek nasıl bir ruhanî atmosfer ve benzersiz bir İstanbul peyzajı oluşturduğunu anlatır. Öyle bir peyzajdır ki bu, her gece, tan yeri ağarıncaya kadar,

Bir mücevher gibi Sünbül Sinan'ın ruhu yanar.

Fetihten sonra İstanbul'un çehresinin hızla değişmesinde ve şehrin yeni ruhunun ve estetiğinin belirginleşmesinde, Sünbül Sinan gibi tasavvuf erbabının rolü de son derece önemlidir. Tarikatler, özellikle II. Bayezid devrinden itibaren İstanbul'da faaliyete geçti. İskender Paşa'nın 1491 yılında Galata sırtlarında yaptırdığı Kulekapısı Mevlevihanesi açıldığında, Mevlevîliğin tarihinde de yepyeni bir devir, İstanbul devri başlamıştı. Ancak bu dergâhın Osmanlı aydınlarını ve üst tabakasını etkileyebilmesi için Şârih-i Mesnevî İsmail Rusûhî Dede'nin postnişin olmasını beklemek gerekecektir. Kulekapısı'nı Kasımpaşa, Beşiktaş, Eyüp ve Yenikapı dergâhlarının takip etmesi, sadece Mevlevîlik tarihinde değil, İstanbul'un kültür ve estetik tarihinde de önemli bir dönemeçtir. Selçuklu kültürünü Osman-

Kulekapı Mevlevihanesi de denilen Galata Mevlevihanesi 1491 yılında Galata sırtlarında faaliyete geçince, Mevlevîliğin tarihinde de yepyeni bir devir, İstanbul devri başlamıştı.

lı kültürüne bağlayan ve giyim kuşamından yürüyüş tarzına, selâmından kullandığı lisana, yeme içme âdâbına kadar, her şeyiyle, yedi yüz yılın süzülmüş inceliğini ve estetiğini yansıtan Mevlevîlik, başlı başına bir yaşama üslûbu, bir duyuş ve düşünüş biçimiydi ve İstanbul kültürünün oluşmasında ciddi bir paya sahipti. İnsanları "târik-i dünya"lığa ve meskenete değil, üretmeye, meslek sahibi, işinde gücünde insanlar olmaya teşvik ediyor, mürid ve muhiblere meslek öğretiyordu. Yedi yüzyıl boyunca saraylardan en ücra yerlerdeki köylere kadar, toplumun bütün kesimleriyle sıkı bir ilişkiye giren Mevlevî dergâhları, bir yandan son derece ciddi bir disiplin içinde din, dil, edebiyat, musiki, hat, tezhib vb. eğitimi verirken, diğer yandan mürid ve muhiblere yedi yüzyıllık zengin tecrübe ve terbiyenin aktarıldığı, herbiri bir okul niteliği taşıyan kurumlar olarak önemli görevler üstlenmişti. Mevlevîlik, Bektaşiliğin aksine daha çok "havass"a, yani okumuşlara ve sanatkârlara hitap etse da, halk kitlelerinden kopuk değildi. Ancak okumuş ve zarif insanların bu dergâhlarda kendilerine sığınacak bir yer bulabildikleri, dar görüşlü zâhir ulemasının baskısından kaçarak buralarda rahat nefes alabildikleri bir gerçektir. Açıkçası, bütün Osmanlı medeniyetine asıl rengini veren İstanbul kültürü, serbestçe gelişme imkânını bu ocakta bulmuştu. Cinuçen Tanrıkorur'un ifadesiyle, "Mevlevîliğin yedi asırlık tarihi içinde sikkesi tekbirlen-

memiş büyük bir bestekâra rastlamak mümkün değildir." Sadece Galata Mevlevihanesi, dört yüz otuz yıllık tarihinde yetmiş civarında seçkin şair yetiştirmişti. Musiki, klasik Mukabele'nin vazgeçilmezi olduğu için Mevlevîhaneler aynı zamanda musiki eğitimi verilen birer kurum ve bu özellikleri dolayısıyla birer cazibe merkeziydi. Mevlevî olsun olmasın, musiki ile ilgilenen herkes bu dergâhlara koşardı. *Dilkeşhâveran Gece Salâsı*, *Mâye Cuma Salatı, Tekbir*, *Segâh Salât-ı Ümmiye*, *Rast Naat*, *Rast ve Nühüft Tevşih* gibi eserleriyle dinî hayatımıza musikinin zenginliğini getiren ve *Segâh Mevlevî Âyini'*yle de tasavvufun göz kamaştırıcı derinliklerinde gezinen Buhûrîzâde Mustafa Itrî, Yenikapı Mevlevihanesi'nde yetişmişti. İsmail Dede Efendi ve Şeyh Galib de...

Sadece Mevlevilik değil, Bektaşilik dâhil, bütün tarikatler İstanbul kültürüne ciddi katkılarda bulunmuştur. Kuruluşundan itibaren Yeniçeri Ocağı'nın Bektaşilikle çok sıkı bir ilişki içinde olması, bu tarikate İstanbul'un günlük hayatında önemli bir yer kazandırmıştı. Mevlevilik yüksek zümre üzerinde ne kadar etkiliyse, Bektaşilik de halkın günlük hayatına nüfuz etmede o kadar başarılıydı. Yeniçeri Ocağı kaldırılırken çok ciddi bir darbe yemiş olmakla beraber, Tanzimat'tan sonra yasağın gevşemesinden yararlanarak yeniden faaliyete geçen ve Jön Türk hareketine destek veren Bektaşiler, bu dönemde aydınları ve devlet adamlarını etkilemenin yolunu da bulmuşlardı. Talat Paşa, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Rıza Tevfik, Sâmih Rifat, Yakup Kadri gibi ünlü isimlerin Bektaşi oldukları biliniyor. Bu ilişkileri sayesinde İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra etki alanları bir hayli genişleyen Bektaşilerin İstanbul'da tekkeler kapatılmadan önce faaliyet halinde dokuz tekkesi bulunuyordu.

Koca Mustâpaşa şiiri dikkatle okunursa, Yahya Kemal'in derin bir sezişle, fetihten önceki kültürleri de kuşatan, içine alarak uzviyetinin bir parçası haline getiren bir terkipten söz ettiği anlaşılır. Tasavvuf ve Melâmîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik, Halvetîlik, Sünbülîlik, Uşşakîlik gibi tarikatler de bu terkibin olmazsa olmaz unsurlarıydı. Tekke terbiyesi İstanbulluların bütün davranışlarında, oturup kalkmalarında, yeme içmelerinde, hatta Türkçelerinde hissedilirdi. İstanbul Türkçesinde tasavvufun ne kadar derin izler bıraktığı, Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* adlı kitabında bütün açıklığıyla gösterilmiştir.

İstanbul Türkçesi

Gecesi sünbül kokan
Türkçesi bülbül kokan,
İstanbul
Necip Fazıl

Bugün neredeyse konuşanı kalmamış olan İstanbul Türkçesinin kendine has bir musikisi, telâffuzu, özel vurguları, deyimleri ve atasözleri vardı. Abdülhak Şinasi Hisar, bir kitabında bu konuda hoş bir anekdot anlatır. Hamdullah Suphi ile Halid Ziya bir gün Paris metrosunda karşılaşır, nicedir özledikleri anadilleriyle koyu bir sohbete dalarlar. Metrodan çıkarken bir Fransız yanlarına gelir, mazur görülmesini rica ettikten sonra, öteden beri dillerin musikisiyle ilgilendiğini ve yol boyunca hangi dille konuştuklarını çok merak ettiğini söyler. Türkçe olduğunu öğrenince, "şimdiye kadar bu dili duymak fırsatını bulamadığına müteessir ve şimdi duyduğuna da pek mütehassis" olduğunu belirterek şöyle devam eder: "Eğer bu istasyonda inmeseydiniz mahzâ konuşmanızı işitmek için sizi devam edeceğiniz istasyona kadar takip edecektim. Ne eski bir millet olduğunuz anlaşılıyor; zira lisanınız bu âhenkli ve musikili inceliğine ermek için uzun zamanların sarf edilmiş olması iktiza eder!"(3)

Divan şairleri çok çeşitli ve zengin kaynaklardan beslenen bu Türkçeyi asırlar içinde kazandığı bütün nüansları ve incelikleriyle kullanmayı iyi bilir, sesine büyük bir ustalıkla hükmederlerdi. Eski şiir, İmparatorluk çapında yaygın olmakla beraber, esas itibariyle İstanbul'un sesi ve şiiriydi:

Ölsün mü neylesün olan âşüfte hüsnüne
Kurbânın olduğum seni sevmek hatâ mıdır?
Nahifî

O gül endam bir al şâle bürünsün yürüsün
Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün
Enderunlu Vâsıf

Ağlarım hâtıra geldikçe gülüştüklerimiz
Mâhir

(3) Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, Varlık Yayınları, İstanbul 1971, s. 263.

Gel söyleşelim cümle geçen demleri cânâ
Sâmî

Ağlatmayacakdın, yola bakdırmayacakdın
Ol va'de-i tekrâr-be-tekrârı unutma
Esrar Dede

diyen şairler, İstanbul'da derinliğine yaşanmış aşkları İstanbul Türkçesinin en süzülmüş şekliyle dile getirmişlerdir. Bâkî, Nâbî, Nedim, Şeyh Gâlib, Enderunlu Vâsıf, İzzet Molla gibi şairlerin şiirlerini bezeyen bağlar, bahçeler, serviler, çınarlar, lâleler, güller, nergisler, sünbüller İstanbul'un şehir estetiğini, iklimini ve tabiatını yansıtır. Eski şiire aşina olanlar, mesela:

Sen bî-haber hayalin ile gûşelerde biz
Tâ subh olunca her gice ayş ü dem eyleriz
Nedim

Kadem kadem gece teşrîfi Nâilî o mehin
Cihan cihan elem-i intizâre değmez mi?
Nâilî

Nâbî hayâl-i şi'r dahi şeb bulur nizâm
Her bezm-i râz çün bulur üslûb şeb-be-şeb
Nâbî

gibi söyleyişlerinde İstanbul'un büyülü gecelerini hissederler. Yine de İstanbul'u anlayabilmek için:

Ko kafes nâlesini nağme-i pey-der-peye gel
Râygân dinleyelim bülbülü İstinye'ye gel
Şeyhülislam Yahya

Göksu bir nâhoş havâ şimdi Çubuklu pek zihâm
Sevdiğim tenhâca çekdirsek mi Sa'dâbâd'e dek
Nedim

Gice Kandilli'de gökkandil olup ol meh-rû
Mâh-tâb eyleyerek eyledi azm-i Göksu
Esrar Dede

gibi, şehirden daha "somut" bir dille söz eden, İstanbul'da yaşama sanatına vâkıf şairlerin divanlarına özel bir dikkatle eğilmek gerekir.

Yukarıda zikrettiğimiz son üç beyitte İstinye, Göksu, Çubuklu gibi Boğaziçi semtlerinin isimleri geçti. Fetihten sonraki en önemli olaylardan biri Boğaziçi'nin keşfedilmesiydi; Fatih'in tarihini yazan Tursun Bey, Bizans'ın uzun tarihi boyunca farkına varamadığı bu benzersiz güzelliğe "nehr-i aziz" diyordu. "Som zümrüt ortasında akıp giden" ve yepyeni bir rüyayı aksettirmeye başlayan bu "fîrûze nehri"nin(4) iki yakasında zaman içinde yepyeni bir yaşama tarzı doğacaktı. Abdülhak Şinasi Hisar, kısaca "Boğaziçi Medeniyeti" dediği bu incelikli yaşama tarzını ve benzersiz peyzajı anlata anlata bitiremez. Öyle bir medeniyet ki, mimarisinden musikisine, rüyalı sularında süzülen kayıklarından güneşin ve rüzgârın bronzlaştırdığı bağrı açık hamlacılarına kadar, Boğaziçi deyince aklımıza gelen her şeyi kendi rengine boyamış, kendi teknesinde yoğurmuştu.

Taş ve Ağaç

Bâde-nûşân gibi doğru yolumuzdan sapmazız
Avn-i Fir'avn ile Şeddadî binalar yapmazız
Yahya Bey

İstanbul'un benzersiz silueti, Fatih'in Bizans'ın en önemli kiliselerinden biri olan Havariyyun Kilisesi'nin bulunduğu dördüncü tepenin üzerine yaptığı camiyle şekillenmeye başladı. Fatih Camii, İstanbul'a artık yeni bir inancın, medeniyetin ve estetiğin hâkim olduğunu dünyaya ilan etmekle beraber, aynı zamanda bir sürekliliğe işaret ediyordu. Bu sürekliliği Tarihî Yarımada'nın başka bölgelerinde de görmek mümkündür. Mesela kuruluşundan beri şehrin ana arteri olan Mese Caddesi, Divanyolu adıyla aynı güzergâhı takip etmiştir. Hipodrom, bu kelimenin Türkçesi olan Atmeydanı adıyla asırlar boyunca aynı şekilde kullanılmıştır. Fetih-

(4) Bu mısra Yahya Kemal'in *Siste Söyleniş* şiirindendir: "*Som zümrüt ortasında, muzaffer, akıp giden/ Fîrûze nehri nerde? Bugün saklıdır, neden?*"

ten sonra, İstanbul'un yeniden oluşumunda kültürel geçmişinin inkâr edilmediği söylenebilir. Ancak yeniden inşa sürecinde, dedelerimizin İslâmî anlayışa uygun olarak insan ölçeğini esas aldıkları ve Roma devri İstanbul'una göre çok daha insanî bir şehir meydana getirdikleri muhakkaktır.

İstanbul yeniden kurulurken, Turgut Cansever'e göre, Rönesans büyük bir yanılgıyı yaşıyor, sabit bir noktadan ve tek bir bakış açısından bütün varlığın kavranabileceği yolundaki düşünceyi mimariden resme, felsefeden bilime kadar bütün insan faaliyetlerinin temeline yerleştiriyordu. Bu görüş şehirleri dondurmuş ve gelecek nesilleri de kendi çerçevesinde yaşamaya mahkûm etmiştir. Cansever, bütün Türk-İslâm şehirlerinde olduğu gibi, fetihten sonra İstanbul'da da mekânın hareket halinde fark edilmesinin esas alındığını söyler. Bu, varlığın Rönesans'ta olduğu gibi, bir noktadan bakılıp o noktadan görülen yüzüyle tamamen anlaşılabileceği yolundaki kanaate bütünüyle zıt bir anlayıştır. Var olan her şey, bütün veçheleriyle ancak hareket eden göz tarafından görülerek idrak edilebilir. Bu bakımdan şehir her tarafından sonsuzluğa açılır ve bu sonsuzluğu kırmak günah sayılır. Bunu bazı Batılı gezginler de fark etmişlerdir.(5) Meselâ Edmondo de Amicis, Avrupa şehirlerinde gözün ve düşüncenin hemen her zaman dar bir çerçeveye hapsedildiğini, İstanbul'da ise her an sınırsız ve lâtif uzaklıklara kaçacak bir yol bulabildiğini söyler.(6)

Başta İstanbul olmak üzere, bütün Osmanlı şehirleri oluşurken, mesken mimarisinde daha çok ahşap ve kireç gibi dayanıksız malzemelerin niçin tercih edildiği yeterince tartışılmamıştır. "Küçük Kıyamet" denilen 1509 depreminde kârgir binaların çökmesi yüzünden ahşabın tercih edildiği söylenir. Elbette coğrafyanın sunduğu imkânları ve iklimi de hesaba katmak gerekir. Ancak bu tercihin arkasında İslamî ve tasavvufî bir duyarlığın varlığı da rahatlıkla iddia edilebilir. *Kur'an*'da Ad kavmine ve "kazıklar sahibi Firavun"a neler edildiğine dair anlatılanlar(7) ve "Siz her yüksek yere bir alâmet bina edip boş şeyle mi uğraşırsınız"(8) âyeti, Osmanlı şehirciliğinin estetik ilkelerinden birini verir. "Şeddadî" binalar yapmaktan bu sebeple kaçınılmış, özellikle mesken mimarisinde son derece mütevazı ölçüler tercih edilmiştir. Asırlarca dünyanın en güçlü imparatorlarını barındıran Topkapı Sarayı

(5) Turgut Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 77-86, 209-211.

(6) Edmondo de Amicis, *İstanbul 1874* (çev. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

(7) *Kur'an*, 89/6-10

(8) *Kur'an*, 16/128-129

bile, Batılı kral ve derebeylerin saray ve şatoları yanında çok mütevazı durmaktadır. Devâsâ köşkler ve saraylar, hem dünyaya kazık kakma arzusu, hem de tabiattaki ilahî düzenin kudsiyetine müdahale olarak görülürdü. Taşlıcalı Yahya Bey'in:

Avn-i Fir'avn ile Şeddadî binalar yapmazız

mısraında, sözünü ettiğimiz âyetlere ve Osmanlı şehircilik anlayışına atıf vardır. Taş gibi sağlam bir malzemeyle ancak kalıcı değerler temsil edilebilir, cami ve medrese, imaret, hamam gibi hayra yönelik binalar yapılabilirdi. "Allah'ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evler",(9) yani mabetler bütün güzellikleri bünyesinde toplamalıydı. Camiler âdeta bir "güzellik deposu"ydu; mimari, musiki, şiir, hitabet, hüsnühat, tezyinat, taş oymacılığı, çinicilik, sedef kakmacılık, kündekârî, kalemişi, renkli cam sanatı, halıcılık vb. camide bir araya gelir ve birbirini tamamlardı.(10) Merkezî noktalarda camii, medresesi, sıbyan mektebi, imareti vb. ile bir mimari kompleks olarak tasarlanan külliyeler, İstanbul'un ayırıcı özelliğini teşkil ediyor, oluşma yönünü ve siluetini belirlediği şehri fizikî olarak da tanımlıyordu. Özellikle selâtin camilerinin iç ve dış avluları, aynı zamanda büyük meydanlar olarak kullanılmaya müsaitti. Herbiri bir odak noktası haline gelen bu camilerin çevrelerinde günlük hayatın şartlarına göre kısa aralıklarla yenilenen sokaklar ve mahalleler şekillenirdi. Her neslin kendi şehrini bir bakıma yeniden inşa ettiği de söylenebilir. Hiçbir nesil, kendisinden önceki neslin zevklerine ve ihtiyaçlarına göre belirlenmiş bir şehirde yaşamak zorunda değildi. *Sahnenin Dışındakiler* adlı romanındaki şu cümleler, bu gerçeğin Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da dikkatinden kaçmadığını göstermektedir: "İstanbul mahalleleri yirmi otuz senede bir çehre değiştire değiştire yaşarlar ve günün birinde park, bulvar, yol, sadece yangın yeri, hâli arsa, geleceğe ait çok zengin ve iç açıcı bir proje olmak üzere birdenbire kaybolurlar. Dedelerimiz ahşap ev denen şeyi icat ettikleri gün bir imkânı bize hazırlamışlardır."(11)

Le Corbusier'nin Türk şehirlerinin bu hususiyetini hemen fark ettiği -yukarıda

(9) *Kur'an,* 24/16

(10) Osmanlı dünyasında da, Ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi gösterişli mabetler yapılmasına karşı olanlar vardı. Mesela XVII. yüzyılda, güzel sesle Kur'an okumaya, tekkelerdeki devran ve semaa karşı olan Kadızâdeliler, bid'at olduğu iddiasıyla selâtin camilerinin birer minaresini bırakıp diğerlerini yıkmaya bile kalkışmışlardı. Katip Çelebi'nin *Mîzânü'l-Hak'*ta tartıştığı bu mesele hakkında *Târîh-i Naîma'*da da geniş bilgi vardır.

(11) Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, ts., s. 21.

zikrettiğimiz âyetlerden haberdar olmadığı halde- şu notlarından anlaşılmaktadır: "İstanbul'da her ev ahşaptır ve çatıları aynı eğimde olup aynı cins kiremitle örtülmüştür. Bütün büyük binalar, camiler, mabetler, kervansaraylar ise taştandır. Bütün bunların temeli bir standardın varlığıdır (...) İstanbul'da veciz bir doku görülür; bütün fânilerin evleri ahşap ve Allah'ın evleri ise taştandır."

XX. yüzyılın en büyük şehirci ve mimarlarından sayılan Le Corbusier, Türkiye'ye ilk defa 1911 yılında gelir, Edirne, İstanbul ve Bursa'da incelemeler yaparak krokiler çizer. Bir bakar ki, ressam Amédée Ozenfant'la birlikte ortaya koymaya çalıştığı "pürizm" asırlar önce İstanbul'da hayata geçirilmiş. Hayranlıkla çizdiği bazı krokilerin altlarına şöyle notlar düşer: "Pek soylu biçimlerin melodisi", "Geçmiş, şimdi, gelecek, değişmeyen. Prizmaların mersiyesi", "Saf geometrinin ebedî biçimleri"... Sadece mimari eserleri değil, Osmanlı şehir dokusunu da son derece etkileyici bulan Le Corbusier, New York'un bir felaket, İstanbul'un ise yeryüzü cenneti olduğunu yazmıştı. Türklerin "Kişi bina yaptığı yere ağaç da diker" dediklerini hatırlatan ünlü mimar, hayal ettiği "bahçe şehir"i de İstanbul'da görmüştü. Diyordu ki: "İstanbul bir meyve bahçesidir; bizim şehirlerimiz ise taş ocakları"; "İstanbul'daki evler ağaçlarla çevrilmiştir; insan ve doğa arasındaki cazip dostluk"; "İstanbul'da her yerde ağaçlar olup onların arasından mimarlığın soylu örnekleri yükselir. Ağaçlar bizim psikolojik ve fiziksel yönden iyi durumda olmamızı sağlarlar."

Asıl ilgi çekici olan, Le Corbusier'nin İstanbul'un imarına talip olması ve Ankara'ya yazdığı mektupta, büyük bir uzak görüşlülükle, bu güzel şehri olduğu gibi korumayı tavsiye etmesidir. Bu tavsiyenin ilerlemeyi ve çağdaşlığı yüksek apartmanlar dikmek ve şehirlerin göbeklerinde fabrika bacaları yükseltmek olarak anlayan yöneticileri, bürokratları, hatta aydınları nasıl dehşete düşürdüğünü tahmin etmek zor değildir. Le Corbusier, mektubunun büyük bir taktik hatası olduğunu sonradan itiraf etmiş ve şunları söylemiştir: "İstanbul'u gayet iyi tanıyorum. Son gelişim eski rejim zamanında, yani epeyce eski olduğu halde orada gördüğüm güzellikler hâlâ gözümün önünde. İstanbul'un çehresini hatırlatan acele ile çizilmiş krokileri hâlâ saklıyorum. Ne güzel, renkli ve canlı bir şehriniz var. Eğer hayatımın en büyük gafı ve en büyük taktik hatası Atatürk'e yazdığım mektup olmasa idi, bugün büyük rakibim Prost yerine güzel İstanbul şehrinin imarı ile ben uğraşacaktım."**(12)**

İstanbul'u Avrupa şehirlerine benzetmek isteyen imarcılar, buna karşı çıkan ya-

(12) Şemsa Demiren, "Le Corbusier ile Mülâkat", *Arkitekt*, Seri: IV, nr. 11-12, İstanbul 1947, s. 230-231.

Şehzade Camii'nin Beyazıt taraflarından görünüşü. Bu fotoğraf, abidevî camileri kucaklayan ahşap şehir dokusu ve bu dokuyu sarıp sarmalayan yeşil örtüsüyle Türk ve Müslüman İstanbul'u çok iyi yansıtmaktadır.

bancılara ilerlememizi istemediklerini zannederek düşman olurlardı. Pierre Loti bu yüzden Batıcı aydınlarca hiç sevilmezdi, çünkü "Türkiye'de Şark'ı sevmişti". Yahya Kemal'e göre de, "Alafranga edebiyatın pudra ve lavantasından mütehassis olan yeni nesil, küflerimizi sevdiği için Pierre Loti'nin bizimle alay ettiğini zannediyor, kızıyordu." Geçen asrın başlarında, Loti'nin *Can Çekişen Türkiye*'deki şu feryadını anlayabilecek aydın yok denecek kadar azdı:

"Yangın özellikle İstanbul'un can evine saldırarak geçmişin harika eserlerini mahvetmekten sanki zevk duyuyor. Ettikleri kötülüğü düşünemeyen yenilikçiler yangınların boş bıraktığı bu yerlerde bugün Amerikanvari geniş, dümdüz caddeler açmayı ve aynı biçimde evler yapmayı tasarlıyorlar. Fakat fazla olarak iki yıldan beridir Türk belediyesi, şark özelliklerini aksettiren ne varsa, tamamını yok etmek istemektedir. Burada da bizde olduğu gibi, ataların değer verdikleri şeyler hakkında saygı hisleri kalmadı. Artık ne camiler, ne mezarlıklar kutsal sayılıyor. Son zamanlarda gelir sağlayan çirkin binaları yapmak için az kalsın tarihî bir kabristan olan Rumelihisarı Mezarlığı'nı kaldıracaklardı. Burası, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında en değerli bir güzellik incisi gibidir [...] Birtakım cahil belediye memurlarının zaten

yeter genişlikte olan caddeyi daha da genişletmek bahanesiyle Şehzadebaşı'nın o güzelim sütun ve kemerlerini pervasızca yıktıklarını, Türklüğe has güzelliklerden birini daha dümdüz ettiklerini öğrendim. Bu kadar aptalca cinayetlere nasıl göz yumuluyor? Öyle sanıyorum ki, Türkiye yöneticileri arasında çok zeki kimseler, sanat duygusuyla dolu insanlar ve büyük bir mazinin bu şahitlerini millî şeref namına olsun korumak gerektiğini duyan sapına kadar Müslümanlar vardır?"(13)

Şunu unutmamak gerekir: Amicis, Loti, Le Corbusier gibi sanat ve kültür adamlarının hayran oldukları İstanbul, yangınların, depremlerin ve göçlerin harap ettiği İstanbul'du. Refah devirlerinin İstanbul'unu görselerdi, kim bilir neler yazarlardı? Devletin zengin ve halkın refah seviyesinin yüksek olduğu asırlarda, yanan yakılan sokaklar, mahalleler, semtler, çok kısa sürede aynı güzellikle yeniden inşa edilirdi. Ancak devlet ve halk fakirleştikçe, kaybedilenlerin yerine yenileri konulamaz oldu. Konulabilenler ise gittikçe fukaralaşan devletin ve halkın acıklı vaziyetini yansıtıyordu. Fotoğraf makinesi tam o yıllarda icad edildi ve objektifleri İstanbul'a çevrildi. Yerli ve yabancı fotoğrafçıların harıl harıl görüntüledikleri şehir, inkıraz halindeki Devlet-i Aliyye'nin başkentiydi. Yanan yıkılan geniş, ferah evlerin, konakların yerlerine önce konak yavruları, durum kötüleştikçe "kutu gibi", "iki bakla bir nohut" yahut "nohut oda bakla sofa" evler yapılmaya başlanmış, bunlar da yeterince bakım görmediği için İstanbul mahalleleri enikonu salaşlaşmıştı. Bununla beraber hâlâ güzelliğiyle Batılı gezginleri hayranlık ve şaşkınlık içinde bırakıyordu. 1874 yılında İstanbul'a gelen Edmondo de Amicis'in şu cümleleri XIX. asır sonu İstanbul'u hakkında bir fikir verebilir:

"İstanbul, önünde şair ile arkeologun, sefir ile tacirin, prenses ile gemicinin, kuzeyli ile güneylinin, hepsinin aynı hayranlık duygusuyla haykırdığı alemşümul ve son derecede büyük bir güzelliktir. Bütün dünya bu şehrin dünyanın en güzel yeri olduğu fikrindedir. Seyahat hâtıralarını yazanlar buraya gelince şaşırıp kalırlar. Perthusier'in dili dolaşır, Tournefort beşer dilinin aciz kaldığını söyler, Pouqueville cennette olduğunu sanır, La Croix sarhoş olur, Marcellus vikontu kendinden geçer, Lamartine Tanrı'ya şükreder, Gautier gördüğü şeyin hakikat olduğundan şüphe eder ve hepsi de tasvir üstüne tasvir yığarak pırıl pırıl bir üslûpla yazarak düşüncelerinin yanında fakir kalmayacak ifade tarzını bulabilmek için boşuna kafa yorarlar."(14)

(13) Pierre Loti, *Can Çekişen Türkiye 1914* (çev. Fikret Şahoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts., s. 36-37.

(14) Edmondo de Amicis, *age*, s. 3.

Karaköy tarafından Eminönü'ndeki Yenicami'in sisli bir havada görünüşü. Sahilde inşa edilen Yenicami, Tarihi Yarımada'nın yedi tepesine yedi taç gibi kondurulan camilere, dolayısıyla şehrin siluetine ayrı bir anlam ve derinlik kazandırmaktadır.

Gezginleri güzelliğiyle dilsizleştiren İstanbul, hiç şüphesiz, Levantenlerin Galata'sı değil, abidevî camileri kucaklayan ahşap şehir dokusu ve bu dokuyu sarıp sarmalayan yeşil örtüsüyle Türk ve Müslüman İstanbul'dur. Boğaziçi'dir, Süleymaniye'dir, Eyüp'tür, Üsküdar'dır. Dar ve gölgeli sokakları, insanı ezmeyen binaları, hanları, hamamları, küçük mescitleri, çeşmeleri, mezarlıklarıyla son derece insanî ve pitoresk bir şehir... Amicis, bu İstanbul'un gelecekte yok olacağını ve "dünyanın en güler yüzlü şehri"nin harabeleri üzerine yükselecek modern, korkunç ve gamlı şehri düşünerek dehşete kapılır, kalbinin sıkıştığını hisseder.(15)

Eski Türk şehrinde planın esası, arazinin topografik yapısına göre belirleniyordu. Çünkü makbul olan, tabiata tecavüz etmek değil, onu tamamlamak, şehrin onun bir parçası olarak doğup gelişmesini sağlamaktı. Şehir, geleneğin şaşmaz ölçüleri kullanılarak tespit edilen mevkilere kurulmuş külliyelerin etrafında emprovize bir biçimde şekilleniyordu. Bu teşekkül biçimini plansızlık, gelişigüzel yapılaşma olarak anlamamak gerekir. Çünkü her yapı, çevresine uyumu gözetilerek inşa edilir, böylece harikulâde sürprizlerle dolu emprovizasyon şaheserleri doğardı. Abidevî eserlerin dışında, beşerî ölçülerin hemen hiç dışına çıkmayan atalarımız, gölgeli dar sokaklarındaki asmalı çardakları, yer yer ağaçlı köşeleri, ne tabiatı taklit, ne de tabiata müdahale esasına dayanan bahçeleri, muhtelif ağaçlarla göl-

(15) Edmondo de Amicis, *age*, s. 115.

gelendirilmiş kahveleri, çeşmeleriyle, son derece munis şehirler kurmuş, daha önce kurulmuş şehirlere de yepyeni bir kimlik kazandırmışlardı.

Ağaçlar ve Bahçeler

Deli eder insanı bu dünya
Bu gece, bu yıldızlar, bu koku
Bu tepeden tırnağa çiçek açmış ağaç
Orhan Veli

Mimarinin tamamlayıcı unsurları olarak düşünülen ağaçlar, tabiatla tabiata ilave edilen yapılar arasındaki denge ve uyumu sağlıyordu. Bunun için Osmanlı Türk şehirleri uzaktan bakıldığında, üzerine kuruldukları arazinin tabii uzantıları gibi görünürler. Başta İstanbul olmak üzere, iklim şartlarının müsait olduğu Osmanlı şehirlerinin hemen hepsi, bir baştan bir başa bahçe ve bostanlarla bezenmişti. Bahçeli bostanlı isimlerin yanısıra, ağaç ve çiçek isimleri taşıyan sokak, mahalle ve semtlerin çokluğu, İstanbul'un nasıl bir yeryüzü cenneti olduğunu gösteren açık belgelerdir. Bazı semtler yetiştirdikleri özel sebze ve meyvelerle ünlüydü ve her İstanbullu bunları çok iyi bilirdi: Tuzla bamyası, Yedikule marulu, Erenköy çavuşüzümü, Arnavutköy çileği, Çengelköy hıyarı, ayvası ve hurması, Göksu patlıcanı, Kavak inciri, Mecidiyeköy dutu, Beykoz fasulyesi, Çekmece domatesi, Darıca enginarı...[16]

Büyük mesireler ve hasbahçeler bir yana, istisnasız her evin küçük veya büyük bir bahçesi, bu bahçede birkaç meyve ağacı, kestanesi veya çınarı bulunurdu. Cami veya mescit önlerinde, çeşme başlarında, meydanlarda, mesirelerde, herbiri başlı başına bir anıt olan çınarlar, serviler, kestaneler, atkestaneleri, dişbudaklar, çitlenbikler, ıhlamurlar, kırmızı yapraklı kayınlar, ender de olsa lâle ağaçları, çamlar, fıstık çamları, sakızlar, sedir ağaçları, İstanbul manzarasının vazgeçilmez unsurlarıydı. Ruşen Eşref Ünaydın, bir yazısında bu ağaçları birer fırça darbesiyle şöyle tasvir eder:

> *Buz renkli çam: Kıyıda kanatlarını germiş dinlenen albatros.*
> *Göğe engin fiskiyesini yayıp yere engin gölgesini döken çınar.*

(16) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Haluk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 233-283.

Fıstık çamları: Kleopatra'nın ardı sıra esirlerin taşıdığı yelpazeleri andıran fıstık ağaçlan.
Balık biçimli yapraklarının altında dikenli fiske topları saklayan atkestaneleri.
Üç gövdeli ıhlamurlar. Altı açık, üstü koyu kelebek yapraklı ıhlamurlar.
Meltem estikçe gümüş direklere dönen salıntılı kavaklar.
Havada burkulup burkulup gene yere sarkan soforalar.
Testere yapraklı aylandoslar.
Göğün berraklığında öbür ağaçların dallarına tutunmuş örümcek ağları sanılacak aylandoslar.
İç çeken serviler.
Kolalanmış gibi katı ve parlak yapraklı manolyalar.
Yeşil çadırlı cevizler.
Avize billurları gibi sarkan, akan, titreşen salkımlı çam...[17]

Herbiri başlı başına bir belirleyici olan bu ağaçlar, çevrelerinde yaşayanlar için apayrı bir anlam taşır ve âdeta bir yaşama üslûbu yaratır. İstanbul'un hâtıralarına da sahip olan asıl nüfusu, yaşadıkları çevredeki ağaçları korumuş, koruyamadıkları ağaçlar için de en yakınlarını kaybetmişçesine üzülmüşlerdir. Sahil yolu açılırken, Bakırköy halkı, Sakızağacı Mahallesi'nin denize temas ettiği noktada, Sakızın Burnu denilen yerdeki bin iki yüz yıllık sakız ağacını kestirmemek için yaklaşık bir ay direnmiş, Şehremini halkı da Millet Caddesi açılırken Fatih'in diktiğine inandığı beş yüz yaşındaki çınarın kesilmesini önlemek maksadıyla yolu kapatmış ve tam üç ay açmamıştı.

Birçok şairin ve yazarın eserlerinde, çocukluklarının bir tarafını yapan böyle ağaçlar önemli yer tutar. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Sahnenin Dışındakiler* adlı romanında, Cemal'in çocukluğunun geçtiği bahçede iki incir ağacı, bir mürdüm eriği ve büyük bir ceviz ağacı vardır. Aşeren hanımlar, eğer mevsimine tesadüf ederse mutlaka mürdüm eriğinin meyvelerinden yemek istedikleri için bu ağaç adeta dokunulmazlık kazanmıştır; meyvelerinden çocukların hissesi sadece yere düşenlerdir, fakat cevizin meyveleri herkese mübahtır; dibindeki evliya bile onu çocuklardan koruyamaz.[18] Meyve ağaçları üzerinde Tanpınar'ın özellikle durması, onun, Türk bahçesini, bahçelerin ve ağaçların İstanbul şehir estetiğindeki yerini çok iyi bildiğini göstermektedir.

(17) Ruşen Eşref Ünaydın, *Bütün Eberleri 3. Hatıralar 1* (Haz. Necat Birinci-Nuri Sağlam), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 263.

(18) Ahmet Hamdi Tanpınar, *age*, s. 30-31.

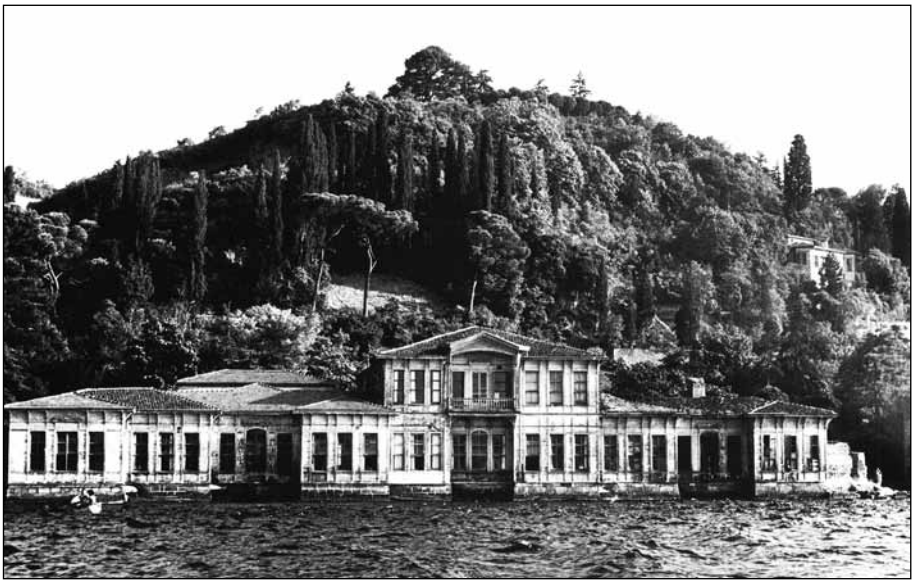
Güzellik ve faydayı birlikte düşünen ve yaşadıkları çevrelerde bu iki değerin benzersiz bir sentezini vücuda getiren eski Türkler, meyve ağaçları, hiç olmazsa bir erik, kayısı, kiraz, badem veya cevizi bulunmayan bahçeyi bahçeden saymazlardı. Sadece İstanbul için değil, bütün Müslüman Türk şehirleri için geçerli bir kaidedir bu. Çocukluğumuzu çiçek ve meyveleriyle dolduran ağaçları unutabilir miyiz?

Çiçek artık günlük hayatın vazgeçilmezlerindendi; zarifler Nedim'in ünlü müstezat gazelinde de ifade ettiği gibi destarlarına birer gül iliştirir, sıbyan mekteplerinde okuyan çocuklar her sabah hocalarına küçük çiçek demetleri götürür, hasta dostlara zarif çiçek şişeleri içinde bir güzel karanfil, gül, zerrin yahut lâle gönderilerek hal hatır sorulurdu. Bahçesiz fukara evlerinin bile pencere önlerinde gül, sardunya, karanfil, küpe çiçeği, fesleğen saksıları eksik olmazdı. XIX. asır başlarında Türkiye'yi ziyaret eden Miss Julia Pardoe, İstanbul'un o yeşilliğe ve çiçeğe boğulmuş sokaklarını, evlerini, yalılarını görünce hayretler içinde kalmış ve "Keşke Shakespeare, Romeo ve Juliet'in bahçe sahnesini yazmadan önce Boğaziçi'ni görmüş olsa idi" diye hayıflandıktan sonra şunları yazmıştı:

"Bütün Doğulular çiçekleri taparcasına severler. Boğaz kıyısındaki her güzel yalının bir çiçek bahçesi vardır. Bu bahçe denizden yüksek olup âdeta bir balkon halindedir. Bunun deniz tarafındaki yüzüne kafesli pencereler geçirilmiştir. Çiçeklik, bu kafeslerin arkasından kısmen görülebilir. Burada bin bir şekil ve güzellikte gül veren fidanlar yetiştirilir. Buradan başka, yalı bahçesinin yanında, güzel bir yolun ilerisinde çeşitli gül goncalarından meydana gelen sıra sıra perguleler, öte yanında kırmızı toprak saksılardan sarkan ve top gibi gelişen çiçekler, yol yol karanfiller, akasyalar, bol bol göze çarpan bitkilerdir. Her bahçede yetişen orman ağaçlarının dalları altından görülebilen bu güzel çiçeklerin bıraktığı etki son derece hoştur."(19)

Çiçek kadar, meyve yetiştirmeye meraklı İstanbullular da vardı. Geçen asrın hekimbaşılarından Mustafa Behçet, Abdülhak, Hayrullah ve Salih Efendiler, aynı zamanda tanınmış meyve yetiştiricileriydi. Elimizdeki kayıtlara göre, bıldırcın armudu, tereyağı armudu, şeker gevrek armudu, sarı büyük kış armudu, misk armudu, sibir elması, vişne eriği, aşağı yukarı nargile büyüklüğünde bir ayva türü, tanesi üç yüz dirhem gelen kızmemesi şeftalisi, bostanî şeftali, sarıpapa şeftalisi, draki yarma şeftalisi, ağustosta çıkan beyaz ve uzun saplı bir kiraz türü, ağus-

(19) Miss Julia Pardoe, *125 Yıl Önce İstanbul* (çev. Bedriye Şanda), İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1967, s. 181.

Abdülhak Şinasi Hisar'ın "Boğaziçi Medeniyeti" dediği terkibi kusursuz bir biçimde yansıtan bir fotoğraf: Kanlıca'da Kıbrıslı Yalısı (Necdet İşli Arşivi).

tostan sonra olan ceviz büyüklüğünde, bir tarafı beyaz diğer tarafı siyah kiraz, beyaz atkestanesi, Şam üzümü cinsinden iri siyah üzüm ve daha birçok üzüm çeşidi, Abdülhak Hâmid'in dedesi Abdülhak Molla'nın Çamlıca'daki bağının ürünlerinden bazılarıydı. Bahçelerinde meyve ağaçları bulunan herkes, şüphesiz, Hekimbaşı Abdülhak Molla ve benzerleri gibi, meyve yetiştirmeyi başlı başına bir zevk, bir sanat haline getirmiş değildi. Fakat fakir veya zengin, her evin bahçesinde bir veya birkaç meyve ağacı bulunur, çocuklar mutlaka meyveyi dalından yemenin zevkini tadarlardı. En azından, komşunun bahçesindeki meyve ağaçlarının birinin dalları ya sokağa yahut diğer avlulara taşardı. Tanpınar'ın *Huzur*'unda da, Nuran, Mümtaz'la oturacakları evin bahçesinde hangi çiçeklerin bulunması gerektiğini anlatırken, meyve ağaçlarının çiçeklerinden özellikle söz eder. Bu bahçede bol bol badem, erik, şeftali, elma ağaçları bulunmalıdır. Çünkü meyve ağaçlarının çiçekleri "ömürleri kısa ve beş gün için olsa bile, insanda bütün bir sene devam edecek hayaller uyandırabilir."(20)

Bahçelerinde mutlaka birkaç meyve ağacı bulunmasını isteyen ve meyve çiçeklerine "bahar" diyen eski İstanbullular için baharın gelmesi, bir bakıma, manza-

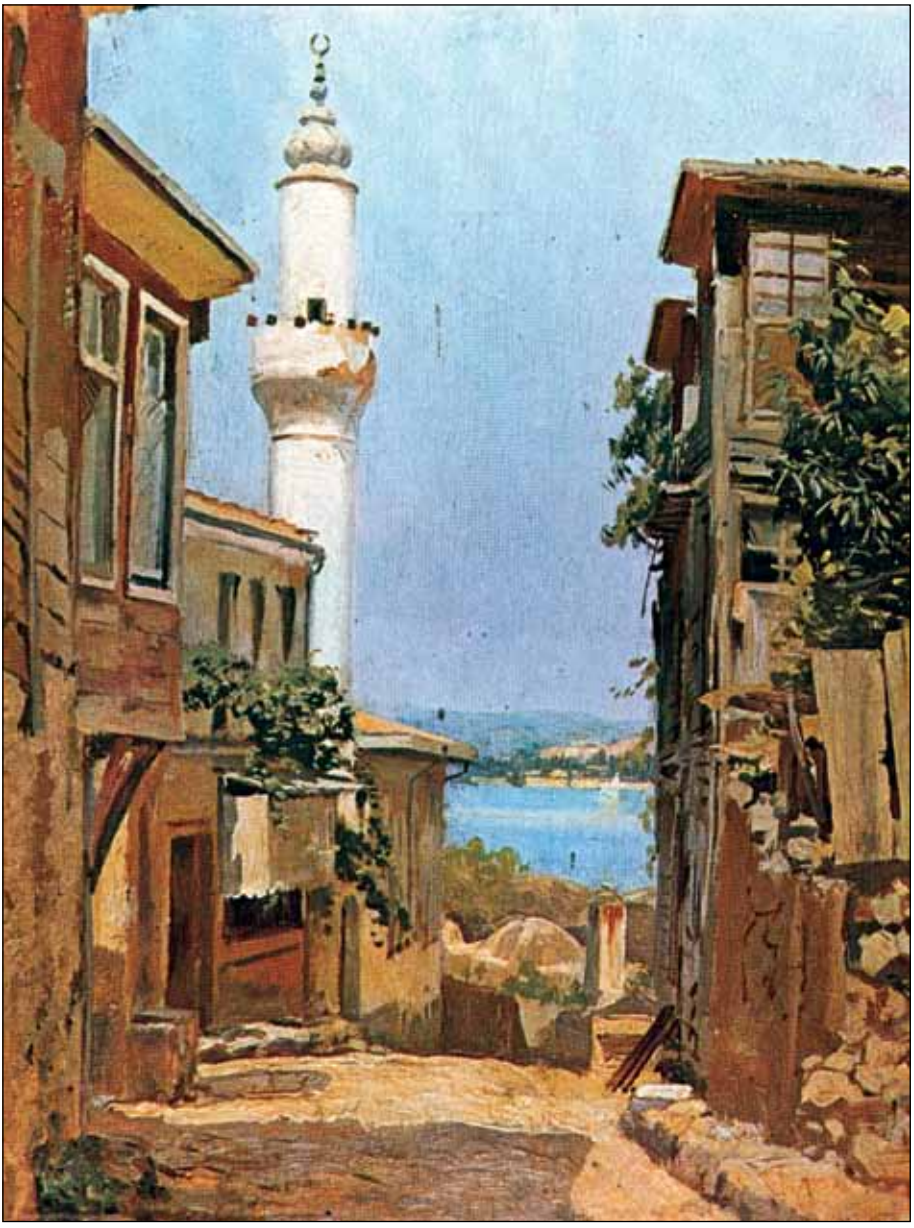
(20) Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, YKY, İstanbul 2000, s. 169.

ranın pembeden beyaza meyve çiçekleriyle donanması demekti. Bahar açmış bir meyve ağacı, cisimleşmiş yaşama sevinciydi. Orhan Veli kısa bir şiirinde bu sevinci çok iyi ifade etmiştir.

Bahçelerinde meyve ağaçlarının çiçek açtığı, duvarlarından dışarıya mor salkımlar taşan, bir köşede çeşmesinin şırıldadığı, zarif mescidinin bir çınar, atkestanesi yahut çitlembik ağacıyla gölgelenmiş şadırvanlı avlusunda güvercinlerin kanat çırptığı, haziresinin parmaklıkları arasından gelip geçene şaşırtıcı güzellikte görüntüler sunan, sokak köpeklerinin hür bir biçimde gezindiği, her köşesinde farklı bir güzellikle karşılaştığınız, birbirinin mahremiyetini ihlal etmeyen, genellikle bahçeli olduğu için bitişik nizama dönüşmemiş evlerin yarattığı manzarayı gözünüzde canlandırabilirsiniz. Ressam Hoca Ali Rıza, bu manzaranın yok olmak üzere olduğunu hissettiği için kalemini, fırçasını yanından eksik etmez, İstanbul'un her gözün fark edemeyeceği güzelliklerini çizer dururdu.

Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*'de kahramanı Cemal'in ağzından ceviz ağacının meyvelerini çocuklardan dibindeki evliyanın bile koruyamadığını söz ederken eski İstanbul folklorunun az bilinen bir tarafına işaret eder. Ağaçları korumanın yollarından biri de, onlara bir muhafız evliya yahut cin yakıştırmaktı. Necip Fazıl'ın *Bir Adam Yaratmak* adlı oyunundaki temel figürlerden biri olan incir ağacı cinler tarafından korunurdu. Oyunun kahramanı olan Hüsrev, bu incirin hayatındaki yerini şöyle açıklar: "Bu incir ağacı, bilseniz bana neler hatırlatmaz. Bütün bir çocukluk, bütün bir geçmiş zaman. Eski İstanbul kadınlarını bilmem hatırlar mısınız? Hayal dediğiniz kudret işte onlardaydı. Benim bir büyükannem vardı ki bu incir ağacının dibinde, göze görünmez bir cin ve peri âlemi tasavvur ederdi. Çocukken, beni bu incirin dibinde oynamaya bırakmazlardı. Bir gün orada oynarken ayağım kayıp yere düştüm. Sabahtan akşama kadar mutfakta, cinlerin öfkesini dindirecek şerbetler kaynadı. Sihirbaz değneklerine benzer kepçelerle uzun uzadıya bir kazanı karıştırdılar. İncirin dibine döktüler. Cinler tatlıyı severmiş."[21]

(21) Necip Fazıl Kısakürek, *Tiyatro Eserleri C. 1, Eser: 1-4 (Bir Adam Yaratmak, Sabır Taşı, Ahşap Konak, Siyah Pelerinli Adam)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 8.

Hoca Ali Rıza'nın fırçasıyla Üsküdar'da bir sokak... Ahşap evler, mütevazı bir cami, yeşil doku ve Boğaz...

Âsûde Bahar Ülkesi

Âhiret öyle yakın seyredilen manzarada,
O kadar komşu ki dünyâya dıvar yok arada.
Yahya Kemal

Evlerde cinlerle, perilerle ve meleklerle iç içe, insan muhayyilesini devamlı uyanık tutan, yarı mistik bir hayat yaşanırdı. Ancak bizim cinlerimiz ve perilerimiz, Hıristiyanların hortlakları, hayaletleri ve vampirleri yanında son derece munis varlıklardı. Bu, iki ayrı medeniyetin ölüm karşısındaki tavırlarının farklı oluşuyla açıklanabilir. Batıda hortlak, hayalet ve vampir hikâyeleri, ölümü ve mezarlıkları korkunç mekânlar haline getirmiştir. Başta İstanbul olmak üzere, Osmanlı şehirlerindeki mezarlıklarsa hiç ürkütücü değildi. Cami ve tekkelerin hazireleriyle ara sokaklara kadar sokulan mezarlıklar, parmaklıkları, koyu yeşil servileri, herbiri bir sanat eseri niteliği taşıyan mezar taşları, çiçekleri, eğrelti otlarıyla hayatın içindeydi. Ölüm korkusu, ondan kaçarak değil, ölülerle ve mezarlıklarla iç içe yaşanarak yenilmişti; iki âlem, yani bu dünya ile öteki dünya âdeta yan yana dururdu. Yahya Kemal, *Koca Mustâpaşa* şiirinde bu gerçeği şöyle anlatır:

Geçer insan bir adım atsa birinden birine
Kavuşur karşıda kaybettiği bir sevdiğine

Yahya Kemal, ne zaman memleketin nüfusundan söz edilse ölüleri de hesaba katmak gerektiğini söylerdi. Coğrafya, üzerinde yaşayanlarla karıla karıla vatan haline gelir; mezarlar ve mezarlıklar bu sancılı vatanlaşma macerasının somut şahitleridir. Her mezar, toprağa basılmış bir mühür ve tarihe düşülmüş bir not olarak görülmelidir. "Şahide"ler, sadece mezarda yatanın kimliğine değil, bir medeniyete, bir varoluşa da şahitlik eder. Bu bakımdan mezarlıkları yok etmek, nüfus kayıtlarını silmek gibi, müstevlilere yaraşır bir barbarlıktır. Yok olan mezarlar ve mezarlıklarla birlikte, bu coğrafyada yaşayanlar ve yaşananlar hakkında en sahih bilgiler de uçup gider. Bir kültürün tarihini mezarlıklardan yola çıkarak yazmak mümkündür. Ömrünü İstanbul mezarlıklarını araştırmaya vakfetmiş bir kültür adamı olan Fâzıl İsmail Ayanoğlu'nun "Ortada mevcut yüksek sanat âbidelerimiz -faraza- olmasaydı bile, mezarlıklarımızda bulunan nihayetsiz eserler, bu milleti medeniyet göklerine çıkarmağa kâfi gelirdi" dediği söylenir.

İstanbul estetiğinin vazgeçilmez manzaralarından biri: Ahşap bir konak, ön planda muhtemelen bir camiin haziresindeki zarif mezar taşları, parmaklık... Nuri Arlasez'in 1950'lerde çektiği bu fotoğraftaki konak ve hazire yerinden duruyor mu, bilmiyoruz.

Mezarlıklar, bugüne taşıdıkları zengin bilgiler bir yana, benzersiz sanat eserlerinin sergilendiği galeriler gibidir. Mezar taşlarını ayak izleri gibi takip etmek suretiyle bir kültürün yaygınlığı hakkında açık fikir edinilebilir. Bir mezarın mimarisi ve tezyinatı, hangi dönemde yapıldıysa, o dönem hakkında tartışılmaz bir belge niteliğindedir. Ayrıca süslemelerin ikonografik anlamları çözülerek din ve mezhepler tarihinin karanlık noktaları aydınlatılabilir. Mezar taşı kitabelerini de, bir ülkenin siyasî, iktisadî ve kültürel tarihi, hatta savaşlar, istilalar, depremler, yangınlar vb. hakkında bilgi kaynakları olarak kullanmak mümkündür. Bu kitabelerdeki dil bile, yapıldıkları devrin tercihleri hakkında ipuçları taşır. Mesela XIV. yüzyıldan itibaren Türkçe yazılmaya başlanan mezar taşı kitabeleri, Osmanlı kimliğinin mahiyeti hakkında fikir vermektedir. Öte yandan, mezar taşı kitabelerinden yola çıkarak hat sanatındaki gelişme seyrini; motif yapısını ve üslûpları inceleyerek tezyinattaki değişmeleri, tercihleri ve modaları kronolojik olarak takip etmek mümkündür. O halde her mezar taşı, hat sanatı ve tezyinat tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır. Bazı kitabeler, büyük hattatların imzalarını taşıdığı için ayıca önemlidir. Bazı mezar taşları da isimleri başka türlü kayda geçmemiş hattatlar, mimarlar, hakkâklar vb. hakkında yegâne bilgi kaynağıdır. Osmanlı mezarlıklarının bugüne taşıdıkları bilgiler açısından insanlık tarihinde benzersiz olduğu

Yavedud Mahallesi. Atatürk Köprüsü yapılırken ortadan kaldırılan, ahşap evleri, mezarlığı bodur minareli mescidiyle tipik bir İstanbul mahallesi (Süleyman Faruk Göncüoğlu Arşivi).

bilinen bir gerçektir. Mezar taşlarının dilini bilen biri, üzerinde hiçbir yazılı kayıt olmasa bile, süslemelerinden, kavuğun şeklinden vb. hem o mezarda yatan kişinin kimliği, hem de yaşadığı devir hakkında şaşılacak zenginlikte bilgiye ulaşabilir.

Yedi Tepede Yedi Taç

Bir zamanlar hendeseden âbide zannettimdi;
Kubben altında bu cumhûra bakarken şimdi,
Senelerden beri rü'yâda görüp özlediğim
Cedlerin mağfiret iklîmine girmiş gibiyim.
Yahya Kemal

İstanbul'un tarihî silueti, Sultan II. Bayezid'in üçüncü tepede, Eski Saray'ın hemen yanı başına yaptırdığı, 1505 yılında ibadete açılan Bayezid Camii ile yeni bir şekil kazanmış, oğlu Yavuz Sultan Selim'in beşinci tepeye yaptırdığı, ancak Kanuni Sultan Süleyman tarafından tamamlanan cami ile iyiden iyiye belirmişti. Fakat siluetin bugünkü çizgilerine ulaşabilmesi için Sinan'ın üçüncü tepeyi Süleymaniye, altıncı tepeyi de Mihrimah Sultan Camii ile taçlandırmasını bekle-

İstanbul'un tarihî silueti.

mek gerekiyordu. Acem Ali'nin 1538 yılında ölümü üzerine mimarbaşı olan Sinan, Haseki ve Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Külliyeleriyle başlayıp vefat ettiği 1588 yılına kadar yarım asır devam eden bu görevi sırasında, başta İstanbul olmak üzere bütün imparatorluk coğrafyasında yüzlerce esere imza atarak başlı başına bir estetik inşa etti.

Eski eserlerin onarımından suyollarının inşasına, cadde ve sokakların düzenine kadar İstanbul'un bütün imar işlerini Hassa Mimarlar Ocağı'nda yetiştirdiği mimar ve kalfalarla birlikte yürüterek sanat tarihçilerinin "Sinan Çağı" dedikleri bir döneme ve tabii İstanbul'a damgasını vuran Sinan, Turgut Cansever'e göre, sadece abidevi eserlerini değil, mahalle ölçeğindeki küçük mescitleri, çeşmeleri, köprüleri de, çevreyle, tabiatla ve İslâmî hayat tarzıyla uyum içinde, dünyanın sonraki nesillerin de hakkı olduğunu bilerek, gelişmeye açık bir mimari anlayışıyla meydana getirmişti.[22]

Bu tesbitler, İstanbul estetiğinin temel ilkelerinin büyük ölçüde Sinan tarafından belirlendiği anlamına gelmektedir. Kubbe-mekân ilişkilerinin en ideal formunu, "zengin ve geniş programlı kompozisyonun hassas dengesini"[23] bulduğu bu es-

(22) Turgut Cansever, *Mimar Sinan*, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul 2005, s. 107.

(23) Selçuk Mülayim, *Ters Lâle: Osmanlı Mimarisinde Sinan Çağı ve Süleymaniye*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2001, s. 188.

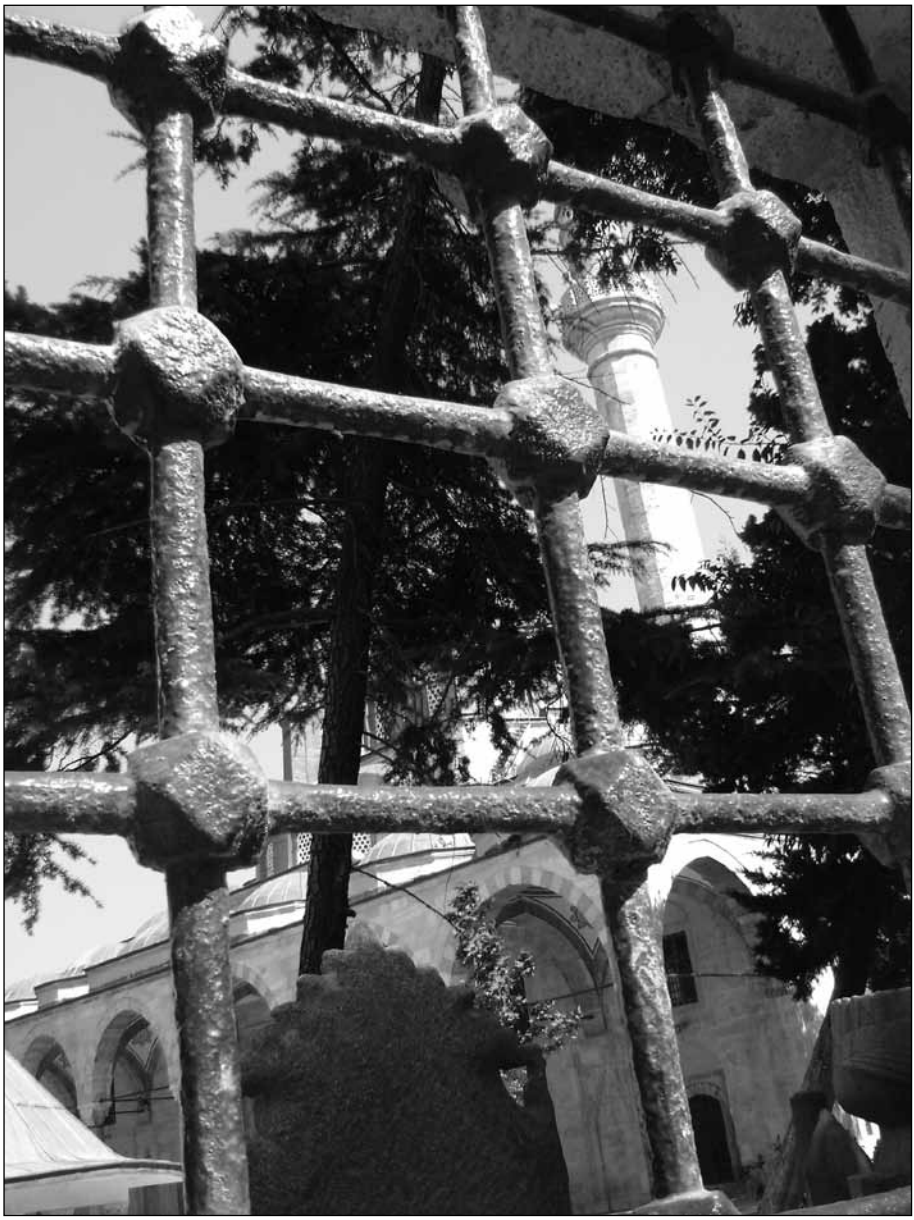
tetik ondan sonra da en az yüz yıl belirleyici oldu. Selçuk Mülayim, Beylikler çağının kararsız fakat çeşnisi bol denemeleriyle diğer İslâm ülkelerinde bir türlü çıkış yolu bulamayan mahalli arayışların sadece Sinan estetiğinde en akılcı çözüme ulaştığını söylüyor. "Sinan, başka mimarlar tarafından daha önce kullanılmış olan bütün unsurları öyle beklenmedik, öyle büyük bir armoniye soktu ki, başkalarının keşfettiği şeyler bile artık onun malı oldu. Geleneğin güçlü desteğiyle ulaşılan bu doğal kolaylık onun sanki özel bir Tanrı vergisine sahip olduğu izlenimini" veriyordu.[(24)]

Sedefkâr Mehmed Ağa, Sinan'ın seçkin talebelerinden biriydi; Sultanahmet Camii, birinci tepede onun tarafından yükseltildi. Fatih'in yaptırdığı, zaman içinde yeni ilâvelerle genişleyen Topkapı Sarayı, Ayasofya'ya eklenen minareler ve Sinan'ın yaptığı Haseki Hamamı, birinci tepenin görünüşünü çok değiştirmişse de, bu tepede, Sedefkâr'ın eli değinceye kadar Bizans kimliği baskındı. Sinan Çağı'nın sona erdiğini ilan eden Nuruosmaniye Camii üçüncü tepede yükseliverince, Tarihî Yarımada, ince minareleri, ışıl ışıl kubbeleri, yeşil dokusu ve kızıl kiremitleriyle, temel çizgilerini bugün de koruyan siluetine kavuştu.[(25)] Bu arada Hipodrom'un Atmeydanı'na dönüştüğünü, bu meydanın ve bu meydanı bezeyen İbrahim Paşa Sarayı'nın yüzyıllar boyunca İstanbul eğlence kültürünün merkezi olduğunu da belirtmek gerekir. Cülus yıldönümü, zafer, doğum, düğün gibi vesilelerle düzenlenen ve günlerce süren şenlikler bu meydanda yapılırdı. Nakkaş Osman ve Levnî tarafından resimlenen surnamelerdeki bazı sahnelerde, özellikle ateşle yapılan eğlencelerin ve ışık sanatlarının hayalin sınırlarını zorlayan bir zenginlikte olduğu açıkça görülür.

Işık sanatları İstanbul hayatında özel bir anlam taşırdı. On bir ay boyunca geceleri evlerine kapanmak zorunda kalan halk, kandil ve mahyalarla aydınlatılan Ramazan gecelerinde sokaklara dökülür, caddeler sahur vaktine kadar dolup taşar, isteyen istediği yerde gönlünce vakit geçirir, komşular birbirlerine çat kapı iftara ve misafirliğe giderlerdi. Karanlık geceleri donanma gecelerine çeviren kandil ve mahyaların özellikle çocuklar için nasıl bir neşe kaynağı olduğunu modern şehirlerde yaşayanların anlaması çok zordur. Halide Edip Adıvar, çocukluk hatıra-

(24) Selçuk Mülayim, *age*, s. 188.

(25) Tepelerin altısı Haliç'e yakın sıralanırken, yedinci Marmara'ya daha yakındır. Aksaray semtinden surlara ve Marmara sahiline kadar uzanan bölgedeki yedinci tepenin, tepeden çok bir sırt olduğu da söylenebilir. Sırtın en yüksek noktasında, Sadrazam Cerrah Mehmed Paşa'nın yaptırdığı Cerrahpaşa Camii görülür.

İstanbul'un tarihi semtlerinden Cerrahpaşa'da, Cerrah Mehmed Paşa Camii'nin avlu duvarındaki parmaklıklarından kubbelerin, minarenin ve avluyu süsleyen ağaçların görünüşü.

Otmar'ın objektifinden, Sinan'ın Üsküdar'daki önemli eserlerinden biri olan Mihrimah Sultan Camii'nin bir kandil gecesi görünüşü.

larını da anlattığı *Mor Salkımlı Ev*'de, sütbabasının omuzunda ilk teravih namazını kılmak için Süleymaniye Camii'ne giderken gördüklerini tasvir eder. Sokaklar hareket halinde yüzlerce fenerle doludur ve kalabalık bir ateş böceği kafilesi gibi camiye doğru akmaktadır. Mahya'yı ilk defa o akşam gördüğünü söyleyen Halide

Edip, "Minareden minareye havada uzanan ışıktan yazılar, mavi kubbede ne garip ve tabiatüstü bir nur tecellisi idi. Ramazan'ı karşılayan bu nurdan yazılar, beni belki Belşazaar'ın duvarda gördüğü yazılar kadar şaşırttı. Karanlık ve esrarlı dar sokakların içinde sallanarak hareket eden o ışıkları o kalabalığın en boylu adamının omuzundan seyrediyordum" diyor.(26)

Mahya istisnalar dışında sadece Ramazan aylarına ve İstanbul'a has bir sanattı; yaygın rivayete göre, Sultan I. Ahmed devrinde Ramazan gecelerinin alâmet-i farikası haline geldi. Minareleri arasına mahya kurulan ilk cami, inşası 1617 yılında tamamlanan Sultanahmet'ti. Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey, Mevlit ve Regaip gecelerinde minarelerde kandil yakma geleneğinin II. Selim devrinde başladığını söyler. 1577 yılında Kocamustafapaşa dergâhına seccadenişin olan Şeyh Necmeddin Hasan Efendi de Berat ve Miraç gecelerinde şerefeleri kandillerle bezemiş, böylece Osmanlı dünyasında mübarek gecelerden "kandil" diye söz edilir olmuştu. Ramazan gecelerinde minarelerde kandil yakma geleneğinin başlangıç tarihi ise 1610'dur. Önceleri bayram geceleri kandil yakılmazdı, ancak Lâle Devri'nde, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın III. Ahmed'den aldığı bir irade ile Kadir ve bayram gecelerinde minarelere kandillerle ışıktan kaftan giydirilmeye başlandı. Son zamanlarda sadece Kadir gecelerinde bazı camilerin minarelerine kaftan giydiriliyordu.

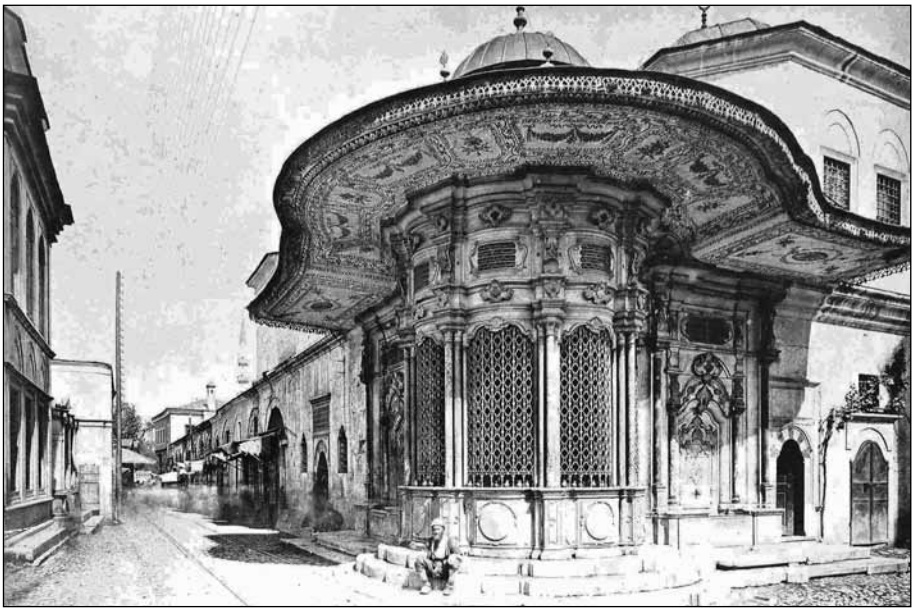
(26) Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1967, s. 47.

Çeşmeler, Sebiller, Şadırvanlar

Şimdi bomboş sebilden selviler bir şey sorar,
Hatırlatır uzayan dem çekişleri, rüzgâr.
Mermer basamaklarda uçuşur beyaz tüyler.
Ziya Osman Saba

Su sanatları da İstanbul kültüründe özel bir yere sahipti. İslâm'ın doğduğu coğrafyada su çok kıt olduğu için bir damlasını bile ziyan etmeme çabası, Müslümanları su ve sulama meselesi üzerinde önemle durmaya, hem mirasçısı oldukları medeniyetlerin tecrübelerini en verimli şekilde kullanmaya, hem de yeni teknolojiler geliştirmeye yöneltmişti. Ortaçağ İslâm dünyasında son derece parlak gelişmeler kaydeden ilim dallarından biri olan su bilgisi, suyun bol olduğu bölgelerde aynı zamanda su sanatlarının doğmasına yol açtı; özellikle bahçeler bu sanatların uygulama alanlarıydı. Heinrich Glück, Avrupa bahçelerindeki su cetvelleri, çeşmeler, çitler ve su terazileri fikrinin Sicilya ve Endülüs kanalıyla Müslümanlardan geldiği kanaatindedir. Doğu'da Semerkant, Buhara, Herat; Batı'da Gırnata, Kurtuba; Ortadoğu'da Bağdat, Şam, Kahire; Anadolu ve Rumeli'de Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirler, bahçelerinde suyun başlı başına bir estetik haline geldiği şehirlerdi. Napoli'de hünerli su eğlenceleriyle zenginleştirilmiş Poggio Reale villasının planlarını çizen Lorenzo Medici, Glück'ün belirttiğine göre, sürekli temasta bulunduğu Osmanlı padişahı III. Murad tarafından takdir edilen bir mimardı. Türk bahçe sanatı o sıralarda en parlak dönemini yaşıyordu. Parklar İtalya'da henüz gelişmesinin başlangıcında bulunurken, İstanbul bahçelerinde çok büyük gelişmeler kaydedilmişti. Özellikle havuzlar, fıskiyeler ve çeşitli su oyunlarının gerçekleştirildiği tesisler göz kamaştırıyordu.

Müslümanlar, çeşitli su oyunlarının sergilendiği bahçelerini tanzim ederken hiç şüphesiz *Kur'an*'da tasvir edilen cenneti model olarak almışlardı. Cennette, göller, nehirler ve havuzlar vardı. Kevser Havuzu'nun cennette Hz. Muhammed'e verilmiş özel bir havuz olduğu söylenir. Bütün güzel havuzlar şairler tarafından Kevser Havuzu'na, bütün lezzetli içecekler de onun suyuna benzetilirdi. Çeşme ve sebil vakfiyelerinde de çok zaman Kevser havuzuna ve Tesnîm suyuna atıfta bulunulmuş ve genellikle "Her şeyi sudan canlı kılıp hayat verdik" âyeti zikredilmiştir. Açıkçası, çeşme, sebil, selsebil vb. yaptırıp insanların susuzluğunu gidermek bir çeşit ibadet olarak görülmüş ve bazı hayırseverlerde çeşme yaptırmak bir çeşit yarış, zamanla sevap kazanma amacını da aşarak bir zevk ve başlı başına bir estetik haline gelmişti.

I. Abdülhamid Sebili'nin Bahçekapı'da, sökülüp Alay Köşkü karşısına monte edilmeden önceki görünüşü.

Malik Aksel'in ifadesiyle, İstanbul'da Bizans'ın bin yıldır sarnıç ve mahzenlerde hapsettiği sular, fetihten sonra sebiller, selsebiller, şadırvanlar, çeşmeler, fıskiyeli havuzlar, serdablar ve bentlerle hürriyetine kavuşmuştu. Taş ve mermer işçiliğinin nefis örnekleri olan meydan ve iskele çeşmeleri, duvar çeşmeleri, şadırvan çeşmeler, sütun çeşmeler ve çatal çeşmeler, Osmanlı şehir estetiğinin vazgeçilmez ziynetleriydi. III Ahmet Çeşmesi, Azapkapı Çeşmesi, Tophane Çeşmesi, Küçüksu Valide Çeşmesi gibi meydan çeşmeleri ve sebillerin çoğu birer abide niteliği taşıyordu. Yapıldığı yerde kendine has bir hayat tarzı yaratıp etrafında oluşan mahalleye adını veren çeşmeler de vardı.

Sebil ve çeşmeler aynı zamanda tezyinat, hüsnühat ve şiir gibi sanatların sergilendiği yapılardı. Eşsiz süslemeleri ve büyük hattatların elinden çıkmış kitabeleriyle ayrı bir değer kazanan çeşmeler, devrin şairlerinin de hünerlerini göstermeleri için bir vesile idi. Mesela Kabataş'taki Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi'nin deniz tarafındaki kitabesi Seyyid Vehbi tarafından yazılmıştı ve bütün mısraları ebcedle 1145 tarihini veriyordu. III. Ahmet Çeşmesi'nin tarih mısraı ise, bizzat padişah tarafından bulunmuştu: *Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua.*

Evler ve Sokaklar

Nerdedir şimdi o sessiz güzel ev
ya kürek kazma ya bir parça alev
dağılır tahtalar öttükçe masal
kaçışır cümle melek cin peri dev.
Beşir Ayvazoğlu

Şimdi, bu anlattıklarımızdan yola çıkarak İstanbul estetiğinin -ki bu estetik, İstanbul'da yüzyıllar içinde teşekkül eden yaşama kültürünün dışa vurmuş halidir- ilkelerini kısaca özetlemeyi deneyebiliriz:

İstanbul'un yedi tepesine yedi taç kondurulmak suretiyle, gece ve gündüz farklı güzellikler sunan göz kamaştırıcı bir siluet yaratılmıştır. Ufuk çizgisine yerleştirilen bu harika yapılar, ne taraftan bakılırsa bakılsın, bu tepelerin tabii uzantılarıymış gibi görünür. Abidelerin etrafındaki sivil yapılar, bu abideleri daha da görünür kılacak şekilde küçük yapılırdı, yani beşerî ölçekteydi. Büyük yapılar bile hiçbir zaman bu camilerin yüksekliğini aşan boyutlarda inşa edilmezdi. Küçük mabetler de her şeyiyle ölçülüydü; küçük, ahşap bir mescide upuzun bir minarenin yapıldığı görülmüş şey değildi. Külliyeler, kamu binaları ve mezarlıklarda kullanılan taş ve tuğla ile meskenlerde kullanılan ağaç ve bunları birbiriyle kaynaştıran yeşil doku, eski İstanbul'un açıklanması zor estetiğinin sırlarından biriydi.

İstanbul'da, nüfusun istikrarlı olduğu zamanlarda meskenler geniş bahçeler içine oturtulur, şehir yukarıdan bakıldığı zaman bir ormanın içine gömülmüş gibi görünürdü. Külliyeler, evlerin çatılarındaki kiremitlerle ayrı bir güzelliğe bürünen, pastel renklerin hâkim olduğu suluboya resim güzelliğindeki bu dokunun içinden birer ışık kütlesi gibi taşardı. Cetvelle çizilmiş gibi dümdüz, bir ucundan bakılınca diğer ucu görünen caddeler ve sokaklar hiç sevilmezdi. Dolanıp kıvrılarak ilerleyen, bahçe duvarlarından meyve ağaçlarının, mor salkımların taştığı, baygın kokulu hanımellerinin, yaseminlerin duvarlara tırmandığı, zaman zaman üzeri asmalarla adeta örtülmüş, sebilleri, çeşmeleri, küçük mescitleri, hazireleri, kuyuları, çıkrıklarıyla herbiri karakteristik özellikler taşıyan ve hiçbiri diğerine benzemeyen, çoğu zaman biraz ilerleyince birden bir mucize gibi müthiş bir deniz manzarasını önünüze seriveren cad-

deler ve sokaklar, İstanbul'un vazgeçilmezleriydi.

Şehir dokusu şaşırtıcı bir üslup birliği gösterirdi, fakat her ev ayrı bir kişilik taşırdı. Bazen küçücük bir arsanın üzerinde çıkmalarla genişletilmiş, masal mimarisi gibi, eşsiz güzellikte bir yapı yükseliverirdi. Ahşabın inanılmaz zenginlikteki plastik imkânları büyük bir zevk ve incelikle kullanılırdı. Eli böğründelerle sokağa taşırılan çıkmalar, cumbalar, bazen çatıya kondurulan bir cihannüma, herbiri yepyeni bir çözümle, komşunun manzarasını engellemeden inşa edilmiş evler... Bir sokağın bitip diğerinin başladığını gösteren köşe başlarındaki evler başka bir güzellikteydi. Üçgen planlı zemin kat üzerine yapılan katın, kare veya dikdörtgen bir cepheyle sokağa baktırıldığını, çatıya da zarif bir cihannüma kondurulduğunu düşününüz.

Yedi tepe üzerine kurulduğu için inişli çıkışlı bir şehir olan İstanbul'un bol yokuşu vardı; yamaçlara inşa edilen evlerin ilk bakışta fark edilen özelliği, birbirini kapatmaması ve genellikle denize veya yeşil bir alana bakan manzaranın âdilane bölüşülmesiydi. Bu konuda yazılı olmayan, herkesin uyduğu, uymak zorunda olduğu kurallar vardı. Bir ev boyanırken bile, o civardaki evlerin renkleriyle hem-âhenk olması, uyum sağlaması gözetilirdi. Daha da önemlisi, bu şekilde teşekkül eden mahallelerde herkes oturabilirdi; zengin bir tüccarın veya bir devletlinin konağıyla fakir bir bekçinin, sıradan bir memurun evi yan yana olabilirdi. Zenginler, mahallenin fakirlerini kollar, camisinin, mescidinin ihtiyaçlarını karşılarlardı.

Genellikle bir camiin, bazen de bir çeşmenin yahut ağaçlıklı bir meydanın etrafında oluşan mahalle, camii, mektebi, hamamı, küçük çarşısı vb. ile kendi kendine yeten bir bütünlüktü. Sakinleri, tek bir aileymiş gibi birbirlerine kenetlenirlerdi. Evler sokaklara birbirinin mahremiyetini ihlâl etmeksizin, fakat komşuluk ilişkilerinin kolayca yürütülmesini sağlayacak şekilde yerleştirilmişti. Komşuluk demek, yardımlaşma ve dayanışma demekti. "Ev alma komşu al", "Komşu hakkı, Tanrı hakkı", "Komşu komşunun külüne muhtaç", "Komşuyu komşudan sorarlar" gibi atasözleri, Türk mahallesindeki komşuluk ilişkisinin mahiyetini son derece açık bir biçimde özetlemektedir. Mahallenin bütün sokakları, cami ve mahalleyi şehrin merkezine bağlayan ana yola çıkardı. Sokakların çoğu çıkmazdı. Çıkmaz sokağı, tek tek evlerin veya birkaç evin özel sokağıdır diye tarif etmek mümkündür Âdeta loş dehlizlere benzeyen bu dar sokakların üstleri, bi-

rinci katların çıkmaları ve cumbaları, ağaçların bahçe duvarlarından taşan dalları ve nihayet çatıların saçaklarıyla âdeta örtülürdü. Evlerin birinci katlarındaki pencerelerin açıldığı sokaklar, yerli ve yabancı birçok ressamı cezbeden pitoresk mekânlardı.

Sonuç Yerine

Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslâm'ı bütün viraneler gördüm
Ziya Paşa

Yüzyıllar içinde oluşan ve İstanbul'u İstanbul yapan ölçüler ve değerler, XVIII. asrın başlarından itibaren aşınmaya başlamıştı. Avrupa şehirlerinde geniş, dümdüz caddeleri, bu caddelerin etrafına bitişik nizam dizilmiş kârgir yapıları, büyük meydanları, bu meydanları süsleyen heykelleri, tiyatro ve opera binalarını, konser salonlarını vb. gördükten sonra kendi şehirlerini beğenmeyen aydınların ve devlet adamlarının psikolojisi, Ziya Paşa'nın ünlü beytinde çok iyi özetlenmiştir.

Viranelerden kurtulmanın tek yolu vardı: Yıkmak. İstanbul'u Avrupa şehirlerine benzetmek isteyen aydınlar ve yönetici zümre, yangın ve depremlerin de yardımıyla, yüzyıllar içinde teşekkül etmiş ve kendi estetiğini bulmuş şehrin çehresini yavaş yavaş değiştirmeye başladılar. İstanbul'un yok oluşunda askerî yenilgilerle başlayan göçlerin de çok büyük rolü vardı. Hiç şüphesiz, şehrin taşıyamayacağı bir nüfus, o şehrin kurdudur. Büyük bir hızla Anadolu ve Rumeli'nin ekonomik olarak beslediği merkez olmaktan çıkarak kendi kendini tüketmeye başlayan İstanbul, Ekim 1917 devriminden sonra Türk dünyasıyla irtibatını kaybetmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına yol açan Birinci Dünya Harbi'nden sonra da İslâm dünyasıyla ilişkileri zayıflamıştı. Merkez olarak Ankara'yı tercih eden modern Türkiye de İstanbul'u gözden çıkarmış gibiydi. Çiçeği burnunda Cumhuriyet'in kültürü ve bu kültürün estetiği artık Osmanlı mirasının ağır yükünü taşımayan bu çorak Anadolu kasabasında modern başkentle eşzamanlı olarak inşa edilecekti. Osmanlı mirasına karşı bu meydan okuyuşun merkez üssü İstanbul olamazdı. Çünkü yaratılmak istenen kültür, İstanbul'un damgasını taşıyan ve bu dünya şehrinde varlığını hâlâ köklü bir şekilde devam ettiren kültürün alternatifi olacaktı. Edebiyatından musikisine, mimarisinden şehir dokusuna ka-

dar her şeyiyle farklı bir kültür, farklı bir tarih, dil ve yaşama tarzı... Fakat üç imparatorluğa başkentlik etmiş İstanbul'un cazibesini yok etmek mümkün değildi; Ankara-İstanbul rekabetinde, İstanbul'un tartışılmaz üstünlüğü, Yahya Kemal'in meşhur nüktesinde en çarpıcı ifadesini bulmuştu:

"Ankara'nın en çok nesini seviyorsunuz üstâd?"
"İstanbul'a dönüşünü!"

Okuma Listesi[27]

Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Köşkleri.*

Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları.*

Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları.*

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir.*

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi.*

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur.*

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler.*

Ahmet Rasim, *Eşkal-i Zaman.*

Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları.*

Ahmet Yüksel Özemre, *Üsküdar, Ah Üsküdar.*

Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı.*

Beşir Ayvazoğlu, *Dersaadet'in Kalbi Beyazıt.*

Beşir Ayvazoğlu, *Divanyolu: Bir Caddenin Hikâyesi*.

Çelik Gülersoy, *İstanbul Estetiği*, İstanbul 1989.

Çelik Gülersoy, *Kapalıçarşı'nın Romanı*, İstanbul 1979.

Edmondo de Amicis, *İstanbul 1874.*

Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul 1995.

Gérard de Nerval, *Doğu'da Seyaha*t (Çev. Selahattin Hilav), İstanbul 2004.

Haluk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı.*

İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar.*

İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri.*

Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası,* Ankara 1977.

Metin And, *40 Gün Kırk Gece. Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları*, İstanbul 2000.

(27) Muhtelif baskıları olan kitapların baskı yeri ve tarihlerini belirtmeye gerek görmedik.

Midhat Sertoğlu, *İstanbul Sohbetleri,* Bedir Yayınevi, İstanbul 1992.

Miss Julia Pardoe, *125 Yıl Önce İstanbul* (Çev. Bedriye Şanda), İstanbul 1967.

Mustafa Armağan, *İstanbul Mavi Kırpar Gözlerini,* İstanbul 2003.

Nihad Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları.*

Orhan Okay, *Bir Başka İstanbul*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002.

Orhan Pamuk, *İstanbul/ Hatıralar ve Şehir.*

Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli/İstanbul Sebilleri,* İstanbul 1995.

Refik Halit Karay, *Üç Nesil Üç Hayat.*

Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi I-XI.*

Sadri Sema, *Eski İstanbul Hâtıraları* (Haz. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul 2002.

Samiha Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, İstanbul 1964.

Samiha, *İstanbul Geceleri,* İstanbul 1971.

Selçuk Mülayim, *Ters Lâle: Osmanlı Mimarisinde Sinan Çağı ve Süleymaniye*.

Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Kazan Ben Kepçe* (Haz. Necdet Sakaoğlu), İstanbul 1995.

Turgut Cansever, *Ev ve Şehir.*

Turgut Cansever, *İstanbul'u Anlamak.*

Turgut Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak.*

Turgut Cansever, *Şehir ve Mimari.*

Turgut Cansever, *Mimar Sinan.*

Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz.*

Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul.*

Okumalar

EDMONDO DE AMİCİS

İstanbul'a Varış

"Tamam! Tamam, işte!"

Nihayet pusun arkasından önce beyazımtırak yığınlar, sonra çok yüksek bir şeyin belli belirsiz şekli, sonra güneşin aydınlattığı camların kuvvetli pırıltısı ve sonunda bir dağ, birbiri üstüne, rengârenk, bir sürü küçük ev, ışık içindeki Galata ile Pera gözüktü; minare, kubbe ve serviler altında kalmış çok yüksek bir şehirdi bu, tepenin üstünde gayet büyük sefaret konakları ile kocaman Galata kulesi, eteğinde ise Tophane'nin büyük top dökümhanesi ile bir gemi ormanı vardı. Sis sıyrıldıkça şehir Boğaz'a doğru süratle uzuyormuş gibi oluyor ve tepelerin üstünden denize kadar, oraya buraya dağılmış ve camilerin beyazlığı ile minelenmiş köyler peşpeşe ortaya çıkıyordu; gemi dizileri, küçük limanlar, sahil saraylar, kasırlar, köşkler, korular; uzaktaki sisin içinden, sadece, güneşin parlattığı çatıları görünen hayal meyal başka köyler; insanı çılgınlar gibi bağırtacak bir renk cümbüşü, bir nebatat coşkunluğu, önceden düşünülmemiş bir şey, bir haşmet, bir haz, bir zarafet. Gemide, herkesin ağzı şaşkınlıktan bir karış açılmıştı; yolcular, denizciler, Türkler, Avrupalılar, çocuklar. Çıt çıkmıyordu. Ne yana bakacağımızı bilmiyorduk. Bir tarafımızda Üsküdar ile Kadıköy, bir tarafımızda Saray tepesi, karşımızda Galata, Pera ve Boğaz vardı. Hepsini birden görebilmek için fırıl fırıl dönmek gerekiyordu ve her tarafa ateşli gözlerle, gülerek, elimizi kolumuzu konuşmadan sallayarak, zevkten nefesimiz kesilmiş bir halde döne döne bakıyorduk.

Ne güzel anlardı, ulu Tanrım!

Bununla beraber, en büyüğünü ve en güzelini az sonra görecektik. Sarayburnu'nun berisinde hâlâ hareketsiz duruyorduk. İstanbul'un en fevkalâde manzarası Haliç'tedir ve Haliç'i görebilmek için Saray-burnu'nu geçmek gerekir.

"Dikkat, beyler!" diye bağırdı süvari hareket kumandasını vermeden önce, "İşte dikkatli olunacak an! Üç dakika sonra İstanbul'un karşısında olacağız!"

Üşüyormuşum gibi geldi. Biraz daha bekledik. Ah, kalbim nasıl da çarpıyordu! O mesut sözü ne türlü bir humma içinde bekliyordum: İleri!

"İleri!" diye bağırdı süvari.

Gemi sarsıldı.

Krallar, prensler, Krezüs, dünyanın kudretli ve zengin insanları, o anda hepinize acıdım; gemide bulunduğum yer sizin bütün hazinelerinize bedeldi ve İstanbul'a bir bakışımı bile bir imparatorluğa değişmezdim.

Bir dakika... Bir dakika daha... Sarayburnu'nu geçiyoruz. Son derecede büyük, ışık içinde bir saha, sonsuz şeyler ve renkler görür gibiyim. Burunu geçtik. İşte İstanbul! Muhteşem, muazzam, ulu İstanbul! Yaradan'a hamdolsun, yaratılmışa şan! Böyle bir güzelliği rüyamda bile görmemiştim!

Şimdi anlat bakalım zavallı, bu ilâhî hayali anlatabilmek için kâfi gelmeyen kelimelerin-

le günaha gir! İstanbul'u anlatmaya kim cüret edebilir? Chateaubriand, Lamartine, Gautier diye mi mırıldandınız? Tasvirler, tabirler akla doluşurken kalemden kaçıp uzaklaşıyor. Ümitsizce, ama beni sarhoş eden bir hazla hem görüyor, hem konuşuyor, hem de yazıyorum. Haydi bakalım! Önümüzde, geniş bir nehir gibi Altınboynuz görülüyor. İki yüksek sahilinin üzerinde birbirine muvazi olarak uzanan ve sekiz millik tepeleri, vadileri, körfezleri, burunları içine alan sıra sıra kasabalar var; kat kat yükselen yüzlerce bina ve bahçe; renk renk ev, cami, saray, hamam, köşk setleri ve bunların arasından upuzun fildişi kuleler gibi semaya yükselen bir sürü parlak külâhlı minare. Köyleri ve iskeleleri çelenk çelenk saran servi korulukları tepelerden denize kadar karanlık çizgiler halinde iniyor; her tarafa dağılmış, her taraftan fışkıran gür bir yeşillik tepeleri süslüyor, çatıların arasından kıvrılıyor ve kıyılara doğru meylediyor. Sağda, Galata, geride, bir direk, seren ve bandıra ormanı, Galata'nın üstünde, Avrupaî konaklarının kuvvetli hatları belli olan Beyoğlu, önde, rengârenk kalabalıkların karşılaştığı ve iki sahili birleştiren bir köprü. Solda, her birinden kurşun kubbeli ve altın minareli dev gibi bir camiin yükseldiği kocaman tepelere yayılmış İstanbul; beyaz ve pembe Ayasofya, altı minareli Sultanahmet; on kubbeli Süleymaniye; denize akseden Valide Sultan Camii, dördüncü tepede Fatih Camii; beşinci tepede Sultan Selim Camii; altıncı tepede ise Tekfur Sarayı var. Hepsinden yükseği de, Çanakkale'den Karadeniz'e kadar, iki kıt'anın kıyılarına hâkim Serasker Kapısı'ndaki beyaz kule. Galata ile İstanbul'un yedinci tepesinin ötesinde, mavimsi bir ufukta hemen hemen kaybolmuş, belli belirsiz çizgiler, şehir ve şehir dışı mahalleler, liman, filo ve orman hayalleri görülüyor, bunlar sanki hakikat değilmiş de serapmış gibi geliyor. Bu harikulade manzaranın hususiyetlerini nasıl kavramalı? Bir an yakın kıyılara, bir Türk evine veya yaldızlı bir minareye bakıyorum, ama hemen sonra nazarlarım bu ışıklı büyük derinlikte yeniden dolaşıp dururken, gözlerimi takip edemeyen perişan zihnimle şu iki dizi hayal şehrinin içinde kaybolup gidiyorum. Bütün bu güzelliğin üstüne son derecede huzurlu bir haşmet yayılmış; bu, binlerce peri masalını ve çocuk rüyasını hatırlatan genç ve sevdalı, ne olduğunu bilmediğim bir şey; hayali hakikatin dışına sürükleyen, hava gibi, esrarlı ve büyük bir şey. Süt renginde, gümüş parlaklığında şeffaf semanın altında her şey fevkalade bir açıklıkla ortaya çıkıyor; erguvanî şamandıralarla dolu safir renkli denizde minarelerin uzun beyaz akisleri titriyor, kubbeler pırıldıyor; uçsuz bucaksız nebatlar sabah rüzgârıyla sallanıp titreşiyor; camilerin etrafında güvercin bulutları uçuyor; binlerce boyalı ve yaldızlı kayık suyun üstünde kayıyor; Karadeniz'den gelen rüzgâr on bin bahçenin kokusunu getiriyor ve geri kalan her şeyi unutmuş, bu cennetle sarhoş olmuş bir halde arkaya bakınca, yeni bir hayranlıkla, Üsküdar'ın debdebeli güzelliği ve Bithynia Olympos'unun karlı zirveleriyle panoramayı kapatan Asya sahili görülüyor; içinde yer yer adalar olan, yelkenlerle beyazlaşmış Marmara denizi, sonsuz iki dizi halindeki köşklerin, saray ve yalıların arasında yılan gibi kıvrılan ve Şark'ın en lâtif tepelerinin içinde esrarlı bir şekilde kaybolan gemilerle örtülü Boğaz. Oh! Evet, bu dünyanın en güzel manzarasıdır; bunu inkâr eden Tanrı'ya karşı nankörlük eder ve küfretmiş gibi olur; bundan daha büyük bir güzellik insan aklını aşar!

İlk heyecan geçince yolculara baktım: Dilleri tutulmuş gibiydi. İki genç Atinalı kızın gözleri nemliydi, Rus hanım, şu tantanalı anda, küçük Olga'yı göğsüne bastırmıştı ve buz

gibi soğuk İngiliz rahip ilk defa sesini duyuruyor, zaman zaman "Wonderful! Wonderful!" (Fevkalâde!) diye bağırıyordu.
Gemi köprüye yakın durmuştu, bir anda etrafımızı küçük sandallar çevirdi ve güvertenin üzerinde, anlaşılmaz, acayip bir İtalyanca konuşarak eşyamızın ve bizim üstümüze atılan Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi hamallar gördük. Beyhude bir mukavemet teşebbüsünden sonra, Olga'yı öptüm, süvariyi kucakladım, yol arkadaşlarımın hepsiyle vedalaştım ve arkadaşımla beraber bizi gümrüğe götürecek olan iki çifte bir kayığa bindim, sonra Pera tepesinin en yukarısındaki Bizans oteline kadar, birbirine dolaşmış küçük sokakları tırmandık.

İstanbul 1874 (Çev. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 13-17

ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR

Boğaziçi Medeniyeti
Bu asrın ilk yıllarında Boğaziçi -en çok hatıra getirdiği eski Venedik gibi- sanki bir göl tarzında kendi üstüne kapanmış ve kendine mahsus âdetleri ve zevkleri olan büsbütün hususî bir âlemdi. Barındırdığı birtakım an'aneler kendine has tabiatının hususiyetlerine katılarak ona birçok kısımlarıyla eş bulunduğu İstanbul medeniyetinden bile ayrılan, hususî bir medeniyet kurmuş oluyordu.
Her sene, zamanı gelince İstanbul'un mahallelerinden Boğaz'ın köylerine göçler başlardı. Boğaziçi'nin kenarlarına yapılmış ve hâlâ kısmen olsun eski erkân sedirleri, kerevetler üstünde şilteler ve halılar üstünde yer minderleri gibi eski eşyalarla döşenmiş geniş odalı, ferah gönüllü yalılara taşınırlardı.
Boğaziçi'nde bilhassa sularla ışıkların oyunları esrarlı bir canlılıktadır. Yalıların Boğazı seyretmeye ayrılmış ön odalarında sulara çarpan ışıkların içeriye sıçramış akisleriyle birdenbire oda duvarının bir parçası bir vücudun derisi gibi ürpermeye ve başımızın üstünde, tavanın da bir parçası, bir nehrin altın sularıyla akmaya başlar. Karada temelleri üstünde sabit duran yalılar sularda başları aşağıda, temelleri havada yüzmeye koyulurlar. Yosun kokulu kayıkhaneler, denizin mırıldanan sularını yalının bir kısım zemin kat odalarının altlarına getirirler. Arada bir küçük dalgaların kâh gülüştükleri, kâh ağlaştıkları duyulur.
Burada yalıların gezen birer parçası, birer yavrusu gibi olan kayıklar ve sandallar, gezintileri özler gibi bekleşirlerdi. Böyle hususî kayıkları olmayanlar için de iskele başlarında, Venedik'te olduğu gibi, Boğaziçi'nde de, arabaların yerini tutan ve ikide birde öteye beriye gitmek için binilen kira sandal ve kayıkları bulunurdu. Birçok yerlerde deniz kenarında yalıların önlerinden geçen yollar ancak kendilerinin daracık ve hususî ahşap rıhtımlarıydı. Yalının kayıkhanesi önünden bitişik bir yalının rıhtımına altı desteklenmiş bir tahtanın teşkil

ettiği küçücük köprüden geçilirdi. Bir sahil, karşıki sahile bir bahçe gibi görünürdü. Şirket vapurları, bir şarkının nakaratı gibi, ikide bir geçerlerdi. İçlerinde oturanların konuşa konuşa bu sahilleri, bu suları seyrettikleri bu vapurlar İstanbul'a gidip gelirken, Boğaz'ın seyrine mahsus seyyar salonlara benzer, Boğaziçi köylerinde oturanların birbirleriyle buluşmaları için zikzak vapurlar işlerdi. Vapurlar Boğaz'daki burunların önüne gelir gelmez bir işaretçi, boğa güreşlerinde olduğu gibi, fakat vapuru kızdırmak için değil, yolun açık olduğunu bildirmek için, kırmızı bir bayrak sallardı. Her gün İstanbul'a inip esnafın ve mahalle halkının şehirden toptan aldıklarını taşıyan ve kocaman küreklerinin her birini bir kayıkçının iki eliyle tuttuğu ve ayağa kalkıp yavaş yavaş oturarak çektiği beş altı çifte gedikli pazar kayıkları gider gelirlerdi. Süslü, hususî birçok, bazan şişkin karnının iki tarafında faaliyet halinde birer su değirmeni taşır gibi bir yandan çarklı çatanalar geçer, bazan badi badi bir römorkör sıra sıra halatlarla arkasına taktığı inanılmayacak kadar kalabalık bir sürü halinde mavnaları, yelkenlileri, kayıkları, sandalları sürükleyerek çekerdi. Tarihten evvelki acayip şekilli mahlûklara benzeyen bazı yelkenliler kahraman edalarıyla gelir, yalıların rıhtımlarına yanaşarak sadece onlara mevsimlik meyvelerini, senelik soğanlarını, kışlık odunlarını ve kömürlerini getirirlerdi. Yalıların önlerinden daha nice satıcı kayıkları geçer ve içlerindekiler sattıklarını kendilerine mahsus şiveler ve seslerle haykırarak, balıkçılar daha canlı balıklarını, mısır satanlar daha kazanda kaynayan mısırlarını ve dondurmacılar tenekelerinde donan dondurmalarını methederlerdi ve söyledikleri basit şeyleri duymakla aynı zamanda ırklarını, milliyetlerini, memleketlerini, yaşlarını, talihlerini ve sanki ahlâklarını da duyar, anlardınız. İkindi sularında hanımlar ve beyler için sandalla gezinmek âdetti. Cuma ve pazarları Küçüksu, Göksu, Kalender, Çubuklu gibi incesaz yerlerine, mesirelere gidilirdi.

Akıntı burunlarına gelindiği zaman böyle sandalların geçmesini bekleyen bir yedekçi karadan onlara bir ip atar ve ucunu omuzuna alıp yürüyerek kayıkları çekerdi. Böylece Boğaziçi hayatında suların ve üstündeki nakil vasıtaları olan kayık, sandal, yelkenli ve vapurların büyük ehemmiyeti vardı.

Karaya çıkıldığı zaman eski tarihimiz içinden gelen daracık, yamrı yumru, lezzetli bir meyve gibi yavaş yavaş olgunlaşmış ve bazı yerleri belki çürümeye yüz tutmuş, o kadar yosunlaşmış, tadı o kadar taşmış, uslanmış halli, yüksek duvarlı ve görünüşleri, yüzleri akrabalarımızın yüzleri, gözleri gibi muhabbetti mânalar almış yollar, her geçen yolcuyu Anadoluhisarı, Rumelihisarı gibi İstanbul'un fethinden eski bir mahalleden alır, onu yalnız Körfez ve Kanlıca gibi, Baltalimanı ve Emirgân gibi, diğer bir eski mahalleye değil, eski tarihimizin içine de götürmüş olurdu. Bu yolların şiiri gözle görülür bir hal almıştı. Geçen yelkenlilerin isterlerse halatlarını takarak konaklayabilmeleri için iki sahil boyunca rıhtımın müsait olduğu noktalara hayrat olarak dikilmiş top ağzı şeklinde ince, uzun, yuvarlak taşlar vardı. Önlerinden geçilen mezarlıkların ayakta duran bekçileri, kökleri ahirete varan hisli, içli, yüksek ve güzel servileri ikide bir başlarının titreyen uçlarıyla sanki boyun eğerek teessürlerini söylerdi. Sağa veya sola sapılınca korulardaki, kalbimizin bizi hayatla barıştıracak yollarını insanlardan iyi bilen ihtiyar ağaçlar kendilerine gelenlere kucak açar ve muhtaç oldukları teselliyi ve gönül rahatlığını gölge, koku ve sessizlik halinde bol bol sunarlardı.

Bu günler ve geceler içinde güzel sesli müezzinler gönüllere göklerin merhametini, rahme-

tini, şefkatini, şefaatini ve şiirini döker, ezan sesleri, beş kere, geniş ve açık ufukları ve ruhları doldururdu.

Gece olunca fenerlerde Anadolu sahilinin kırmızı ve Rumeli sahilinin yeşil gözleri açılıp kapanmaya, parlayıp sönmeye başlardı. Geceleri gezerken bazan sular üstünde çalı çırpı yakarak suları tutuşturmakla meşgul sihirbazlara benzemiş, ateş balığı avlayan balıkçılara rast gelinirdi. Bazan gecenin koynunda menekşe rengini alan titrek sular üstüne garip bir füsunla dökülmüş ışıktan bir servinin serildiği ve güya teessüründen titreyerek parıldadığı görülürdü.

O zamanlar Boğaziçi'nin, hatta kendine mahsus ıstılahları bile vardı. Meselâ "mehtap" demek mehtaplı bir gecede Boğaziçi'nde dolaşan bir kayıkta bir saz takımı peşinden onu dinleyerek yapılan gezinti demekti. "Valde Paşa'nın mehtabı" demek, bu saz âlemini onun tertip ettiğini söylemekti. "Mehtapçılar" demek de bu gezintiye iştirak edenler demekti. "O mahîler ki derya içredir, deryayı bilmezler!" Biz de bu yalı, kayık, Boğaziçi hayatını o kadar tabiî bulurduk ki bunların hususiyetleriyle alâkalanmak hatırımızdan geçmezdi. Fakat birkaç şehir genişliğindeki İstanbul'un başka semtlerinden bize misafir gelmiş akrabalarımız bizim meselâ mehtapta denize çıkarak bir saz takımı arkasından dolaşmak gibi âdetlerimizin birçoğunu esrarlı bulurlar ve kendileriyle beraber mehtaba çıktığımız geceler kayığın döşemelerini ıslatan rutubette hastalanacaklarını sanırlar, incecik kayığın devrileceğinden korkarlar ve bu tılsımlı ışıklar içinde esrarlı bir haz ile mırıldanan suların üstünde bir nevi periler diyarına girmiş olduklarını sanırlar ve belki de bu güzelliğin kendilerini çarpacağından korkarlardı.

(…)

Boğaziçi ahalisinin Müslüman olmayan unsurları içinden o zaman bu hayatın an'anelerine, zevklerine, hulâsa medeniyetine iştirak edenler de çoktu. Boğaziçi köylerinin bir haylisinde büyük Ermeni ailelerinin tamamen alaturka yalıları bulunduğu gibi bu ailelerin en genç azaları da bu zevkteki hayata iştirak ediyorlardı. Saz âlemleri bu Hıristiyan yalılarında da tertip olunurdu. Müslüman olmayanlar da o zaman millî kültürümüzün daha ziyade tesiri altındaydılar.

Eski büyük yalılar Osmanlı İmparatorluğu'nun küçücük birer minyatürü gibiydiler. Burada her türlü vazife gören adamlar yalının müşterek hayatından istifade ederlerdi. Dadı Çerkeş, bacı Zenci, hizmetçi Rum, evlâtlık Türk, sütnine melez, kâhya kadın Rumelili, ayvaz Ermeni, aşçı Bolulu, hamlacı Türk veya Rum, harem ağası Habeş, bahçıvan Arnavut olur; Müslüman, Hıristiyan bu unsurlar bu çatı altında toplanarak imparatorluk içindeki anlaşmayı ve anlaşamamazlığı, yaşayışı burada devam ettirirlerdi.

(…)

Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadolu sahillerindeki bütün yalıların sahiplerini burada herkes tanırdı. Beyler birbirlerinin servetlerini, nüfuzlarını, rütbelerini, kabiliyetlerini bilirlerdi. Gıyaben olsun birbirlerini tanıyan bu hanımların, bu beylerin en çokları kendi haklarında fısıldanan rivayetlere alâkalanmakla beraber, yine birbirlerini takdir etmekten (…) geri kalmazlardı. Hepsi de karşılıklı bir iyilik ve bir terbiyeden istifade etmekteydiler. Bu müşterek duygu ve anlayış birçok zevkleri birleştirir ve bir topluluk meydana getirirdi.

Bütün bu usuller, bu âdetler o kadar eski ve âdeta ezelî bir zevkle karışarak o kadar maddeten mevcut bir hal almışlardı ki, buradaki kadınların ve erkeklerin remizden anlayan gözleri bu güzelliklerin birer zerresini bile kaçırmıyor ve bu tiryakiler onların her yudumunun keyfini çıkarıyorlardı.

Elbette bu insanlar kendilerinin Boğaziçi kadar derin ve onun suları kadar canlı binlerce duyguların ve düşüncelerin birleşip hâsıl ettikleri bütün bir telâkki ve itikat denizinde yüzdüklerini duyuyorlardı. Bu, terkibine su, mehtap, bülbül sesi ve saz karışan nâzik bir medeniyetti ve Allah'la uyuşmuş bir dünya içinde yüzen bu bahtiyarlar şüphesiz, kendilerine bir musiki gibi gelen ve kendilerini bir hava gibi saran bu medeniyet sayesindedir ki, talihlerini sevmiş, kabul etmiş ve ona baş eğmiş, rahatlarını bulmuş olarak yaşıyorlardı. Bu, ahirete, ebediyete inanan, dünyevî olduğu kadar dinî ve uhrevî bir medeniyetti. Şifahî bir kültüre dayanan bu medeniyette, yani bu ruh ve maddenin birleşik âleminde, bütün kanaatler sanki köklerini ebediyete saldıkları içindir iki, bu insanlara büyük bir tevekkül geliyor ve onlar büyük ümitlerinin yanında ikinci safta kalan bu küçük ve fani lezzetlere bir terbiye teşrifatıyla ve bir kalp saffetiyle, böyle nezaket ve belki merhametle bakıyorlardı

Bütün bu mânaların hep beraber kaynaşarak bu kıvamı almaları, tatlarının bu raddeye gelmesi, kalplerin bu sevgiyle yumuşaması, bakışların bu emniyetle tatlılaşması, tabiatın bir lütfu olan güzelliğini bu kadar seven ruhlar ve vücutların bu kadar güzelleşmesi, fanî insanların bu kadar ezelî ve maveraî hisler duyabilmeleri, hulâsa bütün Boğaziçi medeniyetinin böyle açılıp yayılması için kim bilir ne uzun hazırlıklar, ne zahmetli hazırlanışla, ne yavan zamanların yavaş yavaş geçmesi, ne kadar hayal ve melal mevsimleri, tahakkuk etmemiş nice hülya ve rüya, israf ve heba edilmiş ne çok malzeme, kaç bin türlü emek, ırsî terbiyelerin ne kadar tekerrür etmesi, ruhlardan ruhlara miras olarak geçen nice huy, kaç tâlih ve kaç refah senesi, ne kadar tecrübenin neticelenmesi, ne kadar merhalenin aşılması, ne kadar çilenin dolmuş olması, ne kadar biçarelerin yol açmaları, ne kadar ham ruhların pişmesi, ne kadar ustaların ve üstatların anlaşılmamış kalmaları ve anlaşılmış olmaları, ne kadar gönüllerin merhameti, ne kadar mevsimin rahmeti, ne kadar tesadüfün mürüvveti lâzım gelmişti! Kim bilir geçenlerin kaçı eski acemiliklere ne kadar gülmüş veya nasıl ağlamışlardır! İnsanın kendini bulması için ne kadar araması lâzım geliyor! Her zevkimiz ya kendimizin yahut bizi hazırlamış olanların kim bilir ne kadar ızdırabına mal olmuştur! Boğaziçi'nde mehtapta musikiden bu kadar his, hayal ve şiir duyulması için de kim bilir ne uzun zamanlarda israf edilmiş ne çok his, hayal ve şiir lâzım gelmiştir!

Bu bir şehrayindi. Biz, gözlerimizi kamaştıran bir havai fişeğin karanlıklarda vardığı son yükseklikte hülyalarımız ve rüyalarımız gibi şefkatli ve güzel renklerle açılarak parladığını ve ruhumuza döküldüğünü seyrediyorduk!

Boğaziçi Mehtapları, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1942.

AHMET HAMDİ TANPINAR

Kenar Semtlerde Bir Gezinti

Bundan iki yıl önce bir mayıs sabahıydı. İstanbul'un Koca Mustafapaşa ile surlar arasındaki o geniş ve fakir semtinde tek başıma dolaşıyordum. Böyle gezintileri daima Yahya Kemal ile yapardım. Tanıyanlar bilir ki Yahya Kemal ile beraber olmak, onu dinlemek bir lezzettir. Fakat onunla İstanbul içinde dolaşmak bu kelimenin hudutlarım aşan büyülü bir şey olur. Çünkü bu büyük şairin mucizeli taraflarından biri de bu şehrin dehasını duymuş olmasıdır. Adını İstanbul'a bağlamış hiç bir sanat adamı, onun kadar İstanbul'u tarihi ve talihiyle benimsememiştir. Denebilir ki o, bu şehri ve onun zamanlarını şahsî bir macera gibi yaşamıştır. Bu gezintilerde büyük bir canlandırma kuvvetinin derinleştirdiği, âdeta bir ruh haleti şekline soktuğu sağlam ve geniş bir tarih bilgisi size her an başka bir devrin zevk ve hayat ufkunu açar. Nesiller, maceralar ve hatta ömürlerinin tadı ve acılığı ile önümüzden geçer. Fetihler, bozgunlar, ihtilâller, adım başına rastlanan sokak, mezar, çeşme, cami adlarının arasından, bir büyüde olduğu gibi, umulmadık bir çabuklukla mahşer kalabalıkları akıtırlar ve bir kaç hususi çizginin, bir iki fıkranın rengini ve manasım verdiği bu kalabalığın ortasında, bu canlandırmaya vesile olan isim (çeşme, cami, mezar veya sokağın bize hatırlattığı adamın ismi), hayatının en karakter verici hususiyetleriyle, mahremliklerinden henüz çıktığınız bir insan gibi, size hayatını örten bin bir sırrın arasından görünür. Hulâsa, canlı bir tarihin içine katılmış olursunuz. Zaman kervanı sizin için yolunu değiştirir ve gerisi geriye, tesadüflere göre menzil menzil sizi taşır.

O gün bu sohbetten mahrumdum. Kendi kendime ve kendi ölçülerim içinde kalmıştım. Başıboş, tozlu yollarda yürüyordum. Düşüncelerimi, gördüğüm şeylerden çok, sabahleyin okuduğum gazeteler, dinlediğim havadisler idare ediyordu. Cihan harbi yıkıcı bir kasırga gibi devam ediyordu. Cepheler, onların bizdeki yüzü olan tahminlerle beraber, mukavva köşkler gibi yıkılıyordu. Sefalet, açlık, hepsi bu kasırganın arkasından garba doğru akıyordu. Ve bütün bunlar beni insanoğlunun talihi üzerinde düşünmeye götürüyordu. İstersek bu dünyanın ne kadar güzel ve mesut olabileceğini düşünüyor ve bunların arkasından etrafına bakıyor, bu harap semtlerin macerasını bir sembol gibi görüyordum. Bir şehrin sadece bir semtine bu yüzü verebilmek için ne kadar zaman ve ne kadar vaka, hâdise lâzımdı! Kaç fetih, kaç bozgun, kaç hicretle bu insanlar buralara gelmişler, hangi yıkılışlar ve yapılışlardan sonra bu görüşü alabilmiştiler? Bu semtin meyve veya insan yüzü gibi böyle olgunlaşabilmesi için kaç ölümün, kaç dönüşsüz veda'ın, kaç gurbetin ve ne kadar gözyaşı ve ümidin tecrübesinden geçmesi lâzımdı. Başımın üstünde, insanı her an bir sonsuzluk duygusu ile ezen lekesiz ve çok mavi, rahmanîliği bize çok uzak bir gökyüzü vardı. Ve etrafımda, her adımda, bahar dediğimiz mucizenin, ikide bir rastladığım yangın yerleri ve harap eserler arasında daha şaşırtıcı olan fışkırışı, tabiatın insanoğlu ile alâkasızlığını gösteren gençliği, neşesi vardı. Arılar, yabanî otlar arasında vızıldıyordu. Erik ve badem ağaçları çiçek açmıştı. Yıkık duvarlardan büyük ve yeşil ağaçlar asma bahçeleri gibi sarkıyordu.

Ve ben, onların arasında, İstanbul'u ihtiyar bir ana yüzü gibi seyrediyordum.

İstanbul'un bu izbe mahallerinde dolaşmak kadar öğretici şey pek azdır. Çünkü bütün bakımsızlığı ve haraplığı içinde size üst üste bütün tarihi verir. Eski imparatorluk, Tanzimat,

iş hayatiyle, yani en kuvvetli tarafından bu semtlere girmiş olan son devir sarmaş dolaş, beraber yaşarlar. Taksim'de, Talimhane'de satıcı sesi bile sizin için yenidir. Buralarda ise, hakikî mânâsından yeni olan bile tam manâsıyla yaşamış görünür. Şurada, geceleri tıkırtısını işitecek olursam ürpereceğim muhakkak olan servilerine, kim bilir kaç asrın duası ve rahmanîlik ümîdi sinmiş, geniş ve serin bir ziyaretgâh avlusunda, o kadar zamandan beri ölümle karşı karşıya kalmış olmasından âdeta habersiz bir vakıf evinin penceresinden, başınızı kaldırıp bakacak olsanız, tıpkı yüz yıl evvelki büyük annesi gibi ürkerek beyaz perdenin altına saklanacak bir genç kızın sesi, size en son Amerikan filminin şarkısını dinletir; beride, çınarının büyük gölgesindeki rahatlık, insanı bir iklim değiştirmiş gibi başka bir zamana hazırlayan küçük kahvede (şüphesiz IV. Mehmed devrinde veya yeniçeri vak'ası gününde gene vardı) genç bir şoför, yaslandığı mabet duvarıyla hiç barışmayan teknik bir dille makineden bahseder. Biraz ötede, nasılsa ayakta kalmış büyük ve ahşap bir Hamit devri konağından bütün bir harem cıvıltısı gelir; fakat iyi baktığınız zaman bu cıvıltının, mükemmelliğinden değilse bile modernliğinden hiç şüphe edemeyeceğiniz, bir çorap fabrikasından, bir dokuma tezgâhından, hülâsa fakir şehirli kadının hayatını yeni bir istikâmette tanzim eden, ailenin ve evin şartlarını değiştiren bir çalışmadan geldiğini anlarsınız. Sonra, ahşap evleri, küçük asma veya salkım çardaklı çeşmesi, güneşe serilmiş çamaşırı, çocuğu, kedisi, köpeğiyle, mescidi ve mezarlığıyla, yıkıklığı imkânsız bir Roma gibi göze çarpan medresesi ile mahalle, hepimizin çocukluğumuzdan beri tanıdığımız saatlerini satıcı sesleriyle, sağı solu dolduran gürültüsüyle gözümüz kapalı olarak tayin edebileceğimiz mahalle, bugün küçük tasvirlerini Ahmed Rasim'in her hangi bir sayfasında okuduğumuz zaman bu satırların altındaki tenkit fikrinin farkına bile varmadan garib bir hasretle üzüldüğümüz Türk İstanbul'un eski mahallesi... Beride, bir vezir debdebesinin son izlerini taşıyan bir yangın yeri, kenarını otlar sarmış kuyu bilezikleri, alevin dilinden kurtulmuş duvarlar ve bacaları ve bu taş yığınları arasından, genç bir yaşın kayıtsızlığı ile zamana gülen, çiçek açmış erik ve badem ağaçları ve ötede, öldükleri fetih gününden-beri, adını verdikleri sokağı bir nöbetçi bölük sadıklığı ile bakliyen, koyu yeşile boyanmış kabirleriyle olduklarından çok küçük görünen şehit mezarları, sımsıkı örülmüş penceresinin altında üst üste birikmiş mum erintilerinin isli bir oluk gibi çukurlaştığı ve aşağıya, temele doğru perkinleştiği evliya türbesi... Ve bütün bunların üstünde beyaz, çiy, insanoğlunun zamanına karşı kayıtsız, kendi haşmetinin içinden muzaffer gülen bahar güneşi ve onun arasından geldiği için insana daha katı görünen, fakat penceresinde imtihana hazırlanan tıbbiyeli büsbütün başka ufuklara davet eden dans mûsikîsi... Velhasıl üst üste yaşanmış bir zaman içinde, birçok defalar kurulmuş, bozulmuş, çerçevesi küçülmüş, fakat daima kendi kendisi kalmış ve her defasında bir evvelkinin bir yığın artığım, mahiyet ve değerine bakmadan, terkibinin içine almış bütün bir hayat... Dışarıdan bakılınca büyük hiç bir şeye dayanmaz görünen, ızdırap ve sefaleti ilk bakışta göze çarpan bir yığın talihin beş on mazi parçasına tutunması gibi gelen, fakat içine inilince mânası değişen, yaşama iradesinin bütün bir destanını veren bir hayat...

Bu destan o gün bana küçük bir tesadüf öğretti. Birdenbire irili ufaklı bir yığın kız çocuğu ile yolumun kesildiğini gördüm. Bulundukları yere, kıyafetleri ne olursa olsun, derhal bir bayram şenliği veren o maskara kalabalıklardan biri... Alaca renkte bir yığın elbise, toza batmış yüz ve bacaklar, bir yığın kırıtma ve yapmacık, naz ve huysuzluk... Fakat bu seferkiler daha

intizamlıydılar, hareketlerini ve seslerini ileride gelişecek kadınlıklarının bütün işvesi bir güneş kırığı gibi kulağa batıyordu:

Arabistan buğdayları
Severler sevgileri,
Rumeli dilberleri!
Kız seni almaya geldim...

İnsana ister istemez bu bahar gününde birdenbire sanki hayatını sarf ederek süslemiş küçük badem ağaçlarının marazı şenliğini hatırlatan bu şarkı ve oyun beni büyülemişti. Birdenbire büyük bir hakikate uyanmış gibi oldum.
Kimdi bu çocuklar? Hangi hicretin, hangi korkunç felâketin artığı idiler? Hangi kan ve ölüm kasırgası onları yerinden söküp bu surların dibine fırlatmıştı? Bu suali çoktan unutmuştum. Zihnim tâ çocukluğumdan beri tanıdığım bu çocuk oyununa, onun garib, hüzünlü türküsüne dalmıştı. Kaç nesil onunla eğlenerek, bu küçük kızların yaptığı gibi, bu türküyü söyleyerek büyümüştü... Ve daha kaç kız nesli, kadınlığın henüz tohum halindeki işvesini, çocukluğun fantezisiyle karıştırarak böyle kırıta kırıta, birbirini ite çekişe onu söyleyecek, onunla eğlenecek, onunla büyüyecek ve bir gün, olgun yaşın terbiyesi içinden, onu tekrar duyduğu zaman kendisini bir an çocukluğun cennetinde bulacaktı?
Varsın artık Arabistan buğdayları başka ambarları doldursun, Rumeli bizim için sadece bir hatıra olsun; kapısı geceleri bilek kalınlığında süngülerle içten kapanan kale yapılı hanlarda oturan eski bezirganlar ortadan kaybolmuş olsun; varsın zamanın ritmi, yaşamak zaruretiyle bizi değiştirsin... Ne çıkar, mademki hayat devam etmesini biliyor.
Bu çocuk oyunu bundan yüz elli, iki yüz yıl önce yine muhakkak vardı. Meselâ demin küçük bakiyesini seyrettiğim Hekimoğlu Ali Paşa konağının büyük sofalarında, mermer döşeli hârem taşlıklarında olduğu gibi, onun yanı başındaki mescidin avlusunda da küçük kızlar yine böyle birbirini tutarak, itişe kakışa, gülüşerek ve birbirlerini paylayarak oynuyorlardı. Şimdi benim şartlarını düşünemeyeceğim bir hayatın içinde yüz yıl sonra yine oynayacaktı. Her şey değişecek, fakat o kalacaktı ve o olduğu gibi kaldığı için biz de, bir yığın değişiklik üstünden, yine eskisi olarak kalacaktık. İşte bu süreklilik, hayatın mucizesini yapacak, bu cıvıltı çocuk sesleri arasından nesiller birbirine el uzatacaktı. Bu çocuk sesleri, hayattaki sürekliliğin en taze sırrıydı.

Yaşadığım Gibi, Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1970, s. 133-138.

ÇELİK GÜLERSOY

Yamaçlardaki Düzen

Saygılı evlerin biçim verdiği bir düzendi bu.

Evin saygılısı nasıl olur? İnsanın saygılı olanı gibi: Sağına soluna "mukayyed" olan, çevresine özen gösteren, kimsenin hakkını çiğnememeye dikkat eden, edepli, terbiyeli bir tutum.

Eski İstanbul evi böyleydi. Hiçbir imar planı ve herhangi bir kontrol mercii olmadan, Belediyesiz ve İmar Bakanlıksız bir düzen içinde, diplomalı mimarlarca deste deste projeleri de çizilmeksizin, Müslüman ya da gâvur, keserini omuzuna asmış bir dülgerin elinden çıkma bu tahta evler, yüzyıllardır birikmiş bir sosyal görgünün örgüsü içinde, birbirlerini kollayarak yer tutarlardı. Hiçbiri öbürünün üstüne aşırı yükseklikle fazladan çıkmaz, biri diğerinin ışığını, manzarasını, duvar gibi kapatmazdı.

Özellikle yamaçlarda ve bir orman ya da deniz manzarasına karşı yerleşen mahalleler için, bu daha da önem kazanan bir tutumdu. İstanbul gibi, yedi tepeye kurulduğu söylenen, bu kadar belirgin tepeleri olmasa bile herhalde inişi-yokuşunun fazlalığı söz götürmeyen bir kentte, bu meyillerde yerleşim, düzlüklerden daha çok orandaydı. Şehrin Taksim'den öteye, Şişli'den İstinye'ye doğru açık ve düz alanlara uzanmadığı, bunun hayal bile edilmediği çağlarda, tüm kent, bir yandan Marmara'ya, bir yandan Haliç'e bakan sırt ve yokuşlarda, Galata tarafında da limana ve Boğaz'a bakan yamaçlarda yer tuttuğundan, evlerin çoğunluğu, bu meyilli arazilerde yapılmış oluyor, burada birbirinin manzarasını kapatmamak önem kazanıyor; karşıya gelen şiirli ve büyülü görünümü eşitçe paylaşmak, yazılmamış bir şehirciliğin, önemli bir prensibini oluşturuyordu.

Bu kente gelen yabancı gezginlerin en eskileri bile, evlerin yazılı olmayan bir hukuk ve görgü düzeni içinde, görünümlerini serbest bırakarak, birbirleri ile tam uyumlulukla yapılmalarını hayretle, takdirle, fark etmişlerdi.(1)

Başta dediğim gibi, evler böyleydi, çünkü insanlar da öyleydi. Bir toplumda her şey bir sebep-sonuç ilişkisinin içindedir. Taşlar, topraklar, onları kullanan insanların huyları husları bir yana bırakılarak incelenemezler. Eşyaya biçim veren insandır.

Evleri de böylesine bir saygı ve sevgi düzeninin içerisine sokan, eski İstanbullunun zihin yapısı, manevî dünyası, yaşama bakış açısı idi.

Bu dünyayı amaç değil, araç sayan, kendini öbür hayata hazırlayan, bir Tanrı fikri önünde sınav geçirdiğini kabul eden, önüne sunulan hayat nimetlerini bu ölçü ile alan eski insanın, büyük çoğunluğu, dükkânında çığırtkanlık etmeden sükûnetle ticaret ve esnaflık ediyor, el emeği ile işini işliyor, sofrasına gelen yoksul ya da yabancı ile ekmeğini paylaşıyor, evinin manzarasını da, aynı gönül rahatlığı ve göz tokluğu ile önündeki arkasındaki komşusu ile bölüşüyordu. 0 zamanlar kimsede denizi doldurup sulak yerde çimento bina çıkmak, para yedirip dağ gibi binasına üç-beş kat daha da fazla dikmek, karşıdaki iki kulaç denizi görmek için birbiri üstüne devrilir gibi tıkış-tıkış yapılar yükseltmek, başkasının ya da devletin toprağına. Kavga dövüş tek odalı bir gecekondu oturtup sonra köydeki tarlayı satarak karının altın bileziğini, küpesini paraya çevirerek, tek göz gecekondunun bir taraftan yanına oda ilâve edip öbür yan-

(1) *Voyage du Sieur de Stochove,* Bruxelles 1640, s. 45.

dan üstüne kat üstüne kat çıkıp üç yılda ucube apartmanların sahibi olmak gibi hırslar ve tutkular yoktu.
Sayısı, miktarı tadında kalan bir nüfusa, tek, ya da en çok iki katlı, bir küçük ev, ona göre bir bahçe ve bahçede biraz erik ve kayısı, pencerede mor salkımla bir yasemin yetiyor ve artıyordu.
Bütün bunlar gösterir ki, bu şehirde yine ölçülü ve saygılı bir imar düzeninin, evlerin birbiri ile uyumlu bir yerleşiminin doğabilmesi için, önce insanlarının hizaya girmesi, dünya görüşlerinde ve yaşama bakış açılarında tok gözlülüğün, kamu yararına dönüklüğün kısmetse tekrar egemen olması, herkesi alabildiğine dizginsiz bir kazanç hırsı yerine, komşuya saygı, çevresine sevgi, yoksullara ve düşkünlere yardım gibi, sıcak ve insancıl duyguların sarması gerekir.
Bunlar da kendi başına durup dururken doğan şeyler değildir; iki ana kaynağın, yani ülkenin ekonomik alt yapısıyla, kültür üst yapısının birer ürünü, birer sonucudurlar.
Bu iki temel üretim biçimi ve kültür mayası, önce insanları etkiler, sonra da o insanların yaşadığı ve yaptığı şehirlere, biçimini verir.
Bir bilge kişi, bir kentin insansız ve boş manzarasına, genel görünümüne karşıdan şöyle bir baksın, iki ana kaynağı, yani o şehrin insanlarının geçim yollan ile ruh yapılarını, hemen anlayabilir.
Yahut yine bir filozof kişi, okumuş ve dünya görmüş, umur yaşamış biri, kırlık yerde küçük bir kalabalıkla biraz alış-veriş etsin ve azıcık da konuşsun, onların bilmediği şehrini hemen gözünde canlandırabilir.

İstanbul Estetiği, İstanbul 1983, s. 81-84.

Prof. Dr. İlber Ortaylı

İstanbul'da Tarihi Yaşamak

Prof. Dr. İlber Ortaylı

1947 yılında Avusturya Bregenz'de doğdu.
1965'te Ankara Atatürk Lisesi'nden mezun oldu. 1969'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih bölümünü bitirdi. Viyana Üniversitesi'nde Slavistik ve Orientalistik okudu.
Yüksek lisans çalışmasını Chicago Üniversitesi'nde Prof. Dr. Halil İnalcık ile yaptı. 1978'de Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden "Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler" adlı tezi ile doktora derecesi aldı. 1979'da doçent, 1989'da profesör ünvanı aldı.
Viyana, Berlin, Paris, Princeton, Moskova, Roma, Münih, Strazburg, Yanya, Sofya, Kiel, Cambridge, Oxford ve Tunus üniversitelerinde misafir öğretim üyeliği yaptı, çeşitli seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde 16. yüzyıl ile 19. yüzyıl Osmanlı ve Rus tarihiyle ilgili makaleleri yayınlandı. 1989'da Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İdare Tarihi Bilim Dalı Başkanlığı yapmaya başladı. 2002'de Galatasaray Üniversitesi'ne, 2 yıl sonra Bilkent Üniversitesi'ne geçti. Halen (2005) Topkapı Sarayı Müzesi Başkanlığı görevini yürütmekte ve Galatasaray Üniversitesi'nde tarih dersleri vermektedir. Uluslararası Osmanlı Etütleri Komitesi Yönetim Kurulu Üyesi ve Avrupa İranoloji Cemiyeti üyesidir. Türkçe, Osmanlıca, Kırım Tatarca, Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca, İtalyanca, Latince, Yunanca, Rusça, Slovakça, Romence, Sırpça, Hırvatça ve Boşnakça bilmektedir

Yayınlanmış eserlerinden bazıları şunlardır: *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, Türkiye İdare Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Gelenekten Geleceğe, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul'dan Sayfalar, Studies On Ottoman Transformation, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Türkiye'nin İdare Tarihi'ne Giriş, Osmanlı Toplumunda Aile.*

Başlıklar

Sultanahmed Meydanı *68*
Sokullu Mehmed Paşa Camii *71*
Topkapı Sarayı *74*
Yarımada'nın Güney Sahili *78*
Ulema Semtleri ve Fener'de Gezinti *82*
Balat *89*
Eyüp *90*
Galata *92*
Üsküdar *96*
Boğaziçi *99*

Roma ve İstanbul; eski ve orta çağlar dünyasının bu iki metropolünün bir özelliği; etrafındaki surların büyük ölçüde ayakta kalmasıdır. İstanbul surları şehrin batısı (Kara surları), güneyi ve doğusunda (Marmara Surları) elan ayaktadır. Haliç kıyısındaki surlar, zamanında zayıf yapıldığı için yıkılmış, kısmen ayakta kalmışlardır. Şehrin en güçlü surları Batı cephesidir (Kara surları) ve bunlar kuruluştan yüz sene sonra İmparator Theodosius devrinde şehrin genişlemesi sonucu yapılmışlardır. Şehre Edirne'den geldiğimizde istersek Edirnekapı veya Topkapı'dan girer veya Yedikule'yi yalayarak güney kıyılarındaki surları dolaşabiliriz. İstanbul surlarındaki ünlü kapıların başında asırlarca Avrupa'daki seferlerden muzaffer olarak dönen orduların girdiği Edirnekapı gelir. Bu kapıdan girince Osmanlı İstanbulu'nun nadide yapısı Mimar Sinan'ın Mihrimah Sultan adına yaptığı Mihrimah Sultan Camii görülür. Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı burada ve Üsküdar'da şehre gelenleri iki nadide cami ile karşılıyor.

Gene bu kapıdan girdiğimizde civarda gezeceğimiz bir anıt müze ünlü Chora Manastırı (Kariye Camii)'dır. Mozaikleri ile ünlü bu Bizans eserinde geç Paleoglar (Doğu Roma'nın son hanedanı) devrine ait bu mozaiklerde Bizanstaki özgünlük kadar İtalyan Rönesansının etkilerini de gözlemek mümkündür. Bütün dünyada Hagiographi (Aziz menkibeleri) ile ilgilenenler için en önemli bir eserdir ve camiden müzeye çevrilmiştir. İstanbul surlarındaki diğer ünlü kapı, Fatih Sultan Mehmed'in şehre girdiği Topkapı'dır. Daha güneyde Altın kapı (Porta Aurea) Bizans döneminde zaferle dönen hükümdarların girdiği tören kapısıydı. 629'da İmparator Herakles İran Sasanilerini yenerek, Basileos ünvanını aldı ve Kudüs'ten mukaddes haç ile geri döndü. Bu kapıdan zaferle giren tek o değil, Bizans komutanı ünlü Mihail Paleolog da vardır. 1261'de şehri işgal ve harap eden Haçlıları (Latin imparatorluğu) yenip, devlete son hanedan dönemini yaşattı.

Restorasyonu tamamlanan Belgrad Kapısı da eski dönemin işlek kapılarından biridir. İstanbul surları Çin seddinden sonra tarihin en önemli savunma hatlarındandır ve XVI. asırdan beri yanlış olarak "Bizans" diye adlandırdığımız Doğu Roma imparatorluğunu bin yıl boyunca sayısız istila ve kuşatmadan korumuştur. Ateşli silahlar döneminin imparatorluğu olan Osmanlı döneminde savunma değeri kalmamış ve zamanın tahribi ve zelzelelerle yer yer yıkılmıştır. Son senelerde kara surları ve Marmara surları yeniden restore ediliyor. Güney noktası Yedikule zindanları dediğimiz burçta Osmanlı hazinesi, daha çok murassa silah ve değerli eşyalar muhafaza edildiği gibi, siyasi suçlular da burada hapsedilirdi.

Kariye Müzesi'nden Bir Görünüm

Surların kulelerinde ve kapılarda Osmanlı dönemi tamirleri, Doğu Roma imparatorluğunun zafer ve satvet döneminin izlerini bozmadan bırakmıştır. Marmara'ya bakan bir kulede "muzaffer İsa" veya "muzaffer Leon Konstantin ve İrene, Allah'ın himayesindeki hükümdarlar" gibi epigram ve kitabeler görülür. İstanbul dünyanın en güzel siluete sahip şehridir. Haliç'ten bakıldığında Süleymaniye ve Sultan Selim Camiileri, Marmara'dan bakıldığında Sultanahmet ve Cerrahpaşa; kara surlarından bakıldığında Hacı İvaz Paşa, Edirnekapı'da Mihrimah Sultan veya Asya tarafından denizden gelindiğinde; Sultan III. Selim Kışlası bizzat Üsküdar meydanı ve civarı, Galata tarafında kule ve etrafı bu gibi doyulmaz manzaralardır. Ama hiç şüphesiz doğu tarafından, Marmara'dan şehre yaklaşırken karşımıza çıkan; Topkapı Sarayı, Ayasofya ve Sultanahmet üçlüsü dünyada rastlanmaz bir ihtişam ve zerafet manzarası oluşturur. Günün her saati ve yılın hergününde, güneşin veya ayışığının altında, eğer rastlarsanız fırtınalı ve yağmurlu havalarda çakan şimşeklerin ışığında Marmara'dan Sultanahmet'i ve Ayasofya'yı seyretmek bir tutkudur. Bu silüetin ardında İstanbul'un ve dünyanın en güzel meydanı yer alır.

İstanbul, hiç şüphesiz ki 4. asırda resmen kurulduğundan beri bu büyük şehrin başka adları da vardı. Ancak İtalya'daki Roma onunla eşdeşdi ve bir asrın için-

de istikrarlı, zengin kuvvetli bir imparatorluğun merkezi olduğu için "Nea Roma" yani "Yeni Roma" eskisini gölgede bıraktı. Eski Roma çöktükçe, fakirleştikçe, dağıldıkça, nüfusu azaldıkça Marmara kıyısındaki yeni Roma onun aksine genişlemeye başladı. Ortaçağlar boyunca yeryüzünde daha büyük bir şehir düşünülemezdi. Konstantinopolis'in ancak nedimeleri vardı. Mısır'daki İskenderiye, tabii dini merkez olduğu için hacimce büyük olmasa da Kudüs nihayet artık eski Suriye'nin ihtişamını pek taşımasa da Antakya…

Yeryüzünde başkaca bir şehir bulmak pek mümkün değildi. Ta ki Emevilerden sonra Şam, Abbasilerden sonra Bağdat, kudretli devirlerinde İran'ın Nişabur ve İsfahan'ı gibi şehirler büyük şehir olarak ortaya çıktılar. Ama şurası bir gerçek, bin yıl boyunca İstanbul'dan daha parlak bir şehir yoktu. 6. asır ortasında Miletli ve Trallesli (Aydın) iki mimar Anthemios ve İsidor yanan bir kilisenin yerine aynı ismi taşıyan "İlahi Hikmet" (Hagia Sofia) denen bildiğimiz büyük mabedi, büyük bazilikayı bina ettiler. Vakıa, bu mabet 16. asırda Koca Sinan'ın restorasyonu ile önemli yapı desteği sağlanmasa günümüze zor gelirdi. Ayasofya yapılırken beşeriyet ilk defa, kubbeyi sütunlar ve kemerler üzerinde kullanmayı becerdi ve bir daha bunu, bırakın başka milletler, Bizans halkının, Romalıların kendileri de tekrarlayamadılar. Her yerde Ayasofya taklit edildi ama bu taklitlerde, Ayasofya'nın asıl özellikleri görülmediği gibi onu geçecek ne bir yükseklik ne de kubbe genişliği söz konusuydu.

16. ve 17. asırda Osmanlı başkentini süsleyen büyük camilerin yapımına ve tabii İtalya'daki Rönesans bazilikalarına gelinceye kadar, bin sene boyu Konstantinopolis (İstanbul) hem bu büyük mabediyle hem de bizzat kendisi milletlerin dikkatini çekti. Ona gitmek, onu gezmek, onu görmek bir imtiyazdı. İstanbul'un bu zenginliği, çekiciliği muhtelif milletlerin dillerinde, muhtelif isimlerle anılmasına neden oldu. Âsitane, darüs'saadet, deraliyye "yüce ev", darül hilafet-ül' aliyye, dersaadet gibi son zamanlara kadar halk arasında kullanılan isimler saymakla bitmiyor. Müslümanlar ve bu arada Türkler onu, kurucusunun adıyla "Konstantiniyye" diye andılar. Slav milletlerin dilinde onun adı Tsarigrad'dı (Çarın, imparatorun yaşadığı şehir). Bu isimlerin hepsi bin sene boyunca bütün dünyanın tek ve büyük metropolü olan şehrin adıdır. Bu şehri almak isteyenler çoktu. Onun muhteşem surları buna mani oldu. Bu şehri, toplarla, yani modern çağın ateşli silahlarını kullanarak Osmanlı Türkleri ele geçirdiler ve ondan sonra da bu şehri koruyup geliştirdiler. Eski büyük kiliselerin birçoğunu camilere çevirdiler. Bu bir yerde korumaydı. Ayrıca yeni camiler ve kiliseler yapıldı.

İstanbul yönetiminde kendine özgün bir nüfus politikası takip edildi. Şehri kalabalıklaştırmak için Anadolu'dan getirilip, yerleştirilenler sadece Müslümanlar değildi. Karaman bölgesinden Türkçe konuşan Karamanlı dediğimiz Hıristiyanlar, Hellence konuşan Hıristiyanlar ve Ermeniler de buna dâhildir. O kadar ki Ermeni tarihinde ve dini hiyerarşisinde hiç yeri olmadığı halde İstanbul bir patriklik hem de bütün imparatorluktaki Ermeni milletini yöneten bir patriklik olarak teşkilatlandırıldı. Nihayet 15. ve 16. yüzyıllarda yoğun Yahudi göçüyle, İstanbul ve Selanik Yahudi dünyasının iki önemli merkezi haline geldiler.

Bu şehrin adları onun çeşitli milletlerin efsanelerinde, masallarında yaşadığını gösterir. Elan, bugün için bile hiçbir memleket, başka milletlerin folklorunda bu kadar yoğunlukla anılmaz. İstanbul düğün dernek şehriydi. Bu şehirdeki protokol ve törene başka yerlerde rastlamak pek mümkün değildir. Bütün orta zamanlar boyunca milletleri hayran bırakan ve taklit etmeye çalıştıkları yerler Konstantinopol yani bizim bugün Bizans imparatorluğu dediğimiz yer ve eski İran saraylarıydı. 15. yüzyıldan itibaren bu emperyal protokol hiç şüphesiz ki, büyük değişimlerle de olsa, Osmanlı ananesi olarak devam etmiştir. Bu şehirde hükümdarın nasıl yaşayacağı sarayda devlet adamlarıyla günlük teması, nasıl yemek yiyeceği muayyen günlerde bilhassa Cuma günleri Cuma namazına gidilirken Selamlık dediğimiz törenin nasıl yapılacağı en ince teferruatına kadar tespit edilirdi ve bu sadece imparatorluğun halkı için değil bütün İslam dünyası için önemliydi. Cuma selamlığı bir törenin ötesinde adaletin tecelli zamanı, halkın en alt katmanındaki insanlarla, uzak yörelerden ve köylerden gelenlerle hükümdarın ve vezirlerin temasa geçtiği gündü. İstanbul büyük imparatorluğun başkentiydi. Her tören bunu göstermek için vesileydi. Mesela üç ayda bir yeniçerilerin ulufeleri mutlaka sarayda verilirdi. Her yeniçeri ortasına teslim edilecek maaş, büyük deri torbaların içinde hazır tutulurdu ve ortaların ileri gelenleri, zabitleri orada toplanırdı. Bu arada binlerce yeniçerinin çıkarttığı *gulgule* gayet düzenli bir gürültü bir kendini metih sedası, orada bulunan yerli yabancı herkesi büyülerdi. Aynı şekilde padişah Eyüp'te kılıç kuşandıktan sonra şehrin her tarafından geçeceği ve görülecek bir güzergâh, karadan veya sudan takip edilirdi. Hiç şüphesiz ki Ramazanlarda padişahların kapıkulu ocaklarına ikram ettiği baklava tepsileri, baklava alayı dediğimiz başka bir görkemli resmigeçit ile yerine ulaşırdı. Padişah kızlarına (sultan) evlenirken düğün, şehzadelere ise mutantan sünnet düğünü yapılırdı. İşte bu sünnet düğünleri şehrin esnafının, ulemanın, askerin gösterişi için diğer bir vesileydi ve o zengin günlerce devam eden düğün töreninde de İstanbul

halkı, sanatkârlar, cambazlar ortaya çıkar esnaf alaylarıyla üretim teşhir edilirdi. Bunların hepsi bin yıllık şark adetleriydi ve Osmanlı İstanbul'unda incelmiş, başka görünüme kavuşmuştu.

Sultanahmed Meydanı

İstanbul'daki ilk günlerde, Sultanahmed Meydanı'nın etrafı ve Kapalıçarşı gezilmelidir. Dünyanın başlangıç noktası olan bir meydandan söz ediyoruz. Çünkü Sultanahmet'e inerken, meydan ile Ayasofya'nın arasındaki Yerebatan sarayı dediğimiz sarnıca gireceğimiz yerde bir su terazisi ve yanıbaşında bir *Milion* taşı vardır. Bu, Roma imparatorluğunun dört bir yanına uzanan yolların başlangıç noktasıdır. İstanbul IV. asırdan bugüne kadar bir dünya başkentidir ve tarihin ve talihin yardımıyla da bu vasfını sürdürmektedir. Bir ara iktisadi krizlerin, fakirleşmenin, iki dünya harbinin getirdiği yıkıntıların etkisiyle bir kenarda kalan İstanbul; şimdi tekrar bir kültür başkenti olma yolundadır. Öyle ki bazı günler sanatseverler aynı anda icra edilen iki üç konserin hangisine yetişeceklerini bilemiyorlar.

Hipodrom, 1500 yıllık dünya başkentinin merkezi sayılırdı. Nitekim buradaki eserlere baktığınızda da bunu görürsünüz. Meydanın ortasında firavun III. Tutmosis'e ait dikilitaş Mısır'dan getirilmiştir. Demek ki; 19. yüzyılda Paris ve Londra gibi başkentlere Mısır'dan dikilitaş taşıma adetinin kökü batı Roma'ya ve bu zamana ve buraya kadar uzanmaktadır.

Bu zarif dikilitaş; arkadaki Sultanahmet'in silüetiyle görkemli bir manzara oluşturmaktadır. İbrahim Paşa Sarayı'nın (bugün Türk İslam Eserleri Müzesi olan bina) balkonundan bu manzarayı seyretmenizi tavsiye deriz. Onun yanıbaşında Peleponnes savaşları diye bildiğimiz klasik Yunan çağındaki iç harpten sonra yapılan barışın nişanesi olarak Delfi'deki Apollo mabedine sunulan büyük sunağın tunç ayaklarından biri ve yılanbaşlı bir sütun da buradadır… Bronz ayak hoştu, göz alıyordu. Düşen, yılanlı başlık kısmı Arkeoloji müzesinde görülebilir. Üçüncü sütun Konstantin Porfirogenetos'un yani Bizans'ın törenlere çok düşkün, hem de teşvik eden imparatorunun diktirdiği bir sütundur. Bu örme sütunun etrafına sarı pirinç kaplatmıştı ve sütun altın gibi parıldıyordu. Şehir halkı bu göz bağını biliyordu ama 1204'te Haçlı kalabalığı buna inanarak sütunun etrafındaki pi-

Dikilitaş

rinçleri sökmüşlerdir. Hipodrom'un Bizans devrinden beri yaşadığı bu tip olaylar Osmanlı devrinde de devam etmiştir. Sultanahmet veya At Meydanı, yeniçeri ayaklanmalarına şehir muharebelerine sahne oldu, görkemli törenler yapıldı. Meydan muhteşem tarihinin en son Halide Edip Adıvar'ın konuştuğu mitingle tamamlamıştır. Burası turistik merkez olmaktan çok bütün medeniyetimizin ve tarihimizin kalbidir. Kuzey kenarındaki ünlü Ayasofya ile geziye başlıyoruz; 532'de Justinianus ve karısı Teodora'ya karşı ayaklananlar, Nika- zafer diye bağırıyorlardı ve o orada yaktıkları bir ahşap kiliseyi (Ayasofya adını taşıyordu) isyan kanla bastırılınca imparator bir şükran nişanesi olarak yeniden yaptırmak istedi.

Justinianus büyük düşünüyordu. 552 yılında uzun bir inşaattan sonra açılan bu büyük kilise o zaman ve ondan sonraki bin yılda Roma'da San Pietro, Süleymaniye ve ondan elli yıl sonra yanıbaşındaki Sultanahmet yapılana kadar bütün dünyanın en büyük mabediydi. Bütün Hıristiyan ve Müslüman milletlerin özendiği ve model aldığı bir yapıydı. Ayasofya menkıbeler halinde bu milletlerin hayatında ve edebiyatında yerini alırdı. Binanın göze çarpan ilk özelliği geniş kubbesidir. Geniş kubbe daha önce de en azından Roma'daki Pantheon'da vardı. Burada ise Aydınlı ve Miletli İsidor ve Antemios gibi iki meşhur geç antik mimarının daha doğrusu matematikçinin dehası olan bir eser karşısındayız. Bu geniş kubbenin ayaklarını bir silindir şeklindeki duvarlara değil sütunlara oturtarak ayakta tutmayı becerebilmişler ve bunun ortaya çıkardığı zarafet dolayısıyla da Ayasofya 16. asırda Mimar Sinan'a kadar aşağı yukarı önemli bir tamir görmeden günümüze gelmiştir. 1453 Mayıs sonunda Fatih Sultan II. Mehmed bu büyük kiliseyi camiye çevirdiği an; İslam dünyasının birkaç asırlık misyonunu gerçekleştirmişti ve bundan sonra da Ayasofya camii imparatorluk camilerinin protokolünde birinci yeri işgal etti. En son geçirdiği tamirat da Sultan Abdülmecid döneminde Fossati Biraderlere yaptırılmıştır ve işte bu sırada da kubbede ve bütün camiinin içindeki eski freskler yayınlanmıştır. Fossatilerin bu çok önemli ve pahalı kitabının basımını finanse eden Sultan Abdülmecid'dir. Ve dolayısıyla Ayasofya'nın ilk ilmî sanat kataloğu Sultan Abdülmecid Han'a ithaf edilerek basılmıştır.

Ayasofya XVI. asra kadar tekti ve şüphesiz ki şehri fethedenler tarafından bir onur vesilesi olarak camiye çevrilmiştir. Bu camideki bütün törenler, hutbeler kendine özgü bir ritüele, bir etikete, bir adetler silsilesine tabiydi. Bu nedenledir ki; çok önemli bir dinî merkezdi. 1934'te Kasımın başında Atatürk tarafından bir müze haline getirilmesi yeni Cumhuriyetin adeta beynelmilel alandaki yeni yorumu gibi ele alınmalıdır.

Türklerin At Meydanı dediği meydanın adının Sultanahmet'e çevrilmesi doğrudan doğruya genç padişah (XIV. Padişah) Sultan Ahmed'in (ki çok genç tahta çıktı ve ölümü de genç oldu) bu camiyi yaptırmasıyla ilgilidir. Caminin birinci özelliği altı minaresidir. Bu yüzden Medine'de Ravza-ı Mutahhara'daki büyük camiye bir minare daha ilave edilmek zorunda kalınmıştır. Sultanahmet Camii'nin mimarı Topkapı Sarayı'ndaki ünlü tahtlardan birini yapan Sedefkâr Mehmed Ağa'dır. Osmanlı mimarisinin son şaheseridir ve cami bilhassa İznik çinileri ile ünlüdür. Bu meydana girdiğiniz zaman Sultanahmet'in minarelerinden okunan ezanla yanı başındaki Firuz Ağa gibi camilerin birbirlerini izledikleri mukabelede bulundukları işitilir. Meydanın zaman içinde kendine özgü gelenekleri oluşmuştur. Kadırga'ya doğru indiğinizde biraz aşağıdaki Şehit Mehmet Paşa da dediğimiz Sokullu Mehmet Paşa Camii, aslında meydanın dışında olmasına rağmen bu manzumenin içinde düşünülmelidir.

Sokullu Mehmed Paşa Camii

Sokullu Mehmed Paşa Camii, imparatorluğun kudretli sadrazamı Sokoloviç hanedanından bir ruhban ailesinden gelen; fakat Osmanlı Müslüman kültürünü benimseyen devlet adamının şehirdeki iki camiinden biridir (öbürü Haliç kıyısında Azep kapıdadır). Eyüp'teki türbesi ve etrafındaki dershane de, bu camiler gibi Mimar Sinan eseridir. Sokullu Mehmed Paşa Camii, Sultanahmet Camii ve Unkapanı'ndaki Rüstem Paşa Camii çinileriyle meşhur üç İstanbul camisidir.

Sultanahmet Meydanında Nika ayaklanması gibi olaylar Osmanlı devrinde de görülmüştür. Kanunî Sultan Süleyman'ın zarif veziri İbrahim Paşa, ki o zamanlar "Makbul İbrahim Paşa" diye anılırdı; Budin'den (Budapeşte) üç güzelleri tasvir eden bir heykel grubu getirtmiştir. Bu heykel grubunu kendi kargir sarayının önüne diktirmesi ise dedikodu ve ayaklanmayı mucib olmuş, Figani gibi zamanın şairi, muhtemelen Firdevsi'nin "Gazneli Mahmut" için yazdığı benzer bir beyti intihal ederek; "dünyaya iki İbrahim geldi, birisi put kıran öbürü puta tapan" diye bir hiciv yazmıştı. İbrahim Paşa Sarayı, paşanın idamından sonra uzun bir süre Mehterhane, yani tabl ve sancakların özenle saklanıp muhafaza edildiği bir bina olarak kullanılmış olmalıdır. Burada bugün bütün Avrupa coğrafyasının en dikkate değer müzelerinden biri yer alıyor. Bu müzede çok ilginç beynelmilel sergiler tertiplenmektedir. Sultanahmet Meydanı merkezi konumunu 19. asırda da devam ettirmektedir.

Kayzer II. Wilhelm İstanbul'u ziyaret hatırası olarak Bizantino-mor denen bir tarzda çeşme inşa ettirmiştir. Alman çeşmesi olarak bilinen çeşme, bu güzel meydana uygun bir abide değilse de sanatsal zevkten çok, bir siyasi görüşün ve zaruretin icabı olarak oraya yapılmıştır. Bu çeşme ötede Topkapı Sarayı'nın girişindeki Sultanahmet çeşmesiyle hiç yakışmayacak bir zıtlık içindedir. Gene bu meydanda 19. yüzyılın eserleri olan bugünkü Marmara Üniversitesinin Rektörlüğü ki eski Ticaret Nezaretidir. Defter-i Hakanî Nezareti dediğimiz Tapu Kadastro Umum Müdüriyeti, imparatorluk bürokrasisinin yeni binalarıdır. Bunlar Sultanahmet'in yeni komşularıdır ve bir ara tamamıyla ahşab binalar ve mahallelerle çevrili olan Sultanahmet, bugün betonlaşma tehlikesi altındadır. Bu büyük tehlike yeni yapılan otel ve lokantaların eski mimari üsluba uydurulması çabasıyla önlenmek istenmektedir. Sultanahmet Meydanı önemli bir kültürel adadır. Bunun sınırları aşağıda Cağaloğlu'nda başlar, denize kadar uzanır. Batı tarafında da en azından Divan Yolu üzerinden Bayezıt'a kadar devam eder. Bu çevre, adeta Avrupa kıtasının en güzel açık hava salonunun yeni müştemilatıdır.

Sultanahmet'i gezmeden önce, kronolojik bir sıraya uyarak Ayasofya'dan başlanmalıdır. 537 yılında beş yıllık bir çalışmadan sonra imparator Justinianus 26 Aralık'ta Aya Sofia'yı (İlahi Hikmet) ibadete açtı. O günkü gurur daha bin sene devam etti. Bina, bu bin yılın sonunda Sultan III. Murad'ın emriyle Mimar Sinan tarafından *dâhice* restore edildi. Ayasofya, uzaktan denizden güzelliği ile kitleleri büyüledi. Zamanla yanına Sultanahmet gelince bir zarafet savaşı başladı. Ayasofya'nın içindeki ihtişam asırlarca herkesi etkiledi.

II. Selim ve şehzadeleri, III. Murad ve şehzadeleri ve I. Mustafa'nın ve yeğeni I. İbrahim'in kabirleri ve türbeleri buradadır. Ayasofya, asırlar boyu İslam ve Hıristiyanlık arasındaki çatışmanın ve hâkimiyetin sembolü olarak kalmıştı. Ayasofya'nın mozaikleri 1935'ten sonra restore edildi ve açıktadır. En ünlüleri kilisenin kadınlar bölümü olan üst revaktaki gynaceum'daki cennet-cehennem; girişte Justinianus, İsa ve Konstantin'i şehir ve Ayasofya maketleriyle gösteren mozaik ve deisis denen mozaiklerdir. Ayasofya'nın Bizans ve Osmanlı zamanına dair yerli Rum, Slav ve batılı efsanelerinin sayısı belli değildir.

Ayasofya'dan Sultanahmet Camii'ne yürürken Mimar Sinan'ın Hürrem Sultan'a yaptırdığı büyük hamamın önünden geçeriz. Sultanahmet Camii'ne girmeden padişahın türbesinde oğlu II. Osman, IV. Murad ve diğer şehzadelerin sandukala-

Ayasofya Müzesi İç Görünüm

rı görülür. Bir hükümdar mezarından çok, 17. asır İznik çinilerinin süslediği bir bahçe, bir sanatkâr mekânı gibidir.

Sultanahmet Camii'ne çinilerinin renginden dolayı Batı ülkelerinde "Mavi Cami" de deniyor. Herhalûkârda asıl binası, silueti etraftaki medreseleriyle ve altı adet zarif minaresiyle Sultanahmet, İstanbul'a hükmeder. Selâtin (padişah) camileri, imam ve müezzinleri güzel konuşan ve yazan bir zümreydi. Orada okunan ezan ve getirilen kametlerde her zaman ince bir musiki vardır. Meydanın bir kenarındaki 15. yüzyıl camii Firuz Ağa ile Sultanahmet müezzinlerinin ezan okumalarındaki mukabeleyi dinlemeye doyum olmaz.

Sultanahmet'in taşın, kurşunun gök kubbe altındaki rengi, altı adet sivri minare ve yarım kubbelerin yataylığı adeta köpükten basamaklarla yükselen yapısı Osmanlı mimarisinin en zarif eseri olarak adlandırılmasının nedenleridir. Camii 1609–1616 yılları arasında tamamlandı, hükümdar çok gençti, bilgiliydi. Sanatlara düşkündü, dönemin ünlü mutasavvıfı Şeyh Aziz Mahmud Hüdai'nin müridiydi. Camiinin içi; sedef, abanoz ağacı, çini, fildişi, bilhassa değerli vitray ve kaligrafi örnekleriyle ziyaretçileri büyüler. Mimar Sedefkâr Ağa bu gibi işleri bilir ve

severek yapardı. Geniş kubbe (23.5 m), dört fil ayağı üzerinde durur. Ancak gerek yapıda sütun ve gereksiz detaylardan tasarruf edilmiş olması ve gerekse iki yüz altmışı bulan vitraylı pencereler ve mavi-beyaz çinilerinden dolayı camii pek aydınlıktır. Sultanahmet Meydanı ve civarı, camiin külliyesinden olan medrese, türbe, darü'şşifa, kervansaray, imaret ve arasta gibi eserlerle çevrilidir.

Topkapı Sarayı

XV. ve XIX. Yüzyıllar arasında yapılan binalardan oluşur. Tam, şehrin ilk sakinlerinin kurduğu Byzantion'un üzerindedir. Topkapı yekpare planlanmış bir sanat eseri değildir. Ama dört asır boyu yapılan binalar birbiriyle tanışıktır ve dışarıdan denizden bakıldığında; XVII. asrın bir köşkü ile Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı rokoko köşk bir uyum içindedir. Hiç kuşkusuz Topkapı Sarayı, XIX. asrın devletinin evi olamazdı ve bu nedenle devlet Dolmabahçe, Çırağan, Beylerbeyi ve Yıldız gibi belirli uslub ve asri tersimle inşa edilen saraylara taşındı.

Bab-ı Hümayun (emperyal kapı) denen XV. asırdan kalma törensel kapıdan Sarayı Amire'ye girilir. Babı Hümayun'un önünde toplar bulunmasından dolayı buraya Topkapı Sarayı denmiştir. Ayasofya'ya bakır kapının batı cephesinde Turing Kulübü'nün restore ettiği Soğukçeşme Sokağı'nda Çelik Gülersoy'un kurduğu İstanbul Kütüphanesi ve kafeler vardır. Çelik Gülersoy İstanbul'un korunmasında önemli ve örnek rol oynayan bir simadır.

Asıl önemlisi Sarayın önünde III. Ahmed'in sanatkar ellerinden çıkma nefis hat levhalarla bezeli XVIII. yüzyıl Osmanlı barokunu temsil eden ve Padişahın adını taşıyan abidevi bir çeşme vardır. Babı Hümayun'dan girince avluda dört asırdan beri çeşitli görevler gören Aya İrini kilisesi vardır. Bizim de XIX. yüzyılda ilk müzemizdi; Askeri Müze olarak kullanıldığı günlerde de iri toplar elan önündeydi. Aya İrini bugün daha çok klasik müziğin icra edildiği bir konser salonu olarak tanınıyor.

Babı Hümayun'un geniş avlusundan Gülhane Parkına doğru inersek dünyanın en ünlü müzelerinden İstanbul Arkeoloji Müzesine ulaşırız. 1846'da Tophane müşiri Fethi Ahmed Paşa, Aya İrini'de topladığı koleksiyonları önce Fatih'in yaptırdığı Çinili Köşke taşıdı; ardından ünlü ressam ve arkeolog Osman Hamdi Bey'in

Topkapı Sarayı

1896'da inşa edilen Binay-ı Müzehane-i Hümayun (emperyal müze) olarak açmasıyla hayata girdi. Bu, hakiki bir imparatorluk müzesiydi, Lübnan Sayda'dan gelen Ağlayan Kadınlar Lahdi, gene ünlü İskender Lahdi, Fenike ve Filistin buluntularıyla bütün eski ortaşark, özellikle Yunan Latin çağı eserlerini içeriyor.

Karşısındaki Eski Şark Eserleri Müzesi ise on binden fazla çivi yazısı tablet ve Hitit çağlarına ait önemli buluntular muhafaza ediyor. Arkeoloji Müzesinin mimarı İstanbul'un Sarayına da hizmet veren ünlü Şekerci (Şekerlemeci-yi Hazreti Şükriyesi) ailesinden Levanten asıllı Vallaury'dir; Binayı ünlü Ağlayan Kadınlar Lahdinin biçiminde tersim etmiş. Arkeoloji ve Eski Şark Eserleri Müzesini gezmek ve bunların kuruluş tarihini öğrenmek, geçen asırda eski eserlerden kimsenin anlamadığı ve bunların ecnebi ülkelere hediye edildiği efsanesine ve rivayete ciddi ciddî şüpheler getirir.

İmkânsızlıklara rağmen geçen asırda arkeoloji ve müzecilik dallarında büyük öncülerimizin eserlerini ve işlerini tetkik etmiş, öğrenmiş oluruz. Topkapı Sarayının Bab-üs Selam denen ikinci kapısından iç avluya gireriz. Burada Kubbealtı denen, Rönesans tipi bir kubbenin altındaki Divanı Hümayun denen bölüm, padişahın gizli hücreden dinlediği sadrazamın başkanlık ettiği, vezirler, yeniçeri ağası, nişan-

cı (yani arazi kayıtlarını ve tımarların dağıtımını tutan amir) ve kazaskerin katıldığı Divan toplantıları bir zamanlar dünya politikasının tayin edildiği mekânlardan biriydi. Sağ tarafta Matbah-ı Amire (saray mutfağı) bugün dünyanın en zengin Çin ve Avrupa porselen koleksiyonunun bulunduğu yerdir. Bab-üs Selam önünde Padişah bayramlarda tahta çıkar bayramlaşılırdı, culus burada olurdu.

Son olarak tahta çıkan VI. Mehmed Vahdeddin'in culus töreni de 1918 de burada oldu. Bunun için kapı önüne Hazine Dairesinden altın taht çıkarılırdı. Hemen kapının ardında sefirlerin ve sadrazamın kabul edildiği Arz Odası yer alır. Sefirler, padişahın önüne koltuklarına girilerek getirilir ve yere kadar eğilirdi. Bu gibi ananeler XIX. Yüzyıl saraylarından kalktı. Topkapı Sarayını Türk okuyucular üstad *Reşad Ekrem Koçu*'nun 'Topkapı Sarayı' başlıklı eserinden okuyarak tanımalıdır.

Enderun kısmında bugün Hazine Dairesinde padişah kaftanları teşhir ediliyor. III Ahmed kitaplığı buradadır. Bir de Haremde bulunan fevkalade çinilerle süslü I. Ahmed kitaplığı vardır. Avlunun doğusuna doğru gidilince Hırka-i Saadet Dairesinde mukaddes emanetler vardır. Burada 24 saat Kur'an okuma adeti tarihimiz boyunca kesintisiz devam etmiştir. Hırka-i Saadet'in önemli bir bölümü, Fahreddin Paşa'nın Medine savunması sırasında düşmandan İstanbul'a kaçırdığı eserlerden oluşur.

Topkapı Sarayının denize nazır bölümünde Revan ve Bağdat Köşkleri ve II. Abdülmecid Han'ın yaptırdığı kısımlar vardır. Her padişah kitap okumak yanında edebi, tarihi, dini konuların sohbeti için kendi köşesine ve köşküne sahipti. Topkapı güzeldir, zengin eserlere sahiptir ama büyük ve mütevazı yaşamlı bir imparatorluğun hükümdar evidir. XIX. yüzyılda Sirkecideki istasyona ulaşan demiryolu hattı, Saray arazisinden ve bahçelerinden geçmiştir. Sultan Abdülaziz ki pehlivanlığından çok alaturka ve alafranga besteleri ve ressamlığı ile tanınması gerekir; kendisine bu konu arz edildiğinde 'demiryolu geçsin de isterse sırtımdan geçsin' demiştir. Bu demiryolu ve 1950'lerdeki sahil yolunun geçişiyle sarayın hasbahçe ve bostan bölümlerindeki kışla ve camiler yıkılmış ve harabeye dönmüştür. Belli başlı tek eser bugün sahildeki Sepetçiler Kasrı'dır.

Topkapı Sarayı'nda Harem en önemli bölümdür. Çünkü Saray Enderun, Birun (dış koğuşlar) ve Harem diye üçe ayrılır. Harem de tıpkı Enderun gibi bir okuldur. Nasıl Enderun'a imparatorluğun dört bucağından belirli şartlara ve nitelikle-

re sahip gençler alınıyor ve devlet hizmeti için yetiştiriliyorduysa; Harem de bunun gibi kızların okuludur. Harem kızları dil (Türkçe) öğrenir, din (İslamiyet) öğrenir ve bir sanat öğrenir. İmparatorluğun etrafındaki bölgelerde yaşayan gayrimüslim ırklardan kız çocukları burada yetiştirilirdi. Bunların içinden padişah anaları ve eşleri çıktığı gibi, Sarayın bu bölümünü yöneten ve Padişah'a ve Valide Sultan'a hizmet eden yüksek rütbeli kadın memurlar veya sıradan hizmetçiler de çıkardı. Galiçya'dan Hürrem Sultan (Roxolan); Ukrayna'dan Hatice Terhan Sultan; Akdeniz adalarından Kösem Sultan çıkmıştır. Bazısı şair, bazısı sanatçıdır. Hepsi de siyasi entrikaya karışmış değildir. Harem nihayet padişahın evidir.

Sarayda herkes kabiliyetine göre yükselir veya ezilir, Harem kısmı da bunun istisnası değildir; ama temelde devletlilerin evleneceği kızlar burada yetişir. Herkes padişah odalığı ya da gözdesi değildir. Haremin sahibi Valide Sultandır, en yüksek rütbeli zabit de zenci hadım ağaları reisi Darussaada Ağası'dır. Haremde Valide Sultan Dairesi, Veliahd Dairesi görülecek güzellikte yerlerdir.

Altınyol denen geçidin üstünde ise Cevri Kalfa Dairesi vardır. 1808'de III. Selim'i öldürten IV. Mustafa, veliahd şehzade II. Mahmud'u da katlettirmek isteyince Cevri Kalfa suikastçıların gözüne sıcak kül atmış ve veliahd da fırsattan istifade dama kaçmıştır. Bir müddet süren kovalamacadan sonra Saraya giren Alemdar Mustafa Paşa, onu kurtarmış ve son Osmanlı böylece tahta çıkmıştır. Bu meşum olaydan sonra Padişah II. Mahmud bu sarayda yaşamayı pek sevmedi, Boğazda ve korulardaki başka köşk ve saraylarda oturdu. Oğlu Abdülmecid Han Dolmabahçe Sarayı'na geçti. Topkapı Sarayında Padişahlar artık sadece cülus töreni, Ramazan, Hırka-i Saadet ziyareti ve Sünnet için bulunurlardı ve tabii cenazeler de burada gasledilirdi. Harab olan sarayı tamir ederek müze haline Cumhuriyet hükümeti getirmiştir.

Topkapı Sarayı'nın bahçelerini (bugünkü Gülhane Parkı) farkedince, saray duvarı üzerinde Alay Köşkü görülür. Alay Köşkü'nden padişahlar, resm-i geçidi ve esnaf alaylarını seyrederdi ve köşk karşısındaki Sadrazam Konağı'na (yani Babıâli'ye) bakardı. (Sublime Porte) Asırlar boyu Osmanlı Hükümeti bu adla anılırdı. Bu binada XIX. Asırda Sadaret, Hariciye, Maliye ve Dâhiliye Nezaretleri vardı. İlk anayasa, 1876 yılında burada ilan edildi. Babıâli, 1913 Babıâli baskınıyla da anılır. Halen İstanbul Valisi'nin makamıdır ve Osmanlı Devlet Arşivlerinin esas binası buradadır.

Yarımada'nın Güney Sahili

Topkapı Sarayı'nı girdiğimiz kapıdan (Babıâli Kapısı) terk edip denize Ahırkapı'ya doğru yürüyerek Akbıyık mahallesine ulaşabiliriz. Burası, XIX. yüzyıl sonu ile 1930'lar İstanbul'unun atmosferini taşıyan semttir. Burada Fatih devri ricalinden Akbıyık Mehmet Efendi'nin yaptırdığı mescid şehrin en güneyinde yer aldığı için İmam'ul Mesacid (Mescidlerin İmamı diye anılır). Hamamizade İsmail Dede Efendi'nin eviyle (Eski Evleri Koruma Derneği onarıp müzeye çevirdi) hoş bir İstanbul görünümü oluşturuyor.

Kupacılar Sokağı'nda ünlü tarihçimiz Fuad Köprülü'nün konağı bulunmaktadır. Bir zamanlar şehrin en ünlü özel kütüphanesi ve Türkolojinin mahfeli idi. Kıyıyı takiben Justinianus devrinde *Aziz Bakhos ve Sergios* adıyla anılan ve XVI. yüzyılda camiye çevrildiğinden beri Küçük Ayasofya diye bilinen esere ulaşırız. İlk dönem Bizans mimarisi için ilginç, sekizgen planlı bu kubbeli eserin, o devir tarihçisi Prokopios'un verdiği bilgiye göre mozaikleri de zengin olmalıdır. Küçük Ayasofya Mahallesi halen Çardaklı Hamam gibi eserlerle halen bir eski İstanbul mahallesidir. Buradan Sultan Ahmed Meydanı'na dönüş için yapılan yürüyüş esnasında Kadırga Meydanı'ndan geçer. Esma Sultan Namazgâhı'nı görür ve Sokullu Mehmed Paşa Camii'nden geçebiliriz. Sultanahmed'den Divanyoluna sapmadan önce Yerebatan Sarayı ve Adliye'nin önündeki Binbirdirek Sarnıcı'ndan söz etmeliyiz. Metropol İstanbul, Bizans Devrinde sarnıçlar ve Valens (Bozdoğan Kemeri) su kemeri gibi tesislerle suyunu temin ederdi. Bunlar Osmanlı devrinde de kullanılmış fakat şehir suyunu bu dönemde civardaki göl ve akarsulardan bendler (havuzlar) yapılarak temin etmiştir. XVI. asırda Sinan'ın Moğlova Su Kemeri ve XIX. asırda Belgrad Ormanı'ndaki bendler gibi eserler bunu gösterir.

Bugünkü Divanyolu, şehrin kuruluşundan beri ana eksendi ve üzerindeki eserlere göz atarak Bayezid Meydanı'na doğru yürünmelidir. Eski İmparatorlukta Forum denen eksen bugünkü Bayezid (Forum Tauri) denen meydanla biterdi. Bu ana eksen törensel bir yoldu. 1491 'de II. Bayezıd'ın haznedarbaşısı olan Firuzağa'nın camii'ni geçtikten sonra, solda iki Türk dostu Fransız yazarın adını taşıyan Claude Farrere ve Pierre Loti caddelerini geçeriz. Sağınızda geniş bir hazinesi olan mermer ve polat parmaklıklarla çevrili Osmanlı rokokosunun başka bir örneği Sultan Mahmud Türbesi yer alır. Osmanlı reform asrının bu şedid padişahı 1826'da Yeniçeri ocağını ve yeniçerileri yok etmiş, onların dostla-

rını cezalandırmış yani Bektaşi dergâhlarını ortadan kaldırmıştı. O günden beri İstanbul'un Bektaşileri, türbeye tükürmeden o civardan geçmezlerdi. Artık Bektaşiler azaldı ve ritüelleri kayboldu. Kaldı ki ünlü Şeyh Bedreddin'in mezarının buraya nakledildiği rivayeti (daha doğrusu gerçeği) çıktıktan sonra da bu âdete son verilmiş olmalıdır. Türbede Sultan Abdülaziz ve II. Sultan Abdülhamid de gömülüdür. Hazire de imparatorluğun ünlülerinin mezarları da bulunmaktadır Burada XIX. yüzyıl mezartaşlarının seçme örneklerine rastlanır.

Sultan Mahmud türbesinin karşısında Köprülü Kütüphanesi ve Medresesi yer alır. Kütüphanenin haziresinde bu aileden gelen ünlü tarihçi Fuad Köprülü'nün mezarı vardır. Köprülüler XVII. asırda devleti kaostan kurtaran sert, Arnavud asıllı vezir Köprülü Mehmed Paşa soyundan gelirler. Devrinin tanınmış bilgini olan oğlu Fazıl Ahmed Paşanın sadareti zamanında Girit fethedilmiştir. Küçük oğul Fazıl Mustafa Paşa Avusturya harblerinin son safhasında şehid düştü. Köprülüler, devleti XVII. asırda yeniden dirilten bir vezir hanedanıydı. Vakfettikleri medresede bugün Kubbealtı Akademisi, Türk sanatı dallarında gençler yetiştiriyor.

İstanbul'un en güzide hamamlarından biri Çemberlitaş Hamamı'dır. II. Selim Han'ın eşi ve III. Murad'ın validesi Nurbanu Sultan tarafından muhtemelen Sinan'a yaptırılmıştır. Sinan'ın Beşiktaş'taki hamamı gibi bunun da kadınlar kısmı yol genişlemesine kurban gitmiştir. Valide Nurbanu Sultan; İstanbul ve Üsküdar'ın hayırsever tarihi simalarındandır. Çemberlitaş, ünlü Konstantin sütununun adını alan bir semt. Muhtemelen sütunun etrafında sütunlu revaklı bir geniş avlu vardı ve Forum Konstantin'in merkeziydi, 11 Mayıs 330 yılında şehrin törenle kuruluşunu temsilen dikildiği söylenir. Geçirilen yangın dolayısıyla Osmanlı döneminde demir çemberlerle berkitilmiş ve 1779 yılında alt tarafı destek için taşla örülmüştür. Şehirde eski Avratpazarı' nda bunun gibi bir sütun daha bulunmuştur. Bir diğeri de Fatih'deki Kıztaşı (Mercianus sütunu)'dır. Çemberlitaş, canlı bir alışveriş yeridir. Nitekim hemen oradaki Vezir Hanı, Osmanlı Devri gibi bugün de işletilmektedir. Semt, yakın zamanlara kadar turşucusuyla meşhurdu. İstanbul'un birçok semti (Kanlıca'da yoğurt, Vefa'da boza, Beykoz'da paça, Eyüp'te kaymak gibi...)mutfak ürünleriyle tanınır. Ulaşımın ilkel zamanında dahi ahali yarım gün yürür buralarda damak zevkini tatmin ederdi.

Divanyolu, Atik Ali Paşa Camii, Koca Sinan Paşa(Yemen Fatihi) sebil ve camii, Çandarlı Ali Paşa Medresesi gibi eserlerle müzeyyendir. Bu eserlerin haziresinde

(avlu) vakfeden veziri azamın kallavi kavuklu kabri, aile üyelerinin erkek kadın mezarları, bürokratlar ve ilmiye mensuplarının destar ve kavuklarıyla donanmış mezarlarını seyredenlere kitabelerini okuyanlara rastlanır. 1940 ve 50'lerde kitabe okumak zevkli bir spordu; sonra bu gibi meraklıların sayısı azaldı, şimdilerde gençler arasında yeniden artan bir merak var.

Divanyolu'nda Viyana muhasarasının ünlü komutanı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yaptırdığı daha doğrusu oğlunun tamamlattığı bir medrese ve önünde sebil var. Burada bugün İstanbul'u en güzel terennüm edenlerden Yahya Kemal'i inceleyen bir enstitü faaliyet gösteriyor (Yahya Kemal Enstitüsü). Genellikle İstanbul'daki ilk gün alışverişle biter. Yeryüzünün en geniş kapalı çarşısına ve etraftaki Pazar yerine ve eski eserlere ayrılacak yarım gün içinde camiler kadar hanlara da bakmak gerekir. Kapalıçarşı, etrafındaki pazara bitişik çarşılarla birlikte şehrin ortasında hemen bir kilometrekarelik bir sahadır. Bodrum Han, Ağa Hanı, Sarraf Hanı, Zincirli Hanı, İç Cebeci Hanı, Alipaşa Hanı gibi... Mesela Mercan yokuşundaki Valide Hanı ünlü Kösem Sultan tarafından yaptırılan bir vakıf eseridir ve Üsküdar'daki Çinili Mescide gelir olsun diye yaptırılmıştır ve büyük bir ticari depodur Burada yakın zamanlara kadar İstanbul'daki İranlılar yıllık 10 Muharrem ayinleri taziye yaparlardı, İçindeki mescidi de onlar kullanırdı.

Kapalıçarşı'nın etrafında Fatih devrinin ünlü ve sevilen sadrazamı Mahmud Paşa'nın camii, türbesi ve hamamı bulunur. Gene Kanunui Sultan Süleyman devrinin zengin veziri Rüstem Paşa'nın da burada bir medresesi vardır. Kapalıçarşı civarındaki en önemli eser Nuruosmaniye Camii'dir. 1748 'de Sultan I. Mahmud caminin inşasını başlattı; ancak kendisine namaz kılmak nasip olmadı; kardeşi III. Osman 1755'de inşaatı tamamlattı. Giriş merdivenleri ve kapılarının anıtsallığı, bitkisel motifli süslemeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa barok üslubunu benimsediğini gösterir.

Bayezid Meydanı, adını II. Bayezid'den alır. Tarih boyunca siyasi idamlara sahne oldu; 1960'da talebe gösterileri dolayısıyla Hürriyet Meydanı adı verildi. Ancak hiçbir isim yaşamadı. II. Bayezid'ın dingin sulhsever kişiliği camiye ve meydana hükmediyor. 1950'lerin imar faaliyeti meydanı alt üst etti. Basamaklar ve altgeçit nedeniyle meydanın etrafla ilişkisi kesildi. Amasya'daki Edirne'deki cami ve bağışladığı eserleriyle tanınan II. Bayezid, İstanbul'da da bu cami ve külliyesi ile bu önemli meydana adını verdi. Meydana hakim anıtsal nizamiye kapısı bugün İs-

Bayezid Meydanı

tanbul Üniversitesi'dir. Fakat üstündeki kitabeden de anlaşılacağı gibi burası Osmanlı Harbiye Nezaretiydi ve imparatorluğun en geniş kamusal binasıydı. Birinci Cihan Harbinde imparatorluğun idare edildiği yerdi. Bu bölgede geçmiş asırlarda Eski Saray bulunurdu. Yeni ölen yahut tahttan indirilen padişahın annesi ve eşi buraya nakledilirdi. Eski Sarayda pek hoş ve rahat hayat sürüldüğü söylenemez. Meydan, II. Bayezıd'ın vakıf eserleriyle dolu, çarşı umumi kütübhane ve eski belediye kütübhanesi şimdi 'Hat Sanatları Eserleri Müzesi' olan binayla aslında Bayezıd Meydanı şık bir meydanken, bugün yok olan Çınaraltı Kahvehanesi, Sahaflar Çarşısı ve işportada satılan ilginç eşyalar meydana ayrı renk veriyor.

Geçmiş asırda Bayezid Camii civarı ve sahaflar, Türk aydınının kültürel hayatında önemli bir karşılaşma alanıydı. Bütün günü burada geçirirlerdi. Nefis ve ucuz lokantalar vardı ve kahvehanelerinde (en ünlüsüne Küllük denirdi) edebi, siyasi sohbetler yapılırdı.

İstanbul'daki ikinci gün, Üniversite sahasının arkasındaki Süleymaniye sonra Eminönü Unkapanı-Fener-Balat-Ayvansaray ve Eyüb'ü kapsamalıdır. Böylece tarihi İstanbul yarımadasından çok önemli bir dini merkez olan Eyüb'le birlikte gezilmiş olunur. Hiç kuşkusuz yarımadada ayrı bir gün, Laleli Fatih-

Karagümrük-Cerrahpaşa-Yedikule istikametinde gerçekleştirilmelidir. Bu gezide Zeyrek'te Molla Zeyrek Camii (Pantoktrator Kilisesi), Fethiye Camii dediğimiz yarı müze yarı camii (eski Pammakaristos), Vefa'daki Kilise Camii, Fatih Camii, Karagümrük'te Hırka-ı Şerif ve Mesihpaşa Camii gezilmelidir. Aksaray'a doğru uzun bir hat çizersek Vefa'yı geçerek, Şehzadebaşı Camii ve eski bir Bizans Kilisesi (Konstantin Lips) Fenari İsa Camii gezilmelidir.

Ulema Semtleri ve Fener'de Gezinti

Şehrin önemli camileri ve dünyaca tanınan eserleri de mutlaka görülmelidir. İstanbul'un merkez semtleri diyebileceğimiz Süleymaniye, Vefa yanı başında Vezneciler, Zeyrek, Fatih ve Fatih'in Çarşambası ulema semtleri diye adlandırılabilir. Sebebi de şudur: Fatih Sultan Mehmed Han, camii çevresinde Sahn-ı Seman dediğimiz (Avrupa dillerinde yedi sanatları karşılar) on beş asır için en yüksek tahsil kurumunu meydana getirmiştir. Burayı bitiren kimseler XVI. Asırda Kanuni Sultan Süleyman'ın Süleymaniye civarında ihdas ettiği Süleymaniye medreselerini -ki onlar daha yüksek bir kademeydi- ikmal ettikten sonra imtihanla İstanbul ruusu alırlardı. İmparatorlukta gerçek anlamda kadı müderris ve müftü olabilmek için bu ruus aranırdı. İstanbul ruusu almayanlar, bu imtihandan geçemeyenler gerçek anlamda tahsilli, terbiyeli, medreseli kişiler sayılmazlardı. Bu semtlerin civarında da buna yönelik bir hayat oluşmuştu. Talebeler medresede yatar kalkarlar, orada çalışırlar. Bazı müderrisler oraya gelir, dersini verir, çünkü o medresenin öğretim görevlisidir. Bazıları da Süleymaniye dersiamı, Fatih dersiamı diye bilinir, umuma açık konferanslar verir. Ahali büyük camilerde ders günlerinde onları dinlemeye giderlerdi. Mercan İdadisi gibi, Darüşşafaka gibi bir takım modern kurumların da buralarda, bu semtlerde teşekkül ettiği aşikardır. Üzerinde durulacak şey, bu semtlerin tarihi ile imparatorluğun kültürel tarihinin iç içe geçişidir. Buralardaki Türkçe, İstanbul Türkçesi dediğimiz şivedir.

Fatih Camii, görevi başında ölen sadrazamların cenazesinin kılındığı bir mekândı. Bunların mezarları da bu haziredeydi. Ve bazı büyük alimlerinki de buradaydı. Mesela kütüphanelerimizin ünlü siması, tamamlanmamış büyük ansiklopedilerimizden birinin mübeşşiri sayılabilecek Mülkiyeli Emrullah Efendi'nin (maarif nazırı) mezarı buradadır. XIX. asrın medreselerinin çıkarttığı ilk ve son güneş diyebileceğimiz Ahmed Cevdet Paşa'nın kabri ve ulemaya mahsus yuvarlak bir sü-

Süleymaniye Camii İç Görünüm

tun halinde yontulan mezartaşı (şahide) da buradadır. Yangın olarak görülen bu tip mezartaşı Avusturyalı müsteşrik Joseph Hammer'i o kadar cezp etmişti ki, Viyana civarında Kloster Neuburg'daki mezarı böyle bir silindir biçimli taştır. Üstünde Hammer'in künyesi Arapça yazılıdır.

Süleymaniye, sadece Sinan'ın büyük eseriyle değil; mescidleri ve mezarlıklarıyla ve ahşap konaklarıyla da sevimli bir bölgedir. Çünkü imparatorluğun zengin ve tahsilli bürokratları bu semtte yaşardı. İstanbul'un Haliç üzerindeki muhteşem anıtı; halen tarihi üzerinde araştırmalar yapılan, her geçen gün mimari ve mühendislik özelliklerinden biri daha keşfedilen muhteşem Süleymaniye, bütün bir semti şekillendirmiştir. Caminin etrafındaki Darüşşifa, artık yazma eserlere şifa verecek. Çarşılar elan faal; kütüphanesi bu dünyanın sayılı yazma kitap merkezidir ve eski kitapların onarıldığı bir kitap hastahanesidir. Etrafındaki medreseler bugün çeşitli amaçlar için kullanılıyor. XVI. yüzyıldan itibaren Süleymaniye Dar'ül Hadisi, imparatorluğun en yüksek eğitim kurumuydu. Süleymaniye müderrisleri (kibar-ı müderrisin) en seçkin âlimlerdi. Üstelik bu yapı bütünü yanında 1826'ya kadar Ağa Kapısı denen yeniçeri komutanlarının oturduğu bir tür

Harbiye Nezareti vardı. Ağa Kapısında yüksekçe bir kuleden karşıdaki sarayın güvenliği gözlenirdi. 1826'da bu askerî merkez Şeyhülislam ofisine çevrildi. Kapıdaki 1243 (1826) tarihli kitabe bunu ifade eder:

"Ağa Kapusunu verdi bize Sultan Mahmud
Bab-ı tezvir idi, Hak kıldı makam-ı ifta"

Süleymaniye 1550–57 arasında yapıldı. Padişah, Sultan Süleyman Camii'ni açması için anahtarı Mimar Sinan'a uzattı; o da aynı anahtarı kubbeyi süsleyen nefis hattın sahibi ünlü hattat Karahisari'ye… Dört minareli, on şerefeli cami, padişahın tahttaki onuncu Osmanlı olduğunu gösteriyor. Kubbesi 47 metre yüksekliğinde ve 26 metre çapındaydı, aydınlık ve gayet ferah bir mekânda kubbe dört ana sütunun üzerinde yükseliyordu. Sütunlardan biri Lübnan'da Baalbek harabesinden, biri İskenderiye'den, ikisi İstanbul'daki eski anıtlardan gelmedir. Muhteşem Süleyman'ın uzun saltanatında hayatını süsleyen insan, şehzade Mustafa dışında çocuklarının annesi Hürrem Sultan'dı. O, 'Hürrem Sultan' unvanıyla anılan tek hasekidir, efendisi padişah öyle istemişti. 1558'de ölünce bu camiinin haziresine türbesi yapıldı, 8 yıl sonra Zigetvar Seferi'nde ölen hükümdar da buradaki mütevazı türbesine gömüldü. İstanbul'da Fatih Sultan II. Mehmed, Sultan I. Selim, Kanuni Sultan Süleyman'ın türbeleri, sanki ülkeler fetheden cihangirlerin değil de, orta halli zenginlerin kabirleridir. Ama ihtişam ve paradan çok, hükümdarlarını seven sanatkârların göz nuru; çini pano, polat parmaklık, hüsn-ü hat olarak bu türbeleri ölümsüz eserler arasına katmıştır. Ya Sinan türbesi, camiinin dışında, Şeyhülislamlık (XVI. asır Ağa kapısı) karşısında, bir top şeker gibi mütevazı bir yapı; sanki İstanbul'u gönendiren imparatorluğun dört tarafını donatan mimarbaşı o değilmiş gibi… Anadolu'dan devşirilen bu mimar subaya herkes sahip çıkmakta. Karaman Rumları, Ermeniler, hatta uzaktaki Bulgarlar kendinden sayıyor. Hatta güya ebeveyni Avusturya Iştiryasından getirilen esirlermiş(!). Oysa o Osmanlıydı ve Osmanlı imparatorluğunun yetiştirdiği bir dâhi mimardır. Cami etrafında Dar'ül hadis, arasta, birbirine benzeyen sâlîs ve râbi (üçüncü ve dördüncü) medreseleri yer alır.

Süleymaniye, medreseleri dışında imaretiyle meşhurdu. XVI. asır sonunda seyyahlar bile Süleymaniye imaretinin güzelliğini ve dağıtılan lezzetli yemeği methederlerdi. İmaret uzun bir süre Evkaf Müzesi (Türk ve İslam Eserleri Müzesi) olarak kullanıldı. Sürekli Osmanlı ülkelerinden çalınıp götürülen halıları muha-

Mısır Çarşısı'nda Tezgah Görünümü

faza edip, sergilemek için İkinci Meşrutiyet yıllarında kurulmuştu. Şimdi de bu müze Sultanahmed'de İbrahim Paşa sarayına taşındı.

Süleymaniye'den Rıza Paşa yokuşu ve Mahmud Paşa Çarşısı yoluyla Eminönü'ne iniyoruz. Karşımızda Yeni Valide (Yeni Cami) Camii var. Bu mahallede III. Murad'ın eşi Safiye Sultan bir cami inşasını başlatmıştı. Temeller su içinde olduğundan mimar Dalgıç Ahmed Çavuş suyu tulumbalarla boşaltarak temelleri zor atmıştı. Safiye Sultan'ın ömrü vefâ etmedi, cami yarım kaldı, etrafı iskân edildi. 1660'taki yangından sonra bu bölge boşaltıldı ve Valide Terhan Sultan Camii'ni tamamlattı. XVII. asrın, zarif dışı hoş, içi çini döşeli, yanında medresesi, türbe ve asıl önemlisi sonradan 1663-64'te yapılan çarşıyla zarif bir semt ortaya çıktı. Camiye *Yeni Valide Camii* yahut *Yeni Cami* denir. Mısır Çarşısı da Yeni Çarşı adını terk etti, çünkü Mısır'dan gelen pirinç ve baharat ve diğer eşyalar yüzünden adı Mısır Çarşısı'na dönüştü.

Mısır Çarşısından sonra Balkapanı, Unkapanı gibi limandaki en kalabalık çarşıları geziyoruz. Taht'el Kale (Kalealtı) denen Osmanlı devrinin işlek çarşısı bugün de öyledir. Burada Osmanlı çini sanatının en iyi örneğini sergileyen Rüstem Paşa Camii Uzunçarşı Caddesi'nde yer alır, fakat sahilden açıkça görülür. Bu zengin sadrazamın Balkapanı'nın hemen yanında iş muhitinde cami vakfı olarak depo

ve dükkânlar yaptırması muhteşem camiyi ayakta tutacak geliri rahatça sağlıyordu. Çinilerde kırmızı renk hakimdir. Cami 1561 tarihlidir.

Unkapanı Köprüsü'nü geçerken köprünün öbür uçtaki ayakları altında kaybolan Azebkapı Camii'ni bir ziyaret edelim. Sokullu Mehmed Paşa adına, Mimar Sinan'ın yaptığı camidir. Bazı kitap ve rehberlerin ifade ettiği gibi azap çekmekle ilgisi yok; donanma azeblerinin adını taşıyor. Cami 1577-78'de Sinan'ın kıyılarda yaptığı ilginç camilerden biridir. Diğeri Tophane'de Kılıç Ali Paşa için yapılan 1580 tarihinde yapılan camidir. Azebkapı Camii'nin hemen yanı başında Saliha Valide Sultan için yapılan (oğlu I. Mahmud), Osmanlı barok üslubunu temsil eden nefis bir çeşme de vardır.

Köprüden Unkapanı'na geçelim. Şimdi Kadir Has Üniversitesi olan eski Cibali Tütün Fabrikasını geçerek Fener semtine girelim. Fener sözü orta Yunanca'dan geliyor. Limana giren gemileri selamlayan yol gösteren Fener'e izafeten bu ismi taşır. İstanbul Osmanlı hâkimiyetine girince Fener'de Rumlar oturmaya başladı. Bulgar veya Makedon veya Hellen, Rum kilisesine tabi olanlar, ister fakir balıkçı isterse Patrikhane logotheti veya Divan-ı Hümayun tercümanı bir Fenerli Bey, burada otururdu. Sahildeki kargir konaklardan bu anlaşılır. İstanbul'da cemaatler kaynaşma noktasının nerede biteceğini bilirlerdi. Karışık evlilik son derece azdı. Önemli nokta; muhtelif milliyetlere mensub kimselerin yani etnik grupların değil; ayrı dinlerin ayrı mahallelerde oturmasıydı. Yunanca konuşan Ortodoks grup bir yana, aynı dili konuşan Ermeniler bile mezhepleri farklıysa yani Gregoryen Ermeni veya Katolik Ermeniler bile ayrı semtlerde yaşardı ve bunların yaşam biçim ve değerleri, beğenileri, adetleri de her zaman birbirine benzemezdi.

Fener büyük şehrin Rumlarıyla meşhur bir semtiydi. Bu, Osmanlı devletine has bir gelişmeydi. Çünkü Osmanlı'dan evvel Fener'de ne Patrikhane vardı, ne zengin Rum beyleri vardı ne de fakirlerle zenginlerin bir arada yaşaması söz konusuydu. Fener bir liman mıntıkasıydı. Bu limanda bütün Akdeniz dünyasından gelen gemilere rastlanırdı. Burada Cenevizli, Venedikli tüccarlar ve tabii bunların hukukunu korumak konumunda olan konsolosluk yapan seçilmiş tüccarlar ve Venedik'in temsilcisi Balyo dediğimiz sefir bulunurdu. Nitekim şehirde ilk Venedik Sarayı, bu sefirin oturduğu mekândır ve yakın zamana kadar Fener'deydi.

Tarih, Fener'i çok ilginç bir semt haline getirmiştir. Bu semte bir dünya tiyatro-

su demek daha uygun olur. İtalyanların yanında Bizans döneminde burada Müslüman Türk tüccarlar da bulunurdu ve davalarına bakmak için bir kadı da vardı. Sonraki devirlerde de uzak Romanya'dan, İtalya'dan, İspanya'dan gelen insanların burada oturduğu bir gerçektir. XV. ve XVI. asırlarda İspanyol ve Portekiz zulmünden kaçan, İtalya'ya göçen, İtalya'dan da İstanbul'a gelip yerleşen Yahudilerin oturduğu semtlerden biri olan Balat, Fener'in yanındaydı. Ama Balat'ın Musevileşmesi XVII. asırda Eminönü'ndeki yangından sonra mahalledeki Yahudilerin buraya yerleştirilmesiyle olmuştur. 1453'ten sonra İstanbul'un yeni sahipleri buraya da el attılar. Büyük görevlilerin, devlet memurlarının kendi adlarıyla bir cami, bazen buna ilave hamam ve medrese yaptırdıkları biliniyor. İşte bu külliyenin etrafındaki gelişmeyle mahalle o zatın adını alırdı. Fener'e karadan girenler önce Abdi Subaşı Mahallesi'nden geçerler. Mahalle, bu addaki hamam ve mescidiyle Osmanlı fethinden sonra bayındırlık gören ilk müslüman bölgelerden sayılır. Hiç şüphesiz ki Fener semtinin kıyısına yavaş yavaş İstanbul'un sakinleri veya Anadolu'dan, Akdeniz ve Ege adalarından gelen Rumlar yerleşmeye başlamışlardı.

Fener semtine Abdülezel Paşa Caddesi izlenerek girilir. Abdülezel Paşa, Konyalı bir köylü çocuğuydu. Orduda neferlikten komutanlığa yükselmiştir. Plevne Savaşı'nda cesaretiyle sivrilmiştir. Ve 1897 Nisanında Yunan muharebesinde askerlerinin başında savaş alanında şehid düşmüştür. Harita bakmayı muhtemelen bilmiyordu ama savaştığı bir bölgenin topografyasını ezbere bildiği söylenir.

Balat'a doğru ilerlersek kırmızı tuğladan süslü XIX. yüzyılın modasına göre yapılan mimari eklektisizm örneği kale gibi bir yapıyla karşılaşırız. Bu, Avusturya işgalinden sonra Saray-Bosna'da ve imparatorluğun her yerinde rastlanan Bizantino-Mor mimarinin örneğidir. 1880'lerde mimar Diamandis tarafından yapılan bu bina İstanbul'daki Fener Erkek Lisesi'dir. Onun yanıbaşında da Yovakimyan Kız Lisesi vardır. Tabii ki bina kapıları Tevkii Cafer Mektebi sokağına açılıyor. Tevkii Cafer Çelebi ki Osmanlı tarihinin önemli memurlarındandır. Kendisi bu semtlerde oturmaktaydı. Sokağa adını veren mekteb, yani Tevkii Cafer Mektebi harabe halindedir. XVI. yüzyılla XIX. yüzyıl arası konut mimarisinin en sevimli örnekleri etrafa serpilmiştir ama hepsi onarım bekliyor.

Bu semtteki Maria Mutohilitissa (Moğolların Maria'sı) adlı kilise Bizans'tan kalmadır. Maria, amcası tarafından XIII. yüzyılda yani aşağı yukarı 1265'lerde Moğol prensi Abaka Han'a gelin olarak gönderildi. Abaka Han daha sonra İlhanlı hü-

kümdarı oldu. Tabii ki bu Moğol despinası kraliçenin, orada yeterince mutlu hayat geçirdiği söylenemez; nitekim bir iç isyanda da kocası öldürülünce dul kalan prenses, şehrine avdet etmiş ve burada bu kiliseyi yaptırmıştır. Kilisenin özelliği, yapıldığı günden bugüne kadar kilise olarak kalması, ibadet edilmesi ve her daim bir mumun yanmasıdır.

Tevkii Cafer sokağından sonra Sancakdar yokuşuna doğru inelim. Sol taraftaki bir konak yıkıntısının bahçesine geçiyoruz ve üzerindeki bir tunç levha Boğdan beyi Dimitri Kantimir'in burada yaşadığı ve Osmanlı tarihini burada yazdığını söylüyor; muhtemelen öyledir. Dimitri Kantimir Arabça, Farsça, Türkçe, musiki tarihi, din bilgisi, fıkıh bilgisi sahibiydi. Batı dillerini, Batı tarihini, medeniyetini de o derecede iyi bilirdi. İlk ilmî Osmanlı tarihi de bu zatın eseridir. Zavallı Dimitri İstanbul'da genç, mutlu bir aydındı. Fenerli beylerden Mavrokordato kardeşlerle, Nefyoğlu adlı zarif bir Osmanlı çelebisi ile, eski Galata kadısı Yanyalı Mehmed Esat Efendiyle ahbablık edip gidiyordu. Bu grup Yunanca'dan Arabça'ya, Arabça'dan Farsça'ya piyano tuşları üzerinde gezer gibi üreten, tartışan bir grup olmalı. Ama Kantimir Büyük Petro ile ittifak yaparak Memleketi Boğdan'ı bağımsız yapacağını zannetti. Bir daha da bu memlekete gelemedi ve onun İstanbul'daki arkadaşı Nicola Mavrokordato (Fenerli Rum beyleri içinde İtalyanca, Fransızca, Latince ve tabii ki Osmanlıcasıyla temayüz eden, Aristo üzerine bir deneme yazan) Boğdan Beyi tayin edildi.

Fener bugün çok önemli bir semttir. Osmanlı yönetiminde önemli bir payı olan ve Patrikhane civarında sivil memurluk yapan Fenerli Rum Beyleri ki Osmanlı'nın Hariciye Nazırı diyebileceğimiz Reis'ül Küttab'ın ofisinde aynı işi yapıyorlardı ve burada görgülü, bilgili ve zengin bir tabaka oluşturuyorlardı. Nitekim evlerinin özgün mimarisi de bugüne kadar ayakta kalmasına sebep olmuştur. Fener asilzadelerinin evlerine Bizans evleri deniyor ki bu yanlıştır. Bizans devrinde bu bölgede böyle evler yoktu. Daha eski Rumlar da hiçbir zaman kendilerine Bizanslı demediler. Onlar Romalı, Roma dili, Romalılık, Roma gibi kimlikleri iftiharla ve kıskançlıkla saklıyorlardı.

Fenerli Aristokrasi de Ortodoks kilisesinin etkisini kaybetmesiyle geriledi ve Balkanlar'daki ulusal hareketler de arttı. Balkanlar, Fener Patrikhanesi'nden koptu. Kopanların en başında da Atina'daki patrikhane yani Yunan Kilisesi gelir. Patrikhane, XVI. asır sonunda Çarşamba'daki Pammakaristos kilisesinden buraya nakledildi.

Haliç - Fener Genel Görünüm

Rum-Ortodoks Patriği 1601'den beri bu makamdadır. Okumenik unvanını saklıyor. (Okumene: yeryüzünün insan yaşayan kısmı) Aya Yorgi Kilisesi, Patrik'in kilisesidir ve XVIII. asır başında bugünkü şeklini almıştır. İstanbul'daki Patrik; hiyerarşide Rusya, Kıbrıs, Bulgaristan, Sırbistan gibi autokefal (muhtar) kiliselerin önünde geliyor. Ege adaları, Girid, Amerikalar ve Avusturalya kiliseleri arşövekler vasıtasıyla kendisine bağlıdır. İstanbul'daki Patrik; inanışa göre, azizlerden St. Andreas'nın vekilidir.

Balat

Kastorya, Lonca, Istopolya; Haliç'in derinliklerinde İstanbul yakasındaki, yani surların içindeki renkli Balat'ın mahalleleridir. Balat bir zaman sayısız 'kahal', yani cemaati barındıran ve bunların sinagoglarının bulunduğu, şehrin ünlü Musevi semtiydi. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı imparatorluğundaki Yahudi metropolü, İstanbul'dan çok Selanik'di. Selanik bir zamanlar tıpkı bugünkü New York gibi bütün dünyadaki Yahudilerin en kalabalık ve en renkli hayat sürdükleri bir kentti. Bugünün Balatlılarına dünyanın her yerinde rastlarsınız. Paris, Londra, New York ve tabii ki Tel Aviv. Hakikaten Tel Aviv'in yanı başındaki bir semt Batyam; Türk mutfağıyla, Türk müziğiyle ve halen duyulan Türk-

çesi ile Türkiye'nin dışında bir Türk diasporasıdır. O kadar ki Kırım, Rumeli gibi XVIII.-XIX. asırda Osmanlı hâkimiyetinden çıkan yerlerde, muhtemelen yeni gelen Hıristiyan idarenin baskısından dolayı Yahudiler, Türk Müslüman komşularıyla birlikte başkente doğru göçmüşlerdir. İşte Balat'taki bazı sinagog isimleri de bu uzak yakın maziyi hatırlamaktadır. (Ahrida, Yanbolu, Kastorya, Selanik gibi) Rumeli'nin Yahudileri, Müslüman komşularıyla aynı kaderi paylaşıyordu. Devlet-i Aliyye'nin elinden çıkan toprakları birlikte terk ederek İzmir ve İstanbul'a geliyorlardı. Bunlardan çok ilginç bir sinagog da Ahrida Sinagogu'dur. XVII. yüzyılın ünlü "sahte mesihi" diye bilinen Sabetay Zvi burada cemaate hitab etmiştir. Bu bilinmektedir. Çok ilginç bir yapıdır.

Balat'ın dar sokakları ve sinagogları bugün çok az Musevi barındırıyor. Çoğu başka semtlere göçmüştür. Balat'ın ilginç eserlerinden biri de Or Ahayim (Nur-u Hayat) Musevi Hastahanesi'dir.

Balat kapısından girilince sadaret kethüdası Ferruh Kethüdanın XVI. asırdan (1562–63) kalan camiine rastlanır. Surların üzerindeki hoş bir manzara ise, biraz ötedeki XVI. Asırdan kalma İvaz Efendi Camii'dir. Bunun civarında Tekfur Sarayı dediğimiz (Vlaherna Sarayı) Komnenler sülalesi zamanında yapılmıştır. Şehir, 1453'de fethedildiğinde Sultanahmed civarındaki Bizans Sarayı terk edilmişti ve imparator burada yaşıyordu. Gene sarayın bir bölümü Anemas Zindanı diye bilinir. Burada imparator III. Alexios, kardeşi II. Alexios tarafından gözlerine mil çekilerek hapsedilmişti.

Çok tartışılan bir konu da surların dibindeki Toklu İbrahim Dede Mescidi'nin, Aya Tekla'dan gelip gelmediğidir. Binanın tarzı bu iddiayı doğrulamıyor.

Eyüp

Surların bu kısmının özelliği Emeviyye devrindeki kuşatmadan kalan sahabe (peygamberin çevresi, yakınları) mezarlarıdır. İstanbul'un Emevi kuşatmaları devrinden kalan en önemli sahabe mezarı Hz. Muhammed'in sancakları Eba Eyyub'ul Ensari'nin kabridir. İstanbul'un fethinden sonra Akşemseddin Molla'nın bulup tesbit ettiği mezar halk arasında Eyyüb Sultan olarak bilinir ve semt de bu adla yaşar. Buradaki cami III. Selim'in 1800'de yeniden yaptırdığıdır. Türbenin çi-

nileri eski camiden kalma İznik çinileridir. Caminin kalemişi süslemeleri görülmeye değer. Eyüb, Türklerin hayatında uçsuz bucaksız mezarlıklar, devlet adamlarının ve Ebussuud Efendi gibi ulemanın mezar ve türbeleri ile okul ve sebil gibi hayır eserleriyle yer alır.

Mazide Eyüb Bahariyesindeki ünlü Mevlevi dergâhı, bir musiki ve edebiyat merkeziydi. Burada padişah kızlarının (Sultanların) yalıları yer alırdı. Haliç, XVI ve XIX asırdan beri kağıthane gibi tesislerin kurulmasıyla sanayileşmeye ve kirlenmeye başladı. Bugün bu gelişme durmuştur ve Eyüp tekrar eski kültürel önemine kavuşacak gibidir. Eyüb'deki tek padişah türbesi, Sultan V. Mehmed Reşad Han'ınkidir.

Eyüb, büyük şehrin gürültü ve telaşından bunalanların sığındığı, mütavazı, hamuş (susan) İstanbul'dur. Bu bölgeyi gezmeyi alışkanlık haline getiren İstanbul'lular vardır. Adeta Bursa'daki Emir Sultan burada da yeni ortaya çıkmış, büyümüş ve yayılmıştır. Eyüb Sultan'da Osmanlı padişahları kılıç kuşanırlardı. Bu törenle de halk indinde tahta çıkmaları kutsanmış olurdu. 1580 yılında vefat eden II. Selim'in kız kardeşi Şah Sultan ve kocası Zal Mahmud Paşa, 1551'de ünlü Mimar Sinan'a Eyüb'deki camiini yaptırmıştır. Adeta bir sandık şeklinde kubbesiyle, örtülmüş gibi duran bu cami etraftaki tepelerden bakıldığında mimarının dahi bir şehirci olduğunu ve çevreyle eseri ne kadar maharetle bütünleştirebildiğini gösterir.

Cezeri Kasım Paşa Camii (1515) ve Defterdar Mehmet Efendi Camii, diğer görülecek eserlerdir. Feshane, Osmanlı sanayiinin bu mühim tarihi eseri restore edilerek bir hatıra eşya alışveriş alanı, çeşitli etkinlikler ve konferans merkezi olarak değerlendirilmektedir.

Eyüp türbelerinin hepsi görülecek eserlerdir; içlerinde en ilginç olanı ise Sokullu Mehmet Paşa türbesidir.

İstanbul'un Fener ve Balat dışında görülecek, öğrenilecek sayısız semtleri vardır. Kasımpaşa'daki bazı restorasyonlarla Amirallik (Aynalı Kavak Kasrı) binasının etrafı, çehresi değişen bölgelerdir. Şunun üzerinde ısrarla duralım. Perşembe Pazarı dediğimiz Karaköy mıntıkasındaki yarım kalmış imar hareketine rağmen o bölge de epey açılmıştır.

Galata

İstanbul'da Galata–Beyoğlu turu yapılarak Üsküdar camiileri görülmelidir. Galata, Boğaziçi'nde, Bizans devrinde 'Pera' (karşı) diye adlandırılırdı. Yabancı İtalyan tüccar kolonilerinin bulunduğu bu mahalden yerli halk o zaman da hoşlanmazdı ve 1204 Haçlı Seferinin nedeni, XII. yüzyıl sonunda yerli halkla Galata'nın Venedikli sakinleri arasında çatışma ve yağma olayıydı.

Bugünkü Galata'da Büyük Hendek Caddesi dediğimiz hat eski Galata surlarının geçtiği mekândı. Surlar Karaköy'e ve Tophane'ye kadar inerdi. Karaköy Kırım'dan getirilen Türk Karay Yahudilerinin oturduğu mahaldi. XIV. asır sonundan itibaren Endülüs'ten gelen Müslüman Arab muhacirler bugünkü Perşembe pazarına yerleşti ve oradan Dominiken rahiblere ait eski St. Paul Kilisesi de mültecilere verilerek Arab Camii diye anılır oldu. Dominikenler İspanyol engizisyonunu örgütleyip yürüten tarikattı.

Perşembe pazarında yol üstünde, Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Bedesten elan kullanılıyor ve onun civarındaki 1550 yılına ait Sinan tarafından yapılan Rüstem Paşa Hanı da alışılmışın dışında iki katlı bir binadır. Resim gibi güzel olan bina mutlaka görülmelidir.

Galata Kulesi, 1387'de Galata'daki Cenevizlilere verilen bir imtiyazla; Rönesana İtalya'sının gelişkinliği, savunma tekniklerinin icabı savunma kulesi olarak yapıldı. Fetihden sonra bu imtiyaz bitmiştir. Kulenin yanında bugünkü Galata'nın ilk komutanı Bereketzade Hacı Ali Ağa'nın soyunun yaptırdığı 'Bereketzade Çeşmesi' vardır. Çeşme tam XVIII. Yüzyıl barok zevkini yansıtır. Kulenin civarında İstanbul'un en büyük sinagogu Neve Şalom vardır. Kartçınar Sokak'ta ise St. George Avusturya Lisesi, az ötede Andre Chenier'nin İstanbul'da doğup yaşadığı bina olan St. Pierre Hanı bulunmaktadır. Çevrede St. Paul ve Pietro Kilisesi, terziler sinagogu (Tofre Begadim), 'Avusturya Sinagogu' denen büyük Eşkınaz Sinagogu yer alır.

Galata'dan Tünel'e yürürsek Galata Mevlevihanesi'ne varılır. Dergâhın 'Hamuşan' (suskunlar) denen haziresinde Halet Efendi, Şeyh Galib ve Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Kont de Bonnevale) mezarları vardır. Galata- Beyoğlu, İstanbul'un İtalyan kesimiydi ve bu bölge İtalya'daki Napoli, Sicilya'daki Palermo gibi mer-

Galata Kulesi

kezleri andırır. Karaköy'le Tünel arasındaki tek istasyonluk Avrupa'nın en eski metrosu bu geziyi kolaylaştırır. Bankalar Caddesi ve yüksek kaldırımı tırmanmak istemeyenler, Tünel vasıtasıyla Beyoğlu Caddesine çıkabilirler.

İtalyanlar dünyada yerleşik diplomatik temsil kurumunu ilk getiren devletlerdir. Cenova, Floransa (Toscana), Venedik birbirleriyle, Papalık ve önemli imparatorluklarla ilişki kurardı. Galata'daki Cenova elçisinin (podesta) sarayı Voyvoda Caddesi'nde XIV. asırdan kalma bir binadır.

Beyoğlu, İstanbul'un XIX. asır modernleşmesini temsil eder. Burada Suriye Pasajı, Mısır Apartmanı gibi büyük şık hanlar, bizzat Tünel idaresinin hanı gibi, cadde boyunca sayısız bina vardır. Galatasaray Lisesi 1860'lara ait geniş, kullanışlı bir binadır. Onun karşısındaki Postahane de muhafaza edilen güzel bir kamu binasıdır. Fakat Beyoğlu'nda ilk göze çarpan elçilik binalarıdır.

Tomtom Kaptan Sokağından sapınca karşımıza Galavani apartmanı gelir (Galavaniler Fransa'nın Kırım Hanlığı ve Karadeniz kıyılarındaki konsoloslarıdır) sonra İspanya Elçiliği ve Venedik Sarayı görülür. Venedik elçilerinin XVI. asırdan beri kullandıkları ikamettir (bugün yanında İtalyan Lisesi ve başkonsolosluğu var). Sarayın karşısında ise Fransa Sarayı ve onun bir parçası olan bu sokağın başındaki kapitülasyon mahkemesi bulunmaktadır. Bina hoş bir rokoko eseridir, ama tarihi anılardaki yeri öyle değildir. San Antuan ve Santa Maria Draperis gibi kiliseler Roma–Katolik mabetleridir ve caddeye Latin dünyasının havasını getirirler. Beyoğlu'ndaki İsveç Elçiliği, eski Rusya Elçiliği muhteşem bir binadır. Fossati Biraderler bu sarayı tamamlayınca, İstanbul'daki devlet binaları hatta İran sefareti dâhil uzun bir sipariş listesi aldılar. Tepebaşı'ndaki Britanya Büyükelçiliği büyük sefaret sarayıdır. Almanya Sefareti Gümüşsuyu'ndadır, Viyana Kongresi ile I. Dünya Savaşı arasında da Venedik Sarayı, Avusturya Sefareti olarak kullanıldığından, İtalyan Krallığı Maçka'da nefis bir saray yaptırmıştır. Ancak İtalya o binayı hemen hiç kullanamamış ve yakın zamanlarda Maçka Kız Sanat Enstitüsü'ne bırakmıştır.

XIX. asırda her devlet büyükelçilik düzeyinde temsil edilmezdi. Küçük devletlerin elçilikleri; Belçika, Romanya, Yunanistan daha çok Sıraselvilerde yerleşmişti.

Beyoğlu'nun sefaret sarayları içinden ilginç ve güzel olanlar Nuru Ziya Sokak'taki Fransa Sarayı, onun komşusu Venedik Sarayı (1825'te Avusturya'ya verildi, mü-

Tophane Genel Görünüm (19. yüzyıl)

tarekede İtalyan birlikleri içinden Avusturyalıları atıp yeniden İtalyan Bayrağı çektiler), Britanya Büyükelçiliği ve Fossatilerin eseri olan Hollanda ve Rusya Sefaret Saraylarıdır. Rusya Sefareti, Marmara Denizi'nden bakıldığında çok büyüktü. Bu yapılar büyük Devlet olan Osmanlı İmparatorluğu için de bir statü göstergesiydi. Çünkü ancak büyük devletler büyükelçi teati ederdi.

Tophane'den Beşiktaş'a doğru gidildiğinden Tophane-i Amire denen ve Osmanlı Askeri Endüstrisi'nin XV. yüzyıldan beri medar-ı iftiharı olan büyük kâgir binayı görürüz. Set üstündeki bu kubbeli yapı bugün kültür merkezi olarak kullanılıyor. Sahilde ise 1580'de Sinan'ın bir amirale, Kılıç Ali Paşa'ya sahili doldurarak yaptığı cami vardır. Caminin etrafında türbe, medrese ve halen kullanılan hamam bulunmaktadır. 1826'da II. Mahmud'un yaptırdığı Nusretiye Camii ise aşırı rokoko kubbesi ve sivri minareleriyle bir arayışı ifade eden üslubdadır. Ünlü hassa mimarları ailesinden Kirkor Balyan'ın eseridir. Balyan'lar üniversite bahçesindeki Beyazıd Yangın Kulesi, asıl önemlisi Dolmabahçe Sarayı'nın kendisini inşa etmişlerdir. Boğazın Batı yakasında yer alan Dolmabahçe Sarayı modern İstanbul'u ifade eder. Nitekim Güzel Sanatlar Akademisi ile Tatbiki Güzel Sanatlar Sanatlar Okulu, 1940'lı yıllara kadar Edebiyat Fakültesi de buradaydı. Beşiktaş'ta sahilde Barbaros Hayreddin Paşa türbesi ve yanıbaşındaki Deniz Tarihi Müzesi'ni gezerek Üsküdar'a geçiyoruz.

Üsküdar

Üsküdar'ı İstanbul halkı kendi sakinleri, hatta yönetim bile İstanbul'dan saymamıştır. Üsküdar her zaman Üsküdar'dı. Hatta Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Üsküdar ayrı bir vilayet olarak örgütlendirilmiş ancak vali tayin edilmeyip İstanbul Vali Muavinlerininden birinin yönetimine bırakılmıştı. Öte yandan İstanbul halkı Üsküdar'ı her zaman büyük şehrin gürültü ve rezaletinden kaçacak bir melce olarak, Üsküdarlılar da beldelerinin en güzel taraflarından birinin İstanbul'un doyumsuz akşam manzarasını seyretmek olarak görmüşlerdir. Üsküdar; geleneği, mahalle hayatı, dini kurumlarıyla İstanbul hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır ve onsuz İstanbul düşünülemez. Üsküdar, uçsuz bucaksız Asya'nın İstanbul'a açılan kapısıdır. İki bin yıldır kervanların, hacı kafilelerinin Uzak Doğu ülkelerinden Kudüs'ten Mekke'den gelip Balkanlara geçen son durağıdır.

Asya'ya geçen Roma orduları, alayişle yola çıkan Bizans ve Osmanlı orduları ilk konak yeri olarak yeri orayı seçmiştir. Asya'dan gelen istila orduları ve Osmanlı başkentini kara kara düşündüren Celali sürgünleri ve isyan eden birlikler de büyük şehri oradan seyretmiştir. Üsküdar XVIII. yüzyılda camileri, yeni mimari zevki temsil eden meydandaki çeşmesi, ölümün sükûnetini sergileyen mezarlıkları tekkeleriyle büyük şehrin inziva semtiydi. Üsküdar'ı Müslüman İstanbul olarak gösterenler vardır. Doğru, ancak büyük şehrin bütün dini etnik renkliliğini Üsküdar'da da her semtteki kadar görmek mümkündür. Üsküdar her köşesi ile özgündür, hatta betonlaştığı şu dönemde bile İstanbul'un hiçbir semti onun kadar güzellik ve çirkinliği ve karmaşıklığı bir arada barındırmaz. Üsküdar her zaman İstanbul'un bilinci olmuştur. İstanbul'u bu kadar yoğunlukla gören güzelliğini ve çirkinleşen yanlarını her saat yaşayan bir başka semt yoktur.

Kızkulesini döndüğümüzde sahildeki Şemsipaşa Camii, ardından Üsküdar Meydanı ve tepelere doğru uzanan yeşillikler arasındaki konaklar bir geniş tiyatro sahnesini andırır. Yüzyıl önce Edmondo de Amicis öyle diyor. Üsküdar'da sokaklara daldığımızda iki bin yılın soylu şehrin kalıntılarına rastlarsınız. Kötü şehirleşmeye rağmen yer yer var olan güzellikler 'buradayız' diye feryat ediyor. Bu manzaralar, Üsküdar'ın 1960 yıllarına kadar var olan havasının kalıntılarıdır ve belki tarihi bir duyarlılıkla geçmişe bir kısa seyahat imkânı verebilir.

İskeleye çıktığımız zaman meydanın en güzel yerinde, Sinan'ın en mükemmel

Üsküdar Kartpostalı

eserlerinden biriyle karşılaşırız; ince minareleri ve çevreyi güzelleştiren biçimi ile bu cami İstanbul'daki iki Mihrimah Camii'nden biridir. Kanuni'nin kızı Avrupa'dan gelenleri Edirne Kapısında Asya'dan gelenleri Üsküdar meydanında şaşalı ve zevkli iki camiiyle büyüleyen bir ev sahibesidir. Güneye yönelip sahili izlediğimiz zamana Sinan'ın Şemsi Ahmed Paşa Camii'ne ulaşırız ve bu sahilden bu güzel eserden İstanbul'un güzelliğini seyrederiz. İki cevher arasında Üsküdar, İstanbul'un tarihi ve coğrafya bilincine erişmek için bulunmaz bir köşedir. Ünlü vezir Şemsi Ahmed Paşa 1580'de bu camii yaptırmıştır. Üsküdar'ın güzelliği ihtişamdan çok sükûnettedir. İhtişam karşıdadır ve bu sakin semtin üstünden daha çarpıcı olarak görülür.

Camiden güneye Salacak'a doğru yürüyelim. Güzelliklerle yıkımın birlikte rastlandığı bir yürüyüştür. Eski evlerin ve biraz yeşilliğin ortasında XV. yüzyıl Osmanlı mimarisinin ilginç bir örneğine rastlarız, 1471'de yapılan Rum Mehmed Paşa Camii İstanbul'da Bizans'ın etkilerini belirgin biçimde taşıyan geçiş devri mimarisinin nadir ve canlı bir örneğidir. İmparatorluğun hayatında güçlü vezir hanedanı Çandarlıların dönemi bitip, devşirme vezirler geleneğinin başlamasıyla Rum Mehmed Paşa, Mahmud Paşa gibi vezirler iktidar sahnesine çıkan yetenekli kişiliklerdi. XV. yüzyılın bu güçlü veziri camiinin arkasındaki türbesinde son uy-

kusunda. Üsküdar'ın etrafa hâkim bir tepesi de ayazmadır. Sultan III. Mustafa 'nın yaptırdığı cami bu nedenle Ayazma Camii olarak adlandırılır. Ayazma Cami, XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki baroklaşan İstanbul'un ilginç mimari eserlerinden biridir. İstanbul tarafında Laleli Camii'de aynı padişah yaptırdığı barok incilerden biridir. III. Mustafa devrinin bu eseri de klasik devrin aksine cephesi ve barok üslubdaki merdivenleriyle dikkat çeker. Bu camiinin dış duvarında İstanbul'daki güneş saatlerinden biri de yer alır. Silahdarağa mezarlarıyla istisnai bir camii haziresidir. Camiden Doğancılar Caddesi'ne çıktığımızda Sinan'ın 1559'da yaptığı başka bir eserle karşılaşırız. Hacı Mehmed Paşa Türbesi. Aynı sokakta Osmanlı mimarisinin iki eseri; sokakla ve çevreyle ve birbiriyle bütünleşir.

Yola devam ettiğimizde, İstanbul'un en büyük yeşil alanlarından biri, her köşesinde tarihin bir anısı olan, her taşında tarihin renkli tiplerinden birine rastlayabileceğimiz Karacaahmet Mezarlığıyla karşılaşırız. Büyük mezarlık, ölümü hatırlatan bir soğuk alan değil yaşamla ölümün kaynaştığı adeta bir kalabalık meydan gibidir.

İstanbul mezarlıkları kadar tarihçiyi, sanat tarihçisini ve güzellikten hoşlananları çeken bir alan olamaz. Mezar taşlarını okuyanlar, orada tefekküre dalmayı tercih ederler, günlük hayatın gürültüsünden kaçıp göz ve gönül dinlendirenler her zaman olmuştur. Binlerce taşı yorulmadan kopya eden epigraflar, biyografistlere halen rastlanır ve hepsinin piri herhalde 'Sicill-i Osmanî' denen Osmanlı İmparatorluğunun unutulmaz biyografisini kaleme alan Mehmed Süreyya Bey'dir. Karacaahmet Mezarlığı bugün adım adım, yeni tarz mezarlar tarafından istila ediliyor. Güzellik ve yaşayan tarih, soğuk mermer bloklara, sevimsiz ölüme yerini terk ediyor.

İskeleye doğru yolumuza devam edersek, Ahmediye Külliyesi'ne rastlarız. 1722 (Hicri 1134) yılında Eminzade Hacı Ahmet Paşa tarafından yaptırılan bu külliye cami, türbe, tekke ve dershaneden oluşur. Uzun yılların hoyratça kullanımı yüzünden ağır bir tahrip görmüştür. XVIII. yüzyıl başında barok mimariye geçişi simgeleyen bir külliyedir. Yöneticiler, Üsküdar'ı türbe ve tekke semti olarak seçmiştir. Ahmediye Külliyesi, yanında dershane ve kütüphaneye de yer veren bir istisnadır. Aslında kütübhaneler bizde daha çok XVIII. yüzyıldan itibaren çoğalmaya başlayan yapılardır. Birçok semt İstanbul ve Üsküdar tarafından bu dönemde mahalle kütübhaneleri vakfedilmesiyle yeni bir görünüm kazanmıştır. Nitekim

Vefa semtindeki ünlü Atıf Efendi Kütübhanesi bundan yirmi yıl sonra vakfedilmiştir. Gene Laleli'deki Koca Ragıp Paşa Kütübhanesi de bu dönemden kalmadır.

Hâkimiyeti Milliye Caddesini izleyerek iskeleye doğru indiğimizde Yeni Valide Camii ile karşılaşırız. Eminönü'nde aynı adla anılan camiden farkı, III. Ahmed'in annesi Valide Gülnuş Emetullah Sultan tarafından yaptırılması ve berikinin tersine barok stile geçişi, bu binada bütün sevimliliğiyle görmenin mümkün oluşudur. Az ötede meydandaki oğlunun adını taşıyan III. Ahmet Çeşmesi'yle bir mimari bütünlük içindeki Valide Gülnuş Emetullah Sultan Külliyesi, imareti köşedeki çeşmesiyle ve okuluyla Üsküdar hayatına damgasına vuran bir merkezdir. Uzun süre Valide Sultan olarak saltanat süren Valide Gülnuş Sultan'ın türbesi de bu caminin yanındadır. Nurbanu Sultan'ın yaptırdığı ve bir ara etraftaki külliyesi hapishane olan Valide-i Atik Cami, klasik yapısı ve çinileriyle ünlüdür. Caminin etrafında imaret medrese ve hamam vardır. Eski Üsküdar'ın tepedeki fakir bir mahallesi böylece gönenmiştir. Gene doğuya doğru yürürsek, Valide Kösem Mahpeyker Sultan'ın yaptırdığı Çinili Cami gözleri ve gönülleri okşar.

Üsküdar, dingin ve dinlendirici İstanbul'dur. Bugün dahi mahalle hayatı ve komşuluk ilişkisi sıcaktır. Çarşıyı gezenler halkın damak zevkini anlar ve bu yüzden Kanaat Lokantası gibi lokantalar bu semttedir.

Boğaziçi

Üsküdar'dan sonra Anadolu yakası ve Boğaziçi boyunca yapılacak gezide ilk olarak Kuzguncuk İskelesinden başlanır. Yeşil, şehrin mütevazı orta sınıf semtidir. Bu boğaz köyünde imparatorluğun bütün dinlerine mensup ahalinin yan yana yaşadığını elan, yan yana görmek mümkündür. Kuzguncuk, aydın İstanbulluların makbulü oldu ve bu yüzden havasını muhafaza etti. Beylerbeyi Sarayı, Sultan Abdülaziz'in emriyle 1865'te inşa edildi. Sahilde iki ince minareli cami 1778'de I. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. Fransa İmparatoriçesi Eugenie burada misafir kalmıştır. Beylerbeyi, yeşil kalabilmiş semtler arasındadır. Elan zengin yabancı konukları burada görebiliriz. Balkan Savaşı'ndan sonra Beylerbeyi Sarayı eski hükümdar II. Abdülhamid'in zorunlu olarak ikamet ettiği ve vefat ettiği yerdir. 1917 yılında cenazesi çıkarken harbin sıkıntılarını çeken semt kadınları padişahın ardından ağlamış ve o zamanki hükümeti protesto etmişlerdi.

Boğaziçi'nin en zarif küçük mescidi Vaniköy'dedir. Semt, padişah IV. Mehmet'in ünlü hocası Vani Mehmet Efendi'nin yaşadığı köydü. Vani Mehmet Efendi çay, kahve içimi ve ipek kullanılmasına karşı fetva veren katı biriydi.

Küçüksu (Küçük Göksu) bu ırmak Boğaz'a dökülür ve geçen asrın İstanbul halkının gezi yeriydi. Asya'nın tatlı suları diye de bilinir. Anadolu Hisarı'na geçiyoruz. 1393'te Sultan I. Bayezıt (Yıldırım) İstanbul'u almak istiyordu. Ve Boğazı kapamak için burada, Boğazın en dar yerinde bir hisar inşa ettirdi. II. Mehmed ise karşı ki Rumelihisarını inşa etti. Boğaz karşılıklı tutuldu ve Karadeniz ile ilişkisi denetlendi.

Kanlıca ve Çubuklu'yu gezelim. Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın inşa ettirdiği Çubuklu Kasrı, Boğaz'ın en güzel manzaralı binalarındandır.

Boğazın Asya yakasındaki en son önemli durağımız Beykoz'dur. Burası deri ve cam endüstrisi (Paşabahçe) merkezidir. Beykoz meydanında İshak Ağa Çeşmesi ve eski Beykoz Evleri ile çarşıyı gezmelidir. Boğazda son iskele; Anadolu Kavağı, balık restoranlarıyla ünlüdür. Avrupa yakasına Rumeli Kavağına geçince de güzel balık restoranları vardır. Buradan Sarıyer'e geçilir. Boğazın yeşil bölgelerindendir ve restoranları ve börekçisi ile ünlüdür.

Büyükdere Caddesi'nde Sadberk Hanım Müzesi, yazlık sefaretlerin binaları yer alır. Tarabya bugün de boğaziçinin yeşilliğinin geniş sefaret koruları (Fransa, Avusturya ve Almanya) nedeniyle iyi korunmuş bölgelerinden biridir. Yeniköy, yalılarıyla meşhurdur. XVIII. asırda kozmopolit bir semtti ve bu kozmopolit yazlık niteliğini XIX. asırda da korudu. İstinye'de deniz tersanesi vardı. Emirgan'da XVIII. asır eseri I. Abdülhamid Cami ve Şerifler Yalısı görülecek binalar ve XVIII. asır yapılarıdır. Burada, İstanbullularla, sahilde ulu çınarlar arasında çay içiyorsanız yazın en sıcak günlerinde dahi esintilidir. Emirgan ve Boyacıköy XIX. ve XX. asır başına ait ahşap ve kâgir binalarla doludur.

Rumelihisarı, Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı ünlü hisardır. Hisarın etrafı, kâgir, ahşap yapılarla doludur.

Bebek, Boğazın şık semtidir ve kıyıdaki Mısır Başkonsolosluğu olan Sait Halim Paşa Sarayı göze çarpar.

Rumeli Hisarı

Bugün Boğaziçi'nin Avrupa kıyısındaki en pitoresk semt Arnavutköy'dür. Burada karakol, cami, iç kısımdaki Aya Taksiarhis kilisesinin yer aldığı sempatik sokaklarını gezmek, balık lokantalarında yemek yemek, tavsiye edilir. Kuruçeşme de ona bitişik bir semttir.

Avrupa yakasında göze çarpan pitoresk bir semt de Ortaköy'dür. Sinagogu (Etz Haim), Ermeni Kilisesi (Surp Asdvadzadzin) Rum-Ortodoks Kilisesi (Ayios Phokas) yanında asıl önemlisi Abdülmecid tarafından 1849'da yaptırılan ve sahilde yer alan Osmanlı rokokosunun şaheser örneği Ortaköy Camii'ni görmelidir. Ortaköy kozmopolit bir semtti, bugün ise bir eğlence kafeler ve antika dükkânları merkezidir.

Avrupa sahillerinde Feriye Sarayları, Yahya Efendi Dergâhı, Yıldız Parkı ve Beşiktaş'a ulaşılır. Sinan Paşa Camii ve Dolmabahçe Sarayı ve Camii ile Boğaz'ın en güzel yapıları ve görünümleri denizden görülmelidir.

Doç. Dr. A. Halûk Dursun

Tarih, Mekân ve Kültür: İstanbul

Doç. Dr. A. Halûk Dursun

Marmara Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olan Doç. Dr. A. Halûk Dursun, İstanbul'un Tarihî Mekânları, Tarih Öğretiminde Müzelerin Rolü, Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikaları ,Yakınçağ Avrupa Tarihi, derslerini vermektedir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Minyatürk Projesinin danışmanlığını yapmış olan Halûk Dursun bir dönem Turing Kurumu Başkan vekilliği görevini üstlenmiştir. 2006 yılından itibaren Ayasofya Müzesi Başkanlığını, 2009 yılından itibaren de Başkanlık ile birlikte Ayasofya Müze Müdürlüğü görevini yürütmektedir.

İstanbul'da Yaşama Sanatı , Boğaziçi'nde Kırk Yılım, Tuna Güzellemesi, Osmanlı Coğrafyası'na Yolculuk, Nil'den Tuna'ya Osmanlı Yazıları adlı eserleri bulunmaktadır. Kitapları dışında TRT için İstanbul'un tarihini ve mimarisini konu alan 'Tarih ve Mekân' programını hazırlayıp sunmuş, Osmanlı kültür coğrafyasıyla ilgili Kudüs ve Tuna belgesellerinin danışmanlığını yapmıştır.

Başlıklar

I. Bölüm: İstanbul'un Tarihi Mekânları

- *İstanbul, Antik Kent 106*
- *Surlar 107*
- *Kale, Kule - Saat Kuleleri 108*
- *Kapı 109*
- *Sütun - Meydanlar - Forumlar 110*
- *Osmanlı Dönemi İstanbul'u 111*
- *Saraylar 115*
- *Kasırlar 117*
- *Devlet ve Kamu Binaları 118*
- *Ticari Binaları 119*
- *Büyük Mimarî Kompleksler: Külliyeler 122*
- *Seçilmiş Tek Cami Örnekleri 127*
- *Mescitler 127*
- *Namazgâhlar 128*
- *Medrese - Mektep - Modern Mektepler 128*
- *Hamam 129*
- *İmaret 129*
- *Tarihi Kütüphaneler - Kutsal Mekânlar 130*
- *Ölüm Medeniyeti: Türbeler 130*
- *Su Medeniyeti 132*

II. Bölüm: İstanbul'da Kültür Sanat

- *İstanbul'un Müzeleri 138*
- *İstanbul'da Kütüphaneler 144*
- *İstanbul'da Kültür Merkezleri 146*
- *İstanbul'un Sanat Galerileri ve Müzayede Salonları 148*
- *İstanbul'un Tiyatro ve Sinemaları 148*
- *İstanbul'un Spor Salonları 150*
- *İstanbul'da Hat Sanatı ve Kitabeler 151*
- *İstanbul'da Çini Sanatı 153*
- *Resim Sanatı ve Mekânları - Heykel Sanatı 154*
- *İstanbul'da Yaşama Sanatı 156*
- *Konaklar – Köşkler – Eski Sokaklar – Mahalleler 157*

III. İstanbul'un Florası ve Faunası

A. İstanbul'un Florası 161

- *İstanbul'un Güzel Ağaçları 161*
- *İstanbul'da Bahçe Kültürü 166*
- *Güzel Park ve Bahçeler 167*
- *Botanik Bahçeleri ve Özel Bahçeler 168*
- *İstanbul'un Kırları - Koruları 170*

B. İstanbul'un Faunası 172

Okuma Listesi 175

I. Bölüm: İstanbul'un Tarihi Mekânları

İstanbul: Antik Kent

İstanbul tarih boyunca kurulduğu andan itibaren devamlı gelişen, büyüyen ve dönüşen bir şehirdir. Yarımburgaz, Fikirtepe, Pendik, Tuzla, Yenikapı, Marmaray gibi kazı yerlerinden elde edilen bulgularda özellikle Neolitik Çağ yerleşimlerinin su kaynakları yakınında kurulduğu görülür.

M.Ö. 8. yüzyıldan başlamak üzere Megaralılar Khalkedon'u (Kadıköy) kolonize ederek İstanbul çevresine yerleşmişlerdir. M.Ö. 660 tarihinde yine Megaralı Byzas, Sarayburnu üzerinde *Bizantion*'u kurmuştur. Septimius Severus'un (M.S 193 – 211) Akropolis'i kurmasıyla Roma dönemine ait bir kent şekillenmeye başlamıştır. "Mese" adı verilen "Orta Yol" istikametinde sütunlu caddeler, kenti Selanik üzerinden Adriyatik'e kadar ulaştırır.

"Tetrastoon" ismiyle bir Agora, Ayasofya'nın güneyinde, dört kenarında sütunlu galeriler şeklinde kurulmuştur. Daha sonra burası ticari ve kamusal merkez hâline gelmiştir. I. Constantinus zamanında aynı yer "Augusteion" adını almıştır. Hemen yanında *Zeuksippos Hamamı* ve güneybatıda *Hipodrom* bulunur. Constantinus zamanında Akropolis'te Apollon, Artemis, Afrodit, Demeter, Zeus ve Poseidon tapınakları yer almıştır.

Beyazıt, Laleli, Süleymaniye arası ise Nekrapolis (Mezarlık) olarak kullanılmıştır.

İstanbul, genellikle M.S. 330 tarihinde, Constantinus'un kurup Doğu Roma'nın bir şehri olarak ortaya çıktığı, "Nova Roma" adını aldığı dönemden sonra ilgi çekmeye başlar. Constantinus'un şehri, yani Konstantinopolis, yedi tepe üzerine kurulmuştur ve bu tepelerden birincisi 'Akropolis'tir. Buradaki Milion Taşı'ndan başlayan "Mese" yani "Ana Yol" (Via Egnatia), *Altın Kapı* (Porta Aurea)'ya kadar uzanırken; şehrin mabetlerini, forumlarını, Büyük Saray'ını, yönetim merkezlerini, Roma döneminin bir kent tasarımı ve planlamasını esas olarak yansıtmaktadır. İstanbul'un tarihî mekânlarının temelini ve çekirdeğini meydana getiren bu bölümde, günümüze intikal etmiş surlardan, kapılardan, burçlardan, mabetlerden ve anıtlardan örnekler bulunmaktadır.

Kentin batı tarafından içine girerek Langa yakınında denize dökülen tek akarsu *Lykos'dan* (Bayrampaşa Deresi) bir iz kalmamakla birlikte akarsunun getirdiği alüvyonlarla Theodosius limanının kapandığı, yapılan son kazılarda anlaşılmıştır. Şehrin ayrıca Marmara kıyısında Kumkapı'da İulianus Limanı ve Haliç ağzında başka limanları da bulunmaktaydı.

Surlar

Akropolis'in yani Yukarı Şehrin, Byzas tarafından yapılan surları, daha sonra Septimius Severus (196-198) döneminde yenilenmiş, ama esas günümüze gelenler Constantin Surları (324) olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Constantinopolis'in ikinci önemli surlarını İmparator Theodosius (413) yaptırmış ve şehri kara tarafından batıya doğru genişletmiştir. Constantin kara surlarının ise izi kalmamıştır.

Haliç surlarının uzunluğu 5.5 km'ye yakındır. Bu surlarda yüzden fazla burç bulunmaktadır. Ayrıca yirmiden fazla da Bizans ve Osmanlı döneminden kalma kapı bulunur.

Marmara Surlarının uzunluğu 8.5 km kadardır. Ayrıca Yenikapı'da 1 km civarında bir iç liman suru da bulunmaktadır. Bu surlar Sirkeci'den başlayan demiryolu hattı boyunca birçok yerden kesilmiştir.

Kara surları ise İstanbul'un en tahkimatlı ve saldırılara karşı kuvvetlendirilmiş surlarıdır. En önemli kapılar da kara surlarında bulunur.

Surlarda güneybatı uçta, Zeytinburnu başlangıcında *Mermer Kule*; kuzeydoğuda Ayvansaray'da ise *Heraklius Kulesi* gibi büyük ve geniş boyutta kuleler bulunmaktadır. Kapılarda da ana burçlar yer alır. Bu surların bir bölümü (Batı cephesi kara surları ve Marmara surları) 1990'lı tarihlerde restore edilmiştir.

İstanbul'un Bizans dönemi surlarının en önemli kapısı imparatorun seferlerden sonra şehre giriş yaptığı *Altın Kapı*'dır. Bunun dışında *Belgrad Kapısı, Silivri Kapı, Mevlevihane Kapısı, Top Kapısı, Sulukule Kapısı, Edirne Kapısı, Eğri Kapı* gibi önemli kara surları kapıları; *Ayvansaray Kapısı, Atik Mustafa Paşa Kapısı, Balat Kapısı, Fener Kapısı, Aya Kapı, Cibali Kapısı, Unkapanı Kapısı, Zindan Kapı, Balıkpazarı Ka-*

pısı, Bahçe Kapı ya Çifitkapı, Yalı Köşkü Kapısı gibi Haliç surlarının önemli kapıları ve Marmara surlarında da *Değirmen Kapısı, Demir Kapı, Mangana Kapısı, Balıkhane Kapısı, Ahır Kapı, Bukaleon Sarayı Kapısı, Çatladı Kapı, Küçük Ayasofya Kapısı, Kadırga Kapısı, Kum Kapı, Langa yahut Yeni Kapı, Davut Paşa Kapısı, Samatya Kapısı, Narlı Kapı, Mermer Kule Kapısı* gibi önemli kapılar bulunmaktadır.

Bu kapılardan bazılarının üzerlerinde Osmanlı döneminden kalma kitabeler bulunur. Büyük çoğunluğu ise yol geçişleri nedeniyle özgün ölçülerini kaybetmişlerdir. İstanbul surlarının özellikle kara tarafındaki bölümünde hendek su yataklarında sebze yetiştiriciliği ve bostancılık yapılmaktadır. Marmara surlarının ise Yedikule ve Langa taraflarında yine bu bostancılık geleneği tarih boyunca sürdürülmüştür.

Surlara Osmanlı Devleti'nin sarayının yapıldığı Topkapı bölgesindeki *Sur-ı Sultanî* adı verilen Osmanlı surlarını da ilave edebiliriz. Bunlar Topkapı Sarayı'nı kara yönünden kuşatan surlardır. Yine bunların da küçük ve büyük kapıları bulunur.

Kale

İstanbul'un surlarını, içinde ve dışında koruma, gözetleme ve hapsetme maksatlı yapılmış olan kaleler çevirir. Kara surlarına batı tarafından bitişik olan Yedikule, Haliç kıyısındaki *Anemas Zindanları* ve Boğaziçi'nde bulunan *Anadoluhisarı, Rumelihisarı, Yoros, Garipçe ve Poyraz Kaleleri* bu tür yapılardandır. Çok küçük ve farklı bir örnek ise *Zindan Han*'dır.

Kule – Saat Kuleleri

İstanbul'un tarih mekânlarından ve şehrin genel silüetini oluşturan kule türü eserlerden Beyoğlu bölgesindeki *Galata Kulesi*'ni (Ceneviz, 1349), tarihî yarımadadaki *Beyazıt Kulesi*'ni (Osmanlı, 1828, Mimar Senekerim Balyan) ve Topkapı Sarayı Kubbealtı Bölgesi'ndeki *Adalet Kulesi*'ni (19. yüzyılın ikinci yarısı) sayabiliriz. Kentin simgesel kulelerinden bir tanesi de *Kızkulesi*'dir. Kızkulesi bunlardan farklı bir örnek olarak 12. yüzyıla aittir.

Şehrin Boğaziçi çevresindeki bölgelerinde tarihî saat kuleleri de bulunur. Bunlar arasında *Tophane Kasrı Saat Kulesi* (19. yüzyılın ikinci yarısı) ve *Dolmabahçe Sarayı Saat Kulesi* (1890-1894, Balyanlar), *Yıldız Sarayı Saat Kulesi* (Hamidiye Camii

önünde, 1890) ile Şişli'de *Etfal Hastanesi* içindeki saat kulesi (1907, d'Aranco) dikkat çekicidir.

Hristiyan şehirlerinde görülen ve büyük kiliselerle bitişik olan çan kulelerinden günümüze kalabilen tek örnek ise tartışmalı olmakla birlikte, Galata'daki eski bir Dominiken Kilisesi olan *Arap Camii* (San Domenico Kilisesi, 14. yüzyıl)*'nin minaresinin* bir bölümüdür.

Eminönü'ndeki *Baba Cafer Kulesi* de kulelere küçük çapta bir örnek sayılabilir.

Kapı

İstanbul'un önemli sur kapıları dışında, Osmanlı merkez şehri bölgesinde bulunan devletin yani "Topkapı Sarayı"nın *Bâb-ı Hümayun, Bâbüsselam, Bâbüssaade* Kapıları;

Hükümet merkezinin *Bâbıali'si* (Cağaloğlu);
Silahlı Kuvvetlerin *Bâb-ı Seraskeri'si* (Beyazıt İstanbul Üniversitesi Taç Kapısı'dır);

Bab-ı Ali Kapısı

Dinî kurumların kapısı olan Şeyhülislamlık veya *Bâb-ı Meşihat* (Süleymaniye, Müftülük merkezi) başkent İstanbul'un önemli kapılarıdır.

Dolmabahçe Sarayı'nın Saltanat Kapısı (ana giriş kapısı); *Çırağan Sarayı'nın karadan ve denizden Saltanat Kapıları* en büyük boyutta ve tarihî özelliğe sahip kapılardır. Ayrıca *Ayasofya Camii'nin İmparator Kapısı* ve *Güzel Kapı* adı verilen M.Ö. 2. yüzyıla ait tarihî kapısı, Ayasofya Külliyesi'nin *İmaret Kapısı*, Bağlarbaşı'ndaki *Abdülmecid Efendi Köşkü'nün kapısı* ve *Mekteb-i Sultanî* gibi eğitim kurumlarının, *Darülaceze* gibi devlet kurumlarının, *Kapalıçarşı* gibi ticari merkezlerin kapıları da dikkate değerdir. Ayrıca bu kapıların üzerlerindeki yazılar, yani kitabeler ve Osmanlı Devlet Armaları çok daha özenli ve gösterişlidir.

Sütun

İstanbul'da Roma döneminden *Yılanlı Sütun* (İstanbul'a getirilişi M.S. 4. yüzyıl), *Dikilitaş* (yapılışı M.Ö 1450, İstanbul'a getirilişi M.Ö. 390) ve *Örme Obelisk* (İstanbul'a getirilişi VII. Konstantinos dönemi (M.S. 913-959) Sultanahmet Meydanı'nda bulunur. Yine Constantin Sütunu (Çemberlitaş, 328), Theodosius (*Zafer*) Taşı (Fatih, 5. yüzyıl), *Arkadius Anıtı* (421), *Kız Taşı* (5. yüzyıl), *Gotlar Sütunu* (Topkapı Sarayı, 4. yüzyıl) şehirdeki belli başlı önemli anıt taşlarıdır.

Bizans Sarayları

Bizans döneminden kalma *Büyük Saray* şu anda bina olarak ayakta değildir; sadece Ayasofya ile Sultanahmet'in arasındaki bölgede, Marmara denizine bakan yamaçlarda yer aldığı bilinmektedir. Yine aynı alanın sahil kesiminde Çatladıkapı mevkiinde, bir kasır özelliğinde *Bukaleon Sarayı'nın* kalıntıları mevcuttur.

Bizans döneminden kalma kısmen ayakta olan saray ise Edirnekapı-Ayvansaray bölgesinde bulunan *Blakhernai (Tekfur Sarayı*, 12. yüzyıl)'dır. Özellikle köşk çıkması ve duvarları görselliğini attırır.

Meydanlar- Forumlar

Doğu Roma döneminin büyük meydanlarından, "forumlarından" şu ana kadar bozulmadan günümüze intikal eden örnek yoktur. Mese (Ana Yol) üzerinde *Mi-*

lion Taşı'ndan başlayıp Sultanahmet (Hipodrom) civarında, *Constantinus Forumu* (Çemberlitaş), *Forum Tauri* (Beyazıt) bu konuda bilgi sahibi olduğumuz yerlerdir.

Bizans Kiliseleri

İstanbul'da günümüzde Doğu Roma döneminden kalma dinî yapılardan şunlar ayaktadır: *İmrahor İlyas Bey Camii* (454, Studios Manastırı), *Küçük Ayasofya* (536, Sergios ve Bakhios Kilisesi), *Ayasofya Müzesi* (537, Hagios Sophia Kilisesi), *Aya İrini Kilisesi* (753), *Kariye Müzesi* (8. yüzyıl, Khora Manastırı), *Fenari İsa Camii* (907, Lips Manastırı), *Bodrum Mesih Ali Paşa Camii* (920, Myraleion Kilisesi), *Eski İmaret Camii* (1081-1087, Pantepoptes Manastırı), Şehzadebaşı'nda *Kalenderhane Camii* (6.-12. yüzyıllar arası, Ayios Theodoros), *Zeyrek Camii* (1136, Pantokrator Manastırı), *Fethiye Camii* (13. yüzyıl sonları, Pammakaristos Kilisesi), Haliç Ayakapı'da *Gül Camii* (9. yüzyıl, Ayia Teodosia), Vefa'da *Kilise Camii* (10.-11. yüzyıllar arası, Hagios Theodoros) Bizans döneminin belli başlı eserleridir.

Ayazmalar

Yine İstanbul'da dinî mekânlardan sayılabilecek olan ayazmalardan, yani Grek-Ortodoks kültüründe kutsal kabul edilen su kaynakları ve üzerlerindeki ibadet yapılarından hâlâ varlığını sürdüren ve Ortodoks cemaatince ziyaret edilen önemli ayazmalar şunlardır: Başta *Ayvansaray Ayazması* (Blakhernai Ayazması, 473), *Balıklı Rum Ayazması* (Zoodohos Piyi Ayazması, 560), *Kuruçeşme, Vefa, Büyükada Ayazmaları* en önemlilerindendir. Bizans zamanında ve Osmanlı devletinin kalabalık Rum Ortodoks cemaatinin yaşadığı dönemlerden kalma bu Ayazma kültürü günümüz İstanbul'unda su kaynağı olmasa da Ayazma adıyla şehrin birçok bölgesine, mahallesine adını hâlâ vermektedir: *Üsküdar'ın, Yakacık'ın, Tuzla'nın* "Ayazma" örneklerinde olduğu gibi.

Osmanlı Dönemi İstanbul'u

Osmanlı yerleşim planında surun içinde kalan bölüme "*Nefs-i İstanbul Kadılığı*" adı verilmiş ve tarihî yarımadada, bugün Eminönü ve Fatih bölgelerini içine alan mıntıka esas İstanbul sayılmıştır. "İstanbul" tanımı sadece bu bölgeye has bir tabirdir. Merkezi Sultanahmet, Süleymaniye, Beyazıt arasındaki üçgendir. Eski İstanbul yerleşiminde halk için, devlet dairelerine yani "kapıya yakın olmak" esas-

tır ve padişah sarayları, paşa konakları hep bu bölgede yer almıştır. Şehrin önemli dinî mekânları (Ayasofya, Sultanahmet, Beyazıt, Süleymaniye, Laleli, Nuruosmaniye Kadırga Sokullu Külliyeleri) bu bölgededir. Kapalıçarşı gibi ticari sahalar da bu mekândadır. Buranın iskelesi ise Sirkeci'deki Vezir İskelesi idi. Şehrin ana gösteri, eğlence, alay hatta isyan, ihtilâl meydanı buradadır. Cağaloğlu, Nuruosmaniye, Hocapaşa, Akbıyık, Alemdar, Kadırga, Soğukçeşme, Gedikpaşa, Divanyolu, Koska, Soğanağa hep bu eski İstanbul'un merkez mahalleleridir. Sonra yavaş yavaş yakın çevreleri başlar. Mercan, Vefa, Horhor, Şehzadebaşı, Yeşildirek, Küçükpazar, Gedikpaşa, Kumkapı, Aksaray olarak genişleyen şehir Zeyrek'ten başlamak üzere, Cibali, Ayakapı, Küçükmustafapaşa, Fener, Balat, Ayvansaray, Eğrikapı, Edirnekapı yoluyla İstanbul'un taşrasına ulaşır.

Fatih; Çarşamba'sı, Haydar'ı, Draman'ı, Sulukule'si, Atikali'si, Hırka-i Şerif'i, Karagümrük'ü, Malta'sı, Yavuz Selim'i, Sofular'ı, Kıztaşı'sı, Şehzadebaşı'sıyla ve Horhor semtleriyle tekrar Aksaray'a kavuşur. Bu ana merkezde, Sirkeci-Edirnekapı arasındaki aksta, ana yolda, daha çok Müslüman ahali yerleşmiştir. Sahil kesimlerinde Samatya'da, Yedikule'de, Cerrahpaşa sahillerinde, Langa'da daha çok azınlıklar otururdu.

Topkapı, Silivrikapı, Mevlanakapı, Belgratkapı, Edirnekapı, Eğrikapı gibi surlardaki kapılar yoluyla İstanbul dışarıya, Rumeli'ye açılır.

Eyüp

İstanbul'un ikinci önemli kadılık yani yönetim merkezi, *Eyüp*'tür ve sur dışından, Haliç kıyısından Kağıthane'ye doğru uzanan eski Sadabat kıyılarında mesire yerleri bulunurken, iç bölgede, Eyüp Sultan merkezinde ise dinî-mistik bir özelliği yansıtır. Dinî binalardan türbeler, tekkeler ve mezarlıklar yoğunlaşır.

Üsküdar

Eyüp'ten sonra İstanbul'un ikinci kadılığı *Üsküdar'dır*. Ve orası da Karacaahmet Mezarlığı, önemli külliyeleri, tekkeleri, sefer, menzil ve hac yolları üzerinde olması dolayısıyla "Kâbe Toprağı" sayılır.

Galata

İstanbul'un üçüncü kadılığı ise önceleri çok az sayıda Müslümanı barındıran

Galata'dır. Karaköy'den Yüksek Kaldırım yoluyla Beyoğlu'na çıkar ve tümüne "*Pera*" yani "*Karşı Yaka"* denir. İstanbul'da çok eskiden, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar 'karşıya geçmek' tabiri sadece Haliç'ten Galata'ya geçmek için kullanılırdı.

Kadıköy

Kadıköy yakası ise 20. yüzyılın başlarından sonra "moda" olmuştur ve gelişimini demiryoluna borçludur. İstanbul'da merkezin dışında, yukarıda saydığımız bu üç beldeye (Eyüp, Galata, Üsküdar) *Bilâd-ı Selâse* denir.

Adalar

İstanbul Boğazı dışında kentin tarihî yerleşim yerlerinden; özellikle yazın sayfiye olarak kullanılan bölgesi adalardır. "Prens Adaları" diye de bilinen *İstanbul Adaları*, 9 ada ve üzerindeki fenerleri ile tanınan, *Vordonos* ve *Batmaz* kayalıkları ile tanınmaktadır. En büyüğü 5.4 km^2, en küçüğü ise 0.008 km^2 olan bu adalar; *Büyükada, Heybeliada, Burgazadası, Sedefadası, Kınalıada, Kaşıkadası, Sivriada, Tavşanadası'*dır.

Büyükada, Adalar İlçesi'nin merkezidir ve Bizans döneminde sürgün yeri olarak kullanıldığı için manastırlar bölgesidir. Plajları, gazinoları, çam koruları, eski köşk ve konakları ile bilinen Büyükada'da II. Abdülhamit tarafından yaptırılmış olan *Hamidiye Camii* bulunmaktadır. Bugün Fener Patrikhanesi'nin kullanımında ancak boş olan *Büyükada Rum Yetimhanesi* ise 1898-99 yılında Mimar Alexandre Valluary tarafından otel binası olarak inşa edilmiş, bir dönem Balıklı Rum Hastanesi tarafından kullanılmıştır.

Eski Ambela üzüm bağları, Hakli Palas Oteli ve güzel köşkleri ile bilinen ikinci büyük ada *Heybeliada*'dır ve 19. yüzyılda Ortodoks dünyasının tek yüksekokulu ve Türkiye'nin ilk özel ticaret okulu olan *Elen Ticaret Okulu*'na (daha sonra Rum Kız Yetimhanesi olmuştur.) ev sahipliği yapmıştır. Abbas Hilmi Paşa ve Hüseyin Rahmi Gürpınar, adanın tanıdık isimlerindendir.

Heybeliada'yı büyüklük bakımından takip eden *Burgazada*, modern villaları ve zarif köşkleri ile dikkat çekmektedir. Burgazada'da 1969'da kapatılmış olan özel bir Rum Okulu, ayrıca Sankt George Avusturya Lisesi'ne ait bir site bulunmaktadır. Sitedeki binalar bugün dinlenme mekânı olarak işlev görmektedir. Ada

havasının tüberküloza iyi gelmesi nedeniyle Sağlık Bakanlığı ilk sanatoryumu 1928'de, burada açmıştır. Türkiye'nin ilk özel hayvanat bahçesi de burada açılmıştır, ancak bugün faaliyette değildir. Adanın önemli ismi ise evi bugün ziyarete açık olan Sait Faik Abasıyanık'tır.

1.3 km^2'lik yüzölçümü ile *Kınalıada*, diğer adalara nazaran zayıf bitki örtüsü ve sert iklimi ile mesire için daha az tercih edilen bir mahal olmuştur. Önemli yapıları arasında İstanbul'a yakınlığı nedeniyle Bizans döneminde sürgün yeri olan manastırlar bulunmaktadır. Bugün ayakta kalan tek manastır, *Hristos Manastırı*'dır. Bu manastır 1894'teki depremde Heybeliada Ruhban Okulu öğrencilerine ev sahipliği yapmış; 1901'de burada bir kız yetimhanesi açılmıştır. Günümüzde Fener Patrikhanesi'ne bağlı olan bu yapı dışında Kınalıada'da bulunan Aya Fotini Ayazması da bugün yok olmuştur.

Şekli ters yatırılmış bir kaşığa benzediği için bu isimle anılan *Kaşıkadası*, eskiden beri özel mülktür ve üzerinde herhangi bir tarihî kalıntı bulunmamaktadır. Büyükada'nın doğusunda yer alan *Sedefadası* ise, Adalar ilçesinin en küçük adasıdır ve uzaktan bakıldığında sedef renginde görülen makileri nedeniyle bu adı almıştır.

Bu adaların güneybatısında bulunan ve "*Hayırsız Adalar*" olarak anılan *Sivriada*, *Yassıada* ve *Tavşanadası*, Bizans döneminde saray mensuplarının ve yüksek din adamlarının sürgün yeri olmasından ötürü bu isimle tanınmıştır. Sivriada, denizden çıkan bir dağın sivri ucu olduğu için bu isimle anılmaktadır ve 90 m yüksekliğindedir. 740 m boyundaki Yassıada, 1947'de Deniz Kuvvetleri tarafından satın alınmış, 1960 sonrası bu ada tutuklanan Demokrat Partililerin tutulduğu mekân olarak siyasi tarihimizde yer etmiştir. 1993'ten beri İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi tarafından kullanılmaktadır. Tavşanadası ise adatavşanı çok olduğu için halk tarafından verilen ismiyle anılmaktadır. Haritalardaki resmi adı Balıkçı Adası'dır. Adadaki manastır kalıntıları dışında ada boştur.

İstanbul'da bu adalardan başka Kuruçeşme açıklarında bugün Galatasaray Spor Kulübü'ne ait olan, 1872'de Abdülaziz tarafında Mimar Sarkis Balyan'a hediye edildiği için *Sarkiz Bey Adası* olarak da bilinen bir adacık daha vardır. 1910'lu yıllarda kömür deposu olara kullanılan bu adacık, 1957'de Galatasaray Spor Kulübü tarafından alınmıştır.

Semt İsimleri

Bu yukarıda saydığımız Suriçi İstanbul'undan ve çevresinde mevcut olan birçok semt, tarihten kaynaklanan isimler ve özellikler taşır. Padişahların Fatih, Beyazıt, Selimiye v.s. gibi isimlerine; birçok paşalara, Mahmutpaşa, Ayaspaşa v.s.; eski Harem ağalarından ve saray görevlilerinden alınma Defterdar, İmrahor, Silahtarağa, Alemdarağa gibi örneklere sıkça rastlanır.

Su kültüründen gelen Kuruçeşme, Çırçır, Horhor, Acıçeşme, Aynalıçeşme, Çatalçeşme, Çobançeşme, Çukurçeşme, Selamiçeşme, Söğütlüçeşme, Kazlıçeşme, Valideçeşme, Gümüşsuyu, Zincirlikuyu, Çeşmemeydanı isimleri şehre renk katar.

Bu şehir; tarlalarından, tepelerinden, madenlerinden, derelerinden bile isimler üretmiştir: Sarıyer ve Büyükada'nın Maden'i, Bakırköy'ün Bahçelievler'i, Haliç'in Karaağaç'ı, Kadıköy'ün Kurbağalıdere'si, Sarıyer'in Büyükdere'si, Şişli'nin Çağlayan'ı, Kağıthane'si diye başlayıp, Çengelköyü'nün Bekardere'si, Üsküdar'ın Bülbüldere'si ve Beyoğlu'nun Dolapdere'si, Tarlabaşı ve Tepebaşı'sı gibi. Mevsimlerden ilkbaharın İstanbul'a hediyesi olan Eyüp'te ve Kadıköy'de Bahariye semtleri de böyledir. Özellik taşıyan meydanlarından Okmeydanı ile özel caddelerinden Bağdat Caddesini de anmak gerekir.

Saraylar

Osmanlı döneminde şehrin gelişim ve dönüşümündeki en önemli olay ana kiliselerin camiye çevrilmesi ve hemen yeni külliyeler ile yeni saraylar yapılmasıdır. İlk saray Beyazıt meydanındadır (şimdi İstanbul Üniversitesi'nin olduğu alan- Eski Saray- 1450'ler), ancak bugün ayakta değildir. *Topkapı Sarayı*, Fatih döneminde 1478'den itibaren başlayıp Abdülmecit dönemine kadar devam etmiştir. 700 dönümlük bir alanı kaplar. Daha sonra tarih sırasıyla, kâgir olan saraylardan ayakta kalan *Dolmabahçe* (1843-1856, Garabet Balyan), *Beylerbeyi* (1864-65, Nikoğos Balyan), *Yıldız* (1865-66, Agop ve Sarkis Balyan, sonraki dönemde d'Aranco), *Çırağan* (1872, Sarkis Balyan) Saraylarını sayabiliriz.

Çırağan Sarayı'nın 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, Boğaz kıyısına sıralanmış ve padişah kızlarına tahsis edilmiş altı adet saraydan oluşan bölümleri vardır; bunlara da *Feriye Sarayları* denir.

Sepetçiler Kasrı

Dolmabahçe Sarayı'nda aynı bütünlükte yan yana dizilmiş binalar arasında, ana binalar -Mabeyn ve Muayede- dışında Harem, Veliaht Köşkü, Agâvat Köşkleri gibi büyük ve taş; Şehzadegân Köşkleri gibi ahşap; Camlı Köşk, Alay Köşkü gibi bağımsız birimler de bulunur.

Topkapı Sarayı da aynı şekilde Divan-ı Hümayun, Mutfaklar, Hazine, Harem, eğitim kurumları, mescitler ile Revan Köşkü (1635), Bağdat Köşkü (1639), Sepetçiler Kasrı (1643), Mustafa Paşa Köşkü (17. yüzyıl sonları), Mecidiye Köşkü (19. yüzyıl ortaları, Sarkis Balyan), Alay Köşkü (1819, Kirkor Amira Balyan) ve en eskisi olan Çinili Köşk (1472) gibi bağımsız birimlerden oluşur.

Yıldız Sarayı da yine değişik dönemlerden kalma binaların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Büyük ve Küçük Mabeyn (1865-66), Harem, Yaverân Dairesi ile Çit Kasrı (1860'lar), Malta, Çadır (1871) ve Şale Köşkü (1898), Cihannüma Köşkü, Şehzade Köşkü, Küçük Kebap Köşkü gibi köşklerle tamamlanır. Hatta aynı komplekse askerî kışlaları ve Ertuğrul Tekke (1887) gibi dinî binaları da ilave edebiliriz.

Çırağan Sarayı yandığı için özgün ve orijinal mimarisini değil, ihya (yeniden yapılma) sonrası hâlini yansıtır.

Sultanahmet Meydanı'nda, Kanuni döneminden kalma *İbrahim Paşa Sarayı* da son derece önemli bir Osmanlı sivil mimari-saray örneğidir. Günümüzde *Türk-İslam Eserleri Müzesi* olarak kullanılmaktadır.

Kasırlar

Saraylar dışında ikinci büyük resmî binalar hanedan mensuplarına ayrılan kasırlardır. *Aynalıkavak Kasrı* (1791, Krikor Balyan), *Küçüksu Kasrı* (1856, Nikoğos Balyan), *Ihlamur Kasrı* (1848-1853, Nikoğos Balyan), *Balmumcu Kasrı* (19. yüzyılın ilk yarısı), *Tophane Kasrı* (1851-1853), *Kalender Kasrı* (1861-1862), *Beykoz Kasrı* (1866, Sarkis Balyan), *Maslak Kasırları* (19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Kasr-ı Hümayun, Mabeyn-i Hümayun, Çadır Köşkü, Paşalar Dairesi ve Limonluk binaları), *Ayazağa Kasırları* bunların örnekleridir. Ayrıca Hidiv sıfatıyla tanınan Kavalalı Mehmet Ali Paşa ailesince yaptırılan *Çubuklu Kasrı* (1907, Mimar Delfo Seminati), Mustafa Reşit Paşa'nın yaptırdığı *Baltalimanı Kasrı* (1850'ler, Sarkis Balyan) da önemlidir.

Padişah kızları için yapılmış olup ayakta kalan binalardan, Boğaziçi'nde bir ara Osmanlı Meclis Binası olarak da kullanılan, Fındıklı'da *Cemile ve Münire Sultan Sarayla-*

Sultanahmet Hünkar Kasrı

rı (1855, günümüzde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Binası) ile Kandilli'de *Adile Sultan Sarayı* (1876, Sarkis Balyan) önemlidir. Topkapı Sarayı içerisinde de *Revan Köşkü, Bağdat Köşkü, Sepetçiler Kasrı, Alay Köşkü, Mecidiye Kasrı;* Dolmabahçe Sarayı'nın *Alay Köşkü* ve *Camlı Köşk* yine bu tür tarihî mekân örneklerindendir.

Devlet - Kamu Binaları

Askeri Binalar

Osmanlı döneminde yapılmış ve şehrin önemli binalarını meydana getirerek kente özgünlük katmış olan büyük kamu binalarından, askerî niteliktekiler; Anadolu yakasında *Selimiye Kışlası* (1825-1827), Çengelköyü'nde *Süvari Kışlası* (Kuleli Askerî Kışlası, 1861, bugünkü Kuleli Askerî Lisesi), Taksim'de *Taşkışla* (1849), Bakırköy'de *Reşadiye Kışlası, Maçka Silahanesi, Harbiye Kışlası* (1863, bugün bir kısmı askerî müzedir) ve Kasımpaşa'daki *Bahriye Nezareti'ne* ait olan kışlalardır. Şehirde önemli güvenlik binalarından bir grubu da Karakol'lar oluşturur. Bunlar arasında ön tarafında, alınlığında Osmanlı Arması bulunması dolayısıyla halk arasında "*Süslü Karakol*" olarak adlandırılanlar da vardır.

Karakolların sonunda belirtilmesi gereken bir diğer mekân da cezaevleridir. Simdi otel olan *Sultanahmet Cezaevi*, bina olarak güzel bir örnek sayılabilir.

Kamu Binaları

Son Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun toplandığı, bugün Valilik binası olan "*Bâbıali*" İstanbul'un en önemli binalardan birisidir. Yine bu anlamda önemli olan Millî Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı binası diyebileceğimiz mekân da bugünkü *İstanbul Üniversitesi'*nin girişindeki rektörlük ve fakülte binalarıdır.

Ayrıca İstanbul'da; Sirkeci'de *Büyük Postahane* (Posta Nezareti, 1909, Mimar Vedat Bey), Galatasaray Postanesi (Şuanda Galatasaray Müzesi), Sultanahmet'te *Defter-i Hakanî* (bugünkü Tapu Dairesi, Mimar Vedat Bey), Sultanahmet'te *Ticaret Mektebi* (Ziraat, Ticaret ve Madenler Bakanlığı,1864, bugünkü Marmara Üniversitesi), Haliç Sütlüce Mezhahanesi (1923, Ahmet Burhanettin, bugün Sütlüce Kongre Merkezi), *Düyun-ı Umumiye İdaresi Binası* (bugünkü Cağaloğlu İstanbul Erkek Lisesi, 1897-1899, Mimar Vallaury,), Babıâli'deki Hazine-i Evrak binası (bugün Osmanlı Devlet Arşivi), Sirkeci'de *Dördüncü Vakıf Han* (1911-1926, Mi-

mar Kemaleddin Bey, günümüzde otele dönüştürülmüştür) önemlidir.

Ayrıca *Haydarpaşa* (1908, Mimar Otto Ritter ve Helmuth Cunı) ve *Sirkeci* (1890, Mimar A. Jasmund) *Garları* da şehrin önemli binaları arasındadır.

İlk Belediye binalarından bugün *Beyoğlu Belediyes*i'nin kullandığı *Altıncı Daire* ile Fatih ve Kadıköy Belediyeleri'ne ait olan binalar günümüze ulaşan tarihî kamu binalarındandır.

Tünel

Diğer taraftan eski İstanbul'daki ilk toplu ulaşımın örneği olan Karaköy'den Beyoğlu'na çıkışta çok tercih edilen *Tünel'i* de zikretmeliyiz. 1871-1876 tarihleri arasında inşa edilen Tünel'in uzunluğu 573 metre olup, 6.60 metre en ve 4.60 metre yüksekliğe sahiptir.

Elçilikler

İstanbul'da kayda değer yapılar grubu içerisinde eski büyükelçilikler de belirtilmelidir. Bunlar arasında Cağaloğlu'nda *İran;* Beyoğlu'nda *Rusya, İngiltere, İsveç, Hollanda, Venedik (İtalya), Almanya ve Fransa* elçilik binaları gibi tarihî özelliğe sahip mekânlar bulunur.

Hastaneler

Yine şehrin büyük binalarından hastaneler arasında *Haydarpaşa Numune* (1846), *Gümüşsuyu Askerî Hastanesi* (1850), *Haydarpaşa Askerî Tıbbiyesi* (1903, Mimar Vallaury, günümüzde Marmara Üniversitesi binası), *Şişli Etfal Hastanesi* (1899), *Vakıf Gureba Hastanesi* (1845, Mimar Tahir Bey), *Zeynep Kâmil Hastanesi* (1862), *Alman Hastanesi* (1853), *Avusturya Sankt Georg Hastanesi* (1893-1895), *İtalyan Hastanesi* (1876), *Fransız Pastör Hastanesi* (1896), *Bulgar Hastanesi* (1901-1902), *Musevi Hastanesi* (Or-ahayim, 1898, Gabriel Tedesçi), *Balıklı Rum Hastanesi* (ilk binası 1753) gibi örnekleri sayabiliriz.

Ticari Binalar

Çini işlemeciliğinde, cam işçiliğinde, hatta mum işçiliği olan mumhaneleriyle bile İstanbul önemli bir merkezdir. Bugünkü *Balmumcu* semti, o eski günlerin bir ha-

tırası olarak yaşamaktadır.

İstanbul'un tarih boyunca ticari hayat bakımından çok yoğun bir kent olduğu bilinmektedir. Özellikle deri işlemeciliğinde Debbağhane (Tabakhaneler) saraçlık ve kavaflık mesleğinin gelişimini ortaya çıkarmıştır.

Tarihî yarımadada *Kapalıçarşı* genelinden başlayarak içindeki müstakil bedesten ve hanları öncelikle işaret edebiliriz. Ayrıca büyük külliyelerin ticari bölümü olan *arastalardan* günümüze gelmiş en güzel örnek Eminönü'ndeki *Mısır Çarşısı'dır*.

Külliyeler içinde yer alan arastalar arasında *Sultanahmet Arastası, Beyazıt Külliyesi Arastası, Damat İbrahim Paşa Külliyesi Arastası* (Direklerarası) ve *Ayasofya Arastası* örnekleri sayılabilir.

İstanbul'un eski hanlarından ve ticari merkezlerinden *Fatih Bedesteni; Vezir Hanı* (Çemberlitaş), Beyazıt'taki *Simkeşhane-i Amire* ve *Süpürgeciler Hanı*, *Zindan Han* (Eminönü) *Rüstempaşa Han ve Kervansarayı* (Karaköy) ve *Valide Han* (Süleymaniye) sayılabilir.

Şehrin ticari binaları arasında Üsküdar Paşalimanı'nda, III. Selim döneminden kalma *zahire depolarını*, Cumhuriyet'in ilk döneminden intikal eden *tütün depolarını* belirtebiliriz.

Cibali *Tütün Fabrikası* (1884), *Feshane* (1833), *Yıldız Çini Fabrikası*, *Paşabahçe Şişe- Cam, Beykoz Kundura, Silahtarağa Elektrik Santrali* (1913) Topkapı Sarayı avlusundaki *Darphane-i Amire*, gibi tesisler ve *Osmanlı Bankası* gibi eski bankalar İstanbul'un ticari özelliğe sahip önemli tarihî binalarındandır.

Bir enerji kaynağı olarak İstanbul'un tarihî gazhanelerini de unutmamak gerekir. *Dolmabahçe, Kadıköy, Yedikule Gazhaneleri* bu konuda en önde gelenlerdir.

Osmanlı döneminde ordunun barut ihtiyacını karşılama görevi gören yapılar, "Baruthaneler" vardı. İstanbul'da *Ayasofya, Kağıthane, Şehremini, Unkapanı* Baruthaneleri, Bakırköy civarındaki *Baruthane-i Amire*, bu yapılara verilebilecek örneklerdendir.

Eski Zahire Borsası da I.Abdülhamit dönemi eseri olarak Bahçekapı'da yer alır.

Şehrin ticari canlılığı, sahilde *Unkapanı, Yağkapanı, Balkapanı, Balık Hali* gibi büyük hallerden başlayarak yukarılara doğru *Sultanhamam, Tahtakale, Mahmutpaşa* taraflarında yoğunlaşırdı.

Ayrıca her esnaf çeşidi kendi ismini taşıyan sokaklarda faaliyet gösterirdi. *Saraçhane, Bakırcılar, Çakmakçılar, Sedefciler, Hasırcılar, Kalafatçılar, Yemeniciler* gibi.

Ticaret merkezleri satış yapılan ürüne göre de isim alırdı: *Balık pazarı, çiçek pazarı, tavuk pazarı, baharatçılar* gibi.

Ayrıca İstanbul'da belli semtlerde önemli pazarlar kurulur ve onlar da halk tarafından bilinip takip edilirdi: *Tophane'nin Salı Pazarı*, *Karaköy'ün Perşembe Pazarı, Fatih'in Çarşamba Pazarı* yine *Kadıköy'ün Salı Pazarı* gibi.

Kitap alışverişi ise Beyazıt Meydanı'ndaki *Sahaflar Çarşısı'nda* olurdu.

Bu arada şehrin eski köprüleri olan *Galata* (ilk köprü 1845, bugünkü 1992, eski Galata Köprüsü şuan Haliç'tedir.) ve *Unkapanı* (ilk köprü 1836, bugünkü 1940) Köprüleri ile *Boğaziçi (*1973) ve *Fatih Sultan Mehmet* (1988) Köprüleri de unutulmamalıdır.

İstanbul'un mevcut en yakın kervansarayı olan *Sokullu Kervansarayı*, Büyükçekmece (1556, Mimar Sinan)'dedir. Yine şehre girişi sağlayan *Büyük ve Küçük Çekmece Köprüleri* ile batı yönünden *Çobançeşme Köprüsü* ve doğu yönünden Kadıköy'de *Bostancı Köprüsü* ayakta kalan taş köprü örnekleridir.

Şehrin tarihî denilebilecek olan otellerinden daha çok Beyoğlu bölgesinden örnekler verilebilir: *Pera Palas, Bristol, Büyük Londra Oteli, Hilton Oteli*, Büyükada'da *Splendid* ve Heybeliada'da *Halki Palas* gibi.

Fenerler

İstanbul'un etrafı denizlerle çevrili olduğu için, şehrin kara kesimini belirten tarihî fener binaları bulunur. Bu amaçla burunlarda yapılanlar *Kız Kulesi*, Sarayburnu'nda *Ahırkapı Feneri*, Kadıköy yakasında *Fenerbahçe Feneri*, Karadeniz çıkışında *Anadolu ve Rumeli Feneri* ve Marmara önlerinde *Yeşilköy Feneri'dir.*

İskeleler

Eski İstanbul'un İskele örneklerinden *Haydarpaşa, Kadıköy, Beşiktaş, Moda* ve *Adalar* vapur iskelelerini tarihî mekân olarak değerlendirebiliriz.

Büyük Mimari Kompleksler: Külliyeler

Büyük Külliyeler

Tarihî İstanbul'a Osmanlı döneminden kalma büyük külliyeler damgasını vurmuş, şehrin siluetine hâkim olmuştur. Bunlar arasında birincisi şüphesiz ki, Mimar Sinan'ın *Süleymaniye Külliyesi (*1557; cami, mektep ve medreseler, darülhadis, darüşşifa, darülkurra, imaret, hamam, kervansaray-tabhane ve çarşıdan oluşur.)'dir. Daha sonra;

Sultanahmet (1617-1619; Mimar Sedefkar Ağa; cami, hünkâr kasrı, türbe, darülhadis medresesi, darülkurra, sıbyan mektebi, çeşme ve sebiller, darüşşifa, imaret, dükkânlar, hamam, kira odalarından oluşan külliye),

*Beyazıt (*1501-1508; cami, türbe, aşhane-imaret, sıbyan mektebi, tabhane, medrese, hamam ve kervansaraydan oluşan külliye),

Sultanahmet Sıbyan Mektebi

Şehzadebaşı (1548, Mimar Sinan; cami, medrese, tabhane, mektep, imaret, türbeden oluşan küçük boyutta külliye),

Fatih (1470; Mimar Atik Sinan; cami, medrese, tabhane, darüşşifa, çarşı, hamamdan müteşekkil külliye),

Yavuz Selim, (1522; cami, türbe, imaret, mektep, darüşşifa, medrese, darüzziyafeden oluşan Fatih'teki külliye),

Laleli (1760-1763, Mimar Mehmed Tahir Ağa; cami, imaret, çeşme, sebil, türbe, han, medrese, muvakkithane, arastadan oluşan külliye),

Nuruosmani (1749, Kalfa Simeon; medrese, kütüphane, imaret, sebil, çeşme, dükkan, hane ve türbelerden oluşan Cağaloğlu'ndaki külliye),

Nurbanu ya da diğer ismiyle *Atik Valide*, (1570-1579, Mimar Sinan; cami, medrese, tekke, sıbyan mektebi, darülhadis, darülkurra, imaret [aşhane, tabhane, kervansaray], darüşşifa ve hamamdan oluşan Üsküdar'daki külliye),

Mihrimah Sultan (1548, Mimar Sinan; cami, dershaneli medrese, misafirhane, tabhane, imaret, han, mektep, kervansaray, türbeden oluşan Üsküdar'daki külliye),

Rabia Gülnuş Ematullah (1708-1710, Mimar Bekir; cami, hünkâr mahfili, türbe, sebil, çeşme, şadırvan, sıbyan mektebi, arasta, imaret, meşruta evleri, mahyacı odasından oluşan Üsküdar'daki külliye),

Hekimoğlu Ali Paşa (1734-1735, Mimar Ömer Ağa; cami, türbe, kütüphane, sebil, çeşme, şadırvan, tekkeden oluşan Kocamustafapaşa'daki külliye),

Sokullu Külliyesi (1560'lar, Mimar Sinan; cami, medrese, tekkeden oluşan Kadırga'daki külliye) gibi örnekler, büyük külliyeler arasında akla gelen ilk örneklerdendir.

Küçük Külliyeler

İstanbul'un güzel küçük külliyeleri arasında akla ilk gelen örnekler;

Kılıç Ali Paşa (Beşiktaş, 1580, Mimar Sinan; türbe, sebil, cami, medrese ve hamam),

Haseki Külliyesi (Fındıklı, 1538-1551; cami, medrese, imaret, darüşşifa, sıbyan mektebi),

Hatice Turhan Valide Sultan Külliyesi ya da *Yeni Camii* (Eminönü,1597-1663; cami, hünkâ kasrı, türbe, darülkurra, sıbyan mektebi, sebil ve çeşmeler, Mısır Çarşısı),

Mahpeyker Kösem Sultan (Çinili Camii), (Üsküdar, 1640-1642, Mimar Kasım Ağa; cami, medrese, sebil, sıbyan mektebi, çeşme, hamam, su havuzu ve hazire)

Eyüp Sultan Külliyesi (1459; cami, türbe, günümüze ulaşamayan medrese ve imaret) ve *Sünbül Efendi Külliyesi, Aziz Mahmut Hüdai Külliyesi, Yahya Efendi Külliyesi* gibi örneklerdir.

Bunların dışında;

Mihrimah Sultan (Edirnekapı,1562-65; medrese, kütüphane, mescit),

*Kara Ahmet Paşa (*Topkapı, 1565-72, Mimar Sinan; cami, medrese, sıbyan mektebi) *Ahmediye,* (Üsküdar, 1722, cami, medrese [tekke], kütüphane, sebil, çeşme, hazire),

Zal Mahmud Paşa (Eyüp, 1577, Mimar Sinan; cami, medrese, türbe ve çeşme),

Bâlâ Süleyman Efendi Külliyesi (Silivrikapı, cami, medrese, sıbyan mektebi, hamam, çeşme, türbe),

Şemsipaşa, (Üsküdar, 1580, Mimar Sinan; cami, türbe, medrese),

Hacı Beşir Ağa (Sirkeci, 1744-1745; cami, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, tekke, sebil, çeşmelerden oluşan külliye) gibi önemli merkezlerde bulunmakta olan külliyeler de unutulmamalıdır.

Ayrıca "*cami-medrese-türbe*" üçlemesinden oluşmuş; kiliseden çevrilme *Küçük Ayasofya* (Eminönü, 16. yüzyılın ilk yarısı; Sergios ve Bakhios kilisesinin çevrilmesi sırasında etrafına bir zaviye, türbe, vakfiye olarak yapılan hamam ve hanlar, mektep ve şadırvan [bugün mevcut değildir] eklenmiştir) da bu örneklere eklenmelidir.

Bunlardan başka camisi olmadığı hâlde "*medrese, sebil-çeşme ve bazen türbe*"den oluşan örnekler arasında;

Seyyid Hasan Paşa Külliyesi (Veznedar,1745; medrese, sebil, çeşme, sıbyan mektebi ve arasta),

Kuyucu Murat Paşa Külliyesi (Vezneciler; 1600'ların ilk yılları; medrese, türbe, sebil, sıbyan mektebi, arasta),

Damad İbrahim Paşa Külliyesi (Şehzadebaşı,1720; kütüphane, darülhadis medresesi, dershane (sonradan camiye çevrilmiştir), türbeler, çeşme, sebil, şadırvan),

Recai Mehmet Efendi Külliyesi (Vefa Kovacılar,1775; sıbyan mektebi, çeşme ve sebil),

Kaptan İbrahim Paşa Külliyesi (Süleymaniye,1525; cami, sebil, imaret, hamam, sıbyan mektebi)

Piyale Paşa Külliyesi (Kasımpaşa,1573; Mimar Sinan; cami, medrese, tekke, türbe, hazire, sıbyan mektebi, sebil, çarşı, hamam),

Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi (Divanyolu,1661; medrese, mescit, arasta, türbe, sebil ve çeşme, kütüphane, hazire),

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi (Divanyolu,1690; darülhadis, mescit, sıbyan mektebi, sebil, dükkân, su deposu, hazire),

*Koca Sinan Paşa Külliyes*i, (Divanyolu,1593, Mimar Davut Ağa; medrese, türbe, sebil)'yı da saymak gerekir.

Çorlulu Ali Paşa Külliyesi (Divanyolu, 1707-1708; medrese, mescit, dershane, şadırvan),

Davudpaşa Külliyesi (1485; cami, tabhane, medrese, mektep, türbe ve çeşme),

Bayrampaşa Külliyesi (Fındıkzade,1634-1635, Mimar Kasım Ağa; medrese, sıbyan mektebi, tekke, türbe, hazire, sebil, çeşme ve dükkânlar),

Kocamustafapaşa'da Küçük Efendi Külliyesi,

Eyüp'te Şah Sultan Külliyesi (en küçük örneklerden birisidir: Sıbyan mektebi, sebil, çeşme, türbe ve haziresiyle 3. Selim'in kızkardeşi Şah sultan için yapılmıştır. Cephesindeki kuşevleride dikkat çekicidir.),

Sokullu Külliyesi (Eyüp'te Sokullu Mehmet Paşa adına yapılan ve bir Sinan eseri olan Küçük Külliye olarak medresesi, Dar-ul Kurrası, çeşmesi ve türbesiyle önemlidir.),

Şebsefa Külliyesi (Zeyrek) de I. Abdülhamit döneminin, camisi ve sıbyan mektebiyle günümüz İstanbul'unda görülebilecek olan küçük denilebilecek külliye örneklerindendir.

Özel Bir Külliye Örneği Olarak "Ayasofya"

Ayasofya bir Bizans eseri olmakla birlikte (M.S 537), etrafında bir Osmanlı külliyesi oluşması bakımından eşsiz bir örnektir. *Türbeler (*16.yy ve 17.yy), *ima-*

Ayasofya İmarethane Kapısı

ret (1742-1743), *sıbyan mektebi* (1740'lı yılların başı), *kütüphane* (1740), *muvakkithane* (1853, Fossati Kardeşler), *şadırvan* (1740-1741), *hünkâr kasrı, çeşme ve sebiller* (1740'lar) Bizans kilisesi etrafında bir Osmanlı külliyesi oluşturmuştur. Medrese bölümü 1935'te yıkılmıştır. Ayrıca camiye dönüşümünde Mimar Sinan'ın eseri olan *minareler, payandalar* ve *cami içinde mihrap*, *mimber, vaiz kürsüleri, müezzin mahfilleri* ve *Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin dev boyuttaki hat levhaları* Ayasofya'yı İstanbul'un sıradışı bir eseri yapar.

Seçilmiş Tek Cami Örnekleri

Tek camilerden Mimar Sinan'ın *Muratpaşa,* (1472-1478), Fındıklı *Molla Çelebi*, Eminönü *Rüstem Paşa* (1561-1562), Beşiktaş *Sinan Paşa* (1555) ve Silivrikapı'daki *Hadım İbrahim Paşa Camii* (1551); Eğrikapı *İvaz Mehmet Efendi Camii* (1585-86) ve Azapkapı'da *Sokullu Camii* (1577-78), Eyüp *Cezeri Kasım Paşa* ve *Cerrahpaşa* (1593), Fatih'te *Mesih Ali Paşa* (1585-1586), *İsmail Ağa Camii*, *Bâlipaşa Camii*, *Nişanca Camileri* (Eyüp ve Fatih), Arap Camii (camiye çevrilişi 1475), Beylerbeyi'nde *Hamid-i Evvel* (1778), Fatih'te *Hırka-i Şerif*, Gülhane'de *Zeynep Sultan*, Üsküdar'da *III. Mustafa* (Ayazma), Ortaköy'de *Büyük Mecidiye* (1853, Nikoğos Balyan), Kâğıthane *Sadabad Camii* (1862, Sarkis Balyan), Dolmabahçe *Bezmialem Camii* (1855, Garabet Balyan), *Mahmutpaşa* (1826), *İshakpaşa, Rum Mehmetpaşa, Firuzağa* (1490), *Atik Ali Paşa* (Draman, 1509) da önemli örneklerdir. Bunların dışında Aksaray'da *Pertevniyal Valide Sultan,* Yıldız *Hamidiye,* Aksaray'da *Yusuf Paşa,* Kariyealtı- Drama'da Kefevi Camii de akla gelen ilgi çekici eserler arasında sayılabilir.

Kışla Camileri diye tabir edilen camiler arasında ise Halıcıoğlu'nda Mihrişah Sultan, Kasımpaşa'da Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Yıldız Kışlasında Orhaniye Camileri söylenebilir.

Mescitler

Özgün, ahşap veya küçük mescitlerden; özel çinileriyle Kocamustafapaşa'da *Ramazan Efendi*, Kuzguncuk'ta *Üryanizade Ahmet Esat Efendi Mescidi* (1880'ler), Rumelihisarı *Kayalar Mescidi* (1877), Yıldız *Küçük Mecidiye*, Topkapı *Takkeci İbrahimağa,* Mimar Sinan'ın bir eseri olarak Büyük Çekmece'deki *Sokullu Mescidi* özgün eserlerdir. Yine küçük mescitlerden *Karaköy Yeraltı Mescidi* (camiye çevrilişi 1752-56) de unutulmamalıdır. Topkapı Sarayı içerisindeki camilerde Cuma namazı kılınamadığından,

onları da mescit sınıfında değerlendirmek mümkündür. *Hacı Beşirağa Mescidi, Akağalar Mescidi* ve *Sofa Mescidi* bu konuda unutulmaması gereken örneklerdir.

Namazgâh

Mescitlerden daha küçük boyutlarda, üzeri açık namaz kılma mekânlarına eski İstanbul'da sıkça rastlanırdı ve bunlara "Namazgâh" denirdi. Günümüzde bu konuda *Okmeydanı Namazgahı'nın*, *Anadoluhisarı Namazgahı'nın* ve çeşmeli namazgah örneği olarak Kadırga'da *Esma Sultan Namazgahı* ile Harem'de Selimiye Kışlasına ait bölgede kalan *Harem Namazgahı'nı* sayabiliriz. Topkapı Sarayı'nda ise Alaymeydanı'nda *Çınaraltı Namazgahı* bulunmaktadır.

Medrese - Mektep - Modern Mektepler

Medrese - Mektep

Müstakil medreselerin önemli olanlarından; Fatih Vatan Caddesi'nde *Yavuz Sultan Selim* (1550), Saraçhane'de *Gazanferağa* (1596) ve *Ankaravî Mehmed Efendi* (1707), Cağaloğlu'nda *Rüstempaşa* (1550), Fatih'te *Feyzullah Efendi* (1700), Cedid Abdurrahman Efendi Medresesi, Sultanahmet'te *Caferağa* (1559) ve *Cedid Mehmet Efendi*, Vefa *Ekmekçizade Medresesi*, Divanyolu'nda *Kızlarağası, Atik Ali Paşa, Sinan Paşa, Köprülü Mehmet Paşa ve Kara Mustafa Paşa Medreseleri* sayılabilir. Görüldüğü gibi Sultanahmet ile Fatih arasında medreseler yoğunlaşmaktadır. Özellikle Divanyolu, mektep ve medrese yoğunluğu bakımından İstanbul'un dikkat çekici bir bölgesidir.

Sıbyan mekteplerinden *Ayasofya Sıbyan Mektebi* (1740'lı yılların başı), Laleli *Koca Ragıp Paşa* (1762), Karaköy *Kemankeş Koca Mustafa Paşa* (1732), Aksaray *Ebubekir Ağa* Sıbyan Mektepleri (1723-24) ve Sultanahmet *Cevri Kalfa Taş Mektep-İnas Rüşdiyesi* (1819) sayılabilir. Yine bir külliye içinde yer almakla birlikte *Sultanahmet Camii*'nin, Üsküdar'da *Rabia Gülnuş Ematullah* ve *Mihrimah Sultan*'ın ve *Yavuz Selim Camii*'nin sıbyan mektepleri de İstanbul'un bu konudaki güzel eser örneklerindendir. Sıbyan mekteplerinin bir kısmı mimari tasarım olarak mektep ve çeşme kompozisyonu ile planlanmıştır. Bu konuda bulunan birçok örnek arasından en bakımlı durumda olan, Fındıklı'da Mimar Sinan Üniversitesi'nin kullanımında bulunan *Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi*'ni belirtebiliriz. Dikkat çekici mektep binalarından biri diğeri de Darülşafaka binasıdır.

Modern Mektepler

Modern dönemde Tanzimat sonrası başlayan mektepleşmede, *İstanbul Üniversitesi* (Harbiye Nezareti Binası), *Mekteb-i Harbiye* (Askeri Müze), *Mekteb-i Sultanî* (Galatasaray Lisesi), *İstanbul Erkek Lisesi* , *Darüşşefaka* (Fatih), *Halkalı Ziraat Mektebi*, *Baytar Mektebi* (Haydarpaşa), *Darülmuallimat* (Çapa), *İnas Mektebi* (İstanbul Kız Lisesi), *Medresetül Kuzzat* (İstanbul Üniversitesine bağlı eski kütüphane), *Darulfünun Binası* (Divanyolu'nda şu an Basın *Müzesi*, 1870*), Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi* (Çocuk Mahkemesi) gibi devlet okulları mevcuttur.

Arkeoloji Müzeleri Binası olarak kullanılan *Sanay-i Nefise Mektebi* bina özellikleriyle ön plana çıkar.

Ayrıca azınlık ve yabancı okullarından *Robert Koleji* (Arnavutköyü), *Alman Lisesi, Saint-Benoit* (Karaköy), *Saint- Joseph* (Kadıköy), *Zografyon Rum Erkek, Fener Rum Erkek* (Kırmızı Mektep), *Zapyon* (Rum Kız) ve Ermeni *Eseyan Liseleri* hâlen ayaktadır ve iyi durumdadır.

Hamamlar

İstanbul'da külliyelerin içinde bulunanlar dışında müstakil büyük hamamlar da vardır. En önemlilerinden bir seçme yaparsak, Sultanahmet Meydanı'nda bulunan *Hürrem Sultan Hamamı* (1556-57, Mimar Sinan) dışında; *Çemberlitaş* (1584), *Cağaloğlu* (1741), *Beyazıt Hamamı* (1507-1508, hamam külliyenin çok uzağında Laleli yakınlarındadır), *Tahtakale Hamamı* (Fatih dönemi), *Ortaköy* (16. yüzyıl başı, Mimar Sinan) hamamları akla gelmektedir.

İmaret

Külliyeler içinde bulunan, *İmaret* adı verilen kimsesizlere ve fakirlere ücretsiz yemek dağıtılan, günümüze intikal etmiş olan mekânlardan, hâlâ faaliyette bulunan Eyüp'teki *Mihrişah Sultan İmareti* (1792-1795)'ni belirtebiliriz. Ayrıca *Süleymaniye Külliyesi'ndeki imaret* mimari bakımdan restorasyonu tamamlanmıştır ve faaliyetine bir lokanta olarak devam etmektedir. Bir diğer bina da başka amaçla kullanılan *Ayasofya İmareti* (1742-43)'dir. *Üsküdar Rabia Gülnuş Külliyesi'nin imaretinde* ise restorasyon sürmektedir.

Tarihî Kütüphaneler

İstanbul'un eski ve önemli, müstakil kütüphaneleri arasında *Köprülü (Fazıl Ahmet Paşa) Kütüphanesi* (1676), *Âşir Efendi* (1800'ler), *Nuruosmaniye* (1755), *Atıf Efendi* (1741), *Koca Ragıp Paşa, Hacı Selim Ağa, III. Ahmet* (1719, Topkapı Sarayı) *Ayasofya İçerisinde bulunan I. Mahmut Kütüphanesi*, *Fatih ve Nuruosmaniye Camilerindeki Kütüphane binaları* ile *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kütüphanesi* sayılabilir.

Kutsal Mekânlar

İstanbul'un tarihî mekânlarından bir diğeri de özellikle Ramazan ve Cuma günlerinde halkın ziyaret geleneği bulunan kutsal mekânlarıdır. Bunlar dergâhlar ve türbelerdir. *Eyüp Sultan,* Kocamustafapaşa'da *Sünbül Efendi*, Üsküdar'da *Aziz Mahmud Hüdayi,* Beşiktaş'ta *Yahya Efendi*, Topkapı'da *Merkez Efendi* bu örnekler arasında sayılabilir. Merdivenköyü *Şahkulu Bektaşi Tekkesi* ve *Karacaahmet Külliyesi'de* İstanbul'un yoğun ilgi çeken kutsal mekânları arasında sayılabilir.

Dinî karakterin yaşama kültüründe ön plana çıktığı tarihî yarımada içerisinde bazı bölgelerde, özel alanlar da söz konusu edilebilir. Bunlar genellikle bir cami etrafında yoğunlaşmış inanç gruplarıdır. Fatih'te *İskender Paşa Camii'ni* ve Çarşamba'da *İsmail Ağa Camii'ni* bu konuda örnek gösterebiliriz.

İstanbul'un yine mistik mekânları arasında değerlendirebileceğimiz *Galata ve Yenikapı Mevlevihanesi* de önemlidir. Ayrıca *Fener Rum Patrikhanesi*, *Ermeni Patrikanesi, Süryani Patrikanesi, Yahudi Hahambaşılığı, Bulgar Kilisesi, Latin – Katolik inancına bağlı mabedler* ve *kutsal yerler* İstanbul'un çok inançlı, çok kültürlü İmparatorluk özelliğinin yansımalarıdır. Bütün bu özellikler İstanbul'a ayrı bir kimlik katar.

Ölüm Medeniyeti: Türbeler

İstanbul'un tarihî mekânları arasında türbeler de önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında padişah türbeleri, Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren İstanbul'da görülmeye başlanır:
Fatih Külliyesinde *Fatih Sultan Mehmet Han Türbesi*,
Beyazıt Külliyesinde *II. Beyazıt Türbesi*,
Yavuz Selim Külliyesinde *Sultan Selim Türbesi*,

II. Selim Türbesi (Ayasofya)

Süleymaniye Külliyesinde *Kanuni Sultan Süleyman Türbesi* olarak her külliyede bir türbe şeklinde başlamış, daha sonra *II. Selim'in Türbesi* Ayasofya'da yer almış, *III. Murat ve III. Mehmet* Türbeleri yine Ayasofya'da yapılmıştır. Ayrıca I. İbrahim ve I. Mustafa Ayasofya Vaftizhanesi'ne defnedilerek bu bölüm de türbe olarak kullanılmıştır.

Günümüzde *İstanbul Türbeler Müdürlüğü* olarak kullanılan, *Sultanahmet* Külliyesi'nde yer alan *I. Ahmet'in*, içinde *Genç Osman ve IV. Murat'ı* da barındıran türbesi,

Yeni Camii yani Hatice Turhan Valide Sultan Külliyesi'nde yer alan *6 padişahın (IV. Mehmet, II. Mustafa, III. Ahmet, I. Mahmut, III. Osman, V. Murad*) bir arada bulunduğu büyük türbe,

Bahçekapı'da *I. Abdülhamit'in* oğlu *IV. Mustafa* ile birlikte yattığı türbe,

İstanbul'da "Türbe" semtine adını veren Divanyolu'nda Sultan *II. Mahmut'un* adına yapılan ve içinde *II. Abdülhamit ve Abdülaziz'i de barındıran türbe,*

Yavuz Selim'de *Abdülmecit Türbesi*,

Laleli Külliyesi'nde Sultan *III. Mustafa ve oğlu III. Selim'in* de yer aldığı türbe ile

Eyüp'te Sultan Reşat Türbesi önemlidir.

Ayrıca Padişah hanımlarından bağımsız türbe olarak yapılan Süleymaniye Külliyesi'ndeki *Hürrem Sultan Türbesi*, sanat tarihi ve İstanbul mimarisinde Sinan eseri olması açısından önemlidir. Yine Fatih'teki *Nakşidil Sultan Türbesi* bağımsız bir bölüm olarak dikkat çeker.

Padişah çocukları için yaptırılan bir özel türbe de Ayasofya Külliyesi'ndeki *Şehzadeler Türbesi'dir*. Bu konuda en güzellerinden bir diğer örnek de Şehzade Mehmet için Mimar Sinan tarafından *Şehzadebaşı Külliyesi'nde* yapılan türbedir.

Saltanat mensupları dışında Vüzera-Paşa Türbeleri olarak sınıflandırabileceğimiz bir grup daha vardır. Bu gruptan Mimar Sinan eseri olan *Rüstem Paşa, Şehzade Külliyesi'nde* yer alır. Ayrıca *Sokullu Mehmet Paşa Türbesi* Eyüp'te; *Piyale Paşa Türbesi* Kasımpaşa'da; *Hüsrev Paşa Türbesi* Fatih'te yer almaktadır. Bunların hepsi Sinan eserleridir. *Mimar Sinan'ın* kendi türbesi ise Süleymaniye Külliyesi'nin hemen yakınlarındadır.

Bütün bu söz konusu olan türbeler, tasarımında Mimar Sinan gibi büyük mimarların yer aldığı, dışında malzeme olarak taş ve mermer işçiliğinin; içinde çini, hat ve ağaç işçiliğinin en güzel örneklerinin görüldüğü tarihî mekânlardır.

Cumhuriyet dönemi türbe kültürüne bir örnek teşkil edebilecek anıt-mezar örneği olarak ise Topkapı'daki Adnan Menderes ve Turgut Özal'ın mezarlarını sayabiliriz.

Su Medeniyeti

İstanbul bir su kültürü ve medeniyeti şehridir. Belgrad Ormanlarından bentler ile başlayan suyun yolculuğu, su kemerleri ve maslaklar yoluyla, su terazilerine ulaşır ve burada dengelenir. Ardından maksemlerde birleşen su, dört bir yana dağıtılır.

Bentler

Eski İstanbul'dan günümüze intikal etmiş olan *III. Ahmet Bentleri*; Belgrad Orman-

III. Ahmet Çeşmesi, Topkapı

ları içerisindeki *Büyük Bent, Karanlık Bent, Ayvat Bent* ve *Kirazlı Bent*; Bahçeköy'deki *Topuzlu Bent, Valide Bent, II. Mahmud Bendi* ile Azatlı Baruthanesi'nde değirmenleri döndürmek için yapılan *Şamlar Bendi* dışında, *Terkos, Elmalı, Alibeyköyü* gibi yine artık tarihî sayılabilecek eski barajlar da mevcuttur.

Çeşmeler

Su kültürünün esas büyük ve göz önündeki örnekleriyse meydan çeşmeleridir. Bunların bir kısmı sebilli meydan çeşmesidir. Bunlardan en meşhuru Topkapı Sarayı kapısı önündeki *III. Ahmed Sebilli Meydan Çeşmesi* (1728)'dir. Bir diğer sebilli meydan çeşmesi örneği de Azapkapı'daki *Saliha Sultan Çeşmesi* (1732)'dir.

Bunların dışında sadece meydan çeşmesi özelliği taşıyan *III. Ahmet'in Üsküdar'daki* (1728), Sultan *I. Mahmud'un Tophane Meydanı'ndaki* (1732) çeşmeleri ile Ortaköy Meydanı'nda *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın* (1732), Kabataş'ta *Hekimoğlu Ali Paşa'nın* (1734), *Küçüksu Kasrı önünde* (1806) ve Eyüp'te (1801) sebilli çeşme olarak *Mihrişah Sultan'ın* adını taşıyan çeşmeler önemlidir.

Değişik bir mimariye sahip olması bakımından Sultanahmet'teki *Alman Çeşmesi* (1901, Mimar Schoele) de dikkate değerdir.

Duvar çeşmelerinin en meşhur ve görkemlisi Üsküdar'daki *Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi* (1874)'dir. Üsküdar Balaban'da *Sineperver Hatun* Çeşmesi, *Emirgân I. Abdulhamit Çeşmesi* (özellikle kitabesiyle önemlidir, 1783), *Beşiktaş Valide* (1839) ve *Galata Bereketzâde* (1786), Maçka dörtyüzlü II. Abdülhamit (1901) çeşmeleri de yine dikkat çekici örneklerdendir.

Meslek çeşmeleri grubundan Kaptan Paşa Çeşmeleri üzerlerinde gemici motifi bulundurmaları dolayısıyla İstanbul'a has bir mimari özelliktir. Bunlar arasında özellikle Kasımpaşa semtinde olanlardan *Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi*'ni ve *Süleyman Kaptan Çeşmesi*'ni söyleyebiliriz.

Yukarda saydığımız şehir içi çeşmeleri dışında İstanbul'daki çeşme türlerinin en güzel örneklerini saraylarda da görebiliriz. Çinili Köşk'te, Topkapı Sarayı'nda, Yıldız'da, Dolmabahçe'de değişik dönemlerden kalan, son derece ince işçilik ürünü çeşmeler bulunmaktadır.

Sebiller

Müstakil sebillerden Dolmabahçe Mehmed Emin Ağa (1740) ve *Kabataş Koca Yusuf Paşa Sebili* (1786) bütün güzellikleriyle ayaktadırlar. Ayrıca külliye içerisinde yer alan *Divanyolu Sinan Paşa* (17. yüzyıl sonu), *II. Mahmut Türbesi Sebili*, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medrese Sebili, Fatih Amcazade, Beyazıt Seyyid Hasan Paşa* (1745), Üsküdar *Rabia Gülnuş* (1708-1710) ve *Ahmediye (*1722), Zeynep Sultan Camii önünde *I. Abdülhamid* Sebili, Sirkeci Hüdavendigar Caddesi üzerinde Muradiye Sebili sayılabilir. Yine küçük külliyeler içerisinde yer almakla birlikte sebilleri ile ön plana çıkan birkaç örnek vermek gerekirse; Şehzadebaşı'ndaki Damat İbrahim Paşa'nın sebili ve Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'ndeki (Kocamustafapaşa) sebil örneği, Üsküdar Gülnuş Valide'deki türbe-sebil ve Eyüp'teki Şahsultan türbe-sebili ön plana çıkan örneklerdendir.

Bunların dışında *Ayasofya dış avlu sebili* (1740'lar) tasarım güzelliği ile iç avlu sebili de müze yönetiminin zaman zaman sebil geleneğini İstanbul'da yaşatması özelliği ile önemlidir. Ayrıca Eminönü'ndeki Hatice Turhan Valide Sultan Sebili ise devasa boyutta olması ile dikkat çekmektedir.

Ayasofya Köşe Sebili

Şadırvan

Şadırvanlar arasında cami külliyeleri dışında özel olarak yapılmış ve en çok özenilmiş örnek I. Mahmut dönemi *Ayasofya Şadırvanı* (1740-41)'dır. Ayrıca Beyoğlu'ndaki *Ağa Camii Şadrıvanı* da son derece uyumlu hatları ve ustalığı ile görülmeğe değerdir.

Sarnıçlar, Havuzlar

Osmanlı döneminden önce İstanbul'da Bizans döneminden kalma *su sarnıçları* bulunur. Bunlar arasında *Yerebatan, Binbirdirek, Zeyrek* gibi kapalı; *Karagümrük, Yavuz Selim* gibi açık su sarnıçları sayılabilir. Açık olanlara halk arasında *Çukurbostan adı verilir.*

İstanbul *havuzları* arasında ise dikkati çekenler; *Yıldız Sarayı'ndaki Büyük Has Bahçe Havuzu, Şale Kasrı önündeki havuz, Emirgan Köşkleri'nin koru havuzu*, yine *Çadır Köşkü önündeki havuz* ve *Dolmabahçe Sarayı'ndaki Kuğulu Havuz*, *Küçüksu Kasrı'nın ön cephesindeki küçük kuğulu havuzu* söylenebilir.

Dereler

Tarihî yarımadanın şu anda herhangi bir akarsuyu bulunmamaktadır. Buna karşılık Haliç'te eski dönem mesire yerlerinden *Kağıthane Deresi'ni*, *Alibeyköy Deresi'ni*, *Kasımpaşa Deresi'ni*; Marmara kıyılarında su dışında *Ayamama Deresi'ni*, *Çırpıcı Deresi'ni*; *Kadıköy'de Kurbağalıdere'yi*; Üsküdar'da *Bülbülderesi'ni, Seyidahmet Deresi'ni*, *İbrahimpaşa Deresi'ni*; Beylerbeyi'nde *İstavroz Deresi'ni*; Çengelköy'de *Bekarderesi'ni;* Anadoluhisarı'nda *Küçüksu ve Göksu Derelerini*; Boğaziçi'nde *Çubuklu Deresi'ni*, *Beykoz Deresi'ni*, *Ortaköy Deresi'ni*, *Baltalimanı Deresi'ni*, *İstinye Deresi'ni* ve *Büyükdere'yi* sayabiliriz.

Göller

İstanbul'un gölleri arasında, doğal göller olan *Terkos Gölü* (25 km^2), *Küçükçekmece Gölü* (16 km^2) ve *Büyükçekmece* Gölü (12 km^2) yer alır. Ayrıca baraj gölleri olarak *Ömerli, Alibeyköy, Elmalı ve Sazlıdere* Gölleri de İstanbul'un su kaynakları arasında sayılabilir.

İçme Suyu ve Kültürü

Eski İstanbul'un ağız tadında içme suyu "ab-ı leziz" adıyla anılır ve önemli bir yer tutar. Bir suyun içiminin güzel olması, içtikten sonra mideye ağırlık ve şişkinlik vermemesi, hafif olması aranır. Eski İstanbul'da su meraklıları ve su tanıyıcıları (connaisseur) bulunurdu. Bunlar içtikleri suyun Taşdelen mi, Karakulak mı, Sırmakeş mi anlarlar ve özellikle o beğendikleri suyu ararlardı. Çeşmeden akan su ise pek makbul sayılmaz, terkos veya musluk suyu tabir edilirdi. Şehre geniş bir dağıtım ağı ile terkos dışında ulaşan Kayışdağı ve Hamidiye çeşmelerinden akan sular da makbuldü ama damacana ile alınan özel suların yerini hiçbirisi tutmazdı.

İstanbul'un kendine has gelenekleri arasında ayrıca *sakalar* yer alırdı. Su tesisatı olmayan eski İstanbul evlerinde su ihtiyacı, çeşmelerden karşılanırdı. Ancak çeşmelerin önünde uzun kuyruklar oluşunca, 15. yy'da saka loncası kuruldu. 19. yyın sonuna kadar evlere suyu bu loncaya bağlı kişiler taşırdı. Sakalar suyu sebillerden alır, kırbalarla eve taşırdı. Kırbalar 45-50 lt kadar su alırdı.

Su Kaynakları

İstanbul'da halkın su ihtiyacını sağlayan Avrupa yakasındaki en meşhur kaynak suları Sarıyer civarındadır. Sarıyer Deresi'nin ilersindeki tepelerden çıkarak maslaklarda toplanan bu kaynaklar: *Çırçır, Kestane, Gürcüoğlu, Hünkar, Fındık, Fıstık sular*ıdır.

Ayrıca Abraham Paşa Korusu karşısında Büyükdere civarındaki tepelerden birinin eteğinde bulunan *Sultan Suyu*, yine aynı bölgede toplanarak Boğaz'a getirilen *Kocataş* ve *Büyükdere* Suları ve kaynağı Bakırköy'de olan *Çobançeşme, Aksu ve Çınar Suları* da önemli memba sularıdır.

Anadolu kıyısında uzun isale hatları ile şehre getirilmeyen ünlü memba suları bölgelerine göre isim almıştır: Çamlıca, Kayışdağı ve Alemdağı kaynakları dışında Boğaz'ın doğusunda pek çok tanınmış kaynak suyu vardır.

Çamlıca Suları, Büyükçamlıca'da Yusuf İzzeddin Efendi Köşkü'nün yanında Subaşı Gazinosu'nun içinden çıkar. Bu suların kaynakları şunlardır: *Tiryal Hanım Çeşmesi'nin suyu, Kısıklı Suyu, Küçükçamlıca Suyu, Ömer Efendi Suyu, Şekerkaya Suyu, Fıstık Dibi Suyu,*

Kayışdağı Suları, Kayış Dağı'dan çınarlar arasından çıkar. Kayışdağı sularının kaynakları arasında *Zeynel Suyu, Ayazma Suyu, Hacı Ömer Suyu, Fındık Suyu, Kestane Suyu.*

Alemdağ Suları ise Alemdağ Köyü etrafındaki geniş arazinin çeşitli yerlerinden çıkar. Bu suların kaynakları arasında: *Taşdelen Suyu, Saray Suları, Taflanlı Suları, Büyükelmalı Suyu* ve bugün kaybolan *Küçükelmalı Suyu*'dur.

Boğaziçi'nin meşhur suları arasında Vaniköy ve Kandilli sırtlarından çıkan ve böbrek taşı düşürmesi ile ün yapmış *Mehmed Said Efendi Suyu*, Çubuklu İskelesi'nin arkasındaki bir haznede toplanan ve *Çubuklu Suyu* diye bilinen *Küçükmaden* ve *Mehmedoğlu Suları*; Elmalı Bendi'nin kuzeyinden Kanlıca'nın doğusundan çıkan *Göztepe Suyu*; Kanlıca tepelerinden çıkan *Kanlıca Suları* önemlidir.

II. Bölüm: "İstanbul'da Kültür-Sanat"

İstanbul'un Müzeleri

İstanbul'da toplam 150 civarında müze bulunmaktadır. Bu müzeler birkaç kategoride sınıflandırılmaktadır:

Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı müzeler,
Millî Saraylar'a bağlı müzeler,
Büyükşehir Belediyesi ve yerel belediyelere bağlı müzeler,
Askerî müzeler,
Özel müzeler,
Kamu kurum ve kuruluşlarına ait müzeler.

İstanbul'da ilk müzecilik çalışmaları Tophane Nazırı Fethi Ahmet Paşa tarafından başlatılmış ve Aya İrini bir bakıma ilk sergileme mekânı olarak kullanıldığından İstanbul'daki en eski müze sıfatını korumuştur. Daha sonra ise modern anlamda ve uluslararası özelliklere sahip ilk müze olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri kurulmuştur.

İlk zamanlar Maarif Vekâleti; yani Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yönetilen müzeler daha sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı vasıtasıyla idare edilmişlerdir. Bunlar arasında Arkeoloji Müzelerinden sonra, Topkapı Sarayı, Türk-İslam Eserleri Müzesi ve Ayasofya Müzesi önemli müzelerdendir.

Unutulmaması gereken bir diğer nokta da Müzelerde sergilenmediği hâlde görülmeye, incelemeye değer çok fazla eserin İstanbul'da bulunmasıdır. Şehrin birçok yerindeki daha önce belirtilen sütun, taş, kitabe, arma, kule, kuşevi ve namazgâhtan başlayarak, herhangi bir camideki ve türbedeki, tekkedeki ya da çeşmedeki çini, taş işçiliği, mermer işçiliği, ağaç işçiliği, hat yazı sanatı bakımından en az müzedekiler kadar önemlidir.

Diğer taraftan İstanbul kiliseleri de mozaik, fresko ve ikona koleksiyonları bakımından dünyadaki birçok müzeden daha fazla eser barındırır ve bütün bunlar İstanbul'u bir "*müze- kent*" hâline getirir.

Kültür ve Turizm Bakanlığına Bağlı Müzeler

Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı müzeler şunlardır:

1. Topkapı Sarayı Müzesi
2. Ayasofya Müzesi Ve Bağlı Kurumları
3. Aya İrini Kilisesi Müzesi (St.Irene)
4. İmrahor Anıtı (İlyas Bey Camii)
5. Kariye Müzesi (Khora Kilisesi)
6. Büyük Saray Mozaikleri Müzesi
7. Fethiye Müzesi (Pammakaristos Manastırı)
8. İstanbul Arkeoloji Müzeleri
   (Eski Şark Eserleri Müzesi)
   (Çinili Köşk)
9. Türk Ve İslam Eserleri Müzesi (İbrahim Paşa Sarayı, Sultanahmet)
10. Hisarlar Müzesi (Anadoluhisarı (Ziyarete Kapalı) Ve Rumelihisarı)
11. Türbeler Müzesi (Sultanahmet Külliyesi)
12. Yıldız Sarayı Müzesi (Beşiktaş)
13. İslam Bilim Ve Teknoloji Tarihi Müzesi (Gülhane)
14. Galata Mevlevihanesi Müzesi Müdürlüğü (Beyoğlu-Tünel)
15. Yedikule Hisarı Müzesi (Yedikule)
16. Adam Mıckıewcz Müzesi (Kasımpaşa)

Diğer Bakanlıklara Ait Müzeler

1. İstanbul PTT Müzesi
2. İstanbul Denizcilik Su Ürünleri Meslek Lisesi Deniz ve Su Ürünleri Müzesi (Beykoz)
3. Şair Faruk Nafiz Çamlıbel Müzesi(Beşiktaş)
4. İzci Müzesi
5. TCDD İstanbul Demiryolu Müzesi
6. Şile Deniz Feneri Müzesi (Şile)
7. Cumhuriyet Eğitim Müzesi

TBMM Milli Saraylar Dairesi Başkanlığı'na Bağlı Müzeler

İstanbul'da Osmanlı dönemi saray ve kasırları bakım ve onarıma alındıktan sonra, Cumhuriyet Dönemi'nde TBMM Milli Saraylar Dairesi Başkanlığı altında müzeler olarak faaliyete açılmıştır.

Bunlar:

1. Dolmabahçe Sarayı Müzesi (Beşiktaş)
2. Dolmabahçe Sarayı Depo Müzesi (Beşiktaş)
3. Yıldız Sarayı – Şale ve Merasim Köşkleri (Beşiktaş)
4. Beylerbeyi Sarayı (Üsküdar)
5. Küçüksu Kasrı (Anadoluhisarı)
6. Ihlamur Kasrı (Beşiktaş)
7. Aynalı Kavak Kasrı (Kasımpaşa)
8. Florya Atatürk Deniz Köşkü (Florya)
9. Maslak Kasırları (Sarıyer)'dır.

Askeri Müzeler

1. Askeri Müze (Harbiye)
2. Deniz Müzesi (Beşiktaş)
3. Havacılık Müzesi (Yeşilköy)
4. Florance Nightingale Müzesi (Üsküdar)

Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne Bağlı Müzeler

1. Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi (Fatih Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi)
2. Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi (Beyazıt Külliyesi)
3. Teberrukat Müzesi (Fındıkzade)
4. Yenikapı Mevlevihanesi Vakıf Eserleri Müzesi (Zeytinburnu)
5. Halı ve Kilim Müzesi (Sultanahmet Camii Hünkâr Kasrı İçinde)

Vakıf Müzeleri

1. İstanbul Modern Sanat Müzesi (Karaköy)
2. 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi (Karaköy)
3. Kazım Karabekir Paşa Müze Evi (Kadıköy)
4. Hilmi Nakipoğlu Fotoğraf Makineleri Müzesi (Bakırköy)
5. Özel Türvak Sinema ve Televizyon Müzesi (Beykoz)
6. Hüseyin Rahmi Gürpınar Müze Evi (Heybeliada)
7. İsmet İnönü Müze Evi (Heybeliada)
8. Kemal Tahir Müze Evi (Suadiye)
9. Yahya Kemal Müzesi (Beyazıt)

10. Sabancı Kız Teknik Öğretim Olgunlaştırma Enstitüsü Müzesi (Beylerbeyi)
11. Tabiat Bilgisi Müzesi (Kadıköy)
12. Sabri Artam Vakfı Otomobil Müzesi (Çengelköy)
13. Aziz Nesin ve Çağdaşları Müzesi (Çatalca)
14. İstanbul Sanat Müzesi (Beşiktaş)
15. Bezmi Alem Valide Sultan Müzesi (Aksaray)
16. Musluk Müzesi (Levent)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Müzeleri

İstanbul müzelerinin diğer bir grubu İBB (İstanbul Büyükşehir Belediyesi)'ye aittir.

1. Yerebatan Sarnıcı Müzesi (Sultanahmet)
2. Miniatürk; Kristal İstanbul Müzesi ve Panoramik Zafer Müzesi (Sütlüce)
3. Panorama 1453 Tarih Müzesi (Zeytinburnu)
4. Yıldız Şehir Müzesi
5. Tanzimat Müzesi (Yıldız)
6. Tevfik Fikret Müzesi (Aşiyan)
7. Karikatür ve Mizah Müzesi (Saraçhane)
8. Atatürk Müzesi (Şişli)
9. Kont Seçeni İtfaiye Müzesi (Saraçhane)
10. İski Su Müzesi (Kâğıthane)
11. İett Ulaşım Müzesi (Üsküdar)
12. İstanbul Gaz Müzesi (Alibeyköy)
13. Şerpuş Müzesi (Sarıyer)
14. Sanal Tiyatro Müzesi (Harbiye)
15. Yenikapı Metro İstasyon Müzesi (Aksaray)
16. Topkapı Türk Dünyası Kültür Evleri (Zeytinburnu)
17. Yoros Kalesi Müzesi (Anadolu Kavağı)
18. Eyüp Oyuncakları Müzesi Cafer Paşa Müzesi (Eyüp)
19. Dimitri Kantemir Müze Evi (Fatih)
20. Denizcilik İşletmeleri Tarih ve Sanat Merkezi Müzesi (Karaköy)
21. Tekfur Sarayı (Edirnekapı, Restorasyonu Sürmektedir.)

Üniversite Müzeleri

1. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi (Mimar Sinan Üniversitesi – Beşiktaş)
2. Zooloji Müzesi (İstanbul Üniversitesi – Vezneciler)
3. Kandilli Rasathanesi Müzesi (Boğaziçi Üniversitesi – Kandilli)
4. İstanbul Üniversitesi Jeoloji Müzesi (İstanbul Üniversitesi - Avcılar)
5. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi (İstanbul Üniversitesi - Kocamustafapaşa)
6. Cumhuriyet Müzesi (Marmara Üniversitesi - Sultanahmet)
7. Ağaç Müzesi (İstanbul Üniversitesi – Sarıyer)
8. Mineral Maden Kayaç Fosil Koridor Müzesi (İstanbul Teknik Üniversitesi - Levent)

Özel Müzeler

1. Sadberk Hanım Müzesi (Sarıyer)
2. Sakıp Sabancı Müzesi (Emirgân)
3. Pera Müzesi (Beyoğlu)
4. Rezzan Has Müzesi (Unkapanı)
5. Rahmi Koç Sanayi ve Teknoloji Müzesi (Beyoğlu)
6. Vedat Nedim Tör Müzesi (Beyoğlu)
7. İstanbul Şehir Müzesi (Beşiktaş)
8. Basın Müzesi (Çemberlitaş)
9. Doğançay Müzesi (Beyoğlu)
10. Sait Faik Abasıyanık Müzesi (Burgazada)
11. Tys Edebiyat Müzesi ve Belleği (Beşiktaş)
12. İstanbul Modern Sanatlar Müzesi(Büyükada)
13. Dede Efendi Türk Müziği Müze Evi (Sultanahmet)
14. Ali Üstay Av Müzesi (Çatalca)
15. Orhan Kemal Müzesi (Cihangir)
16. İstanbul Grafik Sanatları Müzesi (Üsküdar)
17. Proje 4 L İstanbul Güncel Sanat Merkezi (Levent)
18. Refia Övünç Desen Müzesi (Beyoğlu)
19. İstanbul Beyoğlu Anadolu Müzesi (Beyoğlu)
20. Galatasaray Müzesi (Beyoğlu)
21. Fenerbahçe Spor Kulübü Müzesi (Kadıköy)
22. Beşiktaş Jimnastik Kulübü Müzesi (Beşiktaş)
23. Sultanahmet Eresin Oteli Butik Müzesi (Sultanahmet)

24. İstanbul Ufo Müzesi (Beyoğlu)
25. Balık Müzesi (Kocamustafapaşa)
26. Pera Palas Oteli Atatürk Odası Müzesi (Beyoğlu)
27. Yedikule Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Müzesi (Zeytinburnu)
28. Sultanahmet Hacivat – Karagöz Müze Evi (Sultanahmet)
29. İstanbul Oyuncak Müzesi (Göztepe)
30. Dr. Musa Albükrek Oyuncak ve Maket Müzesi (Büyükada)
31. Silahtarağa Elektrik Santrali Sanayi Müzesi(Eyüp):
    (Enerji ve Doğal Kaynaklar Müzesi),
    (Çağdaş Sanat Eserleri Müzesi)
32. İstanbul Sağlık Müzesi (Sultanahmet)
33. Ural Ataman Klasik Otomobil Müzesi (Tarabya)
34. Mehmet Ersay Klasik Otomobil Müzesi (Halkalı)
35. Arıcılık Müzesi (Polenezköy)
36. Nezih Eldem Şehir Müzesi (Eyüp)
37. Barış Manço Müzesi (Kadıköy)
38. Osmanlı Bankası Müzesi (Karaköy)
39. Türkiye İş Bankası Müzesi (Eminönü)
40. Paşabahçe Cam Eserleri Müzesi (Levent)
41. İstanbul Çağdaş Sanat Müzesi (Beyoğlu)
42. Haluk Cecan Sualtı Sanat Müzesi (Caddebostan)
43. Mehmet Naci Aköz Uçurtma Müzesi (Üsküdar)
44. İto Ticaret Müzesi (Eminönü)
45. Adalar Müzesi (Büyükada)

Mini Müzeler

1. İzzet Kırbaş Telefon Kartı Müzesi
2. Güngör Denizaşan'ın Dürbün Müzesi
3. Demsa Cengiz Çetindoğan Türk Resim Müzesi
4. Alaattin Haznedaroğlu ve Osman Yavuz Gramofon Müzesi
5. Etem Ruhi Üngör Müzik Koleksiyonu
6. Kemal Suman Antika Mekanik Eşyalar Koleksiyonu
7. Collection Club

İstanbul'da Kütüphaneler

İstanbul gibi bilim ve kültürün merkezi olan ve araştırmacıların yoğun olarak faaliyet gösterdiği bir şehirde devlet arşivleri çok önemli bir yer tutar. İstanbul Devlet Arşivi dendiği zaman akla Sultanahmet'te Bâbıali bahçesi içerisinde yer alan *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı* gelir.

Ayrıca Osmanlı Devleti belgelerinden dinî içerikli olanlar İstanbul Müftülüğünde bulunan *Şeriye Sicilleri Arşivi'ndedir*. İstanbul'da Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan *Vakıflar Arşivi* de araştırmacılar açısından önemli bir kaynaktır.

İstanbul tarih boyunca kitaba çok önem verilen ve kitabın çok kıymetli bir eser olarak alınıp satıldığı, okunduğu ve saklandığı bir kent olmuştur.

Özellikle bir imparatorluk başkenti olarak yazma kitaplar konusunda dikkat çekecek bir zenginliğe sahiptir. Bu konuda iki yüz binden fazla yazma eser bulundurması dolayısıyla *Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi* (*Süleymaniye Külliyesi'nin birinci ve ikinci medreseleri ile sıbyan mektebinde faaliyet göstermektedir*.) Müdürlüğü'ne bağlı olarak;

Atıfefendi Yazma Eserler Kütüphanesi,
Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi,
Hacıselimağa Yazma Eserler Kütüphanesi,
Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi ve
Millet Yazma Eserler Kütüphanesi faaliyet gösterir.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi (Beyazıt Külliyesi'nin imaretinde faaliyet göstermektedir.) ise 500.000'i aşan kitap sayısı ve koleksiyonlarıyla önemlidir.

Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı bu kütüphaneler dışında üniversitelerden özellikle İstanbul Üniversitesi'nde, Boğaziçi Üniversitesi'nde, Koç Üniversitesi'nde zengin kütüphaneler bulunur. Galatasaray Lisesi Kütüphanesi de bağışlarla oluşmuş önemli bir eğitim kurumu kütüphanesidir.

Bilimsel kuruluşların kütüphanelerinden son yıllarda İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi) Kütüphanesi ve İRCİCA (İslâm Tarih**,** Sanat

ve Kültür Araştırma Merkezi) Kütüphanesi, Pera Müzesi İstanbul Araştırmaları Kütüphanesi, yine özel İstanbul araştırmaları için bir ihtisas kütüphanesi özelliği taşıyan İstanbul Kitaplığı ya da diğer adıyla Çelik Gülersoy ve Turing Saffet Atabinen Kütüphanesi, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi ilk akla gelen örneklerden sayılabilir.

Yabancı araştırma merkezlerinin kütüphanelerinden Amerikan, Fransız, Hollanda, Alman, İngilizlerin kütüphane ve araştırma merkezleri de İstanbul'da araştırmacılar açıktır.

Diğer taraftan bazı müzelerin içerisinde bulunan kütüphaneler de kıymetlidir. Bunlar arasında;
Topkapı Sarayı Kütüphanesi,
Türk-İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi
İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi
ilk akla gelenlerdendir. Ayasofya Kütüphanesi'nin değerli kitapları ise Süleymaniye Kütüphanesi'ne devredilmiştir.

Yerel yönetimlere bağlı olan "Atatürk Kitaplığı" yine İstanbul'un önemli araştırma kütüphanelerinden bir tanesidir.

İstanbul azınlık kültüründe önemli bir yer tutan Rum-Ortodoksların en zengin kütüphanelerinden örnek olarak da Fener-Rum Patrikhanesi kütüphanesini ve Heybeliada Ruhban Okulu kütüphanesini sayabiliriz.

Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı İstanbul'da 32 Halk ve Çocuk Kütüphanesi bulunur.

İl Kültür Müdürlüğü'nün Derleme Müdürlüğü (baskılar, yazılar, fotoğraflar, dergiler derleme müdürlüğü) bugün, Beyazıt Orhan Kemal Kütüphanesi'nin giriş katında bulunmaktadır.

İstanbul'un Kültür Merkezleri

Atatürk Kültür Merkezi

İstanbul'da Taksim meydanında yer alan, 1969 yılında "İstanbul Kültür Sarayı" adıyla ve dünyanın dördüncü büyük sanat merkezi olarak açılan Atatürk Kültür Merkezi, Cumhuriyet döneminin simgelerinden biri hâline gelmiştir. Opera, bale, tiyatro, sergi, konser ve kongreler için hizmet veren yapıda aynı zamanda bir sinema salonu da bulunmaktadır.

Türkiye'nin en gelişmiş gösteri sanatları merkezi olarak kabul edilen bu yapı, 2007 yılında "I. Grup Kültür Varlığı" olarak tespit edilmiş ve restorasyon ve güçlendirme çalışmaları beklemektedir.

Lütfi Kırdar Uluslararası Kongre Ve Sergi Sarayı

İstanbul'daki en büyük balo salonuna sahip olan Lütfi Kırdar Kongre ve Sergi Sarayı, 1948-1952 yılları arasında inşa edilmiş ve 1990'lı yıllarda yenilenmiştir. Harbiye'de yer alan ve projesi Şinasi Şahingiray ile Fazıl Aysu'ya ait olan yapıda; tiyatro, sinema, müzikal, bale ve sergiler için kullanılabilecek salonlar, 17 toplantı salonu ve spor salonu bulunmaktadır. Uluslararası yarışmalarda uzun yıllar Türkiye'nin tek kapalı spor salonu olan Lütfi Kırdar, 1992'de yeniden düzenlenirken, spor salonu kaldırılmış ve kongre merkezi hâline getirilmiştir.

Haliç Kongre ve Kültür Merkezi

2009 yılında Dünya Su Forumu'na ev sahipliği yaparak açılan Haliç Kongre Merkezi, beş bina ve 73 bin metrekarelik alana sahiptir. Türkiye'nin en büyük ve en modern kongre merkezi olduğu söylenen bina, aslında eski Sütlüce Mazbatası Binası'nın yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir. 1923 yılında Ahmet Burhanettin, Osman Fıtri ve Makro Logos tarafından yapılan binada kuleli buzhane binası en dikkat çekici mimari yapıdır.

Konser, tiyatro, opera, sergi salonu, sinema salonları, toplantı mekanları ile Avrupa'nın sayılı merkezlerinden biri haline gelen kültür merkezi, yeşil alanları ile de ön plana çıkmaktadır.

Cemil Topuzlu Açıkhava Sahnesi

Harbiye semtinde, Dolmabahçe Vadisi'nde yer alan açık hava sahnesi, ilk olarak 1930 yılında şehircilik uzmanı Prost tarafından gündeme getirilmiş ve tiyatronun planı Nihad Yücel ve Nahid Uysal tarafından çizilmiştir. Döşemelerinin Uzunköprü taşından yapıldığı tiyatro sahnesi 1947 yılında resmen açılmış, son hâlini ise 1950'de almıştır. İstanbul'un eski belediye başkanlarından Cemil Topuzlu'nun adının verildiği sahne, amfitiyatro özelliğinde olup, düz bir sahneye bakan yarım daire biçiminde merdivenler hâlinde düzenlenmiştir.

Bugün yalnız tiyatro sahnesi olarak kullanılmayıp, yaz konserlerine de ev sahipliği yapmakta ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi, her yıl Eylül ayında bu sahnede geleneksel olarak oyunlarını sergilemektedir.

Cemal Reşit Rey Konser Salonu

İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yaptırılan ve 1989 yılında düzenlenen konserler dizisi ile açılan Konser Salonu, çağdaş Türk müziğinin öncü isimlerinden Cemal Reşit Rey'in adını taşımaktadır. İstanbul'un tek konser salonu olan Cemal Reşit Rey, Lütfi Kırdar Kongre Merkezi ve Askeri Müze'nin de yer aldığı ve adeta bir kültür-sanat merkezi hâline gelen Harbiye'de bulunmaktadır.

Her yıl Ekim-Mayıs arası konser sezonunda farklı türlerdeki konserlerin, dans ve bale gösterilerinin, çeşitli etkinliklerin düzenlendiği salon bünyesinde, Cemal Reşit Rey İstanbul Senfoni Orkestrası, Türk Müziği Topluluğu, Bigband Caz ve Saz Solistleri gibi topluluklar da bulunmaktadır. Konser salonunda 13. yüzyıl Selçuklu bezeme sanatı uygulanmış, bu sanat oditoryumda ahşap kaplamalarda, cephe vitraylarında da kendisini göstermiştir.

Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi

Beyoğlu'da eski Evlendirme Dairesi'nin restore edilmesi ile düzenlenmiş olan Kültür Merkezi, 29 Ocak 1993 tarihinde hizmete açılmış ve Anayasa Hukuku Profesörü Tarık Zafer Tunaya'nın adını almıştır.Kültür A.Ş tarafından çok amaçlı bir kültür merkezi olarak işletilen merkezde, konferans, panel, dinleti gibi etkinlikler için kullanılan bir salon, sinema ve tiyatro salonları ile sergi salonu bulunmaktadır.

İstanbul'un Sanat Galerileri ve Müzayede Salonları

İstanbul'un önemli sanat galerileri arasında Beşiktaş Akatlar, Levent Almelek, Teşvikiye Art Galery ve Doku Sanat Galerileri, Şişli Artemis Sanat Merkezi, Asmalımescit Sanat Galerisi, Bebek Sanat Galerisi, Beyoğlu Belediyesi Sanat Galerisi, Borusan Sanat Galerisi, Akbank Sanat Galerileri, İş Bankası Sanat Galerileri, Garanti Sanat Galerisi Beyoğlu Cep Sanat Galerisi, Taksim Sanat Galerisi, Pera Sanat Galerisi, Elhamra Sanat Galerisi, Kadıköy Sanat Galerisi gibi örnekler sayılabilir.

Müzayede Salonları arasında akla gelen Antik A.Ş, 1981 yılında Ankara faaliyete başlamış, 1986 yılında Yıldız Sarayı'nda ilk kez bir "Antika Fuar" düzenleyerek ilke imza atmıştır. Bugün Antik A.Ş, düzenlediği görkemli müzayedeler, çok önemli sergiler ve antika seminerleri ile ön plana çıkmaktadır.

Müzayede ön plana çıkan bir diğer isim ise Nişantaşı'nda yer alan Portakal Sanat ve Kültür Evi'dir.

İstanbul'un Tiyatro ve Sinemaları

Şehir Tiyatroları Sahneleri

İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde Şehir Tiyatroları için hizmet vermekte olan tiyatro sahneleri şunlardır:

Anadolu Yakası
1. Kadıköy Haldun Taner Sahnesi
2. Ümraniye Sahnesi (Haldun Alagaş Spor Kompleksi)
3. Üsküdar Musahipzade Celâl Sahnesi
4. Üsküdar Kerem Yılmazer Sahnesi

Avrupa Yakası
1. Harbiye Muhsin Ertuğrul Sahnesi
2. Fatih Reşat Nuri Güntekin Sahnesi
3. Kağıthane Sadabad Sahnesi
4. Kağıthane Küçük Kemal Çocuk Tiyatrosu Sahnesi
5. Gaziosmanpaşa Sahnesi (Gaziosmanpaşa Kültür Merkezi)

6. Gaziosmanpaşa Ferih Egemen Çocuk Tiyatrosu Sahnesi
7. Küçükçekmece Sefaköy Sahnesi

İstanbul Sinemaları

İstanbul'da sinemaları denildiği zaman ilk akla gelen örnekler arasında İstiklal Caddesi'nde yer alan Beyoğlu Saray Sineması, Beşiktaş Suat Park Sineması, Topkapı Sur Sineması, Şehremini Aydın Sineması sayılabilir.

Yine İstanbul'un eski kışlık sinemaları arasında;
Eyüp'te Melek Sineması, Mete Sineması ve Şafak Sineması,
Gaziosmanpaşa'da Tunca,İpek ve Zengin Sinemaları,
Bayrampaşa'da Lale, Ender, Sayanora ve Tunç Sinemaları,
Aksaray'da Yıldız, Bulvar, Kristal, Kısmet Sinemaları akla gelmektedir.

Beşiktaş-Taksim arasında bugün bir kısmı ayakta olmayan Saray Sineması, Alkezar Sineması, sonradan adı Lüks olan Emek Sineması, Yenimelek Sineması, Atlas Sineması, Elhamra Sineması; Harbiye'de Konak, Pangaltı'da Tan ve Site Sinemaları ile Şişli'deki Kent sineması da eski İstanbul sinemaları arasında unutulmaması gereken sinema salonlarıdır.

Eski İstanbul'da Mayıs-Eylül arası çalıştırılan, sahnenin önüne tahta iskemlelerin sıralanmasıyla sinema haline getirilen açık hava alanları bulunurdu. Yazlık sinema diye bilinen bu sinemalar hemen her semtte bulunurdu.

Bugün ise İstanbul'da başta alışveriş merkezleri bünyesinde bulunan sinemalar tercih edilmekte, Atlas Sineması, Pera Sineması gibi eski sinema salonları da hâlâ rağbet görmektedir. Yazlık sinema geleneği ise birkaç yıldır İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin düzenlediği etkinliklerle sürdürülmeye çalışılmaktadır.

İstanbul'da Açık ve Kapalı Spor Salonları

Dolmabahçe İsmet İnönü Stadyumu

1936 yılında İstanbul'da imar planları yapan Henry Prost, şehirde büyük bir stadyum yapılmasını planlarına eklemiş ve 1938 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın Has Ahırları ve Dolmabahçe Gazhanesi'nin yer aldığı alan bu stadyumun mekânı olarak belirlenmiştir. Stadyuma İsmet İnönü'nün adı verilse de halk arasında Dolmabahçe diye kabul görmüş ve dünyada bir sarayın karşısında yer alan tek stadyum Dolmabahçe Stadyumu olmuştur. 19 Mayıs'ta 1947 yılında açılan stat, bugün Beşiktaş Spor Kulübü'nün yönetiminde bulunmaktadır.

Ali Sami Yen Stadyumu

İstanbul'un Mecidiyeköy semtinde, Galatasaray Spor Kulübü'nün yönetiminde bulunan Ali Sami Yen Stadyumu, 20 Aralık 1964'te açılmıştır. Uluslararası standartları tam olmasa da dünyanın en etkili statlarından biri olarak kabul görmüştür.

Şükrü Saraçoğlu Stadyumu

İstanbul'un Kadıköy semtinde yer alan ve Fenerbahçe Spor Kulübü'nün yönetiminde olan Şükrü Saraçoğlu Stadyumu, UEFA'nın 5 yıldızlı statlarından biri olarak, 19 Eylül 1982 yılında açılmıştır. Uzun seneler Fenerbahçe Stadyumu adıyla anılmış, sonradan bu adı almıştır.

Atatürk Olimpiyat Stadyumu

Başakşehir'de 2002 yılında faaliyete geçen stat, 75 bin kişilik kapasitesi ve bünyesindeki anfitiyatro ve eğitim sınıfları ile her türlü organizasyona ev sahipliği yapabilecek alt yapıya sahiptir. Dünyanın sayılı statları arasında olan Olimpiyat Stadyumu, Olimpiyatlara hazırlık projesi kapsamında Türk atletizmine hizmet etmek maksadıyla hayata geçirilmiştir.

Abdi İpekçi Kapalı Spor Salonu

Zeytinburnu'nda yer alan ve İstanbul'un en büyük kapalı spor salonu olma özelliğini taşıyan Abdi İpekçi Spor Salonu 1989'da açılmıştır. Avrupa ve Dünya Şampiyonaları'na ev sahipliği yapan salon Abdi İpekçi Arena adıyla da bilinmektedir.

Sinan Erdem Kapalı Spor Salonu

Avrupa'nın üçüncü büyük spor salonu olan Ataköy'deki bu salonun yapımı 1993 yılından beri kesintilerle sürmüş ve 2010 yılında Dünya Basketbol Şampiyonası'na yetiştirilmiştir.

İstanbul'da bu salonlardan başka Kadıköy'de Caferağa Spor Salonu, Ümraniye'de Haldun Alagaş Spor Salonu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi salonlarından Zeytinburnu, Florya, İkitelli, Beyoğlu, Halkalı, Tuzla Spor Salonları gibi kapalı spor salonları da bulunmaktadır.

İstanbul'da Hat Sanatı ve Kitabeler

İstanbul'dan Seçme Kitabeler

İstanbul'un seçme kitabeleri arasında değerlendirilecek olan örnekler arasında;
Ayasofya'daki II. Selim Türbesi'nin kapısı üzerinde yer alan çini kitabe,
Fatih Camii'nde Hattat Ali Sûfi'nin yazmış olduğu kitabe,

Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun Kapı Kitabesi

Yine Ali Sûfi tarafından yazılmış olan Bâb-ı Hümayun Kitabesi,
Bâb-ı Hümayun karşısında ve Üsküdar'da yer alan, III. Ahmed'in imzasını taşıyan III. Ahmed Çeşmeleri kitabesi,
Topkapı Sarayı içinde biri Yesârî Esad Efendi'ye, öteki oğlu Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'ye ait olan Kubbealtı kitabeleri,
Aynalıkavak Kasrı'nda yer alan, Şeyh Galip'in düşürdüğü tarih ve yine Yesârî hattı ile dikkat çeken kitabe,
II. Beyazıd Camii kitabesi,
Süleymaniye Camii'nde Derviş Mehmet'in yazmış olduğu kitabe,
Nallı Mescit'in kapısında bulunan Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı kitabe,
Galip Paşa Camii'nde (Erenköy) Hattat Sami Efendi'nin yazdığı kitabe,
Firuz Ağa Camii'nin Şeyh Hamdullah imzalı kitabesi,
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde Yesârî Es'ad Efendi'nin yazmış olduğu kitabe,
Yine Yesârî Es'ad Efendi'nin Beylerbeyi Camii'ndeki, Emirgan Camii ve Çeşmesi'ndeki, Cevri Kalfa Mektebi'ndeki kitabeleri,
Tophane semtine adını veren Tophane'nin, Yahya Fahreddin imzalı kitabesi,
Zevkî Kadın Mektep ve Çeşmesi'nde yer alan Mustafa Râkım kitabeleri,
Nakşidil Sultan Türbesi giriş kapısında yine Mustafa Râkım'a ait olan kitabe,
Harbiye Nezareti'nin, Şefik Bey imzalı "Dâire-i Umûr-ı Askeriyye" yazılı celî-sülüs kitabe,
Hatice Turhan Valide Sultan Külliyesi'nin çeşme ve sebili üzerinde yer alan ve sonradan Sami Efendi'ye yeniden yazdırılan kitabe,
Kapalıçarşı'nın Beyazıt ve Nuruosmani Kapılarında yer alan "El kâsibu habîbullah" kitabesi sayılabilir.

Üsküdar'daki Sultan III. Mustafa Camii (Ayazma)'nde ebced hesabı ile tarihini Sadrazam Ragıp Paşa'nın düşürdüğü ve hattını da dönemin Şeyhülislamı Veliüddin Efendi'nin yazdığı kitabede, İstanbul'a has bir sanat zenginliğidir.

Hat sanatının şekil ve görüntüden ziyade sembolik ve simgesel anlamlar taşıyan başka örnekleri de İstanbul'da görülebilir. Bunlar arasında, Eminönü'nde Hatice Turhan Valide Sultan'ın Hünkar Kasrı kapısı önündeki çifte vav'ı, Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi arkasındaki çifte vav sayılabilir.

Dış mekanlarda dikkati çeken kitabeler dışında ayrıca, dev boyutlarıyla (7.5 metre çap) cami içi hat sanatı örnekleri olarak Ayasofya'da asılı bulunan sekiz adet

Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin levhalarını söyleyebiliriz. Yine Ayasofya'da hattat padişahlardan II. Mustafa'nın, III. Ahmet'in, II. Mahmut'un ve önemli hat sanatı ustalarından Şeyhülislam Veliüddin Efendi'nin levhaları asılıdır.

İstanbul'da Çini Sanatı

İstanbul'dan Seçme Çiniler

İstanbul'un güzel çini örnekleri arasında;
Ayasofya Türbeleri ve Kütüphanesi çinileri,
Şehzade Mehmet Türbesi'nin özellikle mihrap yan çinileri,
Kadırga Sokullu Camii'nin özellikle yine mihrabı çevreleyen çinileri,
Üsküdar'daki Nurbanu Sultan (Atik Valide) Camii çinilerini,
Rüstem Paşa Camii'nin özellikle son cemaat yeri panosu ve mihrap içi panoları,
Sultanahmet Camii'ndeki 16. yüzyılın stok çinileri olarak bilinen panoları,
Topkapı'daki Takkeci İbrahim Ağa Camii çinileri,
Topkapı Sarayı Harem'indeki III. Murat Odası çinilerini,
Hatice Turhan Valide Sultan Camii Hünkar Kasrı çinilerini,
Piyale Paşa Camii mihrap çinilerini sayabiliriz.

II. Selim Türbesi Çini Kitabe Örneği

Resim Sanatı Ve Mekânları

Geleneksel kültürde hat, ebru, tezhip, tespihçilik, ciltçilik, çinicilik, camcılık, oyacılık, yazmacılık gibi sanatlar arasında, en son devreye giren resim sanatıdır. İstanbul'un tarihî gravürlerinde Bartlett, İgnace Melling gibi sanatçıların eserlerinin yanı sıra, resim sanatında Üsküdarlı Hoca Ali Rıza'nın, Hüseyin Zekai Paşa'nın, Şeker Ahmed Paşa'nın, Osman Hamdi Bey'in, Halife Abdülmecid Efendi'nin, Halil Paşa'nın, Süleyman Seyyid'in, Feyhaman Duran'ın, Nazmi Ziya Güran'ın, Ahmet Ziya Akbulut'un, İbrahim Çallı'nın, Cevat Dereli'nin, Fikret Mualla'nın, Hüseyin Avni Lifij'in, Viçen Arslanyan'ın, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun eski İstanbul manzaraları, tarihî eserleri ve natürmort eserleri önemlidir.

Cumhuriyet öncesi ressamlarımızdan eski İstanbul'un birçok manzarasını, hatta tarihî eserlerin iç görünümlerini (interior) görmek mümkündür. Şevket Dağ'ın Ayasofya resimleri bugün için çok önemli çalışmalardır.

Yerli ressamların dışında İstanbul'u resmetmiş Ayvazovsky, Stefano Ussi, Fausto Zonaro, Francois Dubois, Gerome, Fossati, Vladimir Petroff gibi isimler de yer etmiş sanatçılardır.

Yukarıda ismi geçen sanatçıların eserleri Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Küçüksu Kasrı'nda görülebileceği gibi, Mimar Sinan Üniversitesi Resim ve Heykel Müzesi başta olmak üzere, Sakıp Sabancı ve Pera gibi özel müzelerde görülebilir.

Heykel Sanatı

Heykel sanatı, Osmanlı toplumuna en son giren ve İstanbul'da da en son yer alan sanat dallarından birisidir. İnsan figürünün kullanılmadığı, daha çok sütun tarzındaki anıtlardan İstanbul'daki ilk örnek olarak Meşrutiyet döneminden sonra *Abide-i Hürriyet* anıtını görmekteyiz. İlk ulusal anıt sayılabilecek bu eser, Mimar Muzaffer Bey tarafından tasarlanmış ve 31 Mart Vakasında hayatını kaybedenler için yapılmıştır. 1911'de açılan eser sonrasında İttihat ve Terakki önde gelenlerinden başlamak üzere, bir anıt etrafında özel bir mezarlık oluşmuştur.

Cumhuriyet döneminin ilk heykeli ise Sarayburnu'nda bulunan Atatürk heykelidir. Krippel tarafından yapılan bu heykel 1926 yılında açılmış ve Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcını simgelemiştir.

Yine Cumhuriyet'in sembol heykellerinden bir tanesi, anıt olarak Taksim meydanında yapılmıştır ve 1928 tarihinde İtalyan heykeltıraş Canonica eseridir. Atatürk heykelleri dışında İsmet İnönü'nün Alman heykeltıraş Rudolf Berling tarafından, 1940 yapımlı olan heykeli Taksim Gezi Parkı'na konmak istenmişse de çeşitli sebeplerden dolayı uzun süre bekletildikten sonra 1982 tarihinde Maçka Taşlık Tepesine konmuştur.

Yine İstanbul'un önemli heykellerinden Beşiktaş sahilindeki, *Barbaros Anıtı'nı* dile getirebiliriz. Zühdi Müridoğlu'nun eseri olan bu anıt, 1944 tarihlidir.

İstanbul Üniversitesi Rektörlük önündeki *Gençlik Anıtı,* Yavuz Görey'in 1955 tarihli bir eseridir. Yine Cumhuriyet'in 50. Yılı için yapılan Şadi Çalık'ın eseri, Galatasaray Lisesi önündedir. Ayrıca Alman II. Wilhelm tarafından hediye edilen ve 1969 yılında şimdiki yerine konan Kadıköy Altıyol'daki *Boğa heykeli*, İlhan Koma'nın *Akdeniz,* Rahmi Aksungur'un *Zümrüdü Anka Kuşu*, Hüseyin Gezer'in *Fatih* heykelleri ve son yıllarda parklarda gördüğümüz Barbaros Yokuşu'nda yer alan *Yahya Kemal* ve Rumelihisarı'nda *Orhan Veli*, Gülhane Parkı'nda *Aşık Veysel* ve benzerleri gibi heykeller İstanbul'a yeni bir çehre kazandırmıştır.

Boğa heykeli dışında İstanbul'un at ve arslan heykelleri de dile getirilebilir. Emirgân'daki Sabancı Müzesi bahçesinde bulunan ve binaya adını veren *Atlı Köşk*, 1864 tarihli bir eserdir. Ayrıca Dolmabahçe Sarayı'nda ve Yeniköy Sait Halim Paşa Yalısı'nda *aslan heykelleri*; Beylerbeyi Sarayı'nın *hayvan heykelleri* debelirtilebilir. Havuz içindeki *kuğulu heykeller* dışında, Galatasaray Lisesi'nin arka bahçesinde bulunan havuzdaki *Deniz_kızı heykeli* de ilgi çekici bir İstanbul heykel çalışmasıdır.

İstanbul'da Yaşama Sanatı

İstanbul'un özgün köşelerine bakmak gerekirse, Eyüp'te *Pierre Loti Tepesi*, *Çamlıca_Tepesi*, *Fenerbahçe Burnu, Çubuklu, Hidiv Kasrı Tepesi; Emirgan, Yıldız ve Gülhane Parkları; Fethi Paşa Korusu, Abraham Paşa Korusu, Küçük Çamlıca Parkı* öncelikle akla gelenlerdir.

Şehir, Galata bölgesinde Kasımpaşa, Hasköy, Halıcıoğlu üzerinden; Karaköy tarafından ise Tophane, Salıpazarı, Fındıklı, Kabataş tarafından yavaş yavaş yayılmış; Dolmabahçe, Çırağan ve özellikle Yıldız Saraylarından sonra Beşiktaş, Teşvikiye, Nişantaşı, Harbiye semtleri, önemli konakları, apartmanları, alışveriş merkezleriyle Eski İstanbul'a bir alternatif oluşturmuştur. Diğer taraftan batı yönünde Zeytinburnu'nda ilk sanayileşme ve gecekondulaşma başlamıştır. Bakırköy, Yeşilköy, Florya taraflarında sayfiye bölgeleri ve İstanbul'un Beyaz Ruslar öncülüğünde ilk plajları ortaya çıkmıştır.

Boğaziçi ise bilhassa Lale Dönemi'nden sonra varlıklı kesimin yaşama kültürünün en seçkin ve üst noktaya çıktığı bölümü oluşturmuştur. Göksu, Küçüksu gibi mesireler, Boğaziçi mehtapları, âlem-i âblar, bülbül dinlemek, fasıl ve gazel âlemleri Boğaziçi kültürünün önemli özelliklerinden olmuştur. Göksu'ya mısır, Sarıyer'e börek, Kanlıca'ya yoğurt, Çengelköyü'ne salatalık, Bebek'e badem ezmesi almak için gitmek; Kandilli'nin yazması, Çamlıca'nın tepesi, Yuşa Hazretleri'nin ziyareti, Telli Baba'nın dileği; Kavak'ın midyesi, Beykoz'un paçası, Arnavut muhallebicilerin dondurması, salebi, su muhallebisi, Bulgar'ların fırınları, kahvaltı dükkânları, poğaçası, bal kaymağı, Rum pastanelerinin profiterolü, pastası, Kurukahveci Mehmet Efendi'nin bir acı kahvesi, Vefa'nın bozası, Hacı Bekir'in akide şekeri, lokumu Emirgân'ın çınaraltındaki kahvesi, Tophane'nin lülesi, Arnavutköyü'nün çileği hep bu eski İstanbul'a has özellikleridir. Bütün bu yerler ve özellikleri İstanbul'un unutulmaya yüz tutmuş mekânları ve tatlarıdır.

Konaklar – Köşkler – Eski Sokaklar – Mahalleler

Konaklar

Kasır kadar büyük olmasa da mimari bakımdan önemli olan güzel *taş konaklardan* şehirde birkaç örnek kalmıştır. Rical, paşa konağı adı verilen bunlar arasında; Haliç'te Rum-Ceneviz özellikleri taşıyan Fenerli Beylerin konaklarından, *Kantemiroğlu Konağı* sayılabilir.

Fatih'te *Suphi Paşa Konağı* ve Sultanahmet'te *Talat Paşa Konağı*, Cağaloğlu'nda *Bülbül Tevfik Paşa Konağı*_(Cağaloğlu Akşam Kız Sanat Enstitüsü), *Rauf Paşa Konağı* (İl Milli Eğitim Müdürlüğü), Moda'da *Mahmut Muhtar Paşa'nın* Konağı, Çamlıca'da *Ahmet Ratıp Paşa'nın Konağı* (Kız Lisesi), Divanyolu'nda Hacı Salih Efendi Konağı (İl Sağlık Müzesi) ayakta kalanlar olarak sayılabilir.

Şehir içinden *ahşap konak* örneklerinden ise Süleymani'yede *Kayserili Ahmet Paşa Konağı,* Sultanahmet'te bugün İstanbul İl Kültür Turizm Müdürlüğü binası olan *Recep Peker'in Konağı, Necmettin Molla'nın Konağı* (Turizm Polisi), *Reji Nazırı Konağı* (Turing Yeşil Ev) örnekleri söylenebilir.

Recep Peker Konağı

Şehir merkezinde olmamasına rağmen eski döneme ait büyük boyutta ahşap binalarından Bağlarbaşı'nda Şerif Paşa Konaklarını, Bebek'te *Kavafyan Konağı'nı* ve Büyükada'da *Rum Yetimhanesi'ni* belirtebiliriz.

Köşkler

Daha çok yazın kullanılan ve ahşap malzemenin ağırlıkta olduğu, çoğunluğu bahçeli, güzel manzaralı eski İstanbul bina tipi olan köşklerden, saraylara ait Topkapı'da *Mustafa Paşa Köşkü*, Yıldız'da *Şehzade Köşkleri* ve Dolmabahçe Sarayı'nın içinde bulunan *Şehzadegân Köşkleri'ni* sayabiliriz.

Yine padişah oğulları için inşa edilen Veliaht Köşklerinden saray içinde bulunanların dışında, Bağlarbaşı'nda *Abdülmecid Efendi Köşkü* (1901, Alexandre Valluary), Çamlıca'da *Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin Köşkü* (1870'ler), Çengelköyü'nde *Vahdettin Efendi Köşkü* (19. yüzyıl sonları), Tarabya'da *Abdülhamit Köşkü* (19. yüzyıl sonları, şu an Alman Büyükelçiliğine aittir) ile yine Validebağı'nda *Abdülaziz Av Köşkü* (1856, Sarkis Balyan) ayaktadır.

Boğaziçi'nin Kuzguncuk'ta bulunan *Cemil Molla Köşkü* "cihannümalı" yapısıyla günümüze ulaşabilen en güzel örneklerdendir.

Üsküdar'ın köşkleri ise Bağlarbaşı Kısıklı yönünden Çamlıca'ya doğru uzanırdı.

Günümüzde Caddebostan'da *Cemil Topuzlu Köşkü* ve *Ragıp Paşa Köşkleri*, Çiftehavuzlar'da TBMM tarafından kullanılan *Tahsin Paşa Köşkü* (Filizi Köşk), *Erenköy*'de *Reşat Paşa, Kazım Karabekir Köşkü*, Göztepe minibüs yolunda ise eski valilerden *Fahrettin Kerim Gökay Köşkü* geçmiş yüzyılın bahçeli köşk modelini günümüze taşıyan örneklerdir.

Sokaklar

Eski İstanbul tarihi dokusundan bütünlüğünü koruyabilen çok az sokak ve mahalle örneği kalabilmiştir. *Süleymaniye*'de, *Kadırga*'da ve *Kariye*'deki sokaklar ile, yeniden yapılmasına rkarşın eski görüntüyü aksettirmesi dolayısıyla Sultanahmet'teki *Soğukçeşme Sokağı* görülebilir. Ayrıca Üsküdar'da ve Boğaziçi semtleri arasında, *Kuzguncuk'ta*, *Beylerbeyi'nde, Kandilli'de*, *Anadoluhisarı'nda, Arnavutköyü'nde, Rumelihisarı'nda*, *Emirgan'da*, *Yeniköy'*de de bu tür örnekler bulunmaktadır.

Adalardan, Büyükada ve Heybeliada'da, yine eski sokak ve köşklerden günümüze kadar ulaşan örnekler vardır.

Apartmanlar

Eski İstanbul'un modern tarzda ilk apartman örneklerinde ise *Laleli'de Tayyare Apartmanları'nı* ve *Beşiktaş'ta Akaretler Apartmanları'nı* sayabiliriz. Beyoğlu, Tepebaşı, Harbiye bölgeleri, eski İstanbul'un taş özellikli sivil mimari binalarından izler taşır. *Tepebaşı'nda Frej Apartmanı*, *Karaköy'de Karaköy Palas*, *Beyoğlu'nda Mısır Apartmanı, Letafet Apartmanı, Maçka Palas* verilebilecek ilk örneklerdir.

Yalılar

Boğaziçi İstanbul'un kendine özgü, başlı başına bir mekânıdır. Boğaziçi'nin eski dönemlerindeki pek çok yalıdan günümüze, Salacak'da Çürüksulu, Kuzguncuk'ta *Fethi Paşa,* Beylerbeyi'nde *Hasip Paşa*, Çengelköyü'nde *Sadullah Paşa*, Kandilli'de *Edip Efendi, Kıbrıslı, Kont Ostrolog, Abud Efendi* Yalıları görülmeye değerdir. Anadoluhisarı'nda *Zarif Mustafa Paşa*, A*mcazade, Nuri Paşa Yalısı, Marki Necip Bey Yalısı, Hekimbaşı Salih Efendi, Kanlıca'da Körfez Yalıları, Ethem Pertev Bey Yalısı*, *Yedi Sekiz Hasan Paşa Yalısı, Ahmet Rasim Paşa Yalısı, Çubuklu'da Halil Ethem Bey Yalısı* önemli örnekler arasındadır.

Rumeli yakası yalılarından ise *Ortaköy Hatice ve Fehime Sultan Yalıları, Yeniköy Sait Halim Paşa Yalısı, Rumelihisarı Müşir Zeki Paşa, Emirgân Şerifler, İstinye Müşir Fuat Paşa Yalıları ile Yeniköy Cezayirliyan Yalısı (Avusturya'ya ait Fransa, İspanya, Rusya ve İtalya Büyükelçiliği),* Tarabya'da bugün Cumhurbaşkanlığı'nca kullanılan *Huber Köşkü* ve Bebek'te Mısır Büyükelçiliğince kullanılan, *Hideva Yalısı* ile bugün Sadberk Hanım Müzesi olan *Azaryan Yalısı* en güzel örneklerdendir.

Ayrıca Arnavutköyü'nde, Yeniköy'de, Tarabya'da ve Kuzguncuk'ta daha çok azınlıklara ait olan tarihî sıra yalıları da eski Boğaziçi mimarisinden günümüzde bir yansıma olarak değerlendirebiliriz.

Sayfiye Mekânları

İstanbul'un sayfiye yeri olan Adaları'ndan başka, şehrin Anadolu yakasındaki yine sayfiye özelliği taşıyan bölgeleri Kadıköy sahillerinden başlayarak; Moda,

Kalamış, Çiftehavuzlar, Caddebostan, Şaşkınbakkal, Suadiye taraflarından Bostancı'ya kadar gider. Bu bölgelerde yazlık ahşap konutlar, geniş üzüm bağları ve havuzlu bahçeler içerisinde yer alırdı.

Taşlar

İstanbul'da şehrin önemli mekânlarından sayılamayacak ama eski kültürün yansımalarından olan birkaç küçük örnek vermek gerekirse; sadaka taşlarını, hamal taşlarını, binek taşlarını ve nişan taşlarını söyleyebiliriz.

Yine büyük boyutta olmadıkları için çok fazla dikkat edilmeyen, gözden kaçan, İstanbul'un tarihî taştan güneş saatleri bulunmaktadır. Bunlar büyük külliyelerde, Sultanahmet, Ayasofya, Mihrimah'ta bulunduğu gibi bu sahada Topkapı Sarayı'nda da örnekler bulunmaktadır.

İstanbul'da büyük tarihi eserler yanında dikkati çekemeyecek kadar küçük boyutta olan taş işçilik örneklerinden mezar taşlarını, selsebilleri ve Osmanlı armalarını da unutmamak gerekir.

Bir de İstanbul'un sıfır noktasını işaret eden Sultanahmet'teki *Milion Taşı* ile İstanbul 'un ortasını işaret eden Şehzadebaşı Külliyesi'ndeki sütunu belirtirsek, bu sıradışı şehrin küçük ayrıntılarını sıralamış ve can gözüyle görmek için hazırlığını tamamlamış oluruz.

Kuşevi

Şehrin ana mimari eserleri arasında sayılamayacak, ama bir kente incelik, şirinlik ve ayrıntıda güzellik katacak olan bir diğer başlık kuş evleridir ve İstanbul bu konuda zengin bir şehirdir. *Taksim meydanındaki Maksem'de, III. Mustafa Camiinde, Selimiye Camii ile Laleli Külliyesi'nde* ve özellikle *Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nde* bulunan kuş evleri en güzel örneklerdendir.

III. Bölüm: "İstanbul'un Florası Ve Faunası"

İstanbul'un Florası

Şehirde ağacı, çiçeği ifade eden sayısız semt, cadde, sokak ismi bulunmaktadır. *Fındıkzade, Fındıklı, Çubuklu, Acıbadem, Bademlik, Zeytinburnu, Elmadağ, Küçük ve Büyük Armutlu, Fıstıkağacı, Sakızağacı, Cevizli, İncirli, İncirköy, İncirlibostan, Bağlarbaşı, Validebağ, Bostancı, Söğütlüçeşme, Sıraserviler, Serviburnu, Kavaklar, Ihlamur, Fulya, Kirazlımescit, Asmalımescit, Narlıkapı, Ortabahçe, Ortabahar, Yeşilbahar, Uzunçayır, Fenerbahçe, Bahçeköy, Bahçelievler, Yenibahçe, Bahçekapı* gibi semt isimleri ağaç ve bahçe kültürünün ne denli yoğun olduğunu gösterir. Ama hepsinden önemlisi İstanbul'un çınar ağacıdır ve şehirde çınar ve çeşmeden başlayıp kahvehaneyi, iskeleyi de içeren sayısız *Çınaraltılı meydan* bulunur.

İstanbul'un Güzel Ağaçları

Çınar

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren çınar ağacı simgesel bir özellik taşır ve neredeyse devlet eli ve himayesinde bütün Osmanlı coğrafyasına yayılır. Çınar devasa boyutu, geniş gövdesi, yüksek dalları ve iri yapraklarıyla sanki imparatorluğun gücünü, kudretini, hâkimiyetini ve meydan okuyuşunu anlatır. Bütün bu özellikleri dolayısıyla da devlet adına adeta resmî bir ağaç statüsünde ve bir anıt özelliğinde meydanlara kurulur. Osmanlı yerleşim bölgelerinde, en küçük köyden Payitahta kadar meydanların ağacı çınardır. İstanbul şehri de eski bir imparatorluk kenti olması dolayısıyla çok miktarda tarihî ve anıt çınara sahiptir. Topkapı Sarayı'nın birinci ve ikinci avlularında, özellikle Divan-ı Hümayun etrafında Bâb-ı Hümayun ve Bâb-ı Selam önlerinde anıt çınar ağaçları mevcuttur. Bu çınar hâkimiyeti sarayın Gülhane bahçesinde ve Alemdar Yokuşu'nda, Zeynep Sultan Camii önünde devam eder. Sultanahmet Meydanı ve Camii avlusu ile Kabataş'ta ve tramvay yolu üzerinde yer alan çınarlar da yine aynı gücü vurgular.

Saraylar ve büyük meydanlar dışında çınar ağacı İstanbul'un yeni kurulan bütün mahallelerinde küçük çınaraltılı mahalleri meydana getirir. Eyüp Sultan Camii avlusunda, Kadıköy'ün Osmanağası'nda, Üsküdar'ın Mihrimahı'nda, özellik-

Topkapı Sarayı'nda Çınar Ağaçları

le Atik Validesi'nde, Anadoluhisarı'nda, Göksu içlerinde, Kandilli'de, Kanlıca'da, Çubukluda, Paşabahçe'de, Beykoz'da, Kavaklarda, Emirgân'da ve yine özellikle Çengelköyü'nde dinî mimari, cami, çeşme, türbe, iskele, kahve kompozisyonunda çınar ağacı en önemli öğedir.

Çınar ağacı Boğaziçi'ndeki hâkimiyetini Büyükdere'de şu anda maalesef mevcudu olmayan ve ancak gravürlerde görebildiğimiz olağanüstü boyutlardaki bir örneği ile tarihe geçirmiştir. Bu dev çınarlardan sahillerde artık örnekler kalmasa da Boğaz arkalarında Büyükdere'de Orman Fakültesi'nin korularında hâlâ birkaç örnek bulunur.

Meşe

Çınar İstanbul'un, şehir içinin, meydanlarının medeni bir ağacı olarak ön plana çıkarken; korular, kırsal sahalar meşe ağacının hâkimiyetine bırakılmıştır. İstanbul'un özellikle Anadolu yakasında, Kocaeli Yarımadası boyunca meşe ağacı, önemli kısmı kesilmeler sonucunda yok edilme noktasına gelse de, tek tük dikkati çeker. Özellikle Boğaziçi'nin korularında ve Anadoluhisarı'nda, Çubuklu

Hidiv Kasrı'nın hemen önünde, Beykoz Kaymakdonduran'da ve Rumeli yakasında Yıldız Korusu'nda anıt özelliği taşıyan meşeler görmek mümkündür.

Servi

İstanbul ağaçları arasında serviye de özel bir yer ayırmak gerekir. Halk arasında "selvi" olarak telaffuz edilen bu ağaç, genellikle ve yanlış olarak "mezarlık ağacı" şeklinde algılansa da, servi, İstanbul bahçe ve koru kültüründe önemli bir peyzaj mimarisi öğesidir. Divan edebiyatında sevgililer, güzeller hep servi boyludur. Dinî-mistik anlayışta servi "Elif" harfinin karşılığı yani Allah'ı ifade eden bir semboldür. Mezar başlarına dikilir, çünkü oradan Allah'a dönüşü ifade eder. İslamiyet dışında Uzakdoğu kültürlerinde de önemli bir yeri olan servi ağacı İstanbul'da bütün tarihî mezarlıklarda yer alır.

Topkapı sarayı başta olmak üzere, Fenerbahçe burnundaki Kanuni döneminden kalma anıt servilerin bulunduğu yazlık saray, Sünbül Efendi ve Yahya Efendi gibi tasavvuf mekânlarının bahçeleri, hep servi ağaçlarıyla doludur. İstanbul'un en yaşlı servilerinin görüldüğü bir diğer mekân da Karacaahmet Mezarlığı'dır.

Boğaziçi'nin dik yamaçlarında, korularında özel olarak dikilen serviler ise, her dem koyu yeşil olan görüntüleri, yamaçlarda ön plana çıkan dik duruşları ve etrafındaki açık yeşil renkteki bitkilerle çok güzel uyum ve görüntü sergilerler. Vaniköyü'nde Papaz Korusunda, Kandilli'de bu güzellik hâlâ görülebilir.

Fıstık Çamı

Boğaziçi'nin kıyılardan cephelere doğru uzanan yamaçlarında bir şemsiye gibi yer alan, dikkat çekici bir diğer ağaç da fıstık çamıdır. Üsküdar'da, Nakkaştepe'de, Fethipaşa Korusu sırtlarından başlayarak, özellikle Anadolu yakasında sıkça rastlanır. Anadoluhisarı'nın tepelerinde anıt özellik taşıyabilen örnekleri görülür ve bunlar Paşabahçe-Beykoz arasında Burunbahçe'ye dek uzarlar. Aralarında anıtsal özellikte olan örneklere Küçük Çamlıca Korusu'nda da rastlanır.

Erguvan

Çınar kadar uzun yaşamayan, meşe kadar korulara yayılamayan, servi gibi dik duruşu ile öne çıkamayan, daha küçük boyda, mütevazı ama çiçeklenmesi ile diğerlerini geride bırakan, İstanbul'un bir diğer ağacı da erguvandır. Nisan-

Mayıs aylarında Boğaz korularında, Marmara denizi kıyılarında, Gülhane Pakı civarında, Rumelihisarı'nın içinde, hatta hemen hemen bütün İstanbul'da Erguvan, kendine has pembe renkli tonlarıyla şehirde kısa süre de olsa bir gösteri yapar.

Atkestanesi

İstanbul'da son yıllarda çınarla gizli gizli rekabet eden bir diğer ağaç da atkestanesidir. Sanki meydanlarda Çınarın yerini almak üzere derinden derine bir gayret sarfetmektedir. Beyazıt Meydanı'ndan Sultanahmet Meydanı'na, oradan Gülhane Parkı'na ve birçok okul bahçesine yavaş yavaş kurulmaya başlamıştır. Büyük beyaz salkım salkım çiçekleri ile açtığı zaman çınara görüntüsü ile nazire yapar. Beyaz çiçeklerinin bu sade güzelliğini esas kırmızı çiçekli atkestanelerinin frapanlı ve şaşaalı renk cümbüşü bastırır. Gülkurusundan şarabî renge kadar açmış, kırmızı tonundaki renkleri ile atkestaneleri İstanbul'a çok yakışmaktadır. Anadolu yakasında Bağdat Caddesinin etrafında yeni bir moda oluşturduğunu da söylemek mümkündür.

Çitlembik

Servi nasıl mezarlık ağacı ise çitlembik da onun hemen yanında ona eşlik eden bir "tekke-türbe ağacı"dır. Yedikule'de İmrahor İlyas Bey Anıtı'nın avlusundaki haziresinde (mezarlık) ve bahçesinde anıt özelliği taşıyan çitlembik örnekleri görülebilir.

Dişbudak

Meşeyle yan yana bulunan bir koru ağacı olarak ön plana çıkan dişbudak, İstanbul'da artık çok az rastlanan bir ağaç türüdür. Ama yine de meraklısına Boğaziçi'nde Küçüksu Kasrı bahçesinde Mihrişah Sultan Çeşmesi'nin hemen başına kurulan dişbudak ağacını görmelerini tavsiye ederiz.

Sakız Ağacı

İstanbul'un görkemli sakız ağaçlarından en güzel örnekleri Kadıköy yakasında Fenerbahçe Burnu'nda Turing Bahçesi'nde görmek mümkündür.

Manolya

Manolya İstanbul'a sonradan gelen, daha doğrusu getirilen asri ve asil bir ağaçtır. Zaman zaman meşe ve çınar boyutuna kadar uzanır ama onlar gibi yapraklarını dökmez, her dem yeşildir, üstüne bir de gösterişli çiçekler açar. Saray ve kasır bahçelerinde başlayan gösterisi, Boğaziçi'nde, Beylerbeyi Sarayı'nda ve Baltalimanı'nda Mustafa Reşit Paşa'nın Kasrı'nda örnek olarak görülmüş ve daha sonra diğer Boğaz yalılarında arzı endam etmeye başlamıştır.

Diğer Ağaçlar

İstanbul'da meşe gibi Anadolu yakasının yerli ağacını oluşturan bir diğer kültür bitkisi de *zeytin ağacıdır*. Genellikle Marmara kıyılarında, denizi gören bölgelerde bulunmaktaydı. Son zamanlarda artık çok az rastlanan bir ağaç hâline gelmiştir. Şehrin subaşlarında, bahçelerde yer alan bir diğer ağacı da *ıhlamur*dur. Özellikle Boğaz kıyılarında, su kaynaklarında, mesire yerlerinde ıhlamur ağaçlarına rastlanmaktadır. Birçok Balkan ülkesinde olduğu gibi İstanbul'un da meydanlarının ve caddelerinin baharda güzel kokular saçan ıhlamur ağaçları ile düzenlenmesinde yarar olacaktır. Aynı şekilde güzel kokularıyla şehri hem yeşillendirip, hem hoş bir iklim yaratan diğer ağaç da *akasyadır*.

İstanbul'da Anadolu yakasında daha çok olmak üzere Marmara kıyılarında Maltepe-Adalar arasındaki bölgede baharı ilk defa olarak haber veren, müjdeleyen bir ağaç olarak *mimozayı* da belirtmek gerekir. Sarı salkım çiçekleri, İstanbul çiçekçileri tarafından da meydanlarda satılmaktadır.

Yalıların köşklerin bahçelerinde ve Boğaziçi korularında rastlanan, tıpkı *erguvan* gibi tohumlar yoluyla kendiliğinden tabiatta çoğalan (Hudayinabit) bir diğer ağaç da *defne*dir. Hem her dem yeşil olması, hem de yapraklarının İstanbul mutfağındaki bazı et ve balık yemeklerinde kullanılması sebebiyle tercih edilir.

Yine İstanbul'da tek tük olmasına rağmen, şehre çok yakışan ve görüntü güzelliği ve havasıyla etki yaratan bir diğer ağaç ise *Lübnan sediridir*. Görkemli örneklerinden Kuyubaşı'nda Marmara Üniversitesi bahçesinde maalesef kurumakta olan, Yakacık'ta Emirgan'da, Beylerbeyi'nda güzel örnekleri bulunur. Tıpkı yakın akrabası *Atlantik sediri* örneklerinde olduğu gibi.

Erguvanla beraber Boğaziçi kıyılarından başlamak üzere İstanbul'da renk renk çiçekleriyle son zamanlarda ortaya çıkan bir diğer ağaç da *pavlonya*dır. Bir manolya türü olan ama yapraklarından önce mor ampullere benzeyen çiçekleri ile açan *saray lalesini* de unutmamak lazımdır.

İstanbul'da son yıllarda şehrin tarihî ağaç geleneğine uymayan ama hızla yayılan *palmiyeleri* ve *mazı*_ağaçlarını da yanlış örnek olarak belirtmeliyiz. Yine İstanbul'un gecekondu bölgelerinde, yeni yerleşimlerinde Anadolu'nun kırsal kesiminin, dere boylarının bir ağacı olan *kavak* ağacının da zaman zaman yanlış uygulama olarak caddelere ve meydanlara kadar yayıldığını görmekteyiz. Hâlbuki kavak kısa ömrü, çok su istemesi ve baharda polen yayması dolayısıyla bir şehir ağacı özelliğine sahip değildir.

İstanbul'da Bahçe Kültürü

Osmanlı İstanbul'unda güzel bahçe sahibi olmak, bu bahçede konukları ağırlamak, hatta büyük boyutlu bahçelerde kamusal alan olarak halka bahçe yapıp vakfetmek geleneği bulunmaktadır. Bu işin öncülüğünü birçok konuda olduğu gibi saray yapmıştır. *Topkapı Bahçesi, Yıldız Bahçesi, Ihlamur Kasrı Bahçesi, Kandilli Bahçe* gibi padişahların has bahçeleri, vezirler ve diğer devlet ileri gelenleri tarafından taklit edilerek şehir içerisinde birçok başka örneklerle yaygınlaştırılmıştır. Haliç kıyılarında *Karaağaç Bahçeleri, Hasköy Bahçeleri;* Boğaziçi kıyılarında Kabataş'ta *Karabali Bahçesi*, Beşiktaşta *Kazancıoğlu Bahçesi,* Emrigân'da *Emirgûne Han Bahçesi, Paşabahçe, Fenerbahçesi* gibi bahçeler, İstanbul'un tarihî bahçeleriydi.

Saray ve kasırlardan sonra İstanbul'da bahçe örneklerinin görülebildiği geniş arazileri ile köşkler ve sonra yalı ve konak bahçeleri gelir. Bunların özelliklerini sıralarsak öncelikle çiçekli bitkilerin tercih edildiğini görürüz. Bu çiçekler arasında ise kokulu olanlar en çok rağbet edilenlerdir.

Eski İstanbul bahçelerinin olmazsa olmaz çiçekleri *lale* ve *güldür*. Bunlardan sonra *şakayık, sünbül, çiğdem, zambak, leylak, hatmi çiçeği, zerrin, oya, hanımeli, filbahri, yasemin, sardunya, ıtır, şebboy, begonya, narin, glayöl, kasımpatı, ortanca, yıldız çiçeği, kana, Pitosborum tobira* gibi çiçekleri de sayabiliriz. *Fesleğen, biberiye, lavanta, melisa, adaçayı* gibi kokulu bitkilere son yıllarda *aslanbıyığı, gülibri-*

şim, ateşdikeni gibi çiçekler ilave edilmiştir. Bahçelerde çit vazifesi görmek üzere de *taflan, şimşir, kurtbağrı* gibi bitkiler ön plana çıkmıştır.

İstanbul bahçe kültüründe salkım söğüt, ceviz ve ıhlamur gibi gölge veren ve kokulu ağaçların yanı sıra meyve ağaçları da görülür. Ama bunlar daha çok binanın uzak köşelerine dikilir. Bu meyve ağaçları *incir, erik, dut, kiraz, elma, armut* gibi ağaçlardır. *Erguvan* ise Boğaziçi'nde yalı bahçelerinde *manolya, pavlonya, mor salkım ve acemborusu* ile birlikte yerini alır.

İstanbul bahçelerinde *asmalar* mutlaka yer alır ve İstanbullunun rağbet ettiği üzüm cinsi Çavuş'dur. Erenköy'ün, Bağlarbaşı'nın *Çavuş üzümleri*, *Yapıncak üzümleri*, *Rezakiler, Balballar*, asmalarda yaz günlerinde serin oturma mekânları oluştururlar. Boğaziçi kıyı bahçelerinde bunun yerini "*Kameriye"* denilen ve bir pergola türü olan ve etrafında sarmaşık güllerin sarıldığı oturma mekânları yer alır. Yine İstanbul bahçelerinde su unsuru mutlaka kullanılır ve saray bahçelerinden *havuzlar, kaskatlar* (yapay şelale), *rocaille*'ler (yapay kayalıklar) görülür. Ama bu su tesislerinin en ince sanatlısı mermerden *selsebiller*dir.

Yine bu bahçelerin içerisinde İstanbul ikliminde kışın korumasız olarak üstü kapalı bir ortam dışında yetişmeyen bitkiler için "*Limonluk*" adı verilen, etrafı camla kaplı, seralar bulunur. Yine saraydan başlayan bu gelenek, Batı'da "*Portakallık*" (Orangerie) adıyla anılır.

Eski İstanbul'daki çiçek merakı şehirde birçok çiçek pazarı kurulmasına yol açmıştır. Tarihî yarımadadaki *Eminönü Çiçek Pazarı ve Beyoğlu Çiçek Pazarı* bu sahada en çok bilinenlerdir. Ayrıca *Bağlarbaşı'nın Çiçek Mezatı* da kesme çiçek ticareti alanında önemli bir yer tutar.

Güzel Park ve Bahçeler

İstanbul'un büyük ve güzel park ve bahçeleri arasında;

Beşiktaş- Yıldız'da, eskiden mezarlık olan, 12.000 m^2'lik meyilli arazisi ile *Abbasağa Parkı*,

1944'te Barbaros Anıtı dikilirken yapılan çevre düzenlemesi ile park hâline geti-

rilen 7.200 m²'lik Beşiktaş *Barbaros Parkı*,

Eskiden Taksim Kışlası'nın talim sahası olan ve bugün 38.000 m²'lik yüzölçümü ve fıskiyeli havuzu ile dikkat çeken *Taksim Gezi (İnönü) Parkı*,

Osmanlı döneminde Topkapı Sarayı'nın dış bahçesi olan ve 100.000 m²'lik alan üzerinde yer alan *Gülhane Parkı,*

1946'da düzenlenen *Maçka Taşlık Parkı* ve 1993'te yeniden düzenlenerek *Demokrasi Parkı* adını alan, Dolmabahçe Gazhanesi'nin arka vadisi olan *İkinci Maçka Parkı,*

1980'li yılların başında düzenlenen ve fıskiyeli ve ışıklı havuzu ile dikkat çeken *Sultanahmet Parkı,* sayılabilir.

Ayrıca İstanbul'un en eski bahçelerinden *Fenerbahçesi, Bebek Bahçesi* ile yeni düzenlenen *Sarayburnu Parkı, Ulus Parkı, Gümüşsuyu Parkı* da İstanbul'un güzel park ve bahçeleri arasında unutulmaması gereken örneklerdendir.

Botanik Bahçeleri ve Özel Bahçeler

İstanbul'un bu güzel park ve bahçeleri dışında, birer canlı ağaç müzesi olarak değerlendirilebilecek olan botanik bahçeleri-arboretumlar bulunmaktadır. Bu bahçelerin en eskisi olan *Süleymaniye Botanik Bahçesi*, bugün İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Enstitüsü arazisi üzerindedir ve 1935'ten beri çalışmalarına devam etmektedir. Süleymaniye'de müftülük binasının yanında yer alan bir hektarlık bu arazide değişik büyüklükte seralar ve zengin bir ekilmiş bitkiler koleksiyonu bulunmaktadır.

Büyükdere-Kemerburgaz yolu üzerinde Orman Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak hizmet veren *Atatürk Arboretumu* da İstanbul'da başka yerlerde görülemeyecek ağaçların bir arada görülebilmesi bakımından bir alternatiftir.

Son yıllarda bu botanik bahçelerine *Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi* de eklenmiştir. Özel bir vakfa ait olan bahçe 50 hektarlık arazisi ile İstanbul'un geniş yeşil alanlarını içerisinde barındırır. Bahçe Anadolu yakasında İstanbul'a girişte TEM çıkışında bulunmaktadır.

Anadolu yakasının bir diğer özel bahçesi Göztepe'deki Gül Bahçesi'dir. Aynı mekanda soğanlı bitkiler bulunmaktadır. Burası İstanbul Büyükşehir Belediyesi Parklar ve Bahçeler Müdürlüğünce düzenlenmiştir.

2006 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından Yedikule'de Surdibi'nde düzenlenen "*Soğanlı Bitkiler Parkı*" da başta lale ve ters lale olmak üzere 260'dan fazla bitkiyi yetiştirmesi bakımından önemlidir.

Zeytinburnu Belediyesi tarafından düzenlenmiş olan "*Merkez Efendi Şifalı Bitkiler Bahçesi"*ni de yine bu kapsamda değerlendirebiliriz.

Şehrin değişik mekânlarından biri olarak değerlendirebileceğimiz Sarıyer-Baltalimanı'ndaki *Japon Bahçesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin, 2003'te, Japon Haftası kapsamında hayata geçirdiği bir proje olarak İstanbul'un güzel bahçeleri içinde yerini almıştır. Japon bahçe sanatının kullanıldığı düzenlemelerle İstanbul'a bir dünya bahçesi kazandırılmıştır. Bahçede *Japon kamelyası, Japon kiraz ağacı, Japon akça ağacı, Japon kayını* gibi ağaçları görmek mümkündür.

İstanbul'un özel mekânları olan bu alanlar arasında, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Parklar ve Bahçeler Müdürlüğünün projeleri ile lale festivalleri, çiçek tarhları düzenlenmektedir. *Ağaç A.Ş* tarafından temin edilen ağaçların yanı sıra, *İstanbul Lalesi, Fransız Gülü* gibi çiçeklerin ön plana çıktığı güzellikler, dönemlerinde bütün İstanbul'u süslemektedir. İstanbul'da her yıl Nisan ayından itibaren *Lale Festivalleri* düzenlenmekte, *Emirgan ve Gülhane Parkları* lalelerle donatılmaktadır.

İstanbul çiçek kültürü bakımından, Turing Kurumunun ve Çelik Gürlersoy'un yerini de belirtmekte fayda vardır. Daha önce merhum Çelik Gülersoy tarafından Çubuklu Hıdiv Kasrı bahçesinde düzenlenen Gül Bahçesi ortadan kalktıktan sonra, yine Turing Kurumu yöneticilerinden Haluk Dursun tarafından Fenerbahçe'deki parkta yeni bir gül bahçesi ve parkın Romantika bölümünde bir "koku bahçesi" oluşturulmuştur.

İstanbul'un Kırları

Geçmiş dönemlerde İstanbul kırlarında ve özellikle subaşlarında, *mesire* adı verilen doğa gezileri ve yeme içme geleneği vardı. Bu amaçla şehrin tatlı su kaynakları ve akarsuların kenarlarına gidilirdi. Kağıthane'de *Sadabad,* Boğaziçi'nde *Küçüksu* ve *Göksu*, Sarıyer'in *subaşları; Yuşa Tepesi, Çamlıca Tepesi, Veliefendi Çayırı, Fenerbahçesi* bu tür kır gezilerinin en çok rağbet edilen mekânlardı.

İstanbul'un kırlarında sahil kesimlerinde hâkim olan makilikler içerisinde *yabani zeytin (delice), Katırtırnağı, Pırnal meşesi, sakızlık (menengiç), böğürtlen, katran ardıcı, kocayemiş, mersin, harup, sandal ağacı* bulunur. Ayrıca bu çalımsı ağaçların dibinde *fundalıklar, süpürge otları, eğrelti otları, ladenler, mahmuz çiçekleri, rezene, sütleğen, ısırganotu, ayrıkotu, çuha, bataklık nergisi, ballıbaba, ebegümeci, kulumcakotu, kedi nanesi ve papatyalar* vardır. Yine İstanbul'a has, kuzey bölgelerinde *kardelen* çiçekleri ve *İstanbul Çiğdemi'ni* de unutmamak gerekir.

İstanbul'un Koruları

İstanbul'un bahçe ve parkları dışında, daha büyük ve yeşillik alanları olan koruları bulunmaktadır. Bu korulardan Avrupa yakasında yer alan;
Çırağan Sarayı'nın kara tarafındaki korusu olan *Yıldız Korusu*;
Ortaköy-Kuruçeşme arasında yer alan ve 1980'li yıllarda villa ve köşk inşaatları ile koru özelliğini kaybeden, ancak ağaçları ile önemini koruyan II. Abdülhamit'in kızı *Naile Sultan Korusu,*
Kuruçeşme sahil yolu ile Ulus TRT binası arasında kalan *Vakıf Korusu* ya da diğer adıyla *Prens Sabahattin Korusu*; hemen bitişiğinde *Şeyhülislam Cemaleddin Efendi* (Emin Erkayınlar) *Korusu*; Arnavutköy sahilinden Ulus'a doğru yükselen yamaçlarda yer alan *Robert Koleji Korusu*; Arnavutköy-Bebek arasındaki *İpar Korusu* ve yanındaki *Kortel Korusu* ile bunun devamı niteliğinde *Fransız Yetimhanesi Korusu*
Bebek-Rumelihisarı arasında *Ayşe Sultan Korusu* ve *Ârifî Paşa Korusu* ile *Boğaziçi Üniversitesi Korusu,*
Emirgan Korusu;
Yeniköy sırtlarında *Said Halim Paşa Korusu*; sahilde *Avusturya Elçiliği Korusu*; Tarabya'da *Fransız ve İngiliz Elçilik Koruları*; Yeniköy-Tarabya arasında *Alman Elçiliği Korusu;* Tarabya Koyu'nun güneyinde *Huber Köşkü (Cumhurbaşkanlığı*

Köşkü); Büyükdere'de *İspanya Elçiliği Korusu* ve Büyükdere-Sarıyer sahil yoluna bakan tepede *Rusya Elçiliği Korusu*; *Ayazağa'da* kasırların bulunduğu koruluk önemlidir.

Anadolu yakasında ise;
Beykoz'da *Abraham Paşa Korusu*, *Beykoz Kasrı Korusu*, Çubuklu *Hıdiv İsmail Paşa Korusu*, Kanlıca *Mihrabad Korusu*, Anadoluhisarı'nda *Amcazade Hüseyin Paşa Korusu;* takiben Kandilli sırtlarında *Cemil Filmer Korusu*, Kandilli *Adile Sultan Korusu, Vaniköy Rasathane Korusu, Eski Papaz Korusu*, Kuleli *Vahideddin Korusu*; Üsküdar *Cemil Molla Korusu*, Kuzguncuk *Münir Bey ve Fethi Paşa Korusu*, Paşalimanı üstlerinde *Demirağ Korusu*, *Hüseyin Avni Paşa Korusu*; Bağlarbaşı'nda *Abdülmecid Efendi Korusu*, Büyükçamlıca'da *Yusuf İzzeddin Paşa Korusu*, *Küçükçamlıca Korusu*, Koşuyolu'nda *Adile Sultan Korusu* bulunmaktadır.

İstanbul'un Faunası

İstanbul'da Hayvan Varlığı

İstanbul'un Kuşları

İstanbul konumu dolayısıyla, kuşların göç yolları üzerinde yer alır. Mevsim dönümlerinde İstanbul'da, kuzey-güney doğrultusunda, çok büyük çapta kuş göçleri yaşanır. Kuş gözlemcileri (Ornitologlar) bu sırada İstanbul'da Çamlıca Tepesi gibi gözlem yerlerinde bulunurlar.

Osmanlı Devleti'nin saray teşkilatında, özel olarak padişahın av kuşları ile ilgilenen bir birim bulunurdu. Kuşbaz, Kuşçubaşı, Çakırcıbaşı, Doğancıbaşı gibi isimler alan bu görevliler, "*alıcı kuş*" adı verilen ve avlanmada kullanılan kuşları yetiştirmekle görevliydi. *Şahin, doğan, çakır, atmaca* gibi kuşlar başta olmak üzere yetiştirilen bu alıcı kuşlar, *bıldırcın, çulluk, üveyik, keklik* gibi İstanbul civarında yaşayan av kuşlarını avlarlardı. Bu eski günlerin hatırası olarak İstanbul'da Üsküdar'da *Doğancılar* semti ve şehir içinde *Çakırcıbaşı Camileri* hâlâ yaşamaktadır.

Saraylarda yine özel kuş yetiştirilen ve "Kuşhane" denilen bölümlerde bulunur. Buralarda meraklı padişahlar görüntüsü ve ötüşü için kuşlar yetiştirirlerdi. Dolmabahçe Sarayı'nın Kuşhane bölümünde hâlâ *sülünler, tavus kuşları* ve diğer *kümes hayvanları* görülebilir.

İstanbul kuşçuluğunda "*kafes kuşları*" adı verilen *ötücü kuşların* da ayrı bir yeri vardır. Semtlere de adını veren *florya, kanarya* kuşları dışında *iskete, saka* ve kafese alışık olmamasına rağmen *Alemdağ İspinozu* denilen kuşları bunlar arasında sayabiliriz. Saray Kuşhanelerinde ise daha çok egzotik bölgelerden gelen *papağan* cinsleri ve *muhabbet* kuşları bulunurdu.

İstanbul'a has bir diğer kuş merakı da *güvercin* yetiştiriciliğidir. Bunlar *taklacı, postacı* olmak üzere sınıflandırılırlar ve daha çok Güneydoğu kökenli İstanbullular tarafından yetiştirilirler. Bu tür kuşların özel meraklıları için *Karaköy ve Topkapı'da* kuş pazarları kurulur.

Şehirde en çok bilinen, görülen kuş *serçe*dir. Hatta eski bir İstanbul tabirinde

cahili tarif ederken "Serçeden başka kuş, Zeyrek'ten başka yokuş bilmez." derler. Yani serçeyi tanımayan yoktur. Serçeden sonra en çok görülen *karga, sığırcık*, cami avlularında *kumru* ve *güvercin,* deniz kıyılarında *martı, kırlangıç, yelkovan ve karabataktır*. Ne yazık ki *yalıçapkını* kuşu artık görülmemektedir. Kırsal kesimde ise *baştankara* kuşları, *çalıkuşları, ardıçlar, karatavuklar, sarıasmalar* yer alır.

Eski İstanbul'un bir diğer önemli kuşu da *çaylak* kuşudur. Bu kuş, son yıllara kadar İstanbul'a ilk gelen göçmen kuş olarak baharın gelişini kentlilere haber verirdi.

İstanbullularca kutsal sayılan, çok sevilen ve dokunulmazlığı olan hatta kendisi için vakıf kurulan bir diğer kuş da *leylek*tir.

Bütün bu kuşlar için İstanbul'da *kuş evleri, kuş sarayları, bakımlı kuş yuvaları* yapıldığını da ilave edelim.

Yukarıda saydığımız kuşların dışında aslında bir kuş sayılması gerektiği halde divan edebiyatında, güftelerde, şarkılarda yer almış bahar ve yaz mehtaplarında geceleri sahne alan ve İstanbullular tarafından çok sevilen *bülbülü* de ayrı ve özel olarak nitelendirmek gerekir.

Orman İdaresi tarafından son yıllarda İstanbul çevresinde sülün, keklik gibi kuşlar yetiştirilip doğaya salınmaktadır.

İstanbul'un Balıkları

İstanbul korularının en makbul kuşu nasıl bülbül ise, İstanbul'un balığı ise lüferdir. Hatta İstanbullular lüfer muhabbeti ile bilinir, Lüfer merak ile tanınırlar. *Defneyaprağı, çinekop, sarıkanat, lüfer ve kofana* olarak isimlendirilen aynı familya balıkları, sonbaharda İstanbul boğazında geçiş yapar. Boğaziçi'nin göçmen özelliğinde olan bütün balıkları, ilkbaharda Karadeniz'e geçip balıkçı tabiri ile yaylaya çıkarlar, sonbaharda ise beslenmiş ve yağlanmış olarak Boğaz'dan aşağıya, Marmara'ya inerler. Bu dönem balıkçılık açısından en hareketli ve balık mutfağı bakımından en bereketli dönemdir. *Çingene palamudu,* torik olana kadar yakalanır, torik olunca tuzlu balık "*lakerda*" yapılır. *Uskumru, kalkan, tekir, barbunya, sardalya, gümüş, levrek, kılıç, kefal, kırlangıç, karagöz, zargana, ispari, izmarit,*

İstanbul'un en çok bilinen balıklarıdır. Ne yazık ki gün geçtikçe azalmakta ve artık istavrit, mezgit, hamsi ve denizanası dışında çok fazla deniz mahsulüne rastlanamamaktadır.

İstanbullu balıkçılar bir köpekbalığı cinsi olan *camgözden* pek fazla hoşlanmazlar ama balıkları kaçırıp, balıkçılara imkân tanımadığı hâlde *yunus* balığını ise her zaman "uğurlu" sayarlar.

Şehirde kıyıdan olta balıkçılığı her zaman ve her dönemde yapılagelmiştir ve Galata Köprüsü'nde, Boğaziçi'nde, akıntı burunlarında balık tutan İstanbullular, İstanbul'un fotoğrafının daimi bir pozu olmuştur.

Diğer Hayvanlar

Bir zamanlar İstanbul koru ve ormanlarında çokça rastlanan *çakal, tilki, tavşan, gelincik, kirpi, köstebek, kaplumbağa* gibi hayvanlar gün geçtikçe azalmakta, buna karşılık yine Orman İdaresi tarafından *karacalar* yetiştirilip doğaya salınmaktadır.

İstanbulluların Gülhane Parkı içerisinde bulunan eski hayvanat bahçesi ne yazık ki kapatılmıştır ve şehrin yakınlarında ancak Bayramoğlu'nda bir hayvanat bahçesi yer alır.

Okuma Listesi

Beşir Ayvazoğlu, "Divan Yolu", *Bir Caddenin Hikâyesi*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010

Çelik Gülersoy, *İstanbul Estetiği*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1983.

Çelik Gülersoy, *İstanbul'un Anıtsal Ağaçları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1984.

Faik Yaltırık, Asuman Efe, Adnan Uzun, *İstanbul Adalarının Doğal ve Ekzotik Bitkileri*, Adalar Vakfı Yayınları, 1993

Faik Yaltırık, Asuman Efe, Adnan Uzun, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park, Bahçe ve Koruları, Egzotik Ağaçlar ve Çalılar*, İstanbul, 1997

Haluk Dursun, *Boğaziçi'nde Kırk Yılım*, İstanbul: Heyamola Yayınları, 2010

Haluk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010

Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002

Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları*, İstanbul: İBB Yayınları, 1994

Sitare Turan Bakır, *İznik Çinileri ve Gülbenkyan Koleksiyonu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1999.

Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara, 2007.

Okumalar

HALİDE EDİP ADIVAR (1884- 1964)

Sinekli Bakkal
Can Yayınları
İstanbul- 2007
İngilizce 1. Basım: (The Clown and His Doughter-) 1935 Londra
Türkçe 1. Basım: 1936
Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Kalpaklı- S. Yeşim Kalpaklı.
Selim İleri'nin sonsözüyle yayınlanmıştır.
Sunuş yazısında Mehmet Kalpaklı ve S. Yeşim Kalpaklı, 1942 yılında CHP Roman Ödülü kazandığını belirterek, Sırpça'ya, Portekizce'ye, Fince'ye ve Fransızca'ya çevrildiğini ve filme alındığını, eseri yazarın üslubuna sadık kalarak okuyucuya sunduklarını ifade etmektedir.
Eser'in Osmanlı yıllarını anlattığı, konularından anlaşılmaktadır. 1930'lu yıllarda yazılmıştır.

Sinekli Bakkal
Bu dar, arka sokak bulunduğu semtin ismini almıştır: Sinekli Bakkal.
Evler hep ahşap ve iki katlı. Köhne çatılar karşıdan karşıya birbirinin üstüne abanır gibi uzanmış eski zaman saçakları. Ortada, baştan başa uzanan bir aralık kalmış olmasa, sokak üstü kemerli karanlık bir geçit olacak.. Doğdu, batıda bu aralık, renkten renge giren bir ışık yolu olur. Fakat sokağın yanları her zaman serin ve loştur.
Köşenin başında durup bakarsanız: Her pencerede kırmızı toprak saksılar ve kararmış gaz sandıkları. Saksılarda al, beyaz, mor sardunya, küpe çiçeği, karanfil. Gaz sandıklarında öbek öbek fesleğen. Ta köşede bir mor salkım çardağı, altında civarın en işlek çeşmesi. Bütün bunların arkasında tiyatro dekorunu andıran beyaz, uzun, ince minare.
Sürülü kafeslerin arkasında kocakarı başları dizili. Arada dikişlerini bırakır; pencereden bağıra bağıra dedikodu yaparlar. Sokakta, ayağı takunyalı, başı yazma örtülü, eli bakraçlı kadınlar çeşmeye gider gelirler. Saçları iki örgülü kız çocukları kapı eşiklerinde sakız çiğner, çakşırı yırtık, yalınayak, başı kabak oğlanlar kırık taşlar arasındaki su birikintileri etrafında çömelmiş kâğıttan gemi yüzdürürler.
Burası dünyanın herhangi yerindeki bir fukara mahallesinden çok farklı değildir. Bir geçitten ziyade toplantı yeri. Mahalleli orada muhabbet eder, konuşur, kavga eder, eğlenir. Hayatın orada geçmeyecek bir safhası yok gibidir. İhtiyarlar, vaktiyle çeşme başında doğuran kadın bile olduğunu gülerek rivayet ederler.
Eğer bir yabancı durur su dolduran kadınlarla ahbaplık ederse bir kınalı parmak ona mutlaka iki yer gösterir. Biri Mustafa Efendi'nin "İstanbul Bakkaliyesi", öteki, arka pencereleri çeşmenin üstüne açılan İmam'ın evi. Birincisi, sokağın ortasındaki evlerden birinin altına kara bir kovuk gibi gömülen dükkân, öteki sokağın biricik üç katlı binası. Gerçi kapısı öteki so-

kağa açılır, fakat küçük sinekli bakkal onu benimsemek ister. Çünkü zengin fakir bütün civar halkı ölüm, doğum, nikâh gibi bütün hayati meselelerde o eve gelmek mecburiyetindedir.
Kirpi kılları gibi ayakta duran iki kalın kaş, içeriye çökmüş kömür gibi siyah, kor gibi yakıcı, burgu gibi keskin iki ufak göz. Burun uzun ve tilkivari. Kara sakal hayli kırlaşmış. Boyu kısa, vücudu cılızdır. Fakat beyaz sarığın kallaviliği, geniş yenli latanın ağır ağır, sallana sallana yürüyüşü ona hususi bir heybet verir.
İri yarı erkeklerin bile gıbta edeceği gür, kalın bir sesi vardır. Vaaz eder gibi şedit bir talâkatla konuşur. Gündelik lakırdıları bile Kur'an okur gibi tecvitle söyler, her elif onun ağzından "Dâllîn"deki elif miktarı çekilir. (S. 11–13)

ERCÜMENT EKREM TALU (1886-1956)

Çocukluğumun Çamlıca'sı
O tarihlerde, Çamlıca denilen bir yer daha vardı. Yine var amma, o benim bildiğim Çamlıca değil.
Benim çocukluğumun Çamlıca'sı, mâmurdu, şendi, kalabalıktı. Dönümlerle ölçülen uçsuz bucaksız bahçelerin içinde kocaman köşkler, iki dudağın arasına değer değmez çatlıyan iri taneli bal gibi çavuş üzümü bağlar.. Boza gibi kalın ve köpüklü mis kokulu süt veren inekler, buram buranı kokulu biçilmiş yonca yığınları, göz alabildiğine uzanan ve yeşilliğini hiç bir mevsimde kaybetmeyen kırlar, çağıl çağıl akan tatlı su pınarları, aynı âlemin fertleri imiş gibi sevişen, görüşen, birbirlerinin iyiliğine çalışan komşular ve bütün bunların yanında, ilâhî Boğaziçi'ni baştanbaşa, nazarlara ihata ettiren tepeler, köşeler, bucaklar.. Çamlıca, işte o Çamlıca idi.
Sonbahar, Çamlıca'ya başka bir çeşni verirdi. Hava orada her yerden daha çabuk serinler, buna rağmen, yazı Çamlıca'da geçirmiş olanlar, şehre dönmek için ayak sürürlerdi. Ayvaların, üzümlerin, muşmulaların arkası alınmadıkça, patlıcan ve hıyar turşuları kavanozların içine girip de ağızları bağlanmadıkça, narlar ağaçlardan toplanmadıkça hiç kimse yerinden kımıldanamazdı.
Hâsılı, o zamanlar, bu şehrin ahâlisinde tabiata, tabii güzelliklere karşı biraz daha incizâp vardı gibime geliyor. O devrin insanları geleneklere daha çok bağlı idiler. Taklitçilik, snoplluk bugünkü kadar içimize sokulmamıştı. Sayfiyeye, süs göstermek, lüks yarışına çıkmak, biri birine nispet vermek, birbirinden aşağı kalmamak kaygusıyla değil, düpedüz hava tebdili etmek, tabiatın nimetlerinden, güzelliklerinden faydalanmak için gidilirdi.

Çamlıca'nın Dili Olsa

İnsanların güzel vasıflarından biri de hercailik olsa gerektir. Aynı zamanda Âdem oğullarının zevk sahibi oldukları da laftan ibarettir. Her bakımdan güzel, asil, erdemli bir kadını bırakıp da, çok defa, hiç bir meziyeti olmayan herhangi bir şıllığın peşinden koşan onlar değil midir?

Geçenlerde, geçmiş günlere ait bir takım hatıraları canlandırmak, onlarla kendi kendime kalmanın bir kere daha zevkini tatmak istedim ve Çamlıca'ya gittim.

Orası dünyanın, şüphesiz, en ilâhî manzaralı noktalarından biridir. İstanbul, Çamlıca'dan bakılınca, daha güzel ve daha muhteşemdir. Boğaziçi daha manâlıdır. Her türlü duygular da, Çamlıca'da, insana başkalaşmış gibi gelir. Sevişmek için ideal dekor yine Çamlıca'dır.

Tevekkeli değil; duyguda ve ifadede inceliğe doğru adım atan Tanzimat edebiyatı ve Tanzimat edipleri, İstanbul semtlerinin hepsine Çamlıca'ya tercih etmişler, belki en güzel ilhamlarını, onun tepelerinden, İstanbul'a ve Boğaziçi'ne baka baka edinmişlerdi.

O devirde Çamlıca kübera yatağı idi. Havasının ve sularının mucizeli hassalarına kanmış büyük büyük şahsiyetler Bağlarbaşı'ndan Kısıklı'ya ve Çamlıca'ya kadar yer yer malikâneler kurmuşlardı. Gerçekten de o semtin âb u havası canlara can katacak kadar hafif ve latîf idi. En ağır hastalar orada şifa bulmasalar da ferahlıyor, ümide kavuşuyorlardı.

Sultan Mahmud bile, son günlerini, kızı Âdile Sultan'ın, Sarıkaya'daki köşkünde geçirmiş, hayata gözlerini orada yummuştu.

Yakın Osmanlı tarihinin ünlü vezirlerinden Suphi Paşa yazları Çamlıca'da geçirirdi. Tunuslu Mahmut Ayaz Paşa'nın uçsuz bucaksız malikânesi hâlâ oralarda Tunus bağı adile anılan koca bir semte alem olmuştur.

Genç Osmanlılar'ın hâmisi olarak tanıdığımız Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa da, Belediye bahçesinin karşısındaki yazlık sarayında, politika faaliyetinden zaman zaman dinlenmeğe gelirdi.

Hele Abdülaziz'in bina emini Altûnîzâde İsmail Paşa, camii ile, mektebi ile, çeşmesi ile koskoca bir mahalle kurmuştu. Yaz mevsimine rastlayan ramazanlarda, paşalar, beyefendiler güzel sesli hafızların mukabelesini dinlemeye ve teravih namazı kılmağa Altûnîzâde Camii'ne şitap ederlerdi.

Tanzimat edebiyatının üç mühim rüknü: Sezai, Hamit, Ekrem., gençlik heyecanlarının bir kısmını Çamlıca'da tattılar. Namık Kemal'in de, Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın köşkünde misafir kaldığı ve Çamlıca tepelerinden İstanbul'u uzun uzun seyredip içlendiği günler oldu.

Sergüzeşt, Küçük Şeyler, Araba Sevdası ve Cezmi'nin bazı parçalan Çamlıca'nın edebiyatımıza kazandırdığı cevherlerdir.

İstanbul'un o vakitki harem-selamlık hayatının sıkılığından bunalanlar için Çamlıca bir menfes olurdu. Mustafa Fazıl Paşa'nın teşebbüs ve himmeti ile açılan Belediye bahçesi, kadın erkek aşinalıklarına, âşıkane maceralara senelerce sahnelik etti. Yer müsaitti. Takip için yol uzundu. Gidişte ve gelişte arabalar birbirine sokulabiliyor, atbaşı beraber gidiliyor, âşikâne duyguları ifadeye fırsat bulunuyordu.

Haftada üç gün: Çarşamba, cuma, pazar., konak arabaları, kira paytonları, tenteli paraşollar, üç koldan, Üsküdar, Haydarpaşa ve Kadıköyü'nden, Mama ve Merdivenköy üzerinde

Uzunçayır'dan buraya akın ediyor, yaşmaklı, feraceli, maşlahlı, yeldirmeli kadın kalabalığı ile bunların vurgunlarını veya vurgun namzetlerini taşıyorlardı.
Çamlıca'nın heveslisi ve âşıkları arasında her sınıftan, her seviyeden, her yaşta kimseler vardı. O cennet gibi yerde bir gün geçirmeyi tekmil İstanbul felekten nasip almak addederdi.
Hava, su, tabiat güzelliği, manzara., halkı çeken sade bu değildi. Belediye bahçesini işletenler, oraya en meşhur saz takımını, en marifetli hokkabaz, cambaz ve sair hüner ehlini getirtmekte rağbet arttırmasını bilirlerdi. 1887 Paris sergisinde nam kazanmış, Cezayirli Beni-Zukzuk cambaz takımını İstanbullular Çamlıca Belediye bahçesinde seyretmişlerdi. Ve bir daha İstanbul'a öyle bir cambaz kumpanyasının gelmediğini babamızdan duyardık.
Çamlıca'nın bunlardan başka daha bin bir hususiyeti vardı. Bunları bir bir sayıp dökebilmek için Yahya Kemal kâbında bir şair, yahut ki Abdülhak Şinasi ayarında bir nâsir olmak gerekir.
Allah'ın birçok nimetlerini nasıl tepmek gafletini gösteriyorsak, Çamlıca'yı da git gide ihmal ederek nihayet kendi haline bıraktık, koyuverdik.
Öyle iken orası güzelliğinden ve asaletinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Azıcık himmetle, sosyal tarihimizin o zengin hazinesini yeniden kıymetlendirebiliriz.
Çamlıca'nın dili olsa, bize nakledeceği binlerce hâtıralardan başka, kendisine karşı göğerttiğimiz nankörlüğü yüzümüze vurmasından korkarım.

SABAHATTİN EYÜBOĞLU (1908-1973)

Orhan Veli Boğaziçinde
Orhan Veli (...)
Çocukken bir çifte kürek, bir arkadaş ve birkaç simitle Beykoz'dan Yeşilköy'e günü birlik gider gelirmiş. (...) Sevdiğini en çok belli ettiği şey kürek çekmek, denizde tek kızdığını gördüğüm şey de yağsız kürekti. (...)
Orhan'ın son yazı, bir akşam üstü Yaprak'la Beykoz'a doğrulduk. En cümbüşlü çocukluğu orda geçmiş, on senedir de uğramamış. Poyraz eni konu sertleşmişti, ama Beykoz Orhan'ın dediği gibi süt liman çıkmıştı. Dediği yerde patpatı susturduk. Orhan kürekte dalyanın telleri arasından, yağdan kıl çeker gibi geçtik, bir balıkçı kahvesinin önündeki perişan iskeleye yanaşıverdik. Orhan eski ahbaplarını dün bırakmış gibi aramaya çıktı ve kendi yaşında, güler yüzlü bir balıkçı ile döndü. Çapariye var mıyız, dedi. Takım taklavat, kumanya düzüldü. Çaparide iki çocukluk arkadaşı dertleştiler. Balıkçı ilkte mi, ortada mı, unuttum, Orhan'la okumuş. Babası ölünce bırakmış. "Biz güya okuduk" dedi Or-

han, "ama bir baltaya sap olmadık". "Yoo, meşhur adam olmuşun. Gazetelerde okuyoruz. Kahvede şiirlerini ezber bilenler de oluyor." Halk arasında adı geçmek Orhan'ı en fazla gıdıklayan havadislerdendi. İki patlamayı pek aşmayan açık ve seçik kahkahası, o zaman kıvamını bulurdu. Şöhret düşkünlüğü vardı, var olmasına fakat marazı, sinsi, kıskanç tarafı olmayan bu düşkünlük ona kahverengi ceketi, ne yapsa düzgün duran yakası gibi yakışırdı. Balıkçıya hangi şiirlerini duyduğunu sormamıza kalmadı, çapari canlandı. Bir anda kayığın içi bembeyaz çırpıntılarla doldu. Orhan'ın yazı yazarken her harfin hakkını veren uzun ve yavaş parmakları balıkları çapari salkımından koparırken aynı telaşsız, kayıtsız, rahat zariflikleri içindeydiler. Ellerimiz pul pul; balıkçıdan, buluşmamız kadar edebiyatsız bayağı lâfsız ayrıldık. Ne Beykoz'u, ne balıkçıyı, ne balıkları, ne de o bitmeyesi akşamı kendilerinden başka bir şeye benzetmeden, Orhan'ın sayesinde dünyayı biraz da bizim bilerek Boğaz'a açıldık. (...)

M. ORHAN OKAY

İstanbul 'Un Orta Yeri

Eski bir inanışa göre Şehzadebaşı Camii'nin dış avlusunda, ana caddeye bakan dış duvarların hemen arkasındaki mermer sütun, İstanbul'un tam ortasını göstermekte imiş. Bu inanış ne zamandan beri vardır ve hangi ölçüye göre şehrin ortasıdır, bilmiyorum. Bana bir ucu Bizans'a kadar uzanan bir telakki gibi geliyor. Evvela, buradan geçen caddenin, yani Edirne Kapısı'ndan başlayarak şimdiki Fevzi Paşa, Beyazıt, Divanyolu'ndan Sultanahmed'e, yani Hipodrom'a, böylece Ahırkapı taraflarında Marmara surlarına kadar uzanan yolun, Bizans'ın da en önemli, belki tek ana yolu olduğu bilinmektedir. Bizans'ın, daha sonra Osmanlı'nın o ana yolu, Edirnekapı'dan hareketle sağ tarafı Marmara'ya, sol tarafı da Haliç'e eğimli olan ve ufak tefek iniş-yokuşları dikkate alınmazsa daima bir sırt üzerinde mütehakkim bir kral yolu, bir güzergâh-ı hümayun olma vasfını uzun asırlar korumuştur. Şimdilerde tarihî yarımada denilen yerleşme bölgesinin, İstanbul'un bütün Rumeli yakasını değil, sadece Haliç'le Marmara arasındaki parçayı içine aldığını belirtmek gerekir. Yani asıl İstanbul, eski tabiriyle söyleyeyim, nefs-i İstanbul, kuzeyden Haliç kıyılarıyla sınırlıydı.

Bahsettiğim sırt üzerinde batıdan doğuya doğru şehri kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölen bu uzun yolun ortaları galiba Şehzadebaşı'ndaki o mermer sütuna rast geliyor olmalıdır. Diğer taraftan yine aynı noktanın güneyde, Marmara kıyısında Kumkapı, kuzeyde Haliç kıyısında Zindankapı taraflarında bir yere kadar olan mesafenin de ortalarına geldiğini tahmin ediyorum. Daha sağlıklı ölçümler yapılabilir. Böylece Şehzadebaşı sütunu merkez ol-

mak üzere, bir kilometre civarındaki çapıyla büyükçe bir dairenin, hem Bizans'ta, hem de Osmanlı'da şehrin çekirdek nüfusunu, önemli iş ve ikamet merkezlerini ihtiva ettiğini düşünmek o kadar zor olmuyor. Bugün de izleri, kalıntıları görülen, hatıralarda okunan, bir kısmı hâlâ ayakta Bizans yapıları, Bozdoğan (Valensiya) Kemeri, Kıztaşı (Markianos sütunu), cami, türbe, çeşme, mezarlık, tekke ve sivil mimarinin en güzel örnekleri olan büyük konaklar ve evler bu dairenin içinde yer almaktaydı. Osmanlı'nın son zamanlarında yüksek bürokratlarla beraber ulema, şeyh, tüccar ve orta halli esnafın da ikamet ettiği bir mekândı. Şehzadebaşı'ndaki, bahsettiğim o mermer sütunun bulunduğu yerin iki yüz metre kadar ilerisine doğru olan yol, hemen herkesin dilinde dolaşan meşhur "Direkler Arası"dır. Benim çocukluğumda, 1940'lı yıllarda "direkler"i kalmamıştı, şimdi "arası" bile yok. O zaman, bugünküne kıyasla epey dar bir caddeydi. 1950'lerden sonraki imar yıkımında yolun, Şehzadebaşı ve İbrahim Paşa camileri ve hazîrelerinin bulunduğu sol tarafına dokunulmamış, sağ taraf en az eski yol kadar genişletilmiştir. Eski dar caddeden otomobil trafiğinin, hele otobüslerin pek az olduğu yıllarda, önce kırmızı-beyaz, sonra yeşil-beyaz tabelalı Edirnekapı-Bahçekapı tramvayları, Fatih'ten sonra da Fatih-Harbiye (Peyami Safa'ya rahmet olsun), Beşiktaş Fatih tramvayları gidip gelirdi.

Direkler arasının bir eğlence mahalli olması herhalde ondokuzuncu yüzyıl başlarına tesadüf etmelidir. Hacı Reşid'inki gibi edebiyat çevrelerini teşkil eden kahvehanelerin, daha sonraları Darüttalim-i Musikî gibi konservatuvar seviyesinde klâsik musikî meclisleri oluşturan mekânların yanında, karagöz, kukla ve ortaoyunundan en pespaye kantolara varıncaya kadar eğlence yerleri bu caddenin iki tarafında bulunurmuş.

1940'lı yıllarda artık bunların hemen hepsi kaybolmuş, onların yerini sinemalar almıştı. Yolun sağ tarafında, epey eski birer geçmişi olan Millî, Hilâl ve Ferah sinemaları vardı. Ferah'ta bazen tiyatro da oynardı. Bir defasında trapez gösterileri yapan yabancı bir grubu seyrettiğimi hatırlıyorum. Aynı sırada Ertuğrul Sadi Tek Tiyatrosu'nda da vodvil, operet gibi hafif müzikal komedilerin oynandığını ilân eden afişler gözümün önüne geliyor. Caddenin solunda ise Turan Tiyatrosu vardı. Koltuğu, iki kat balkonu ve locaları ile hatırımda bayağı gösterişli bir tiyatro olarak kaldı. Naşid'i orada birkaç defa seyrettim. Çok değişik makyaj ve kıyafetlerle sahneye çıkar, onun gelişiyle beraber, seyirciler bir alkış koparır, aynı zamanda izahı zor bir şekilde âdeta kahkaha krizine tutulurlardı. Epeyce uzun olan bu seanslarda bir tiyatro oyunuyla beraber kanto, ince saz, illüzyon gibi gösterilere de yer veriliyordu. Çok defa komedi olan oyunları arasında bir defa da Sefiller'i seyrettiğimi hatırlıyorum. Aklımda kalan tek sahne jandarmalar arasında getirilen Jan Valjan'ın çuvalından parlak gümüş takımların şangırtıyla sahneye dökülmesi ve piskopos Monsenyör Miryel'in bunları Jan Valjan'a kendisinin hediye ettiğin söyleyerek geri vermesi.

Turan Tiyatrosu'nda bir defa da Hafız Burhan'ı dinledim. Herhalde 1941 veya 1942 yıllarında olmalı. O sıralarda alafranga bir özenti ile Türk tenoru diye dillere destan olan Hafız Burhan, bana çok yuvarlak ve kıpkırmızı görünen çehresi, epey şişman ve iri gövdesi ile, iki şarkı arasında, sahnenin hemen ortasına konulmuş bir sandalyeye oturmak zorunda kalıyor, ayakta şarkı söylerken de sandalyenin arkalığına tutunuyordu. Belki de ayakta durmasını zorlaştıran, şişmanlığının dışında başka bir rahatsızlığı vardı. Hafız Burhan

o akşam şarkıdan çok, o yıllarda yaygın bir moda gibi olan gazeller okudu. Sonraki bilgilerimle hafızamı toparlayarak bu gazellerden okuduğu ikisini hatırlıyorum. Biri "Uyu ey tıfl-ı melekşânım uyu" diye başlayan bir ninni idi. Diğeri de Osman Şems Efendi'nin "Gözü dünya mı görür aşık-ı dîdar olanın" diye başlayan tahmisinin bir bendi. Hafız Burhan'ın, mikrofon kullanılmayan o koca binayı dolduran tiz ve yüksek bir sesi vardı.

Birkaç yıl sonra Turan Tiyatrosu da sinema oldu. O yıllarda sinemalarda bir seansta iki film oynanırken, Şehzadebaşı sinemalarında üç film birden oynar, özellikle Cumartesi ve Pazar günleri kapı önündeki yemişçilerden iki yüz eli gram kabak çekirdeği alan askerler, öğrenciler başı-sonu olmayan bu seanslarda çoğu kovboy, polisiye, macera ve komedi filmlerinin çekirdek çıtırtıları arasında, zaman zaman kahramanları alkışlayarak, yuhalayarak, ıslıklayarak seyrederlerdi. Bir süre sonra Şehzade Camii'nin karşısındaki Çinili Fırın'ın yanında bir sinema daha açıldı. Yeni Sinema'da daha şık, daha kaliteli filmler oynatıldığından seyircisi de farklılaştı.

O yıllarda burası gibi çok sayıda sineması olan bir de Beyoğlu vardı. Diğer semtlerdeki sinemalar dağınık ve tek-tüktü. Orhan Veli'nin "İstanbul'un orta yeri sinema" mısraı'nı okuyan Anadolulu gurbet delikanlısının anlattığı, herhalde Şehzadebaşı semti olmalıdır. Zaten İstanbul'un orta yeri de burası değil mi?

Bir başka İstanbul, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2002, s.193-197

Prof. Dr. İskender Pala

İstanbul: Dizelerin ve Cümlelerin Müstesna Şehri

Prof. Dr. İskender Pala

1958'de Uşak'ta doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi (1979). Divan Edebiyatı dalında doktor (1983), doçent (1993) ve profesör oldu (1998). Çeşitli ansiklopedi ve dergilerde bilimsel, kültürel ve edebi makaleler yayınladı. Ortaokul ve Liseler için Türkçe ve Edebiyat ders kitapları yazdı. Osmanlı denizcilik tarihiyle ilgili araştırmalarda bulundu ve bir kısmını kitaplaştırdı. Özellikle Divan Edebiyatı alanındaki çalışmalarıyla dikkat çekti ve geniş kitlelerce "Divan şiirini sevdiren adam" olarak tanındı. Halen Uşak Üniversitesi ve İstanbul Kültür Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde akademik görevlerini sürdürmekte ve bir gazetede haftalık kültür-edebiyat yazıları kaleme almaktadır. Evli ve üç çocuk babası olan İskender Pala Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü ile Türkiye Yazarlar Birliği Dil Ödülü (1989) ile AKDTYK Türk Dil Kurumu Büyük Ödülü'nü (1990), Şâirlerin Dilinden adlı kitabı ile Türkiye Yazarlar Birliği İnceleme Ödülü'nü (1996), bilime katkılarından dolayı Uşak Halk Kahramanı Ödülü'nü (2001), TDK Türkçeyi En güzel Kullanan Yazar Ödülü'nü (2003) aldı. Babilde Ölüm İstanbul'da Aşk ve Katre-i Matem adlı romanları yüzbinlerce sattı ve adı Türk Patent Enstitüsü tarafından marka olmakla ödüllendirildi (2009).

Ders kitapları dışında yayınlanmış eserlerinden bazıları şunlardır:
Şah&Sultan, İstanbul 2010; İki Darbe Arasında, İstanbul 2010, Katre-i Matem, İstanbul 2009; Dört Güzeller, İstanbul 2008; Aşkname, İstanbul 2007; Babilde Ölüm İstanbul'da Aşk, İstanbul 2004; Efsane Güzeller, İstanbul, 2002, Tavan Arası, İstanbul, 2002, Kahve Molası, İstanbul, 2002, Gözgü, İstanbul, 2002, Gül Şiirleri, İstanbul, 2002, ...Ve Gazel Yeniden, İstanbul 2001, İki Dirhem Bir Çekirdek, İstanbul, 2000, Âyine, İstanbul 2000, Âh Mine'l Aşk, İstanbul 1999, Ata Sözleri, İstanbul 1999, Fatih Sultan Mehmet: Şair Avnî Divanı, İstanbul 1999, Yunus Emre, İstanbul 1999, Bakî, (XVI. yy. monografi), İstanbul 1998, Divan Edebiyatında Aşina Güzeller, İstanbul 1998, Kudemanın Kırk Atlısı: Tarih ve Edebiyat Biyografileri, İstanbul 1998, Leyla ile Mecnun, (yeniden yorumlama), İstanbul 1998, Şiirler, Şairler ve Meclisler, İstanbul 1997, Şi'r-i Kadim: Divan Edebiyatı Şiir Şerhleri, İstanbul 1997, Divan Edebiyatı, İstanbul 1996, Şairlerin Dilinden, İstanbul 1996, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara 1995, Divan Edebiyatında Müstesna Güzeller, İstanbul 1995, Gazavat-ı Hayrettin Paşa, (müşterek), İstanbul 1995, Kronolojik Divan Şiiri Antolojisi, Ankara 1995, Osmanlı Bahriyesi'nin Mazisi, (resim albümü), İstanbul 1995, Türk Düğmeciliği ve Bahriye Düğmeleri, İstanbul 1995, Güldeste: Edebiyat Şaka ve Nükteleri, Ankara 1993, Aşki ve Divanından Örnekler, Ankara 1988, Türk Dil Bilgisi ve Kompozisyon, İstanbul 1987.

Başlıklar

Giriş *186*
Klasik Edebiyatta İstanbul *187*
Halk Edebiyatında İstanbul *223*
Yeni Türk Edebiyatında İstanbul *227*
Roman ve Hikaye *227*
Modern Şiirde *229*
Hatıralar ve Denemelerde *230*
Antoloji *230*
Kaynakça *232*

Giriş

Şehirler, genellikle çehrelerini biz fark etmeden değiştirirler. Sanki bir el, biz uykudayken, küçük bir zaman aralığında başkalaştırır onları, yahut onlar başkalaşırken biz derin uykulara dalarız. Eski şehirlerin değiştiğini daha ziyade yazarların bize bıraktıkları satırlardan takip ederiz. Tıpkı İstanbul'dan alıp götürülen köşkü, yalıyı, sarayı ve silip süpüren binlerce zarif hatırayı okuduğumuz kitaplar gibi. Yazarlar ki şehre bakarken onu bir faninin kalbinden daha önemli tutarlar ve oranın anılarını saklamak için divitlerini tekrar tekrar yontarlar.

Sevdiğim şehri anlatan bir kitap okumayı ne çok isterdim. Bitmese bu kitap, cümleleri resim olsa, renk ve ışık olsa; duyguları ve hatıraları anlatsa uzun uzadıya, sonra iman ve aşk olsa kompozisyonunda ve binyılları özetleyen taşlarına dokunabilsem harflerince.

Şehir yazar için bir lisandır, asırlar boyu uzak/yakın vatanlardan derlenmiş. Onlar süzer şehrin mânâlarını ve nazeninler diline düşürürler. İçindeyken fark edilemeyen güzellikleri, onlar anlatınca hasretlik başlar ve ağlanır bir kelimeye hasret. Sonra şehir size, atanız olduğunu hissettirerek gelir.

Şehir destandır bazen ve bazen menkıbe. Bir roman olur bazen, bazen bir hikâye. Şehir yazarların dilinde kelimedir, cümledir, paragraf veya sayfadır. Ama İstanbul!.. Ama İstanbul!.. İstanbul yazarlar için bir ilhamdır, aşktır. Akışkan tarihin epik ve lirik sayfaları okunur onun çehresinden... İstanbul, sakinleriyle konuşur, sakinler konuşurken İstanbul'u. Güzellemeden ziyade mersiye yazılmıştır alnına ve her burcuna bir tarih düşürülmüştür eski sevdalardan... Tanrı sanatıyla işlenip fâtihlerce tezhiplenmiştir. Hercaî gezginlerin çalıntı zamanlarında mermere vurmuştur aksi, ipek ipek; avizelerden yayılır vefası ışık ışık. Tapınaklar, kümbetler, burçlar ve surlarla minareler ve şerefli kubbeler şehri.. İmanı mimarî ile ölçen, gülüşüne sözcükler açılan şehirdir o. Sonra çiçekler şehri, ışıklar ve sular şehridir… Estetik iklimlerine düşen son cemrenin bereketiyle cumbalar, cihannümalar, kameriyeler... Depremler ve yangınlar... Hele nasıl diyeyim,

> *Bu şehr-i Sitanbul ki bî-misl ü bahâdır*
> *Bir sengîne yekpâre Acem mülkü fedâdır*
> *Hele şu İstanbul şehri yok mu; eşi benzeri bulunmayan o şehir… Bir tek taşına bütün diğer ülkeler feda olsun!..*

Yahya Kemal *"İstanbul'da çok zaman yaşamış, yaşadıkça birçok semtleri sevmiş, sevdikçe onları zamanın derinliğine doğru enine boyuna öğrenmiş bir insan, yaşı ilerledikçe öğrendikleriyle o kadar dolar ki, bu şehrin, sonu gelmez güzellikleri olduğuna inanır."* diyor *Aziz İstanbul*'da (1974; s.75). Gerçektir, İstanbul'da uzun süre kalanların duygusudur bu; ve o ihtişam karşısında belki de bir sanatkârın kendini kaybetme kaygusu. Şiir olan, roman olan, deneme ve öykü olan bir kaygu. Ta Roma'dan, Bizans'tan bu yana trajedileri ve kahkahaları biriktiren yekpare bir şaheser.

Bizanslı şair

"akşama doğru yaklaş adım adım
yolunu bekleyene ölüme"

der. Müslüman kimliği kazanmasından önceki devirlerde Türk halk edebiyatı onu ya bir ticarî merkez yahut "küffâr ili" olarak anar. Dede Korkut hikâyeleri. Battal Gazi destanları ve *Saltuknâme'de* İstanbul, hikâye kahramanlarının maceralı seyahatleri yahut Hz. Peygamberin fetih müjdesi olan hadisi doğrultusundaki ülküleri çerçevesinde ele alınır. Akşemseddin'in *Menâkıb-ı Tuhfetü'l-uşşâk* adlı mesnevisinde de konu yine İstanbul'un halk edebiyatı geleneğini devam ettirir tarzda yer alır.

Klasik Edebiyatta İstanbul

Doğu milletleri gönül diliyle konuşur, gönlünce hareket ederler. Türkler İstanbul'u fethedince şehrin şiirsel güzellikleri görünür olmuş ve sayısız şiir İstanbul adıyla taçlanmıştır. İstanbul şiirlere konu olmaya başladıktan sonra şiirin mi, yoksa şehrin mi güzel olduğu daima tartışılmıştır. Osmanlı edebiyatı şiir ağırlıklı bir edebiyat olduğu için de şiir ile şehir birbirine çok yakışmış, şairler, şekeri suda eritir gibi yalın, ama o derece lezzetli hayaller ile yüzyıllar boyunca şehri anlatıp durmuşlardır. Belki de bu yüzden İstanbul, her çağda olduğu gibi Osmanlı döneminde de edebiyat ortamının tam merkezi olmuştur. Edip ve şairlerin daha ziyade İstanbul'da toplanmaları, edebiyat muhitlerinin burada kümelenmesi bir yana bu şehir her çağda kendisiyle ilgili kitaplar ve edebi eserler yazacak sanatkârları yetiştirmiştir.

Her sanatkâr kendi çağına ve çevresine karşı duyarlılık gösterir. İstanbul bu bakımdan, pek az coğrafyaya nasip olan tabii güzelliği ve çeşitli manzaralarıyla ya-

zar ve şairlerin dikkatini çekmiş daha fetihten itibaren Türk-İslâm zevkinin mekan fikrini üzerinde taşımıştır. Yeni medeniyetle birlikte kazandığı yeni çehre, bu çehrenin maddî öğelerini oluşturan mimarinin ortaya koyduğu muhteşem saraylar, yalılar, mâbetler, medreseler, bağlar bahçeler vb. mekân özellikleri de şehrin şiire yansımasını zenginleştirmiştir. Fetihten itibaren İstanbul için söylenen şiirlerde asırlar boyunca kademe kademe bir artış kendini gösterir.

Bu tür edebî mahsuller fetihten itibaren rolünü divan edebiyatına devretmiş ve İstanbul, divan edebiyatının hem merkezi hem de ilham kaynaklarının belli başlılarından birini oluşturmuş, böylece şehri konu alan on iki adet müstakil şehrengiz kaleme alınmıştır (Levend, s. 67). Şehrengiz, şehrin güzellikleriyle birlikte zarif insanlarını ve yaşanılan sosyal hayatı konu alan manzum eserlerin genel adıdır. Osmanlı şairleri pek çok şehir hakkında şehrengiz yazmışlardır, ancak hepsinin içinde İstanbul'u konu alanlar fevkalade sanatlı eserler olarak karşımıza çıkar. Şehrengizlerin dışında bazı aşk mesnevilerinde de şehrin değişik cephelerini, insan, toplum, hayat ve tabiat özelliklerini anlatan bölümlere yer verilmiştir. Klasik Türk edebiyatının asırlar boyunca bütün şiir birikimini ihtiva eden yüz-

İMPARATOR IULIANUS (MS 300 - 400)
İmparator Iulianus ya da dönme Iulianus, 361-363 yılları arasında Roma İmparatoru oldu. Büyük Konstantinos'un yeğeniydi. Bir Hıristiyan olarak yetiştirilmesine karşın, bu inancı reddederek Pagan inanışlarını ve geleneklerini canlandırmaya çalıştı. Yaşamını Lutesya (Paris), İstanbul ve kendine merkez seçtiği Antakya'da geçirdi. Perslerle yapılan bir savaşta ölen Iulianus, iki yıl gibi kısa bir süre imparator olabildi. Usta bir yazar ve felsefeciydi. Ardında çok sayıda mektup, felsefe yazısı ve az sayıda da şiir bıraktı.

KONSTANTİNOPOLİS'TE BİR KİLİSE ORGU ÜSTÜNE 1

Ne tuhaf şu gördüğüm kamışlar!
Başka bir toprak yetiştirmiş olmalı,
belki bir tunç tarlası, doğurmuş
büyütmüş bu yabanıl kavalları.
Havadaki yel değil onları öttüren,
Aiolos'un tulumuna benzer
bir boğa gönünden, deli bir rüzgâr
esip yollar açıyor kendine
oyuk kamışların kökleri dibinden,
ünlü bir çalgıcı, ayakta durmuş,
çevik parmaklarını gezdiriyor,
borulara ses veren tuşların üstünde
ve parmakların küçük sıçramalarından,
ne tuhaf! Tatlı ezgiler doğuyor önümüzde.

lerce divan, mesnevi ve diğer eserlerinde, her zaman ismi anılmasa da İstanbul'a dair olduğu anlaşılan hayat sahneleriyle dolu beyitlerin sıkça yer alması, şehrin edebiyata yansıması konusundaki tespitlere sınır çizmeyi zorlaştırır. Pek çok şair, divan şiirinin çerçevesinden taşmadan yaşadığı devrin zevk ve eğlencelerini, gezinti yerlerini, sosyal yapısını, mimarisini, yangın, deprem gibi âfetlerini, mevsimlerini ve belirli günlerini, gelenek ve göreneklerini, atasözü ve deyimlerini, bayram ve düğünlerini, çarşı ve pazarlarını, mahalle ve semtlerini, edebiyat ve tasavvuf muhitlerini, bir kültür, sanat, devlet ve medeniyet merkezi olarak topyekün İstanbul'u mısralarında sanatkârane bir üslûpta işlemiştir.

Klasik Türk edebiyatı şairi, içinde yaşadığı şehirle olan alâkasını bilgi vermek arzusu olmasa da bir sanat ve üslûp süsü olarak şiirine yansıtmaktan uzak kalamamıştır. Böylece fırsat düştükçe kafiye, redif, edebî sanatlar ve muhtevada şehre ait bir özelliği zikrediveren şair aslında yaşadığı çağa ait, fakat zamanla bir belge niteliği de kazanacak olan, başka kaynaklarda pek rastlanmayacak cinsten birtakım tarihî olgu ve bilgileri kayda geçirmiş oluyordu. Bu açıdan bakıldığında İstanbul biraz da şairlerin bu tür mısralarıyla ölümsüzlük kazanmıştır denile-

LEONTIOS (MS VI. YY)
Leontios Skolastikos, VI. yüzyılda yaşamış Büyük Bizans ozanlarındandır. Agathias seçkisinde yer almıştır ve Mabeyinci Pavlos'un bir şiirinde ölümüne ağıt yakılan Leontios'la aynı kişidir. Bu şiire bakılırsa İstanbul'a başka bir yerden gelmiş ve genç yaşta yaşamını yitirmiştir. Kaynağı bilinmeyen takma adı *Minotauros*'tur.

BYZANTİON'DA BİR EV
Bir yanım Zeuxippos, o güzel hamam
bir yanım yarış ve ödül meydanı, Hippodrom,
gösterileri seyredip birinde,
birinde yıkandıktan sonra güzelce
gel dinlen burada, soframda yemek ye,
sonra dön Stadion'a, vaktin gelince
akşama doğru, yaklaş adım adım
yolunu bekleyen ölüme.

bilir. Okuyucu bazen cenge çıkan bir ordunun coşkusunu, bazen tebdil gezen bir sultanın halk üzerindeki psikolojik etkisini, bazen bir düğün veya zafer sevincini, bazen de bir felâket veya isyan hüznünü bu şiirler vasıtasıyla hissedebilir. Fetih askerlerini cenge hazırlayan etkiyi anlamak, Osman Gazi'ye atfedilen,

"İstanbul'u aç gülzâr yap"

mısralarında ifade edilen ideali hesaba katmadan eksik kalacaktır. Fetih günlerinin ardından Karamanlı Aynî'nin *Câmiu'n-nezâir adlı eserde* kayıtlı,

"Revnakı bu kâinatın şehr-i Kostantin'dedir"

diye devam eden murabbaı, İstanbul'un o günkü konumunu zihinlerde birçok arşiv belgesinden daha canlı olarak şekillendirir. Hevâî'nin, "Gece çorbası çıkar bir belli kapı kalmamış" mısraında İstanbul'un sosyal durumu,

AYNÎ (XV. YY)

Hakkındaki bilgiler Karaman Beyi Kasım adına düzenlediği *Divan*'ına dayanır. Kasım Bey ile Konya'da vali olarak bulunan Cem Sultan'ın meclislerinde bulundu. İstanbul'un fethiyle ilgili şiiri onu döneminin tanınmış şairleri arasına dahil etmiştir. Kimi şiirlerinde yaşadığı döneme ilişkin siyasi bilgiler yer alır.

İSTANBUL'UN FETHİ NEDENİYLE

Şehr-i âzam kim binâsı gerçi ma'ü tıyndedür
Ya anun üstündedür cennet yahud altındadur
Bu haber kim söylenür hem zâhir ü bâtındadur
Revnakı bu kâ'inâtun şehr-i Konstantindedür

Ger sala Sultan Muhammed Zülfikâr-ı Hayderî
Misl-i Hayberdür güşâd îde bu yedî kişverî
Dir melekler nutka geldikce felekler dilberî
Revnakı bu kâ'inâtun şehr-i Konstantindedür

Misl-i dünyâdur anın içindekî camileri
Zeyn olur hem cum'a gün huffâz ile mahfilleri
Gûşe ber gûşe pür olmuşdur cihan hâmilleri
Revnakı bu kâ'inâtun şehr-i Konstantindedür

İki âlem görmeği fikr ider isen cân ile
Var Kalâtâ şehrine deryâyı geç seyrân ile
Bâde vir de ömrü nuş it bâde-i hûban ile
Revnakı bu kâ'inâtun şehr-i Konstantindedür

Şûle saldıkça zemin üstüne mâh-ı encümen
Nerkis-i ra'nâ biter hâk üzre her gûşe çemen
Dir zebân-i cân ile sorsan bu güftârı çü men
Revnakı bu kâ'inâtun şehr-i Konstantindedür

Feth idüb Sultan Muhammed anda çün câ eyledi
Kâr-i âlîler yapub firdevs-i a'lâ eyledi
Değmemiş ey Aynî pür gılman ü havrâ eyledi
Revnakı bu kâ'inâtun şehr-i Konstantindedür

"Geçilmez oldu yoldan
Sulu çamur gördün mü
Sokakları sel aldı
Böyle yağmur gördün mü"

mısralarında ise yağmuru, çamuru, yolu ve sokağı başka tarihî kaynaklarda bulunamayacak tarzda canlı bir şekilde yansıtılmaktadır. Bugün Boğaziçi yahut Haliç'in tarihî coğrafyası hakkında verilecek her hüküm klasik şairlerin mısralarına muhtaçtır. Nedim'in,

"Seyr-i Sa'dâbâd'ı sen bir kerre ıyd olsun da gör"

şarkısındaki coşkuyu tanımadan Kâğıthane'yi,

"Vâsıf binelim kayığa İstinye koyundan
Sâgar çekerek şevk ile Kandilli suyundan"

AVNÎ (Edirne, 30 Mart 1431 - İstanbul, 3 Mayıs 1481)
Fatih Sultan Mehmed, 1443'te Manisa sancakbeyliğine gönderildi. Kardeşi Alâeddin Çelebi'nin aynı yıl ölmesiyle tahtın vârisi oldu. 10 Şubat 1451'de babasının ölümüyle Edirne'ye gelerek 19 Şubat'ta tahta oturdu. İstanbul'u alarak Bizans İmparatorluğu'nu tarihten silmeyi düşünen II. Mehmed, bu düşünü 29 Mayıs 1453'te gerçekleştirdi, kendine "Fâtih-i Kostantiniyye", devlete de imparatorluk unvanını kazandırdı. 1481 baharında sefer için orduyla birlikte İstanbul'dan ayrıldı. Padişah, Maltepe'de hastalanarak hayata veda etti. Divanı ve şiirleri, *Fatih Divanı* (1944), *Fatih'in Şiirleri* (1946), *Fatih ve Şiirleri* (1959) adlarıyla yayımlandı.

GAZEL

Bir güneş yüzlü melek gördüm ki âlem mâhıdur
Ol kara sünbülleri âşıklarınun âhıdur

Kareler giymiş meh-i tâbân gibi ol serv-i nâz
Mülk-i efrengün meğer kim hüsn içinde şâhıdur

Ukde-i zünnârına her kimse kim dil bağlamaz
Ehl-i îmân olmaz ol âşıklarun güm-râhıdur

Gamzesi öldürdügine lebleri cânlar virür
Var ise ol rûh-bahşun dîn-i Îsâ râhıdur

Avnîyâ kılma gümân kim sana râm ola nigâr
Sen İstanbul şâhısın ol Kalâtâ şâhıdur

beytini okumadan Boğaziçi'nin mehtap âlemlerini anlamak zordur. Divanlarda yer alan pek çok methiye, kasriyye, bahâriyye, tarih kıtası vb. manzumelerde İstanbul'un adı anılmasa da mutlaka bir dönemi, bir vasfı, bir mekânı hemen kendini göstermektedir.

Bir şitâiyye kasidesinde (kış manzumesi) şiirin yazıldığı yılın İstanbul'una dair kış tasvirleri, bir ıydiyede (bayram şiiri) kutlanan bayramın sosyal tarafı, bir methiyede artık tarih olmuş kişilerin şahsiyetleriyle ilgili önemli ipuçları her zaman bulunacaktır.

İstanbul'un Türk şiirinde anılması, fetihten sonra Osmanlı'nın büyük devlet özelliği kazandığı XV. yüzyıl ile başlar. Daha önce Germiyan, Bursa ve Edirne saraylа-

NÂBÎ (Urfa, 1642 - 12 Nisan 1712)
Yusuf Nâbî, yirmili yaşlarda İstanbul'a geldi. Musahip Mustafa Paşa'nın önce divan kâtibi, hacca gidip döndükten sonra (1678) ise kethüdası oldu. Paşa ölünce Halep'e gidip evlendi. 25 yıl kadar kaldığı Halep'te en önemli eseri sayılan *Hayriyye*'yi ve *Hayrâbâd*'ı yazdı. Divanını düzenledi. 1710 yılında Baltacı Mehmed Paşa onu İstanbul'a götürdü. Darphane emini, başmukabeleci oldu. İstanbul'da öldü. Diğer eserleri: *Tuhfetü'l Haremeyn*, *Sûr-name.*

HAYRİYYE'den "DER BEYÂN-I ŞEREF-İ İSTANBUL"

Eymeh-i nûr-dih-i çerh-i ümîd
Peder-i pirün iden rûzını îd

İlm ile ma'rifete cây-i kabûl
Olmaz illâki meğer İstanbûl

Olmağa mîve-hor-ı bâğ-ı hüner
Olmağa şehr-i Sıtanbûl kadar

İtsin İstanbul'u Allah ma'mûr
Andadır cümle me'âlî-i umûr

Mevlid ü menşe-i ashâb-ı himem
Terbiyet-hâne-i esnâf-ı ümem

Ne kadar var ise ashâb-ı kemâl
Heb Sıtanbul'da bulur istikbâl

Her kemâl anda bulur mi'yârın
Her hüner anda görür mikdârın

Andadur mertebe-î izz ü şeref
Gayrı yerlerde bulur ömr telef

Heb revâcını bulur bî-teşvîş
Zayi' olmaz hüner anda kem ü bîş

Bulunur câh ü menâsıb anda
Turuk u kat'-ı merâtib anda

Ne kadar âlemi devr itse sipihr
Bulmaz İstanbul'a benzer bir şehr

Hüsn ile görmek ile müstesnâ
Anı ağûşuna çekmiş deryâ

rında teşekkül etmeye başlayan Türk şiiri fetihle birlikte yeni bir kimlik kazanırken İstanbul'da karşılaşılan yabancı unsurların etkisinde göz alıcı bir üslûba bürünüp hayatın tadını çıkarma felsefesi ve yaşama sevinciyle tanışır. Fâtih Sultan Mehmed'in,

"Bağlamaz firdevse gönlünü Galata'yı gören
Kâfir olur ey müselmanlar o tersâyı gören"

mısralarıyla başlayan gazeli şehirdeki gayrimüslim yaşayış tarzının ileride Türk seciyesini nasıl etkileyeceğinin habercisi sayılabilir. Fâtih'in vezirlerinden olan asrın büyük şairi Ahmed Paşa, Topkapı Sarayı hakkındaki kasidesinde buranın inşa tarihini de söyler:

Ne kadar var ise aksâm-ı hüner
Heb Sıtanbul'da bulur revnak ü fer

Nakş ü tasvir ü hutût ü tezhîb
Heb Sıtanbul'da bulur zînet ü zîb

Mâ-hasal cümle sınâ'ât ü hiref
Heb Sıtanbul'da bulur izz ü şeref

Dahi vardır nice envâ-ı hüner
Taşrada nâmını da bilmezler

Ne bilür hânedekin hâric-i dâr
Ne bilür lüccedekin ehl-i kenâr

Bî-kusûr anda müheyyâdır heb
Nağme vü mûsiki ve ehl-i tareb

Andadur ka'ide-î remy-i sihâm
Andadur seng-nişânî-i benâm

Gayri dursun nedir ol zevk u safâ
K'olasın tâir-i rûy-i deryâ

İttika eyleyesin bâline
Bakasın âyine-î sîmîne

Olasın pâre-i bâd ile vezân
İdesin bir nice şehri seyrân

Olub âsûde-rev-î dûş-i hevâ
Gezesin âlemi bî-minnet-i pâ

Biri bîrîne olub âyine-vâr
Eylemiş cümleyi yem zîb-i kenâr

Binesin tahta Süleymân-âsâ
Ola hükmünde hevâ vü deryâ

Olmuş üstünde kayık vakf-ı şitâb
Bâdbândan kanad açmış mürgâb

Hüsn-i sûrîsine gâyet yokdur
Anı medh itmeğe hâcet yokdur

Ayasofîyye hod u'cûbe-i dehr
Kubbesî sâmin-i ecrâm-ı sipîhr
...

"Bünyâd-ı sarayına budur ahsen-i târîh
Kim ede mübarek tapunu hayy ü tüvânâ" (861/1457)

Aynı dönemde Hamîdî'nin Sarây-ı Atîk-i Âmire ile İstanbul'un hamam ve bahçelerini anlattığı bir kasidesi vardır. Yine bu yüzyılın sonlarında Tâcîzâde Cafer Çelebi tarafından, İstanbul'u dikkate değer bir mekân duygusu ve şehir kimliğiyle ele almış ilk eser olan *Hevesnâme* nazmedilmiştir. Eser genel bir İstanbul tanıtımı ve övgüsünden sonra şehrin göz alıcı semtlerini, saraylarını, bazı kurumlarını, bahçelerini, Yedikule'yi, Ayasofya ve Fâtih camilerini, Sahn-ı Semân Medresesi'ni ve daha pek çok yerini tarihî, mimari, coğrafî ve içtimaî yapısıyla bölümler halinde tanıtır. Her bölümde ayrı ayrı anlatılan pek çok semt ve mekânın tasvir edildiği *Hevesnâme* İstanbul'un ilk kimlik kartı sayılabilir. Nitekim Tâcîzâde'nin eseri, daha sonraki dönemlerde yazılacak bazı mesnevilerde İstanbul'a dair bölümler açılmasına örnek teşkil edecek ve şairlerin bakışlarını şehre daha çok yöneltmelerine vesile olacaktır.

XVI. yüzyıl İstanbul'un olduğu kadar divan şiirinin de en önemli çağıdır. Şiirin klasik yapı içinde olgunlaşmasıyla birlikte şairler de İstanbul hayatının değişik

NEDİM (İstanbul, 1681 ? - İstanbul, 1730)
Asıl adı Mehmed olan Nedim, medrese öğreniminden sonra müderris, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığa atanmasından (1718) sonra ise Mahmud Paşa mahkemesine kadı oldu (1725). 1727'den ölümüne kadar İstanbul'un belli başlı medreselerinde müderrislik yaptı. Divan şiirinin en büyük ustalarından biri olan Nedim, Lale Devri'nin zevk ve safa hayatını anlatan gazel ve şarkılarıyla ün kazandı. Din dışı temaları tercih eden Nedim, zevklerini paylaştığı o renkli ve görkemli yaşamı şiirlerine aktarmayı seçti, Divan şiirinin soyut güzelliğini parlak bir İstanbul Türkçesiyle canlandırdı. Divan şiirimizin yeni bir havaya bürünmesine en büyük katkıyı Nedim sağlamıştır. Patrona Halil Ayaklanması sırasında öldü. Nedim'in *Divan*'ı bilimsel bir yöntemle ve tam olarak 1922'de Halil Nihat tarafından yayımlandı.

KASİDE (DER VASF-I İSTANBUL VE SİTÂYİŞ-İ SADRAZAM İBRAHİM PAŞA)

Bu şehr-i Sıtanbûl ki bîmisl ü behâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır

Bir gevher-i yekpâre iki bahr arasında
Hurşîd-i cihantâb ile tartılsa sezâdır

Bir kân-ı ni'amdır ki anın gevheri ikbâl
Bir bâğ-ı iremdir ki gülü izz ü ulâdır

Altında mı üstünde midir cennet-i a'lâ
Elhak bu ne hâlet bu ne hoş âb ü hevâdır

cephelerini mısralarında anmaya başlarlar. Galata, eğlence ve içki muhiti olarak "ayak seyri"nin has mekânı özelliğiyle şairlerin ilgi alanına girer. İstanbul Türkçesi şiir ve nesirde tekâmülünü tamamlayıp bir cihan devleti dili haline gelir. Başta sultânü'ş-şuarâ Bakî olmak üzere pek çok şairin ifadesine revnak katan bu Türkçe bütün bir Osmanlı edebiyatına bu yüzyılda yön verir.

II. Bayezid dönemi şairlerinden Sirozlu Sadî,

"Şehr-i İstanbul ki âlemde güzeller kânıdır
Dünyenin arifleri katında Mssr-i sânîdir"

matla'lı on beyitlik gazelinde İstanbul ile Mısır'ı (Kahire) değişik yönlerden karşılaştırarak İstanbul'un üstünlüğünü vurgulamaktadır. Âhî mahlaslı Benli Hasan'ın Galata vasfındaki,

"Ha çeker başım beni durmaz bu deryadan yana
Seyre çıkmıştır meğer dilber Galata'dan yana"

Her bahçesî bir çemenistân-ı letâfet
Her gûşesi bir meclis-i pür-feyz ü safâdır

İnsâf değildir ânı dünyaya değişmek
Gülzârların cennete teşbîh hatâdır

Herkes irişür anda murâdına anınçün
Dergâhları melce'-i erbab-ı recâdır

Kâlâ-yi maârif satılur sûklarında
Bâzâr-ı hüner ma'den-i ilm ü ulemâdır

Câmilerinin her biri bir kûhl-i tecellî
Ebrû-yi melek andaki mihrâb-ı duâdır

Mescidlerinin her biri bir lücce-i envâr
Kandîlleri meh gibi lebrîz-i ziyâdır

Ser-çeşmelerî olmada insâna revan-bahş
Germâbeleri cânâ safâ cisme şifâdır

Hep halkının etvârı pesendîde vü makbûl
Derler ki biraz dilberi bî-mihr ü vefâdır

Şimdî yapılan âlem-i nev-resm ü safânın
Evsâfı hele başka kitâb olsa revâdır

Nâmı gibi olmuşdur o hem sâ'd hem âbâd
İstanbul'a sermâye-i fahr olsa revâdır

Kühsârları bâğları kasrları hep
Gûyâ ki bütün şevk ü tarab zevk û safâdır

İstanbul'un evsâfını mümkin mi beyân hîç
Maksûd heman Sadr-i keremkâra senâdır

matla'lı gazeli, şehrin Galata'daki zevk ve eğlence hayatına revaç vermek bakımından hayli sevilmiştir.

XVI. yüzyıl divan şiirinin İstanbul'la ilgili en bariz vasfı millî bir nazım türü olan şehrengizlerin peşpeşe yazılmış olmasıdır. Mesîhî'nin (ö. 918/1512) Edirne hakkındaki ilk şehrengizinin gördüğü rağbet İstanbul hakkında da şehrengizler kaleme alınmasına vesile olmuş, hatta şeh-rengiz türü bu asırda âdeta İstanbul ile bütünleşmiştir. Bu konuda Kâtib adlı bir şair tarafından yazılan ilk şehrengizde (919/1513) önce İstanbul'un tarihçesi ve fethi anlatılıp II. Bayezid dönemi hakkında bilgi verilir ve bazı mimari eserleri tanıtılır :

"Bir ulu cami var Ayasofiyye
Rivayet ba'zı eyler Âsafiyye

Olup min ba'd Sultan Bayezid Han
Bey oğlu beydurur ol İbn-i Osman

BÂKÎ (İstanbul, 1526 - İstanbul, 7 Nisan 1600)
Asıl adı Mahmud olan şair, fakir bir müezzin olduğu için kandil temizleyiciliği yaparken medreselere, dönemin tanınmış bilginlerinin derslerine devam etti. 1564'ten sonra İstanbul medreselerinde müderrisliğe başladı. Edirne, Mekke ve Medine kadılıklarında (1576-1582) bulunduktan sonra, yeniden İstanbul'a döndü. İstanbul kadısı (1584), Anadolu kazaskeri (1585), Rumeli kazaskeri (1591) oldu. Divan edebiyatımızın en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilen Bâkî, tasavvuf felsefesi etkisinde kalmadı, dini konularda şiir yazmadı. Şairin gücü, din dışı kaside ve gazellerinde görünür. Hayatı rindlik ve zevk penceresinden izleyen şiirlerinde, sözcük oyunları, mazmun ve hayal yoğunluğunun yanı sıra sağlam bir dil yapısı ve etkileyici bir ahenk görülür. Çağdaşlarından çok ileri bir şiir yazan Bâkî, klasik şiirimizi, İran şiiriyle aynı düzeye ulaştıran şairlerimizdendir.

GAZEL

Dil-rübâlarla aceb kesreti var her yolun
Geçemez hûblarından gönül İstanbûl'un

Nicolur işler ise dâğların ey abdâl
Çürümüş râh-i mahabbetde bir iki pûlun

Dökülür katreleri âşıkı mehcûr ağlar
Yıldızı düşgün olur pâdişehim ma'zûlün

Bend-i firkatde koma bendeni âzâd eyle
Öldürürsen de eğer kaçmaz efendi kûlun

Yoluna Bâkî-i dilhaste revân eyler idî
Tuhfe-i cân-ı hakîr olsa eğer makbûlün

Bir ulu cami etmiş taze bünyâd
Görenler dediler hep aferin-bâd".

Yüzyılın ilk çeyreğinde bir diğer şehrengiz Defterdarzâde Ahmed Cemâlî'nin kaleminden çıkmıştır. Zengin tasvirlerle âdeta şehrin resmedildiği bu eserde İstanbul yedi tepeli bir su deryası olmanın yanı sıra bir insan ve ağaç deryası olarak anlatılır. Tepelerindeki minareler göklere birer asâ gibi yükselir. Boğaz'da yelkenliler uçar, sokaklarında asiller dolaşır. Göksu, Yenihisar, Kavak, Kadıköy, Üsküdar, Eyüp ve Beşiktaş'ta "sîmber(gümüş tenli)"ler denize girer.

Kâtib'in eserini izleyen Taşlıcalı Yahya'nın şehrengizinde elli sekiz güzel üçer beyitle tanıtılır. Sonunda da İstanbul'a dair bir kıta ile divandan iktibas edilen dört gazele yer verilir. Taşlıcalı Yahya'nın İstanbul'a gösterdiği rağbet *Şâh u Gedâ* mesnevisiyle devam eder. Klasik aşk mesnevileri içinde konusu İstanbul'da geçen orijinal bir eser olan *Şâh u Gedâ,* XVI. yüzyıl İstanbul'undaki tasavvufî hayatla ilgili olarak önemli bilgiler verir. Atmeydanı (Sultanahmet Meydanı) ve Ayasofya gibi

FENNİ (? - İstanbul, 1745)
Fennî Mustafa'nın yaşamıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. *Divan*'ında yer alan 63 beyitlik *Sevâhilnâme* adlı mesnevi İstanbul Boğazı'nın iki yakasını anlatır.

SEVÂHİLNÂME'den

Galata
Hep galat sözle geçürdî gününü âşık-ı zâr
Galatâ seyrine gitmiş meğer ağyâr ile yâr

Bebek
Oldu muhtâc gönül tıfl-ı civân-ı gayre
Gitmeyince Bebek'e merdüm-i dîdem seyre

Beşiktaş
Tıfl iken sanâ hırâm-ı bedi öğretdiğiçün
Dilerim Hazreti Hak'dan anı kim o beşik taş olsun

Fener
Meyl idüp şem'-i izârî içün ol sîmbere
Düşdü pervâne-i dil şimdi fenerden fenere

Ortaköy
Oldu dil olmuş iken kayd-ı cihandan reste
Ortaköy'de yine bir mûy-miyâne beste

Üsküdar
Kâ'be toprâğı diyû olsa bile nâm âver
Üsküdar'dan dahi yeğdir bana rûy-i dilber

muhitlerin geniş tasvirlerle yer aldığı *Şâh u Gedâ* şehrin pek çok semtini coğrafî ve içtimaî açıdan tanıtır. Fakîrî'nin İstanbul methinde uzunca bir mesneviyle başlayan, şehrin güzellerini şuh ifadelerle tasvir ettiği şehrengiz İstanbul'daki sosyal hayata ait dikkate değer ayrıntılar verir.

Şehrengiz yazma geleneğine Safî adlı bir şair de Farsça bir mesneviyle katılmıştır (944/1537-38). Aynı dönemde şairi bilinmeyen bir İstanbul şehrengizi,

"Bihişt-âsâ cihanda cây-ı makbul
Olurdu olsa ger şehr-i Sitanbul

K'anın her câyı câ-nân ile pürdür
Cihan bahrinde bir kıymetli dürdür"

TEVFİK FİKRET (İstanbul, 24 Aralık 1867 - İstanbul, 19 Ağustos 1915)
Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) 1915'te bitirdi. Sultani'nin ilk kısmında Türkçe öğretmenliği yaptı (1894-1895). 1896'da *Serveti Fünun* dergisinin başına getirildi. 1901-1908 yılları arasında Âşiyan'da inzivaya çekildi. Meşrutiyet'in ilanından sonra Hüseyin Cahit'le *Tanin* gazetesini çıkarmaya başladıysa da kısa süre sonra ayrıldı. Mektebi Sultani'nin müdürü oldu (1909-1910). Bu görevden istifa ettikten sonra Robert Kolej'de öğretmenlik yaptı. Beyit bütünlüğünü kırıp dizeyi özgür bırakan şiir tutumu, aruz ölçüsünün katı kalıplarını genişletmiştir. Müstezat kalıbında yazdığı şiirlerindeki bu tür denemelerin, Türk şiirinde serbest nazma geçişi kolaylaştırdığı söylenebilir. Şiir kitapları: *Rübâb-ı Şikeste* (1900)*, Halûk'un Defteri* (1911)*, Şermin* (1914).

SİS

Sarmış yine âfâkını bir dûd-i muannid,
bir zulmet-i beyzâ ki peyâpey mütezâyid.

Tazyîkının altında silinmiş gibi eşbâh,
bir tozlu kesâfetten ibâret bütün elvâh;

bir tozlu ve heybetli kesâfet ki nazarlar
dikkatle nüfûz eyleyemez gavrine, korkar!

Lâkin sana lâyık bu derin sütre-i muzlim,
lâyık bu tesettür sana, ey sahn-i mezâlim!

Ey sahn-i mezâlim… Evet, ey sahne-i garrâ,
ey sahne-i zî-şâ'şaa-i hâile-pîrâ!

Ey şa'şaanın, kevkebenin mehdi, mezârı
Şark'ın ezelî hâkime-i câzibedârı;

Ey kanlı mahabbetleri bî-lerziş-i nefret
perverde eden sîne-i meshûf-i sefâhet;

Ey Marmara'nın mâi der-âğûşu içinde
ölmüş gibi dalgın uyuyan tûde-i zinde;

beyitleriyle ve uzunca bir İstanbul metniyle başlar. Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin dört beyitlik Ayasofya tasviri ve caminin bedesteni hakkında kaleme aldığı küçük bir mesnevisiyle Zihnî mahlaslı Mumcuzâde Bâlî Çelebi'nin İstanbul ve Galata güzelleri hakkında kaleme aldığı,

"Başım deryasının iki yanında bu iki çeşmim
Biri şehr-i Sitanbul'dur biri şehr-i Galata'dır"

matla'lı gazeli şehrin beşerî yapısını anlatması bakımından önemlidir. Aynı dönemde yazılan mensur *Surnâme-i Hümâyun,* İstanbul'u minyatürlerle de anlatan bir eser olarak özellikle şehirdeki eğlence ve ticaret hayatını tasvir eder. Burada düğüne katılan esnaf gruplarının ayrı ayrı resmedilip anlatılması, devrin yüksek medeniyet seviyesini göstermesi bakımından dikkate değer.

Ey köhne Bizans, ey koca fertût-ı müsahhir,
ey bin kocadan arta kalan bîve-i bâkir;

hüsnünde henüz tâzeliğin sihri hüveydâ,
hâlâ titrer üstüne enzâr-ı temâşâ.

Hâriçten, uzaktan açılan gözlere süzgün
çeşmân-ı kebûdunla ne mûnis görünürsün!

Mûnis, fakat en kirli kadınlar gibi mûnis;
üstünde coşan giryelerin hepsine bî-his.

Te'sîs olunurken daha, bir dest-i hıyânet
bünyânına katmış gibi zehr-âbe-i lânet!

Hep levs-i riyâ, dalgalanır zerrelerinde,
bir zerre-i safvet bulamazsın içerinde.

Hep levs-i riyâ, levs-i hased, levs-i teneffu';
yalnız bu… ve yalnız bunun ümmîd-i tereffu'.

Milyonla barındırdığın ecsâd arasından
Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk u dirahşan?

Örtün, evet, ey hâile… örtün, evet, ey şehr;
Örtün ve müebbed uyu, ey fâcire-i dehr!..

Ey debdebeler, tantanalar, şanlar, alaylar;
katil kuleler, kal'alı, zindanlı saraylar.

Ey dahme-i mersûs-i havâtır, ulu ma'bed;
ey gırre sütunlar ki birer dîv-i mukayyed,

mâzîleri âtîlere nakletmeye me'mûr;
ey dişleri düşmüş, sırıtan kafile-i sûr;

Ey kubbeler, ey şanlı mebânî-i münâcât;
ey doğruluğun mahmil-i ezkârı menârat;

Divan edebiyatının İstanbul hakkındaki ilk müstakil kitabı olan ve tezkire müellifi Latîfî'nin XVI. yüzyıl sanatkârane nesrine örnek teşkil eden *Evsâf-ı İstanbul* şehrin özelliklerini ve sosyal hayatını anlatan önemli bir belgedir. *Evsâf-ı İstanbul* İstanbul'un kuruluş ve fethinden başlayarak insanlarını, medreselerini, camilerini, surlarını, saraylarını, köşklerini, konaklarını, muhtelif semtlerini, evlerini, bahçelerini nesir ve nazım olarak inceden inceye anlatır. Azîzî Mustafa'nın *Nigâr-nâme-i Zevk-âmîz der Üslûb-ı Şehrengiz* adlı eseri ise İstanbul'un güzel hanımlarını konu alır.

XVI. yüzyılın sonlarında, İstanbul Türkçesi'nin büyük temsilcisi Bakî ile onun medreseden arkadaşları Âlî Mustafa ve Hoca Sâdeddin efendiler şehrin kültür hayatına damgalarını vurmuşlardır. Bakî, daha ziyade İstanbul'un zevk ve eğlence dünyasına ışık tutan gazelleri ve şiir dilinde mükemmeli yakalayan üslûbu ile kendi çağının aynası olur. Özellikle,

YAHYA KEMAL BEYATLI (Üsküp, 2 Aralık 1884 - İstanbul, 1 Kasım 1958)
İlköğrenimini Vefa Lisesi'nde tamamladı. Paris'e giderek (1903) Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girdi. 9 yıl sonra döndü ve İstanbul'da 1915-1923 yılları arasında üniversitede çeşitli dersler okuttu. 1923'ten sonra milletvekilliği ve elçilik görevlerinde bulundu. 1948'de Pakistan'a büyükelçi olarak atandı. Bir yıl sonra emekli olup yurda döndü. Ölene kadar İstanbul'da yaşadı.Cumhuriyet dönemi şiirinin en büyük temsilcilerinden biridir. Şiirleri ölümünden sonra kitaplaştırıldı: *Kendi Gök Kubbemiz* (1961)*, Eski Şiirin Rüzgâriyle* (1962)*, Rübâiler ve Hayyam Rübâilerini Türkçe Söyleyiş* (1963)*.*

HAYÂL ŞEHİR

Git bu mevsimde, gurup vakti, Cihangir'den bak!
Bir zaman kendini karşındaki rü'yâya bırak!

Başkadır çünkü bu akşam bütün akşamlardan;
Güneşin vehmi saraylar yaratır camlardan;

O ilâh isteyip eğlence hayalhânesine,
Çevirir camları birden peri kâşânesine.

Som ateşten bu saraylarla bütün karşı yaka
Benzer üç bin sene evvelki mutantan şarka.

Mestolup içtiği altın şarabın zevkinden,
Elde bir kırmızı kâseyle ufuktan çekilen,

Nice yüz bin senedir şarkın ışık mîmârı
Böyle mâmûr eder ettikçe hayâl Üsküdar'ı.

O ilâhın bütün ilhâmı fakat ânîdir;
Bu ateşten yaratılmış yapılar fânîdir;

Kaybolur hepsi de bir anda kararmakla batı.
Az sürer gerçi fakir Üsküdar'ın saltanatı;

"Dilrübâlarla aceb kesreti var her yolun
Geçemez hûblarından gönül İstanbul'un"

ve,

"Reh-i meyhaneyi kat' etti tîğ-i kahrı sultânın
Su gibi arasın kesti Sitanbul u Galata'nın"

matla'lı gazelleri baştan başa İstanbul'u anlatır. Hoca Sâdeddin, bir tarihçi olmakla beraber *Tâcü't-tevârîh* adlı eserinin İstanbul'la ilgili bölümlerine serpiştirdiği kısa mesnevilerinde şehrin çeşitli yönlerini özendirici tarzda anlatır:

"Aceb yer var mı İstanbul'a benzer
Ki yeksan ola onda hâk ile zer".

Esef etmez güneşin şimdi neler yıktığına;
Serviler şehri dalar kendi iç aydınlığına,

Ezeli mağfiretin böyle bir iklîminde
Altının göz boyamaz kalpı kadar hâlisi de.

Halkının hilkati her semtini bir cennet eden
Karşı sâhilde karanlıkta kalan her tepeden,

Gece, birçok fıkarâ evlerinin lâmbaları
En sahîh aynadan aksettiriyor Üsküdar'ı.

ADLÎ (İstanbul, 20 Temmuz 1785 - İstanbul, 1 Temmuz 1839)
Adlî mahlasıyla şiirler de yazan Sultan II. Mahmud, padişahlığı süresince askeri, idari ve sosyal alanda yenilikler yaptı. Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdı, Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde elçilikler açtı. İlköğretimin zorunlu ve parasız olduğunu ilan etti. Kıyafet kanunu çıkardı. Avrupai reformları yüzünden "Gâvur Padişah" da denilmiştir.

ŞARKI

Pek hâhişi var gönlümün ey serv-i bülendim
Yârın gidelim Çamlıcayâ cânım Efendim
Redditme sakın bû sözümü Şâh-i levendim
Yârın gidelim Çamlıcayâ cânım Efendim

Râhat mı olur anda iken cümle ahibbâ
İster ki gönül zavk idelim biz bize tenhâ
Bir gün de Fener-bağçesinê gitmeli ammâ
Yârın gidelim Çamlıcayâ cânım Efendim

Gelibolulu Âlî'nin *Mevâidü'n-nefâis fi Kavâidi'I-mecâlis'inde* de İstanbul hayatı, örf ve âdetleri hakkında önemli parçalar vardır. Yine o *Menâkıb-ı Hünerverân'da* meşhur hattat, nakkaş ve mücellitler-den bahsederken İstanbul sanatkârlarını da anlatır. Fakîrî'nin kaleme aldığı *Ri-sâle-i Ta'rîfât* adlı şehrengiz tarzındaki küçük mesnevide ise İstanbul'daki muhtelif meslekler ve sosyal sınıflar hakkında bilgiler vardır.

XVII. yüzyıl, divan edebiyatında mesnevi nazım şeklinin ve bu türde yazılmış eserlerin yaygınlaştığı çağdır. Şair sayısında görülen artış yanında şiir konuları geniş bir zemine yayılır ve taklitten ziyade kısmen yerli malzemeyle yoğrulmaya başlar. Asrın başında İstanbul ile Edirne mukayesesinde bir gazel yazan Sultan 1. Ahmed (Bahtî) şehrin "sulu şeftalisi"ne varıncaya kadar nazma döküp,

"O şehr-i dil-kuşanın vasfına denmiş gazeller çok
Velî Bahtî senin nazmın gibi rengin gazel olmaz"

NECİP FAZIL KISAKÜREK (1904-1983)
1904 yılında İstanbul'da doğdu. Çeşitli okullarda, bu arada Amerikan Koleji'nde okudu ve orta öğrenimini Bahriye Mektebi'nde yaptı(1922). Darülfünun Felsefe Bölümü'nden mezun oldu (1921-1924). Hayatını yazarlık ve dergicilikten kazanmaya başlamıştır.Necip Fazıl Kısakürek 25 Mayıs 1983 tarihinde Erenköy'deki evinde vefat etti. Naşı, Eyüp sırtlarındaki kabristana defnedilmiştir. Doğumunun 75. yıldönümü dolayısıyla Kültür Bakanlığı'nca "Büyük Kültür Armağanı" (25 Mayıs 1980) ve Türk Edebiyatı Vakfı'nca "Türkçenin Yaşayan En Büyük Şairi" ünvanı verilmiştir.
Eserlerinden bazıları; Örümcek Ağı, Kaldırımlar, Ben ve Ötesi, Sonsuzluk Kervanı, Çile, Şiirlerim, Esselâm, Çile Oyun: Tohum, Bir Adam Yaratmak ,Künye, Sabır Taşı, Para, Nami Diğer Parmaksız Salih, Reis Bey, Ahşap Konak, Siyah Pelerinli Adam, Ulu Hakan Abdülhamit, Yunus Emre.

CANIM İSTANBUL

Ruhumu eritip de kalıpta dondurmuşlar;
Onu İstanbul diye toprağa kondurmuşlar.
İçimde tüten bir şey; hava, renk, edâ, iklim;
O benim, zaman, mekân aşıp geçmiş sevgilim.
Çiçeği altın yaldız, suyu telli pulludur;
Ay ve güneş ezelden iki İstanbulludur.
Denizle toprak, yalnız onda ermiş visale,
Ve kavuşmuş rüyalar, onda, onda misale.
İstanbul benim canım;
Vatanım da vatanım
İstanbul,
İstanbul...

diyerek İstanbul hakkında şiir nazmetmenin bir moda olduğunu bildirirse de bu çağın İstanbul anlatımları uzun soluklu olamamıştır. Nefi'nin,

"Mahşer olmuş sahn-ı Kâğıthane dünyâ bundadur
Cennete dönmüş güzellerle temâşâ bundadır"

matlaıyla başlayan bir gazeliyle,

"Eyledi kadrini ol câmi-i vâlâ ber-ter
Hâsılı oldı duâ hırmeni Atmeydanı"

beytiyle Sultan Ahmet Camii'nden de bahsettiği kasidesi önemlidir.

Bu yüzyılın bilinen tek şehrengizini Tab'i İsmail Efendi yazmıştır. Eyüp, Kâğıthane, Yenikapı ve Beşiktaş gibi semtlerin dikkate değer tasvirlerinin yer aldığı eserin

Tarihin gözleri var, surlarda delik delik;
Servi, endamlı servi, ahirete perdelik...
Bulutta şaha kalkmış Fatih'ten kalma kır at;
Pırlantadan kubbeler, belki bir milyar kırat...
Şahadet parmağıdır göğe doğru minare;
Her nakışta o mânâ: Öleceğiz ne çare?..
Hayattan canlı ölüm, günahtan baskın rahmet;
Beyoğlu tepinirken ağlar Karacaahmet...
O manayı bul da bul!
İlle İstanbul'da bul!
İstanbul,
İstanbul...

Boğaz gümüş bir mangal, kaynatır serinliği;
Çamlıca'da, yerdedir göklerin derinliği.
Oynak sular yalının alt katına misafir;
Yeni dünyadan mahzun, resimde eski sefir.
Her akşam camlarında yangın çıkan Üsküdar,
Perili ahşap konak, koca bir şehir kadar...
Bir ses, bilemem tanbur gibi mi, ud gibi mi?
Cumbalı odalarda inletir "Katibim"i...
Kadını keskin bıçak,
Taze kan gibi sıcak.
İstanbul,
İstanbul...

Yedi tepe üstünde zaman bir gergef işler!
Yedi renk, yedi sesten sayısız belirişler...
Eyüp öksüz, Kadıköy süslü, Moda kurumlu,
Adada rüzgâr, uçan eteklerden sorumlu.
Her şafak hisarlarda oklar çıkar yayından
Hâlâ çığlıklar gelir Topkapı Sarayı'ndan.
Ana gibi yâr olmaz, İstanbul gibi diyâr:
Güleni şöyle dursun, ağlayanı bahtiyar...
Gecesi sümbül kokan
Türkçesi bülbül kokan,
İstanbul,
İstanbul...

baş tarafında,

"İçinde cevr ü hicran ü sitem bol
Felekte yok-durur illâ Sitanbul"

beytiyle başlayan bir methiye bulunur. Nev-'îzâde Atâî'nin hamsesi içinde yer alan *Âlemnümâ (Sâkinâme)* adlı mesnevide Yûşâ, Göksu, Gümüşservi, Alemdağ ve Akbaba gibi şehrin uzak semtlerini resmeden şair, Rumelihisarı ile Anadoluhisarı arasında bir münazara tertibiyle buralara dair bütün güzellikleri dile getirir. *Nefhatü'l-ezhâr'da* devrin ahlâkî yapısını anlatırken İstanbullu bir kuyumcu ile bir tüccarın

NÂZIM HİKMET (Selanik, 15 Ocak 1902 - Moskova, 3 Haziran 1963)
Heybeliada Bahriye Mektebi'nden subay çıktıktan sonra sağlık nedenleriyle askerlikten ayrıldı (1921). Anadolu'ya, oradan da Rusya'ya gitti. Moskova'da ekonomi-politik okudu. Yurda döndükten sonra (1924) çeşitli gazete ve dergilerde şiir ve yazılarıyla kısa sürede tanındı. 1938 yılında Harp Okulu'ndaki bir arama olayı nedeniyle tutuklandı. 1950'de aftan yararlanarak hapisten çıktı. Bir yıl sonra Türkiye'yi terk etti. Ölene kadar Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Polonya ve başka ülkelerde yaşadı. Türkiye'de serbest nazmın ilk uygulayıcısı ve çağdaş Türk şiirinin en büyük isimlerindendir. Uluslararası bir üne ulaşmış ve adı 20. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan dünyanın en büyük şairleri arasında anılmıştır.
Şiir kitapları: *835 Satır* (1929), *Jokond ile Si-ya-u* (1929), *Varan 3* (1920), *1+1= Bir* (1930), *Sesini Kaybeden Şehir* (1931), *Benerci Kendini Niçin Öldürdü* (1931), *Gece Gelen Telgraf* (1932), *Taranta Babu'ya Mektuplar* (1935), *Portreler* (1935), *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı* (1936), *Kurtuluş Savaşı Destanı* (1965), *Saat 21-22 Şiirleri* (1965), *Dört Hapishaneden* (1966), *Rubâiler* (1966), *Yeni Şiirler* (1966), *Memleketimden İnsan Manzaraları* (1966), *Son Şiirleri* (1970).

CEVİZ AĞACI

Başım köpük köpük bulut, içim dışım deniz,
ben bir ceviz ağacıyım Gülhane Parkı'nda,
budak budak, şerham şerham ihtiyar bir ceviz…
Ne sen bunun farkındasın, ne polis farkında.

Ben bir ceviz ağacıyım Gülhane Parkı'nda.
Yapraklarım suda balık gibi kıvıl kıvıl.
Yapraklarım ipek mendil gibi tiril tiril,
koparıver, gözlerinin, gülüm, yaşını sil.

Yapraklarım ellerimdir, tam yüz bin elim var.
Yüzbin elle dokunurum sana, İstanbul'a.
Yapraklarım gözlerimdir, şaşarak bakarım.
Yüzbin gözle seyrederim seni, İstanbul'u.
Yüzbin yürek gibi çarpar, çarpar yapraklarım.

Ben bir ceviz ağacıyım Gülhane Parkı'nda.
Ne sen bunun farkındasın, ne de polis farkında

mirasyedi oğullarının hikâyesini nakleder. *Sohbetü'1-ebrâr*'daki bir hikâyenin konusu da Üsküdar'da geçer. Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin divanında İstanbul'a dair iki gazel, bir kıta ve bir müfred mevcuttur. Bunların içinde özellikle İstanbul'un bayramlarından bahseden gazel bu konuda değerli bir belge niteliğindedir.

XVII. yüzyılın ikinci derecede önemli şairlerinden Vecdî iki ayrı gazelinin makta' beyitlerinde İstanbul'un ve vefasız güzellerinin hasretini sürgünde anlatırken,

"Sitanbul'a o denlü ârzû var dilde ey Vecdî
Uçardım bulsam amma neyleyim bâl ü perim yoktur"

ZİYA OSMAN SABA (İstanbul, 30 Mart 1910 - İstanbul, 29 Ocak 1957)
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1936). Milli Eğitim Basımevi'nde çalıştı (1945-1950). Rahatsızlandıktan sonra ölene dek evinde Varlık Yayınları'nın işleriyle uğraştı. "Yedi Meşale" grubuyla şiire başladı; çocukluk özlemi, anılara düşkünlük, kadere boyun eğiş, Tanrı'ya kulluk, ev-aile sevgisi gibi konuları işledi.
Şiir kitapları: *Sebiller ve Güvercinler* (1943), *Geçen Zaman* (1947), *Nefes Almak* (1957).

GARİP İSTANBUL'UMUN TÜRKÜSÜ

Garip İstanbul'umun türküsü…
Topkapı'lısı, Karagümrük'lüsü, Eyüp'lüsü.
Fakir fukarası, dulu, yetimi,
Gariplerin türküsü…
Oturmuş Yenicami merdivenine,
"Yeni Hayat" satan ak saçlı nine.
Bir duvar dibinde el açar kimi,
Yalvarışı ninni olur dudağında,
Bir anadır: çocuğu kucağında.
Garip İstanbul'umun türküsü…
Gelseler bir araya beşi onu,
Yaşayanlar görmeden rahat yüzü,
Hepsinin bükük boynu,
Hepsinin mahzun yüzü.
Garip İstanbul'umun türküsü
Her sabah o tramvay, otomobil gürültüsü,
Herkesin bir türlü işi,
Araba sürücüsü, sokak süpürücüsü.
Garip İstanbul'umun türküsü…
Türkülerin en hüzünlüsü;
Yeni doğmuşlar, emekliyenler,
Akşam ekmek bekliyenler,
Kulübesinde, izbesinde…
Gün görmemiş insanlar,
Konuşanlar, bir hüzünle sesinde,
Susanlar, susanlar…

der. Fasîhî bir beytinde, İstanbul şiir muhitinin sanatta yenilik ve değişim gayretini ve belki de sebk-i Hindî'nin yaygınlık kazanmasını söz konusu ederek artık kitabî değil hayatî bir şiiri gündeme getirir:

"Lisân-ı köhneden el çekti mahbûbu Sitanbul'un
Fasîhî şâiran etmektedir taze zeban peyda".

Kâşif, Hisar ve Göksu'ya dair beyitleri dışında bir kıtasında da Galata'nın değişmez özelliğini konu alır:

"Kim ki İstanbul içre tevbe edip
Derse bir dahi içmezem sah-bâ
İ'timâd eylemen sözüne anın
Galat'a ihtimâli var zîrâ"

XVII. yüzyılın İstanbul'u hakkında en ayrıntılı bilgiyi şüphesiz Evliya Çelebi vermektedir. Ünlü *Seyahatnâme'sinin* ilk cildini İstanbul'a ayırmış olması şehrin bu-

ORHAN VELİ KANIK (İstanbul, 13 Nisan 1914 - İstanbul, 14 Kasım 1950)
İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde okudu (1935). Ankara'da PTT Umumi Müdürlüğü'nde çalıştı (1936-1942). 1945'te MEB Tercüme Bürosu'na girdi. İki yıl sonra ayrıldı. *Yaprak* dergisini (28 sayı) çıkardı. Beyin kanamasından öldü. Garip Şiiri'nin kurucularından biri olarak şiiri kalıp ve klişelerden, şaireneliklerden, kanıksanmış benzetmelerden kurtaran bir tutum sergiledi. Yalın bir halk dili kullanarak, yergi ve esprilerden de yararlanarak gündelik yaşam üzerine yazdı. Şiir kitapları: *Garip* (1941- O. Rifat ve M. C. Anday'la birlikte), *Garip* (1945- Yalnız kendi şiirleriyle genişletilmiş ikinci basım), *Destan Gibi* (1946), *Yenisi* (1947), *Karşı* (1949).

İSTANBUL'U DİNLİYORUM

İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı
Önce hafiften bir rüzgar esiyor;
Yavaş yavaş sallanıyor
Yapraklar, ağaçlarda;
Uzaklarda, çok uzaklarda,
Sucuların hiç durmayan çıngırakları
İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı.

İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı;
Kuşlar geçiyor, derken;
Yükseklerden, sürü sürü, çığlık çığlık.
Ağlar çekiliyor dalyanlarda;
Bir kadının suya değiyor ayakları;
İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı.

gün tarih olmuş hemen hemen her cephesini öğrenmeye imkân vermektedir. Nesir dilinin ince teferruata açılan imkânlarıyla da zenginleşen bu anlatım bize âdeta bir hayal şehri tanıtmaktadır. Evliya Çelebi şehrin efsane ile karışık kuruluşunu, çeşitli fetih denemelerini ve onu Türkler'e kazandıran son fethi uzun uzun hikâye ettikten sonra kendi dönemindeki semtleri sırayla anlatır. Bu yüzyılın en dikkate değer manzumelerinden biri olan Alaşehirli Veysî'nin murabbaı,

"Elâ ey kavm-i İslâmbol bulun tahkîk olun agâh"

feryadıyla başlayıp İstanbul'un ahlâkî yapısını, halktaki ruhî çöküntüyü, kargaşa ve sapmalarını dile getiren sosyolojik bir tahlil gibidir.

XVIII. yüzyıl, şairlerin İstanbul'u anlatmakta âdeta yarıştıkları ve onu klasik kuralların içinde eriterek semt semt mısralara yansıttıkları çağdır. Yüzyılın başında Rami Mehmed Paşa'nın, Bebek semtini sevgilinin hayaline benzettiği gazelinden sonra İstanbul, devrin usta şairleri Sabit ile Nâbî'nin ilgi alanlarına girer girmez birden bire şiir konularının ilk sıralarına oturmuştur. Sâbit'in divanında

İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı;
Serin serin Kapalıçarşı
Cıvıl cıvıl Mahmutpaşa
Güvercin dolu avlular
Çekiç sesleri geliyor doklardan
Güzelim bahar rüzgarında ter kokuları;
İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı.

İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı;
Başımda eski alemlerin sarhoşluğu
Loş kayıkhaneleriyle bir yalı;
Dinmiş lodosların uğultusu içinde
İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı.

İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı;
Bir yosma geçiyor kaldırımdan;
Küfürler, şarkılar, türküler, laf atmalar.
Birşey düşüyor elinden yere;
Bir gül olmalı;
İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı.

İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı;
Bir kuş çırpınıyor eteklerinde;
Alnın sıcak mı, değil mi, biliyorum;
Dudakların ıslak mı, değil mi, biliyorum;
Beyaz bir ay doğuyor fıstıkların arkasından
Kalbinin vuruşundan anlıyorum;
İstanbul'u dinliyorum.

yer alan altı gazel, iki kıta, iki müfret ve bir kısa mesnevi tamamen İstanbul'a ait özellikleri dile getirmektedir. Ancak onun bu konudaki asıl önemli manzumesi İstanbul'un oruç günlerini maddî ve manevî yönleriyle tasvir ettiği, zengin bilgiler verdiği ünlü ramazaniyye kasidesidir.

Bu yüzyılın başında İstanbul'a derin ilgi duyan ve hasret besleyenlerin içinde hiç şüphesiz Nâbî ilk sırada gelir. Uzun müddet İstanbul'dan ayrı kalan Nâbî'nin hasret duygusuyla kaleme alınmış gazellerinde daha ziyade müteferrik bilgiler yer alır. Şehrin ihtişamı, göz dolduran âbideleri, erişilmez güzelliği ve güzelleri onun zarif lisanında ifadesini bulur. Ancak Nâbî'nin İstanbul'u başlı başına bir ideal olarak anlattığı beyitleri Hayriyye'sinde görülür. "Der-beyân-ı Şeref-i İstanbul" başlığı ile ayrı bir fasılda yetmiş beş beyit halinde anlattığı ve hemen her yönüne değindiği şehrin ilim ve irfan cephesini, aydınlarının durumunu, sanat, nezaket, bilgelik, yücelik, eğlence, zevk dolu zamanlar, temiz tabiat, hoş hava ve mimari güzelliklerini vurgulayıp taşra ile mukayesesini yapar. Özellikle denizde kayık safalarının doyulmaz zevkini dile getiren şair, o yıllarda şehirde baş gösteren veba yüzünden burayı terk edişine hayıflanarak İstanbul hakkında dualarda bulunur. Nâbî divanında mevcut on bir gazelde de İstanbul'un değişik özelliklerine ait

BEHÇET NECATİGİL (İstanbul, 16 Nisan 1916 - İstanbul, 13 Aralık 1979)
1940 yılında İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. 1972 yılına kadar edebiyat öğretmenliği yaptı. Emekli olduktan sonra yalnızca edebiyatla uğraştı. Şiirlerinde evler, aile, çevre, aşk, bunalım, hastalık, yalnızlık ve ölüm temalarını işledi. Sağlam ve tutarlı bir şiir dünyası kurdu. Şiir kitapları: *Kapalı Çarşı* (1945), *Çevre;* (1951), *Evler* (1953), *Eski Toprak* (1956), *Arada* (1958), *Dar Çağ* (1960), *Yaz Dönemi* (1963), *Divançe* (1965), *İki Başına Yürümek* (1968), *En/Cam* (1970), *Zebra* (1973), *Kareler Aklar* (1975), *Beyler* (1978), *Söyleriz* (1978), *Sevgilerde* (Seçme Şiirler - 1976).

BARBAROS MEYDANI

Biliyorum ayıp ve mânasız
Ama peşlerinden gidiyorum
Gezmeye çıktıkları vakit
Ana kız.
Utanır da belki
Anasının sırtındaki
Yeldirmeden,
Kız bir adım önde gider
Sezdirmeden.
Beşiktaş'ta Barbaros Meydanı
Sağı anıt, solu türbe
Ortası kare şeklinde,

anlatımları görmek mümkündür. Bilhassa "Aya-sofiyye'de" redifli müzeyyel gazel, bir ibadethanenin tanımı ve tanıtımı açısından oldukça tatminkâr bir tasvir örneğidir. Nâbî mektebinin müntesiplerinden olan pek çok şair de üstatlarının geleneğini yaşatma çabasıyla İstanbul'dan bahsetmeyi âdeta vazife bilmiştir. Bunlardan Osman-zâde Ahmet Tâib'in, İstanbul'un 1124 (1712) yılında geçirdiği yangın hakkında yazdığı bir tarih kıtasıyla Nazîm'in İstanbul sevgisiyle dolu, "Tuhfe-i nazm-ı terim yârân-ı İstanbul'dadır" dediği bir gazeli önemlidir.

Divan edebiyatının bütün zamanları içinde en büyük İstanbul şairi hiç şüphesiz Nedîm'dir. Hemen her nazım şeklinde kaleme aldığı manzumelerinde ve pek çoğu daha kendi çağında bestelenen şarkılarında İstanbul'u anlatmak onda bir tutkuya dönüşmüştür. Divanındaki birçok beyit ve manzume âdeta İstanbul'un bir belgeseli niteliğindedir.

"Bu şehr-i Sitanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yekpare Acem mülkü fedadır"

diyerek başladığı kasidesinin nesîb bölümünü,

Parkıdır yoksulların
Bilhassa yaz ayları.
Fidanların, mezarların önünde
Yontulu taşlar çepçevre,
Yer yer banklar konulmuş,
Meydana dolmuş millet
Sıra sıra oturmuş.
Ah genç kız kalbi,
Sıralara bakar elbet.
Meydanın ilerisi deniz kıyısı
Karaya çekilmiş kayıklar
İskele gazinosu yanda
Sulara dökülmüş ışıklar
Üsküdar şu karşısı.

O nemli topraklara
Ana çöker yorgun argın,
Kalmış gözü arkada
Kendi ayakta kızın.
En gürültülü şarkılar
Çalarken plakta
Onlar orda oturur
Denize bakarlar.
Avunmaya muhtaç bu gençlik
Ey kız anası ihtiyarlar
Ey denizlerden esen serinlik!

"İstanbul'un evsâfını mümkün mü beyân hiç"

ifadesiyle bitirmesi İstanbul hakkında söylenecek sözlere sınır çizilemeyeceğini gösterir. Onun manzumelerinde İstanbul en canlı, en güzel, en ince nükte ve hayallerle yerini almış, III. Ahmed ve İbrahim Paşa devrinin bütün zevk ve neşesiyle şehrin tabii ve mimari güzellikleri dile gelmiştir. Kasidelerinin teşbîb bölümlerinde çok defa genel çerçevesiyle ele alınan şehir gazeller ve şarkılarda Sâdâbâd merkezli, bir kaside kadar uzayıp giden müzeyyel tarih kıtalarında ise mimari merkezli olarak anlatılır. Hemen her şiirine şehrin havası, suyu, neşesi, eğlencesi ve yaşayışı sinmiş gibidir. Mazmunları şehir hayatından devşirilmiş unsurlarla doludur.

ATTİLÂ İLHAN (İzmir, 15 Haziran 1925 - İstanbul, 11 Ekim 2005)
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bıraktı. Yayın dünyasında çalışmaya başladı. *Demokrat İzmir* gazetesi genel yayın müdürlüğü ve başyazarlığından sonra 1973-1980 yıllarında Bilgi Yayınevi'nin danışmanlığını yürüttü. Çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı yapan İlhan, sanat edebiyat dergilerinin yönetiminde ve sinema sektöründe de çalıştı. Garip Şiiri'ne karşı çıkan, 1940 Toplumcularına yakın dursa da etkilerinde kalmayan bir şiir geliştirdi. Hırçın ve kışkırtıcı imgeleriyle kendine özgü zengin çağrışımlı bir şiir dünyası kurdu. Toplumsalcı bir tutum içinde olmasına karşın bireyin iç dünyasının bütün boyutlarını konu edinen şiirler yazdı. Şiirleriyle kendisinden sonra gelen kuşakları etkiledi. Şiir kitapları: *Duvar* (1948), *Sisler Bulvarı* (1954), *Yağmur Kaçağı* (1955), *Ben Sana Mecburum* (1960), *Belâ Çiçeği* (1962), *Yasak Sevişmek* (1968), *Tutuklunun Günlüğü* (1973), *Böyle Bir Sevmek* (1977), *Elde Var Hüzün* (1982), *Korkunun Krallığı* (1987), *Ayrılık Sevdaya Dahil* (1993), *Kimi Sevsem, Sensin* (2001).

İSTANBUL ŞEHRİ AĞLIYOR

şimdi gökler mecnun rüzgâr yolcu bulutlar
şimdi yürek sarhoş kâğıt sarhoş kalem sarhoş
minareler elpençe divan durmaktan usanmış
mavi yeşil neon lâmbaları bir sönüp bir yanıyor
son tramvaylar fren çözüp uykuya doğru uzamış
ve iliklerine kadar geçmiş efkâr
istanbul şehri ağlıyor
ben mehtabı içmişim gökyüzü içime akmış
onlar anadan üryan ansızın karşıma çıkmışlar
bir hayal bir rüya gibi gelip elimi sıkmışlar
kimisi feshane'den kimisi beykoz fabrikası'ndan
gözleri nemli değilmiş ama galiba açmışlar
bu kan mıdır kızılcık mıdır mum gibi veremliler
ölüm gezer gölgeniz misâli arkanızdan
merhaba mahkûmlar kelepçeliler
yumruklarınız koparılmak istemez sınıf kavgasından
yalnız sen yağma yağmur vurma kalbime kalbime
bulutlar seni almasın karanlık kana girmesin

Nedîm ile aynı dönemde İstanbul'a rağbet etmiş şairlerden Seyyid Vehbî' nin şûhâne gazellerinde İstanbul'un kültür coğrafyası ve tabiat manzaralarına sık sık rastlanır. Sultan III. Ahmed Çeşmesi için söylediği,

"Târîhi Sultan Ahmed'in cârî zebân-ı lüleden
Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle duâ"

Tarih beytini (1141/1728-29) de ihtiva eden kıtası yanında İstanbul hakkında müteferrik manzumeleri de bulunan Vehbî'nin şehre dair en önemli şiirleri Surnâme'sinde yer alır. 1132 (1720) yılında III. Ahmed'in dört şehzadesinin

çıkmış bir yol sefere çıkmaz olası rüzgâr
şimdi bütün türkiye bir anne gibi uyumuş
ah benim anadolu'm ah benim türkiye'm
yarana merhem olsam gözlerimi sürsem
bu çocuklar merinos fabrikası'nın işçileri bursa'dan
bunlar kömür kesilmiş kalbini söker yeraltından
söndürme lâmbamı rüzgâr bulutlar beni almasın
kaldırımlar dinleniyor başını toprağa koymuş
ne zincirler örmüşüz gözyaşlarından
bırakın İstanbul şehri kana kana ağlasın

AHMET HAMDİ TANPINAR (İstanbul, 23 Haziran 1901 - İstanbul, 24 Ocak 1962) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdikten (1923) sonra liselerde, yüksekokullarda çeşitli dersler okuttu. Bitirdiği okulun Yeni Türk Edebiyatı profesörlüğüne atandı (1939), milletvekilliği (1942-46), Milli Eğitim müfettişliği yaptı. 1949'da yeniden akademik görevine döndü. Bireyin iç dünyasına eğilen, sonsuzluk, rüya, zaman gibi temalarla örülü şiirler yazdı. Şiir kitapları: *Şiirler* (1961)*, Bütün Şiirleri* (1976).

BİR GÜN İCADİYE'DE

Bir gün İcadiye`de veya Sultantepe`de,
Bir beste kanatlanır, birden olduğun yerde

Bir kâinat açılır, geniş, sonsuz, büyülü,
Bugünün rüzgârında yıkanan mazi gülü

Dağılır yaprak yaprak hayâlindeki suya
Bir başka gözle bakarsın ömür denen uykuya...

Belki en hülyalısı duyduğun masalların
O şafak saltanatı korularda dalların,
Her ufku tek başına bekleyen eski çamlar
Bir sır gibi ömründen sızdırılmış akşamlar,

Ardıçla kestanenin her yılık macerası
Harap mezarlıklarda ölülerin rüyâsı

Gelir ve tekrar doğar ölmüş sandığın aşka
Anlarsın ölüm yoktur geçen zamandan başka!

sünnet merasimiyle üç kızının düğünlerine dair günü gününe ve fasıllar halinde tertiplenen eser, o günlerdeki İstanbul'un mahallî hususiyetlerinden örf ve âdetlerine kadar pek çok yönünü bir vesika hüviyetinde anlatır. Aynı dönemlerde Süleyman Nahîfî ise Sâdâbâd vasfında bir gazel ve bir kasriyye ile İstanbul sevgisini dile getirir ve şehri Mısır, Şam ve Bağdat'tan üstün tutar:

"Görmedikçe kasr-ı Sa'dâbâd'ı bilmezsin nedir
İster isen Mısr ü Şâm u hıtta-i Bağ-dâd'ı gör".

XVIII. yüzyılda divan şiiri İstanbul hakkında nazmedilen yeni bir türle tanışır: Sâhilnâme (sevâhilnâme). 0 güne kadar hiçbir şairin denemediği bu tarz, İstanbul'un dillere destan sahillerini ve bu sahillerde kurulmuş yerleşim alanlarını birer ikişer beyit halinde sanatlı bir ifade ile anlatır. Şehrin topografik yapısı ve

CAN YÜCEL (İstanbul, 1926 - İzmir 12 Ağustos 1999)
DTCF Klasik Filoloji Bölümü'nde bir süre okuduktan sonra eğitimine Cambridge Üniversitesi'nde devam etti. Londra'da BBC Türkçe Yayınlar Bölümü'nde spiker olarak çalıştı. 1963'te yurda döndükten sonra çeviri işleriyle uğraştı. 12 Mart 1971'de çevirdiği iki kitap nedeniyle 15 yıla hüküm giydi. 1974'teki afla tahliye oldu. Şiirleri nedeniyle birçok kez kovuşturmaya uğradı. Şiirlerinde, argodan da beslenen, yergi dozu yüksek, atak toplumsalcı tavır öne çıktı.
Şiir kitapları: *Yazma* (1959), *Sevgi Duvarı* (1973), *Bir Siyasinin Şiirleri* (1974), *Ölüm ve Oğlum* (1976), *Şiir Alayı* (bütün şiirleri, 1981), *Rengahenk* (1883), *Gökyokuş* (1984), *Beşibiryerde* (Gökyokuş dışında bütün şiirleri, 1984) *Canfeda* (1987), *Altısıbiryerde* (Canfeda dışında bütün şirleri, 1988), *Çok Bi Çocuk* (1988), *Kısa Devre* (1990), *Kuzgunun Yavrusu* (1990), *Sekizibiryerde* (1990), *Güle Güle-Seslerin Sessizliği* (1993), *Gezintiler* (1994), *Maaile* (1995), *Seke Seke* (1995), *Mekanım Datça Olsun* (1999).

ÜSTÜME VARMA İSTANBUL

Sana geldim, içim ümitlerle dolu
Beni sarhoş etme İstanbul, ne olur
Bir gün ben de eririm caddelerinde
Çürür kemiklerim adım unutulur
Yine sen kalırsın dipdiri, sımsıcak
Göğün bulutların, denizlerin kalır
Oynama İstanbul, benimle oynama
Bir gün öldürür beni bu dert, bu kahır
Ezilmiş ellerimin arasında başım
Bu yeryüzünde başka çarem kalmamış
İşte gelip kapılarına dayanmışım
Karşında yıkılmış bir duvar gibiyim
Beni sarhoş etme, başım dönüyor
Üstüme varma İstanbul, kederliyim.

dönemin sosyal hayatı hakkında da önemli bilgiler ihtiva eden ilk sâhilnâmeyi Mustafa Fennî (ö. 1158/1745) kaleme almıştır. Mesnevi biçiminde düzenlenen eser, Boğaziçi sahilinde iskelesi bulunan toplam altmış iki yerleşim alanını konu edinmiştir. Bu yüzyılda ayrıca Neccârzâde Şeyh Rızâ'nın semtin tasavvufî özelliklerinden kesitler sunduğu "Beşiktaş" redifli iki gazeli, Sâib'in İstanbul mahbublarını konu alan bir gazeliyle Üsküdar Sarayı vasfında bir murabbaı, Mustafa Rahmî'nin Şerefâbâd kasr-ı hümâyununun inşa tarihini bildiren bir kıtası ile biri Neşâtâbâd vasfında, diğeri Beşiktaş vasfında iki şarkısı mevcuttur. Yine,

"Bin yüz altmış sekizin evvel-i hamsîninde
Dondu deryâ-yı Sitanbul hele bu hikmete bak"

matlaıyla başlayan bir tarih (31 Ocak-21 Mart 1755) kıtası nazmetmiş olan

MUSTAFA NECATİ KARAER (Kayseri, 2 Nisan 1929 - İstanbul, 15 Mart 1995)
1949 yılında Kara Harp Okulu'nu bitirip subay oldu. 1961'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1969'da ordudan ayrılıp Basın İlan Kurumu'nda çalışmaya başladı. 1950 yılında Garip Şiir Akımı'na karşı doğan Hisar Grubu şairlerindendi. *Hisar* dergisinin kurucuları arasında yer aldı. Yalın bir Türkçe ile milli kültürle beslenmiş şiirler yazdı.
Şiir Kitapları: *Sevmek Varken* (1972), *Güvercin Uçurmak* (1977), *Kuşlar ve İnsanlar* (1982), *Kerem ile Aslı* (1985).

İSTANBUL OLMAK

Değişen belki Boğaz'ın suları
Bu İstanbul sabahında seni buluyorum
Nasıl söylemeli bilmem ki –aşağı yukarı-
Ben İstanbul'a geldim mi, İstanbul oluyorum.
Bebek'te ellerin, Küçüksu'da yüzün,
Sırtında deniz mavisi bluzun:
Kavak ağaçlarınca ince uzun
Bir İstanbul sabahında seni buluyorum.
Düştü pencerelere bir günaydın,
Evlerin, yolların uyanması yakın,
Tek çizgide şimdi dün, bugün ve yarın
Bir İstanbul sabahında seni buluyorum.
Beni Eyüp'e götürür bulurlar,
Belki onların da bir bildiği var.
Şarabım Beyoğlu, ekmeğim Üsküdar,
Ben İstanbul'a geldim mi, İstanbul oluyorum.
Çok uzaklardan gelmişim, ıslanmışım,
Şiir yazmak değil sevmek işim;
Ne olur, bozulmasın düşüm,
Bu İstanbul sabahında seni buluyorum
Ben İstanbul'a geldim mi, İstanbul oluyorum.

Hevâyî, I. Mahmud'a sunulan bir şitâiyye kasidesi ve İstanbul'un Çubuklu ve Galata gibi semtleri yanında muhtelif yönlerini dile getiren üç gazel yazan Hâtem ile iki gazel, bir kıta ve III. Ahmed ile Damad İbrahim Paşa methinde bir ıydiyye kaleme alan Çelebi-zâde Âsım Efendi de İstanbul'u anlatan şairlerdir. Nâbî mektebini devam ettiren Belîğ Mehmed Emîn, içinde İstanbul adının anıldığı dokuz gazeli yanında bazı kasidelerinde de şehrin gündelik hayatına eğilmiş, gazellerinde İstanbul semtleriyle ilgili telakkileri, eğlence âlemlerini ve şehrin güzellerine dair duygularını dile getirmiştir.

Şehri değişik yönlerden mısralarına konu edinen diğer şairler içinde Muhlis Mustafa Efendi'nin mütekerrir beyti,

"Kand-i dilber gibi dil eğlencesi
Gamküsarım Karaağaç bahçesi"

olan müseddes bir şarkısını, Abdürrezzak Nevres Efendi'nin İstanbul hasretini dile getiren iki gazelini, Râgıb Paşa'nın,

"Hâh Misr ü hâh Bağdâd işte Şehbâ işte Şâm
Var mıdır İstanbul'un mümtaz ü müstesnaları"

EDİP CANSEVER (İstanbul, 8 Ağustos 1928 - İstanbul, 28 Mayıs 1986)
İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi (1946). Yüksek Ticaret Okulu'ndaki öğrenimini yarım bırakıp Kapalıçarşı'daki dükkânında ticaret hayatına atıldı. 1976 yılına kadar antikacılık yaptı. Cansever, yarattığı şiir estetiği ve imge zenginliğiyle çağdaş insanın yalnızlığının, açmazlarının izini sürdü.
Şiir kitapları: *İkindi Üstü* (1947), *Dirlik Düzenlik* (1954), *Yerçekimli Karanfil* (1957), *Umutsuzlar Parkı* (1958), *Petrol* (1959), *Nerde Antigone* (1961), *Tragedyalar* (1964), *Çağrılmayan Yakup* (1959), *Kirli Ağustos* (1970), *Sonrası Kalır* (1974), *Ben Ruhi Bey Nasılım* (1976), *Sevda ile Sevgi* (1977), *Şairin Seyir Defteri* (1980), *Yeniden* (bütün şiirleri, 1981), *Bezik Oynayan Kadınlar* (1982), *İlkyaz Şikâyetçileri* (1984), *Oteller Kenti* (1985), *Gül Dönüyor Avucumda* (1987), *Yerçekimli Karanfil* (toplu şiirler I, 1990), *Şairin Seyir Defteri* (toplu şiirler II, 1990), *Seçme Şiirler* (1997), *Sonrası Kalır / Bütün Şiirleri* (1-2 cilt, 2004), *Gelmiş Bulundum; Seçme Şiirler* (2008).

diyerek İstanbul'u bütün Şark dünyasına üstün tuttuğunu gösteren beytinin de yer aldığı şiirlerini hatırlatmak gerekir. Râgıb Paşa'nın yanında yetişmiş bir İstanbul çocuğu olan Haşmet ise üç kaside, on gazel ve bir kıtada İstanbul'a dair tasvir ve övgülere yer verirken şehrin sahillerinden uzak iç semtleri ve mekânlarını da (Fatih, Vefa, Şehzadebaşı vb.) anlatır. Ramazâniyyesi (ramazan şiiri) sosyolojik incelemelere fırsat verecek kadar zengin olup bahâriyyesi (bahar şiiri) de o dönem İstanbul'unun iklim ve tabiatını tasvir bakımından bir belge değeri taşımaktadır. Şeyhülislâm Ebûishakzâde Esad Efendi'ye yazdığı methiyede ise şehrin ticarî hayatı ile esnafın durumları tasvir edilmiştir. Arif Süleyman'ın Beşiktaş Sarayı için kaleme aldığı bir kaside, Nâşid'in çeşitli semtlerdeki (Küçüksu, Şemsipaşa, Beşiktaş) mehtap eğlencelerini konu alan bir şarkısı ile Esrar Dede'nin iki gazeli de bu yüzyıl için anılmaya değer İstanbul manzumelerindendir.

Şeyh Galib'in pek çok manzumesinde İstanbul tasavvuf muhitiyle XVIII. yüzyıl sanat ve edebiyat ortamının dolaylı terennümleri vardır. Sık sık başvurduğu semboller çok defa kendi çevresinin ilhamlarını ihtiva eder. Meselâ İstanbul'un peş peşe gördüğü yangınlar onun mısralarına,

"Gül âteş gülbün âteş gülsen âteş cûybâr âteş"

TAHTAKALE

Gövdesi ince uzun, eliyse peynir ekmekli
Beni mi süzüyor ne, çay mı içiyor ne, anlamadım
Bir asker, öyle bir asker ki, doğduğu günden beri izinli
Dünyaya izinli, kadına izinli, sevmeye izinli
Bilmem ki nasıl olmuş her yerden çıkıvermişler
Ürkek ve devamlı insan yüzleri.
Güneşler gidiyor camlarda, Bayburt'ta akşam yemeği
Kolunu kaldırıyor biraz, yüzünü ekşitiyor biraz, biraz da
Donkişotvari
Biriyse elini atmış durmadan karıştırıyor
Cebini karıştırıyor, güldükçe gülüyor kadının biri
Güldükçe gülüyor ya da gülmüyor işte güldükçe
Adamla sıkıntı çatılmış silahlar gibi.
Çocuksun, anlamıyorsun, süslemişler her yeri
Dokunsan ağlayacak, konuşsan susmayacaklar bir daha
Elleri vardır bilseniz, durmadan bizi gösterir elleri
Baksanız bakılırlar, sevseniz sevilirler kimseye benzemeden
Biri de bir kadındır alınmış efsanelerden
Bir kadındır güzelim unutmuş erkekleri.
Bu sandık, tahta sandık, üstünde gül resimleri
Yanında bir adamla sanırım doğu illerinden
Üç asker tıraş olmuş, beyaza kesmiş yüzleri
Şeker mi yiyorlar ne, düş mü kuruyorlar ne, anlamadım
Belki de bir Tanrısı var acının, hüznün, ayrılığın
Ki durup dururken öyle ansızın yürüdükleri...

şeklinde akseder. Çeşitli mimari eserlerle devrin kişileri hakkında söylediği tarih kıtaları çağının kronolojisini takip ettirecek kadar çoktur. Özellikle III. Selim devrinde en mutantan günlerini yaşayan Çırağan Sahilsarayı hakkında söylediği bir şarkı, bir kıt'a-i kebîre ve bu sahilsarayın kapısı üzerine hakkedilen,

"Sabâhu'1-hayr-ı devlet bu der-i vâlâ-yı ismettir
İki bâli hümâ-yı mihr ü şehbâl-i saadettir
Nücûm-ı asuman deryûze eyler âsitânından
Çerâğân ile memlû bir Çırâğân-ı inayettir"

CEMAL SÜREYA (Erzincan, 1931 - İstanbul, 9 Ocak 1990)
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi (1954). Maliye Bakanlığı'nda müfettiş olarak çalıştı. 1965'te görevinden ayrıldı. 1972'de geri döndü. *Papirüs* dergisini 1967-1970 yılları arasında 47 sayı çıkardı. Emekli olduktan sonra yalnızca edebiyatla uğraştı. İkinci Yeni hareketinin önde gelen şair ve kuramcılarındandı. Söyleyiş biçimi ve şaşırtıcı buluşları, çarpıcı imgeleriyle İkinci Yeni'nin en önemli şairlerinden biri oldu.
Şiir kitapları: *Üvercinka* (1958), *Göçebe* (1965), *Beni Öp Sonra Doğur Beni* (1979), *Sevda Sözleri* (1984, Toplu Şiirler), *Güz Bitiği* (1988), *Sıcak Nal* (1988).

BİR KENTİN DIŞARDAN GÖRÜNÜŞÜ

Bütün bir gün derin suları kolladı şunun için
Bir çoban mevsimini geçirmek için saçının billûrundan
Üç kulesi altı şairi sayısız minareleri
Ve yer yer uçuklamış kıyılarıyla
Bu kent bütün bir gün. Hadi gidelim.
O senin bir türlü belleyemediğin
Kuştur. Bir türkünün hallacında dağılmış
Keçedir. Onu Doğuda nehirlerin kaynaklarına basıyorlar
Balkondur. En bencil sarmaşığa çekilidir tetiği
Lekedir. Eski Frikya üzümünden inansız menekşeden
Taştır. Bizansın yıkılışını kibirle sürdürmektedir
Çocuktur. Babasınınkine benzer annesinin yüzü
Çünkü mutlu İstanbul kadını alır erkeğinin yüzünü
Çünkü daha dün dört tarafından çekiştirilmiş utancınla
Şiirine güvenli bir barınak aramıştın
İnce parmaklarıyla
Aralamaya çalışırken kederini
Sen yitip giden aşkta
Senin kahkahanın boğumlarında
Söz temiz değil
İklim. Devrik tezgâhı güneşin
Sokaklardan kadınsı bir seccade gibi akıyor iklim
Gözlerimiz bozuluyor kanımızın gürültüsünden
Kırmızılar bitişiyor hiçbir şey kesin değil
Tenteler gökyüzüne bir folklor kazandırıyor
Yeni yapıların kekemeliği ve akasya
Ve çınar. Yelesinin içinde tükenmiş bir aslan
Ve sütunlar başıbozuk devriyeleri

kıtası dikkat çekicidir. III. Selim'e sunduğu bahâriyye kasidesinde İstanbul baharlarının en güzel anlatımlarından biri görülür.

Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul hakkındaki manzumeleriyle ünlü iki şair daha yetişmiştir. Bunlardan biri Fennî'nin *Sevâhilnâme'sine* kaside şeklinde nazîre (benzer şiir) yazan İzzet'tir. III. Selim'e ithaf ettiği altmış beş beyitlik sâhilnâmesi, anlattığı İstanbul iskelelerinin bazısı bugün mevcut olmadığından artık bir belge niteliği kazanmıştır. İkincisi olan Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye* adlı mesnevisinde Nâbî'nin Hayriyye'si yolundan yürüyerek kendi çağının İstanbul'undan izler taşıyan beyitlerle yaşadığı dönemi âdeta tenkit eder. Onun anlattığı pek çok iş

Ne kuşatmalar ne dostluklar pahasına
Büyük bir mutfak yaratmış bir imparatorluğun,
Yalnız sütunlar savunuyor serinliği
Saatler uzun günler kısa
Fenikelileşememek. Ben bu sözü söylüyorum
Bu sözü sana söylüyorum bir gün gerekir nasıl olsa
Serhas'ın askerlerine gümüş zincirlerle döğdürdüğü
Öbür ucuna da gittim ben bu suyun.
Buradan taa peygamberler kıyısına kadar
Büyük suları sadece karpuz soğutmada kullanıyorlar
Fatih Sultan Mehmed gemilerini karadan yürüttü ya
Deniz kaçkını bir ulusun çocuklarıyız biz o gün bugün
Toprakçıl bir çapadır Denizyollarının arması bile.
Ama dilimizde yine de en ürpertili kelime deniz
Yine de sokaklarda bir kanal eğitimi
Dondurmacılarda bir ikinci kaptan tavrı
Teneşirlerde bir tekne beğenisi
Bir kazazede takısı bulunur sarhoşların yüzlerinde
Yine de faizcinin sesindeki hasır
Yelken olmaya özeniyor
Şoför edebiyatına önsöz olarak geçse yeridir
Yeni Cami'nin caddeye dadanmış dirsekleri
Ve
Bitişiğindeki gri gökkuşağının altından
Agop'un ülkesine bir anda geçilir
Orada işte orada
Kibrit bilekli kızların anahtar burunlu sekreterlerin
Lastik mühürle para basanların eğeyle tabanca üretenlerin
Cüzamlı işhanlarının çiçekbozuğu basımevlerinin
Önlerinden dalgın dalgın yürüyorsun
Sen ki bu şehrin eski tutarsızlarındansın
Kök bitkilerin heterogüllerin Çin yakılarının arasından
Bir güz sonu duygusunu ancak bir kez duyabilecek bir sığınma eğilimini
Kuytulardan aldığın bir çiçek gibi yukarı semtlere doğru sürüklüyorsun
Sen ki
Ayı Hugo'dan zararsız Mallarmé'ye, kaçık Artaud'ya kadar
Bir şeyler okudun biraz. iyi.
İngilizlerden de saymayı öğrendin biraz. O da iyi.
Ağzında bir tatil gevezeliği
Alnında bir ayazma serinliği taşıyan
Bir kadını sevdin çok. O belki daha da iyi.
Ama ne yap biliyor musun?
Şu eski adresini değiştir artık
On yıldır bilgeliğini tüketti.
Saatler uzun, günler...

kolu ve sivil toplum manzarası aslında içinde yaşadığı şehrin tasvirinden ibarettir. Şev*kengiz* adlı 779 beyitlik mesnevisi ise insan bedeninin güzelliklerini, ten zevklerini ve İstanbul güzellerini tasvir ederken çok defa müstehcene varan çağrışımlara imkân verişiyle dikkat çeker. Kasideleri yanında beş gazel, bir müstezad ve İstanbul'daki pek çok mimari yapı için söylediği tarih kıtaları da şehrin özelliklerini ayrıntı kabilinden anlattığı manzumeleridir.

XIX. yüzyıl divan şiirinin kendini tekrar devridir ve bütün tür ve şekiller gibi İstanbul teması da önceki örneklere benzer bir devamlılık gösterir. Enderunlu Vâsıf'ın *Hûbannâme* ve *Zenânnâme'si* bir yana bırakılırsa bu dönem manzume-

SEZAİ KARAKOÇ (Diyarbakır, 1933)
1955 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Maliye müfettiş yardımcısı olarak başladığı meslek yaşamını Gelirler Genel Müdürlüğü müşaviri olarak tamamladı. Aralıklarla *Diriliş* dergisini çıkardı. 1990'da Diriliş Partisi'ni kurdu. Başlangıçta İkinci Yeni şairlerinin arasında yer almışsa da, giderek İslami düşüncenin yolunda, metafizik öğelerle bezenmiş sağlam bir şiir dünyası kurdu.
Şiir kitapları: *Körfez* (1959)*, Şahdamar* (1962)*, Hızırla Kırk Saat* (1967)*, Taha'nın Kitabı* (1968)*, Gül Muştusu* (1969)*, Şiirler I* (Hızırla Kırk Saat, 1974)*, Şiirler II* (Taha'nın Kitabı, Gül Muştusu, 1974)*, Şiirler III* (Körfez, Şahdamar, Sesler, 1974)*, Şiirler IV* (*Zamana Adanmış Sözler*, 1975)*, Şiirler V (Ayinler,* 1977*), Şiirler VI (Leyla ile Mecnun,* 1980*), Şiirler VII (Ateş Dansı,* 1987*), Şiirler VIII (Alınyazısı Saati,* 1989*), Şiirler IX (Monna Rosa), Gün Doğarken* (toplu şiirler, 2000).

ALINYAZISI SAATİ *(İstanbul)*

Yeryüzüne ayı indir o bir şehir olsun
Yaklaştıkça büyüyen
Ayrıntıları setleri bahçeleri
Yumuşak çizgileriyle ortaya çıkan
İşte ben o şehri yaşadım yıllarca
İstanbul'da parça parça
Çeşmelerinde ayı yaşadım
Servilerinde ayla birlik bölündüm
Ayla birlik yaralandım
İstanbul mezarlıklarını aydınlatan ayla
Soludum bölük bölük ahiretin
Keskin çizgili özgürlüğünü
Kanlı canlı özgürlüğünü ay kesmesi
İçtim sıcak bir yaz günü içilen buz gibi bir vişne şurubu benzeri
Kutsallığın ballı biberli çilekli çile kevserini
İstanbul'dur bu otuz yıl kana kana yaşadığım
Taşlarına âdeta resmim işledi
Ben İstanbul'da dağıldım zerre zerre
İstanbul damla damla içimde birikti
Mermer tozu gelip gelip içimde oluştu bir şehir

lerinde genel olarak İstanbul anlatımları yerine Boğaziçi ve köylerine dair düşünce ve tasvirlere yönelmeler görülür. Yüzyılın başlarında Boğaziçi'ne dair şiirler yazan üç şairden Kâmî'nin üç gazeli, Neş'et'in bir kaside, bir gazel ve bir kıt'a-i kebîresi, Pertev'in de bir gazeli ve Nedim'in bir gazeline tahmisi vardır. Bu yüzyılın İstanbul âşıkı şairleri arasında İlhâmî mahlasıyla III. Selim de yer alır. İstanbul'a dair üç kıta, bir gazel ve sekiz şarkısında bilhassa seçkin zümrenin devam ettiği âsûde muhitler, mesireler, kameriye ve kasırlar, deniz ve sahil eğlenceleri dile getirilir ve lüks hayatın tasvirleri yapılır. Bu arada saltanat kayıkları ve denizde mehtap âlemleri de şiire yansımıştır:

Bu yeryüzünden ve gökyüzünden ötedeki şehirdir
O bir kılıçtır Doğu'dan Batı'ya uzanıp
Çin ipeğinden örülmüş şeytan kozasını bölen
Darbeleriyle Batı çeliğini lime lime eden
O Tanrı'nın kılıç halindeki hilâli
İslâm ruhunun kristalleşmiş heykeli
İçimin sesi rüyamın öfkesi merhametimin şehri
İstanbul'a gel oruç günleri gez gör ve dinle derinden
Taştaki oymalarını incele bir er gözüyle
Semerkant'tan kalkıp gelmiş erlerin gözüyle gör her yeri
Camileri mezarlıkları çeşmeleri ve sebilleri
Git Sümbülefendi'ye servilerden sor olan biteni
Merkezefendi'de tüket maddeyi yırt maddeciliğin kefenini
Bağdat'ta ebedî bağı ruhun ve ilahi hikmetlerin
Şam'da son sınırı mânevî medeniyetlerin
Kozmik bakış metafizik sezgi
Bağdat'tan dal Şam'dan yaprak Diyarbekir'den çizgi
Hep İstanbul'da kırık dökük
Parçalanmış silinmiş sönmüş
Hayaletler gibi kaçmış gizliliklere
Loş boşluklara sığınmış kan rengi bir huzur arzusu
Sabah Karacaahmet'te öten şafak kırmızısında savaş borusu
Sökün eder her sabah ufkun bir ucundan yeniçeriler
Su şırıltısından gök gürültüsüne değin
Bütün seslere düzen vermiş ebedî mehter
Yok olduysa da bu şehir ruhu ruhuma sindi
Ben yaşadıkça o yaşayacak bende
Kimbilir belki o da dirilecek benimle
İslâm Milletinin dirilişinde
O yeniden güneşin güneş ayın ay ve dünyanın dünya
İnsanın insan olduğu o günde
Ölümün biliyorum ey İstanbul diriliş içindir
Öyleyse indir ruhunun teslim bayraklarını indir göm toprağa
Doğrul ve kalk ayağa
Kemiklerinle etin arasında
Sonsuz güç topla korku ve muştuyla
Mucize muştusuyla
Yüreğim yırtılıyor çınlıyor ağlıyor yüreğim
Fırtına yaprak yaprak dökülüyor
Gecenin tüyleri savruluyor havaya
Ölümümü kutlayan Arz oğullarıyla
Mübarek toprağın anlamından bile yoksun
Taşın demirin mermerin ve tozun metafizik kadrine bile düşman
Kâbûs ruhumu çalmak isteyen hırsız
Madde dönüşür binbir şeye ama ruh kaybolmaz
Altın madeni gibi pırıl pırıl kalır ve solmaz

"Gece bir yağlı piyadeyle gezip deryada
Bir iki mutrib-i hoş-nâme olup âmâde

Okusun taze sabâ şarkıları sahrada
Gidelim seyr-i çemenzâr edelim leyi ü nehâr."

Divan edebiyatının İstanbul ağırlıklı son müstakil eserleri Enderunlu Fâzıl'ın kaleminden çıkmıştır. Nedîm ve Sabit çizgisinde yazdığı manzumelerinde Fâzıl XIX. yüzyılın ilk yıllarında İstanbul'da yaşanan hayata, topluma ve çevreye dikkat çekmiş, daha ziyade sefahat, zevk ve eğlence dünyasını, mahallî gelenek ve çılgınlıkları halk dilinin ifade ve deyimlerinden faydalanarak mesnevi biçiminde anlatmıştır. İstanbul'a dair belgesel niteliğindeki bu mesnevilerinden *Hûbannâme'*de İstanbul dilberlerinin beden yapıları, kişilik ve huy özellikleri yönünden ele

HİLMİ YAVUZ (İstanbul, 14 Nisan 1936)
1954 yılında Kabataş Erkek Lisesi'ni bitirdi. Bir süre gazetecilik yaptıktan sonra İngiltere'ye gitti. BBC radyosunda çalışırken (1964-1969), Londra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde yükseköğrenimini tamamladı. Üniversitelerde öğretim görevlisi olarak ders veriyor. Gelenekselle çağdaş olanın bireşimini ön planda tutarak kurduğu imge yapısıyla İslam mistisizmi, özellikle tasavvuftan beslenen bir şiir dünyası kurdu.
Şiir kitapları: *Bakış Kuşu* (1969)*, Bedrettin Üzerine Şiirler* (1975)*, Doğu Şiirleri* (1977)*, Yaz Şiirleri* (1981)*, Gizemli Şiirler* (1984)*, Zaman Şiirleri* (1987)*, Hüzün ki En Çok Yakışandır Bize* (1989, Toplu Şiirler)*, Söylen Şiirleri* (1989)*, Ayna Şiirleri* (1992)*, Gülün Ustası Yoktur* (1993, Toplu Şiirler I)*, Erguvan Sözler* (1993, Toplu Şiirler II)*, Çöl Şiirleri* (1996)*, Akşam Şiirleri* (1998)*, Yolculuk Şiirleri* (2002)*, Hurufi Şiirler* (2004)*, Kayboluş Şiirleri* (2007).

ÇÖKMÜŞ BİR KENT İÇİN SONNET

ben kimden koptumdu, akşamlar depresif, manik
bir aynayla beni bağladı bana... pis
bir kitap çöküntüsü: o, ben'im! kuğularla garanik
-i ulyâ!.. sürüngen giysileriyle iblis;
alan da o'ydu, satan da... şeytanca alışveriş!
bir leşi bir leş tirirken yırtık, yarım;
satan o giysileri benden önce de giymiş...

ben aynayla kopmuşken bana nasıl bakarım?
terelelli terelella, tevellâ ve teberrâ
kent leşti ve ben ona bir koku gibi süründüm;
artık aşklar taşır beni, ben onlara kadavra
olsam da terelelli... mecnun'dum, leylâ'ya büründüm...
bir kent kendi üstüne çökerken de kış;
aşklar yararken aşkları, sözlerde bir yırtılış...

alındığı elli üç beyitlik özel bir bölüm mevcuttur. *Zenânnâme* ise divan şiirinde erotizme kaçan bir üslûpla kaleme alınmış olup "Der-beyân-ı Zenân-ı İslâmbol" bölümünde çeşitli kavimlere mensup kadınların özelliklerinden laubali bir üslûpla bahsedilir. *Defter-i Aşk* isimli küçük mesnevisinde kendi başından geçen bir aşk macerasını anlatmıştır. Burada İstanbul'daki aşk âlemine dair zengin motifler vardır. *Çenginâme,* XIX. yüzyıl başlarında İstanbul'da ünlü olmuş çengiler ve çengi kollarının dökümünü yapıp haklarında birer dörtlükle bilgi verir. Şairin bütün bu eserlerinde dönemin örf ve âdetlerine dair ayrıntılar bulmak mümkündür. Fâzıl'dan sonra İstanbul'a ilgi gösterenler arasında Reîsülküttâb Arif bir kaside ve bir kıtası, Arif Mehmed iki küçük şarkısı, Refî-i Kalâyîiki gazeli, Halim Giray da yine iki gazeliyle şehrin o dönemde çok yaygın bir eğlence tarzı olan mehtaba çıkma geleneğini terennüm etmişlerdir. Sürûrî'nin divanında İstanbul'a dair dokuz gazel, bir kaside ve bir kıtası yer alır.

ERDEM BEYAZIT (Maraş, 1939 - İstanbul, 5 Temmuz 2008)
Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Kütüphane müdürlüğü, öğretmenlik yaptı. Akabe Yayınları ve *Mavera* dergilerini yönetti. 1987'de milletvekili oldu. Modern zamanların örselediği insanın manevi kurtuluşunu arayan şiirler yazdı.
Şiir kitapları: *Sebeb Ey* (1972), *Risaleler* (1987), *Şiirler (Gelecek Zaman Risalesi* ile birlikte bütün şiirleri, 1992).

VEDA

Bu şehirden gidiyorum
Gözleri kör olmuş kırlangıçlar gibi
Gururu yıkılmış soy atlar gibi
Bu şehirden gidiyorum
İnsanlar taş gibi bana yabancı
Ağaçlar bensiz hüküm giyecek bulvarlarda
Bir tambur bir yalnızlığı anlatıyorsa
O ışıksız pencereden
Ben onu duymuyor gibiyim
Bir ağaç ölüyorsa kapınızın önünde
Ben onu bile duymuyor gibiyim.

Bu şehirden gidiyorum
Gömerek geceyi içime
Sabahın hüznünü beklemeden
Gidiyorum bu şehirden.

Enderunlu Vâsıf İstanbul'un mehtap âlemlerini en güzel anlatan şairdir. Vâsıf, çoğu bestelenmiş şarkılarıyla hem çağının insanını etkilemiş hem de Nedim'den sonra şarkı geleneğini zirveye çıkarmış bir şair olarak manzumelerinde sık sık İstanbul'u terennüm etmiştir. Yirmi üç adet şarkısında doğrudan doğruya İstanbul mehtapları, güzelleri, aşkları, sevdaları anlatılır. "Olalım Göksu'ya mahfîce revan" bunların en tanınmışıdır. Devrin önemli şairlerinden olup İstanbul'a ilgisiz kalamayanlardan biri de Keçecizâde İzzet Molla'dır. Onun gazel, kıta, tarih gibi bazı manzumelerinde İstanbul'un denizi ve eğlence âlemi farklı yönleriyle ele alınmıştır.

İstanbul'la ilgili olarak Hızırağazâde Said Bey'in bir şarkısı, Râsih-i Enderûnî'nin bir kasidesi ve Adlî mahlasıyla yazan II. Mahmud'un iki şarkısı hariç tutulursa bu dönemin İstanbul hayatından ilham alan manzumelerini Sermet yazmıştır. Onun iki gazeli yanında asıl üzerinde durulması gereken İstanbul şarkılarıdır. XIX. yüzyıl İstanbul halkının beğenerek okuyup dinlediği bu şarkılarda çeşitli yönlerden şehrin panoraması sergilenir. Gündelik İstanbul Türkçesi'nin kullanıldığı, daha ziyade eğlence dünyasına dikkatleri çeken bu manzumelerde yine Boğaziçi, Göksu mesiresi ve mehtap eğlenceleri ön plandadır. Sermed'in II. Mahmud'a sunduğu altmış sekiz beyitlik bir mesnevi olan bahâriyyesinde devrin İstanbul'u ve bir âb âlemi âdeta tarih bilgisi verircesine ayrıntılarıyla hikâye edilmiştir. Manzume zengin folklorik malzeme ile doludur.

Divan edebiyatı Tanzimat yıllarından itibaren giderek gözden düşmüş ve üstat şairler yetiştiremez olmuştur. Ancak yine de uzun müddet bu edebiyatın şekil ve türlerini kullanarak, telakkilerini tekrarlayarak şiir yazılmaya devam edilmiştir.

Kuralcı ve şekilci yapısına rağmen divan edebiyatının yaklaşık beş asır boyunca İstanbul'a gösterdiği ilgi şehrin kültür mirası bakımından fevkalâde önemlidir. Bu şiirlerde tanıtılan İstanbul'u ne tarihler ne de diğer yazılı kaynaklar bu kadar coşkulu ve derin çağrışımlarla ifade edebilir. Bu bakımdan eski İstanbul'u anlatan her mısra edebî kıymeti yanında aynı zamanda bir arşiv belgesi değeri taşımaktadır.

Halk Edebiyatında İstanbul

İstanbul, fetihten önce ve sonra Türk folklorunda ve halk edebiyatı ürünlerinde çeşitli özellikleriyle yer almıştır. Bu konuda önemli araştırmaları bulunan Nuretin Albayrak'ın tespitlerine göre bunların başlıcaları menkıbeler, halk hikâyeleri, masallar, efsaneler, fıkralar, koşma, türkü ve destanlar, mâniler, ninniler, atasözleri, bilmeceler, tekerlemeler ve geleneksel Türk tiyatrosu örnekleridir. Daha Selçuklular dönemi efsanelerinde adı geçen Sarı Saltuk İstanbul'a gelmiş, bir küffar beldesi olan şehri yangına vermiş, maiyetindekilerle Ayasofya'da namaz kılmış, kâfirlerle savaşıp onları haraca bağladıktan sonra şehirden ayrılmıştır (Ebülhayr Rûmî, 1, 66-68; İz, s. 286-290). İstanbul'u fethetmek için defalarca Bizans önlerine gelen Müslüman askerler arasında şehid düşen ve Bizans kaynaklarında mezarına sabaha kadar nur yağdığı anlatılan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin adı etrafında gelişen menkıbe ve efsaneler hem yazılı, hem sözlü halk edebiyatının önemli malzemeleri arasında kabul edilir ve İstanbul'u halk kültürünün ayrılmaz bir parçası durumuna getirir.

Şehrin dinî folklorunda önemli bir yer tutan bazı zatların isim ve kimlikleri de âdeta İstanbul adıyla bütünleşmiş, yaşarken olduğu gibi vefatlarından sonra da tekke, türbe ve kabirleri İstanbul halkı tarafından ziyaret yeri olarak kabul edilmiş, haklarında değişik menkıbe ve ziyaret âdabı teşekkül etmiştir. Sümbül Efendi, Merkez Efendi, Telli Baba, Yâvedûd Sultan, Yahya Efendi, Şeyh Vefa, Zuhurat Baba, Baba Cafer, Nalıncı Dede, Elekli Baba, Yıldız Baba, Akbıyık Sultan, Gül Baba, Aziz Mahmud Hüdâyî, Karaca Ahmed Sultan gibi isimler yanında Lohusa Sultan, Çifte Sultanlar, Çifte Gelinler gibi kadın velîler de İstanbul menkıbeleri içinde yer alan dinî hüviyetli kimseler olup sözlü gelenekte pek çok menkıbe ve hikayeleri anlatıla gelmiştir.

Dindışı halk hikâyelerinde İstanbul aşk, çapkınlık, şehvet, para ve mal tutkusu gibi vesilelerle anılmakta olup şehrin zenginlik, zevk ve eğlencesi ön plana çıkartılmış, güzellikle ahlâksızlığın birleştiği bir mekân olarak anılmıştır. Bu tür hikayelerin kahramanları çok defa tüccar veya tüccar çocuğudur. Bunların en önemli özellikleri yalnız İstanbul'da anlatılması, olaylarının bir bölümü başka çevrelerde geçse bile İstanbul'un adından söz edilmesi ve gerçekçi olmalarıdır. Devrin İstanbul'unun yer aldığı *Letâifnâme, Hançerli Hanım, Tayyarzâde, Cevrî Çelebi, Sansar Mustafa, Ferruhdil ile Mehmed Bey'in Hikâyesi, Tıflî ile İki Biraderler, Kanlı*

Bektaş, Evhad Çelebi adlarını taşıyan hikayeler bunlardandır.

İstanbul aynı zamanda efsaneler şehridir. Kız Kulesi'nin yapılış efsanesi, Boğaziçi'nin oluşumu, İstanbul'un fethi, Ayasofya'nın kubbesi, Cibali, Beşiktaş, Kadıköy, Yenikapı, Beylerbeyi, Kabataş gibi birçok semt ve camiyle ilgili efsaneler yüzyıllarca anlatılmıştır. Bir efsanede İskender-i Zülkarneyn, Ege bölgesinde hüküm süren Katerina (bazı kaynaklarda Kaydefa)adlı bir hükümdarı kendi dinine davet ederse de Katerina bunu kabul etmez. Zülkarneyn Karadeniz'den Akdeniz'e bir su yolu açıldığı takdirde Katerina'nın ülkesinin sular altında kalacağını düşünür. Bunun için binlerce insan çalıştırarak on üç yıl on üç günde bugünkü Boğaziçi'ni açtırıp Katerina'nm ülkesini sular altında bırakır.

İstanbul'da derlenmiş yazma ve basma eski letâif mecmualarında Bekri Mustafa, İncili Çavuş gibi halk tiplerine ait fıkralarda İstanbul'a ve İstanbul hayatına da yer verilmiştir. Daha yakın döneme ait fıkralarda ise Pinti Hâmit, Borazan Tevfik, Pazarola Hasan Bey, Sakallı Celâl gibi İstanbul'un renkli simaları yerz alır.

İstanbul, XVII. yüzyıldan itibaren saz şairlerinin ilgi gösterdiği bir merkez olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nda yetişenler yanında Anadolu'dan İstanbul'a gelen saz şairlerinin sayısı da oldukça fazladır. Âşık Ömer, son yıllarında geldiği İstanbul'u on yedi dörtlükten oluşan "İstanbul Destanı" ile semt semt tanıtmıştır. (Elçin,*Âşık Ömer,* s. 48-50) XIX. yüzyılda bu aşıkların çoğu İstanbul'da itibar kazanıp kibar ve rical konaklarında, saray çevresinde yer bulmuşlardır. Âşık Hüseyin, Dertli, *Sergüzeştnâme* adlı eseriyle Bayburtlu Zihnî, Develili Seyrânî, Ispartalı Seyrânî, Gülzârî, Beşiktaşlı Gedâî ve Erzurumlu Emrah bunlardandır. Kayserili Seyrânî de bir güzellemesinde İstanbul'u etkili bir biçimde övmüştür.

İstanbul'da sık görülen yangınlar ve depremler başta olmak üzere kazanılan savaşlar, padişah ve devlet adamları hep halk şairlerinin destanlarına konu olmuş, daha 1950'lere kadar halk arasında terennüm edilerek okunmuştur. Bunlar arasında Ermeni aşuğlardan Aznavuroğlu'nun yedişer dörtlükten oluşan iki destanıyla, 1826 yılında meydana gelen yangını anlatan Cüdâî adlı Türk halk şairinin destanları meşhurdur. Ispartalı Seyrâni'nin Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını anlatan otuz kıtalık "Vak'a-i Hayriyye Destanı" bunlardandır. XX. Yüzyılda bu destanlar artık semai kahveleri, çalgılı kahveler, tulumbacıların bulunduğu mekânlarda anlatılmaya başlanmıştır. Keza Galata Köprüsü'nün girişleri ile Yenicami'nin

arkası, destan şairlerinin manzumelerini bir ezgi eşliğinde okuyup sattıkları mekânlardı. Toplumsal olaylar, çeşitli zabıta vak'aları, sonu iyi bitmeyen aşk maceraları, cinayetler, sevilen kişilerin ölümü bu destanlarda yer alan belli başlı konulardı. Bunlar içinde Beşiktaşlı Gedâî'nin otuz bir dörtlükten oluşan "Vasf-ı İstanbul" adlı destanı oldukça önemlidir. Bu destanda Gedaî, İstanbul'daki ahlâk bozukluğundan, Batı taklitçilerinden, dinî inançların zayıflamasından, tarikatların bozulmasından, dünyanın iyiye gitmediğinden söz etmektedir.

İstanbul üzerine yakılan türküler İstanbul halkının duygularını derinden etkilemiştir. Seçkin muhitlerde okunan şarkılar kadar halk arasında terennüm edilen türküler de folklor malzemesi olmak bakımından önemlidir. "Yârim İstanbul'u mesken mi tuttun"; "İstanbul'dan Üsküdar'a yol gider"; "Beyoğlu'nda gezerken"; "Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur"; "Fındıklı bizim yolumuz" gibi türkülerde İstanbul "diyâr-ı gurbet" oluşu yanında, bütün semtlerine ait özellik ve güzellikleriyle dile getirilmiştir. "Yanıyor mu yeşil köşkün lambası"; "İstanbul'un konakları köşeli" gibi türkülerde İstanbul'un mimari güzelliklerinden söz edilmiştir.

İstanbul'da mâni söylemek de yakın zamanlara kadar yaygın imiş. Birkaç mâninin ardarda getirilerek mâni katarı oluşturulması ise İstanbul'a hastır. Daha çok destanı hatırlatan bu mâni katarlarında İstanbul ve semtleri âdeta adım adım dolaşılmakta,

"İstinye körfezin dolaş
Yeniköy'de etme savaş
Tarabya'da eğlenilmez
Var Büyükdere'ye yanaş"

semt adları ve kişi adlarıyla ilgili cinaslı maniler söylenmiştir. Bu alandaki derlemelerin en hacimlisi olan ve İstanbul'u çeşitli yönleriyle dile getiren 124 fasılda 1475 ramazan mânisinin yer aldığı *Ramazannâme* adlı eser (Atatürk Üniversitesi Ktp., Yazmalar, nr. 408), Âmil Çelebioğlu tarafından Latin harfleriyle neşredilerek ramazan mânilerinin İstanbul halk hayatındaki yerine işaret edilmiştir.

İstanbul'da kullanılan atasözleri genellikle diğer Türk atasözlerinden farksızdır. Bunların içinde İstanbul ve semtlerinden söz edenlerin sayısı fazla değil-

dir. "Zeyrek'ten başka yokuş, serçeden başka kuş bilmez"; "İstanbul'un yazı kışı yoktur, lodosu poyrazı vardır"; "Rumeli'nin bozgunu, Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını"; "Ayasofya'da dilenir, Sultanahmet'te sadaka verir"; "Üsküdar'ın Çamlıca'sı, Boğaziçi'nin Kanlıca'sı; "Kasımpaşalı, eli maşalı" gibi ata sözleri bunlardandır.

İstanbul'da bilmece söyleme geleneği de vardır:

"Lodos poyraz karışır
Tophane ile Kız Kulesi dövüşür
Sepetçiler'de kavga olur
İpçiler'de barışır" (çamaşı)

"Karşıda bir nesne görürüm
Uzunca zinciri var
Altı mecnunlar yuvası
Üstünde feneri var
Bazan açılır kapanır
Dünya kadar hayranı var
Bu bilmeceyi bilenin
Gayet büyük irfanı var" (Galata Köprüsü),

bunlardandır.

İstanbul geleneksel Türk tiyatrosu türlerinden en çok Karagöz'de yer alır. Başta Karagöz ve Hacivat olmak üzere çelebi, tiryaki, zenne, sarhoş, beberuhi, külhanbeyi gibi tiplerin tamamı İstanbul'un Türk mahallelerinden alınmıştır. Arap, Acem, Arnavut, Yahudi, Ermeni, tatlı su Frengi ise şehrin yakından tanıdığı tiplerdir.

Meddah hikâyelerinde kahramanlar genellikle İstanbul'un varlıklı çevrelerindendir. İşleri güçleri mirasyedilik, uçarılık, zevk ve eğlence olan bu hikâye kahramanlarının mutlu son olarak hayal ettikleri şey, bir baltaya sap olmak düşüncesiyle bedestende dolap (dükkân) sahibi olmak ya da varlıklı birini bularak evlenmektir. Boğaziçi yalılarında ve köşklerde sabahlara kadar süren çeşitli eğlenceler Lâle Devri'nin meddah hikâyelerinde özellikle yer almıştır.

İstanbul'da halk edebiyatıyla ilgili çalışma, derleme ve incelemeler sayıca epey fazla olmakla beraber derli toplu değildir. Bu konuya ilgi duyanların başında 1. Kunos, Ahmed Râsim ve Mehmed Tevfik gelmektedir. Reşat Ekrem Koçu'nun da *İstanbul Ansiklopedisi* çalışmaları ve diğer eserleriyle bu alanda önemli hizmetleri olmuştur. Mehmet Halit Bayrı, Naki Tezel, Osman Cemal Kaygılı, Sabri Esat Siyavuşgil, Zeki Oral, Muhtar Yahya Dağlı, Niyazi Ahmet Banoğlu, Sadi Yaver Ataman, Muammer Kemal Özergin de İstanbul'la ilgili halk edebiyatına dair bilgi veren belli başlı isimler olarak anılabilir.

Yeni Türk Edebiyatında İstanbul

Türk edebiyatının Batı etkisiyle mecra değiştirdiği Tanzimat yıllarından sonra yeni edebî tür ve şekillerde eser veren sanatçılar İstanbul'a bigane kalamamışlardır. Hâtıra, deneme ve inceleme tarzında yazılmış eserlerde İstanbul'u anlatan pek çok malzeme bulmak mümkündür. Yeni edebiyat anlayışımızla birlikte İstanbul artık kurgu, muhayyile ve duygu ürünü olan edebî metinlerde, roman, hikâye ve şiir türlerinde önemli bir mekan olarak karşımıza çıkar. Bunları farklı başlıklar altında incelemekte yarar vardır:

Roman ve Hikaye:

Yeni Türk edebiyatımız hakkında yetkin bilimsel eserlerin sahibi olan Orhan Okay'a göre Batılılaşma döneminde ilk örneklerinin ortaya çıktığı 1870'li yıllardan itibaren Türk roman ve hikâyesinde İstanbul önemli bir yer tutar. Şemseddin Sami'nin *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fit*nat'ı (1872), Emin Nihad'ın Müsâmeretnâme'si (1872-1875) ve Nâmık Kemal'in *İntibah'ı* (1876) baş ta olmak üzere pek çok eserde olayların cereyan ettiği İstanbul semtlerinin oldukça ayrıntılı tasvirleri vardır.

Elliden fazla eser veren Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında ise İstanbul, hem olayların geçtiği mekân olarak hem de yazarın kendine mahsus dolaylı bilgilerle sokakların ve binaların tasvirlerinde önem kazanır. Kahramanların ve hadiselerin özelliklerine göre şehrin farklı semtleri bu romanlarda bilhassa seçilmiştir. İlk defa onun romanlarıyla Beyoğlu Avrupaî tarz yaşayışın, aynı zamanda sefahat hayatının sembolü olarak Türk edebiyatına girer. Dönemin

ilk romanları arasında yer alan *Felâtun Bey ile Rakım Efendi'de* (1875), romancının olumlu yönleriyle tanıttığı Râkım'ın Tophane taraflarında Salıpazarı'na yakın bir mahallede oturmasına karşılık Avrupalılaşmaca özenen Felâtun'un zengin konağının yine Tophane'nin Beyoğlu'na yakın bir yerinde olması tesadüfi olmayıp Osmanlı insanı ile Batı modasına uyup alafrangalaşan yeni Tanzimat tiplerinin semtlere taksimi mânasına gelmektedir. Recâizâde Mahmud Ekrem'in tek romanı *Araba* Sevdası ile Nâbizâde Nâzım'ın ayrıntılı Boğaziçi tasviriyle başlayan *Zehra adlı* romanı da İstanbul'a dair bilgiler vermek bakımından önemlidir.

Türk romanının Batılılaşmacında önemli bir dönem olan Edebiyât-ı Cedîde'nin yazarlarında İstanbul hemen sadece Avrupaî yaşayışı yansıtan Beyoğlu ve çevresiyle yalı ve köşklerin yer aldığı Boğaz kıyıları kesimiyle romana girmiştir. Bu dönemde sanki Sur içi İstanbul'u yok gibidir. Servet-i Fünûn edebiyatının önemli ismi Halit Ziya Uşaklıgil'in *Mâi ve Siyah* romanına Süleymaniye sadece roman kahramanının evinin bulunduğu fakir bir semt olarak girer. Mehmed Rauf'un eserlerinde ise sosyal çevre ile kahramanların karakter ve davranışları arasındaki ilişkiler anlatılır.

II. Meşrutiyet sonrası romanında İstanbul'un daha çok olumsuz taraflarıyla gösterildiği dikkati çekmektedir. Romanlarının çoğunu Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde kaleme alan Hüseyin Rahmi, sur içi İstanbul'unu ve özellikle kenar mahalleleri eserlerinde en çok işleyen yazardır. Nesillerle beraber değişen İstanbul'un çeşitli sosyal sınıflarını ve buna bağlı olarak farklılaşan mekânlarını anlatan yazarlardan Halide Edip Adıvar, Refik Halit Karay, Midhat Cemal Kuntay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Peyami Safa'nın romanlarının çoğunda, Tanzimat yıllarından başlayarak Cumhuriyet'e ve II. Dünya Savaşı sonlarına kadar değişik semtler, buralarda yaşayan halk tabakasıyla bürokrat, tüccar, politikacı ve sanatkâr kesiminin ilişkileri ele alınmıştır. Halide Edip'in *Tatarcık, Sinekli Bakkal, Sonsuz Panayır, Döner Ayna, Âkile Hanım Sokağı, Sevda Sokağı Komedyası* adlı romanları yanında Ateşten *Gömlek* büyük bir bölümüyle işgal altındaki İstanbul'un romanıdır. Midhat Cemal'in *Üç İstanbul'u;* Refik Halit Karay'ın *İstanbul'un İç Yüzü, Anahtar, Bu Bizim Hayatımız ve Kadınlar Tekkesi adlı eserleri,* Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak, Nur Baba*, *Hüküm Gecesi, Sodom ve Gomore Hep O Şarkı* adlı eserleri ve romanlarının hemen tamamı İstanbul'da geçen Peyami Safa (*Dokuzuncu Hariciye Koğuşu, Canan, Sözde Kızlar, Bir Tereddüdün Roma-*

nı, Mahşer, *Biz İnsanlar, Fatih-Harbiye, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*,*Yalnızız vd.)* bu devre ait önemli yazarlardır. Ahmet Hamdi Tanpınar Türk romanında İstanbul'a yeni bir bakış kazandırır. *Sahnenin Dışındakiler'de* işgal altındaki dönemin, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde* Cumhuriyet yıllarının İstanbul'unu anlatan Tanpinar *Huzur'da* iki insan arasındaki aşkın İstanbul'un sokaklarında, Boğaziçi'nde, değişik kesimlerden insanlar, mimari eserler, tabii güzellikler ve mûsiki ile bir medeniyetin yaşama tarzı ve kültürünün beraber gelişmesini anlatır. Attila İlhan, Samiha Ayverdi, Münevver Ayaşlı da eserlerinde bu dönemlere ait zengin epizotlar anlatırlar.

Olayları genellikle İstanbul'da geçen 200'den fazla hikayesiyle Sait Faik Abasıyanık, başta Adalar ve Boğaziçi köyleri olmak üzere hemen bütün İstanbul'un fakir ve orta tabaka insanlarının yaşadığı mahalleri okuyucuya tanıtır. Haldun Taner, Orhan Kemal, Orhan Hançerlioğlu, Oktay Akbal, Selim İleri, Orhan Pamuk, Mustafa Kutlu, İskender Pala, Buket Uzuner, Ahmet Ümit gibi yazarların eserlerinde de İstanbul çeşitli çağlardaki semtleri ve günlük hayatı anlatılır.

Modern Şiirde:

Divan Edebiyatı'nın İstanbul'a gösterdiği ilgi Tanzimat ve Servet-i Fünun döneminde zayıflayarak devam etmiş, Recâizâde Ekrem ve Nâbizâde Nâzım'ın bazı manzumelerinden sonra İstanbul ilk defa Tevfik Fikret'in "Sis" adlı şiirinde güçlü bir tema halinde, ancak dönemin bazı romanlarında olduğu gibi her yönden batmış, lânetli bir şehir olarak vasıflandırılır. Bu olumsuz bakış Fazıl Ahmet Aykaç ve Halil Nihat Boztepe'nin şiirlerinde hiciv tarzında görülür. Mehmed Akif Ersoy da aynı düzenin tenkidini yapar. "Mahalle Kahvesi'nde. "Süleymaniye Kürsüsü'nün bir bölümünde, "Seyfi Baba"da İstanbul'un sokakları ve insanları bir kara mizahla anlatılır. Bunun dışında "Küfe", "Meyhane", "Mezarlık" gibi manzumelerde İstanbul'un fakir ve düşkün insanlarının trajedisi dile getirildiği gibi diğer bazı şiirlerinde de İstanbul'la ilgili çeşitli tasvirler yer alır.

Şiirlerinde İstanbul'a en çok yer veren şair Yahya Kemal'dir. Yahya Kemal'in şiirlerinin çoğu ya doğrudan doğruya İstanbul için yazılmış veya içinde İstanbul'un bir semtinden bahsedilmiştir. "Sâde bir semtini sevmek bile bir ömre değer" mısraının şairi, gerçekten de başta Boğaziçi olmak üzere İstanbul'un pek çok semtini tarihi, tabii güzellikleri, insanları, mimari eserleri

ve mûsikisiyle büyük bir medeniyetin izlerini takip ettiği ve her şeyi ile sevdiği mekânlar olarak ele almıştır. Zeki Ömer Defne, Orhan Veli Kanık, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Orhan Seyfi Orhon, Halit Fahri Ozansoy, Ahmet Muhip Dranas, Cahit Külebi, Ziya Osman Saba, İlhan Geçer, Behçet Necatigil, Cahit Sıtkı Tarancı, Ümit Yaşar Oğuzcan, Turgut Uyar, Faruk Nafiz Çamlıbel, Mithat Cemal Kuntay, Selahattin Batu, Nüzhet Erman, Nurettin Özdemir, Sezai Karakoç, Oktay Rıfat, Yavuz Bülent Bakiler, Özdemir Asaf, Mustafa Necati Karaer, Ayhan Kırdar, Hilmi Yavuz, Hüsrev Hatemi, A. Kadir, Melih Cevdet Anday, İlhan Berk, Cevdet Kudret, Necati Cumalı, Arif Damar, Attila İlhan, Nihat Behram, Ataol Behramoğlu ve daha pek çok şairin mısralarında İstanbul çok çeşitli yönlerden anlatılmıştır.

Hatıralar ve Denemelerde:

İstanbul üzerine en eskisi ve en zengin hatıraları Ahmed Râsim'in yazılarında bulabiliriz (*Gecelerim, Şehir Mektupları, Eşkâl-i Zaman, Falaka, Gülüp Ağladıklarım).* Onu takip eden yazarlar arasında Sermet Muhtar Alus *(İstanbul Yazıları, İstanbul Kazan Ben Kepçe, Masal Olanlar, On ikiler),* Semih Mümtaz S. (*Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler),* Abdülhak Şinasi Hisar *Boğaziçi Mehtapları, Boğaziçi Yalıları*, *Geçmiş Zaman Köşkleri, Fahim Bey ve Biz*, *Çamlıcadaki Enişte*mi*z, Ali Nizami Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği*), Ruşen Eşref Ünaydın (*Boğaziçi Yakından)* Ahmet Hamdi Tanpınar (Beş Şehir) gibi yazarlar, eserlerinde İstanbul'a önem veren sanatçılardandır. Yahya Kemal'in denemelerini topladığı *Aziz İstanbul'u da fevkalade önemlidir.* Samiha Ayverdi (*İstanbul Geceleri*, *İbrahim Etendi Konağı, Boğaziçi'nde Tarih*) başta olmak üzere birçok hâtıra ve deneme yazarı da İstanbul üzerine kalem oynatmışlardır. Ziya Osman Saba (*Değişen İstanbul*), Salâh Birsel (*Kahveler Kitabı*, *Boğaziçi Şıngır Mıngır* , *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*) ve Selim İleri (*İstanbul Yalnızlığı*) bunlardandır.

Antoloji:

İstanbul'la ilgili şiirleri bir antoloji halinde yayımlayan araştırmacılar arasında Asaf Halet Çelebi (*Divan Şiirinde İstanbul*), Feyzi Halıcı (*İstanbul ve Fatih Şiirleri Antolojisi*), İsmet Zeki Eyüboğlu (Destan*lar İçinde Fatih*), Murat Uraz (*İstanbul İçin Şiirler*), A. Ferhan Oğuzkan (*İstanbul Şiirleri Antolojisi*), ÜmitYaşar-Tarık Dursun K. (*Şiirimizde İstanbul*); Selahattin Yıldırım - Cevat Çapan, (*Şairlerin İs-*

tanbulu), Kemal Özer (*Şiirlerle İstanbul*), Enver Ercan (*Şiirlerde İstanbul*), Necat Birinci (*İstanbul Ufku*), Hikmet Şinasi Önol (*Boğaziçi Şiirleri Antolojisi*), Hasan Akay (*Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul I-II*); Atilla Birkiye (*Aşk ve Hüzündür İstanbul*) bunlardandır.

Kaynakça

Latîfî, *Evsâf-ı İstanbul*(nşr. Nermin Suner I Pekin]). İstanbul 1977,s. XIII-XV;

Evliya Çelebi, *Seyahatname,* 1

Nâbî, *Hayriyye* (haz. İskender Pala), İstanbul 1989, s. 67-75;

Sünbülzâde Vehbî, *Lûtfiyye* (haz. Süreyya A. Beyzadeoğlu), İstanbul 1994

Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul,* İstanbul 1314

Fennî, *Sevâhilnâme,* İstanbul 1327;

Ahmet Refik[Altınay], *Lâle Devri,* İstanbul 1915, s. 33-39;

Refik Ahmed [Sevengil], *İstanbul Nasıl Eğleniyordu,* İstanbul 1927, s. 43-46, 130-134, 139-143;

Asaf Halet Çelebi, *Divan Şiirinde İstanbul,* İstanbul 1953

A. Ferhan Oğuzkan, *İstanbul Şiirleri Antolojisi,* İstanbul 1953

Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul,* İstanbul 1958

Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul,* İstanbul 1997

İsmail Hami Danişmend, "Destan ve Divan Edebiyatlarında İstanbul Sevgisi", a.e., 1/1 (1953), s. 79-97;

Tay-yarzâde Atâ Bey, *Târih,* İstanbul 1292, I, 234-243;

Osman Cemal Kaygılı, *Çingeneler,* İstanbul 1939, s. 85; Musahibzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı,* İstanbul 1992 (İstanbul 1946), s. 13-30;

H. Fahri Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları,* İstanbul 1968

M. Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru,* İstanbul 1972

R. Halit Karay, *Üç Nesil Üç Hayat,* İstanbul, ts., s. 7-11, 40-45;

Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul* (haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 184-190;

François Georgeon - Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak,* İstanbul 2000, s. 41-136;

Şerif Aktaş, *Ahmed Rasim'in Eserlerinde İstanbul,* İstanbul 1988;

Cahit Kavcar, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı,* Ankara 1995,s. 199-261;

Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema,*İstanbul 1997, I, 215-225;

Mustafa Miyasoğlu, *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı,* İstanbul 1998, s. 112-117;

İnci Enginün, *Araştırmalar ve Belgeler,* İstanbul 2000, s. 55-63, 179-189;

Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II,* İstanbul 1987, s. 48-59

Dr. M. Sinan Genim

İstanbul ve Mimari

Dr. M. Sinan Genim

1945 Kuzguncuk'da doğdu. İlk öğretimini Kuzguncuk ilkokulu, Orta öğrenimini Haydarpaşa Lisesi, Yüksek öğrenimini DGSA Mimarlık Yüksek Okulu'nda tamamladı. DMMA Mimarlık Bölümü Rölöve - Restorasyon Ana Bilim Dalı'ndan Restorasyon uzmanı, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatları Kürsüsü'nden "İstanbul'un İskânı" konulu tez ile (Ph. D) ünvanını aldı. 1970-1976 İDGSA'de Asistanlık, 1974-1981 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde, 1976-1983 İDGSA'de, 1983-1991 MSÜ'de, 1991-2007 MÜ Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. 1989-1992 İstanbul II Nolu Koruma Kurulu üyesi olarak görev yaptı. 1989-2009 Beşiktaş Belediyesi, 1994-1999 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclis Üyeliği, 1999-2004 Beşiktaş Belediyesi Meclis Başkanlığı, 1997-2007 Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yönetim Kurulu Başkanlığını yaptı. Konut - Müze - Otomobil Showroom - Depo - Yönetim Binası - Fabrika Binası gibi projeler ve uygulamalar ile çeşitli restorasyon uygulamaları yaptı. Antalya Kaleiçi'nde Sevgi Gönül Evi Restorasyonu ile IV. Ulusal Mimarlık Sergisi ve Ödülleri, Yapı Dalı, Koruma Sanatı Başarı Ödülü'nü aldı. Çeşitli kitap, dergi ve gazetelerde makaleleri, radyo ve televizyon konuşmaları var. Konstantiniyye'den İstanbul'a, XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları adlı kitabı 2006'da yayınlandı. Hâlen Serbest mimarlık faaliyetlerinin yanı sıra, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Danışma Kurulu üyeliği, İstanbul III. Numaralı Koruma Bölge Kurulu ve Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Mütevelli Heyet ve Yönetim Kurulu Başkanlığı görevlerini sürdürmektedir.

Büyükada Anadolu Kulübü, Bağlarbaşı Abdülmecid Efendi Köşkü, Antalya Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Pera Müzesi, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Galatasaray Kültür ve Sanat Merkezi gibi restorasyon çalışmalarıyla, Ford Otomobil Showroom, Ford Yedek Parça Deposu, Karsan Otomotiv Fabrikası, EMKO Konutları gibi mimari çalışmaları bulunmaktadır.

Başlıklar

İstanbul'un Tarih Öncesi *237*
Byzantion - Antonia *240*
Nea Rome - Konstantinopolis *241*
Konstantiniyye *253*
Kanûnî Sultan Süleyman ve Sinan Çağı *258*
İstanbul *278*
Geleceğin İstanbul'u *282*
Kaynakça *284*
Okuma Listesi *292*

İstanbul bir şehir idi,
Herhangi bir şehir değil.
Károly KÓS (1)

Mukaddime

Aristoteles (MÖ 384-322) bir anlatısında "*Bir şehir, farklı türde insanlardan oluşur; benzer insanlar bir şehir meydana getiremez.*" demektedir.(2) Günümüzden yaklaşık 2500 yıl önce söylenen bu sözler bize şehrin insan yaşantısındaki önemini vurgular. Gerçek şehirlerde dilin, dinin, rengin ve ırkın üstünlüğü yoktur; herkes dilediği yaşantıyı sürdürür. Şehirler insan yaşantısını şenlendirir, insanı geleceğe taşır. Unutmamamız gerekir ki her türlü düşünce, bilim ve gelişim şehirlerde oluşmuştur. Ibn Haldun "*Mukaddime*" adlı eserinde; "*İnsanlar ancak göçebelik dönemini yaşadıktan sonra yerleşik bir hayat yaşamağa ve ancak bundan sonra şehir ve kasabalar kurmağa ve kaleler yapmaya başlarlar. Üstelik şehir ve kasabalar özel kurumlar olmayıp, umumun iş ve menfaati için bina edilmekte olduğundan, şehirlerde büyük heykeller, büyük yapılar ve büyük binalar vücuda getirilir...*" demektedir.(3) Günümüzde şehircilik bir bilim dalı olarak şehirlerin planlamasını sağlarsa da, gerçek şehirleri yapılar oluşturur. Yapılar ise mimarlar tarafından yapılır.

Mimar kimdir? Mimar sözcüğü Arapça "umrân" kökünden gelir. Umrân kelimesi dilimize bayındırlık, bayındırlaşma, medeniyet, ilerleme, refah ve saadet, mutluluk olarak tercüme edilmektedir. Bu kökten türetilen bir diğer kelime ise mâmur etme, bayındır etme, şenlendirme anlamına gelen "imar" dır. O hâlde aynı kökten gelen "mimar" sözcüğünü anladığımız ve alıştığımız üzere yalnızca yapı yapan insanlar için kullanmamamız gerekir. Geniş anlamda "mimar" insanlara refah ve mutluluk getiren, bireylerin ve yaşam çevrelerinin şenlenmesine katkıda bulunan meslek mensupları olarak tarif edilmelidir. O hâlde bakalım içinde yaşadığımız bu şehri günümüze kadar kimler şenlendirmek, onu dünyanın en güzel yaşam alanı haline getirmek için çalışmışlar, kimler hangi yapıların oluşumuna katkıda bulunmuşlar.

(1) Kós 1995, 3.

(2) Aristoteles 1993, 32.

(3) Ibn Haldun 1991, II, 223.

İstanbul'un Tarih Öncesi

Son araştırmalara göre İstanbul'un yakın çevresinde günümüzden 800.000 yıl öncesine uzanan iskân izleri bulunmaktadır. Uygarlık tarihinin en eski dönemlerini temsil eden Paleolitik Çağ (1.000.000-10.000 yıl önce) boyunca İstanbul, henüz İstanbul Boğazı oluşmadığı için Afrika ile Avrupa bağlantısını kesintisiz sağlayan bir yol üzerinde olup, Afrika'dan dünyaya yayılmaya başlayan insan türleri Homo Erectus, Neandertal ve nihayet Homo Sapiens'in kısa süreli ikametine sahne olur. Şehrin hemen yakınında Küçükçekmece Gölü çevresindeki Yarımburgaz Mağarası'nda bu iskân izlerini izlemek mümkündür. Bu buluntuların en eski örnekleri Doğu Afrika'da Olduvan Vadisi'nde bulunduğu için, "Olduvan Türü" olarak tanımlanan çay taşlarının biçimlendirilmesi ile elde edilen, basit kesici ve parçalayıcı özelikleri olan bu aletler, insanlığın bilinen en eski aletleridir.(4) Yarımburgaz Mağarası'nın yanı sıra, aynı türdeki aletlerin Büyükçekmece Gölü çevresinde, Eskice Çiftliği ile Kilyos yakınlarındaki Gümüşdere'de bulunması İstanbul'un yakın çevresinin ne kadar eski bir yerleşim alanı olduğunu gösterir. Yaklaşık 200.000–120.000 yılları arasındaki Alt Paleolitik Çağ'ın sonlarına ait izlere ise, Ümraniye çevresinde rastlanmıştır. Orta Paleolitik Çağ'a ait buluntular da Ağaçlı, Gümüşdere, Domuzdere kumulları ile Ambarlı Deresi ve Dudullu yöresindeki araştırmalarda ortaya çıkarılmıştır. Neolitik Çağ (MÖ 6.600-5.800), Paleolitik Çağ'ın avcı ve toplayıcı yaşamının yerine tarıma dayanan bir yaşam biçimi olan yerleşik düzene geçişi kapsar. Bu nedenle de insanlık tarihinin dönüm noktası olarak kabul edilir. Yakındoğu'da Batı İran, Kuzey Irak, Suriye, Filistin'e kadar bir bölge ile Güney ve Orta Anadolu'yu kapsayan geniş bir alan içerisinde MÖ 10.500 yıllarında başlayan bu yerleşim çabası, aynı coğrafi bölge içinde MÖ 7.000 yıllarına kadar gelişimi sürdürdükten sonra çevreye yayılmaya başlar. Bu gelişim süreci içinde buğday ve arpa gibi tahıllar ile baklagil ve benzeri bazı bitkilerin tarımı yapılmaya başlanmış, domuz, sığır, koyun, keçi gibi hayvanlar evcilleştirilmiş, kilden kap-kacak yapımı ve daha da önemlisi barınağın konuta dönüşümü sağlanmıştır. Çiftçiliğe dayalı köy yaşamı İstanbul çevresine yaklaşık MÖ 6.600 yıllarında İç Anadolu'dan göçen gruplar tarafından getirilir. Köy yaşamının ilk temsilcileri bölgeye geldiğinde Marmara Denizi günümüze göre çok daha küçük bir alanı kaplayan göl durumundadır. Bu nedenle çoğunlukla kıyıya yakın olan ilk Neolitik yerleşmeler daha sonra yükselen Marmara Denizi'nin al-

(4) Özdoğan 2010, 37.

İstanbul Çevresindeki Erken Dönem Yerleşmeler

tında kalmıştır. Son zamanlarda yapılan Yenikapı kazılarında, bugünkü deniz seviyesinin 6.5-9.5 metre altında Neolitik bir yerleşim yerine ulaşılmıştır. Benzer Neolitik yerleşim yerleri tatlı su kaynaklarının bulunduğu Fikirtepe, İçerenköy, Pendik-Kaynarca ve Tuzla-İçmeler'de de bulunmaktadır. İstanbul çevresindeki Neolitik Çağ toplulukları "Fikirtepe Kültürü" olarak isimlendirilmektedir. Paleolitik ve Neolitik dönemlere ait buluntulara nazaran Kalkolitik Çağ (MÖ 5.500-3.200) ve Tunç Çağları'na (MÖ 3.200-1.100) ait buluntulara daha az rastlanmaktadır. Kalkolitik Çağ'a ait bazı buluntulara Yenikapı kazıları ile 1927 yılında yapılan Sultanahmed Hippodrom kazılarında rastlanmıştır. Tunç Çağı'na ait izlere ise Selimpaşa höyüğünde, Ağaçlı çevresinde, Ayamama Deresi boyundaki bazı alanlarda ve Moda Koyu'nda deniz içinde ulaşılmıştır. İlk Demir Çağı'na (MÖ 1.100-900) ait izler ise Sarayburnu'nda Arkeoloji Müzesi ek inşaatı temel kazısı sırasında ve Yenikapı kazılarında bulunmuştur.(5)

İstanbul şehri insanlık tarihinde çok özel bir yere sahiptir. Görüldüğü gibi yaygın kabulün aksine yaklaşık 1.000.000 yıl öncesine ulaşan bir tarihe sahiptir. Buna

(5) Özdoğan 2010, 54.

karşın bu şehirde yaşayan pek çok kişi şehrin kuruluşunun MÖ 660'da Megaralı Helenlerin Sarayburnu çevresine yerleşmesiyle başladığına inanmaktadır. Üstelik efsaneye göre kısa süre önce Kadıköy'e (Khalkedon) yerleşen kolonistleri körler olarak suçlayarak... Hâlbuki araştırmalara göre Byzantion öncesi günümüzde Sarayburnu olarak isimlendirilen burun üzerinde Lygos (Lykos) isimli bir yerleşme mevcuttur. 1871'de demiryolunun inşası sırasında burada büyük taşlarla yapılmış sur kalıntılarına rastlanmıştır. Yaşlı Plinius tarafından Lygos (Lykos) adıyla anılan bu şehre ait iskân izlerini şehrin en az tahrip edilmiş bu bölgesinde ciddi bir şekilde aramak gerekir.(6) Lygos-Lykos, Luwi dilinde Lu-Luw sözcüğünden türetilmiş olup "ışık-parıltı" anlamına gelmektedir. Latince, "lux-ışık" sözcüğünün de bu isimden türetildiği söylenir.(7) Gerek güneşin doğuşunun, gerekse mehtabın en güzel göründüğü yer olan Sarayburnu çevresinin bu isimle anıldığı düşünülebilir. Bu arada, Bayrampaşa Deresi için İlk Çağ'da, Helenleşme döneminde Lykos adının kullanıldığını da bilmekteyiz.(8) Suriçi'nde rastladığımız buluntuların yanı sıra Keras'ın (Haliç) sonunda, Kydares (Alibey) Deresi ile Barbyzes (Kağıthane) Deresi arasındaki Semestra'da (Silivritepe) bazı erken dönem iskân izlerine rastlanmıştır.(9) Tatlı su kaynaklarının yakınında, vadi içlerine doğru uzanan düzlük alanlarda çeşitli devirlerde iskân olması gerekir. Ancak, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi bu alanlar, bin yıllar boyunca yoğun bir şekilde iskân edildiklerinden dereler yok olmuş, kıyı çizgisi değişmiş ve günümüzde geçmiş dönemlere ait izlere ulaşmak zorlaşmıştır. Tıpkı Bayrampaşa vadisi boyunca olduğu gibi Kasımpaşa Deresi, Ihlamur Dere, Göksu Deresi ve diğerler akarsuların başlangıç noktalarında da benzeri yerleşme alanları bulunabileceğini düşünmek gerekir.

(6) Duyuran 1953, 5; Erzen 1954, 141; Eyice 1958, 130; Decei 1968, 1145; Genim 1980, 7; Tezcan 1989, 9; Kuban 1996, 15; Müller-Wiener 2001, 16.

(7) Umar 1993, 522.

(8) Kuban 1996, 19; Delemen 2010, 54; Umar 1993, 527. Lykos isim olarak ta kullanılmaktadır. Arganoutlar efsanesinde adı geçen Maryandynler'in kralının ismi Lykos'tur. Kral Lykos, Arganoutları Pontos Euksuinos'un yani Karadeniz'e çıkışlarındaki ilk durak olan Maryandynler'in ülkesinde karşılar. Bkz. Erhat 1972, 65 ve 251. Lykos aynı zamanda Helence Hayat-Sakız Ağacı'na verilen isimdir. İlk Çağ'da tanrıça Hera'ya adanan bu ağacın kutsal bir görev yapmakta olduğuna inanılmaktadır. Bkz. Baytop 1997, 124.

(9) Eyice 1954, 130.

Byzantion - Antonia

Söylencelere göre, Dor kökenli Megaralı kolonistlerin Khalkedon'u (Kadıköy) kurmalarından yalnızca birkaç yıl sonra, Megara ve diğer Helen kökenli kolonistler, sözde efsanevi liderleri Byzas'ın önderliğinde bugunkü Sarayburnu'nda MÖ 660-658 yıllarında yeni bir yerleşim bölgesi kurarlar.(10) Byzantion daha ilk yıllarından itibaren surlarla çevrilmiştir. Bugün Topkapı Sarayı'nın bulunduğu alanda bir Akropolis ve hemen yakın çevresinde Apollon, Artemis ve Aphrodite adanmış tapınaklar bulunmaktadır. Poseidon Tapınağı ile Athena Ekbasia kutsal alanının ise yarımadanın kuzeyindeki sahilde günümüz Sarayburnu ile Sirkeci arasındaki kıyıda yer aldığı sanılmaktadır. Bu bölgede şehrin zenginleşmesine neden olan korunaklı iki liman da bulunmaktadır. MÖ 512'de Byzantion, I. Darius'un İskit Seferi sırasında Pers egemenliği altına girer. MÖ 478'de Pausanias tarafından fethedilir ve ardından Birinci Attika Deniz Birliği'ne katılır. V. yüzyılın ortalarına doğru yıllık vergisi 15 Talent ile bu birliğin en zengin kentlerinden biridir. V. yüzyılın sonralarında ise kendi parasını basmaya başlar. Çeşitli kuşatmalara ve savaşlara karşın bağımsızlığını uzun süre korumayı başaran Byzantion, MÖ 200'lü yıllardan itibaren Roma tarafına geçer ve

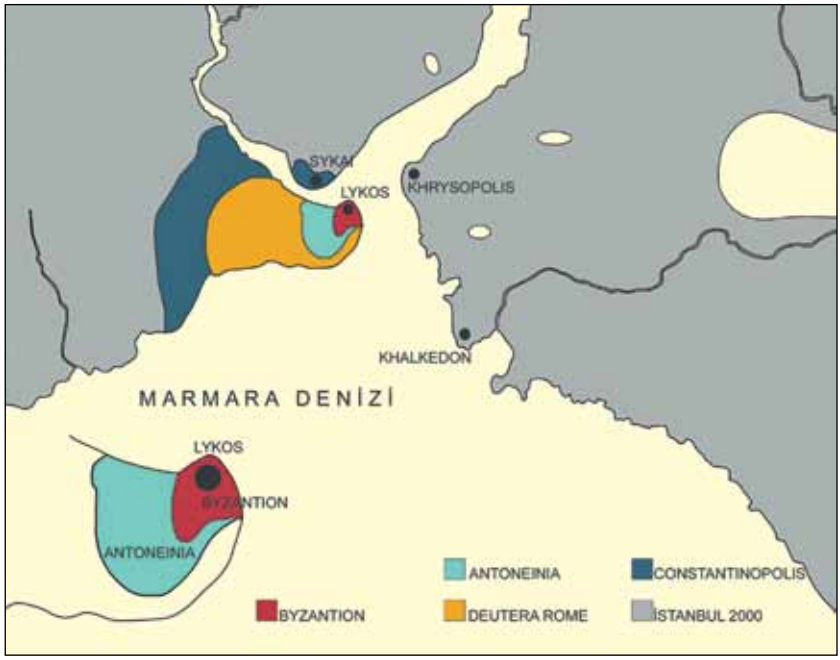

Erken Dönemlere ait Sikkeler

MÖ 146'dan sonra "civitas foederata" sıfatıyla Roma'ya bağlanır.(11) Bu dönemdeki önemli yapılardan ikisi limanın yakınındaki stadyum ile Akropolis'in doğu yamacında bulunan tiyatro binasıdır. Antik Byzantion'un gelişimine en büyük darbe, Pescennius Niger ile Septimius Severus (193-211) arasındaki taht kavgası sırasında olur. 193 yılından itibaren kent Septimius Severus'un birlikleri tarafından kuşatılır ve iki buçuk yıl sonra 195-196 kışında açlık nedeniyle teslim olur. Surların ve önemli ya-

(10) "Byzas" isminin aslında "Buzanda" (Hellen yazımında Byzanta) sözcüğüne Helence "-yeri" anlamındaki "-ion" takısı eklemekle elde edilen bir isim olduğu ve "Buzanta Yeri" anlamına geldiği, Buzanta kök bölümünün ise Luwi dilinden geldiği ileri sürülmektedir. Bkz. Umar 1993, 180.

(11) Müller-Wiener 2001, 18.

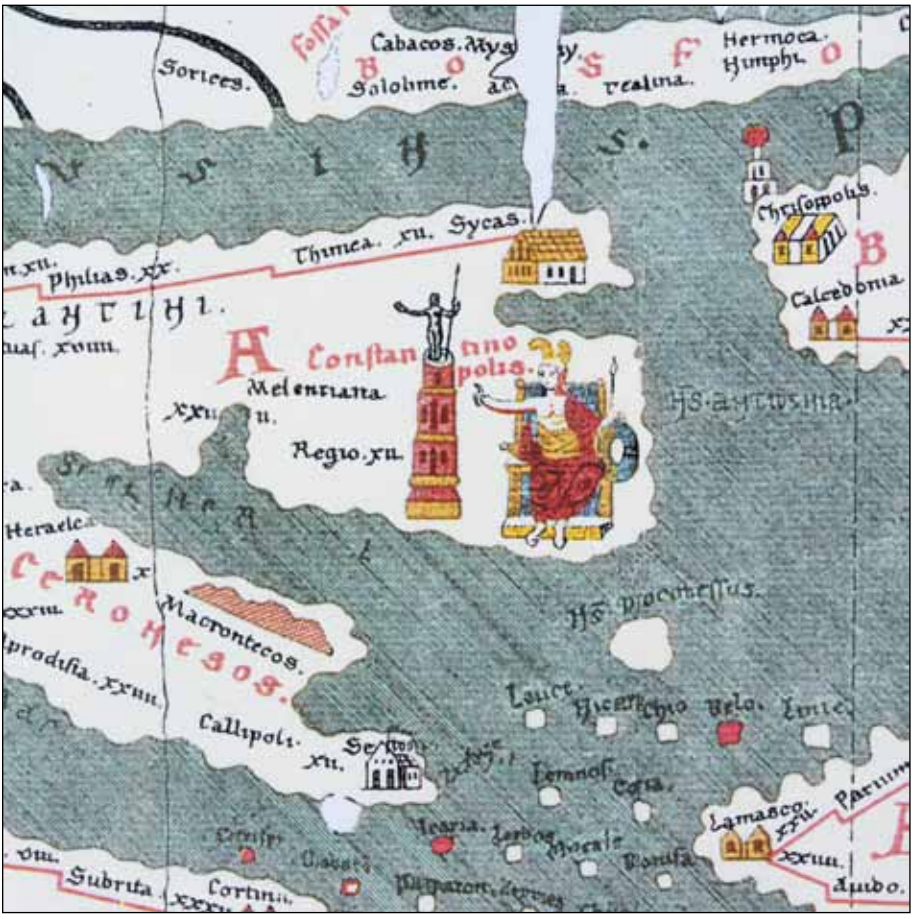

Lygos'tan İstanbul'a şehrin gelişimi

pıların yıkılmasından sonra kent imparatorun emri ile Perinthos'a (Marmara Ereğlisi) bağlanır. 197 yazından itibaren Antonina (Antoneinia) diye anılmaya başlanan şehirde yoğun bir yapı faaliyetine girişilir. Günümüz Divanyolu'nun (Mese Caddesi) başlangıcında, daha önceleri muhtemelen Agora'nın bulunduğu alanda Tetrastoon ismiyle anılan bir meydan (günümüz Ayasofya önündeki alan), Zeuksippos Hamamları ve Hippodrom'un yapımına başlanır; Apollon Tapınağı ve Eski Tiyatro yeniden yapılır. Bu yapı faaliyeti Caracalla (211-217) döneminde de sürer.

Nea Rome - Konstantinopolis

Konstantinopolis'in tarihi, isminin değişimiyle 324 yılından itibaren başlar. İmparator Constantinos ile Roma'nın pagan üst tabakası arasındaki görüş farklılıkları ve Roma'nın kuzeyden gelen akınlara açık olması, 328 yılında kentin yeni yönetim merkezi olarak ilan edilmesi sürecini başlatır. Constantinos, yaklaşık altı kilometre kare genişletilmiş olan kentin yeni sınırlarını, geleneksel bir törenle belirler. Kentin eski yapıları olduğu gibi muhafaza edilir. Bu döneme ait bilgilerimizin kısıtlılı-

Tabula Peutingeriana'dan Constantinopolis

ğı bize şehrin planlaması hakkında yeterli bilgi vermese de gerek şehrin topoğrafik yapısı, gerekse mevcut yapıları koruma isteği, Akropolis'ten başlayan ve Mese Caddesi (Divanyolu) boyunca her iki yamaca doğru yayılan yollar ile bunları birbirine bağlayan denize paralel sokakların oluşturduğu, genel olarak "Doğulu Şehir" bünyesi olarak tanınan ve merkezden çevreye doğru yayılan, yer yer çıkmaz sokakların oluştuğu bir planlama anlayışının egemen olduğu söylenebilir.(12)

Constantinos eski dönemin Agorası'na (Tetrastoon) dokunmaz, ancak annesi Helena adına yaptırdığı bir heykelden dolayı adını Augusteion olarak değiş-

(12) Stewig 1965a, 25; Müller-Wiener 2001, 19; Cerasi 2006; Ayvazoğlu 2010.

tirir. Augusteion'un Marmara yönüne bir İmparatorluk Sarayı (Magnum Palatium) ve Senato inşa edilir. İnşaatı tamamlanamamış olan Zeuksippos hamamları ile Roma'daki Circus Maximinus örnek alınarak Hippodrom yapıları tamamlanır. Mese Caddesi'nin devamında ve Septimius Severus döneminde yapılan surların dışında Forum Konstantinos (Çemberlitaş Meydanı) oluşturulur. Bu arada Roma'nın köklü ailelerinin şehre yerleşmeleri için pek çok saray ve konut yapılır. Constantinos'un yoğun inşaat faaliyeti oğlu Constantius ve Julien l'Apostat tarafından da sürdürülür. Bu döneme ait önemli anıtlardan biri Akropol üzerindeki Artemis, Aphrodite ve Apollo-Helios tapınaklarının yakınında yapılan ve piskoposluk kilisesi olarak kullanılan Aya İrini, diğeri ise Roma'daki Miliarum Aureum'dan esinlenerek yapılan Milion'dur.(13) Aynı zamanda uzun süredir Byzantion surları dışına taşan iskân yeni bir surla koruma altına alınır.

Bazı kaynaklar Konstantinos'un bugünkü Fâtih Camii'nin bulunduğu alanda olduğu bilinen Aposteleion'u (Aziz Havâriyyûn Kilisesi) yaptırdığını da ileri sürerler. Ancak bu dönemdeki yapının yalnızca bir anıt mezar olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır. Giderek artan nüfus sorunu sonrası su sıkıntısı baş gösterir. İmparator Valens (364-378) döneminde, 368 yılında şehre yeni su kaynakları sağlanır ve Valens (Bozdoğan) Kemeri inşa edilir. Hemen hemen aynı tarihlerde Constantinos döneminde inşasına karar verilen Ayasofya Kilisesi, oğlu Constantius tarafından inşa edilerek, 15 Şubat 360 günü ibadete açılır. Muhtemelen bazilikal bir plana sahip olan bu yapı, 9 Haziran 404 tarihinde çıkan ayaklanmada yanar ve daha sonra yeniden yapılır.

Constantinos döneminde ana hatlarıyla biçimlenen şehirdeki yapısal faaliyet "büyük" ünvanı ile anılan I. Theodosios (379-395) döneminde tamamlanır. Bu dönemde şehrin artan gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla Marmara Denizi kıyısında, günümüzde Yenikapı kazıları sonucu ortaya çıkan Lygos (Bayrampaşa) deresi ağzındaki büyük liman inşa edilir. Hemen çevresine Horrea Alexandrina ve Horreum Theodosianum isimleriyle anılan iki yeni ambar yapılır. Yine bu dönemde Mese Caddesi üzerinde 393 yılında Forum Tauri (Bayezıd Meydanı) oluşturulur. Oğlu Arkadios (395-408) döneminde ise daha batıda ikinci bir forum, Forum Arkadios inşa edilir. I. Theodosios bu şehre en eski anıtını, "Dikilitaş"ı, hediye eden kişidir. Dikilitaş eski Mısır'da 18. Sülale hükümdarlarından III. Tutmosis (MÖ 1502-1488) adına, MÖ 1450'ye doğru bir benzeri ile birlikte Karnak'taki Amon-Re Mabedi'nin

(13) Berger 1994, V, 461-462; Bilban-Yalçın 2005, 676.

Dikilitaş

Gotlar Sütunu

önüne dikilir. Muhtemelen, I. Konstantinos tarafından yeniden kurulan şehri güzelleştirmek için yerinden indirilir. Uzun bir süre sonra Konstantinopolis'e getirilir ve bir süre sonra 390 yılında bugünkü yerine dikilir. 19.59 metre yüksekliğindeki bu anıtın günümüzdeki görünümünün gerçek uzunluğunun üçte ikisi olduğu da ileri sürülmektedir(14). Bu döneme atfedilen ve bu şehirde yaşayan çok az insanın farkında olduğu bir diğer anıt ise, "Gotlar Sütunu" adıyla bilinen sütundur. Muhtemelen I. Theodosios'un Gotlara karşı yaptığı savaş anısına dikilen bu sütun, Sarayburnu'nda Gülhane Bahçesi'nde aradan geçen yüzyıllara rağmen varlığını sürdürmeye devam etmektedir(15).

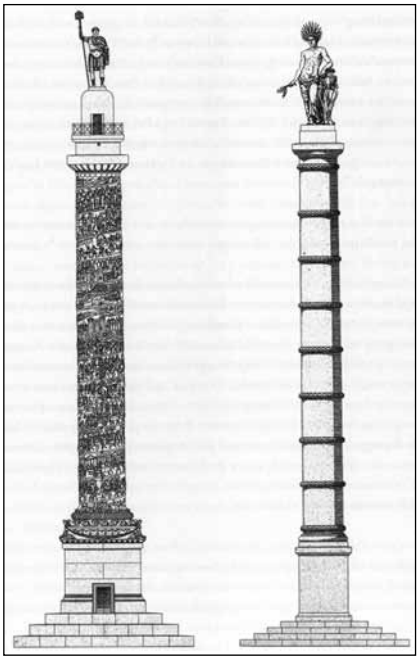
Şehrin yeniden genişlemesi II. Theodosios (408-450) döneminde gerçekleşir. İmparator 413 yılında Konstantinos surlarından yaklaşık 1.5 kilometre daha batıda, varlığını günümüze kadar sürdüren surları yaptırır. Böylelikle şehrin dış mahalleleri, su depoları, şehir dışında oluşan manastırlar ve uzun süreli bir kuşatma altında şehrin direnme gücüne yardımcı olabilecek olan bağ, bostan gibi tarım alanları güvence altına alınır. VII. ve IX. yüzyıllarda bazı genişlemeler yapılan surların yanı sıra İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) döneminde Blakhernai (Tekfur) Sarayı'da ikinci bir sur duvarı ile korumaya alınır.

(14) Eyice 1994a, III, 51-52.

(15) Eyice 1994b, III, 404.

Markianos Sütunu

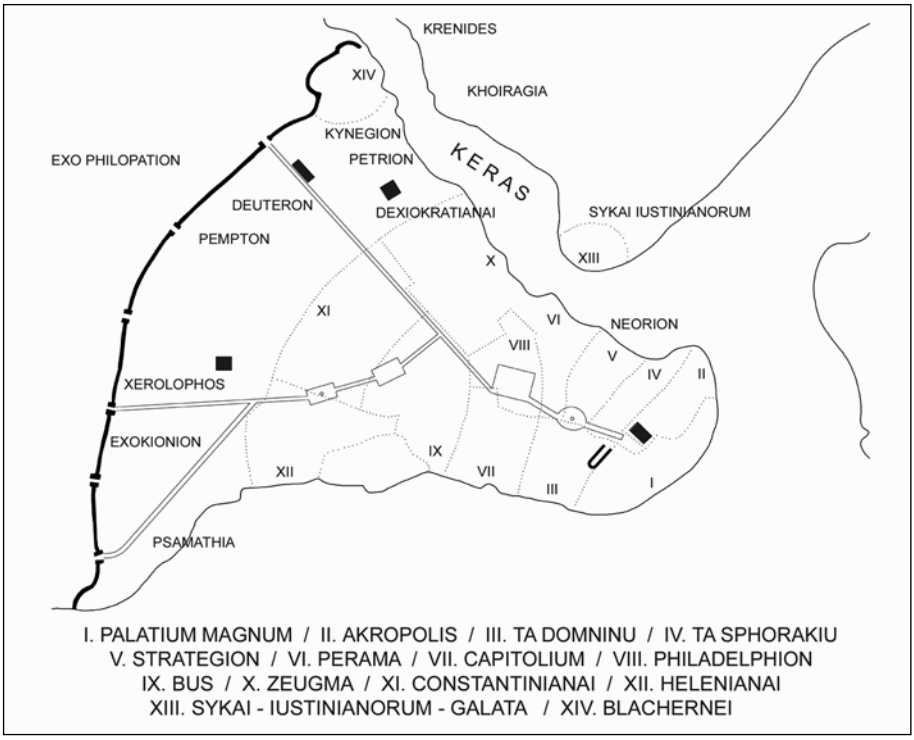
Arkadios Sütunu

II. Theodosios döneminde Büyük Saray içindeki yapılar topluluğuna günümüzde sahil yolundaki surlar üzerinde cephesinin bir bölümü görülmekte olan Boukoleon Sarayı da eklenir. Artık kent en geniş haline kavuşmuştur; bu görüntü imparatorluğun bir anlamda son bulduğu 1453 tarihine kadar devam eder. Yerleşim düzeni açısından son gelişme diyebileceğimiz bu oluşum sonrası, şehrin ana caddesi konumundaki Mese (günümüz Divanyolu) Caddesi ve diğer ana yollar kesinlik kazanır. Augusteion'dan (Ayasofya'nın önündeki meydan) başlayan Mese Caddesi, Konstantinos Forumu'nu takiben Forum Tauri (Bayezıd Meydanı) ile Philadelphion Meydanı'na (Aksaray Meydanı) ulaşmaktadır. Buradan itibaren ikiye ayrılan ana caddenin bir kolu, Haliç kıyılarına paralel olarak Aziz Havariyyun Kilisesi önünden geçerek Aetius Sarnıcı'na ve devamında Kharisios Kapısı'na (Edirnekapı) ulaşarak şehir dışına çıkmaktadır. Diğer cadde ise, Marmara Denizi'ne paralel olarak Forum Bovis ve Forum Arkadius Meydanları'nı geçtikten sonra, muhtemelen Roma dönemindeki Via Egnetia'yı takip ederek Porta Aurea'ya (Altınkapı) ulaşmaktadır. II. Theodosios dönemini takiben çeşitli anıtsal eserlerle zenginleştirilen şehirden, günümüze ulaşan bir diğer anıt İmparator Markianos döneminde dikilen ve günümüzde Kıztaşı adıyla anılan sütündur .

465 yılında İmparator Büyük Leon (457-474) döneminde meydana gelen büyük yangın sonucu kentin hemen hemen yarısı yanar ve devamında büyük bir yenileme hareketi başlar. Ancak kısa süre sonra I. Iustinianos (527-565) döneminde, ortaya çıkan 532 tarihli Nika isyanı sırasında kent bir kez daha büyük ölçüde tahrip edilir. İmparator duruma hakim olduktan sonra hızla kentin ve yapıların restorasyonunu tamamlar, yeni anıtsal eserler yapılmasını sağlar. Bu dönemin dikkat çekici bir özelliği artık anıtsal yapılardan çok dini yapı faaliyetinin hız kazanmış olmasıdır. Bu dönemde Hippodrom, Senato Binası, Zeuksippos Hamamları ve Büyük Saray'ın bir bölümü tamir edilir. Iustinianos döneminin en önemli yapısı hiç şüphesiz 532 yılı Ocak ayında Trallesli Mimar Anthemios ile Miletli İsidoros tarafından hazırlanan plan doğrultusunda yapımına başlanan Ayasofya Kilisesi'dir.(16) Bu dönemde İmparator Ayasofya önündeki meydanıda (Augusteion) yeniden düzenler ve üzerinde kendi heykeli bulunan bir sütun dikilmesini sağlar. Iustinianos döneminde yapılan ve varlıklarını günümüze kadar koruyan diğer iki yapı ise, Yerebatan Sarnıcı ile Binbirdirek Sarnıcı'dır.(17) Ayasofya'nın yapımı kentin özellikle Marmara yönündeki silüetinin değişmesine yol açar. Artık Roma sütunlarının göğe yükseldiği şehir görüntüsünün yanı sıra kubbenin etkin bir eleman olarak şehir silüetinde yer aldığı bir döneme geçilmektedir. Nika İsyanı şehirde önemli bir diğer değişikliği de beraberinde getirir; imparatorluğun resmî dili bundan böyle Latince değil, yerel konuşma dili olan Helence olacaktır. Şehrin gelişimi Iustinianos dönemi sonrası uzun bir süre durur. Giderek küçülen Mısır ve Anadolu'nun büyük bir bölümü ile Trakya'da büyük toprak kayıplarına uğrayan imparatorluk, bir anlamda içine kapanmıştır. Üç yüz yılı aşkın süre devam eden bu durağan devir sonrası İmparator Theophilos (829-842) ve I. Basileios (867-886) dönemlerinde yeni bir inşa faaliyetine başlanır. Ancak artık büyük ebatlı anıtsal yapılardan çok, küçük ebatlı dini yapılar yapılmakta veya eski yapılar onarılmaktadır. Makedonyalılar hanedanı (867-1081) ile başlayan bu yenilenme döneminden günümüze ulaşan iki yapı, 907'de yapımına başlanan Kontantinos Lips Manastırı (Fenârî İsa Camii) ile 922'de yapılan Myrelaion Kilisesi'dir (Bodrum-Mesih Paşa Camii). 1081'de I. Aleksios ile başlayan ve 1185'e kadar süren Komnenoslar dönemi süresince de günümüze kadar ulaşan orta ölçekli çok sayıda ibadethane inşa edilir. Pantepoptes Kilisesi (Eski İmaret Camii), Hagios Theodoros (Vefa Kilise Camii), Pantokrator Kilisesi (Zeyrek Camii), Hagia Theodosisa Kilisesi (Gül Camii), Theotokos Diakonissa (Kalenderhâne Camii), Hagios

(16) Müller-Wiener 2001, 84-96.

(17) Prokopios 1994, 39.

Constantinopolis'in İdari Bölünmesi

Ioannes en to Trullo Kilisesi (Hirâmî Ahmed Paşa Mescidi), XII. yüzyılın sonlarına doğru yapılan Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Camii) ve Khora Kilisesi (Kariye Camii) bu dönem yapıları arasında yer almaktadır. (18)

1204-1261 yılları Konstantinopolis'in çöküş ve yağma dönemidir. Kudüs'e doğru başlayan IV. Haçlı Seferi, şehrin işgali ile sonuçlanır. Latin İşgali'nin en önemli özelliği, şehrin yağmalanması olur. Yüzyılların emeğiyle oluşan Konstantinopolis'in zenginliği karşısında şaşkınlığa uğrayan batılılar tarafından altmış yıla yakın bir süre soyulur. Bu yağmaya günümüzde ki en güzel örnek, Venedik'te bulunan zengin eser koleksiyonudur. Bu arada 1204-1205 yılları arasında şehrin gerek kuşatma altında olduğu dönemde, gerekse işgalin ilk yılında batılılar tarafından planlı olarak gerçekleştirilen üç yangın da şehrin önemli ölçüde tahrip olmasına yol açar.(19) Ayasofya Kilisesi, Latin Patrikliği'nin katedrali haline getirilir. Blakhernai Kilisesi ve Manga-

(18) Eyice 1963, 5-59.

(19) Villehardouin-Valenciennes 2001; Maalouf 1997.

na Manastırı Fransız papazlarının, Pantepoptes ve Peripleptos manastırları Venedik Benedikten keşişlerinin, Samson Düşkünler Yurdu Templar şövalyelerinin, Theotokos Diakonissa Kilisesi (Kalenderhâne Camii) Fransisken rahiplerinin idaresi altına girer. Ayasofya'nın altarı, Hippodrom içindeki dört atlı heykel gibi sayısız anıt eser İtalya'ya taşınır; örmeli sütun üzerindeki plakalar ve çok sayıda bronz heykel eritilerek malzeme olarak kullanılır. Bunlar içinde MÖ IV. yüzyılda yapıldığı bilinen bir Herakles ile Hera, Paris ve Helene heykelleri de bulunmaktadır.

1261'de VIII. Mikhail Palaiologos Haçlılar'ı şehirden kovar ve Konstantinopolis tekrar özgürlüğüne kavuşur. Latin istilası sırasında şehri terk edenler geri dönmeye başlar; ancak artık şehir ve imparatorluk eski görkeminden oldukça uzaklaşmış, hinderlandını büyük ölçüde kaybetmiştir. Yaklaşık iki yüz yıl süren Palaiologoslar döneminde nüfus büyük oranda Marmara kıyılarını terk ederek, Haliç sahili boyunca özellikle de Blakhernai Sarayı çevresi ile en önemli dini merkez olan Ayasofya çevresinde yoğunlaşmaya başlar. Bu dönemde yapıldığını bildiğimiz bir yapı ise günümüze ulaşmayan bir cami yapısıdır. Ağustos 1203 tarihinde Haçlılar tarafından yakılan Mitaton (veya Praitorion) Camii yerine yeni bir cami yapılır. Memlük Sultanı Baybars'ın bu yapıda kullanılmak üzere altın şamdan, buhurdanlık, halı, işleme gibi hediyeler yolladığı ileri sürülür.[20] Palaiologoslar döneminde Boğdan Sarayı ile daha sonraları İsakapısı Mescidi, Manastır Mescidi, Sinan Paşa Mescidi olarak anılacak olan küçük ölçekli, basit kiliselerin yapımına devam edilir. Latin istilası sonrası şehrin gelişen bir diğer bölümü ise, Galata ve çevresidir. 1261 sonrası sur içinden çıkarılan Latin kökenli yerleşimcilerin, 1267 ve 1303 tarihli iki anlaşma ile Galata bölgesine yerleşmelerine izin verilir. Bu izin, kısa sürede özellikle de Cenevizlilerin Galata'da bir serbest bölge yaratmalarına yol açar. 1335'den itibaren surlarla çevrilen Galata yerleşmesi, 1349'da yapımına başlanan günümüz Galata Kulesi ile tamamen bağımsız bir yerleşme haline gelir. Günümüzde Arap Camii adıyla anılan Dominiken rahipleri tarafından yapılan Aziz Paulus Kilisesi ile 1427'de Benedikten rahipleri tarafından kurulan Saint Benoit Kilisesi bu dönemin yapılarıdır.[21] Bu arada çoğunlukla yanlış bilinen bir yapıdan söz etmek te gerekmektedir. Hepimizin bildiği ve Beyoğlu'nun simgesi haline gelen Galata Kulesi ile tarihimizde Kurşunlu Mahzen adıyla bilinen ve günümüzde Yeraltı Camii'nin bulunduğu yapı kalıntısı birbirine karıştırılmakta ve Galata Kulesi'nin yapım tarihi çok eskilere götürülmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bugün Galata Kulesi

(20) Bilban Yalçın 2005, 696.

(21) Genim 2004, 20-22.

Anadoluhisarı

adıyla anılan ve eski Galata surlarının en üst noktasında yer alan yapının yapımına 1349 yılında Cenevizliler tarafından başlanır. Bugünkü Karaköy yakınlarında bulunan ve "Kastellion ton Galatau" veya Geoffroi de Villehardouin tarafından "Tor de Galathas" olarak adlandırılan yapı ise, İmparator II. Tiberios (578-582) döneminde Haliç'in girişini kontrol etmek için yaptırılır ve bir dönem Haliç'e girişi önleyen zincirin bu kaleye bağlı olduğu ileri sürülür.(22)

Konstantinopolis, erken dönemlerden itibaren özellikle batıdan gelen güçler ve VIII. yüzyıldan itibaren de Araplar tarafından kuşatılırsa da bir türlü fethedilemez. Türkler'in şehri ilk kuşatması Sultan I. Bayazıd döneminde gerçekleşir. 1395 yılında kuşatma altına alınan şehir, Haçlılar'ın Balkanlar'a doğru ilerlemesi üzerine başarılı olamaz. Niğbolu Zaferi sonrası Konstantinopolis'in fethini kolaylaştırmak amacıyla şehirdeki ilk Türk yapısı olan, Anadoluhisarı inşa edilir(23). Daha

(22) yice 1969, 9 vd; Genim 2004, 20; Villehardouin-Valenciennes 2001, 71-72.

(23) Gabriel 1943, 9-28; Ayverdi 1973, III, 617-623.

sonra 1400 yılı baharında başlayan ikinci kuşatma Timur'un Anadolu'ya girişiyle son bulur. 15 Haziran 1422'de Sultan II. Murad tarafından gerçekleştirilen kuşatma teşebbüsü ise, Düzmece Mustafa İsyanı ile ilgili ayaklanmalar nedeniyle sonuçsuz kalır. (24)

Dikkat edildiğinde bu metnin içinde hiçbir şekilde "Bizans" sözcüğünün geçmediği görülecektir. Her ne kadar günümüzde Bizans adı yaygın olarak kullanılıyor olsa da bu sözcüğü hiçbir Roma İmparatoru'nun kullanmadığını, daha doğrusu böyle bir sözcüğün o tarihlerde var olmadığını bilmekteyiz. Konstantinopolis'in fethine kadar tahta oturan tüm imparatorlar kendilerini Roma İmparotoru olarak görmüş ve öyle kabul edilmişlerdir. Hatta Fâtih Sultan Mehmed'in de bu ünvanı kullandığını ve Georgios Trapezuntios'un kendisine "*Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'tir... Dolayısıyla siz Romalılar'ın meşru İmparatorusunuz... Ve kim ki Romalılar'ın İmparatorudur ve öyle kalır. O aynı zamanda bütün dünyanın İmparatorudur.*" diyerek seslendiği de bilinmektedir.(25) Fâtih'e atfedilen "*Bundan böyle dünyada tek bir imparator, tek bir din ve tek bir hükümdar olmalı...*"(26) sözleri de bu güçten kaynaklanmaktadır.

Bizans sözcüğü ilk olarak Alman tarihçi Hieronymus Wollf'un 1557 yılında yayımlanan "*Corpus Historiae Byzantinae*" adlı eserinde geçer.(27) Bu eserde "Bizans" sözcüğünün kullanılmasının esas amacı, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun, Roma'nın gerçek varisi olduğu fikrini yaygınlaştırmak arzusudur. Daha sonraları Montesquieu (1689-1755) özellikle de "*Romalıların Yükselişi ve Düşüşü*" adlı kitabında Bizans sözcüğünü kullanarak, terimin yaygınlaşmasını sağlar.(28) Bu konudaki çalışmalar, özellikle papalığın girişimleri sonucu 800 yılında Papa III. Leo'un Charlemagne'a taç giydirip onu imparator ilan etmesine kadar geriye gider. Ancak tarih gösterir ki, imparatorluklar gerçekte dil,

(24) Emecen 2003, 4-7.

(25) Mansel 1996, 1.

(26) Babinger 2002, 111.

(27) Ortaylı 2006, 43-44.

(28) Montesquieu 2001, 199 vd. Montesquieu, İmparator Phocas (602-610) döneminden itibaren "Bundan sonra, Yunan İmparatorluğu Tarihi -Roma İmparatorluğu'na bundan sonra bu ismi vereceğiz- diyerek Roma adından vazgeçer. Fakat Bizans sözcüğünü kullanmaz. Ancak "Doğu Roma İmparatorluğu'nun Devamlılığının Sebepleri ve Çöküşü" isimli bölümünden itibaren Bizans sözcüğünü kullanmaya başlar. 183 ve 199. Kitabın orjinali için Bkz. Considèrations sur les causes de la Grandeur des Romains et de leur Décadénse, Paris, 1734.

din, ırk ve renk ayrımı yapmadıkları müddetçe varlıklarını sürdürürler ve imparatorluk olarak anılırlar. Adı Kutsal Roma gibi dini temele, Germen gibi ırk üstünlüğüne dayanan bir devletin imparatorluk olabilmesi ve varlığını uzun süre sürdürmesi mümkün değildir ve bugüne kadar böyle bir imparatorluk da olmamıştır.

Kontantinopolis merkezli Roma İmparatorluğu, zaman zaman Doğu Roma İmparatorluğu adıyla anılırsa da, Konstantinos'un başkent olarak bu şehri yapılandırması sırasında Roma'da bir imparator yoktur. Konstantinos'un ardından tahta geçen oğlu Konstantios, başlangıçta imparatorluğu iki kardeşi arasında bölüşürse de kısa bir süre sonra onların saf dışı kalmasıyla tek imparator olarak hüküm sürer. 364'den sonra tahta geçen Valens döneminde kardeşi Valentinianus batıda, yani Roma'da tahta çıkar. II. Theodosios döneminde imparatorluk kesin olarak ikiye ayrılır. Çeşitli savaşlar ve kısa süreli hükümdarlarla varlığını sürdürmeye çalışan Batı Roma İmparatorluğu, Germen kabile şeflerinin kuklası haline gelir ve sonunda Odovakar'ın İmparator Romulus Augustus'u devirmesiyle tarihe karışır. Buna karşın Doğu Roma varlığını sürdürmeye devam eder. Her ne kadar başkenti Roma olmasa da artık tek bir Roma İmparatorluğu'ndan söz etmek gerekmektedir. Üstelik onun başkentine de Nea Rome adı verilmiştir ve devletin dili Latince'dir. Çok daha sonraları bile kendilerini "*Basileia ton Romania*" veya sadece "*Romania*" olarak tanımlayan bu insanları tarihe karıştıklarından yüz yılı aşkın bir süre sonra "*Bizans İmparatoru*" veya "*Bizanslı*" olarak anmak ne derece mümkündür. Günümüzde kullanılmakta olan "*Rum*" terimi de bu görüşümüzü desteklemektedir. Türklerin ve Arapların dil uyumu nedeniyle Rum olarak niteledikleri "Rom" yani Romalı veya Roma vatandaşı sözcüğünün ne anlama geldiğini ciddi olarak düşünmemiz gerekir. Günümüzde Yunanistan'da yaşayan bir kimseye Rum denildiği vakit onun büyük bir rahatsızlık duyduğunu ve "*Ben Rum yani Romalı değilim ben Helenim veya Grekim*" dediğine tanık olmaktayız. Bu konu üzerinde özellikle durmamızın sebebi yıllardır bilinçli bir şekilde yerleştirilmeye çalışılan bir terimi bizim de kabul etmiş görünmemizdir.

Bu terimin bir üstün ırk ayırımını vurgulamak için yaratılmış olmasının yanı sıra örtülü bir diğer amacı da Roma İmparatorluğu'nun din değiştirme gerçeğinin gündeme geleceği endişesidir. Roma İmparatorluğu kuruluş dönemlerinde Pagan'dır. İmparatorluğun sahip olduğu tüm topraklardaki inançlara saygı göstermekte ve bu inançları Roma'nın resmî inancı olarak kabul etmektedir. Gide-

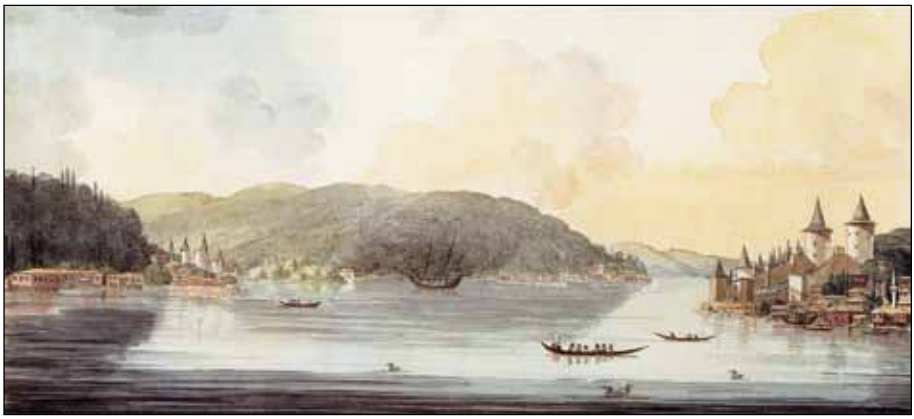
rek güçlenen ve inanan sayısı artan Hiristiyanlığın Roma İmparatorluğu içinde yayılışı Konstantinos'u tedirgin eder ve Roma'nın resmî dini olarak Hiristiyanlığın ön plana çıkarılması gerektiğini görür. Roma'da devletin yeni bir dini kabul etmesi zordur ve böyle bir değişimin devletin önemli ölçüde tahrip olmasına yol açması kaçınılmazdır. Bu nedenle halkın direncini azaltmak için yeni bir başkent oluşturulur ve Hiristiyanlık inancını bu başkentin oluşumu ile birlikte kabul etmek planlanır. Roma İmparatorluğu'nda hızla Hiristiyan inancını kabul ettirip, Konstantinopolis'in de bir patriklik merkezi olarak kabul edilmesi sağlanmaya çalışılır. 451 yılında yapılan Khalkedon (Kadıköy) Konsülü'nde de başarılı olunur. İmparatorluğun Pagan inancından Hiristiyan inancına geçmesi çok erken dönemlerde bu denli sancılı olmuşken, nasıl olur da 1453 sonrası Müslüman olmuş bir Roma İmparatorluğu kabul edilebilir.[29] Gerçekte Roma İmparatorluğu'nun sonu 1 Kasım 1922 tarihinde padişahlığın kaldırılması ile gerçekleşir. Her ne kadar adı değişse de Osmanlı İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun devamıdır ve onun varisi olarak yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür. Zaman zaman İstanbul'un üç imparatorluğun merkezi olduğundan söz edildiğini görmekteyiz. Bu söylem nereden kaynaklanmaktadır bilinmez. Byzantion bir şehir devletidir ve hiçbir zaman bir imparatorluk olmamıştır. Konstantinopolis'in kurulmasıyla birlikte bu şehir Roma İmparatorluğu'nun merkezi olur. 1453 sonrasında da dini ve adı değişse de Roma İmparatorluğu olarak varlığını sürdürür; diplomatik oluşumları, saray seromonileri, evrensel ölçekli bakışı, örfi hukuk konusundaki düzenlemeleri bu geleneğin devamı olduğunun en önemli göstergeleridir. Ayrıca bizim hâlâ Rum (Roma) Ortodosk Patrikhanesi dememizin ve bir anlamda şehrimizi geçmişin Roma'sı ile eş değer tutmamızın arkasındaki gerçeği araştırmamız ve kendi içimize kapanmanın getirdiği reddi mirası geçmişte bırakmamız gerekir. Unutmamamız gerekir ki Osmanlı padişahları ve imparatorluk halkı hiçbir endişe ve korku duymaksızın 1924 yılına kadar bu şehri pek çok ismin yanı sıra ağırlıklı olarak Konstantiniyye adıyla anmışlardır.

(29) "Bizans İmparatorluğu diye bir şeyin oluşmaya başladığı bir dönemden söz edemeyiz. Çünkü Roma İmparatorluğu 1453'e kadar devam etti". Lamb 2010, 372.

Konstantiniyye [30]

Kostantiniyye elbette feth olunacaktır.
Onun emiri ne güzel emir ve o asker ne güzel askerdir. [31]

Konstantiniyye 29 Mayıs 1453 Salı günü şafak vakti feth olunur. Bunu çeşitli kaynaklar açıkça kaydetmektedirler.[32] Nicolo Barbaro bu olayı şöylece özetler, "... *Ve her şeyi muntazam yazdım, bu şehir 1453 senesi 29 Mayıs Salı günü şafak vakti alındı.*" 29 Mayıs günü öğleden sonra muhteşem bir alayla şehre giden Fâtih Sultan Mehmed doğruca Ayasofya'ya gider ve orada namaz kılarak burayı camiye çevirir.[33] Roma'nın daha önce Pantheon'u Hiristiyanlaştırdığı gibi, bu defa da Ayasofya Müslümanlaştırılmıştır.[34] Öncelikle şehre giriş çıkışı denetim altına almak amacıyla hızla surların onarımına başlanır[35]. Çok uzun bir dönem Akdeniz ve çevresinde var olan Pax Romana'nın yerine artık Pax Ottomana geçmektedir. Fâtih Sul-

Anadolu ve Rumelihisarları

(30) Şehrin fethinden çok önceki tarihlerde, örneğin X. yüzyılda bile bazı kaynaklarda İstanbul ismine rastlandığı bilinmektedir. Ancak biz bir dönemi vurgulamak için sikkelerde sıkça kullanılan Konstantiniyye ismini tercih ettik. Erzen 1954, 146-154.

(31) Ibn Hanbal adıyla tanınan Ahmed bin Muhammed Hanbal (780-855) "*Musnad*" adlı eserinde bu sözleri hadîs olarak ifade eder. Juynbol 1964, 51; Karadeniz 1989, 75-80.

(32) Zorzo 1953, 48; Barbaro 1953, 76; Runciman 1972, 226; Kritovulos 2005, 98; Schlumberger 2005, 288; Doukas 2008, 254.

(33) Doukas 2008, 264.

(34) Motraye 2007, 87.

(35) Doukas 2008, 277.

tan Mehmed'in ilk uygulamalarından biri şehrin nüfusunu artırmak için tedbir almak olmuştur. Tursun Bey, Fâtih'in "*her kim kendi arzusu ile gelip şehre yerleşirse, tuttuğu mülk onun olacaktır*" diyerek bir emirname yayınladığını, bu emir sonrası çeşitli bölgelerden gelen insanların şehre akın ettiğini ve evlere saraylara yerleştiğinden söz eder.(36) Ancak günümüzde de örnekleri görüldüğü gibi, çoğunlukla bakmaya, onarmaya hatta vergisini ödeyemeyeceği bir mülkü sahiplenenler, şehrin gelişmesi için arzulanan bu ihsanı yanlış anlamışlar ve onarmak durumunda kaldıkları yapıları onaramaz, şehrin gelişimine katkı sağlayamaz olmuşlardır. Bunun üzerine yayınlanan ikinci bir emirname ile *"herkesin tuttuğu kendi mülküdür beyanımızın arzusu, şehrin imar edilmesi, şenlendirilmesidir. Görüldüğü kadarıyla pek çok kişi bakamıyacağı onaramayacağı evi veya yapıyı sahiplenmiştir. Bundan böyle tüm yapılar kayda alınıp yeni bir düzenleme yapılacaktır"* denilmiştir. Bu yeni emir sonrası, şehre yeni gelenler kendi arzularıyla yaşamlarına münasip evlere sahip olurlar.(37) Şehre yerleşmeyi kolaylaştırıcı bu benzeri tedbirlere rağmen, şehrin nüfusu arzulanan ölçüde artmaz. Bunun üzerine Osmanlıların nerede ise kuruluş döneminden itibaren uyguladıkları, yeni feth edilen topraklara, eski yerleşim bölgelerinden nüfus transferi yoluna başvurulur.(38) Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden, Adalar'dan, Mora'dan, Kırım'dan derlenen göçmenler şehre yerleştirilir.

Fâtih döneminin şehrimizdeki en önemli yapısı hiç şüphesiz Boğazkesen Hisarı da denilen Rumelihisarı'dır. Devrin tanığı Nicolo Barbaro'nun anlatısı ile 1452 senesi Mart ayı içinde yapımına başlanan hisar, aynı yılın Ağustos ayı içinde, yani altı ayda tamamlanır(39). On üç burç ve üç kuleden oluşan yapı, 130x250 metre ebatlarında olup, Boğaz'ın en dar noktasına, İstanbul'daki ilk Türk yapısının karşısına inşa edilir. Eski dönemlerde kurşun kaplı sivri külahlı kulelerinin çok görkemli bir görüntüsü vardır.(40) Fâtih'in İstanbul'u fethi ile yapılan bir diğer yapı, 1455-1456 tarihli Yedikule'dir.(41) Şehrin Marmara yönündeki silüetine etkin olan bu yapının bir bölümü Roma dönemi surlarından oluşmakta olup, Roma İmparatorlarının zafer sonrası şehre girişte kullandıkları Altın Kapı (Porta Aurea), bu

(36) Tursun Bey 1977, 67-68.

(37) Tursun Bey 1977, 67-68.

(38) Barkan 1949-50, 524-570.

(39) Barbaro 1953, 11-12.

(40) Gabriel 1943, 38; Melling 1819, planj 31.

(41) Gabriel 1943, 85-114; Ayverdi 1974, 662-677.

Cristoforo Buondelmonti'nin İstanbul Görünüşü (XV. yy.)

yapı sonrası hisarın giriş kapısı olarak kullanılmaya başlanır.(42) Fetih sonrası yapımına ilk başlanan anıtsal yapı ise muhtemelen Eski Saray-Saray-ı Atik olmalıdır. Bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Binalarının olduğu geniş alanda 1454 yılında yapımına başlanan yapılar topluluğu bir yılda oturulur hale gelir ve takriben

(42) Müller-Wiener 2001, 297-300.

Topkapı Sarayı

on beş yıl boyunca İmparatorluk Sarayı olarak kullanılır.(43) Ancak, çok daha sonraları Paris örneğinde görüldüğü gibi, çevresi kısa süre içinde yoğun bir iskânla sarılan ve dar bir alana sıkışan bu sarayın yönetim için gereken stratejik konumda olmadığı görüldüğünden yeni arayışlara girilir. Ne yazık ki İstanbul'daki bu ilk saray yapımızdan günümüze, bazı çizili belgeler dışında hiçbir görüntü ulaşmaz.

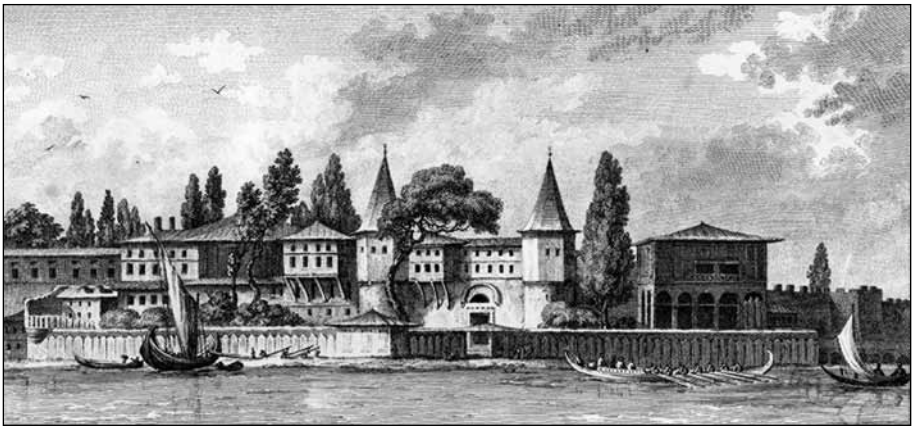
Fâtih'in şehir içinde yaptırdığı en önemli yapı şüphesiz Yeni Saray-Saray-ı Cedid adıyla anılan günümüz Topkapı Sarayı'dır(44). Tursun Bey'in deyişi ile de "*İki berre iki bahre bakar yir*" (I. Tepe) yapımına başlanan bu saray, yüzyıllar boyunca İstanbul'dan yayılan gücün doruk noktası olacaktır.(45) Bugün büyük tadilatlar sonrası Hazine Dairesi olarak kullanılan Fâtih Köşkü ve Arkeoloji Müzesi bahçesinde bulunan Çinili Köşk bu dönem yapılarına örnek teşkil eder. Elbette Sur-u Sultani adıyla anılan ve sarayın dış bahçelerini çevreleyen surları ve üst katı yıkılan Bab-ı Hümayûn'u da unutmamamız gerekir. Ekrem Hakkı Ayverdi, Fâtih döneminde şehirde çeşitli büyüklükte 535 yapı yapıldığını belirtir.(46) Bu muazzam inşa faaliyeti içinde, cami, medrese, imaret, hamam ve türbeden oluşan 1458 tarihli Eyüp Camii külliyesinin özel bir önemi vardır. Bu yapı hem İstanbul'da ilk

(43) Ayverdi 1974, 678-681; Danişmend 1971, 273-274.

(44) Sultan III. Ahmed'in Lale Devrinde Sarayburnu'na yaptırdığı, önündeki toplar nedeniyle Topkapı Sarayı olarak anılan ve 11 Ağustos 1863 günü yanan ahşap sarayın adı, daha sonraları tüm saray kompleksi için kullanılır olur.

(45) Eldem-Akozan 1982; Necipoğlu 2007.

(46) Ayverdi 1973, III, 538-541.

Bugünkü Topkapı Sarayı'na (Saray-ı Cedid) adını veren ve 1863'te yananTopkapı Sarayı

yapılan külliye olma özelliğini taşımakta, hem de sur dışındaki bir bölgenin özel bir önem atfedilerek iskân edilmesini sağlamaktadır. Daha sonra 1463'de merkezi ticaret alanlarının yakınına Veziriazam Mahmud Paşa medrese, mektep, imaret ve türbeden oluşan kendi külliyesini inşa ettirir. Bu dönemin önemli diğer yapıları sırasıyla 1465-1471 tarihli Murad Paşa Cami ve Külliyesi, 1467-1470 tarihli Fâtih Külliyesi, Üsküdar'da 1471-1472 tarihleri arasında inşa edilen Rum Mehmed Paşa Camii ve Külliyesi ile yapım tarihi bilinmeyen İshak Paşa Camii ve Külliyesidir. Bu dönemde on beşi kiliseden bozma 192 adet cami ve mescid yapıldığı bilinmektedir. Yeni yapılan bu yapıların 22'si kubbeli, diğerleri ise kırma veya beşik çatılıdır. Kiliseden camiye tahvil edilen yapıların ise 13'ü kubbelidir. Görüldüğü gibi mevcutların yanı sıra yeni yapılan yapılarla şehrin silüeti kubbeler ve minareler ile süslenmeye başlanmıştır.

İskânın hızlanması ve anıtsal yapıların süratle inşasına rağmen II. Bayezıd (1481-1512) döneminin başlarında İstanbul henüz Roma tesirini muhafaza etmektedir. Bu dönemdeki iki yapı iskânı yönlendirmesi açısından ilgi çekicidir. Bu yapılar Galatasaray Acemioğlan Mektebi ile Galata Mevlevihanesi'dir. Deniz kıyısında denetim altına alınan Galata iskânı, sırt çizgisine doğru yapılan biri dini, diğeri askerî iki yapı ile üst kotlarda da kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. II. Bayezıd döneminin en önemli olayı hiç şüphesiz Kıyâmet-i Sugra (Küçük Kıyamet) adıyla anılan ve 14 Eylül 1509 günü başlayan depremdir. Aralıklarla 45 gün sü-

ren bu deprem, 109 cami ve mescid ile 1070 evin zarar görmesine neden olur.(47) Bu depremin İstanbul'un yapı tarzına büyük etkisi olur ve bu tarihten sonra özellikle konutların ahşap olarak inşasına karar verilir. Ancak bu defa da şehrin başına yüzyıllar boyunca yangınlar musallat olur.

II. Bayezıd döneminin en önemli anıtsal yapısı Forum Tauri üzerine inşa edilen Bayezıd Külliyesidir. 1501-1506 yılları arasında inşa edilen cami, medrese, mektep, imaret, kervansaray, hamam ve türbeden müteşekkil külliye o tarihe kadar yapılan en geniş yapılar topluluğudur.(48) Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde şehirde önemli bir yapı faaliyetine rastlanmaz. Yavuz Sultan Selim, 1515 İran Seferi dönüşü Tersane'nin Haliç'in içlerine doğru nerede ise Karaağaç bölgesine kadar genişletilmesini sağlar. Fâtih'in düzenlediği Tokat Kasrı ve hasbahçesinin yanı sıra Boğaziçi'nin çeşitli noktalarında oluşturulmaya başlanan hasbahçelerin bazılarının da bu dönemde inşa edildiği bilinmektedir.(49)

Kanûnî Sultan Süleyman ve Sinan Çağı

İstanbul'un gerçek bir Türk-İslâm şehrine dönüşümü Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemi ile başlar. Sultan'ın ilk anıtsal yapısı babasının yapımını başlattığı Yavuz Selim Camii'dir (Mayıs 1521-Aralık 1522). Sinan yapıları öncesi Kânunî devrine ait elimizde bulunan çok değerli bir belge Matrakçı Nasuh'un 1534-1535 yılları arası yapılan Irak Seferi münasebetiyle çizdiği "*Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*" isimli minyatür albümüdür.(50)

1537-1538 tarihli bu albümdeki minyatürlerden birinde İstanbul, diğerinde ise Galata görülmektedir. Bu minyatürlerde şehirdeki büyük yapı kompleksleri, ticaret bölgeleri ve iskân alanları açıkça belli olmaktadır. Şehrin en büyük anıtsal yapıları Ayasofya, Bayezıd ve Fâtih Camileri ile son iki cami çevresinde oluşan külliyelerdir. Yavuz Selim Camii bu yapılar kadar ağırlıklı gösterilmemiştir. Ayasofya ile Bayezıd Camii arasında, ortasında Fâtih döneminde yapıldığını bildiğimiz Bedesten olan ve gelecekte günümüz Kapalıçarşı'nın çekirdeğini teşkil edecek olan bir grup revak

(47) Cezar 1963, 382.

(48) Öz 1962, 33-34.

(49) Erdoğan 1958, 149-182.

(50) Matrakçı 1537-38.

Matrakçı Nasuh'un İstanbul Çizimi, 1537-38

bulunmaktadır. Sultanahmed Meydanı'nın kuzey ucunda Zeuksippos Hamamı,(51) batı ucunda ise İbrahim Paşa Sarayı görülmektedir. Daha sonraları Sultanahmed Camii'nin yapılacağı alanda ise çeşitli yapılar seçilmektedir. Hippodrom'un sphendone sütunları ise net olarak belirtilmiştir. Spina duvarı üstünde yer almakta olan Yılanlı Sütun'un üç başı da olduğu gibi durmaktadır. Eski ve Yeni Saray etraflarını çeviren duvarlarla şehir dokusundan ayrılmış iki kompleks gibidir. Kadırga Limanı faaliyetine devam etmektedir. Ticaretin genellikle Ayasofya ile Bayezıd Camileri arasındaki vadide toplandığı görülür. Fâtih Camii önüne düşen üç sakaflı yapı ile Sultan Pazarı (Suk-u Sultaniye) belirtilmeye çalışılmıştır. Şehrin Haliç kıyısına bakan yamaçlarındaki dini ve anıtsal yapıların yoğunluğuna bakarak iskânın daha çok bu bölgede toplandığını söylemek gerekir. Eyüp Camii ve iskânı minyatürün köşesine sıkıştırılmakla birlikte, artık ihmal edilemeyecek bir büyüklüğe ulaştığı anlaşılmaktadır. Galata surları içi üç ayrı sur ile bölünmüştür. Yazılı belgelerden Galata Ambar, Galata Kulesi ve Azapkapı diye üç bölüme ayrıldığını bildiğimiz Galata suriçinde, Azapkapı adıyla anılan bölümde bazı minareler seçilmektedir.(52)

(51) Denny 1970, 57-58; Müller-Wiener 2001, 51-52.

(52) Genim 2004, 30-31.

Şehzade Mehmed Camii

Galat surları içindeki yoğun yerleşmeye karşın surlar dışında Okmeydanı ve Kasımpaşa içlerinde dört revaklı bir yapı ile bir köşk seçilmektedir. Tophane, Galata Mevlevîhânesi ile Galatasaray Acemioğlan Mektebi ve Tersane gözleri Galata iskânının boyutlarını işaret eder.

Kânunî Dönemi bir anlamda Sinan Çağı'dır. Muhtemelen 1492 tarihinde Kayseriye bağlı Ağırnas köyünde doğan Sinan, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde devşirme olarak acemioğlanlar ocağına katılır. Kânunî ile birlikte çeşitli seferlere katılır. 1534-1535 Irakeyn Seferi sonrası haseki sınıfına dahil edilerek padişahın yakın maiyetine alınır. Puglia ve Boğdan Seferleri'ne katılan Sinan, Prut nehri üzerinde kurduğu köprüde elde ettiği başarı sonrası, sefer dönüşü hassa mimarbaşılığına getirilir. Bundan böyle "Ser mimarân-ı hassa" ya da "Mimar Ağa" isimleriyle anılacak olan Sinan'ın 1588'de ölümüne kadar sürecek olan muhteşem sanat devri başlar. Ibn Haldun "*Bazı sanatlar, bazı şehirlere mahsustur*" demektedir.(53) Sinan da bu hükme uygun olarak her ne kadar imparatorluğun baş mimarı olsa da özellikle İstanbul'a has bir mimardır. Hayatı boyunca yaptığı ve tespit edebildiğimiz 477 yapının (*Tezkiret-ü'l-bünyan'a* göre 276'sı,

(53) Ibn Haldun 1991, II, 309-311.

Süleymaniye Camii

*Tuhfetü'l-mimarin'*e göre 294'ü) büyük çoğunluğu İstanbul ve yakın çevresine inşa edilmiş yapılardır. On altı ayrı fonksiyonda (cami, mescid, türbe, medrese, mektep, tekke, imaret, kervansaray, saray, köşk, ambar, mutfak, hamam, köprü, su kemeri, vd.) yüzlerce yapıya imza atmıştır.(54)

Mimarbaşı Sinan'ın İstanbul'daki ilk yapıları 1538-1539 tarihli Sütlüce'deki Çavuşbaşı Camii ile Haseki Hürrem Sultan Camileri'dir. Başlangıçta tek bir cami olarak başlanan yapı, bir yıl sonra medrese ve sıbyân mektebi, daha sonraları ise imaret ve darülşifanın ilavesiyle bir külliye haline dönüşür. 1540'lı yıllarda iki önemli yapı inşa eder; Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (1547-1548) ve Şehzade Mehmed Camii (1548) ve Külliyeleri. Topkapı Sarayı'nda başta mutfaklar olmak üzere bazı yapılar, Eski Saray, Üsküdar Sarayı, Fenerbahçe Sarayı, Kandilli Sarayı gibi devrin önemli saraylarında tamirler ve yeni düzenlemeler gerçekleştirir. Büyükçekmece Sultan Süleyman Köprüsü (1567-1568), Güzelce Kemer, Mağlova Kemeri, Uzun Kemer (1553-1564), gibi su tesislerini yapar. Elbette Sinan'ın İstanbul'daki en muhteşem eseri, "kalfalık dönemim" dediği, 1557 Eylülü'nde tamamlanan Süleymaniye Camii ve Külliyesi'dir. II. Tepe'nin Haliç'e doğru uzanan

(54) Kuran 1986, 271-405.

yamacı üzerinde inşa edilen bu yapı, İstanbul'un, Galata yönünden bakıştaki silüetinde en etkileyici yapıdır. Daha sonra 1565 yılında tamamladığı 74 metre kotundaki Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii ve Külliyesi ise suriçi görünüşünü, o dönem için hem Haliç, hem de Marmara'dan etkileyen önemli bir yapıdır. Bu arada önemli gördüğümüz bir noktayı belirtmek isteriz: İmparatorluk döneminde gerek İstanbul'da, gerekse tüm Osmanlı coğrafyasında, padişahlar arzusu dışında iki minareli cami yapmamak konusunda toplumsal bir mutabakat vardır. Padişah adına yapılmayan yalnızca iki cami, Şehzade Mehmed Camii, iki minareli ve ikişer şerefelidir. İki minareli diğer yapı ise, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii olup, iki minaresine rağmen, tek şerefelidir. Günümüzde yapılan dörder-altışar minareli, ikişer-üçer şerefeli camilere baktıkça şehir kültürümüzün ve geçmişe saygımızın boyutları konusunda hayrete düşmemek mümkün değil. Beşiktaş Sinan Paşa (1555-1556), Kanlıca İskender Paşa (1559-1560), Fındıklı Molla Çelebi (1561), Tahtakale Rüstem Paşa (1562), Kadırga Sokullu Mehmed Paşa (1571-1572), Kasımpaşa Piyale Paşa (1573-1574), Azapkapı Sokullu Mehmed Paşa (1577-1578), Tophane Kılıç Ali Paşa (1580-1581), Üsküdar Şemsi Paşa (1580-1581), Üsküdar Atik Valide (1583) ve Eyüp Zal Mahmud (1580) camileri ve daha nice yapı bu devrin ürünüdür.

Kânunî devri sonlarına doğru ve II. Selim'in saltanatı boyunca İstanbul nüfusu suriçinin dışına taşmakta ve özellikle Üsküdar, Haliç kıyıları ve bazı Boğaz köyleri çevresinde genişlemektedir. Örneğin Tersane, Haliç sahillerinin kuzey bölümünün büyük bir kısmını kapsadığı için Piyale Paşa, Kasımpaşa deresinin çok içlerinde yaptırdığı cami ve çevresine yaptırdığı yapılar ile Haliç'ten camiye kadar açtırdığı kanal ile yeni iskân denemeleri yapmaktadır. İmparatorluğun gücünün arttığı seviyede, ticaret hacmi de artmakta ve şehre ilgi çoğalmaktadır. Özellikle yabancıların iskân ettiği Galata iskânı da büyümekte ve günümüz Taksim bölgesine doğru sırt boyunca genişlemektedir. Yüzyılın sonlarına doğru günümüz İstiklal Caddesi (Cadde-i Kebir) üzerinde inşa edilen Ağa Camii (1597) bu iskânın ulaştığı sınırları belirlemektedir. Bu tarihten sonra yoğun anıtsal yapı faaliyeti bir anlamda son bulur. II. Selim (1566-1574) ile III. Murad (1574-1595) dönemlerinde orta büyüklükteki yapı faaliyetlerine devam edilirse de İstanbul silüetini etkileyecek önemli bir yapı yapılmaz.

Sultan III. Murad döneminde, 1594 tarihinde çıkarılan bir ferman İstanbul'un iskân sorunu açısından ilgi çekicidir. 1586 tarihinde Fethiye Camii adıyla cami-

Piri Reis'in İstanbul Çizimi

ye çevrilen Pammakaristos Kilisesi çevresindeki boş alanların cami cemaatini artırmak amacıyla dağıtılmasına karar verilir. Dağıtılacak arazi bir ve yarım evlek olarak düzenlenir. Bir evlek günümüz ölçüsüyle 188.12 m^2, yarım evlek ise 99.06 m^2'dir.(55) Bazı şahısların birden fazla arazi aldıklarının duyulduğu, buna mani olunması gerektiği belirtilmektedir.(56) Yukarıda belirttiğimiz fermandan anlaşılacağı gibi, suriçinin nüfusu artmış ve arsa alanları giderek küçülmüştür. Özellikle küçük bir bahçesi olan bir evin yaklaşık 99.00 m^2'lik arsaya inşası günümüz için bile zor bir çözümdür. Yine bu tarihlerde Topkapı dışına yapılan Takkeci Mescidi (1593) iskânın artık sur dışına taştığının bir göstergesidir. XVII. yüzyıl sonlarına da doğru yapılan Cerrahpaşa Camii (1593), Mesihpaşa Camii (1585), Nişanca Camii (1584-1587), Hüsrev Çelebi Camii (1585) bu döneme kadar Haliç yamaçları boyunca gelişen iskânın, Marmara'ya bakan yedinci tepe ve yamaçları boyunca gelişmeye başladığını göstermektedir. Sultan III. Mehmed'in (1595-

(55) Hasol 1975, 8.

(56) Ahmet Refik 1931, 13-14.

1603) kısa süreli saltanatı sırasında önemli bir yapı faaliyetine rastlanmaz. Her ne kadar o güne kadar büyükçe bir meydan olan ve gümrük ambarlarının bulunması ve gümrük işlemlerinin yapılması dolayısıyla önceleri Gümrükönü daha sonraları ise Gümrük Emini'ne atfen Eminönü denilen alanda, padişahın annesi Safiye Sultan tarafından 9 Nisan 1598 tarihinde temeli atılan Yeni Cami inşaatına başlanırsa, bu yapının tamamlanması 65 yıl sonra, IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan'a nasip olacaktır (1663). Bu yapının mimarı Sinan'ın halifelerinden Mimar Davut Ağa'dır. Ancak daha temel atılması sırasında vefat eder ve yapının başlangıcını Mimar Dalgıç Ahmet Ağa organize eder.(57) Bugün şehrimizin en enteresan alışveriş merkezlerinden biri olan Mısır Çarşısı bu cami ile birlikte yapılmış olup, o güne kadar cami çevresinde yapılan ve bir külliye oluşturan yapılardan farklı bir fonksiyon taşımaktadır. Yeni Camii'nin hemen yanında, Roma surlarının bir burcu üzerinde yer alan Hünkâr Kasrı ise son senelerde restore edilerek İstanbul'a geri kazandırılmıştır.

Hiç şüphesiz şehrimizin en görkemli camilerinden önde geleni Sultanahmed Camii'dir. 1609'da temeli atılan bu yapı, 1616 tarihinde tamamlanarak ibadete açılır. Mimarı Sedefkar Mehmed Ağa'dır.(58) Daha önceleri Sinan Paşa Sarayı ile çeşitli yapıların bulunduğu bir alan üzerinde inşa edilen yapı, şehrin Marmara silüetinde Ayasofya ile rekabet etmektedir. XV ve XVI. yüzyıl boyunca şehrin Haliç'ten görüntüsüne etkin olan anıtsal yapı faaliyeti, bu yapı ile birlikte Marmara yönünde etkin olmaya başlar. Sultanahmed Camii altı minareli bir cami olarak tüm Osmanlı coğrafyasındaki tek örnektir. Devrin kaynaklarına göre o dönemde altı minaresi bulunan Mekke-i Mükerreme ile yarıştığı için padişah kınanmış ve bu nedenle Harem-i Şerif'e iki minare daha ilave edilerek sekiz minareli olması sağlanmıştır. Sultan III. Ahmed (1603-1617) döneminde İstanbul'un su sorununa da bazı çözümler üretildiği görülür. 1613 yılında özellikle şehrin Beyoğlu bölümü ile giderek yoğunlaşan Tophane, Fındıklı, Salıpazarı ve Kabataş semtleri için yeni su kaynakları temin edildiği bilinmektedir.(59) Evliya Çelebi'nin Sultan IV. Murad (1623-1640) için "*İstanbul'da mühim bir eser bırakmadı*" dediği söylenir. Ancak Evliya Çelebi bu söylemi ile anıtsal bir yapıyı kast ediyor olmalıdır. Yoksa IV. Murad döneminde Topkapı Sarayı'na yapılan Revan ve Bağdat Köşkleri bugün yüzümüzü ağartan yapılardır. IV. Murad dönemi hakkında en iyi bilgiyi

(57) Öz 1962, 153-155.

(58) Öz 1962, 125-129.

(59) Orhonlu 1955, 51.

Merian'ın 1635 tarihli İstanbul Görünüşü

birinci ağızdan, Evliya Çelebi'den okumak gerekir.(60) Sultan IV. Mehmed (1648-1687) dönemi bir anlamda savaşlarla geçen yoğun yıllardan sonra bir dinlenme dönemidir. Şehrin nüfusu giderek artmakta, suriçinin yanı sıra Eyüp, Kağıthane ile Galata arasındaki kıyı boyu ve Üsküdar ile Boğaziçi köyleri yoğunlaşmaktadır. IV. Mehmed döneminin Evliya Çelebi'nin yanı sıra bir diğer tanığı Eremya Çelebi'dir.(61) Bu dönemin iki de yabancı tanığı mevcuttur. 2 Aralık 1655 ile Eylül 1656 arasında şehirde bulunan Jean Thèvenot(62) ile 1672'de şehre gelen Joseph Guillame Grelot(63) İstanbul hakkında birinci elden hem yazılı, hem de görsel bilgiler sunmaktadırlar .

Sultan III. Ahmed (1703-1730) dönemi günümüz İstanbulu'nun oluşumu sağlayan dönemdir. Tarihimizde Lale Devri olarak anılan bu dönemde, XVI. yüzyılda görülen anıtsal yapı faaliyetine erişir büyüklükte bir sivil yapı faaliyeti görülür. Günümüze kadar erişen, fakat ne yazık ki uzun yılların getirdiği ihmal sonucu artık kaybetme aşamasına geldiğimiz 1699 tarihinde yapılan Anadoluhisarı Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı Divanhanesi, yeni bir anlayışın ürünüdür.(64) 1509 depremini takiben yaygınlaşan ahşap inşaat artık doruk noktasına erişmiştir. Bundan böyle yapılar, özellikle ev, köşk, yalı, saray gibi sivil mimarlık yapıları, yalnızca içlerinde yaşamak, tabiatın getirdiği kötü şartlardan korunmak için değil, içinde yaşayanları ve onları seyredenleri şenlendirmek için yapılacaktır. Pa-

(60) Evliya 2003.

(61) Eremya 1988.

(62) Thèvenot 2009.

(63) Grelot 1998

(64) Ünver-Eldem 1970; Eldem 1986, 190-191; Eldem 1994, 82-87.

Tersane Sarayı

dişahların özellikle yaz aylarında Topkapı Sarayı dışındaki bazı saraylarda yaşantılarını sürdürdükleri bilinmektedir. Bu sarayların bazıları günü birlik kullanılmakta, bazılarında ise uzun süre ikamet edilmektedir. Fenerbahçe Sarayı, Kandilli Sarayı ve en önemlisi Üsküdar Sarayı bu yapılar arasında yer almaktadır. XVII. yüzyıl ortalarında bu yapılara, örneğin Beşiktaş Sarayları da eklenir. Beşiktaş Sarayı içinde yer alan, alçak bir zemin kat üzerine yapılmış kâgir Çinili Köşk, bu dönem yapılarına örnek teşkil eder.(65) Erken dönem örneği olarak benzer bir diğer yapı da 1676 tarihinde IV. Mehmed tarafından onarılan ve III. Ahmed döneminde büyük tadilatlar geçiren Hasköy'deki Tersane Sarayı'dır(66).

Lale Devri İstanbul'un bir başka dünya, bir başka hayat tarzıyla tanışmasını sağlar. Artık şehir çevreye açılmakta, Kâğıthane-Sâdâbad, Beykoz Hünkâr İskelesi, Göksu, Fener Bahçesi gibi mesire yerleri halkın kullanımına sunulmaktadır. Haliç ve Boğaziçi'nin köyleri önem kazanır, uzun bir süredir ihmal edilen hasbahçeler yenilenir, korular bakıma alınır, yalı ve köşk bahçeleri laleler ile süslenir. Salıpazarı'nda Emnâbâd, Ortaköy-Kuruçeşme arasında Hümâyunâbâd,

(65) Eldem 1986, 188-189.

(66) Genim 2004, I, 95-100. Bu saraydan günümüze daha sonraları III. Selim döneminde büyük onarım geçiren ahşap Aynalıkavak Kasrı kalmıştır.

Üsküdar III. Ahmed Çesmesi

Kuruçeşme'de Kasr-ı Süreyya, Defterdarburnu'nda Neşetâbâd, Çengelköy'de Bağ-ı Ferah, Üsküdar'da Şerefâbâd kasırları inşa edilir. Eyüp'teki Vâlide Sultan Sarayı ile Karaağaç Yalısı onarılır. Bu dönemin en önemli yapısı hiç şüphesiz Kâğıthane vadisinde yapılan düzenleme ile Sadâbâd yapılarıdır. (67) III. Ahmed'in günümüze ulaşan iki önemli yapısı, 1728 tarihli Bab-ı Hümâyun girişindeki meydan çeşmesi ile Üsküdar meydanındaki çeşme günümüzde de şehrimizi süslemeye devam etmektedir. Bu iki çeşme, bize o güne kadar alışılmadık bir görüntü sunmaktadır; daha önceleri hep bir duvara veya sarnıça bitişik olan tek veya iki yüzlü çeşmeler yerine dört yüzlü meydan çeşmeleri geleneği başlamaktadır.(68) Bu açılım ve yenilenme hareketi ne yazık ki büyük bir hüsranla son bulur. 1730 tarihinde meydana gelen isyan sonrası bu güzelim yapılardan çoğu yakılır veya yıkılır, şehir büyük ölçüde tahrip edilir.

Sultan I. Mahmud (1730-1754) döneminde, Ekim 1744'te, Tophane Kebir Top Kârhanesi tamamlanır, Tophane Meydanı denize doğru çakılan kazıklarla büyütülür. Sultan I. Mahmud'un en önemli faaliyetlerinden biri Taksim sularının şehre dağıtılması ile birlikte Tophane, Salıpazarı, Fındıklı, Kabataş ve Cihangir

(67) Eldem 1977.

(68) Tanışık 1945, I, 134- II, 322-323.

iskânının hızlanmasıdır. Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi "*Fındıklı bahanesine Galata, Kasımpaşa, Dolmabahçe ve Beşiktaş ihyâ oldu*" demektedir.(69) Suların bölündüğü yer anlamına gelen Taksim adı ve hemen İstiklal Caddesi'nin başlangıcında yer alan küçük Taksim Binası bu dönemden günümüze ulaşır. Tophane Meydanı'nda yer alan, dört yüzlü I. Mahmud Çeşmesi ile Azapkapı'daki Saliha Sultan Çeşmesi de bu çalışmanın getirdiği suları şehre sunan tesislerdir. Sultan I. Mahmud saltanatının sonuna doğru (1748) büyük bir cami yapımına başlarsa da, ömrü yetmez, yerine tahta çıkan yeğeni Sultan III. Osman (1754-1757) kısa süren saltanatı sırasında bu yapıyı tamamlar ve adını Nur-u Osmaniye (1755) koyar. Bu yapı sur içindeki son anıtsal külliye olacaktır.(70)

İstanbul'un gelişimi sürmektedir, Sultan III. Mustafa (1757-1774) şehre ikisi Anadolu yakasında olmak üzere Mimar Mehmet Tahir Ağa tarafından inşa edilen dört yapı armağan eder. Üsküdar Ayazma Camii (1760), giderek gelişen Kadıköy iskânı için İskele Camii (1760), 1766 depreminden zarar gören Fâtih Camii (1767-1771) ve Laleli Camii (1759-1763). Yaptırdığı bu dört yapı da ne yazık ki kendi adı ile anılmaz. Sultan Mustafa'nın bu dört yapı için söylediği sözler gerçek bir özlemi ifade etmektedir; "*Bir cami yaptım su kaptı, bir dahi yaptırdım deniz aldı, yılmadım bir dahi yaptım ceddimde kaldı. Ben de diğerini dervişe bağışladım*".

Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) döneminin en önemli yapısı Beylerbeyi Abdülhamid Camii'dir. Emirgân Camii de bu padişahın yapısıdır. I. Abdülhamid Topkapı Sarayı içinde kendi adını taşıyan bir mabeyn dairesi ile harem dairesinde sarayın en güzel mekânları arasında yer alan bir yatak odası yaptırır. Sultan III. Selim dönemi imparatorluk için bir ıslahat dönemidir. Şehrin çeşitli yerlerine Humbaracı, Lağımcı, Topçu Ocakları için kışlalar yaptırılır. Eski Üsküdar Sarayı'nın bulunduğu alana günümüz Selimiye Kışlası'nın temelleri atılır. Hemen yanına Anadolu yakasının en büyük camii olan Barok stildeki Selimiye Camii (1804) yapılır. İmparatorluğun büyük toprak kayıpları sonrası özellikle Rumeli'den şehre gelen göçler, Sultan Selim'in en büyük kaygısıdır. "*Köylünün tarlasını, tüccarın dükkanını bırakıp*" (71) başkente göçmesi ciddi nüfus artışı yaratmaktadır. III. Selim döneminin yeni yapılanmalarının arkasındaki en büyük isim Alman asıllı mimar Antoine-Ignace Melling'dir (1763-1831). Osmanlı Sarayı ile tanışması

(69) Şemdânîzâde1976, 31.

(70) Öz 1962, 111-112.

(71) Sakaoğlu 1999, 443.

Melling'in Beşiktaş Sahilsarayı (1863)

III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan vasıtasıyla olur. Melling Hatice Sultan'a Ortaköy Defterdarburnu'ndaki sahilsarayı inşa eder. III. Selim'in son yıllarında Topkapı Sarayı'nın sahil bölümünde günümüze ulaşmayan bir sahilsarayı daha inşa eder. Daha sonra Beyhan Sultan'a Çırağan Sahilsarayı'nı yapar. En önemli yapısı ise hiç şüphesiz gelecekte Dolmabahçe Sarayı'nın temelini oluşturacak olan Beşiktaş Sahilsarayı'dır.

Yenileşme hareketlerine karşı çıkan, uzun dönemdir istikrarsız davranışları ile şehre zarar veren yeniçeri taifesi 15 Haziran 1826 günü "*kul kıyamı*" denilen ayaklanma sonrası tasfiye edilir.(72) Artık İmparatoluk ve İstanbul için farklı bir dönem başlamaktadır. İlk nüfus sayımı Sultan II. Mahmud döneminde gerçekleştirilir. Bu tespite göre "*Nefs-i İstanbul*" denilen suriçinde 45.000 Müslüman, 30.000 Ermeni ve 20.000 Rum yaşamaktadır. Bu tespitler yalnız erişkin erkek nüfusunu belirtmektedir; aile büyüklüğü ortalama beş kişi kabul edilirse, XVIII. yüzyılın başında suriçi nüfusunun 450.000-500.000 civarında olduğunu söylemek mümkündür. Suriçi'nin yanı sıra İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar içinde ilk nüfus sayımları yapılır ve her aile için bir hane açılır. Sultan II. Mahmud döneminin en önemli yapısı, 1825 tarihinde tamamlanan Ampir üsluptaki Tophane Nusretiye Camii'dir(73). Bu caminin yapımı sonrası ortaya çıkan bir sorun, minarelerinin kısalığı nedeniyle asılan mahyaların denizden ve hemen gerisindeki su-

(72) Sakaoğlu 1999, 475.

(73) Öz 1962, 50.

Üsküdar Selimiye Kışlası

riçinden görünmemesidir. Bu sorunu gidermek için minareler daha yüksek olarak yeniden yapılır ve cami mimarimizde klasik döneme nazaran daha farklı bir anlayış ortaya çıkar. Mimarı Kirkor Balyan olan Nusretiye Camii farklı bir anlayışın ilk örneğidir. Bundan böyle mimaride Ermeni mimarlar dönemi, özellikle Balyan Ailesi'nin egemenliği başlayacaktır.(74) Üsküdar Selimiye Kışlası), Rami Kışlası, Taksim Topçular Kışlası, Tophâne-i Âmire Arabacılar Kışlası gibi askerî yapılar ile Belgrad Ormanı içinde yer alan Valide Bendi ve Topuzlu Bendi gibi su yapıları Sultan Mahmud döneminde yapılan yapılardır. Bu dönemin en önemli olayı şehre ilk kez gelen buharlı bir teknedir. 20 Mayıs 1828 günü Swift isimli, yandan çarklı, ince uzun bacalı bir tekne İstanbul limanına yanaşır.(75) İstanbul halkının çok büyük çoğunluğunun hayatlarında ilk defa gördüğü bu tekne bacasından çıkan dumanlar nedeniyle "Buğ Gemisi" adıyla anılır. Sultan Mahmud bu tekne ile Boğaziçi'nde, Marmara'da gezintiler yapar. Artık İstanbul'da kayık devrinin sonuna gelinmektedir. Kısa süre içinde Boğaziçi, Kadıköy ve Adalar'ın günü birlik gezi ve ikamet alanları olarak şehirle bağlantısı artacaktır.

Sultan II. Mahmud döneminde şehrin gelişimi için yapılan en önemli inşaat faaliyeti, 6 Ekim 1836 günü açılışı yapılan ve Hayratiye adıyla anılan Cisr-i Atik'dir(76) (Yeni Köprü), Suriçi ile Beyoğlu bölgesini birbirine bağlayan bu ahşap köprü, İs-

(74) Tuğlacı 1981.

(75) Tutel 1997, 9-19; Sonman 2003, 114.

(76) Genim 2006, 16.

Cisr-i Atik (Yeni Köprü)

tanbul için yüzyıllardır hayal ettiği bir olayın gerçekleşmesidir; artık şehrin iki yakası bir araya gelmiştir. Sultan Mahmud'un önemli bir diğer icraatı da yaz aylarında Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş Sahilsarayı'na taşınmasıdır.(77) Artık giderek eskiyen ve çağın konfor anlayışını karşılamaktan uzaklaşan Saray-ı Cedid terk edilmekte ve yeni saray arayışları gündeme gelmektedir. Sultan II. Mahmud dönemi İstanbul'un simgesi bir diğer yapının da yapıldığı dönemdir. 1828 tarihinde Senekerim Balyan tarafından Bayezıd'daki Yangın Kulesi yapılır ve o günden günümüze şehrimizin hemen her noktasından görülen anıtı olur. Sultan II. Mahmud dönemi sonlarında şehrin çevresinde bazıları çok eski tarihlere uzanan çeşitli atölye ve fabrikalar bulunmaktadır. Günün ulaşım imkânları çerçevesinde bu yapıların hemen hepsi kıyılarda, özellikle de Haliç kıyılarında, yoğunlaşmaktadırlar: Kazlıçeşme'de deri atölyeleri, Haliç girişinde Tophane, Haliç'in kuzey sahili boyunca Tersane, Unkapanı'nda un fabrikaları, Defterdar'da Feshane, Eyüp'ün sonunda İplikhane, Hasköy'de Lengerhane.(78)

Sultan Abdülmecid (1839-1861) dönemi her açıdan farklı yıllardır, yenileşme

(77) Beydilli 2001, 120 vd.

(78) Müller-Wiener 1992, 66.

Dolmabahçe Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Camii

hareketleri hız kazanır, devlet yapısında esaslı reformlar yapılır. Siyasal ve toplumsal dönüşümlere paralel olarak, Türk-İslâm mirasından da belirli ölçüde bir kopuş yaşanır. Sanki XV. yüzyılın Konstantiniyyesi'nin oluşumu gibi yeni bir süreç başlamaktadır. 1838 ile 1908 yılları arasında eski düzeni çağdaşlaştırmak için harcanan yoğun toplumsal ve iktisadi çaba, Vali Eugène Hausmann'ın, III. Napoleon döneminin Parisi'ni yeniden düzenlemesi gibi bir hareketliliğin ortaya çıkmasına yol açar. Yangın alanları yeni bir anlayışla, ızgara planlı olarak yeniden düzenlenir.(79) Sultan Abdülmecid, tümü şehrin Beyoğlu yakasında olmak üzere üç büyük cami yaptırır: Dolmabahçe Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Camii (1852-1853), Çırağan Küçük Mecidiye Camii (1848) ve Ortaköy Büyük Mecidiye Camii (1854). Ancak sultanın şehrimize en büyük armağanı hiç şüphesiz Dolmabahçe Sarayı'dır. Hâlâ evrensel bir imparatorluk olduğunu hatırlayan yönetim, devletin gücünü tüm dünyaya gösterecek nitelikte bir saray yapısına sahip olmak gerektiğini görür. Planlama anlayışı olarak, her ne kadar Türk Evi plan tipine uygun bir çözümleme taşısa da,(80) artık büyük bahçeler içinde, dışa kapalı avlulara açılan,

(79) Stewig 1965b, 20; Çelik 1986.

(80) Eldem 1968, 201.

Dolmabahçe Sarayı (1880-90)

köşkler ve kasırlardan oluşan geleneksel Türk Sarayı yerine, tek bir yapı içinde çeşitli bölümlerden (Selamlık-Muayede-Harem ve Cariyeler Bölümü) oluşan yeni bir yapı anlayışı hakim olacaktır.(81) Dolmabahçe Sarayı, Veliaht Dairesi, Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Camii, Tiyatro Binası, Dolmabahçe vadisinin hemen hemen tamamını kaplayan (günümüz İnönü Stadyumu) Has Ahırları (Istabl-ı Âmire), saray kayıklarının muhafaza edildiği Hamlahe Binası, Beşiktaş'a doğru yolun gerisinde kalan servis ve hizmet binaları, Musâhibân Dairesi ve diğer ek yapılarla birlikte büyük bir kompleks oluşturmaktadır. Abdülmecid döneminde Boğaziçi'nde çeşitli kâgir kasırlar da yapılır: Beykoz Kasrı, Küçüksu Kasrı, Beşiktaş vadisinin gerilerinde Ihlamur Kasrı vd. gibi.

Sultan Abdülmecid'in saltanatı sırasında ortaya çıkan yeni ulaşım imkânları, şehrin iskân alanlarını genişletmektedir. Daha önceleri Rumeli yakasında Ortaköy, Anadolu yakasında Paşalimanı'nın ötesindeki Boğaz köylerinin şehirle günü birlik bağları kısıtlı iken, Sultan II. Mahmud döneminde, 1837 yılında biri İngiliz, biri Rus şirketine ait vapurların düzenli seferlere başlamasıyla birlikte şehir hareket kazanır. 1843 tarihinde Tersâne-i Âmire bünyesinde kurulan Hâzine-i Hâssa Vapurları İdaresi, Hümapervez adlı vapurla bu seferlere katılmaya başlar.

(81) Taşdelen-Gürün 2005, 29.

Daha sonra Mesir-i Bahri isimli vapur da bu hatta verilir. Yoğun yolcu talebini karşılamak amacıyla 1 Ocak 1851 günü padişahın irade-i seniyesi ile Osmanlı Devleti'nin ilk anonim şirketi olan Şirket-i Hayriyye kurulur. İngiltere'ye altı adet vapur sipariş edilir ve 1852 yılında ilk ikisi sefere başlar.(82) Şirket-i Hayriyye seferleri Üsküdar, Salacak, Harem ve Boğaz hatları ile sınırlıdır. Daha Sultan Abdülaziz döneminin başlarında Haydarpaşa, Kadıköy, Marmara kıyılarındaki diğer iskeleler ile Adalar'a çalışma imtiyazı olan Seyri-i Sefain İdaresi kurulacaktır.(83) Bu arada Haliç'te de düzenli vapur seferleri yapıldığını,(84) hatta günümüzde bu şehirde yaşayan çok az kişinin haberdar olduğu bir hatta, Köprü'den Kumkapı, Yenikapı Samatya, Bakırköy ve Yeşilköy'e düzenli vapur seferleri yapıldığını hatırlamamız gerekir.(85)

Bu dönemin şehir tarihi açısından önemli bir atılımı da Belediye idarelerinin kuruluşudur. 1857 tarihli bir nizamname ile İstanbul 14 belediye dairesine ayrılır. Örnek bir belediye teşkili için Beyoğlu ve Galata'yı kapsayan Altıncı Daire'nin kuruluşu sağlanır. Sultan Abdülmecid döneminde hız verilen deniz ulaşımı, Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde de kara ulaşımının hızlanması için yapılan çalışmalarla desteklenir. Dünyanın en eski yeraltı toplu taşıma çalışmasına Ağustos 1871 tarihinde başlanır. Dört yıllık bir çalışma sonrası 18 Ocak 1875 tarihinde tünel açılır. Bundan böyle Karaköy ile Beyoğlu arasında dünyanın üçüncü metrosu çalışmaya başlayacaktır.(86) Abdülaziz döneminde İstanbul Tramvay ile de tanışır. 30 Ağustos 1869'da Dersaadet Tramvay Şirketi kurulur ve ilk atlı tramvay 1871'de Azapkapı-Ortaköy hattında hizmete girer. Kısa süre sonra da Eminönü-Aksaray, Aksaray-Topkapı ve Aksaray-Yedikule hatları açılır. 1911'de elektrikli tramvaya geçilinceye kadar kırk yıl süresince nerede ise o günün şehrini bir ağ gibi saran hatlarla yoğun hizmet verir.(87) Artık İstanbul'un karada da hareketi hızlanmıştır. Abdüzaziz döneminin en büyük uygulamalarından biri de demiryoludur. İstanbul'da banliyö hatlarının kuruluşu 1869 tarihinde Baron Hirsch'e verilen bir imtiyaz ile başlar. Sirkeci'den başlayan hattın saray

(82) Tutel 1994, 17-24.

(83) Tutel 1997.

(84) Koraltürk 2005.

(85) Kütükoğlu 1995, 174; Başgelen 1995, 207-211.

(86) Engin 2000. 1863'de Londra'da, 1868'de New York'ta inşa edilen yeraltı toplu taşıma sistemlerinden sonra İstanbul tüneli dünyanın en eski üçüncü yeraltı toplu taşıma sistemi olarak inşa edilir.

(87) Kayserilioğlu 1998.

bahçesinde geçeceği ve bir kısım köşk ve yapıların yıkılması gerektiği söylendiğinde, Sultan Abdülaziz'in "*geçecek olan şömendöferse, geçsin de isterse göğsümden geçsin*" dediği meşhurdur. Şehrin Anadolu yakasının özellikle Marmara kıyısındaki Göztepe, Suadiye, Maltepe, Kartal, Pendik gibi köylerinin şehirle organik bağlar kurmasını sağlayan 91 kilometrelik Haydarpaşa-İzmit hattı 1873'de hizmete girer. Artık İstanbul, Boğaziçi'nin yanı sıra, Yeşilköy'den, Pendik'e kadar uzanan geniş bir alana yayılmaktadır. Ancak burada ilgi çekici bir görüntü oluşmaktadır. Giderek gelişen ve yayılan iskân alanlarının tümü deniz kıyılarına paralel olarak uzanmakta ve şehir içi ulaşım demiryolunun yanı sıra ağırlıklı olarak deniz yolunu da kullanmaktadır. Sultan Aziz dönemi tüm dünyada bir ilki de gündeme getirir. 1870 yılı içinde Şirket-i Hayriyye Müdürü Hüseyin Haki Efendi, Umum Müfettiş İskender Efendi ve Hasköy Fabrikaları Sermimarı Mehmed Usta yoğun bir çalışma ile o güne kadar görülmemiş ve düşünülmemiş bir araba vapuru tasarlarlar. Bu tasarım günümüzde araba vapuru ya da feribot denilen vapur tipinin ilk örneğidir. Hemen İngiltere'ye iki vapur sipariş edilir ve 1872 yılında hizmete alınırlar. Yandan çarklı bu yeni vapurların her ikisinin de ismini Namık Kemal Bey koyar. 26 baca numaralı Suhûlet ve 27 baca numaralı Sahilbent.(88) Bundan böyle şehrin iki yakası arasındaki araç trafiği de rahatlayacaktır.

Abdülaziz döneminin şehrimizi süsleyen iki önemli yapısı Eski Çırağan Bahçesi'ne yapılan günümüz Çırağan Sarayı ile eski Beylerbeyi Sarayı yerine yapılan günümüz Beylerbeyi Sarayı'dır. Bu dönemin suriçindeki önemli anıtsal yapısı ise 1871'de ibadete açılan Aksaray Pertevniyal Valde Sultan Camii'dir. Sultan Aziz kendi adıyla anılacak bir cami inşatına da başlar. Bir dönem Taşlık adıyla anılan, Maçka'nın altındaki büyük boşluk alanda 1875 tarihinde yapımına başlanan cami, ne yazık ki Abdülaziz'in halli ile tamamlanamaz.(89) Sultan Abdülaziz döneminde uzun yıllar sonra İstanbul'da ahşap inşaatın yasaklanıp bundan böyle kâgir inşaatın yapılacağı hakkında bir emirnamenin yayınlandığına şahit oluruz. 1810, 1811 ve özellikle 1870 büyük Beyoğlu yangınından sonra öncelikle Altıncı Daire sınırları içinde ahşap inşaat yasaklanır.(90) Yüzyıllar boyu ahşap inşaat konusunda uzmanlaşmış olan toplum, özellikle kâgir malzeme konusunda büyük sıkıntı çeker. Marsilya'dan ithal edilen kiremit ve tuğla ile Malta'dan it-

(88) Tutel 1997, 43-44.

(89) Genim 2006, 228-229.

(90) Genim 2004, 45-46; Cezar 1963, 375-376.

hal edilen döşeme taşları, bazıları unutsa da çocukluğunu İstanbul'da yaşamış altmış yaş kuşağının anılarını süslemektedir.

Sultan II. Abdülhamid dönemi büyük bir atılım ile başlar. Sultanın tahta çıkması ile birlikte kısa süre uygulansa da Meşrutiyet İdaresi kabul edilir. Ancak imparatorluk son zamanlarını yaşamaktadır. İstanbul giderek büyüyen toprak kayıpları sonrası Rumeli ve Kafkasya'dan büyük göç almaktadır. Buna rağmen şehrin canlı ticaret hayatı, Avrupa ülkelerinden de yerleşmeleri artırmaktadır. Beyoğlu sanki şehir içinde farklı bir bölge konumuna gelir. Bebek, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Moda ve Adalar'da yabancı nüfus artmakta ve bu bölgeler yenilenmektedir. O güne kadar yaz aylarında rağbet gören Boğaziçi yerine yeni banliyö alanları da artmaktadır. Tren ve vapur seferleri Bakırköy ve Yeşilköy gibi uzak yerleşmeleri şehirle birleştirmektedir. Ancak Abdülmecid ve Abdülaziz döneminde oluşan dış borçları ödemek için 1881'de kurulan Düyun-u Umumi İdaresi, devletin vergi gelirlerine büyük oranda el koyduğu için artık büyük yapılar yapma, şehri düzenleme imkânı kısıtlanmıştır. Buna rağmen Abdülhamid, Osmanlı yaşantısına göre farklı bir yapı olan Dolmabahçe Sarayı yerine, büyük bahçeler içinde çeşitli köşk ve pavyonlardan oluşan Yıldız Sarayı'na yerleşmeyi ve bu sarayı yeni yapılarla süslemeyi ve genişletmeyi tercih eder.

Yıldız Sarayı'nın ilk yapısı, 1804-1805 yıllarında Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Vâlde Sultan için yaptırdığı, günümüze ulaşmayan kasırdır. 1834'de II. Mahmud'un bu alanda küçük bir köşk yaptırdığı bilinmektedir. Muhtemelen "Yıldız" adı verilen bu köşkten sonrada yörenin adı Yıldız olarak söylenir olmuştur. Ancak günümüz Yıldız Sarayı'nın oluşumu tümden II. Abdülhamid (1876-1909) dönemindedir.(91) II. Abdülhamid döneminde Yıldız Hamidiye Camii (1885) dışında yoğun bir sivil yapı faaliyeti görülür: Sirkeci Garı (1888-1890, Mimar: Jasmund), Haydarpaşa Garı (1906-1908, Mimarlar: Otto Ritter-Helmuth Cuno), Şişli Etfal Hastanesi(1899, Mimar : Franz Niebermann), Haydarpaşa Tıp Fakültesi (1895-1903, Mimarlar: Alexandre Vallaury ve Raimondo d'Aronco), Düyun-u Umumi Binası (1897, Mimar: Alexandre Vallaury), İstanbul Arkeoloji Müzesi (1891-1907, Mimar: Alexandre Vallaury). Bu yapıların hemen hepsi günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir. Bu dönemde özellikle Ortaköy ile Kuruçeşme arasındaki sahil boyuna yapılan çok sayıdaki Sultan Sarayı ise günümüze ulaşamamıştır. Bu arada, mahalle aralarındaki çeşmeleri

(91) Batur 1994, 520-527.

iptal olmakla birlikte hâlâ satılmakta olan Hamidiye Menba Suları'nı şehrimize kazandıran kişinin Sultan Abdülhamid olduğunu hatırlamakta fayda olduğunu düşünmekteyiz.

İrili ufaklı pek çok yapının yapılmasına rağmen 1909-1923 yılları İstanbul için kaos dönemidir; bir taraftan şehir giderek fakirleşmekte, diğer taraftan da yeni yapılar yapılmaya devam edilmektedir. İmparatorluğun son yıllarına egemen olan bu hareketliliğe öncü olan Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi ve bu dönemin önde gelen temsilcileri olan Mimar Kemalettin (1870-1927) ve Mimar Vedat Tek (1873-1942) Beyler'den de kısaca bahis etmemiz gerekir. Yeşilköy Mecidiye Camii (1909-1924), Bostancı Kuloğlu Camii (1913), Bebek Camii (1913), Laleli Harikzedeğân Apartmanları (1919-1922), Çamlıca Ahmed Ratip Paşa Köşkü (1900), Sultan V. Mehmed Reşad Türbesi (1910-1912) gibi yapılar ile çok sayıda mektep, medrese ve türbe yapan Kemalettin Bey, günümüzde Vakıf Hanları olarak adlandırılan altı adet yapının da mimarıdır. Erenköy Zihni Paşa Camii (1902), Sirkeci Hobyar Mescidi (1909), Sultanahmed Defter-i Hakani Binası (1908), Sirkeci Büyük Postane (1909), Moda ve Haydarpaşa Vapur İskeleleri (1917-1919) gibi çok sayıda yapının mimarı olan Vedat Bey, 1909-1919 yılları arasında Topkapı ve Dolmabahçe Saraylarında yapılan bazı onarımlara katkıda bulunur.(92)

İstanbul tüm zamanlarda dünyanın ilgisi çeken bir şehir olmuştur. Örneğin 1910 yılında Paris'te basılan bir haritada şehrin gelecek için hazırlanan ulaşım planını görürüz.(93) Öncelikli tramvay hatları Rumeli yakasında Yedikule'den başlayarak sur boyunca Haliç'e uzanmakta, oradan bir köprü ile Kâğıthane'ye bağlanmakta, devamında ise büyük bir yay çizerek Şişli üzerinden Ortaköy'e ulaşmaktadır. Bugünkü Zincirlikuyu kavşağından Kilyos'a kadar yeni bir hat planlandığı da görülmektedir. Aynı şekilde Anadolu yakasında Üsküdar'dan başlayan bir hat Beykoz-Umuryeri'ne, diğer bir hat ise Çamlıca üzerinden Alemdağ'a uzanmaktadır. Günümüzde bile düşünülmesi zor böyle bir planlamanın 1910 gibi erken bir tarihte düşünülmesi ve belgelenmesi gerçekten İstanbul için övünç kaynağıdır.

(92) Yavuz 1981; Yavuz 2009; Batur 2003.

(93) Anonim 1910.

İstanbul

29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet ilan edilir. Bin yıllar boyu imparatorluk başkenti olmuş bir şehri, bir ulus devletinin başkenti yapmak mümkün değildir. Bundan böyle İstanbul ülke içindeki herhangi bir şehir, Ankara terminolojisiyle "taşra" olacaktır. Ancak ülkenin en büyük ve en önemli şehri olarak elbette özel bir konuma sahiptir. Cumhuriyet İstanbul'unun ilk Şehremini, 8 Haziran 1924 tarihinde bu göreve atanan Emin Erkul'dur. Emin Bey kısa süre içinde Halil Ethem Eldem, Cemil Topuzlu, Yusuf Razi Bel, Vedat Tek, Limancı Mustafa, Şerit Safvet Atabinen, müşavir uzman Dr. Grossmann ve Alman şehircilik uzmanı Dr. Bau Rahtree'den oluşan bir komisyon oluşturur.(94) Kendinden önce şehreminliği yapmış olan Haydar Bey'in başlattığı Atatürk Bulvarı'nın Yenikapı-Saraçhane bölümünü tamamlar. Üsküdar-Beykoz arasındaki yolu genişletir, bu arada beş yüz yılı aşkın süredir bu şehri süsleyen ve İstanbul'daki ilk yapımız olan Anadoluhisarı'nın bir bölümünü yıkarak içinden yol geçirir. Boğaz'ın Rumeli yakasındaki kıyı yolunun genişletilmesi sırasında Rumelihisar yalılarını yıkar. Bu arada Kayışdağı suyu ile birkaç kaynağı değerlendirerek Kadıköy havalisinin su kapasitesi iki misline çıkarır.

14 Temmuz 1928 günü Muhittin Üstündağ İstanbul vali vekili olarak atanır, kısa süre sonra 14 Ekim 1928'de vali ve belediye başkanı olur. Bundan böyle uzun süre, 17 Kasım 1963 günü yapılacak olan seçimlere kadar İstanbul "birleşik idare" denilen yöntemle idare edilecektir. 1933'de Jacques H. Lambert,(95) Alfred Agache,(96) ve Alman plancı Hermann Elgözt(97) isimli mimar ve şehirciler şehre davet edilerek, hâlihazır durum ve gelecek üzerine çalışmalar yapmaları istenir.(98) Kısa süre içinde oluşturulan raporlar doğrultusunda 1933'de "İmar Bürosu" adıyla belediye bünyesinde bir İmar Müdürlüğü oluşturulur.(99) Üstündağ döneminde gerek küresel ekonomik bunalım, gerekse İstanbul'un durağan yapısı nedeniyle şehir hizmetlerinde köklü bir dönüşüm sağlanamaz. Bu dönemde Haydar Bey'in (15 Nisan 1923-8 Haziran 1924) başlattığı Atatürk Bulvarı çalışmalarına devam edilir. Kilyos, Büyükdere ve Florya yolları açılır. Şehrin çe-

(94) İstanbul 1994, III, 180-181.

(95) Akbulut 1994a, V, 194-195.

(96) Aykut 1994, I, 89-90.

(97) Aysu 1994, III, 153-154.

(98) Lambert 1934; Elgötz 1934.

(99) Toprak 1994a, VII, 353.

Taksim Meydanı Projesi

2 Nolu Park'ın Yapımı ve Açık Hava Tiyatrosu

şitli noktalarındaki Yoğurtçu Parkı, Bakırköy Parkı, Anadoluhisar Kaleiçi, Kadıköy İskelesi çevresi gibi bazı düzenlemeler yapılır. Florya ve Büyükada Yörükali Plajları tesis edilir. 1936'da Henri Prost şehrin geleceğini düzenlemek üzere görevlendirilir.(100) İki yıl gibi kısa bir sürede İstanbul ve Beyoğlu için ayrı nazım planlar hazırlanır. Bu dönemin ilk büyük imar hareketi 1938'de Eminönü meydanının genişletilmesi ve Yeni Camii'in etrafının açılması olur.

8 Aralık 1938 tarihinde Lütfi Kırdar vali ve belediye başkanı olarak göreve atanır.(101) İlk iş olarak Henri Prost tarafından hazırlanan imar planını yürürlüğe koyar. Üsküdar ve Kadıköy bölgelerinin nazım planlarını yaptırır. Taksim Kışlası yıkılarak, bugünkü Taksim Meydanı yapılır. Taksim, Dolmabahçe arasında yeni bir cadde (günümüz Gümüşsuyu Caddesi) açılır. Şişhane, Taksim, Üsküdar, Beşiktaş gibi 18 meydan düzenlenir. Yıldız parkı, Emirgan parkı gibi bir şehir için ol-

(100) Akbulut 1994b, VI, 285-287; Prost 1938; Prost 1953; Bilsel-Pinon 2010.

(101) Toprak 1994b, IV, 564-565.

Spor Sergi Sarayı (Lütfi Kırdar Kongre Merkezi) Projesi

mazsa olmaz çalışmalar yapılır. Açıkhava Tiyatrosu, Spor Sergi Sarayı gibi tesisler inşa edilir, Opera Binası'nın (günümüz Taksim Atatürk Kültür merkezi) inşaatına başlanır. Bu arada Dolmabahçe Has Ahırları, Saray Tiyatrosu gibi bazı yapılar da yol açmak amacıyla yıktırılır. Lütfi Kırdar dönemi çalışmaları ile ilgili olarak 1944 yılında yayınlanan "*Güzelleşen İstanbul*" adlı kitap bir ilktir.(102) Kısa süre içinde bu dönem çalışmaları ile ilgili iki kitap daha yayınlanacaktır.(103) İstanbul'un Cumhuriyet sonrası durağan yapısının Kırdar ile birlikte hareketlenmeye başlandığı görülür. Kırdar dönemi İstanbul için olduğu kadar ülkemiz içinde önemli bir mimari hareketi de başlatır. 1938-1950 yılları arasında hız kazanan II. Milli Mimari Akımı'nın en önemli örnekleri İstanbul'da gerçekleşir. Mimar Sedad Hakkı Eldem ile bütünleşen II. Milli Mimari Akımı'nın önemli örnekleri arasında Sedad Hakkı Eldem ile Emin Onat'ın yaptıkları İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi (1944), İsmail Utkular-Doğan Erginbaş'ın Harbiye Radyo Evi Binası (1945), Ş. Şahingiray, V. Vietti, F. Aysu'nun İnönü Stadyumu (1946), N. Yücel ile N. Uysal'ın Açıkhava Tiyatrosu ile Spor Sergi Sarayı (1947) sayılabilir.

24 Ekim 1949 günü Fahrettin Kerim Gökay vali ve belediye başkanı atanır. Kısa bir süre sonra yapılan genel seçimlerde Demokrat Parti iktidar olur ve İstanbul

(102) Anonim 1944.

(103) Anonim 1947; Anonim 1949.

için yeni günler başlar. 1952 tarihinde yayınlanan "*İstanbul Albümü*"[104] bir nevi daha önceki dönemlerde yapılan işlerin dökümünü sunmaktadır. Kitabın içinde söz edilen 24 İstanbul milletvekili içinden üçünün, 80 şehir meclisi üyesi içinden birinin gayrimüslim vatandaşlardan oluşması şehrin nüfus profilinin büyük oranda değiştiğini göstermektedir. Bu arada İstanbul'daki ilk gecekondu yerleşmeleri de kendini göstermeye başlar; 1946'da Kazlıçeşme-Zeytinburnu bölgesinde ortaya çıkan bu yeni yerleşme türü, kısa sürede çoğalır ve Mart 1949'da 3.218'i Zeytinburnu'nda olmak üzere 5.000'e ulaşır.[105] 1950-1960 yılları arası İstanbul hem iç göç, hem de dış göç almaktadır. Nüfus hızla artmakta ancak alternatif yerleşim alanları yaratılamamaktadır. 1951 yılında hazırlanan bir ulaşım raporu, şehrin bu konudaki sıkıntısını detaylı şekilde dile getirmektedir.[106]

Giderek karmaşık hale gelen İstanbul'un ulaşım yapısını düzenlemek ve yeni yerleşim alanları oluşturmak üzere yapılan çalışmalar, özellikle Suriçi İstanbul'u için bir yıkıma döner.[107] Bu dönemin Suriçi'nde yaptığı iki önemli cadde, Vatan ve Millet Caddeleri, İstanbul geleneksel dokusu ile bağdaşmayan, bir anlamda eskiyi yok farz ederek yapılmış yeni düzenlemelerdir. Sirkeci'den başlayarak, surdışına ulaşan sahil yolu, Karaköy Meydanı düzenlemesi, Karaköy-Beşiktaş arasındaki ana cadde, bu dönemin çalışmaları içindedir. Yeterli araştırma ve etüdler yapılmadan, yeterli bilgi birikimi sağlanmadan, adeta geçen yüz yılın Paris'i düzenleniyor gibidir. 10 Aralık 1963 tarihinde yapılan seçimle İstanbul ilk defa seçimle gelen bir Belediye Başkanına kavuşur; Haşim İşcan (1901-1968). İşcan döneminde Karaköy, Unkapanı, Saraçhanebaşı üst geçitleri yapılır. Yüzyılı aşkın süredir farklı bir görünüme bürünen Galata Kulesi restore edilerek, eski görüntüsüne kavuşturulur. Karaköy Kapalı Otoparkı yapılır.

Sonraki yirmi yıla yakın bir süre merkezi hükümetten şikayetle geçer; para yoktur, kaynak oluşturulamamakta, icraat yapılamamaktadır. 26 Mart 1984 günü yerel yönetim seçimleri yapılır, artık İstanbul'un tek bir belediye ile yönetilemeyeceği görüldüğünden, ilçeler de belediye statüsüne kavuşturulmuştur. 1800'lü yılların ortalarından itibaren şehrin yöresel belediyeler ile yönetilmesi fikri hayata geçmiştir. Her ne kadar Haziran 1979'da yeni bir nazım imar planı çalışmasına başlanılmışsa

(104) Rakımoğlu 1952.

(105) Tekeli 1994, III, 381.

(106) Witteveen-Bos 1952.

(107) Ünsal 1969, 6-61.

da, 1927 nüfus sayımına göre 690.857 olan şehir nüfusu 1980 yılında 5.000.000 seviyesine ulaşmıştır. Bu hızlı nüfus artışının taleplerini karşılamak yerine ütopik çalışmalarla vakit kaybedilmiş, yasak ve cezalarla taleplerin önlenebileceği düşünülmüştür. Bernard Lewis bir anısında, üniversiteden mezun olduğunda hocasına gidip, tarihçi olmak istediğinden bahseder, hocasının hangi dönemde uzmanlaşmak istediğini sorması üzerine "XVIII-XIX. yüzyıl" diye cevap verir. Hocası yüzüne bakar ve "*o zaman gazeteci ol*" der. Çünkü, içinde yaşadığımız zamanı tarafsız bir gözle değerlendirmek ve sonuç çıkarmak mümkün değildir. Bu nedenle 1984 yılı sonrası dönemleri değerlendirme dışı bırakmayı uygun gördük.

Geleceğin İstanbul'u

Cumhuriyet'in ilanını takip eden 70-80 yıl sonra, tıpkı Konstantinos'un Konstantinopolis'i, Fâtih'in Konstantiniyye'si gibi Cumhuriyet'in İstanbul'u da yeni yeni oluşmaya başlamaktadır. Bir mega şehir olarak İstanbul hızla çevreye yayılmakta, ancak bu yeni alanlar hemen hemen hiç bir ulaşım etüdüne, belirlenmiş yerleşim alanı büyüklüğüne bağlı olmaksızın gelişmektedir. İyi niyetle başlayan planlama çalışmaları teferruata boğulduğu için sonuçlanamamakta, çalışmalar uzun yıllara sarkmaktadır. Bu süre içinde yeni yerleşim alanları oluşmakta; yol, park, okul, hastane, spor alanları vs. gibi tesisler oluşumu takip ederken, çevre için sıkıntı yaratmakta ve devlete çok pahalıya mal olmaktadır. Planlama süreci sonucu yeterli büyüklükte yeni yerleşim alanları yaratılamadığı için arsa fiyatları artmakta ve buna bağlı olarak yoğunluk talepleri inanılması güç oranlara erişmektedir.

Mimar Turgut Cansever'in, öğrencilik yıllarında başından geçen bir olay anektod gibidir. Prof. Oelsner, sanırım 1941 yılında ilk dersine girdiğinde öğrencilere sorar.

- Bana söyler misiniz, Türk halkı ne yapmalıdır?
- ...
- Dua etmelidir!
- ...
- Türk halkı ne için dua etmelidir?
- ...
- Belediyenin kasalarındaki imar planlarını tatbik edecek yöneticiler çıkmasın

diye dua etmelidir! Eğer bu imar planları tatbik edilirse, bu ülke birkaç asır belini doğrultamıyacaktır. [108]

Yetmiş yıl sonra içinde yaşadığımız bu güzelim şehre bakınca Prof. Oelsner'in ne kadar haklı olduğunu görmekteyiz. Ya yeteri kadar dua edemedik, ya da bazılarımız inşaat yapmaktan dua etmeye vakit bulamadı.

Falih Rıfkı Atay Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Ankara'da geçen benzer olaylardan bahsederek; "... *Sabit olmuştur ki, Mustafa Kemal, şapka ve Lâtin harfleri devrimlerini başarabilecek kadar kuvvetli bir idare kurmuş, fakat bir şehir plânını tatbik edebilecek kuvvette bir idare kuramamıştı...*"[109] Zaman zaman, özellikle de devletlerin kuruluş dönemlerinde bu tür olayların, imar-iskân spekülasyonlarının olduğunu bilmekteyiz. Cumhuriyet'in İstanbul'u yeni oluşmaya başlamaktadır; Roma'nın sütunları, Osmanlı'nın minare ve kubbeleri yerine şehre gökdelenler hakim olmaya başlamaktadır. Yeni bir anlayışın ürünü olan bu yapılar hepimizi ürkütmekte, şehrin yeni görünümü pek çoğumuza itici gelmektedir. Eski şehir dokusu veya ona fon teşkil eden alanlarda yapılan bu ve benzeri girişimlerin kente zarar verdiği, onun bin yıllar boyunca oluşan silüetini olumsuz etkilediği bir gerçektir. Uzun yıllar reddi miras yapılan bir kültürü görmezden gelmenin acısını çekmekteyiz. Geleceğin İstanbul'u, elbette geçmişin Konstantinopolis'inden de, Konstantiniyyesi'nden de farklı bir şehir olacaktır. Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmak, şikayet etmek, çözümsüzlük üretmek, her şeye karşı çıkmak yerine; akılcı öneriler geliştirmek gerekir, akıl ve bilgi ile hareket edip çözüm üretmek mecburiyetindeyiz. Bin yılların oluşturduğu bu kültürel mirasa sahip çıkarken, bu şehirde yaşayanların beklentilerine cevap verecek, onların çağdaş bir şehirde yaşamalarına olanak sağlayacak, onları mutlu edecek çözümler geliştirmeye çalışmalıyız. Her şeye rağmen geleceğin, içinde yaşamaktan her zaman mutlu olduğum, benim güzeller güzeli şehrim için geçmişten çok daha iyi olacağına inanıyorum.[110] Unutmamamız gerekir ki, hiçbir şey insandan daha değerli değildir. Değerli diye bildiğimiz her şey, değerini insanla kazanır.

(108) Prof. Oelsner'in 1943 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nde şehircilik dersine başlarken öğrencileri ile arasında geçen dialog. Bkz. Cansever 1994, 102.

(109) Atay 2010, 528-539.

(110) Bu yazıyı okuyan okuyucudan bir isteğim var. İçinde yaşadığımız bu güzelim şehri gezin; gördüklerinizin arkasındaki gerçeği arayın, onların hikâyesi sizi günlük kaygılardan uzaklaştıracak, bu şehre sevgi ile bağlanmanızı sağlayacaktır. Suriçi'ni, Galata'yı Haliç'i, Üsküdar'ı, Boğaziçi'ni Adalar'ı dolaşın, çoğumuz farkında değiliz ama dünyanın en güzel şehrinde yaşıyoruz. Sorarım size, İstanbul'dan başka içinden deniz geçen hangi şehir var yeryüzünde.

Kaynakça

Ahmet Refik 1931, Ahmet Refik (Altınay), *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul, 1931.

Akbulut 1994a, M. Rıfat Akbulut, "Lambert, Jacques", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, V, s. 194-195.

Akbulut 1994b, M. Rıfat Akbulut, "Prost, Henri", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, VI, s. 285-287.

Anonim 1910, Anonim, *Réseau de Tramways urbains et suburbains de Constantinople*, Paris, 1910.

Anonim 1944, Anonim, *Güzelleşen İstanbul,* İstanbul, 1944.

Anonim 1947, Anonim, *Yenileşen İstanbul*, İstanbul 1947.

Anonim 1949, Anonim, *Cumhuriyet Devrinde İstanbul*, İstanbul 1949.

Aristoteles 1993, Aristoteles, *Politika*, Çev. Mete Tuncay, İstanbul, 1993.

Atay 2010, Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 2010.

Aykut 1994, Pelin Aykut, "Agache, Alfred", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, I, s. 189-190.

Aysu 1994, Çiğdem Aysu, "Elgötz, Herman", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, III, s. 153-154.

Ayvazoğlu 2010, Beşir Ayvazoğlu, *Divanyolu*, İstanbul, 2010.

Ayverdi 1973, Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri III, İstanbul, 1973.

Ayverdi 1974, Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri IV, İstanbul, 1974.

Babinger 2002, Franz Babinger, *Fâtih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Çev. Dost Körpe, İstanbul, 2002.

Barbaro 1953, Nicolo Barbaro, *Kostantiniyye Muhasarası Ruznamesi*, Çev. Ş. T. Diler, İstanbul, 1953.

Barkan 1949-50, Ömer Lütfi Barkan, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmua*sı, XI (1949-50), s. 524-570.

Batur 1994, Afife Batur, "Yıldız Sarayı", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, 1994, s. 520-527.

Batur 2003, Afife Batur, *M.Vedat Tek: Kimliğin İzinde Bir Mimar,* İstanbul, 2003.

Başgelen 1995, Nezih Başgelen, "Köprü'den Yeşilköy'e Vapur Seferleri, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İstanbul, 1995, s. 207-211.

Baytop 1997, Turhan Baytop, Türkç*e Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara, 1977.

Berger 1994, Albrecht Berger, Milion, *DB İstanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul, 1994, s. 461-462.

Beydilli 2001, Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul, 2001.

Bilban-Yalçın 2005, Asnu Bilban-Yalçın, "Byzantion'un Tarihsel Topoğrafyası", *60. Yaşında Sinan Genim'e Armağan: Makaleler*, İstanbul, 2005, s. 673-697.

Bilsel-Pinon 2010, F. Cânâ Bilsel-Pierre Pinon (Ed.), *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'in İstanbul Planlaması* (1936-1951), İstanbul, 2010.

Cansever 1994, Turgut Cansever, *Ev ve Şehir*, İstanbul, 1994.

Cerasi 2006, Maurice Cerasi, *Divanyolu*, İstanbul, 2006.

Cezar 1963, Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I (1963), İstanbul, 1963, s. 27-414.

Çelik 1986, Zeynep Çelik, *Değişen İstanbul*, İstanbul, 1986.

Danişmend 1971, İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971.

Decei 1968, A. Decei, "İstanbul/ Şehrin Tarihi", *İslam Ansiklopedisi,* V/2, İstanbul, 1968, s. 1142-1171.

Delemen 2010 İnci Delemen, "Bizantion: Koloni-Kent-Başkent", *Bizantion'dan İstanbul'a: Bir Başkentin 8000 Yılı*, İstanbul, 2010, s. 54-59.

Denny 1970, Walter B. Denny, "A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul", *Ars Orientalis*, VIII, Michigan, 1970, p. 49-63.

Doukas 2008, (Mikhaèl) Doukas, *Tarih*, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 2008.

Duyuran 1953, Rüstem Duyuran, "Fethettiğimiz İstanbul", *Arkitekt*, XXI, S. 1-4, İstanbul, 1953, s. 5-14.

Engin 2000, Vahdettin Engin, *Tünel*, İstanbul, 2000.

Eldem 1968, Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul, 1968.

Eldem 1977, Sedad Hakkı Eldem, *Sa'dabad,* İstanbul, 1977.

Eldem 1986, Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi,* İstanbul, 1986.

Eldem 1994, Sedad Hakkı Eldem, *Boğaziçi Yalıları II Anadolu Yakası*, İstanbul, 1994.

Eldem-Akozan 1982, Sedad Hakkı Eldem-Feridun Akozan, *Topkapı Sarayı*, İstanbul, 1982.

Elgötz 1934, Herman Elgötz, *İstanbul Şehrinin Umumî Plânı*, İstanbul, 1934.

Emecen 2003, Feridun M. Emecen, *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri*, İstanbul, 2003.

Erdoğan 1958, Muzaffer Erdoğan, " Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, IV, Ankara, 1958, s. 149-182.

Eremya 1988, Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi*, Çev. ve Notlar. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1988.

Erhat 1972, Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1972.

Erzen 1954, Afif Erzen, "İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri", *Belleten*, 70 (Nisan 1954), Ankara, 1954, s. 131-158.

Evliya 2003, Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi : İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, 2003.

Eyice 1958, Semavi Eyice,"Byzantion", *Türk Ansiklopedisi*, IX, s. 130 vd.

Eyice 1963, Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi*, İstanbul, 1963.

Eyice 1969, Semavi Eyice, *Galata ve Kulesi*, İstanbul, 1969.

Eyice 1994a, Semavi Eyice, "Dikilitaş", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul, 1994, s. 51- 52.

Eyice 1994b, Semavi Eyice, "Gotlar Sütunu", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul, 1994, s. 404.

Gabriel 1943, Albert Gabriel, *Chateaux Turcs du Bosphore*, Paris, 1943.

Genim 1980, M. Sinan Genim, *Fethinden Lale Devrine Kadar İstanbul'un İskânı, İskân Özellikleri, Mesken Tipleri*, İ.Ü. Ed. Fak. Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1980.

Genim 1988, M. Sinan Genim, "Sinan'ın Sivil Yapıları", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul, 1988, s. 393-402.

Genim 2004, M. Sinan Genim, "Beyoğlu'nun Yerleşim Tarihi", *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*, I, İstanbul, 2004, s. 5-70.

Genim 2006, M. Sinan Genim, *Konstantiniyye'den İstanbul'a*, İstanbul, 2006.

Grelot 1998, Josephus Grelot, *İstanbul Seyâhatnamesi*, Çev. Maide Selen, İstanbul, 1998.

Hasol 1975, Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 1975.

Ibn Haldun 1991, Ibn Haldun, *Mukaddime,* II, Çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1991.

İstanbul 1994, Anonim, "Emin Erkul", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul, 1994, s. 180-181.

Juynbol 1964, Th. W. Juynbol, "Hadîs", *İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1964, s. 47-54.

Karadeniz 1989, M. Yaşar Karadeniz, "Ahmed b. Hanbel", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1989, s. 75-80.

Kayserilioğlu 1998, R. Sertaç Kayserilioğlu, *Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay*, İstanbul, 1998.

Koraltürk 2005, Murat Koraltürk, *Haliç'te Ulaşım ve Haliç Vapurları Şirketi,* İstanbul, 2005.

Kritovulos 2005, Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, Çev. Karolidi Efendi, İstanbul, 2005.

Kós 1995, Károly Kós, *İstanbul: Şehir Tarihi ve Mimarisi*, Çev. Naciye Güngörmüş, Ankara, 1995.

Kuban 1996, Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, İstanbul, 1996.

Kuran 1986, Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul, 1986.

Kütükoğlu 1995, Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfez Hamidiye Şirketi", *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İstanbul, 1995, s. 165-206.

Lamb 2010, Harold Lamb, *Konstantinopol, Bir İmparatorluğun Doğuşu*, İstanbul, 2010.

Lambert 1934, Jacques H. Lambert, *İ'mar Raporu*, İstanbul, 1934.

Maalouf 1997, Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1997.

Mansel 1996, Philip Mansel, *Dünyanın Arzuladığı Şehir Konstantinopolis*, Çev. Şerif Erol, İstanbul, 1996.

Matrakçı 1537-38, Matrakçı Nasuh, *Mecmua-i Menazil*, İ.Ü. Kitaplığı, T.5954, v. 8b-9a.

Melling 1819, M. Melling, *Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rivers du Boshore*, Paris, 1819.

Montesquieu 2001, Montesquieu, *Romalıların Yükselişi ve Düşüşü*, Çev. Ahmet Saki, İstanbul, 2001.

Motraye 2007, Aubry De La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, Çev. Nedim Demirtaş, İstanbul, 2007.

Müller-Wiener 1992, Wolfgang Müller-Wiener, "15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", *Osmanlılar ve Batı Teknelojisi*, İstanbul, 1992, s. 53-120.

Müller-Wiener 2001, Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, Çev. Ülker Sayın, İstanbul, 2001.

Necipoğlu 2007, Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimarî, Tören ve İktidar*, İstanbul, 2007.

Orhonlu 1955, Cengiz Orhonlu, "Fındıklı Semtinin Tarihi Hakında Bir Araştırma", *Tarih Dergisi*, VIII (Eylül 1955), 11-12, s. 51-70.

Ortaylı 2006, İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, İstanbul, 2006.

Öz 1962, Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, I, Ankara, 1962.

Özdoğan 2010, Mehmet Özdoğan, "Tarih Öncesi Dönemlerin İstanbulu", *Bizantion'dan İstanbul'a: Bir Başkentin 8000 Yılı*, İstanbul, 2010, s. 36-45.

Prokopios 1994, Prokopios, *Yapılar (Birinci Kitap),* Çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul, 1994.

Prost 1938, Henri Prost, *İstanbul'un Nazım Planını İzah Eden Rapor*", İstanbul, 1938.

Prost 1953, Henri Prost, *İstanbul'un Yeni Çehresi*", İstanbul, 1953.

Rakımoğlu 1952, Ziya Rakımoğlu (Hazırlayan), *İstanbul Albümü*, İstanbul, 1952

Runciman 1972, Steven Runciman, *Konstantiniye Düştü*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul, 1972.

Sakaoğlu 1999, Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul, 1999.

Schlumberger 2005, Gustave Schlumberger, *İstanbul Düştü*, Çev. Hamdi Varoğlu, İstanbul, 2005.

Sonman 2003, Terry Sonman, *Su Yolu'nun Dilberleri*, İstanbul, 2003.

Stewiğ 1965a, Reinhard Stewiğ, *Bizans-Konstantinopolis-İstanbul*, Çev. Ruhi Turfan-M. Ş. Yazman, İstanbul, 1965.

Stewiğ 1965b, Reinhard Stewiğ, *İstanbul'un Bünyesi*, Çev. Ruhi Turfan-M. Ş. Yazman, İstanbul, 1965.

Şemdânîzâde 1976, Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârih*, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul, 1976.

Taşdelen-Gürün 2005, Ömer Taşdelen-Aydan Gürün (Ed.), *Dolmabahçe Sarayı*, İstanbul, 2005.

Tanışık 1945, İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul, 1945.

Tekeli 1994, İlhan Tekeli, "Gecekondu", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, III, 381-385.

Tezcan 1989, Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul, 1989.

Thèvenot 2009, Jean Thèvenot, *Thèvenot Seyahatnamesi,* Çev. Ali Berktay, Istanbul 2009.

Toprak 1994a, Zafer Toprak, "Üstündağ, Muhittin", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, VII, 352-353.

Toprak 1994b, Zafer Toprak, "Kırdar, Lütfi", *DB İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, IV, 564-565.

Tuğlacı 1981, Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul, 1981.

Tursun Bey 1977, , Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul, 1977.

Tutel 1994, Eser Tutel, *Şirket-i Hayriyye*, İstanbul, 1994.

Tutel 1997, Eser Tutel, *Seyr-i Sefain Öncesi ve Sonrası*, İstanbul, 1997.

Umar 1993 , Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, 1993.

Ünsal 1969, Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", *Türk sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,* II, İstanbul, 1969, s. 6-61.

Ünver-Eldem 1970, Süheyl Ünver-Sedad Hakkı Eldem, *Amucazade Hüseyin Paşa Yalısı*, İstanbul, 1970.

Villehardouin-Valenciennes 2001, Geoffroi de Villehardouin-Henri de Valenciennes, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, Çev. Ali Berktay, İstanbul, 2001.

Witteveen-Bos 1952, W. G. Witteveen-G.S.Bos, *İstanbul Şehrinin Merkezindeki Seyrüsefer Meselesi*, İstanbul, 1952.

Yavuz 1981 , Yıldırım Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara, 1981.

Yavuz 2009, Yıldırım Yavuz, İmp*aratorluktan Cumhuriyete : Mimar Kemalettin*, Ankara, 2009.

Yıldırım 2008, Sercan Özgencil Yıldırım, *Kentin Anlam Haritaları Gravürlerle İstanbul*, İstanbul, 2008.

Zorzo 1953, Dolfin Zorzo, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zaptı", Çev. Samim ve Suat Sinanoğlu, *Fâtih ve İstanbul*, 1, İstanbul, 1953, s. 19- 62.

Okuma Listesi

Abdülhak Şinasi Hisar, Boğaziçi Yalıları, İstanbul, 2006

Abdülhak Şinasi Hisar, Boğaziçi Mehtapları, İstanbul, 2006

Ahmed Hamdi Tanpınar , Beş Şehir, İstanbul, 2004

Albert Howe Lybyer, Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi, İstanbul, 2000

Alexandre Van Millingen, Konstantinopolis-İstanbul, İstanbul, 2003

Beşir Ayvazoğlu, Divanyolu, İstanbul, 2010

Doğan Kuban, İstanbul Bir Kent Tarihi, İstanbul, 1996

Dimitri Kitsikis, Türk-Yunan İmparatorluğu, İstanbul, 1996

Hagop Mıntzuri, İstanbul Anıları 1897-1940, İstanbul, 1993

Hilmi Yavuz, Osmanlılık, Kültür, Kimlik, İstanbul, 1998

İlber Ortaylı, İstanbul'dan Sayfalar, İstanbul, 2002

İlber Ortaylı, Son İmparatorluk Osmanlı, İstanbul, 2006

Jason Goodwin, Ufukların Efendisi Osmanlılar, İstanbul, 1999

Károly Kós, İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi, Ankara, 1995

Orhan Pamuk, İstanbul, İstanbul, 2005

Philip Mansel, Dünyanın Arzuladığı Şehir, 1453-1924 Konstantinopolis, İstanbul, 1996

Samuel Sullivan Cox, Bir Amerikan Diplomatının İstanbul, Anıları: 1885-87, İstanbul, 2010

Turgut Cansever, Ev ve Şehir, İstanbul, 1994

Wolfgang Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası, İstanbul, 2001

Okumalar

TURGUT CANSEVER

Bir Cennetin Yokoluş Hikayesi

Beyazıt Meydanı, son yüzyılda çeşitli karakterlere bürünerek değişmiş bir şehir köşesidir. Meydan ismini, II. Bayezid tarafından inşa ettirilmiş yapılardan almaktadır: cami, medrese, imaret ve hamam. 19. yüzyılda bu külliyenin ortasına Harbiye, daha doğrusu onun kapısı katıldı.

Daha önce, Beyazıt Meydanı'nı, bugün Üniversite duvarlarının bulunduğu noktada, burçları, kontrforları ve kavisli plan çizgisiyle Eski Saray'ın duvarı sınırlandırıyordu. Saray bahçesinden Marmara'ya doğru alçalan meydanın etrafında küçük kahveler ve dükkânlar vardı. Yürüyen adam için meydana gelmiş tabiî bir yol ve meydan düzeni, Harbiye Nezareti'nin inşasıyla tabiîliğini kaybetti. Harbiye Nezareti'nin kuvvetli ekseni meydanın yeni "dominant" unsuru olarak Seraskerat kapısını ortaya çıkardı. Daha sonra bu eksene bir havuz eklendi.

Bu yuvarlak havuzda, Osmanlıların suyu özel bir temaşa kaynağı yapmalarında görülen zevk seviyesi yoktu. Bu, alâkasız bir su yüzeyi idi. Bununla beraber havuz, Üniversite kapısının yarattığı ölçüsüz ve aykırı etkiyi hafifletiyor, meydanın değişik seviyelerinin birbirlerine bağlanmalarına yardım ediyordu.

Anıtların etrafında, ancak cüsseleri ile orantılı bir mekân bulunduğu takdirde değerlerinin belirebileceği konusundaki esas kanundan habersiz olan teknisyen ve idareciler, 19. yüzyılın sahte gösteriş peşindeki yapıları ve şehir meydanlarının hayranlığı içinde, bunları genişletmek hevesine düşünce, Beyazıt Meydanı da birçok benzeri gibi etrafındaki dükkân ve ev kümelerinden "temizlendi". 1939'dan sonra Prost'un bu yıkılan yapıların yerlerini düzenlemeye çalıştığını biliyoruz. Ağaç dizilerinin bir evvelki tanzimin ana hatlarını sürdürebilmesi sayesinde Prost planı ve bunun sonucu olarak dükkân ve ev kümelerinin yıkılmış olması yadırganmadı.

Geçen 10 yıllık devrede, şehrin tarihî kısımları içinde imarı, yol açmak, eski ölçüyü değiştirmek sayan planlama anlayışı, yarımadayı şehrin merkezi kabul ederek, İstanbul'u trafik arterleriyle parçalayabileceğini düşünürken, Beyazıt Meydanı'nı yeniden ele almak istekleri ortaya çıkmıştır.

Beyazıt meydanı, bir trafik merkezi olarak nasıl kabul edildi? Bu 19. yüzyıl kafası ve onun devamı olan anlayışın tabiî bir sonucuydu. Böylece, önce atlı tramvay ve arabalar, sonra da motorlu taşıtlar meydanın sükûnetini bozdular. Batılılaşmak gayreti bu alanda da, varolan değerlerin muhafazasını sağlayacak şekilde bilinçle yürütülemedi.

Şehrin gelişmesi, sur dışındaki iskân bölgeleri ile Eminönü–Karaköy merkezini bağlayan yolların trafik ağırlığının Beyazıt üzerinden geçmesine sebep oldu. Güzel bir meydan, etrafını çeviren değerlerden faydalanır. Bu meydandaki değerlerin başında Beyazıt Camii gelmektedir. Cami, meydanın ölçüsünü tayin edecek unsurdur. Meydanın biçimi, cami ile medresenin en güzel şekilde ortaya çıkıp temaşa edilmesine yardım edecek olan bu meydan,

Üniversite ve Kapalı Çarşı'ya aynı şekilde hizmet edecektir. Beyazıt Meydanı'nın, cami ve medrese ile tayin edilmiş kullanış şekli, Üniversite, Kapalı Çarşı ve Teodosius Takı ile tamamlanmaktadır. Bu dört en önemli değerin meydanın kullanılışında belirlediği "meydanın durgun bir saha olması isteği", yol şebekesinin ortaya çıkardığı isteklerle çatışmaktadır. Otomobil yolları, (1961'de) Beyazıt Meydanı'nın, yalnız yayalara ayrılması gereken kısımlarını işgal ediyor ve birbirine bağlı bulunması gereken unsurları birbirinden ayırıyor. Böylece, Beyazıt Meydanı, fonksiyonlarını kaybediyor ve şehirlinin toplanma yeri olmaktan çıkıp taşıt araçları trafiği için bir geçit ve kavşak noktası haline gelmiş bulunuyor.

Osmanlı camilerinde "cami", her zaman kıbleye yönelmiş bir unsur olarak, hâkim olduğu şehir mekânlarına yön verir. Bu özellik Beyazıt Meydanı için de önemlidir. Böylece yön veren tek unsur olarak cami, kültür, sanat ve inancın en büyük sembolü olarak belirmektedir. Beyazıt Camii ve medresesinin, üzerinde yerleştiği ana istikametleri takip etmeyen, onlarla rekabet eden bir büyüklükte olan bugünkü Üniversite kapısı ve iki yanındaki kapılar, camiin önemini yok eden bir etki yaratıyor ve meydanla Üniversite'nin ayrılmasına sebep oluyorlar. Daha başka hususlar da meydanın bütünlüğünün zararına olarak ortaya çıkıyorlar: son imar faaliyeti esnasında, Beyazıt Camii'nin, Şehzadebaşı tarafından gelindiğinde aşağıda kalması pek önemli bir mahzur sayıldı ve Fen Fakültesi ile meydan arasındaki yol seviyesi alçaltıldı.

Bu ameliyeyi gerekli gösteren düşünce tamamen yanlış bir temele dayanıyordu: bir camii yukarıdan seyretmenin makul olmadığı fikrine! Oysa bu yapılar her yönden zengin perspektivlidir. Yüksek bir seviyeden geliş mahzurlu olacağına, camiye yaklaşanlara, camii başka bir yönden tanıtmak ve ayrıca, bazı görüş açılarından camiin zeminle ilişkisini gizlemek bakımından son derece faydalı oluyordu. Camiin kademeli ve meyilli bir arazi parçası üzerine oturtuluşu da Osmanlı kültürünün dinamizmine uygundur. Beyazıt Meydanı eskiden de değişik seviyelerde düzenlenmiş olmakla özellik kazanan bir şehir parçasıdır zaten.

Bu verileri tesbit ettikten sonra, meydanın yeniden düzenlenmesi konusuna geçebiliriz. Meydanın düzenlenmesinde, trafik yollarının mevcudiyeti ile çıkan aykırılığı aştıktan sonra, önemli mesele olarak, meydanın biçimi ve ölçüsünün belirlenmesi ile karşılaşmaktayız. Üniversite kapısının "dominant" rolünün hafifletilmesi, cami ve medresenin verdiği yönün belirtilmesi, Teodosius Takı, Simkeşhane'nin kalan parçası gibi eserlerin değerlendirilmesi, aralarında bir mekân ilintisi kurulması ve bu yeni değerlerin trafik zorluklarıyla bağdaştırılması, çözülmesi gereken meselelerin başında gelmektedir.

Eskiden, saray duvarları, cami ve medrese ile meydana gelen şehir mekânı, camiin toplayıcı niteliğini ortaya koymaktaydı. Bu durumda, meydanın kolları civar mahallelere ve çarşıya doğru uzanmakta ve meydanın bunlarla birleşmesini sınırlayan trafik yolu gibi bir unsur bulunmamakta idi. Meydanın sınırları, geometrik olmayan plan çizgileri ile özellik kazanmakta, ayrıca meydanda değişik seviyelerin bulunması ile de onu çevreleyen küçük unsurlar hâkim olacak yerde âdeta kenara çekilip meydanı boş bırakmak isteyen bir havaya bürünüyorlardı. Meydanı çeviren yapıların bu özelliği, kaçınılmaz bir şekilde, cami ve medresenin bütün alanın en önemli unsurları haline girmesine yol açıyor ve böylece meydan, Beyazıt Camii gibi bir sanat eserinin etrafında gelişiyor, o da kendisine verilmek istenen en yük-

sek mevkie yerleştirilmiş olup şehirlinin hayatına anlam kazandırıyordu.
Beyazıt Meydanı, formel bir meydan yaratmak iradesinin sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Burada yapılar ve yaşanan hayat arasında canlı bir alışverişin varolduğu görülüyor. Trafik bu alışverişi yok edene kadar Beyazıt Meydanı yaşamaya devam etmiştir. Onu yeniden yaşatmak, bu alışverişi, yani yürüyen, konuşan adamla tarihî anıtlar arasındaki ilişkiyi yeniden yaratabilmeye bağlıdır.
Şüphesiz, bu meydanın etrafında Beyaz Saray, Marmara Sineması gibi yapılar, Simkeşhane'nin artakalan kısmı, hamamla medrese arasındaki yapılar, Dişçi Okulu vs. gibi yapıların durumunun da ele alınması kaçınılmazdır. Bilhassa Dişçi Okulu, Beyazıt İmareti'ne çok fena bir şekilde yaslanmıştır. Bu yapı, ayrıca fazla yüksektir. Bu bakımdan ele alınması, planın tâdili, dolayısıyla da İmaret'e zarar vermeyecek hale getirilmesi, hatta kanaatimizce kaldırılması gerekiyor.
Fuat Paşa Konağı ise çok seviyesiz bir restorasyon sonunda mimarî zarafetini büsbütün kaybetmiş ve nisbetsiz, çirkin bir yapı haline gelmiştir. Ayrıca önündeki yol seviyesinin indirilmesi sonucunda, yapının zaten çok büyük olan kütlesi, meydana zararlı olacak bir ölçüye varmıştır. Bu yapıdan, Osmanlı tarihinde çok önemli bir mevkie sahip olan Fuat Paşa gibi bir kişinin yararlandığı bilinmese, yıkılması tereddütsüz istenebilir. Bu durumda, yapının dış mimarîsinin tekrar ele alınması, Tanzimat'tan beri inşa edilen birçok yapıda olduğu gibi, ölçüsüz olan yüksekliğinin bir katı yıkılarak ölçeğe normal hale getirilmesi ve sokağın da asıl seviyesine çıkartılarak yapının yükseklik etkisinin yok edilmesi gerekecektir.
Medrese ile hamam arasında, bir kısmı çok fena inşa edilmiş, ölçüsüz kâgir yapılar, bir diğer kısmı da çok harap ahşap yapılar mevcuttur. Ahşap yapılar yeniden inşa seviyesinde restore edilerek çevreye özellik verecek bir unsur yaratılabilir. Kâgir yapıların ise tamamen kaldırılması, bu arada mevcut santralin de biçim bakımından zararsız hale getirilmesi gerekecektir. Öte yanda, bu sahada Üniversite için gerekli bir toplantı binasının ve bunun tamamlayıcısı olarak sergi, okuma vs. binalarından meydana gelecek bir kompleksin vücuda getirilmesi düşünülmektedir. Bu son çözüm, kültür tesisleri zincirinin daha iyi bir bağlantısını sağladığı için bizce tercih edilmiştir.
Bugün etrafından âdeta kopmuş olan ve hemen hemen bir boşluk içinde yüzen camiin çevresinde, arazinin meylinden faydalanarak ufak ölçülü dükkân ve kahve gibi unsurlarla, yaşayan bir bütün meydana getirilebilir.
Beyazıt Meydanı için hazırladığımız, Belediye ve İmar Bakanlığı makamlarınca kabul edilmiş olan proje, aynı makamlara şu sebeplerle tercihe lâyık bulunmuştu:
(a) Yaya trafiğinin bütünlüğünü sağlamak, Süleymaniye-Üniversite kültür sahasını Beyazıt Meydanı'nın tabiî bir devamı haline getirmek,
(b) Beyazıt–Eminönü taşıt trafiğinin yaya trafiğini kesmemesini ve onun tarafından bozulmamasını bir alt geçit ile sağlamak,
(c) Beyazıt Meydanı kompleksini teşkil eden üç ayrı seviyenin (Üniversite bahçesi, cami–medrese, alt meydan seviyeleri) bağlantısını gerekli şekilde düzenlemiş olmak,
(d) Her yönden yayaların kolaylıkla meydana ulaşmalarını sağlamak ve meydanın canlı, yaşanılır, sâkin köşelerle zenginleşmesini olumlu kılmak,

(e) Cami ve medresenin değişik yönlerden görülmesini ve değerlenmesini sağlamak,
(f) Üniversite kapılarının kompozisyon içinde uygun bir şekilde yerleşmesini sağlayan teraslar sistemini ortaya koymak ve cami–medrese eksen sisteminin kompozisyona hâkim olmasını sağlamak,
(g) Meydanda, gerektiğinde, pek büyük insan topluluklarının bir araya gelmesini ve ayni zamanda eski eserlerin ölçüleri bakımından değerlendirilmelerini sağlamak,
(h) Meydanı bir yandan ağaç kümeleri, gölgelikler, oturma köşeleri ve setlerle, değişik ve mahallî özellikte su oyunları ile zenginleştirmek, öbür yandan açık ve kapalı kahvelerle teçhiz etmek ve gerekli yerlere çarşı, lokanta gibi gerekli tesislerin yerleşmesine imkân vermek.
Uzun süren tartışmalara konu olan projeyi burada kısmen açıklamaya çalıştık. Bu meydanda, sanat ve kültür verileri ifade bulmalıdır. Ve bu ifade mekanik olana değil, insanî olana yönelmelidir.

Prof. Dr. Murat Belge

İstanbul: Geçmiş ve Gelecek

Prof. Dr. Murat Belge

1943 yılında Ankara'da doğdu. İşadamı ve milletvekili Burhan Belge'nin oğlu, yazar ve diplomat Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yeğenidir. 1966'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde asistanlık ve doktora yaptı.
12 Mart döneminde iki yıl cezaevinde kaldıktan sonra 1974'te üniversiteye döndü. Doktora tezi Christopher Caudwell üzerinedir. Halkın Dostları (1970) ve Birikim (1975) dergilerinin kurucuları arasında yer aldı. 1980'de doçent oldu. 1981'de YÖK yasasının çıkmasından sonra üniversiteden ayrıldı. Demokrat ve Cumhuriyet gazetelerinde yazılar yazdı.
Halkın Dostları (1969), Birikim (1975) ve Yeni Gündem (1986) dergilerinin kuruculuğunu ve yayın yönetmenliği yaptı. Yirminci Yüzyıl ve Siyasi Liderler ve Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisinde genel yayın yönetmenliği, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisinde editörlük, AnaBritannica Ansiklopedisinde Danışma Kurulu Üyeliği yaptı. Sırasıyla Politika, Cumhuriyet, Milliyet gazetelerinde köşe yazıları yazdı, 1996'dan beri Radikal gazetesinde köşe yazıları yayınlanmaktadır.
1983'te İletişim Yayınları'nın Genel Yayın Yönetmenliği'ni üstlendi. İletişim'in Türkiye'nin en başarılı ve güvenilir yayınevlerinden biri haline gelmesinde öncü rolü oynadı. Halen bir dönem uluslararası başkanlığını yaptığı Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin Türkiye şubesi yöneticisi ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nin Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü başkanıdır. Açık Radyo'da programlar yapmakta ve Radikal gazetesinde köşe yazarlığını sürdürmektedir.

Yayınlanmış eserlerinden bazıları şunlardır: *Tarihten Güncelliğe(1983), Sosyalizm, Türkiye ve gelecek (1989), Marksist Estetik, Christopher Caudwell Üzerine Bir İnceleme (1989), The Blue Cruise (1991), 12 Yıl Sonra 12 Eylül (1992), Türkiye Dünyanın Neresinde (1992), İstanbul Gezi Rehberi (1993), Boğaziçi'nde Yalılar ve İnsanlar (1997), Edebiyat Üstüne Yazılar (1998), Tarih Boyunca Yemek Kültürü (2001), Başka Kentler Başka Denizler (2002).*

Başlıklar

Geçmişe İlişkin Bir Girizgâh *300*
İstanbul'un Problemleri Üzerine *303*
İstanbul'un Geleceği Üzerine *308*

Geçmişe İlişkin Bir Girizgâh

İstanbul'un üç imparatorluğun başkenti olduğunu sık sık söyleriz. Bu başkent sürelerini topladığımızda bin altı yüz yıl gibi bir rakamla karşılaşıyoruz. İ.S. dördüncü yüzyıl başında, Doğu Roma'nın başkenti olmak üzere bir bakıma yeniden kurulan bu kent, bundan önce de, uzun süreden beri vardı. Byzas'ın buraya gelişinin İ.Ö. yedinci yüzyıl olduğu kabul ediliyor. Demek ki başkent olmadan önce de en az bin yıllık bir tarih yaşanmış.

Gelgelelim, yer altı ulaşımı için Yenikapı'da yapılan kazıda bulunan tarihi kalıntılara. Bunlar burada hayatın başlamasını Neolitik Çağ'a kadar taşıdı. İstanbul çevresinde, örneğin bugünkü Fikirtepe'de ya da Avrupa Yakasında Yarımburgaz veya İnceğiz mağarası gibi yerlerde daha bile eskilere giden kalıntılar bulunmuştu, ama kent alanında bu kadar geriye gidildiği bilinmiyordu.

Bu çok eski çağlarda, İstanbul'un coğrafi konumu, şüphesiz gene bir etken olmakla birlikte, daha sonraki dönemlerde oynadığı rolü oynamamıştı. Bunun nedeni teknoloji, özellikle de gemicilik teknolojisidir.

Bilindiği gibi İstanbul, dünyada, iki kıta üzerinde kurulmuş tek kenttir. Başka bir söyleyişle, iki kıta arasında bir geçit yeridir. Burayla ilgili en eski yazılı kayıtlarda, yani Yunan Mitolojisinde Zeus'un önce baştan çıkarıp sonra da karısı Hera'nın kıskançlık intikamından korumak için inek kılığına soktuğu İo, Hera'nın üstüne saldığı sineğin tacizinden kaça kaça Boğaz kıyısına gelir ve yüzerek Asya kıyısına çıkar. Bu nedenle buraya Bosphoros denmiştir. (Bous yani İnek + phoros yani geçit): İnek geçidi.

Ama İstanbul veya Boğaziçi'ni yalnızca kıtalar-arası bir geçit yeri olarak düşünmek yeterli değildir. Boğazla ilgili ikinci Yunan mitinde anlatıldığı gibi, insan ve arkadaşları (argo-naut'lar) buradan geçerek Karadeniz'e açılır. Kolkhös Kralı'nın elindeki altın koç postunu alır ve geri dönerler. Bu mit de bize bu noktanın aynı zamanda denizler-arası bir geçit yeri olduğunu anlatır.

Aynı şeyleri Çanakkale Boğazı için söyleyemez miyiz? Evet, söyleyebiliriz. Nitekim antik çağın en önemli kentlerinden biri olan Troya Çanakkale yakınlarında kurulmuştu. Ancak İstanbul'da bulunan bir şeyin benzeri Çanakkale'de yoktur:

Piyer Loti'den Haliç Görünümü

Haliç. Bu, her havada ve her mevsimde yüzde yüz güvenilir bir liman demektir. Mantran Doğu Akdeniz'de üç güvenli doğal liman olduğunu söyler: İzmir, Selanik, İstanbul. Öbür ikisi yukarıda değinilen geçit yeri özelliklerini taşımaz. Dolayısıyla coğrafyanın bu noktada tarih başlayınca giderek önem kazanan bir kentin altyapısını hazırlayıp bıraktığını söyleyebiliriz.

Bunun için gemiciliğin gelişmesi ve insanların daha sık ve daha yoğun bir biçimde sağa sola gitmeye başlaması gerekiyordu. Ticaret, ardından yeni yerleşimleri, bu yerleşimlerin siyasi örgütlenme biçimlerini sürükleyerek getirecekti. Byzasla ilgili ünlü efsanede kâhinler ona Körler Kentinin karşısına yerleşeceğini söylerler. Byzas bugün Sarayburnu dediğimiz noktaya varınca karşı kıyıda bugünkü Kadıköyü'nün atası olan Khalkedon'u görür; Boğaz, Haliç ve Marmara'nın birbirine kavuştuğu Sarayburnu varken oraya yerleştiklerine göre, sözü geçen Körler'in bu adamlar olduğuna kanaat getirir ve oraya yerleşir.

Ama şimdi tarihçiler diyor ki, İ.Ö bin küsur yıllık navigasyon imkanlarına göre, Boğaz'dan Karadeniz'e tekneyle gitmek için Anadolu kıyısına yakın seyretmek daha akılcıydı. Onun için de daha eskiden gelenler o kıyıyı tercih etmişti, yoksa kör falan değillerdi.

Büyük Sarayı betimleyen bir çizim

Teknoloji böyle bir şey işte. Ama ta Megara'dan buralara yelken açan Byzas herhalde çok daha sağlam bir teknede yol alıyordu ve Khalkedon halkının bu konudaki geriliğini anlayamazdı. Byzas'ın kurduğu kent İ.Ö. 812'de Pers İmpratoru Dara'nın eline geçti ve 479'a kadar onların yönetiminde kaldı. Bu yıl, Spartalı Pausarias kenti ele geçirdi. Kent ve bulunduğu nokta önem kazanmaya başlıyordu. Sparta ve Atina arasında birkaç kere el değiştirdi. Beşinci yüzyılın başında Yunan medeniyetinin Dara'ya cevabı olmak üzere önce Ksenoplon'un 'On Binler'i buradan Asya'ya geçti. Daha sonra, Büyük İskender de aynı yolu (ve İo'nun gittiği yönü) izleyerek İran'a yürüyecek, bu arada Byzantion kentini de imparatorluğuna katacaktı.

İ.S. 196'da Roma İmparatoru Septirnius Severus'un kenti yakıp yıkması İstanbul tarihinin en acı olaylarından biridir. Ama Severus da kısa bir süre sonra halt ettiğini anlayıp yıktıklarını yeniden yapmaya girişmiştir. İ.S. 324'ten itibaren, Büyük Konstantin ile birlikte kentin yepyeni bir tarihi dönüşüm geçirdiğini ve 1600 yıl sürecek başkentlik kanalına girdiğini görüyoruz. Konstantin'in genişleterek kurduğu kent yaklaşık olarak Unkapanı-Yenikapı hattında son buluyordu. Ama bundan yaklaşık bir yüzyıl sonra, II. Theodosius yeni surları bugün gördüğünüz yerinde ve şeklinde yaptıracaktır. Bu yeni genişleme Konstantin'in kararının ne kadar doğru olduğunu da kanıtlar.

İstanbul'un Problemleri Üzerine

Amacım İstanbul'un tarihini yazmak değil. Ama buraya kadar niyetim; bunu yapmakmış gibi bir yöntem izledim. Bu yazı İstanbul'un geleceğini tartışmak için kaleme alınıyor, ama her gelecek projeksiyonu geçmişi de dikkate almak zorundadır. Onun için böyle bir girizgâh yapma gereğini duydum. Anlattığım bu tarih içinde iki noktayı biraz daha vurgulayayım. Coğrafya, geçit yeri v.b, zamanla İstanbul sadece geçilen değil yaşanan bir yer oluyor. Ama bu ikisinin arasında çok yönlü çalışan bir nedensel ilişki var. Böylesine benzersiz bir geçit yeri olduğu için burada benzersiz bir kent kuruluyor ve yüzyıllar boyunca bu kent dünyanın en kalabalık kenti olarak yaşamaya devam ediyor. Bu kocaman kent, elbette kocaman bir tüketim merkezi olacak. Hem başkenti olduğu imparatorluğun her köşesinden hem de dünyanın her yerinden her türlü mal ve hizmet bu muazzam merkeze doğru akacaktır.

Ellili yıllarda, coğrafya dersinde, İzmir'in Türkiye'nin en büyük ihracat limanı, İstanbul'un ise en büyük ithalat limanı olduğunu öğrenirdik. Henüz sanayi öncesi bir toplumda yaşıyorduk ve en önemli ihraç mallarımız incir, üzüm, fındık ve biraz da pamuk, tütün gibi birkaç üründü. İncirin ve üzümün ortasında olduğu için İzmir en büyük ihracat limanıydı. İstanbul ise tüketim merkezi olma konumunu sürdürüyordu. Yalnız dışarıdan gelen mallar değil, Türkiye'de üretilen bir şey de İstanbul'a akıyordu. Bu arada Kayseri'de üretilen pastırmanın olsun, Kars veya Hakkâri'de üretilen balın olsun, en iyisi İstanbul'da bulunurdu. Ama başlangıçta çok fazla belirgin olmasa da, İstanbul her yerden mıknatıs gibi çektiklerine karşılık, oraya buraya bir şeyler göndermeye de başlıyordu. Çünkü sanayileşme başlıyordu ve İstanbul'dan başka nerede başlayabilirdi?

Kuraldır; sermaye, sermayenin zaten yoğun olduğu yere gelir. İş kuracaksanız, ham maddenin en kolay getirileceği, ürettiğiniz mamul maddelerin en rahat sevk edileceği, her an elinizin altında çalıştıracağınız emeğin deposunun bulunduğu (yani kalabalık) yeri seçersiniz. Bütün bu koşulların en uygun biçimde bir araya geldiği yer İstanbul'du. Bu devi doyurmak için kurulmuş mekanizmaları iki yönlü işletmeye başladığınızda, İstanbul da onu besleyenlere, onların henüz üretemediği malları göndermeye başlıyordu.

Bu gelişmelerin oldukça plansız ve oldukça kendiliğinden olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı döneminin derme çatma sanayileşme çabaları Haliç'i hala düzelemeyecek

Beyoğlu'ndan Görünüm

bir yıkıma götürdü. Yirminci yüzyılda plansız bir göçe göz yumulması, göçenlerin kendi konutlarını kendilerinin yapmasının bir "politika" haline gelmesi hesapsız bir nüfus artışı ve hesapsız bir yapılaşmayı da kaçınılmaz kıldı. Bunlar olurken, uzun süre, gitgide artan bu nüfusun elektrik, su gibi hizmetlerden yeterince yararlanması sağlanamadı, ulaşım gün geçtikçe büyüyen bir sorun haline geldi. Trakya'da Saray'ı, Çerkezköyü, Anadolu'da İnönü, Bozöyük gibi kasabalarda sanayiyi yoğunlaştırarak bu akını İstanbul'a gelmeden durdurmak, çok geç kalınmış bir girişimdi. Ve bugün iki Avrupa ülkesi büyüklüğünde bir İstanbul'la başa çıkmak durumundayız.

Kalabalık nüfus, 19. yüzyılda bir gelişmişlik işaretiydi. Bugünse azgelişmişliğin kanıtı sayılıyor.

Son yıllarda, göçün hızında ve yoğunluğunda bir azalma görülmekle birlikte bu istenen ölçülerde bir azalma değil. Öte yandan, belediye hizmetleri düzeyinde baktığımızda, ciddi bir gelişme ve iyileşme dikkati çekiyor. Bunları bir araya getirerek, İstanbul'un yavaş yavaş denetlenebilir bir kent olma rayına oturduğunu söylemek mümkün. Bir zaman öncesine kadar kentin büyümesine yetişilemiyor, ancak en temel ihtiyaçlara bazı -yetersiz- çözümler bulunması için uğraşılıyordu. Şimdiyse geleceğe daha serinkanlı bakabilecek, kent için çeşitli gelişme kanallarını düşünebilecek, birtakım planları yürürlüğe koyabilecek durumdayız. Bu da, bu kentin uzun tarihinde ciddi bir dönüm noktasında olduğumuz anlamına geliyor.

Dediğim gibi, böyle bir coğrafi konuma ve böyle bir geçmişe ve sözgelişi, İsviçre,

Danimarka ve İrlanda'nınkilerin toplamına ulaşan bir nüfusa sahip bir kentten söz ediyoruz. Böyle bir kentin pek çok gelişme doğrultusu doğal olarak vardır. Ama bunların hepsini birden "serbest" bırakıp kendi aralarındaki rekabetin nereye varacağını mı seyretmeliyiz? Yoksa x değil y ya da z doğrultusunu daha uygun görüp bazı küçük müdahalelerde mi bulunmalıyız? Tabi en önemlisi; ne yapacaksak yapalım, "iyi düşünerek" yapalım.

Ama kim düşünecek? Bir Belediye Başkanı mı? Bir "uzmanlar kurulu" mu? Bir kentin geleceğinin tasarlanmasında, kentlilerin katılımı olacak mı, olmayacak mı? Olacaksa, ne ölçüde ve nasıl olacak?

Bu sorular aslında İstanbul'un çok önemli sorunlarına götürüyor bizi: Temelde bu, "İstanbulluluk bilinci" sorunu. "Kaç hava alanı yapalım, nerede yapalım?", "Atıklar için nasıl bir sistem kuralım?" gibi maddi sorulardan değil. Sözünü ettiğimiz sorunun elle tutulur bir yanı yok. "Bütçesini yapalım" desek, falanca semte su borusu döşemenin bütçesini yapmak gibi bir işlem değil ki bununki. Ama olağanüstü bir ağırlığı var, bütün bunlara rağmen. Kentte olacak ve olmayacak her şeyde o bilinçliliğin rolü olacak. Kentin toplam "üslûbu" son kertede burada biçimlenecek.

Bu kadar kısa zamanda böyle yoğun göç alarak devasa boyutlara erişmiş bir kentte, kentlilik bilincinin kısa kalması son derece normaldir. Gelenler öyle bir "bilinç edinme" çabasına girene kadar, çetin bir varkalma kavgası vermek durumundaydılar. "Dayanışma" dediğimiz şey, ancak kentleşme öncesi, kapitalizm öncesi, geleneksel cemaat normları içinde mümkün oluyor ya da olduğu sanılıyordu: öncelikle "hemşehricilik" çerçevesi içinde. Önceki yılların göçü ve yerleşmesi de zaten bu hemşehrilik temeline göre yürüyordu. Kent mekânının yeni gelenlerle paylaşımında bu yapı belirleyiciydi. Onun için İstanbul'da karşılaşılan iki kişi arasında "hemşerim memleket nere?" gibi bir soru ve "Kastamonu, ya seninki?" gibi bir cevap başka yerlerde olması gerektiği gibi "absurd" bir izlenim yaratmazdı. Uzun bir süredir bu "bağ" da eskisi gibi belirleyici değil, ama onun yerini alan "modern" bir bağ da görünmüyor.

Bu konularda bazı incelemeler, anketler yapıldı. Bunlar, İstanbul'da yaşayan pek çok insanın kendini hala buralı saymadığını ve burayı pek fazla sevmediğini gösteriyor. Ama, bir kere buraya gelmişken, yeniden "memlekete dönme" alternati-

finin de düşünülmediğini görüyoruz. Bu aslında bayağı korkunç bir durum: bir yerdesin, sevmiyorsun, kendini oralı gibi görmüyorsun, ama orada yaşamak zorundasın.

Kâbus gibi bir şey.

İstanbul'un sorunlarına biraz daha serinkanlı bakabilecek bir konuma geldiysek, ilkin bu "hemşehrilik" bilincinin oluşması sorunu üstünde durmalıyız. Burada artık kaybedecek vakit yok, çünkü zaten sonuç alması en çok zaman gerektiren sorun bu.

Bugün İstanbul'un yoksul semtlerinde gezerken, bulunabilmiş bayağı küçük alanlarda (ama zaten daha genişleri yok) yeni yapıldığı anlaşılan parklar veya çocuk bahçeleri görebiliyoruz. Bu bile, bir kentlilik bilincinin doğmasına doğru atılmış bir adım. İnsanlar, bir mekânı kullanabildikleri oranda o mekânı sahiplenirler. Bizim toplumumuzun yüzyıllar içinde çarpılmış kamu/özel ayrımında, insanlar kamusal olanı kendilerine yabancı, hatta "düşman" olan gibi algıladılar.

Kentlilik bilinci nasıl biçimlenir, semte ilgi nasıl uyandırılır, bunlara masa başında çiziktirilmiş formüllerle çözüm bulamayız. Sorunları da, alınabilecek tedbirleri de yerinde görmek ve tanımak ve bunların tartışmasını da o yerin somut insanlarıyla yürütmek gerekiyor. Bu gibi diyaloglarda, ilişkilerde alışılageldik "yukarıdan aşağıya" davranış kalıplarından da, yatay ayrımlardan da (örneğin, bir parti politikası empoze eder gibi görünmek) dikkatle sakınmak gerekiyor. Semtin insanlarını semtin sorunlarıyla yüz yüze getirmek ve onları semt için düşünce üretme sürecine katmak, mümkün olduğu yerlerde, önemli dönüşümlere yol açabilir.

Bir örnek vereyim: Fener ve Balat'ta UNESCO'nun yürüttüğü bir restorasyon projesi vardı. Bir yere el atmak için, ev sahibinin bunu istediğini beyan etmesi gerekiyordu. Malum çevreler devreye girdi. "Evin onarımı bitince para isteyecekler, paran olmazsa evden atacaklar" diyenler oldu. "Bu yolla Patrikhane bu evlere el koyacak, burayı Vatikan yapacak" diyenler de oldu. Buna inanan bazı kişiler izin vermekten kaçındılar. Şimdi Balat'ta bir yanındaki evler yenilenmiş, öbür yanındakilere el sürülmemiş bir sokak bile var.

İnsanlarla konuşmalarımdan, evi yenilenenlerin çok mutlu, "istemem" diyenlerinse bayağı pişman olduğunu gözlemledim. "Bilinçlenme" dediğimiz şey her

zaman durumun doğru çıkışını görmekle gerçekleşmiyor. Bazen bunun tersi daha etkili.

Restorasyon istemeyenlere baskı uygulansa, zorlansalar böyle bir bilinç oluşmazdı muhtemelen. Toplumun kendiliğinden işleyen mekanizmalarına müdahale etmek çok zaman ters sonuç verir. Ama süreçleri izlemek ve zorlayıcı değil, durumu açıklayıcı bir rol üstlenmek gerekli ve faydalıdır. "Aptal gibi fırsatı kaçırmışım" diyen kişi, bundan böyle, hangi komşusunun lafının doğru olduğu hakkında biraz daha iyi fikir sahibi olacaktır.

Sonuç olarak, kentlilik bilinci, kente ve semte sahip çıkma refleksi en önemli konu ve bunun oluşması için her türlü teşvik düşünülmeli, verilmeli. İstanbul'un geleceğini düşünmek de, bunun için gerekli bilgileri de edinmiş İstanbulluların katılımıyla orantılı biçimde anlam kazanacaktır.

Şimdiye kadar, İstanbul'da yaşayan ama İstanbullu olmayan bu kalabalıklar, çok daha kalabalık olan yoksulları ve azınlık olan "paralıları" bu kente, bu mekana, bir "para kazanma imkanı" olarak baktılar: "park yeri sorununu, nasıl beni zengin edecek biçimde kullanırım?", "Konut sorununu, ben nasıl kendi kazancımı garanti edecek şekilde kullanırım?" vb. Şimdi, "kentlilik bilinci" dediğim şey; "ben nasıl …." mantığından "biz nasıl ….." a geçmeyi temel alıyor. "Biz burada, bir arada ve en iyi şekilde nasıl yaşarız?" Böyle bir bireycilikten böyle bir toplumsallığa geçmek başlı başına büyük bir dönüşüm.

Gelgelelim, böyle bir dönüşüm gerçekleşinceye kadar işi gücü ve bu arada İstanbul'un geleceğini, gelişme imkânlarını düşünmeyi erteleyemeyiz. Ben de kendi aklımdan geçirdiğim gelecek projeksiyonunu açıklamaya başlayabilirim.

İstanbul'un Geleceği Üzerine

İstanbul'un yirminci yüzyılda (hatta on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak) bir maddi üretim merkezi olmasının genel koşullarına ve sürecine bakmıştık. "Üretim merkezi" gibi bir kavramın sakıncası yok, ama bunun "maddi üretim" olmaktan çıkarılması gerektiği kanısındayım. Günümüzün belli başlı büyük kentleri, hepsi, hızla sanayi merkezi olmaktan çıkıyor. Yalnız kentler değil, sanayileşmenin dünyada lokomotifi rolünü oynamış ülkeler bu alandan bütünüyle çekiliyor. "Globalizasyon"un bu biçimi geçici mi, kalıcı mı? Gelişmiş dünyanın alışılmış bencilliğinin yeni bir evresi değil mi bu. Sanayi pisliğini yoksul ülke ve bölgelere süpürmek, ama denetimini de elde tutmak. Böyle olduğunu gösteren pek çok belirti var.

Sözü geçen büyük dünya kentlerinde –örneğin, öncelikle Paris'te, ama bir ölçüde Londra'da ve belirli derecelerde hepsinde– eğilim yalnız sanayi değil, her türlü yoksulluğu, servetle bağdaşmayan her şeyi kent alanından süpürüp atmak gibi görünüyor. Bu, bence, uygulanması gereken bir politika değil. Belirli kentleri burjuvazinin yeryüzü cennetleri olmak üzere yeniden planlamak, yoksulların ancak zenginlere hizmet vermek üzere kente girebildiği düzenlemeleri yapmak belli ki birilerine sevimli geliyor. Ama bu, "uzun"u beklemeye de gerek yok, "orta" vadede, kentlerin hayatiyetini kemirmeye, yok etmeye başlıyor. "Yoksulluğu yok etmek" üzerine programlar düşünülebilir, yapılabilir ve bu bütün topluma iyi tanımadığımız türden bir enerji kazandırabilir. Ama "yoksulluğa" dokunmadan "yoksulu görünmez kılma" programı çok farklı bir şey, çok da yapay bir şey.

Dolayısıyla bütün sanayiyi başka yerlere dağıtmayı da önermiyorum, ama İstanbul'un Türkiye'nin sanayi üretim merkezi olmaktan çıkarılmasını öneriyorum. Entelektüel, sanatsal ve kültürel üretim merkezi olması ise gerekli ve yararlı görünüyor. Aslında geç bile kalmış bir durum.

"Geç kalma" olması, bunun olmadığı anlamına gelmiyor. İstanbul, elbette böyle bir merkez. Dünyada kural; ülkenin başkentinin aynı zamanda kültürel – entelektüel merkez olmasıdır. Oysa Ankara-İstanbul ilişkisi, başlangıcından bugüne, böyle bir ilişki değil. Ankara, evet, "siyasi" merkez, çünkü bu işler kendisine yasayla verilmiş; ama kültürel, entelektüel, hele sanatsal merkez değil, hiçbir zaman olmadı. Tam tersine, saçtığı entelektüel etkilerle, İstanbul'da da, başka yerde de, gerçek bir entelektüel dinamizmi boğmaya katkıda bulundu.

Şişli'den Görünüm

Örneğin, Ankara'da yıllardır "opera" vardır. Ve Ankara bürokrasisi bir görev bilinciyle operaya gider. İstanbul'da "Devlet Opera ve Balesi"nin tarihi çok daha yenidir. İzleyenlerin oranı da çok daha azdır. Ama Ankara'daki operadan birçoğu ikinci sınıf performansların ötesine geçmeyen bir "akşam buluşması seremonisi"nden öte bir gelişme çıkmadı, bir türlü gerçek toplumda gerçek bir yere oturmadı. Ama İstanbul'dan en iyisi ve en kötüsü iç içe, her türlü deney yapıldı. Bir takım karakuşi müdahalelerle sesini kaybeden bir toplum, kantodan arabeske, bata çıka kaybolan sesi bulmaktan da öte yeni bir ses yapmaya girişti. Bunun bittiği söylenemez, aynı dinamizmle devam ediyor. Musiki için söylediklerimizi başka sanatlara da uzatabiliriz; bütün kültürel alanı kapsayacak biçimde genişletebiliriz de.

Cumhuriyetle birlikte başkentin Ankara'ya taşınması böyle bir ulus devletin bürokrasisinin Ankara'da toplanması İstanbul'a yaramış, önünü açmış olabilir. Evet, bu alanlardaki belli başlı üretimin merkezi İstanbul, ama bu bana iki nedenle yeterli gelmiyor. Birincisi, İstanbul'un entelektüel-sanatsal-kültürel üretiminin, İstanbul'da yeterince tüketici bulmaması, İstanbul halkının büyük toprak kesimlerinin kendini o üretimin muhatabı gibi görüp kabul etmemesi. İkincisi de bütün bu üretimin Türkiye dışında alıcısı olmaması, öyle bir alıcıya ulaşmaması. Oysa bunlar ikisi de aşılması gereken engeller ve aşılabilir engeller.

Türkiye öteden beri bir derin bölünmenin getirdiği dikotomiye göre biçimlenmiş bir toplumdur. Bu bölünme de Batılılaşma ile ortaya çıkmıştır. Dünyada geçerli kuralların burada geçmediğini iddia edemeyiz, (Biz kimseye benzemeyiz tutumu), yani toplumsal farklılaşmada servetin, üretim araçları karşısında konumun mülkiyetin nihai belirleyiciliğini görmezden gelemeyiz. Ama bu temellerden kaynaklanan sınıflaşmanın, tabakalaşmanın yanı sıra kimi zaman onunla iç içe bir de kültürel dikotemi var.

TÜSİAD'la MÜSİAD'ı ayıran şüphesiz yalnızca ideolojileri değil, sermaye yapıları, iş alanları vb. daha somut veya maddi olduğunu kabul ettiğimiz ayraçlar da var (her toplumda olduğu gibi) Buna rağmen kültürel dikotemi bu toplumda başka toplumlara oranla çok daha geniş bir etki yaratıyor. Çok daha büyük bir rol oynuyor. Paranın ve mülkiyetin belirleyici olduğu sınıflaşmaya karşılık Türkiye'de kültürel dikotemi öteden beri eğitimle şekillenmiştir. Bu nedenle en yoksul ve en zengini (hiç arkası kesilmeyen yeni zengin tipi) aynı arabesk müziği dinlerken göreceğimiz gibi bursla okumuş yoksul gencin de kaymak tabakaya katılma sürecini izleyebilirsiniz.

İstanbul'da kültür gezilerini yaparken kenar mahallelerde hello/goodbye diye bağırarak bizi karşılayan çocuklar bu kültürel dikoteminin çok çarpıcı canlı örnekleridir. O sokağa bizler ancak ecnebi isek geliriz.

Ekonomik düzeyde toplumun gelir düzeyini eşitlemek, özellikle halka yakın hükümetlerin, partilerin önem verdiği bir hedeftir. Son derece önemli olduğu tartışma götürmez. Ama kültürel düzeydeki bu dikotemi de önemli ve kaygı verici bir durumdur ve bunun da giderilmesi gerekir. Ama bunun ekonomide olacağı gibi yolları, yöntemleri yoktur. Kültürel dikotemiyi giderecek yasa çıkarılamaz. Bunu gidermenin yolu, zaten bu batışın başlangıcı olan kültürel üretimle çok yakından ilgilidir. Bir toplumda yaşayan herkesin aynı kitabı okuyup aynı şarkıdan zevk alması imkânsız olduğu gibi istenir, bir ideal de değildir. Ama her şeyi kapsayan ortak zevk ölçüleri olabilir. Okumamış ve zevkleri bayağı diye tanımlanan bir İngiliz'in de Shakespeare hakkında (hiç okumamış olsa da) bir kulak dolgunluğu vardır. Kültürel alandaki bu "hello/gudbay" dikomomisinin ötesine geçmek gerekiyor.

Bir de uluslararasılık konusu var. Şimdi sanatçı nasıl yetişir? Sanatçı çelişik bir şeydir. Diyebilirsiniz ki, kötü koşullarda yetişir. Bir yığın da örnek gösterebilirsi-

Ahşap Oyma Sanatı

niz dünyadan. Yığınla adam çok çekmişler, çok iyi sanatçı olmuşlar. Akla da yatıyor. Sanatçı dediğin bir sürü sorunu olan biri olmalı. İyi de rahat koşullarda da sanatçı yetişiyor. Belki tip farklı ama o da sanatçı. Yani sonuç olarak her varoluş tarzı kendi sanatçısını üretir. Bizler şimdiye kadar sert koşullarda yetişmiş az sayıda çok yetenekli sanatçılar gördük. Ama biraz da yumuşak koşullarda yetişmiş çok sayıda sanatçıya ihtiyaç duyuyoruz. Sayılar artmalı artık.

Dünyaya yayılan Türkler bulundukları yerde sanat alanında da adlarını duyurmaya başlıyorlar. Nobel edebiyat Ödülü'nü almış bir Türk yazarı var, ama ülkedeki edebiyatçıları düşündüğümüz zaman, Orhan Pamuk öyle tek başına bir yazar değil. Zengin bir edebi üretim var burada. Resimde ve sinemada da Türkiye dünya standartlarının gerisinde kalmıyor. Türkiye dışında yaşayan Türkiyeliler de sayılan bütün dallarda bulundukları ülkelerin ilginç sanatçıları arasına giriyorlar.

Ama sanat denince bir toplumdan yalnız James Joyce'ların, Dostoyevski'lerin yetişmesini anlamak durumunda değiliz. Sorun en geniş en genel anlamında hayatın niteliğini yükseltmek olduğu için, bu bağlamda bulunduğu yeri anlayan ve se-

ven bir müze bekçisi de onun yetiştirilmesi de önem kazanıyor. El sanatlarının bugünkü devamı olan birkaç uğraş kitsch üretmekten başka türlü bir anlayışa, anlayışlara kanalize edilebilir mi? Bu tabi, alıcıyla üretici arasındaki anlayış ve zevk ortaklaşmasına da bağlı bir şey. Ancak en genel çerçevede kültür alanına yatırım yapmaya başlamak bugün hem zorunlu hem de mümkün –temel sorun- kabul edilen dertlerin çözülemediği günlere kıyasla çok daha kolay.

Son dönemde Belediye'nin üstlerine vazife saymadıkları estetik ve kültürel işlevlere uzanmaya başlamaları çok olumlu bir gelişme olarak beliriyor. Yoksul ve çok kötü yapılaşmış semtlerde park ve çocuk bahçesi (jimnastik aletleri v.b) yapma çabalarına yukarıda değindim. Büyükşehir'in kenti çiçeklendirme çabası da son derece saygıdeğer ve yararlı bir girişim. Çeşitli yerlerde kurulan geniş ve zengin fidanlıklar kamunun ciddiyetle ele alındığını ve sistematik bir temele oturtulduğunu gösteriyor.

Buna benzer bir ikinci –yeni- gelişme de, eski binaların çoğunlukla da ahşap yapıların restorasyonunu daha sağlam ilkelere bağlamak amacıyla nihayet bir okullaşmaya gidilmesi. Süleymaniye'de Kayserili Ahmet Paşa Konağında ahşap motiflerin, soğuk demir işlerinin ve tarihi binaları tarihleme tekniklerinin öğretildiği bir kurum çalışmaya başladı. Zeyrek'te daha mütevazi bir ahşap restorasyon atölyesi vardı. İstanbul'da ve tabi Türkiye'de iyi bir biçimde restore edilmesi gereken çok sayıda bina var. Bu restorasyon işini öğrenmenin insana anlamlı bir gelecek garanti eden bir iş olduğunun öğrenilmesi, bunun sürekliliğinin sağlanması, bu işlerin şimdiye kadar olduğundan çok daha ciddi bir biçimde yürütülmesinin zeminini yaratacaktır.

Refah düzeyi yükseldikçe İstanbul, tarihinde olmadığı ölçüde bir tüketim kenti oluyor. "Olmadığı" derken, tüketimin yaygınlaşmasını kastediyorum. Gene son yıllarda, İstanbul, "bir açık hava kenti" oldu. Bunun önünde bir maddi iklimden ileri gelen engel yoktu. Kuzeyin ancak birkaç ay sıcak havayla haşır neşir olan kentlerinde Moskova ve Stockholm'de Toronto'da v.b. hayatın büyük ölçüde kapalı mekanı esas alarak örgütlenmesi anlaşılır bir şeydir. Ama Akdeniz ülkeleri böyle değildir. Onun için de Portekiz'den Yunanistan'a bu ülkelerde kafelerin, lokantaların sokağa yayılması ve bu düzenin yılın en az yarısını kaplaması normaldir. İstanbul böyle değildi. Olmamasının bir nedeni, böyle bir hayat tarzının teşvik edilmesi gerektiğini düşünemeyen yetkililer, bir başkasıysa bu tavrın da ardındaki haşin ve gri hayat felsefesiydi. Ama şimdi İstanbul'da birçok yer-

de hayat duvarların dışına taşıyor ve insanlar bundan mutlu görünüyor. Bu da hem hayat niteliğini yükseltmeye hem de ona bir üslup katmaya yönelik bir değişim oldu.

Yukarıda restorasyon konularına da değinildi. Bu hem kendi başına, hem de varyantlarıyla çok önemli ve çok kapsamlı bir konudur. "Nasıl bir İstanbul istiyoruz?" sorusuyla da birkaç düzeyde kesişen ilişkileri vardır. Bu yazının başında İstanbul'un uzun ve karmaşık tarihi üstünde durdum. Kentin coğrafi konumunun böyle bir tarih yaşanmasının temelini attığını ama bir süre sonra değişen koşullarda tüketici kentin bir üretim merkezine doğru hızla değiştiğini söyledim. Gene belirttiğim gibi bu tarihi geliştirerek korumak ama bu ekonomide bazı revizyonlar uygulamak gerekli görünüyor.

Kalkınmış toplumlar sanayiyi yalnız kentlerinden değil, bütün ülkeden kovuyor ve Üçüncü Dünya'ya gönderiyorlar. Sanayi bir çeşit pislik üretme ve yayma öğesi gibi görülür oldu. Bu çeşit ülkelerde zaten öteden beri hizmet sektörünün sürekli bir büyüme içinde olduğu gözlemleniyordu. Ben İstanbul'da bütün bunların –ve aynen- yapılması gerektiği kanısında değilim. Ama bizim sanayileşmemiz, hem para, hem de bilgi ve anlayış eksikliğinden ötürü özellikle kirli ve çapaçul oldu. Haliç'in eski hali, her türlü deniz ve hava kirliliği. Şimdilerde bu alanlarda ciddi ilerlemeler kaydettik, ama hala yapılacaklar var.

Bana daha "soyut" gelen ekonomi, yani finans konuları, İstanbul'un bu tür bölgesel merkez olarak seçilmesi ve bu nedenle buraya yerleşen uluslararası sermaye temsilcileri bu çerçevede bir olumsuzluk gibi görünmüyor. Hatta daha kalıcı bir biçimde yerleşebilmeleri için gerekli yasal (mevzuata ilişkin) değişikliklerin yapılmasında da yarar var. Ancak böyle bir ekonomik-finansal merkez olmak, bana, İstanbul'un bütün potansiyelleri göz önüne alındığında pek fazla doyurucu görünmüyor. Bunun getirisi de sınırlı daha doğrusu "tek-kanallı".

Onun için İstanbul'un coğrafyasından çok tarihinden ileri gelen özelliklerini öne çıkarması gerektiğini düşünüyorum. Bununla ilgili de bazı önerilerim var.

Birincisi, bu uzun tarihin bütününün göz önüne çıkarılmasıdır. İstanbul'un "üç imparatorluğun başkenti" olduğunu söyleyerek övünmekten hoşlanırız, ama bunların ikisiyle ilgili kalıntıların bazılarını sıkı sıkı saklarız.

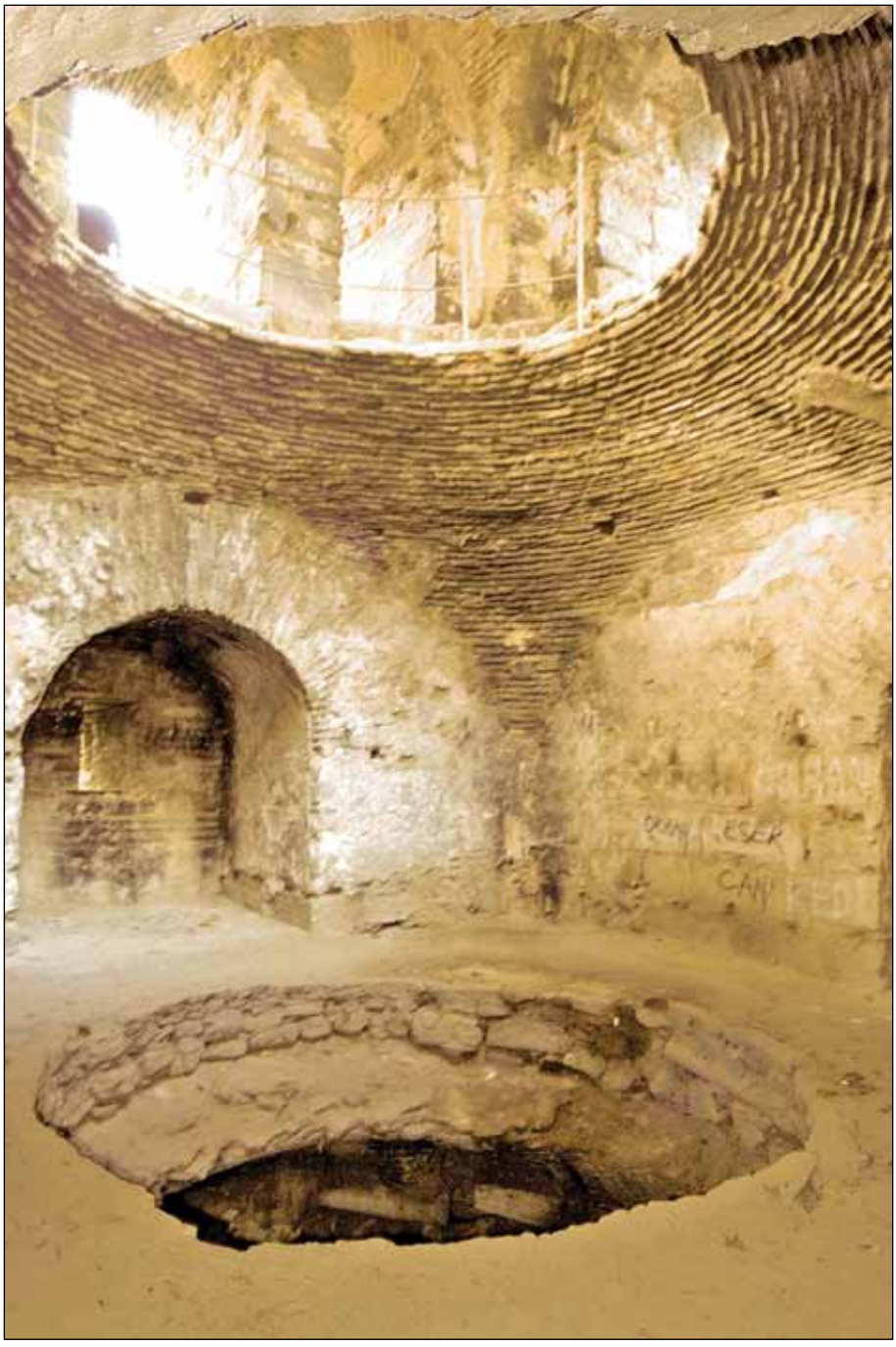

Sultanahmet

Bugünkü Sultanahmet alanında Doğu Roma, üç binasıyla temsil ediliyordu. Ayasofya burada olduğu için dini merkez buradaydı. Bitmez tükenmez onarımlarına rağmen Ayasofya bugün de ayakta. Büyük Saray da burada olduğu için siyasi merkez de buradaydı. Sarayın bir kısmı Four Seasons Oteli'nin genişleme çalışmaları dolayısıyla ortaya çıktı. Oysa orada olduğu bilinmiyordu. Bir kısmı hala Arasta'nın karşısında bir devlet dairesine verilmiş olarak kilit altında duruyor. Magnaura Sarayı yanılmıyorsam özel mülk oldu. Bu askeri bölgede daha yığınla Roma-Bizans eseri var.

Hipodrom da bölgede olduğu için kentin sosyal merkezi buradaydı. Şimdi dikilitaşlar dışında Hipodrom'dan pek bir şey görmüyor bilmiyoruz. Oysa Splendan kısmı hala ayakta ve pekala düzenlenebilir, halka açılabilir.

Cağaloğlu'ndaki şişe deposu olarak kullanılan ne olduğu pek bilinmeyen binadan Samatya'daki Studion kilise ve sarnıcına cadde üstünde çelik kasa imalathanesi olan kiliseden Ali Naki sarnıcına, birçok yeraltı sarnıcına bir yığın harap Bizans eseri kentin birçok yerine dağılmış durumda. Bunların böylesine ihmal edilmesi zamanın getireceği tahribata terk edilmesi, herhalde basit bir ihmal konusu değil, burada bir kasıt olmalı. Zeyrek'teki sarnıcın ya da Anemas zindanlarının, Tek-

Anemas Zindanları

fur Sarayı'nın onarımı gibi olaylar (bu sonuncusu fazla bir yere varmadan bırakıldı) bir tavır değişikliğinin hiç değilse belirli çevrelerde başlamasının işareti olarak çok olumlu. Ama burada da yapacak çok iş var.

Ayrıca zamanında camiye çevrilmiş bazı Bizans kiliselerinin de şimdi müzeye dönüştürülmesini düşünmeye başlamalıyız. Örneğin Pantokrator/Zeyrek pekala bir "Kent Müzesi'ne" dönüşebilir. " Üç İmparatorluğun başkenti" olarak İstanbul'un, özellikle de üçüncü başkent olduğu zaman geliştirdiği bir multi-etnik yapısı vardır. Bunun sonucu olarak, farklı mimari üsluplar, kentin farklı mahallerinde egemen olmuştur. Fener'in taş evleriyle Zeyrek ya da Süleymaniye'nin ahşap konutları hiç benzeşmez. Balat'ın görece yoksul Yahudi evleri de apayrıdır. Restorasyonda bu farklılıkları korumaya ve vurgulamaya özen gösterilmelidir. Dünyada fazla benzeri bulunmayan bu çeşitlilik vurgulanmalıdır.

Bugüne kadar eskiden kalmış binaları tek tek ele aldık, "birinci sınıf" dedik, "ikinci sınıf" dedik, yıkılmasını yasakladık. Ama her zaman duruma hakim olamadık, yığınla bina yok oldu gitti. Yok olanların yerine hiç olmaması gereken binalar yapıldı. Şimdi bunların yeniden ele alınmasını düşünmeye başlayabiliriz. İstanbul'da çok yakın tarihi ele alan bir film çekmek çok zor bir iş, çünkü sözgelişi 1930'lardan 1940'lardan hatta 1950'lerden kalmış ve karakterini korumuş bir tek sokak yok. Eski İstanbul sokağı olarak gösterebileceğimiz bir Ayrancı, bir de Soğukçeşme Sokakları olduğu için bu tür bütün filmler oralarda çekiliyor. Asıl sorun tabii film çekilmesi değil ama bunun böyle olması ortada ciddi bir bozukluk olduğunu gösteriyor.

İstanbul'un tarihini öne çıkarmak üzere yapılacak çok şey var. Ancak bütün bu gibi çabalarla ilgili bir muhtemel tehlikeye dikkat çekmek istiyorum. Dünyanın birçok kenti, çok zaman da bu gibi restorasyon işlerine girişerek kendilerini turistlerin ilgisini çekecek bir kılığa sokuyorlar. Ne var ki, bu olurken kentin o kısımları kentlilerin ilgisini çekmez hale gelebiliyor. Örneğin gündüz nüfusuyla gece nüfusu arasındaki uçurumlar olan Eminönü ilçesi (artık o da Fatih'e bağlı) böyleydi. İstanbullular burada genellikle turistlere hizmet sunmak için bulunuyordu (tabii işyeri de çoktu). Bu anlamda "turistlikleşme" de bir kent için uzun vadede öldürücü bir şey. Venedik, Bruges gibi yerlerde kentin kendi dinamiğinin yavaş yavaş köreldiğini görüyoruz.

Buna karşılık, Paris veya Londra veya New York gibi kentler, çok turist çekmekle birlikte turistler için yaşamıyorlar. Bu kentlerde turistlere terkedilmiş semtler alanlar yok. Turistler de buralara Eiffel'i tırmanmak veya Big Ban'ı seyretmekten çok kentleri ve kentlileri yaşarken görmek için gidiyorlar. Böyle olunca da, kent, kendi dinamiklerini işleterek kendi hayatını kendi tarihini yaşıyor.

İstanbul'u kültür kenti yapma çabasında en çok bu noktaya duyarlık göstermek gerekiyor. Evin misafir odasını misafir olmayan zamanlarda kilitli tutmaya alışmış bir toplumda, turistleşme anlatmaya çalıştığım o olumsuz kisveye hemen bürünebilir.

Yıllar önce Yahya Kemal de İstanbul'un geleceğiyle ilgilenmiş ellilerin (ve kendi hayatının) sonuna doğru. Menderes'in kenti kendi anlayışına göre imar etme çabaları arasında, cadde genişletmekten çok tarihi ortaya çıkartmaya önem vermek gerektiğini söylemişti. Bekleneceği üzere bu sözlerinin pratikte hiçbir etkisi olmadı. Ne bunun daha doğrudan muhatabı olan Menderes ne de onu izleyen bunca bakan, başbakan, belediye başkanı bu sözleri ciddiye aldılar. Bir kültür adamının sözünü dinlememek (kendisine türlü saygı, hatta pohpohlama gösterilerinde bulunabilirsiniz) bizim geleneğimizin parçasıdır. Belki "önemli" ya da "değerli" olunması bu ikisinin kolay kolay bir araya gelmemesi ile de ilintilidir. Burada değişiklik oluyorsa, olacaksa Türkiye sahiden değişmeye başladı demektir.

Okumalar

NAMIK KEMAL (1840- 1888)

İntibah
Parıltı Yayınları
Ağustos 2004
İlk baskı: 1291- 1874
(Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi- YKY- S.703)
Yayına Hazırlayan Emre Erdoğan
192 Sayfa
İntibah, yayınevi tarafından sadeleştirilerek yayınlanmıştır. Eserin başında "Namık Kemal I, Yaşamı" başlığı altında, yazarın öz geçmişi anlatılmaktadır.
"II. Sanat Yaşamı" başlığı altında, yazarın gelişiminin üçlü bir etki sonucu olduğu, bunların Fransızca öğrenmesi ve Fransız Edebiyatını okuması, Şinasi ile tanışması ve Avrupa'da üç yıl yaşaması olduğu belirtilmektedir.
Yazar, eserine baharın güzelliği üzerine uzunca bir tahlil ile girmekte ve sonra Çamlıca ve İstanbul'u tasvir etmektedir. Bu tasvirleri, romanda olduğu gibi almayı uygun gördük.
Eserin ilk baskısı 1874 yılında yapıldığına göre, en azından 1870'li yılların başında kaleme alındığı tahmin edilebilir.

İntibah
İstanbul'u görenler bilir ki, Çamlıca köşkü neşe vermekte, ruhu aydınlatmada ilkbahardan aşağı kalır bir güzellik âlemi değildir. Binası bir tarafa dursun, yalnız bulunduğu mevki İstanbul'un en müstesna bir noktası olduğu gibi, İstanbul bir güzellik denizinin sahibidir ki, yalnız hüzünle sahillerine yüz sürerek önünden akıp giden denizin güzelliği, bulunduğu yerin bütün cihan içinde eşsizliğini ispat etmek için yeterlidir.
İstanbul denen güzellikler denizinin sahip olduğu her türlü nadir şeyleri bir bakışta gösterecek bir nokta ise Çamlıca'dır. Boğaziçi'nde bir büyük orman veya bir küçük körfez yoktur ki, Çamlıca'nın görüş alanına girmesin.
Payitahtımızın Beyoğlu gibi, Galata gibi, Bab-ı Âlî civarları gibi, Sultan Bayezid gibi hangi yerleri vardır ki Çamlıca'nın bakışlarından kendisini saklayabilsin. İstanbul'da eski kuruluşlar ve görünen binalardan hiçbiri varmıdır ki Çamlıca tasvirini almak mümkün olmasın.
Çamlıca'nın o ibret görüntüsüdür ki baharın içinde insan, çeşmesinin yanına çıkar da başını kaldırır etrafına bakınırsa gözünü önünde tabii, yapma nice yüz bin güzellikten kurulmuş bir başka dünya görür. Bayağı bahçe, o güzellikler dünyasının, olağanüstü bir maharetle bir noktaya sığdırılmış haritasına döner, bir de gözünü aşağı çevirmek isteyince gözün ışığı cihanın her türlü ışığını toplayan ve çiçek bahçesine düşmüş arı gibi, dakikada bir çiçeğe işleyerek, saniyede bir meyveyle oyalanarak yavaş yavaş deniz kıyısına gidinceye kadar güç ve kuvvetten kesilir.

Çamlıca'ya cennet bahçelerinin yere inmiş bir parçası denilse yeridir. Eğer Allah dünyada ölümsüzlük suyu bulunmasını dilemiş olsaydı, o güzelliği Çamlıca suyuna verirdi.
Bundan yaklaşık sekiz sene önce orada bir gün doğuşu seyretmiştim. Gökten yere nur yerine ruh yağıyor diye düşündüm.
Seyir yerleri pek bana göre değildi. Tatil günleri her türlü müjdeden uzak, bir kuru unvan için boyanmış cellat kemendi denilebilecek bir sıkı boyun bağı, tarak ve süslü tomruk anlatımına uygun, bir çift dar potin giyerek, sabahtan akşama kadar araba arkasında dönerek ahlaksızlık ve ümitsizlik toplamak ve akşamdan sabaha kadar boğmaca ve nasır eziyetiyle yatakta inlemek gibi şeylerde bir keyif göremem. Hele Cuma ve Pazar günleri Unkapanı'ndan bir piyade tutup da yolda seksen kayığa çatarak doksan tehlikeli girdaplardan geçerek o güzel Kâğıthâne deresine girerek tozdan dumandan yapma bir insan resmi veya benzetmenin daha doğrusu istenirse "Hazer, hazer ki ecel nâreside medfûnum" mısraına uygun olmayı gerektirmiş gibi mezarını omzuna almış bir cadı şekline girmek, sonra da bu halin adını eğlence koyma hiç aklımın erdiği şeylerden değildir.
Fakat ne yalan söyleyelim? Cumanın pazarın açık veya kapalı havalarında, Boğaziçi seyirlerinin hemen hepsini ve özellikle baharda Çamlıca'yı severim.
İnsan modern dünyanın zevklerine ne kadar alışsa yine arada sırada eski hali olan kırda oturma temayülünü tamamen unutamıyor! Şimdi bu gurub zamanı bir su başında, bir çimenlik içinde, bir ağaç altında oturup da, tabiatın o ulvi mahzunluğunu seyretmek, şehirlerin, evlerin hangi eğlencesine tercih edilmez. Ara sıra beldelerin o pis havasından, o monoton manzarasından kaçar, sabah yelinin çiçeklerinin gözeneklerinden henüz kurtulmuş parçaları ile teneffüs etmeyi hangi gönül istemez ki? Kırların birbirine benzemez nice yüz bin renk ve şekillerine dalmayı kim istemez ki? (S. 31- 33)

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR (1864- 1944)

Şıpsevdi
Atlas Yayınevi
İstanbul- 1971
İlk Baskı: 1911 (a.g.e. S. 471)
Baskı Yeri: Kitaphane-i Askeri
4. Baskı
388 Sayfa
Eser, Osmanlı'nın son döneminde, muhtemelen Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında kaleme alınmış olmalıdır.

Aksaray tramvay durağında Nalıncı ve Şekerci sokaklarının başlarındaki ızgaralar, yağmur sularını toplamak ve uzaklaştırmaktan daha başka hizmetler görerek de dikkati çekiyorlar. Bu baca ağızları fakir halkın adeta bülbüllü, sümbüllü, hoş kokulu bir havuzbaşı eğlence yeridir. Yaz günü uçan haşeratın her çeşidi buralarda vızıldar. Rutubetten etraflarında yosunlar, çimenler yetişir. Bu has bahçelerin güzelliğinden en çok faydalananlar tramvay işçileridir. Yazın insanı kesen sıcak günlerinde, Eminönü'nden Aksaray seferini tamamlayınca, o beş altı dakikalık hizmet arası sırasında tramvay ispirleri bu sokakların başlarındaki sıra ağaçların yahut çeşmenin kısa gölgesine sığınırlar. Bu ferahlatıcı havuzların hemen yanına iskemleyi atıp acele bir dinlenme kahvesi içerler.
Akşama doğru bu sokakların ağızları balıkçı tablaları, yemişçi, sebze küfeleriyle, birer yiyecek sergisi halini alır. (S.15)

Kenan, kalbindeki acı ateşini yatıştırmak için sabahın serin, okşayıcı rüzgârını yudum yudum içiyor. Tabiat ressamının mucize yaratan fırçasıyla yaldızladığı dalgacıkların parıltılar içindeki kaynaşmalarında gözlerine bir meşguliyet arıyordu. Yavaş yavaş gözleri uzaklara kaçtı. Marmara'nın bu cennet gibi havuzunda dolaştırırken sabahın hafif tülleri içinde yarı örtülü periler merkezi sanılacak bir letafet ormanlarından meydana gelen piramidi, bu koyu yeşilliğin tepesindeki Papaz Mektebini, beyaz elbiseli bir güzel sevimliliğiyle gözüken Halki Palası, iki tepenin arasında sokulmuş Ticaret Mektebi'ni açıkça seçti. Sonra ormanlar arasına serpilmiş ev yığıntılarına baktı. Ragıbe'nin balkonunu arıyordu. Bunu fark edemedi. Fakat eski karısını o saatte sütünü balkonda içmek âdetinde olduğunu biliyordu.
Kınalı'yı geçtiler. Sağda kara sessiz, bir seyirci gibi duran Burgaz ile Heybeli'nin arasına sıkışmış, yavru adacık, sırtına ay ışığına vermiş, büyük bir kaplumbağa sessizliğiyle uyuyordu. Heybeli'nin Değirmen Burnu'na latif kavisler çizerek deveboynu gibi denize uzanan burnun üzerinde eski yel değirmeninden kalma taştan örülmüş bir silindir, gecenin sessizliğini dinleyen bir nöbetçi kulübesini andırır esrarlı bir şekilde etrafa bakıyordu. Hangi adadan belli olmayan birkaç cevaplı havlama, etrafta akisler yaparak denizin dalgalarıyla beraber yuvarlanıp giderek küçülen bir gece çanı gibi hava dalgaları içinde uzaklara yayılarak söndü.
Kenan, kimseye görünmemek için tenhalığını iyice bildiği Tersane İskelesi'ne çıkacaktı. Sandalcılar yelkeni topladılar. Kürekleri aldılar. Burası, Değirmen burnunun poyraz dalgalarına karşı sol taraftan koruduğu cennet gibi bir koycağız idi. Biraz ötede çırpınan deniz burada küçük bir kavis içine sığınarak bütün civarın manzaralarını göğsüne çeken durgun bir ayna parçası olmuştu. Başucunda eğilmeye başlamış olan bu ay, bu durgun sular üzerine arkası üstü, bitkin serpilmiş yatıyor; kıyının iri çamları, asılları ile akisleri karşı karşıya korkunç bir uyku içinde birbirlerine bakıyorlardı. Çamlar ile gölgeler arasında ayın serptiği hazin ışıklardan ortalıkta esrar dolu hoş bir belirsizlikle, gecenin eşyaya verdiği yarı memnunluklar içindeki tabiatın bu tatlı uykusunda ne dokunaklı bir şiir, ezel sanatkârının ne büyüleyici bir dâhice bir ahengi vardı. Karaların bu uykusu üzerine denizlerden hafif bir ninni esiyor, biraz ötede dalgalar beşik sallayan ana mahmurluğu ile fışkırıyordu. Tabiatın bu şairane haline, adanın bu güzelliğine Kenan o zamana kadar hiç dikkat etmemişti. (S. 323–324)

Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili

Şehir ve Kültür, Eşsizliğin Doruk Noktası: İstanbul

Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili

1960 yılında Adana'da doğdu. Kozan Lisesi'nden mezun oldu. Ankara'da Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümünü bitirdi. Lisansüstü eğitimini İstanbul Mimar Sinan Üniversitesinde, sosyoloji alanında tamamladı. 1989-1993 yılları arasında özel sektörde dış ticaret yöneticiliği yaptı. 1993 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesine Yardımcı Doçent olarak atandı. 1995 yılına kadar bu üniversiteye bağlı Rektörlük Aile Araştırmaları ve Eğitim Merkezi'nin ve Rektörlük Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü'nün eş zamanlı olarak müdürlüklerini yaptı. 1995'te söz konusu üniversitenin Sosyoloji Bölümünü kurarak beş yıl süreyle bölüm başkanlığını yürüttü. Bu esnada Doğu Anadolu Bölgesinde çeşitli uygulamalı sosyolojik araştırmalar yaptı. 1996 yılında doçent oldu. 1999 yılında İstanbul Marmara Üniversitesine atandı. 2008 yılında Marmara Üniversitesinde profesörlüğe yükseltildi. Halen burada öğretim üyeliğini sürdürmektedir.

2004 yılından bu yana ise, Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü görevini yürütmektedir. Bu görevlerin yanı sıra, 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yürütme Kurulu Üyesi ve Başkanvekili olarak da görev yapmaktadır.

Sosyolojik bağlamda aile ve çocuk politikaları, üstün yetenekli çocuklar, şehir çalışmaları, kültür politikaları, şehir turizmi ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun sosyal yapısı, akademik çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Yayınlanmış iki kitabı ve çok sayıda makalesi bulunan Bilgili'nin Sosyoloji Derneği, Çocuk Vakfı, Türkiye Yazarlar Birliği ve TURİNG, üyesi olduğu kuruluşlardır. Ayrıca Türk - Alman ortak kuruluşu olan Bosporus Foundation'ın eşbaşkanlığını yapmaktadır.

Evli ve iki çocuk babasıdır.

Başlıklar

Giriş *324*
İstanbul'u Doğru Konumlandırmak *325*
Küresel Kent Kavramı ve İstanbul *327*
Kültür Açısından İstanbul *328*
Turizm Açısından İstanbul *330*
Şehir ve Kültür *332*
Şehri Tanıma ve Bilgilenme *334*
Müze Gezme *335*
Kültürel Etkinliklerden Yararlanma *336*
İstanbul; Şehir, Kültür ve Medeniyet *336*
Şehri Daha İyi Tanımak İçin Temalı Geziler *338*
Müze Gezme Kültürü ve Bunun Oluşumu için Yapılması Gerekenler ... *339*
Küçük Yaşta Müze Eğitimi *340*
Üniversitelere İstanbul Dersi *342*
Yetişkinler İçin Kültür Gezileri *342*
Sonuç ve Değerlendirme *343*
Kaynakça *345*

Giriş

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi ile başlayan sürecin Türklerin şehir kültürü edinme ve şehirli hale gelmelerinde ne kadar büyük katkılar yaptığı biliniyor. Dünyanın en büyük ve önemli şehirlerinden olan İstanbul'un Türklerin medeniyet inşa etmelerinde oynadığı rol de biliniyor.

Şehir ve kültür ilişkisi ve şehirde yaşamını sürdürenlerin şehirli olma / olamama sorunu önemli bir şehir sosyolojisi problematiğidir. Şehirli olamama durumunda, birey düzeyinde şehir ve kültür ilişkisinin sağlıklı kurulamaması ve sürdürülememesi ciddi bir neden olarak görünmektedir. Tabi ki burada karmaşık ve çok boyutlu bir sorunla karşı karşıya bulunmaktayız.

Bundan yüzyıllar önce İbn-i Haldun'un sosyolojik bir çözümleme olarak yaptığı bedevî ve hadarî ayrımı üzerinden, günümüz şehirlerinin mevcut yapısı göz önüne alındığında durumun karmakarışıklığı görülebilir. Bununla birlikte Türklerin göçebe bir kültürden gelmeleri de bu açıdan işin daha başka zorluklarını ortaya koymaktadır.

Yaşadığımız kentlerde şehir ve kültür ilişkisinin çeşitli nedenlerin etkisiyle sağlıklı bir şekilde kurulamaması, şehirde şehir kültürünün inşa edilememesini veya güçlüklerle karşılaşılmasını doğurmaktadır. İstanbul'un da dahil olduğu metropollerin düzensiz ve aşırı büyümeleri, kontrol edilemez bir noktaya gelmeleri, alınan tedbirlerin de çare olamaması gibi bir durumla karşı karşıya bırakma gibi bir sonucu doğurmaktadır.

Tüm bunlarla bağlantılı olarak İstanbul'un doğru konumlandırılması, bu şehrin gelecek tasavvuru açısından stratejik bir mahiyet taşımaktadır. Doğru konumlandırmanın ardından yapılacak çalışmalar daha bir anlam ve rasyonellik kazanacaktır. Bu çerçevede oluşturulacak iş akışı, şehrin misyon ve vizyonu ile kolayca bütünleşecek ve daha hızlı yol alınması mümkün hale gelecektir.

Dünyamızın, ünlü iletişimci McLuhan'ın yıllar önceki kehanetini doğrularcasına giderek küresel bir köye dönüşmesi ve küresel olmanın en büyük etkilerinin büyük şehirlerde görülmesi, şehirlerin barındırdıkları nüfusu şehirli hale getirme konusunda güçlükler yaşamaları, şehir kültür ilişkisini sağlıklı sürdürebilme konusunda ciddi sorunlar oluşmasına sebep olmaktadır.

Bir başka realite ise; şehirlerin, kültürel ve ticari alanda kendi ülkelerinin önüne geçmesidir. Ülkemizin *küresel şehir* kavramı ile ilişkilendirilebilecek tek şehri olan İstanbul, taşıdığı eşsiz tarihi ve kültürel potansiyeli koruma ve bunu ticari açıdan avantaja dönüştürme becerisini gösterebilirse bölgesel etkinliğini giderek küresel alana taşımış olacaktır. Bu da onun için küresel bir konum ve kazanım sağlamış olacaktır ki bu durum İstanbul açısından en önemli yol kat etme anlamına gelmektedir.

Kültürel ve sanatsal etkinlikler açısından İstanbul'un ulusal ve bölgesel zenginliği bilinmektedir. Küresel bir konumlandırma çabası içerisinde bu faaliyetleri hem daha çeşitlendirmek hem de bütün insanlığa dünyaya hitap eder hale getirmek bir zorunluluk olarak görünmektedir. Önemli olanın bu çerçevede küresel bir vizyon geliştirebilmek ve bunu uygulamaktır.

İstanbul'u Doğru Konumlandırmak

İstanbul'un her türlü potansiyeli itibariyle bir dünya şehri olduğunu hepimiz biliyor ve inanıyoruz. Hatta bu anlamda İstanbul'u öne çıkaran nüfus dışındaki göstergelere de sahibiz. Amerikan Foreign Policy dergisi 'Küresel Dünyanın En Küresel Kentleri' araştırmasında İstanbul'u *yükselen değer* olarak niteledi (Foreign Policy, 2008). Burada İstanbul, belirlenen 60 şehir içerisinde genel sıralamada 28. olurken *siyasi etki* kategorisinde ise sekizinci sırada yer aldı. Balkanlar-Ortadoğu-Karadeniz şeklinde çerçevelenecek coğrafyada İstanbul'un siyasal-tarihsel ve kültürel olarak öne çıkacağı bugün de açıktır. Bu bölgesel liderlik daha ileri taşınabilir. Yine İstanbul'da küresel düzeyde iş yapan çok sayıda ticari kuruluşların varlığı yanında dünyanın önde gelen firmalarının İstanbul'a ciddi bir yönelim içerisinde olduğu da bilinmektedir.

Buradan anlaşılması gereken önemli husus şudur. İstanbul, bir dünya şehri olarak; tarihi, kültürel, ticari, turizm ve siyasi boyutları ve imkânlarıyla önü açık, küresel bir merkez olmaya aday şehirdir. İstanbul'a olan bütüncül yaklaşımın bu çerçevede olmasında yarar var.

Bu yaklaşım içerisinde şehrin geleceği açısından yapılacak en öncelikli iş; İstanbul'u doğru konumlandırmaktır. Ancak bununla birlikte doğru hedefler be-

lirlenebilir ve ardından bu doğrultuda yol alınabilir. Diğer bir deyişle İstanbul'un yol haritası çıkarılmadan yol kat etmeye çalışmak yanlışlar içerebilen, netice alması zor bir yaklaşım olur.

Sözgelimi, İstanbul'un büyüklüğünden ne anlıyoruz? Nicelik olarak nüfusunun büyüklüğünü mü anlıyoruz yoksa makul bir nüfusla birlikte niteliğin öne çıktığı bir etkinliğin oluşmasını mı kastediyoruz? Elbette ki her zaman için nitelik niceliğin önünde gitmelidir. Ancak bu şekilde bir şehrin etki alanının oluşmasından söz edilebilir. Sadece nüfusla şişirilmiş bir şehir büyük ölçüde; niteliği düşük işlerin yapıldığı, sosyal ve ekonomik problemlerin arttığı, yeni gelişmelerin üretildiği değil izlenmeye çalışıldığı ve şehir sorunlarının artarak yaşandığı bir metropole dönüşür.

Dolayısıyla İstanbul'u doğru konumlandırmanın ilk adımı; şehir ve demografik dengeyi kurmak ve korumaktır. Şehrin kaldıramayacağı bir nüfus yükünün oluşmasına fırsat vermemektir. Nicelik ve niteliğin birlikteliğini sağlayarak bir etki alanı oluşturmaktır. Artık şehirlerin büyüklüğü ve etkinliği konusunda nüfus büyüklüğü kriteri giderek önemini kaybetmekte ve *nüfuzun* sadece nüfusa bağlı olmadığı görülmektedir.

Doğru konumlandırmanın ikinci adımı ise; sektörel tercih yapabilmektir. Şehirde bölgesel ve küresel anlamda hangi sektörlerle bir nüfuz yaratılabileceği iyi düşünülmelidir. Sözgelimi; İstanbul'un bir tekstil ve konfeksiyon merkezi olmaktan derhal çıkarılarak hızlı bir şekilde moda ve tasarım merkezi haline dönüştürülmesi gerektiği ifade edilebilir. Bu çerçevede diğer sektörlerle ilgili öngörüler de yapılabilir.

İstanbul'u doğru konumlandırmanın en stratejik özelliği; şehrin kültürel ve doğal kimliğini koruyarak ve demografik dengeyi sağlayarak sektörel tercihler yapabilmektir. Bu dengeyi bozacak her tür çalışma İstanbul'un bugününe ve geleceğine zarar verir ve etki alanını daraltır. Diğer bir deyişle, gerekli olan İstanbul'un tarihsel misyonuna, eşsiz kültürel varlığına ve doğal güzelliğine uygun düşecek bir strateji doğrultusunda konumlandırma yapabilmektir. Bunu müteakip yapılacak her türlü çalışma İstanbul'un nüfuz alanını genişletir ve onu küresel bir konuma getirir. Bu yeni konumun da, hem kendisine hem de Türkiye Cumhuriyeti Devletine bölgesel ve küresel bir güç katacağı aşikârdır.

İstanbul

Küresel Kent Kavramı ve İstanbul

İstanbul'u doğru konumlandırmanın en önemli hareket noktası; İstanbul'un tarihsel konumuna, sahip olduğu kültürel mirasına, medeniyet yaklaşımına, stratejik potansiyeline, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin gelecek tasavvuruna uygun düşecek bir hedef ortaya koyan, duruş sergileyen bir yaklaşımın bizatihi kendisi olmalıdır.

Bilindiği üzere günümüzde şehirler, üstlendikleri misyon ve fonksiyonlarla ülkelerin önüne geçmeye başlamışlardır. Ait oldukları ülkelerin isimlerinden daha fazla tanınır hale gelmişlerdir. Teknolojik ve bilişim/iletişim alanındaki gelişmeler, giderek artan bu sürecin baş hızlandırıcıları olmuşlardır. Dünyada bu realiteye uygun düşen birçok şehir sayılabilir. Paris'i, Londra'yı, Tokyo'yu, Moskova'yı, New York'u, Pekin'i, hatta Dubai'yi bile bu bağlamda sayabiliriz. Şüphesiz ki İstanbul, özellikle taşıdığı tarihi ve kültürel potansiyeli ile bu şehirlerin başında gelir.

Herkes İstanbul'un önemli ve büyük bir şehir olduğunu söylemekte fakat bunun nasıl olacağı ve yöntemi konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. Marka şehir türünden kavramların İstanbul'u tanımlamakta eski, klişe, basmakalıp ve yeter-

siz kaldığını, bu nedenle küresel gelişmeleri de dikkate alarak yeni açılımlara gereksinim olduğu gün ışığı gibi aşikârdır. Küresel olmanın elbette eleştirilebilir tarafları vardır fakat bu anlamda dünyanın gidişatını değiştirme şansımızın olmadığını da bilmekte yarar var. Yapabileceğimiz; bu alanda bilgi ve değer üreterek küreselliğin getirdiği zararlı etkilerden mümkün olduğunca uzak kalabilmek olmalıdır.

Hızla küresel hale gelen dünyamıza Saskia Sassen'in 1991 yılında incelediği üç büyük şehir olan; New York, Londra ve Tokyo üzerine temellendirdiği *Küresel Şehir: New York, Londra, Tokyo* isimli çalışmasının (Sassen, 1991) sonunda kavramlaştırdığı *küresel şehir,* küresel gelişmeleri dikkate alan içeriğiyle bilim ve şehir yönetimi çevrelerinin dikkatini çekti. Dünyanın *yeni komuta merkezleri* olarak (Giddens, 2000;521-22) öne sürülen *küresel şehir* kavramı İstanbul'un sözkonusu belirsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik açılıma uygun düşen bir hareket noktası gibi görünmektedir.

Bu kavramın gerektirdiği potansiyeli fazlasıyla taşıyan İstanbul'un yeni vizyonu bu ana çerçeve dikkate alınarak tartışılabilir. İstanbul'u tanımlamaya yönelik bütün kavramlar karşısında *küresel başkent İstanbul* hedefinin daha ileriyi gören bir tanımlama ve *hedef* ortaya koyduğunu söylemek doğru bir yaklaşımı ifade eder.

Kültür Açısından İstanbul

Kültür'ü hangi tanımı ve boyutundan ele alırsak alalım, bu konuda İstanbul'un zenginliği ve tartışılmaz oluşu bir realitedir. İsterseniz bir etkinlik olarak edebiyat ve sanatsal açıdan bakın isterseniz üretim ve tüketim tarafından bakın, problemleriyle birlikte yine bu şehrin zenginliğini göreceksiniz. Kültür'ü bir bütün şekli ile *yaşam biçimi* olarak görmek isterseniz de yine bu şehre bakmaktan başka bir seçeneğiniz yok.

Kültürel mirasa sahip olma açısından baktığımızda, potansiyelimizle koruma çabalarımızın gereği kadar örtüşmediğini, bir bilinç yaratma konusunda eksiklikler bulunduğunu söyleyebiliriz. Koruma konusunda temel yaklaşımımızın da bütün toplumsal kesimleri kapsayacak şekilde henüz netleşmediğini söylemek mümkündür. İstanbul'da hangi medeniyete ve kültüre ait olursa olsun temel görüş

olarak tüm kültürel mirasın korunması yaklaşımını benimsiyor gibi görünsek de bunu tam olarak içselleştirdiğimiz söylenemez. Bu konuda İbn Haldun'un Mukaddimesinde aktardığı Yahya Bin Halid'in fikri, hareket noktası teşkil edebilir.(1)· (İbn Haldun, 1988:232)

Şüphesiz ki bir edebiyat ve sanat ürününün ortaya çıkması açısından mekân, tarih ve *sosyal olan* önem taşır. Bunlar aynı zamanda yazar ve sanatçıyı besleyen temel unsurlardır. Bu çerçevede kültür ve sanatın üretilmesi bağlamında da düşünüldüğünde İstanbul'un ne kadar önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Yazar ve sanatçıyı İstanbul kadar besleyen bir başka şehrin olduğunu söylemek zordur. İstanbul'un farklı medeniyetlerin harmanlandığı ve çokkültürlülüğün geleneğe dönüştüğü bir şehir olması da *besleyen* unsurların başında gelmektedir. İstanbul'un bütün bu özelliğini, ilham kaynağı olmasını bu şehirde bir müddet yaşayarak bir edebi ürün veren çok sayıda yazarın yazdıklarında görmekteyiz.

İstanbul'un bir başka eşsiz zenginliği ise; üretilen kültür ve sanatın tüketim arzı esnasında kullandığı mekânlardır. Etkinlik alanları olarak kullanılabilen ve müthiş bir tarihsel, görsel ve içerik zenginliğe sahip çok sayıda mekândan söz etmek mümkündür. Bütün bunların temel özelliği; tarihsel ve görsel zenginliklerinin yanında *tek* oluşlarıdır.

Sözgelimi; Kız Kulesinde bir şiir etkinliği düzenliyorsanız etkinliğinize değer katacak ve bir başka benzeri olmayan, kuleyi, boğazı ve İstanbul siluetini görerek kullanmış olmakla etkinliğiniz olağanüstü değerli hale gelebilmektedir. Bir başka örnek; Aya İrini anıtında bir klasik müzik konseri dinlemenin mekân-etkinlik ilişkisinin kattığı değer tartışılmaz. Rumeli Hisarı içerisinde tarihsel bir gösteri izlemenin keyfi ve değeri kat be kat artar. Topkapı Sarayı içerisinde bir Mehter konseri dinlemek veya bir sergiyi gezmek apayrı bir değeri haizdir.

Bu örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Buradan amaçlanan; kültür ve sanat etkinliklerine İstanbul'un bizatihi kendisinin eşsiz bir değer kattığı gerçeği-

(1) · Halife Reşit, Kisra taklarını yıktırma konusunda hapsettirmiş olduğu bilgin Yahya Bin Halid'e fikrini sorar. O da fikrini şu şekilde açıklar: Yıktırma ey müminler emiri, eskisi gibi bulunduğu hali ile bırak ki bu eserleri görenler senin atalarının bu gibi muhteşem abideleri yapan kavmin elinden devletlerini çekip alma kudretinde olduğunu görsünler.

nin görülmesidir. Bu çerçevede kültür ve sanat insanlarının İstanbul tutkularının altında yatan gerçek, daha net olarak görülebilir. İstanbul, bir bütün olarak varlığı ile kültür ve sanat çalışmalarını hem besleyerek hem de özgün mekânlar sunarak değer katmaktadır. Türkiye'nin kültürel ve sanatsal üretimlerinin çok önemli bir çoğunluğunun bu şehirde olmasının altında yatan gerçek de söz konusu bu pozitif etkileşimdir.

Turizm Açısından İstanbul

Kültür ve turizmin birlikteliğine ve ayrılığına ilişkin birçok fikir ileri sürülebilir. Ancak bu konuda özellikle İstanbul'da *ayrılıktan* daha çok, etkileşimden ve bütünlükten bahsetmek mümkündür. Bu, İstanbul'un kendi potansiyelinden kaynaklanmaktadır.

Şehir turizmi, şehirde icra edilen bütün turizm çeşitliliğini kapsayıcı özelliği ile İstanbul açısından önem taşımaktadır. Bunu açarsak; kültür turizmi, kongre turizmi, sağlık turizmi, alışveriş turizmi, spor turizmi ve eğlence turizmi, öne çıkan turizm çeşitliliği olarak görünmektedir. İstanbul, turizm açısından dünya şehirleri arasında istatistiklere göre henüz çok önlerde olmasa da potansiyeli itibariyle ilkler arasında olma imkânına sahip görünmektedir.

Bizim de asıl hareket noktamız İstanbul'un şehir turizmi açısından söz konusu yüksek potansiyelidir. Eğer bu yüksek potansiyel, doğru konumlandırma ve vizyon çerçevesinde planlanarak harekete geçirebilirse, İstanbul çok kısa bir zaman içerisinde şehir turizmi alanında dünyanın ilkleri arasına girebilir. Bu süreci aynı zamanda bu alanda bilgi üretmek suretiyle değer yaratarak geçirebilirse de *taçlandırmış* olur. Böylece İstanbul, bu alanda izleyen değil *izlenen* bir konuma gelmiş olur ki bizim de bu şehir için tam olarak beklediğimiz budur.

İstanbul'un önüne bu hedefi koyduktan sonra ardından yapılacak iş; masterplan doğrultusunda hızlıca icraata geçmektir. Bir taraftan şehrin altyapısını güçlendirirken bir taraftan da kültürel mirasın doğru korunması çalışmalarını titizlikle sürdürmek gerekmektedir. Bir taraftan yeni müzeler yaparken diğer taraftan mevcut müzeleri her açıdan iyileştirme gayreti içerisinde olunmalıdır. Özellikle tarihi yarımada ve tarihi eserlerin yoğun olduğu bölgelerde sonradan yapılan ek-

Beyazıt - Eminönü

lentilerin yıkım işini gerçekleştirmek doğru bir icraattır. Bununla, çirkinlikleri yok ederek güzelliklerin ortaya çıkması sağlanacak, böylece İstanbul'un hem güzellikleri daha görünür hale gelmiş olacak hem de gezilmekten keyif alınır olacaktır.

İstanbul, tarihi ve kültürel potansiyeli ve coğrafi güzelliklerine paralel olarak çok sayıda temalı destinasyonlar oluşturma şansına sahiptir. Bu zenginliğini ne kadar harekete geçirebilirse hem iç hem de dış turizm açısından bir o kadar çekiciliği artacaktır. Örneğin dünya mimarlık örnekleri teması, bir destinasyon olabileceği gibi bunun içerisinde sadece Mimar Sinan'ın eserleri özel bir ürüne dönüştürülebilir. Bu tür destinasyonların sayısı ve çeşitliliği ne kadar artırılabilirse İstanbul o ölçüde *alternatifsiz* bir ana destinasyon haline gelecektir.

Sözgelimi, İstanbul turizminin dünya ile boy ölçüşebilecek ve bu alanda komuta merkezi olabilecek turizm çeşitliliği içerisinde olan *kongre turizmi*ni ele alalım. İstanbul, kongre pazarında Barselona, Viyana, Paris, Roma ve Hong Kong gibi şehirlerle yarışmaktadır. İstanbul, ICCA verilerine göre dünya kongre şehirleri sıralamasında ondokuzuncu, Avrupa'da ise onikinci sırada bulunmaktadır. Hatta katılımcı sayısına göre Dünyada onikinci Avrupa'da onuncu sırada bulun-

maktadır. Yapılacak iş; ciddi bir çalışma ile kongre turizminin daha da gelişimi için gerekli alt yapıyı hazırlamak ve bunu yaparken de hep vurguladığımız *bilgi ve değer üretmeyi* paralel götürmektir. Dünyada bilgi ve değer üretenlerin *diğerleri* tarafından izlendiği gerçeğini akılda tutarak, yapacaklarımızı bu tür bir bilinçle yapabilirsek, konumumuzu geliştirme açısından iyi bir avantaj yakalamış oluruz.

İstanbul, bir bütün olarak turizm alanında her yapılan iyileştirme ile biraz daha potansiyeli aktif hale gelmiş ve başta çizdiğimiz hedefe doğru yol almış olacaktır. Ancak burada en önemli nokta; İstanbul'un medeniyetlerin harmanlandığı ve eşsiz kültürel mirasa sahip bir şehir olarak bu *eşsizliğini* küresel bir turizm stratejisine dönüştürebilmesidir. İstanbul, vakit geçirmeden bu ana stratejinin felsefesini, altyapısını ve pratiğini oluşturmanın yöntemini bulmalı ve bu yöntem doğrultusunda çalışmalarını sürdürmelidir.

Bu stratejinin ana felsefesi; olması gereken her şeyin bir arada bulunduğu eşsizliktir. Bu eşsizliğin açılımı doğru ortaya konulabilir ve bazı hassasiyetler de korunabilirse, İstanbul'un gerçekten turizm açısından küresel bir cazibe merkezi haline gelme şansı yüksek görünmektedir.

Şehir ve Kültür

Küresel bir iddia sahibi olan bir şehir açısından önemli hususlardan biri; şehirde yaşayanların şehirle kurabildiği geniş anlamdaki kültürel irtibattır. Bu çerçevede şehir ve kültür, birbirine son derece uyumlu ve gerekli bir ilişkiler yumağıdır. Şehirde yaşamını sürdüren bireyler bir olgu ve bir bütün olarak *kültür*le ne kadar pozitif ve sürdürülebilir bir ilişki geliştirebilirlerse hem kendileri açısından hem içerisinde yaşadığı şehir açısından olumlu durum demektir.

Şehir yaşamında toplumsal bir üretim ve tüketim unsuru olarak *kültür,* bireyin *şehirli* hale gelmesinde çok önemli bir fonksiyon icra eder. Bu da birey açısından kültürün bir ihtiyaç olarak algılanıp algılanmamasında yatar. Şehir yaşamı, kültürün bireyler açısından diğer gereksinimler gibi bir ihtiyaç olduğu kurgusuna dayanır. Bu kurgunun gerçeğe dönüşmesi bireyi şehirli hale getirir. Bunun tersi, bireyin şehirde yaşadığı halde şehirli olamaması gibi kent açısından negatif bir du-

rumu ortaya çıkarır. Zira bir bütün olarak şehirli hale gelmek; ancak şehrin kültürel ve sosyal imkânlarından yeterince yararlanmakla mümkün olabilir.

Bir Sosyolojik Problem Olarak Şehirli Hale Gelme Sürecine Şehrin Sosyal ve Kültürel İmkânlarından Yararlanmanın Katkıları

Kentleşme; tarımdaki modern girdilerin kırsal kesimdeki emek talebini azaltması sonucunda nüfusun tarım dışı alanlara, sanayi ve karmaşık iş örgütlerinin yer aldığı kente akını sonucu ortaya çıkmış bir olgudur (Kıray, 1982: 57). Kavram olarak kentleşme; itici, iletici ve çekici güçlerin etkisi altında oluşan ve değişen nüfus hareketleri olarak tanımlanır (Keleş 2000: 47). Türkiye'deki kentleşme sürecinin en önemli unsurlarından birisi ise göçtür. Kentlerin büyümesi de büyük oranda bu göç olgusu ile ilgilidir. Dolayısı ile kentleşmenin en önemli nedeni; kentteki doğal nüfus artışı değil göçle gelen nüfustur. (Kartal, 1982: 128/ Ayata 1996: 16).

Türkiye'de bu anlamda kentleşme hızlı bir şekilde gerçekleşmiş, fakat şehirler, göç edenleri şehirle bütünleştirecek imkânları sunamamıştır. Yukarıda ifade edilen dinamiklerin etkisi ile kente gelenler, burada birtakım sorunlarla karşılaşmışlardır. Geldikleri yerlerden kopamama, kentin imkânlarından yararlanamama ve diğer sorunlar, onları kentle kır arasında bir çelişki yaşamalarına sebep olmuştur. Tüm bunların toplamı olarak kentlileşme; göçle belirlenmiş bir fiziki mekân değişikliği sonucunda bir toplumsal değişme süreci ve kentle birçok bakımdan uyum sorunu olarak ortaya çıkmıştır.

Kentlilik, kavram olarak, yaşam tarzını ve kalıplarını ifade eder. Kente gelenlerin farklı nedenlerin etkisi sonucu kentin imkânlarından yararlanamama hali, kentle bütünleşmenin önündeki en ciddi engel kabul edilmektedir. Bu da bireylerin kentli hale gelememeleri yani kentlileşememeleri sonucunu doğurmaktadır. Kentte kalış süresi ile kentin imkanlarından yararlanma hali (sosyal, kültürel, eğitim, gelir, konut ve sosyal gruplarla ilişki vb.) yani kentlileşme arasındaki korelasyon genellikle kabul edilen bir husustur. (Kartal 1978, Yasa 1966, Kongar 1972, Erder 1997)

Bütün bu faktörlerin de etkisiyle, kente yeni gelen nüfus, kentin sosyal ve kültürel imkânlarından yararlanamayınca yani kentli olamayınca doğal olarak kendi-

Kız Kulesi

ni yaşadığı kente ait hissetme durumu da sekteye uğramaktadır. Bu durumda birey kendini, yaşadığı kentten çok geldiği yere ait görmektedir. Bu da bireyin kentleşmeye bağlı olarak aidiyet sorununu ifade etmektedir.

Kuşkusuz ki normal olan bireyin kendini yaşadığı şehre ait görmesidir. Kentte yaşayan bireyi kentli hale getirme sürecinin birçok boyutu bulunmaktadır. Burada bizim konumuz olan husus; şehrin sosyal ve kültürel imkânlarından yararlanmanın bireyin kentli hale gelme sürecine ne ölçüde katkıda bulunduğudur.

Şehri Tanıma ve Bilgilenme

Bir şehrin tanınması ve hakkında bilgi sahibi olunması o şehrin sosyal ve kültürel imkânlarından yararlanmanın en temel altyapısıdır. Aynı zamanda bireyin şehre olan aidiyetini de güçlendirir. Bireyler şehrin kültürel mekânlarını, tarihi mekânlarını, kültürel kimliğini kaybetmemiş semtlerini, simgesel ve anıt yapılarını, müzelerini, sanat galerilerini, yemek kültürünü, doğal güzelliklerini gerçek anlamda tanıyabilirlerse, buralardan kültürel olarak yararlanabilirlerse şehirlileşme süreçlerini hızlandırmış olurlar.

Bilindiği üzere İstanbul bu konuda olağanüstü bir potansiyele sahip bulunmaktadır. Hem tarihi mekânlar ve anıt eserlerin çokluğu, hem de kültürel ve doğal güzelliklerin fazlalığı İstanbul'u bu açıdan avantajlı kılmaktadır. Diğer bir deyişle İstanbul, insanı kendine hayran bırakmaktadır. Netice olarak İstanbul'a aidiyet duymak isteyenler için bu şehir çok önemli avantajlara sahip olarak beklemektedir.

Müze Gezme

Bu sorunun cevabını verebilmek için öncelikle müze gezme olgusunun şehirleşme ile ilişkisini ortaya koymamız gerekir. Uluslararası Müzeler Konseyi'nin müze tanımı, bu ilişkilendirmenin temelini ortaya koymaktadır. Müzeyi tanımlarken; *kültürel değer*le birlikte *halkın beğenisini yükseltmeye* vurgu yapması ve müzelerin kamu yararını gözeten sürekli bir kurum olarak görülmesi (Ambrose 1993) şehirde yaşayan bireyin şehirli hale gelmesindeki rolünü ortaya koymaktadır. Müzeler, şehrin geçmişini bugünün bireylerine sergilediklerine göre o şehrin geçmişi hakkında bilgi edinmek bugünün insanı açısından önem taşımaktadır.

Günümüzde özellikle büyük şehirlerimizde önemli bir şehirleşme problemi; aidiyet konusudur. Bilindiği üzere, bireylerin yaşadıkları kente aidiyet duymamaları konusunun birçok boyutu bulunmaktadır. Bu çerçevede kültürel bir etkinlik kapsamında müze gezmeyi, şehirde yaşayanlar açısından yaygın hale getirilebilirse, bu insanların kentlileşme süreçlerine pozitif bir katkı olacağı ortadadır. Diğer taraftan tarihsel şehirlerimizde stratejik bir mahiyet kazanan *koruma* kavramı da *şehirli olma* ile ilişkilendirilmektedir (Genim, 26:2006).

Bu katkının işlevsel olabilmesi için müze gezmenin; yaygın, kültürel, bilinçlendirici ve sürdürülebilir tutulması gerekmektedir. Çünkü müzeler sosyal ve kültürel ortamlardır. Bu da ancak yaygın bir müze eğitimi ile mümkün olabilir. Müze kültürünün gereği gibi oluşamamasında ise en önemli faktör; konuya bir eğitim problemi olarak bakılmamasıdır. Dolayısı ile izleyici, müzede sergilenen objelerle bir ilişki kurmakta zorlanmakta ve doğal olarak müze gezme; sıkıcı ve işlevsiz bir *gezinti*ye dönüşmektedir. Bu ilgisizlik ve işin kültürel boyutunu ihmal etme, Topkapı Sarayı Müze Başkanı İlber Ortaylı'nın 'Müzeye kültürlü insan gibi bakılır, Sherlock Holmes gibi bakılmaz' (Sabah, 2006) şeklindeki yakınmasını

haklı çıkarmaktadır.

Dolayısı ile müze gezme kültürünün bir şehirde; yaygın, bilinçli ve sürdürülebilir bir şekilde yapılması ile şehirlileşme arasında pozitif bir korelasyonun varlığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Kültürel Etkinliklerden Yararlanma

Bir şehirdeki kültürel etkinlikler o şehrin gelişmişliği ve konumu ile çok yakından ilgilidir. Kültürel etkinlikler konusundaki arz ve talep, temel olarak o kentin eğitim ve kültürel açıdan gelişmişlik düzeyine göre belirlenir. Bu aktivitelerin belirli bir düzeyde ve farklı kültürel kuruluşlarca düzenlenmesi talebi artıran önemli bir faktördür.

Bu teorik çerçeveye göre İstanbul'u değerlendirdiğimizde hem etkinlik çeşitliliği hem de katılım açısından üst düzeyde bir potansiyelden bahsedebiliriz. Ancak bu durumu, nüfus ölçeğinde düşündüğümüzde gerçekleşme oranının çok düşük kaldığını ifade edebiliriz. İstanbul'un kültürel etkinlik ve katılım probleminin özünü de bu dengesizlik hali oluşturmaktadır. Bu sorunun çeşitli boyutları olmakla beraber asıl problemin kültürel etkinliklerin bir ihtiyaç olarak algılanmamasıdır.

İstanbul; Şehir, Kültür ve Medeniyet

İstanbul ile birlikte kullandığımız bu üç kavram, İstanbul ismine en çok yakışan ve yoğun bir şekilde ilişkilendireceğimiz kavramlardır. Şehir, kültür ve medeniyet ilişkisi İskender Pala'nın ifadesiyle 'kültürün birike birike kemale ermesinden sonra zenginlik ile buluşarak evrilip bir tarz-ı hayat olan, sistemleşen haline medeniyet diyoruz. Medeniyete yönelik çalışanlar, geçmişten güç almayan bir geleceğin kurulamayacağını, kurulsa bile uzun ömürlü olamayacağını her zaman bilirler.(…) Türk kültürü için bütün zamanların en muhteşem kültür mekânı hiç şüphesiz İstanbul şehridir. Zaten kültür kelimesi dünyanın pek az şehrinde İstanbul'a yakıştığı kadar yakışabilir, pek az kent İstanbul kadar zengin bir kültüre sahip olabilir'. (Pala, 2006;14-16) İstanbul'la ilgili bu kavramlar üzerine söylenmiş sözlerin sayısı çok şüphesiz. Daha çok şeyler de söylenebilir.

Sabancı Kuleleri

Buradan konumuza geçecek olursak tarihi İstanbul'un bir bütün olarak anıt eserleri ile birlikte açık bir müze teşkil ettiğini biliyoruz. Tarihi yarımadayı düşündüğümüzde birbirine bu kadar yakın çok sayıda müzenin bir arada olması, dünyaca ünlü anıt eserlerin bu mekân içerisinde bulunması, her caddenin, sokağın, buradaki yapıların her birinin bir öyküsünün olması ve bütün bunların farklı güzergâhlar halinde yaya olarak gezilebilir durumda bulunması, bu bölgenin şehir, medeniyet ve kültür oluşturma anlamında ne kadar işlevsel olduğunu göstermektedir.

Bu zenginliği göstermesi açısından bir örnek olarak Divanyolu verilebilir. Divanyolu; camileriyle, türbeleriyle, kütüphaneleriyle, anıt eserleriyle, dünün medreseleri bugünün kahvehaneleri veya kültür merkezleriyle ve daha nice her birinin ayrı öyküsü bulunan yapılarıyla tek başına bir gezi alanı olarak duruyor. Burası, Beşir Ayvazoğlu'nun 'Divanyolu, Bir Caddenin Hikayesi' isimli çalışmasından yararlanarak keyifli bir geziye dönüştürülebilir. Ayvazoğlu'nun çalışmasının sonsöz'ünde belirttiği gibi her gün bu caddeden milyonlarca insan hoyratça geçiyor ve diğer bir deyişle *tarihi ezip geçiyoruz* (Ayvazoğlu, 2003: 161). Gerçekte ise bu caddeyi Ayasofya Beyazıt arasıyla sınırlandırmayıp Edirnekapı'ya kadar uzatmak gerekmektedir (Ayvazoğlu, 2003:162).

Şehir ve kültür ilişkisi içerisinde işlevsel açıdan *Beyoğlu* bölgesinin farklı ve özel bir konumu bulunmaktadır. Tarihi temelleri de bulunan bu ilişkinin en önemli yanı; şehir kültür ilişkisine kültürel farklılık boyutunun eklenmesidir. Farklı kültürlerin bir arada yaşaması, bir geleneğe dönüşmesi ve bunun şehrin yeni bireylerine yapacağı kültürel katkının büyük önemi vardır. Bu nedenle İstanbul'un Üsküdar, Kadıköy, Beşiktaş, Eyüp, Şişli, Fatih, Kağıthane ve Beykoz gibi tarihi bölgelerinin gezilmesi, öğrenilmesi ve bizatihi yaşanılması şehir kültürünün özümsenmesi açısından bir zorunluluktur.

Şehri Daha İyi Tanımak İçin Temalı Geziler

Günümüzü yaşayan insanların tarih içerisinde yolculuğa çıkmaları ve bunu tematik olarak yapmaları, gezinin hem keyifli hem de öğretici olması açısından büyük önem taşımaktadır. Kültür gezilerinde bu konsept giderek önem kazanmaktadır. Temalı geziler oluşturmada çok zengin bir birikime sahip olup potansiyeli ile adeta parmak ısırtan bölge, tarihi yarımadadır. Nitekim binlerce yıllık tarihinde yaşanmış efsane ve hikâyeleri her ne kadar çok bilinmese de, pek çok dünya kent kültüründe az görülebilecek özelliklere sahiptir. Dünya turizm trendleri arasında hızla yayılan temalı geziler, bu bölgede ayrıntılı ve yeni bir boyut kazanabilir.

Örneğin, Mimar Sinan konulu bir gezi yaptırmak isteseniz bunun tam olarak yeri burasıdır. Zira, Mimar Sinan'ın bir çok eserinin yaya olarak gezilebilir olduğu tek yer bu bölgedir.

İstanbul'da Evliya Çelebi' nin anlatılarına göre "Garip ve Acayip Tılsımlar" ın olduğu belirtilmektedir. Bizans İmparatorları Yanko, Vezondan ve Konstantius dönemlerinde İstanbul çok güzel imar edilmişti. İstanbul' un Constantinepol diye adlandırıldığı zamanlarda çeşitli yerlerden, her birinin uzmanlık alanları farklı, ünlü mühendis ve mimarlar getirtilip, şehir halkına bela olacak musibetlere karşı muhtelif yerlere tılsımlar yaptırılmıştı. Öyküleri hayli ilginç olan, haklarında çok az bilginin sağlanabildiği, kenti türlü belalardan korumak amacıyla dikilen 27 adet tılsımlı anıttan çoğu bugün tarihi yarımada içerisinde yer almaktadır.

Örneğin, kırmızı renkli som mermerden yapılmış olan bu sütunun 'Tavuk Pazarı' (Çemberlitaş) denilen yerde olduğu ve hanedanı kötülüklerden, hastalıklardan ve fesattan koruduğuna inanılırdı. Bir başka tılsım şimdiki adı Avrat Pazarı ya da Kadınlar Pazarı olan, o zamanki adı Yağfur olan yerde bin parça beyaz mermerden, minare gibi içi boş merdivenli bir kule (Arkadius Sütunu) idi. Bu kulenin dört bir tarafı sefere giden askerlerin tasvirleriyle bezenmişti. Tepesinde tek parça beyaz bir mermer ve üzerinde de bir peri figürü vardı. Söylentiye göre bu peri yılda bir defa bir feryat koparır, yeryüzünde ne kadar kuş varsa o heykelin etrafında dönermiş. Kuşların binlercesi yere düşer, halk da bunları yermiş.

Bu efsanelere Türk - İslam kültürünün katkısı da ciddi boyutlarda gerçekleşmiş. Efsane kültürü, bu kadim şehirde yaşanan farklı kültürlerin katkısı ile çeşitlenip zenginleşmiş. Ortaya, birbirlerinden etkilenen, evrilip çevrilen farklı bir bireşim çıkmış. Her birinin ayrı bir öyküye sahip olduğu bu efsanelerin, gezi kültürü içerisinde fonksiyonel bir yeri var. Tüm bunların ortaya koyduğu bir gerçek; gezi kültürü içerisinde tematik gezilerin eğilim olarak yaygınlaştığıdır.

Müze Gezme Kültürü ve Bunun Oluşumu için Yapılması Gerekenler

Türklerin, bir realite olarak müzelere gerektiği gibi rağbet etmemelerinin ve fonksiyonel kılamamalarının arka planında, başka nedenlerin varlığı ile birlikte müze gezme kültürüne sahip olmamaları önemli bir yer tutmaktadır. Bu yüzden müze istatistiklerine bakıldığında İstanbul müzelerini yerlilerden daha çok yabancıların gezdiği görülür. Şehir ve kültür ilişkisini doğru kurmada müze gez-

me kültürünün yerleşmesinin çok önemli bir rolü olduğunun bilinmesi gerekir.

Bir sonuç ifadesi edecek olursak; müzelerimizi Türkler değil yabancılar geziyor. Şöyle bir mantıktan hareket edilebilir. Yabancılar tabi ki İstanbul'a müze gezmeye geliyor ve doğal olarak onlar gezecek. Doğru, fakat bu bizi masum göstermez. Zaten bizim ziyaretçilerimizin önemli bir kısmı da ücretsiz ziyaretçilerden yani büyük oranda okul gezilerinden oluşuyor. Müze gezmememizin birçok nedeni sıralanabilir fakat bunun temelinde şehirlilik sorunu ile birlikte müze gezme kültürümüzün oluşmaması yatar.

Müze gezme kültürünün oluşumu, öncelikle bir süreç olarak ele alınmalıdır. Bizde, neden oluşamadığının çözümlemesi yapıldıktan sonra kültürel bir alışkanlığın nasıl edinilebileceği, diğer bir ifade ile bir kültürel sürecin nasıl inşa edilebileceği konusunun tedbirlerini almak gerekmektedir. Bu alanda konu çok boyutlu olduğundan bir anda mucize beklememeli, bir aşama kaydetmek için sabırla çalışılması zorunluluğu bilinmelidir. Müze gezmenin bireyler tarafından kültürel bir ihtiyaç olarak algılanması sağlanmalıdır.

Bu konu genel ve kapsamlı bir proje dahilinde ele alınmalı, onu destekleyen birçok alt proje, bütünlüğü gözeterek gerçekleştirilmelidir. Bu çerçevede şu çalışmalar yapılabilir.

Küçük Yaşta Müze Eğitimi

Müze gezme kültürünün edinilmesinde veya bu alışkanlığın kazanılmasında, bireylerin küçük yaşta eğitim almasından daha netice verici çalışma düşünülemez. Bu yüzden özellikle ilköğretim öğrencilerine müze alışkanlığı kazandırmak, bir proje olarak ele alınmalıdır. Bunun için de öncelikle şehrin her alanında çocuk ve kültür ilişkisini doğru kurmamız (Zengin, 2006:201-206) gerekir. Bu ilişkilendirmeyi doğru kuramaz isek çocuk ve müze ilişkisini de doğru kurmakta zorlanırız.

Çocuğun müze gezmesi ve müzedeki bilgiyi alması hem kendi gelişimi hem de genel çocuk popülasyonu açısından önem taşımaktadır. Çocuk, müzedeki bilgiyi eğlenerek, didaktik olmayan bir dille oynayarak alır. Çocuklar, okullarda kendilerine bir kaşık vitamin gibi uzatılan bilgileri, müzelerde neşe içerisinde ısıracakları bir meyve sepeti gibi görürler. Bir çocuk için yaşadığı kentin beslenme çanta-

Tarihi Yarımada, Haliç, Beyoğlu ve Boğaziçi

sı müzelerdir (Akın, 2006: 210). Çocuk ve müze ilişkisi bu duyarlılıkla kurulmaya özen gösterilmelidir.

Üniversitelere İstanbul Dersi

İstanbul'daki üniversitelerin *Şehir ve Kültür: İstanbul* dersini programlarına alması bu anlamda son derece işlevsel olacaktır. İstanbul, sadece İstanbul'da yaşayanlar için değil bütün Türkiye için bir ilham kaynağıdır.

İstanbul dersi, İstanbul'lu olsun olmasın, İstanbul'da yaşamını sürdürsün sürdürmesin bütün öğrencilere şehri tanıma ve şehir kültürü edinme gibi birey eğitimi açısından son derece önemli kazanımlar elde edecektir. Bu ders ile en asgarisinden dört yılını İstanbul'da geçiren üniversite öğrencilerinde şehirlilik bilincinin İstanbul Şehri ile kazandırılacaktır. Sahip olduğu ve yaşadığı tarihi ve kültürel değerler hakkında bilinçlenmesini ve böylece kazanmış olduğu İstanbul bilincini gideceği her yere taşıyabilecek bir konuma gelmesi, hem kendileri hem de bu şehir ve ülke adına önemli bir kazanım olacaktır.

İstanbul, bütün şehirler için bir ilham kaynağı olup şehir kültürü anlamındaki dönüşüm açısından anahtar role sahiptir.

Yetişkinler İçin Kültür Gezileri

Müze gezme kültürünün bireylere kazandırılmasında şüphesiz ki çocuklar ve gençlerden öncelikli olarak başlamak uzun vadeli kazanım için bir gerekliliktir. Ancak tabi ki yetişkinleri de ihmal etmemek gerekir. Bu çerçevede yetişkinlere yönelik, geziyi keyifli hale getirecek projeler geliştirmek gerekir.

Bu amaçla Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. tarafından düzenlenen 'kültür gezileri'ni ve yine Büyükşehir belediyesi Turizm Müdürlüğü tarafından düzenlenen İstanbul Okulu Turizm Elçileri etkinliklerini anmak yerinde olur. Bu projelerin hem geziyi daha keyifli hale getirmede hem de gezi kültürünün inşasında çok önemli bir rol oynayacağından hiç kuşku yok. Bununla birlikte yetişkinlere yönelik kültür gezilerinin Haliç destinasyonu gibi farklı formatlar ve programlar altında artırılmasında yarar bulunmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşmeye paralel olarak dünyanın önemli şehirlerinin de benzeri gelişmeler göstermesi ve bu çerçevede küresel roller üstlenmesi kaçınılmaz bir durum olarak görünmektedir. Bu çerçevede dünya vitrinine çıkan şehirler, elbette kazançlı çıkanlar hanesinde olacaktır. Tabi ki bu şehirler rastlantısal olarak ortaya çıkmamakta her birinin rasyonel hareket noktaları olmaktadır. Sassen'in üç büyük şehir olan; New York, Londra ve Tokyo üzerine yaptığı analizler neticesi kavramlaştırdığı *küresel şehir* ifadesi ve bunun kriterleri, zaten kendiliğinden bir takım koşulları zorunlu kılıyor. Bu şehirlerin birçok ortak noktası, reel ve potansiyel güçleri bulunmaktadır. Bunları, hızlı ve rasyonel olarak harekete geçiren ve küresel gelişmelerle paralel ve uyum içerisinde sürdüren yapıları var.

Diğer taraftan, küresel gelişmelerin elbette eleştirilebilir tarafları mevcuttur. Ancak meseleye zorunluluğu ve bütünselliği açısından baktığımızda küresel gelişmeleri dikkate alarak kendisini ticari, kültürel, sosyal ve siyasal açıdan *konumlandıran* şehirlerin daha rasyonel hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Bu şehirlerin kısa zamanda elde ettikleri başarılar da bunun netice açısından ifadesi olmaktadır.

Bu çerçevede İstanbul'un da küresel gelişmeleri dikkate alarak bir bütünsellik içerisinde kendisini konumlandırma çalışmalarını acilen yapması gerekmektedir. İstanbul'un en önemli avantajı; potansiyeli itibariyle olan ortada olan, ayrıcalığı ve eşsizliğidir. Bunu iyi değerlendirebilirse kısa zamanda yol alır. Diğer taraftan bütün bunları yine İstanbul'un önemli bir avantajı olan *medeniyet* vurgusunu merkeze alarak yapabilirse çok farklı ve ayrıcalıklı bir *açılım* gerçekleştirebilir. Hatta bu açılım bilgi ve değer üretilerek yapılabilirse, küreselleşmenin ortaya çıkan zararlı etkileri sonucu ortaya çıkan *küresel karşıtlığı*, şehirler bağlamında minimuma indirici örnek bir başarıyı da sergileyebilir.

Napolyon'a atfedilen sözün(2) kastettiği ile bugün söz konusu edilen komuta merkezleri arasında farklı anlamlar olsa da bir ortak nokta da bulunmaktadır. Bu; İstanbul'un bir dünya şehri olarak konumlandırılabileceği, bunun tarihsel temellerinin varlığı noktası ve vurgusudur.

(2) "Dünya tek bir hükümet olsa, merkezi İstanbul olmalıdır", Ahmet Vefik Paşa Tarihinden Seçmeler, Bölüm I, Sayfa:17

İstanbul'un küresel konumlandırma çalışmaları yapılırken en önemli noktalardan biri de; Ankara'nın yani merkezi hükümetin bir bütün olarak desteğinin alınmasıdır. Elbette İstanbul, iktisadi açıdan ülkemizin geri kalmış bölgelerini beslemeye devam edecek ancak İstanbul'un tamamen buna yönlendirilen ve kendini ihmal eden bir konumda da bırakılmaması gerekiyor.

Diğer taraftan küresel konumlandırma çalışmaları çerçevesinde hükümetin İstanbul'u nasıl yönetmesi gerektiği üzerinde de ciddi bir çalışma yürütmesi gerekmektedir. Mevcut halinin yeni konumlandırmaya ciddi bir engel teşkil ettiği ve özellikle kamu kuruluşlarının yönetiminde İstanbul'a özel bir yapılandırmanın gerekliliği büyük önem taşımaktadır. Bu alanda sadece İstanbul'un nüfuzunun farklılığının yeterli ve başarılı bir *sevk ve idare* ortaya koyamadığının bilinmesi gerekmektedir. Bu nüfuzu destekleyen yasal düzenlemelerin yapılmasında konumlandırma açısından büyük yararlar bulunmaktadır.

İstanbul'un geleceğini tasarlamaya yönelik yeni bir açılım getirmek dünyanın çok özel bu aziz şehri için en iyi başlangıç olacaktır. İstanbul'un geleceğinin sektörel dağılımı konusunda orta vadede bir uzlaşı bulunmaktadır. Bununla beraber bir bütün olarak İstanbul'un önüne ne tür bir hedef ortaya koyduğu netleşmiş değildir. Herkes İstanbul'un önemli ve büyük bir kent olmasını istemektedir ancak henüz bunun içi doldurulmamış, yöntemi belirlenmemiştir. Bu nedenle de yol almakta güçlükler vardır. İstanbul'un geleceğine yönelik bu belirsizliklerin ortadan kaldırılması ve ana hedefin netleşmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Akın, S. (2006) , **Çocuk ve Müze** , A.E.Bilgili, *İstanbul Kültür, İstanbul Turizm*, İstanbul Kültür ve Turizm Müdürlüğü, ss.207-211, İstanbul.

Ambrose, T. (1993), **Managing New Museums: A Guide to Good Practice**, Scottish Museum Council, Edinburg.

Ayata, S. Ayata A.G. (1996), **Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü**, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Ayvazoğlu, B. (2003), **Divanyolu, Bir Caddenin Hikayesi**, Ötüken Yayınları Kültür Serisi, Ankara.

Boyce, Handan. **İstanbul Kültür, İstanbul Turizm,** *İstanbul'un Kongre Turizmi Pazarlamasının Önemi Ve 2008 Değerlendirmesi,* ss.255-64, İstanbul 2009

Erder, S. (1997), **İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Genim, S. (2006) , **İstanbul ve Koruma**, A.E.Bilgili, *İstanbul Kültür, İstanbul Turizm*, İstanbul Kültür ve Turizm Müdürlüğü, ss.25-34, İstanbul.

Giddens, A. (2000) , **Sosyoloji**, Ayraç Yayınevi, Ankara.

Haldun, İbn. Mukaddime, II.cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988, İstanbul.

Karpat, K. (1969), **The Gecekondu Rural Migration and Urbanization**, Campridge University Press, New York.

Kartal, S.K. (1982), **Kentleşme Sürecinde Toplumsal Değişme Odağı Olarak Ankara**, Türköz Erder, *Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Gelişme Vakfı Yayınları, ss.123-163, Ankara.

Keleş, R. (2000) , **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi Yayınları (5.baskı), Ankara.

Kıray, M. (1982) , **Toplumsal Değişme ve Kentleşme**, Türköz Erder, *Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Gelişme Vakfı Yayınları, ss.57-66, Ankara.

Pala, İ. (2006) , **İstanbul ve Kültür**, A.E.Bilgili, *İstanbul Kültür, İstanbul Turizm*,

İstanbul Kültür ve Turizm Müdürlüğü, ss.13-19, İstanbul.

Sabah Gazetesi, 11.06.2006, sayfa 1, 'Müzeye Sherlock Holmes Gibi Bakılmaz'

Sassen, Saskia. The Global City: New York, London, Tokyo, Princeton University Pres, 1991.

Zengin, S. (2006) , **Çocuk, Kültür ve İstanbul**, A.E.Bilgili, *İstanbul Kültür, İstanbul Turizm*, İstanbul Kültür ve Turizm Müdürlüğü, ss.201-206, İstanbul.

www.foreignpolicy.com, *The 2008 Global Cities Index*, Erişim tarihi: 24.11.2008.

Okumalar

AHMET HAMDİ TANPINAR (1901- 1962)

Huzur
Dergâh Yayınları
13. Basım
İstanbul- Ağustos 2004
Basım: 1949
Huzur, Cumhuriyet (8441- 8550: 22 Şubat 1948-2 Haziran 1948) tarihleri arasında tefrika edilmiştir.
Eser, Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın "Tanpınar Hakkında Birkaç Söz" başlığı altında takdim yazısıyla yayınlanmıştır.
Eserin 1940'lı yılları anlattığı anlaşılmaktadır.

Huzur
… Sahaflariçi tenhaydı, daha kapıda eski Mısırçarşısı'ndan sığınmış bir damla gibi küçük bir dükkan, eski zengin şarkın, kötü kim bilir nereye dayanan, hangi ölmüş medeniyetlere çıkan bir yığın geleneğin küçük ve sefil bir hülasası, tozlu kavanozlarda, uzun tahta kutularda, üstü açık mukavvalar içinde asırlarca faydasına inanılmış, kaybolan hayat ve sıhhat ahenklerinin biricik çaresi gibi bakılmış ot ve köklerini, peşinden o kadar hırsla koşulan, okyanuslar aşılan baharlarını teşhir ediyordu.
Mümtaz bu dükkâna bakarken hiç farkında olmadan Mallarme'nin mısraını hatırladı. "Meçhul bir felaketten buraya düşmüş…" Buraya, bu tozlu dükkana, bu duvarına elle yapılmış triko çorapların asıldığı yere… Yanı başında tahta kepenkli peykeli, eskimiş seccadeli dükkânlarda, aynı zengin ve uzaktan bakınca büyülü ananenin hikmetleri, ebediyete kadar tasnif fikrine yabancı bir istif içinde, raflarda, rahle, sandalye üstlerinde, dükkânın döşemesi üzerinde üst üste, sanki gömülmeğe hazırlanıyorlarmış yahut gömülü bulundukları yerden seyrediliyorlarmış gibi bekliyorlardı. Fakat şark, hiçbir yerde hatta mezarında bile katıksız olamazdı. Bu kitapların yanı başında, açık işportalarda, içimizdeki değişmenin, intibak arzusunun, yeni bir iklimde kendimizi aramanın kucak dolusu şahitleri, kapakları resimli romanlar, mektep kitapları, ciltlerinin yeşili atmış Frenkçe salnameler, eczacı formülleri vardı. Kahve falı ile Momsen'in Roma hayali, Payot edisyonunun artıklarıyla Karakin Efendi'nin balıkçılık kitabı, baytarlık, modern kimya, ilm-i remil, sanki insan kafasının bütün düzensizliği bu çarşıda birdenbire teşhir edilmesi icab ediyormuş gibi birbirine karışıyordu.
Böyle hep bir arada bakılınca insan sadece zihnî bir hazımsızlığın eserleri gibi görülen bir bir halita.. Mümtaz bu halitanın yüz senelik bir didinme, durmadan bir gömlek değiştirme içinde olduğunu biliyordu.
Bu polis romanları hülasalarının bu Jules Verne'lerin, Binbir Gece'lerin, Tûtînâme'lerin, Hayatülhayvanların ve Kenzülhavas'ların yerini alabilmesi için bütün bir cemaat yüz sene bu-

nalmış, didinmiş, doğum sancıları çekmişti.
Tanıdığı dükkâncılardan biri kendisine dostça bir işaret etti. Mümtaz, ne var ne yok diyen bir çehre ile yaklaştı.
Dükkâncı eliyle peykenin bir tarafında üst üste sicimle bağlı, eski meşin ciltli bir kitap dizisini gösterdi.
Birkaç eski mecmua var… Görmek isterseniz…" (S. 46-47)

Mümtaz, ateşte ağır ağır kavrulmuşa benzeyen ciltleri elinde evirip çevirirken, geçen mayıs başında bu dükkâna son defa geldiği günü düşündü. Nuran'la buluşmalarına bir saat vardı; vakit geçirmek için buraya uğramış, ihtiyar kitapçı ile konuşmuş, güzel ve temiz ciltli bir Şakayık-ı Numaniye ile zeylini satın alarak gitmişti. Bu Nuran'la ilk defa Çekmeceler'e gittikleri gündü. Genç kadınla İstanbul'un her tarafını dolaştıkları halde Çekmeceler'e gidememişlerdi.
Bütün günü orada iki gölün etrafında gezerek geçirmişlerdi. Küçükçekmece'de ateda su üstünde duran ve bu yüzden insana ister istemez Çinlilerin kayık evlerini hatırlatan büyük lokantada yedikleri yemeği, köprünün başındaki avcı kahvesinin dereye bakan bahçesinde geçirdikleri saati, bu bahçeye inen tahta merdiveni hatırladı. Biraz ötede balıkçılar sandaldan sandala dik seslerle bağırarak kefal avlıyorlardı. Birden birkaç ses beraberce yükseliyor, güneşte vücutlarının yukarı kısmı çıplak insanlar birkaç kat'i ve keskin hareket yapıyorlar, sonra iki sandalın arasında ağ, yavaş yavaş bir bereket arması gibi ıslak ve kenarlarına takılmış balıkların küçük gümüşten akisleriyle sudan çıkıyor ve o zaman asıl büyük yığın güneşe bir ayna tutulmuş gibi birden parlıyordu. Yerde ayaklarının dibinde o anda alışıveren bir köpek kuyruğunu sallayarak, kulaklarını sallayarak yaltaklanıyordu. (S 48)

AHMET HAMDİ TANPINAR

İstanbul

Çocukluğumda, bir Arabistan şehrinde ihtiyar bir kadın tanımıştık. Sık sık hastalanır, humma başlar başlamaz İstanbul sularını sayıklardı:
— Çırçır, Karakulak, Şifa suyu, Hünkâr suyu, Taşdelen, Sırmakeş...
Âdeta bir kurşun peltesi gibi ağırlaşan dilinin altında ve gergin, kuru dudaklarının arasında bu kelimeler ezildikçe fersiz gözleri canlanır, bütün yüzüne bizim duymadığımız bir şeyler dinliyormuş gibi bir dikkat gelir, yanaklarının çukuru sanki bu dikkatle dolardı. Bir gün damadı babama:
— Bu onun ilâcı, tılsımı gibi bir şey... Onları sayıklayınca iyileşiyor, demişti.

Kaç defa komşuluk ziyaretlerimizde, döşeğinin yanı başında, onun sırf bu büyülü adları saymak için, bir mahzenin taş kapağını kaldırır gibi güçlükle en dalgın uykulardan sıyrıldığını görmüştüm. Sıcaktan ve sam yelinden korunmak için pencereleri koyu yeşil dallarla iyiden iyiye örtülmüş odanın, berrak su ile doldurulmuş havuz dibi loşluğuna bu isimler teker teker düştükçe ben kendimi bir büyüde kaybolmuş sanırdım. Bu mücevher parıltılı adlar benim çocukluk muhayyilemde bin çeşit hayâl uyandırırdı.

Dört yanımı su sesleriyle, gümüş tas ve billur kadeh şıkırtılarıyla, güvercin uçuşlarıyla dolu sanırdım. Bazen hayalim daha müşahhas olur, bu sayıklamanın tenime geçirdiği ürperişler arasında, tanıdığım İstanbul sebillerini, siyah, ıslak tulumlarından yağlı bir serinlik vehmi sızan sakaları, üstündeki salkım ağacı yüzünden her bahar bir taze gelin edası kazanan mahallemizin küçük ve fakir süslü çeşmesini görür gibi olurdum. Bazen da yalnız bir defa gittiğimiz Bentler'in yeşillik tufanı gözümün önünde canlanır, o zaman biraz da kendi kendime yaptığım gayretle, bu loş ve yeşil aydınlıklı oda gözümde, içinde hastanın, benim, etrafımızdakilerin acayip balıklar gibi yüzdüğümüz gerçekten bir havuz haline gelirdi.

Bu kadın sonra ne oldu, bilmiyorum. Fakat içimde bir taraf, ölümünden sonra bir pınar perisi olduğuna hâlâ inanıyor.

Her su başını bir hasret masalı yapan bu meraka senelerden sonra ancak bir mâna verebildim. İstanbul bu kadın için serin, berrak, şifalı suların şehriydi. Tıpkı babam için, hiç bir yerde eşi bulunmayan büyük camilerin, güzel sesli müezzinlerin ve hafızların şehri olduğu gibi. Bu Müslüman adam, kadere yalnız İstanbul'dan uzakta ölmek endişesiyle isyan ederdi. Böyle bir ahret uykusunda yabancı makamlarla okunan Kur'an seslerine varıncaya kadar bir yığın hoşlanmadığı, hattâ haksız bulduğu şey karışırdı.

Bir şehrin hayalimizde aldığı bu cins çehreler üzerinde düşünülecek şeydir. Bu, insandan insana değiştiği gibi nesilden nesile de değişir. Elbette ki XV. asır başlarında Üsküdar'da, Anadoluhisarı'nda oturan dedelerimiz İstanbul'a sadece fethedilecek bir ülke gibi bakıyorlar ve Sultantepesi'nden, Çamlıca'dan seyrettikleri İstanbul akşamlarında şark kayserlerinin er-geç bir ganimet gibi paylaşacakları hazinelerini seyrediyorlardı. Buna mukabil fetihten sonrakiler için İstanbul bütün imparatorluğun ve Müslüman dünyasının gururu idi. Onunla övünüyorlar, güzelliklerini övüyorlar, her gün yeni bir âbide ile süslüyorlardı. O güzelleştikçe, kendilerini sihirli bir aynadan seyreder gibi güzel ve asil buluyorlardı.

Tanzimat İstanbul'a büsbütün başka bir gözle baktı. O, bu şehirde, iki medeniyeti birleştirerek elde edilecek yeni bir terkibin potasını görüyordu.

Bizim nesil için İstanbul, dedelerimiz, hattâ babalarımız için olduğundan çok ayrı bir şeydir. O muhayyilemize sırmalı, altın işlemeli hil'atlere bürünerek gelmiyor, ne de din çerçevesinden onu görüyoruz. Bu kelimeden taşan aydınlık bizim için daha ziyade, kendi ruh haletlerimize göre seçtiğimiz mazi hâtıralarının, hasretlerin aydınlığıdır.

Fakat bu hasret sade geçmiş zamana ait olan ve bugünkü hayatımızla, mantığımızla zarurî olarak çatışan bir duygu değildir. Bu çok karışık duygunun bir kolu gündelik hayatımıza, saadet hülyalarımıza kadar uzanır.

Beş Şehir, 5. bs. İstanbul 1976, s.13-15

BURHAN FELEK (1889-1982)

Hayal Belde Üsküdar

Üsküdarlıyım. Orada dünyaya geldim. Bütün feyzimi oradan aldım.

Çocukluğum Üsküdar'ın, İhsaniye mahallesinde geçti. İlk, orta ve lise tahsilimi oradaki mekteplerde yaptım. İstanbul'un bizim yakadan görünen 41 minareli emsalsiz siluetini, yıllarca oradan seyrettim, oranın kaldırımlarını aşındırdım. Dilimi orada öğrendim. Şiire kabiliyetimi orada geliştirdim. Orta oyunu, taklit, karagöz gibi millî temaşa kültürünü orada topladım. Musikiye kulağım orada alıştı. Hatta gençliğimde, bıçkınlık hevesim orada doğmuştu. Her gün Asya'dan Avrupa'ya oradan gittim, akşamları oraya döndüm. Rüyalarımı orada gördüm. Orada sünnet oldum. Orada akıl baliğ, orada asker oldum. Orada iken sürgüne gittim. Ve orada iken devlete kapılandım.

Bugün nem varsa, onu Üsküdar'ın havasına ve feyzine borçluyum.

*

Demem odur ki, ben kendimi Üsküdar'da bildim ve Üsküdar'da buldum. Onun için Üsküdar'ı severim. Soyadı kanunu çıkmadan önce, ben imzamın üstüne "Üsküdarlı" diye bir sıfat ilâve ederdim. Çünkü, Üsküdar sıfatıyla öğünürdüm.

Bence, Üsküdar deyince, bütün Anadolu yakası anlaşılmalıdır. Çünkü o yakanın baş şehri, odur. Osmanlı devrinde Üsküdar bir mutasarrıflık idi. (...)

(...)

Bir Mahallenin Anatomisi

Türk camiasının ekonomik ve sosyal hayatında, düzeyde gibi görülen bazı şeylerin, aslında büyük etkisi olduğu, sonradan anlaşılmıştır. Böyle olacağı önceden sezilseydi, belki de öyle hareket edilmezdi..

Bunlardan birisi, Türkiye'de "mahalle" denilen ünitenin niteliğini, hatta bazı yerlerde mevcudiyetini kaybedip, yalnız isimden ibaret kalmış olmasıdır.

Bu kuru girişten sonra, size doğduğum, büyüdüğüm Üsküdar'ın İhsaniye mahallesini anlatayım.

Yıl 1900-1920 arası:. İhsaniye mahallesindeyiz.. Çünkü orada doğdum. Mahalle, sahile paralel üç sokak üzerine kurulmuştu.. En üstte, Sultaniye sokağı, ortada Aziziye sokağı, sonra da alt sokak. Aralarında, ufak tefek kestirme sokaklar da vardı. Mahallenin toplantı yeri Çiçekçi Kahvesi idi ki, mahallenin kuzeydoğu ucunda olmasına rağmen, sakinlerinin içtimai yoğunluğu orayı mihrak yapmıştı.

(...)

Hafız Mehmet Bey, meşhur Köprülü Konak'ın sahibi idi. Köprülü Konak orta sokağın iki yakası arasına atılmış bir köprüyle harem-selamlık daireleri birleşen meşhur bir kagir konaktı. Bal Mahmut adiyle meşhur dostumuz ve arkadaşımız hoşsohbet zat, bu konağın ve Hafız Mehmet Bey'in üçüncü hareminden olan en küçük oğlu Mahmut Baler beyefendidir.

Bizim Mahalle

İhsaniye mahallesi, Üçüncü Selim'in Fransızlara yaptırdığı modern Selimiye mahallesine bitişik ve Karlık Bayırı'ndan Çifte Kayalar'a kadar iner ve güneşin batışını İstanbul minarelerinin arkasından en güzel seyredebilen bir mahalle idi.

Mahalle, bugün -arsa ve konakların adlarına bakarak hükmediyorum ki- memur sınıfının üst tabakasının oturduğu havası güzel yerlerdendi. Diyecek odur ki, mahallemiz kibar bir mahalleydi. Oturanların büyük kısmı memur, pek küçük bir kısmı, esnaf sınıfına mensup idi. Erkekler, sabah çıkar işe gider, akşam evine gelirdi.

(...)

Şair Talat Bey

Mahallemizde, İhsaniye Mahallesi'nde, çocukluğumda tanıdığım iki şair vardır: Birisi Üsküdarlı Talat Bey, öteki şair Safi Bey. Üsküdarlı Talat Bey'e amca derdim. Babamın çok yakın ve ayrılmaz arkadaşıydı. Aynı sokakta 20 metre mesafede otururduk.

Şair Talat Bey, Ekmekçizade diye hatırladığım ve ikinci Mahmut zamanında Yeniçeri ocağının kurulmasına fetva veren veya veya verdirenlerden bir zatın kızı Ayşe Hanım'ın oğlu idi.. Bu Ayşe Hanım mahallede adeta evliya denecek kadar iyi sayılan bir kadındı. 93 yaşında vefat etmişti.

Şair Talat Bey, Adliye Nezareti'nde memur idi. Babam merhum da Evkaf Nezaretinde memurdu. Hergün Harem vapuruyla karşıya geçer, yine aynı vapurla dönerlerdi. Daireleri de sonradan Meclis-i Mebusânımız olan ve daha da sonra büyük bir yangında kül olan eski Adliye binasında idi. Bu binanın bir tarafı Adliye, bir kanadı da Evkaf Nezareti idi.

(...)

Çiçekçi Kahvesi

Üsküdar İhsaniye mahallesi kahvesinin adı "Çiçekçi Kahvesi" idi. Bizim mahallenin ve hatta civarın belli başlı mahalle kahvesi bu meşhur yerdi. Önünden geçen büyük caddedeki şimdiki otobüs durağına verilmiş olan "Çiçekçi" ismi, işte bu kahvenin adıdır.

Doğancılar'dan gelip Tunusbağı'ndan geçerek mezarlık (Karacaahmet) kenarından Duvardibi'ne giden caddenin ortasında, Selimiye Tekkesi'nin çeşmesine karşı ve İhsaniye tarafındaki köşede, setin üstünde' bir küçük ahşap kahvehane idi. Eski binası uzun zaman korundu.

Üç, dört ayak merdivenle çıkılan ve kuzey tarafı mezarlığa bakan set üzerinde idi.

İhsaniye Mahallesi'nde, her mahallede olduğu gibi, erkekler, cuma günleri ve akşamları kahveye giderler, kadınlar da evde kalırdı. Bu hayat tarzı kadın için mukadderdi. Ancak onlar da, bazen aralarında toplanıp, oldukça çocukça oyunlar oynarlardı.

*

Eskiden her mahallede bir mahalle mektebi, bir mahalle imamı, bir mahalle ihtiyar heyeti, bir mahalle kahvesi, bir mahalle bakkalı vardı. Bilhassa kahveler o devirde kadın-erkek beraber oturulmadığı için, erkeklerin toplanacakları bir yerdi. Aynı zamanda berberlik de eden kahvehane sahipleri, mahallenin itimadını kazanmış, namuslu kimselerdi.

Yıllarca, mahalle büyükleri ile oturup sohbet ettiğim "Çiçekçi Kahvesi" de işte böyle bir yerdi. Yazın setin üstü serin olurdu. Kışın ise basık tavanı sebebiyle kahvenin içi iyi ısınırdı. Bu kahve Üsküdar semtinin en meşhur kahvelerinden, âdeta sosyal bir klüp vasfında bir yerdi. Sonradan hacca gittiği için Hacı denilen Ahmet isminde birisi tarafından işletilirdi. Ahmet, hem kahveci, hem berberdi. Kapıdan içeri girince, solunda bir ayna ve bir de berber koltuğu vardı. Tavana yakın bir yerde pirinç gerdan leğenleri asılı idi. Taa delikanlılığıma kadar, saçımı hep Hacı Ahmet kesmiştir. Berber koltuğunun yanında da kahve ocağı vardı.

*

Kahve iki kısımdı. Biri 80-90 santim yüksek olan iç kısım. Burası çepeçevre peykelerle çevrilmiş, ortada da iki sandalye ve masa bulunan, yüksek mahfeldi. Burada, mahallenin "muteberânı" otururdu. Alt kısımda da gene mahallenin esnafı gelirdi. Bunlar, üst kısımda konuşulanları ibretle dinlerlerdi. Yüksek kısma oturanlar arasında, Hattat ve tuğrakeş Hakkı Bey'in babası meşhur hattat İlmî Efendi vardı.. Bu zatın Âli Paşa'ya kütüphanecilik ettiği söylenirdi. İlmî Efendi ne zaman kahveye gelirse, mutlaka baş köşe onundu. Sonra, babam Mahmut Ziya Bey, Hattat Hakkı Bey, Şair Talat Bey, Halil Paşa, Hacı Raşit Bey, Damadı Selahattin Bey, Esvapçıbaşı Ahmet Bey'in oğlu Behçet Bey, Temyiz Azası İzzet Bey, Adliye Evrak Müdürü Memduh Bey, İmam Tahsin Efendi, Muhtar Ethem Efendi, sesi kısık Şadiye Hanım'ın oğulları Bab-ı Seraskerî Hulefâsıdan Ziya Bey, Belediyeden Sami Bey.. Hatırladıklarım bunlardı.. Ve ben bunları çocukluğumdan beri tanımıştım. Bu kahvede herkes yerini bilirdi. Ben bu kahvede dinlediğim sohbetlerin hâlâ tesiri altındaydım.

Orası âdeta bir kulüptü. Geçmiş zaman ama, bütün bu zevat, memleketin münevver sınıfını oluştururdu. Ve o devirde, fakir, zengin, âlim, câhil, haddini bilmekle beraber, birbirleriyle münasebette bulunuyorlar, bir çatı altında rahatça toplanabilirlerdi..

Size acı bir şey söyleyeyim: Meşrutiyet gelip de, memlekette, ittihatçılık cereyanları başlayınca, bu kahvelerin ve bu sohbetlerin tadı kaçtı. Daha önce birbirinin canciğer dostu olanlar, birebirlerine küserek, hiç değilse kahvedeki samimi sohbetlerini ihmal edecek hale geldiler. Ben, politikanın buruk tadını, daha o zamandan bu yüzden anlamış, acısını tatmıştım.

MUSTAFA KUTLU

İstanbul'u Dolaşmak[1]

İstanbul'u gezmenin de bir adabı olduğunu biliyor muydunuz?
Doğrusu ben bilmiyordum. Kadim dostumuz hezarfen Nuri Akbayar ile ötedenberi "İstanbul'u şöyle bir dolaşalım" diye planlar yapardık ya, bir türlü nasip olmadı. Olmadı ama, nasıl dolaşacağımızı öğrendik.
Efendim İstanbul'u gezmek öyle rasgele, canımızın çektiği bir yerden başlayarak olmaz. Diyelim Eminönü'nde indik vapurdan. Eh işte yol önümüzde; ister Ankara Caddesi'nden Bab-ı Ali yokuşuna vururuz, ister Gülhane'ye doğru yürüyebiliriz.
Yok öyl bir şey. Dedik ya, istanbul'u gezmenin de bir adabı var. Bir yere gitmek, bir yeri gezmek esas itibariyle ile bir "fetih" olmak gerekir. Aksi takdirde "görenlerden" değil de sadece "bakanlardan" oluruz.
Bu münasebetle İstanbul'u gezmeye de Eyüp Sultan'dan başlanılır. Sözü nereye getirmek istediğim herhalde anlaşılmıştır. Bu bir "fetih" meselesi olduğu için esas itibari ile " erenlerin himmeti" başta gelecektir.
Tanpınar bu babda şöyle diyor: " Eski medeniyetimiz dini bir medeniyetti. Beğendiği, benimsediği adama ölümünden sonra verilecek bir tek rütbe vardı: Evliyalık. Halkın sevgisini kazanmış adam mübarek tanınır, ölünce veli olurdu. Onun içindir ki İstanbul evliya ile doludur. Bunların başında fetih ordusunun şehitleri gelir. Onların mazhariyeti hak ve millet uğruna kazanılan rütbeden de üstündü. Çünkü bu ordu, genç hükümdarından en son neferine kadar mübarek bir ordu idi, tuğlarını İstanbul surları önüne dikmeden asırlarca evvel övülmüştü. Hepsi veli idiler. Biz şimdi fetih tarihini garplılardan okuyor, Fatih'in hayatındaki aksaklıkları tenkit ediyor, ilim, sosyoloji filan yapıyoruz. Eskiler işi büsbütün başka türlü görüyorlar, İstanbul'u fetheden milli hamleye ilahi bir mahiyet veriyorlar, bu işte hiçbir izafiliğe yanaşmıyorlardı. Hemen her yerde, çoğu surların etrafında olmak üzere, fetih şehitlerinin mezarları vardır. Bunlar Türk İstanbul'un tapu senetleridir. İstanbul'da bizim hayatımız bu şehit türbelerinin etrafındaki hürmetle başladı. (Beş Şehir)

Evet, İstanbul'u dolaşmaya işte bu "hürmet" ile başlamak gerekir.
Fetih kelimesinin anlamları içinde "açmak, açılmak" da vardır. Bu şehirden kendini size açmasını istiyorsanız, öncelikle onun manevi fatihlerine karşı görevlerinizi yerine getirmeniniz gerekir. Eyüp Sultan ziyaretinden sonra sur dışında yatan sahabelerin, evliyaların, şehitlerin mezarları, türbeleri gezilecek, dualar edilecek. Daha sonra ceddimizin şehre girdiği kapılardan birinden mesela Edirnekapısı'ndan geçebiliriz. Yolumuz kâh bir camiye, kah bir tekkeye, bazan da bir çeşmeye uğrayabilir. Böylece İstanbul, onun gerçek sahiplerinin izinden bize ağır ağır açılmaya başlar.
Yediveren gülü gibi.
Yeditepe'de, yedi gün sürekli kokan bir gül.
İstanbul…

(1) Akasya ve Mandolin, Mustafa Kutlu, Dergah Yayınları / Temmuz 1999

İstanbul Kimliği Üzerine(2)

Bir şehrin kimliğini onun ruhuna ilişkin özellikler oluşturur. İstanbul için nedir bunlar? Elbette ki başta Eyüp Sultan olmak üzere sahabe kabirlerinden, evliya türbelerinden, tekkelerden, camilerden, kubbe ve minarelerden yayılan havadır. Bu hüviyeti ile İstanbul öncelikle bir İslam kentidir. Daha sonra çeşmeleri, sebilleri, hanları, medreseleri, sokakları, yalıları, evleri, ağaç ve çiçekleri ile sayamayacağımız kadar tarihi unsur bu kimliği doldurur.

Demek ki İstanbul'un varlığı bir bakıma tarihi yarımadanın varlığı ile özdeşleşiyor. Bunun dışındaki unsurlar, yüksek oteller, alışveriş merkezleri, eğlence yerleri, liman, fabrikalar vb. dünyanın hemen her büyük şehrinde görebileceğimiz türden şeylerdir.

Peki İstanbullu kimliğine, onu teşkil eden değerlere sahip çıkıyor mu, en azından onları tanıma şansına kavuşmuş mudur? Buna bir misal ile değinmek isterim:

"Bir demet İstanbul" u oluşturan gezilerim sırasında, galiba Mevlanakapı civarında bir ahşap tekkeye rasladım. Türbe kısmı sokağa bakıyordu. Kirli camlarından içeriğe şöyle bir göz attım; işte sandukalar, seccadeler vb. ama çoktanberi içeriğe girilmemiş olduğu belli idi. Türbeye bitişik ahşap ev neredeyse yıkılacak gibiydi. Evin ardında geniş bir bahçe uzanıyordu. Birkaç kara dut, yarısı kurumuş bir asma, bir çitlenbik, bir iki mürdüm eriği bahçeyi hala süslüyor gibiydi. Ama orası da sahibini yitirmenin burukluğu, boynu bükülüğü İçinde bekliyordu. Kimin tekkesi idi bu, bu kabirlerde hangi zatlar yatıyordu? O merak ile sokağın karşısında yer alan dükkanlara sıra ile sormaya başladım. Berbere, terziye, manava, bakkala sordum. Bilmiyorlardı.

Bana söyledikleri: "Ora ile işte şu karşıdaki nalbur ilgileniyor, ona sor, o bilir" idi. Nalbur'u aradım, dükkanda değilmiş, oğlu ise pek bir şey bilmiyordu tekke hakkında. Bu durum beni çok üzmüştür.

Oradaki esnaf yıllar yılı karşı karşıya bakıştıkları tekke hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Elbette bilmedikleri için oraya sahip çıkma şuurundan uzaktılar.

Daha sonra tekkenin hüviyetini kitaplardan çıkarabildim. Şimdi bana şu söylenebilir. O semtin yerlileri herhalde o tekke hakkında malumat sahibidirler, ama yerli adam kalmamış gibidir veya sen onlarla karşılaşmadın. Ama el insaf, oradaki esnaf dükkanı yeni açmış değil ki. Herhalde bir kısmı yıllardır orada bulunuyor.

Her neyse.Diğeceğim şudur: Siz şehre kalbinizi açarsanız, ona yaklaşırsanız, o da size kendisini açar, size bağlanır. Şehirle insan arasında işte o zaman bir iletişim kurulacaktır. Mesela hep sorar dururum, niçin İstanbul'un bunca sebili içinde bir şerbetçi kalmamıştır. Şerbetçilerimiz mevcut iktisadi duruma, cola ve pepsiye yenik düşmüşlerdir belki. Ama bu bir özelliktir. Bunun yaşatılması, mevzi olarak bulundurulması için Belediye-Vakıflar her kimse sadece şerbet satacak olanlar için birkaç sebil kiralayabilir, onlara bir kolaylık sağlayabilir.

Diyeceksiniz ki, "Yahu kala kala çözülecek şerbet meselesi mi kaldı" bunca dert bunca tasa varken. Öyle ama; Hacıbekir'i, Çemberlitaş turşucusunu, Konyalı'yı, Beylerbeyi Hamamı'nı,

(2) Akasya ve Mandolin, Mustafa Kutlu, Dergah Yayınları / Temmuz 1999

Galata Mevlevihanesi'ni, Eyüp İmaretini, Yuşa Tepesini, Taşdelen-Hamidiye- Karakulak-Çırçır-Şifa sularını, İstanbul lalesini, Kanlıca yoğurdunu, Gülhane Bahçesini ne bileyim İstanbul'a ait ne varsa gözden çıkarırsak geriye ne kalacak yani?
Sabancı'nın gökdelenleri ile Boğaz Köprüsü mü…
Hadi canım sen de…

Prof. Dr. Korkut Tuna

İstanbul'un Sosyolojik Dönüşümü

Prof. Dr. Korkut Tuna

1944 yılında Balıkesir'de doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. 1977 yılında Sosyoloji Bölümü'nde asistan olarak göreve başladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde doktora eğitimini tamamladı. "Yurt Dışında Çalışma Olayının Sosyolojik Eleştirisi" başlıklı doktora tezinin ardından, 1982'de yardımcı doçent ünvanı aldı. 1985'te doçent, 1992'de de profesör unvanlarını aldı. Dekanlık görevinden önce Sosyoloji Bölüm Başkanlığı, Anabilim Dalı Başkanlığı, Sosyoloji Araştırma Merkezi Müdürlüğü idari görevlerinde bulundu. Yayınlanan çok sayıda makalesi ve eserleriyle sosyoloji sahasına önemli katkıları olmuştur.

Yayınlanmış eserlerinden bazıları şunlardır: *Yurt Dışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi, Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Bir Deneme, Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine, Yeniden Sosyoloji.*

Başlıklar

Giriş Yerine *360*
Nüfus Artışları *362*
Apartmanlaşma *362*
Gecekondulaşma *365*
İmalat Sanayinin Oluşumu *369*
Planlama Çalışmaları *371*
İdari Yapının Evrimi *374*
Günümüzde İstanbul *376*

Giriş Yerine

İstanbul üzerine söylenecek sözlere başlamadan önce onun tarihî derinliğinden yola çıkmak gerekir. İstanbul tarih boyunca büyük imparatorluklara payitahtlık (başşehirlik) etmiş bir şehirdir. Sahip olduğu coğrafi konum onu üç kıta ve üç denize egemen kılmıştır. Osmanlı sisteminin merkezi, İmparatorluk siyasetinin tayin edilip yön verildiği bir şehir olarak İstanbul tüm Osmanlı şehirlerinin bağlandığı bir merkez olması yanında, üç kıt'a (Asya, Avrupa, Afrika) ve üç büyük deniz ulaştırma sisteminin (Akdeniz, Karadeniz ve Azak, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz) düğüm noktasını oluşturmaktadır.(1)

İstanbul bu özelliğini çok daha önceleri kazanmış olup Bizans İmparatorluğunun başşehri olarak elde ettiği tarihî ve toplumsal özellikleri ile farklı bir Doğu şehri olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Bu gün sosyolojik olarak İstanbul'un taşıdığı özellikleri anlayabilmek için O'nun bin yıllar boyu süren büyük, kalabalık ve çok işlevli bir başşehir olmasından yola çıkmak gerekecektir. Çevre ile ilişkileri açısından bakıldığında şehrin coğrafi konumu sadece Anadolu'nun batıya açılan bir kapısı olarak belirmesine veya Asya Avrupa bağlantısına değil Doğu ve Batı arasında sürdürülen ilişkilerin taşıyıcısı olmasına da yol açmıştır. İstanbul bu konumu sayesinde her iki dünyaya açılmanın, bu dünyalar üzerinde egemen olmanın imkânlarını elinde bulundurmuştur.

İstanbul'un taşıdığı coğrafi özellik ve konum geçerli siyasetlerle pekiştirildiği ortamlarda şehrin nüfusu önemli yükselişlere sahne olmuş ve bu durum dünyanın önde gelen şehirleri arasındaki yerini devamlı muhafaza etmesini sağlamıştır. Siyasî gelişmelerin denetlenemediği, yönlendirilemediği ortamlarda şehir nüfusunun da önemli ölçüde gerilediği bilinmektedir.

Bizans'ın son günlerine denk gelen bu durum; şehrin Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinden sonra ve yeni iskân politikalarının da desteği sayesinde, geride kalarak önemli bir nüfus artışına sahne olmuştur. Bu gelişme içinde İstanbul'un yeni semt isimlerinin oluştuğu görülmektedir. Bir yanda köhnemiş şehrin canlandırılmasını üstlenen ve Fethe katılmış Paşaların isimleri can-

(1) Beldiceanu N. « Recherches sur la Ville Ottomane au XV. Siècle » 1973

Eminönü

landırdıkları semtlere verilirken, diğer taraftan iskân edilenlerin yerleştirildikleri yerler geldikleri Anadolu şehirlerinin isimlerini taşımaya başlamıştır. Bugün Üsküdar'da, tarihî yarımadada yer alan semt isimlerinden ayrı olarak mahalle ve sokak isimleri Fetihte görev yapmış şahsiyetlerin, belli menkıbeleri olan kişilerin adlarını taşımaktadır.

İstanbul'un şehir dokusu günümüze geldikçe durmadan devam eden iskânlar ve göçlerle şekillenecektir. Şehrin konumu nüfusunun artışı, eksilişi ve Doğu Batı ilişkileri içinde sürdürülen siyasetlere bağlı olarak devam edecektir.

İstanbul belli kopuş noktaları dışında daima bölgenin en büyük ve en kalabalık şehri olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Günümüz İstanbul'un artık bir başşehir değildir. Ama her bakımdan artan ve çeşitlenen özellikleri ile tarihten gelen ihtişamını sürdürmektedir. Şehrin sınırlarının tarihî yarımadanın çok ötelerine kadar ulaştığı ortamda İstanbul geçmişten günümüze aktardığı tarihî, sosyal ve kültürel özelliklerini muhafaza etmektedir.

Günümüz İstanbul'unun şekillenmesini, belli özellikler taşımasını iki temel fak-

töre bağlıyabiliriz: '*Göçlere Bağlı Nüfus Artışı*' ve '*Şehri Planlama Faaliyetleri*'. Bu iki faktör bu günkü İstanbul'un oluşmasında temel belirleyici olmuştur.

Nüfus Artışları

İstanbul'un nüfus artışlarını günümüzdeki göç hareketleri oluşturmuştur. Değişik zamanlarda yapılan değerlendirmelerde İstanbul nüfusunun Türkiye'nin doğum ortalamalarının altında bir doğurganlığa rağmen önemli bir nüfus artışına sahip olması; özellikle, 1960'lı yıllardan itibaren kendisini gösteren *içgöçler*e bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Şehirde gerçekleşen nüfus artışı çok yönlü gelişmelere yol açmış bulunmaktadır. Bunların başında iskân sorunu gelmektedir. Şehre göç edenlerin konut sorununun çözülememiş oluşu bir yandan *apartmanlaşma*ya yol açarken diğer yandan dönemin birçok şehrinde karşılaşılan bir olayı, *gecekondu* olayını ortaya çıkarmıştır.

Apartmanlaşma

Apartman İstanbul'un hayatına 1800'lü yılların sonlarında Beyoğlu, Taksim, Şişli/Nişantaşı gibi semtlerde girmeye başlamıştır. Bir tür alafrangalık olarak kabul edilen bu konut türü Eski İstanbul'un tarihî semtlerinin konaklarında oturanları kendisine çekmiş ve boşalan Konaklar İstanbul'a göçün ilk zamanlarında, Süleymaniye gibi semtlerde, göç edenlerin barınma ihtiyacını oda oda yerleşilerek karşılamıştı.

1930'lu yıllardan itibaren apartmanlar yaygınlaşarak İstanbul'un ikametgâh değişiminin simgesi olmuşlar ve eski ahşap yapılar yerlerini, mevcut arsalarında, apartmanlara bırakmaya başlamışlar ve İstanbul'un simasının değişmesinde en önemli rolü oynamışlardır. Özellikle 1960 yıllardan itibaren bu dönüşüm önemli bir sektör olarak karşımıza çıkmakla kalmamış önemli bir faaliyet olarak şehrin ekonomisini canlandırmıştır. İstanbul'u semt semt, sokak sokak, bina bina dolaşan müteahhitler apartmanlaşma sürecini o yılların doruğuna çıkartmışlardır. Daha sonra üç oda bir salon anlayışıyla sürdürülen faaliyet inşaat yapılacak alanın metrekaresine bakmadan nerede ise tüm binaların bu ideal şablona göre inşa edilmesine yol açacaktır.

Süleymaniye

Apartmanlaşma ve apartman hayatı daha önce büyük ve kalabalık aileleri bünyesinde barındıran ahşap binaların, evlerin yerini almaya başlayınca, diğer faktörlerin de etkisi ile aile hayatında değişikliklere yol açmaya başlamıştır. Eski ahşap evlerin kalabalık bir aileyi bünyesinde barındıran ve birkaç kuşak aile fertlerinin bir arada yaşamasına izin veren kendi içinde bölümlenebilen çok fonksiyonlu yapısının, giderek daha küçük arsalarda inşa edilen apartmanlarda ortadan kalktığı ve günümüzde çekirdek aileyi barındıran bir hale dönüştüğü bilinmektedir.

Apartman hayatı sadece aile içindeki yapılanmayı tayin eden bir faktör olarak kalmamış İstanbul'un semtleri arasında da bir hiyerarşiye yol açmıştır. Bir tarafta çürük diş gibi, apartmanların sıralandığı bir sokağın manzarası içinde yer alan eski ahşap yapıların yanında bazı semtlerde ise ahşap yapılar arasından başını uzatmış apartmanlara rastlamak söz konusu idi. Ama şehir apartmanlı ve ahşap yapılı olarak ikili varlığını epey sürdürdü. 1980'li yıllara gelindiğinde her yer apartman doluydu ve bazıları ötekilere göre daha yüksek ve heybetli idiler.

Yükselme, değişen iktidarlar ve anlayışlar ve tabii bunlara izin veren planlar çerçevesinde devam etti. Günümüzde o zamana kadar iskâna açılmamış yerlerin, arsaların üzerinde olabildiğince yüksek binalar yapılırken ve bu bir hayat tarzı olarak sunulurken eski semtlerin veya yakınlarındaki alanlarda İstanbul'un tarihi siluetini bozan yüksek binalara, belki gökdelenlere rastlamak nerede ise birkaç ay içinde sonuçlanan bir girişime bağlı kaldılar.

Halen; belli semtlerde, ruhsatının izin vermediği belli bir yüksekliğe çıkanlarla, hiç ruhsatı olmadan inşa edilen bu tür binaların bir yerden çıkacak izni sabırla beklediklerini görüyoruz.

Apartman hayatı, aynı zamanda mahalle hayatının da sonuna gelindiğini gösteren bir gelişme olarak karşımızdadır. Eski büyük evlerin barındırdığı kalabalık ailelerin sokağa taşan yaşantıları, karşılıklı her türlü alışverişleri apartman hayatı ile yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlıyordu. Ailenin her türlü ihtiyacının apartman dairesinde karşılanma yoluna gidilmesi ve tüketim toplumuna geçişte her türlü ihtiyaca cevap verecek gelişmeler insanların apartman dairelerinin içine kapanmalarına yol açmaya başlar. Artık günümüzde aynı apartmanda yaşamalarına rağmen birbirlerini hiç tanımayan ailelerin varlığı İstanbul yaşantısına damgasını vurmuştur.

Aynı sokağın insanları arasındaki yakın ilişkilerin ortadan kalkması ve apartman yaşantısının hâkim olması sokakları da boşalttı. Sokaklar artık kimsesi olmayan, herkesin malı olan yerlere dönüştü. Bu dönüşümden en büyük zararı çocuklar gördü. Aynı sokakta oturan ve zamanlarının önemli bir kısmını bu sokaklarda geçirenler veya en azından pencerelerinden bu hayata katılanların olmadığı bir ortamda çocukların dışarıda, sokakta olmaları mümkün değildi. Çocuklar en büyük sosyalleşme ortamı olan sokaklarını böyle kaybettiler. Böylelikle en büyük kültür aktarımının, İstanbul'a ait bilgilerin, mahallelilik bilincinin ortadan kalktığı bir ortamda kültür erozyonu alabildiğine yaygınlaşmasında söz edilebilirdi. Çocuklar artık apartman dairelerinde, belki de olmayan odalarında büyüyeceklerdi.

Çocuklara kültür aktarımında önemli bir görevi yerine getiren dedeler, nineler de apartman yaşantısı içindeki yerlerini kaybedince toplumun genleri olan kültürü aktaracak unsurlar önemli ölçüde ortadan kalmış oldu. Artık çocuklar boş zamanlarını bilgisayar ve benzeri aletlerle oynanan, belki de topluma yabancılaşmalarını arttıran oyunlarla ve oyuncaklarla baş başa kaldılar.

Sokakların ve buna bağlı olarak binalardaki dönüşüm 1960'lı yıllardan sonra daha net bir şekilde fark edilen bir şekil aldı. Şehrin yeni oluşan ulaşım eksenlerine ve kesişme noktalarına yakın sokaklardaki binaların alt katları dükkânlar, bankalar ve pasajlarla dolmaya başladı. Bu daha sonra çok katlı binalarla karşımıza çıkacak olan ticaret merkezlerine gidişin habercisiydi.

Apartman sadece bilinen ve değişen eski İstanbul'un bir simgesi olmaktan çıkacak ilerleyen yıllarda gecekondu ve varoşlarda yapılan beton yapılara da örneklik edecektir.

Gecekondulaşma

Gecekondu olayı; İstanbul'un belediye sınırları dışında gelişen, göç etmiş farklı nüfus gruplarının, konut ve yerleşim sorunlarını kendi başlarına çözme girişimi olarak tanımlanabilir. Mevcut şehrin yasal/beledî sınırları dışında kalan kamuya veya özel şahsa ait arazilerin işgali ve üzerinde yerine göre ortaklaşa bir faaliyetle konut oluşturmak isteyen kişilerin başlarını sokacak bir göz ev oluşturmaları ile ortaya çıkmış bir süreçtir. Bu sonra artan bir faaliyetle diğer göz odaların ve katların inşasıyla devam eden bir süreç olarak varlığını sürdürmüştür.

Bugün eski İstanbul diyebileceğimiz şehri kuşatan bu gecekondu semtleri genç ve dinamik belediyelerce yönetilen ilçeler olarak karşımızda bulunmaktadır. Gecekondu, Türkiye'nin özellikle 1950–1980 yılları arasında karşılaştığı sorunlara, ortaya çıkan gelişmelere sınırlı bir biçimde, köylerden şehirlere doğru gelişen bir nüfus hareketinin ve bu doğrultuda karşılaşılan güçlüklere bulunan çözümlerle gelişen, yeni boyutlar kazanan toplumsal bir hareketin adıdır.

Bu süreç içinde başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere göç eden aileler, büyük şehirlerde özellikle de İstanbul'da kendisini gösteren yeni siyasetlerin, yeni uygulamaların yarattığı toplumsal hâsılaya katılan nüfus kesimlerinin bir serüvenin adıdır. Kasaba ve köylerde yaşayan milyonların İstanbul'da kendisini gösteren büyük toplumsal dönüşüme katılmalarının ve katkılarının bir ifadesidir. Ortaya çıkan ve gelişmekte olan sanayinin ihtiyacı olan iş gücünü karşılayan bu yeni toplumsal kesim aynı zamanda ürettikleri yapılarla kentin mevcut çerçevesinin gelişmesine, yeni yerleşim yerleri ve biçimleri ile yeni hayat tarzlarının ortaya çıkmasına da yol açmışlardır.

Şehrin çeperlerinden başlayarak her yanını kuşatan bu hareket zaman içinde ürettikleri yeni ilişkilerle apartmanlaşan ve buna bağlı olarak ihtiyaçları değişen mevcut şehrin ihtiyacı olan yeni kadroları da ürettiler: *Kapıcılar*.

Gecekondularda yaşayanların gelişen ve karmaşıklaşan ilişkilere sahip olan şehre sundukları diğer bir hizmet ise genellikle '*marjinal sektör*' olarak adlandırılan *işportacılık* oldu. Yine şehrin çeperlerinde ortaya çıkan yeni imalatçıların mallarını dükkânsız pazarlamalarına yol açan işportacılık bir yandan vergi dışı bir ekonomiyi canlandırırken diğer yanda şehrin yeni nüfusunun ihtiyacı olan bazı malları veya taklitlerini ucuz bir biçimde elde etmelerini de sağlıyordu.

Gecekondu konusu başta sosyoloji olmak üzere birçok sosyal bilimin uzun yıllar süren önemli bir araştırma alanını oluşturdu. Konu bütün dinamikleri ile ayrıntılı bir biçimde ele alınmaya çalışıldı. İstanbul sahip olduğu ayrıcalıklı veya benzersiz birçok konusuna rağmen bu özelliği ile tanındı, tanımlandı.

Öyle ki, eski gecekondu semtlerinin bu niteliklerini kaybedip adeta apartmanlaşmış semtler olarak İstanbul'a eklemlendikleri yıllarda, yapılan nüfus sayımlarında eski İstanbul'un nüfus olarak gerilediği, şehir dinamiklerinin eski gecekondu

bölgelerindeki yerleşmelere kaydığı, gazetelerin hayret dolu ifadelerle yansıttıkları manşetlerinden öğrenildi. Eminönü'nün içinin boşaldığı, milyonluk gündüz nüfusunun karşısında gece nüfusunun binlerle ifade edilmesi bu gerçeğin en açık göstergesiydi.

İstanbul'da gecekondu serüveninin ortak bir kabulle Zeytinburnu semtinde başlatıldığı bilinmektedir. "*İstanbul'da ilk gecekondu yerleşmesi 1947'de Zeytinburnu'nda oluştu. Sanayinin mekânsal yerleşimine ilişkin alınan kararlar sonucu deri, tekstil, çimento ve diğer bazı dallardaki işyerleri Zeytinburnu'nda toplanmıştı. Merkezin doyan bekâr odalarından ve geçiş bölgelerinden taşan nüfus, herhangi bir iş bulma ümidi ile sanayi nüvesinin çevresindeki bu zayıf denetimli tarım alanlarına derme çatma kulübeler yaparak yerleşmeye başladı. İşçilerin böyle kendi olanakları ile yakın çevreye yerleşmeleri işçi ücretlerinin artmasını önlediğinden fabrikalar durumdan memnundu... İstanbul'un bir diğer ağır ve orta sanayi kompleksi olan Eyüp-Rami yakınlarında ikinci büyük gecekondu mahallesi Taşlıtarla kuruldu…1950'lerde yerleşmeye açılan bu iki büyük ve yoğun gecekondu bölgesinin dışında gene bir sanayi nüvesine bağlı gelişen üçüncü bölge de Kâğıthane oldu.*" (2)

(2) Şenyapılı, T. "Cumhuriyetin 75. yılı gecekondunun 50. yılı, in "75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık", s. 302-303

Bu süreçte karşımıza yolu, suyu, elektriği ve kanalizasyonu olmayan bir yerleşim biçimi ortaya çıkmaktadır. Birçok kere sürdürülen mücadele çerçevesinde, farklı bölgelerde defalarca yıkılıp defalarca kurulma süreci sonunda gecekondular 1950 sonrası Türkiye'nin iktisadî dönüşümüne paralel olarak geliştiler yaygınlaştılar.

Gecekondular elbirliği ile yapıldığı gibi sorunları da elbirliği ile giderildi. Oluşan gece kondu bölgelerinin ulaşım sorunu *minibüsçülük* ile halledildi. Tıpkı apartman bölgeleri arasındaki ulaşım yetersizliği *dolmuşçulukla* çözülmesi gibi şehir kendi sorunlarının çözümünü yaratıyordu.

Gecekondu ve gecekondulular kendi hayat tarzlarını da yarattılar. Köy kökenli olmaları şehir hayatına katılmalarına rağmen tam manasıyla şehir kültürüne katılmaları ile sonuçlanmadı ama gecekondu kendi kültürünü, hayat tarzını yarattı. İster gecekondularda olsun ister apartmanlarda olsun yeni İstanbullular Anadolu ile bağlarını koparmadılar. Anadolu'daki çıkış merkezleri onları her bakımdan destekledi. Alıştıkları yöresel ürünler ve yeni göç eden hemşehrileri devamlı İstanbul'a doğru aktı, İstanbul'u besledi. Bu durum yavaşlasa bile hâlâ tersine çevrilebilmiş bir nüfus hareketi halini alamamış görünmektedir.

Gecekondularda yaşayanlar konutlarını değişik biçimlerde yenilediler, geliştirdiler. Apartman bölgelerinde de '*yap-sat*'çılık olarak sürdürülen bu süreç günümüz İstanbul'unun mevcut yapı stokunu oluşturdu. Ne yazık ki ruhsatsız ve teknik kontrolden uzak bir yapılaşma bugün *deprem* önünde İstanbul'un en zayıf yanını oluşturmaktadır. İster konut, ister işyeri olarak sürdürülen yapılaşma içinde dikkat edilmeyen diğer bir husus İstanbul'un topografyasındaki seviye farklarına dikkat edilmemesi idi. Mevcut dere yataklarını da dikkate almayan yapılaşma İstanbul'un yağışlar karşısındaki diğer zafiyetini ortaya koymaktadır: *sel felaketi* ve buna bağlı olarak *su baskınları*.

Eski gecekondu alanlarının giderek bu vasfından kurtulması ve bir biçimde apartmanlaşmaları, sanayi/imalat alanlarının daha uzak bölgelere gitmeleri, ama her şeyden önce şehrin hizmetlerinin onlara ulaşması sonucu şehrin yasal çerçevesi içinde yer almalarını yarattı. Elektrik, su, doğal gaz, ulaşım, eğitim, güvenlik ve sağlık ağları içinde yer aldılar.

Bu gelişme gecekondulaşma sürecinin bitmediğini ama bir biçimde kılık değiştirerek varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. *Varoşlar* olarak adlandırılan bu yeni yerleşme yerleri şehir hizmeti götürülen alanlara 5–10 dakikalık yürüyüşle gidilen yerlerde yer almaktadırlar. Nüfus yapıları ve şehirle ilişkileri eski gecekondularla mukayese kabul etmeyecek bir özellik taşıyan bu yerleşmelerin İstanbul olarak tanımlanacak bölgelerle hiçbir bağlantıları yoktu. Hele tarihî yarımada ile. Yapılan araştırmalarda bu bölgelerde yaşayanların ve bilhassa çocuklarının İstanbul'u İstanbul yapan önemli tarihî yapılar, alanlar bir yana, denizi bile görmedikleri ortaya çıkacaktır(3) Bu bölgelerde yaşayanlar İstanbul denilen devasa bir sistemin kenarında yaşayarak varlıklarını sürdürme çabası içinde olacaklardır.

İmalat Sanayinin Oluşumu

Bu gelişmeyi tetikleyen diğer bir unsur ise imalat sanayinin bu bölgelerde ortaya çıkması ve yeni bir cazibe merkezi oluşturarak gecekondulaşma sürecini kamçılamaları idi. Bu konuda *Zeytinburnu örneği* ilk örneklerden olması bakımından önemli bir açıklayıcılığa sahip bulunmaktadır.

İmalat sanayinin İstanbul'la olan ilişkisini ve şehrin biçimlenmesine katkısını ortaya koymak önemli güçlükler taşımaktadır. Ele avuca sığmayan bir dinamizm gösteren imalat sanayi tıpkı gecekondulaşmada olduğu gibi derme çatma yapılarda ve devamlı yer değiştiren bir özellikte ortaya çıktı. Asıl sanayi faaliyetlerinin yanlarında bir tür '*türedi*' denilebilecek bir biçimde belirip zamana ve zemine ayak uydurdu, çok çabuk el ve yer değiştirerek pıtrak gibi İstanbul'un her yerinde karşımıza çıktılar. Şehir yönetimlerinde '….. sanayi sitesi' veya Organize Sanayi Bölgeleri gibi belli başlıklar altında bir araya getirilseler bile, o çarşılar, o siteler tamamlanıncaya kadar hem şehrin içinde kaldılar hem içinde yer alması istenenler değişik nedenlerden dolayı yer değiştirdiler.

İstanbul'daki gelenekselleşmiş imalat sanayi belli bir üretim biçiminin ve gerekli parçaların imalat, onarım gibi meseleleri ile uğraşır, mevcut bir teknolojinin ülke çapında devamı için çalışırlarken üretimin sanayileşmesi, teknoloji transferlerinin yaygınlaşması ile eski yerlerinde mevcut eski üretim tarzının devamı için gerekli işlevleri üstlendiler. Belli bölgeler onların hala hükümranlık alanları için-

(3) Bakınız Prof. Dr. Hayati Tüfekçioğlu Bayramtepe Araştırmaları.

deydi. Ama 1980 sonrası uygulamalar onları kök saldıkları yerlerden ve tarzlardan söküp aldı. Bir '*Perşembe Pazarı*' teknolojisi ve üretim tarzı yerlerinden sökülerek dağıtıldı. Kendi aralarındaki mesleki dayanışma ve işbölümü parçalandı, yok edildi. Onları bir arada tutacağı varsayımı ile inşa edilen 'PERPA' dükkân anlayışına bağlı olarak bu amaca hizmet edemedi ve yeni teknolojilerin pazarlandığı bir yapı olmaktan ileri gidemedi.

Bu gelişmeler İstanbul'un küreselleşen ilişkiler içinde yer aldığını da göstermektedir. Bir Perşembe Pazarı olayı sadece İstanbul'un değil Türkiye'nin uluslar arası iktisadi ilişkiler ağıyla olan temaslarını ve bir tür yeniden yapılanmayı da göstermesi açısından ilgi çekicidir.

Bu yer seçme ve değiştirmelerle gelişen ve çeşitlenen imalat sektörünün kazandığı özellikler kadar şehre bir gelişme doğrultusu kazandırmak isteyen planlama çalışmalarının da etkisi olmuştur.

Aşağıdaki tablo 1966 yılında sanayi için ayrılan alanların İstanbul içi alanların bittiğine ve çevreye yayılmanın gerekçelerini ortaya koymaktadır. Tabloda yer alan bölgeler açısından söylenecek ikinci bir söz ise planların yeterince uzağı görmediğidir. Tablodaki isimlere baktığımızda bu yerler günümüz İstanbul'unun yakın yerleşim bölgeleri içinde kaldığıdır.

Tablo 1. 1966 sanayi nazım planında sanayi için ayrılan alanlar (İSO, 1981)

Bölge	**Mevcut Alan (ha)**	**Boş Alan (ha)**	**Toplam Sanayi Alanı (ha)**
Rami Sanayi Bölgesi	43,50	167,00	210,50
Topkapı Sanayi Bölgesi	58,30	147,00	207,30
Halkalı Sanayi Bölgesi	43,90	225,00	268,90
Levent Sanayi Bölgesi	13,00	37,00	50,.00
Bomonti Sanayi Bölgesi	6,60	15,00	21,60
Levent Oto Sanayi Bölgesi	4,70	4,50	9,20
Kurtköy	-	285,00	285,00
Ümraniye	-	63,00	63,00
Toplam Alan	**170,00**	**885,00**	**1140,50**

Harem

Planlama Çalışmaları

İstanbul şehrinin günümüzdeki özelliklerini kazanmasının arkasında yer alan diğer önemli bir neden de büyüyen ve kalabalıklaşan şehrin iskânı ve oluşan sanayisine yer bulmak ve yön verebilmekle ilgilidir.

Bu konuda devamlı fakat hızlı gelişen şehrin gerisinde kalan planlama faaliyetleri ve buna bağlı olarak değişen plancı isimleri ile karşı karşıya kalınmıştır. Önde gelen ve adından çok söz edilen bir plancı olan Prost'un çalışmaları dikkat çekmektedir. Şehrin henüz aşırı bir nüfus baskısı olmadan başlayan planlama çalışmalarının hesaplayabildiği gelişme istikametlerinin, büyük nüfus artışları karşısında yeterince öngörülü olmadığı daha sonraları yapılan değerlendirmelerde ifade edilecektir.

Prost'un 1937–1951 yılları arasındaki çalışmaları değişik boyutları ile ele alınabilir. Bunlar arasında ilk dikkat çekeni ve uzun yıllar, hatta günümüze gelinceye kadar tarihî yarımadanın imalat sektörünün istilasının nedeni olarak gösterilen Haliç'in "*bir sanayi aksı haline*" getirilmesi meselesidir. Bunun için "*Haliç'in gü-*

ney sahilindeki konut dokusunun kademeli olarak boşaltılması önerilmiştir."

Genel olarak bakıldığında "*Prost, planında Sarayburnu limanının kaldırılmasını, Yenikapı'da büyük bir liman yapılmasını, Anadolu yakasında Haydarpaşa yanındaki limanın geliştirilmesini önermektedir. ... 'Münevverler Akropolü' olan üniversitenin Beyazıt-Şehzadebaşı arasında geliştirilmesi ... yeni konut gelişmelerinin Avrupa yakasında Taksim-Maçka arasında, Maçka-Beşiktaş-Mecidiyeköy üçgeni içinde, Kurtuluş sırtlarında, Anadolu yakasında ise Moda ve Marmara sahilleri olması düşünülmüştür. ... Prost, kentin yol sistemini, Paris'teki deneylerini de göz önüne alarak, otomobil gerçeğine göre planlamıştır.*"(4)

Hızla gelişen İstanbul'a çekidüzen verme faaliyetleri her ne kadar belli aralarla ve belli uygulamalarla devam etse de 1950 sonrası şehrin düzenlenmesinde Menderes faktörü üzerinde durmak gerekecektir. İstanbul'un nerede ise başını alıp giden hali karşısında daha çok yaya ulaşımına özgü olarak değerlendirilen mahalleli yapısı ve konutlarının izin verdiği ulaşım biçimindeki parçalı yapının aşılmasında dönemin başbakanı Menderes'in uygulamaları dikkat çekecekti. "*Menderes ve çevresindekiler için çağdaş kent, yol-meydan-otomobil üçgeninde tanımlanmıştır. ... Büyük yol ve meydanların açılması için 1950–60 döneminde istimlak edilip yıkılan bina sayısı 7,289'a ulaşmıştır. Tarihi İstanbul'un en eski aksı üzerindeki eserler ya ortadan kaldırılmış (Murat Paşa Hamamı ve daha birçok yapı) ya da tıraş edilmiş (Simkeşhane, Hasan Paşa Hanı); yollar karayolcuların standartlarına göre indirilip çıkartılarak büyük anıtların kimilerinin temelleri havada kalmış (Bayezid Hamamı, Fatih Külliyesi'nin Akdeniz medreseleri) bazen de toprağa gömülen tarihi yapıların, tarihi evlerin listesi oldukça kabarıktır.*"(5)

Mete Tapan'ın belirttiğine göre 1964 yılında " '*İstanbul Kat Nizamları Planı' yürürlüğe konmuştur. Bu planla İstanbul'da imarlı kesimin kat yükseklikleri artırılmış ve yap-satçı üretim modeliyle imar etkinlikleri daha büyük bir hız kazanmıştır.*"(6) Ayrıca 1965'te çıkan "*kat mülkiyeti yasasının*" apartmanlaşmayı hızlandırdığını da unutmamak gerekmektedir.(7) Tapan'ın toparlayıcılığından yola çıkarsak şeh-

(4) Tapan M. " İstanbul'un Kentsel Planlamasının Tarihsel Gelişimi ve Planlama Eylemleri" in "75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık" s.79

(5) Kuban D. "1950'lerde İstanbul'da Menderes İmarı", in "75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık" s.82

(6) Tapan M. a.g.e. s.85

(7) Özbay F. "İstanbul'da 1950 Sonrası Nüfus Dinamikleri" in "Eski İstanbullular Yeni İstanbullular" s. 66

Taksim Meydanı

rin alacağı istikametler çerçevesinde 'Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu'nun kurulmasından sonra tüm Marmara'yı kuşatan planların gündeme geldiği, Boğaz Köprüsü tartışmalarını 1968'te sonuçlandığı ve köprünün 1973'te tamamlandığı, buna bağlı olarak çevre yollarının ortaya çıkışı ile desantralizasyon düşüncelerinin uygulamaya konduğunu biliyoruz.

Yine bu çerçevede 1980'li yıllara kadar geçen zaman dilimi içinde Metropolün kuzeyinde Zeytinburnu'nun, batısında Bakırköy ve Küçükçekmece ile Mecidiyeköy-Zincirlikuyu arasında ve yine metropolün doğusunda Kartal ve Pendik'in ve son olarak Esenler'in "*bir tür merkezler olma niteliğini kazanması istenmektedir.*"(8) İskân bölgeleri ve merkezlerinin oluşturulması yanında "*merkezi iş alanlarının bazı dönüşümler yaşadığı gözlemlenmiştir. ... İstanbul'da tarihi yarımada içinde yer alan geleneksel iş merkezi Eminönü-Sirkeci-Kapalıçarşı bölgesi ile Beyoğlu yakasındaki Karaköy-Perşembe pazarı ve üçüncü bir merkez olan İstiklal Caddesi-Tepebaşı ve çevresindeki faaliyet dalları kentin kuzeyine, yüksek gelir gruplarının konut alanlarına doğru uzanan ana cadde üzerine yönelmeye başlamıştır. Büyük şirketlerin genel müdürlüklerinin, büyük iş hanlarının, uluslararası ilişkilere dayanan bü-*

(8) Tapan M. a.g.e., s.86

yük otellerin Taksim, Harbiye ve Osmanbey'den Halaskargazi Caddesi boyunca Mecidiyeköy'e kaydığı, özel doktorların muayenehanelerinin, avukat ve noterlerin bürolarını eski işyerlerinin bulunduğu Sirkeci, Cağaloğlu ve Nuruosmaniye'de Taksim, Osmanbey ve Nişantaşı'na taşıdıkları"[9] aktarılan bilgiler arasındadır.

Bütün bu gelişmeler bu günkü İstanbul'un temel çatısını oluşturdu. Planlama çalışmaları İstanbul için hiç bitmediğini biliyoruz. Ele avuca sığmayan devasa şehrin arkadan gelse bile, olup bitenlere bir çerçeve çizmeye çalışsa bile yine de bu günkü yapısını bu çalışmalara borçluyuz.

İdari Yapının Evrimi

Sosyal alanda gözlemlenen değişimler İstanbul'un idarî yapılanmasında da bir dizi değişime sebep olmuştur. İmparatorluktan devralınan idarî yapı küçük değişikliklere Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk yıllarında devam etmiştir. Bu yıllarda görev yapan şehreminler önemli icraatlara imza atmışlardır. Cumhuriyet döneminin ilk şehremini 11 Nisan 1923 – 8 Haziran 1924 yıllarında görev yapan Ali Haydar Bey (Yuluğ)'dir. Şehreminliği dönemindeki icraatından en önemlileri İstanbul İtfaiyesi'nin kurulması ve mezbahanın açılmasıdır. İstanbul'in ikinci şehremini Emin Erkul, 8 Haziran 1924 – 12 Ekim 1928 arasında şehreminliği yapmış, kentte kanalizasyon inşasını başlatmış ve Kadıköy halini yaptırmıştır. İstanbul'un şehremini unvanını taşıyan son yöneticisi ise 14 Ekim 1928'de göreve gelen Muhittin Üstündağ olmuştur.

3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu ile şehremaneti-şehremini ifadeleri yerine "belediye" kavramı ikame edilmiştir. Belediye reisliği görevi de maaşsız ve ücretsiz olarak İstanbul Valiliği'nin sorumluluğuna verilmiştir. Yine bu kanunda yer alan "hükümet lüzum görürse belediye reisliğini mahallin büyük mülkiye memuruna da verebilir" hükmü uyarınca İstanbul'un ayrılmış olduğu 10 belediye şubesinin müdürlükleri de kentte yeniden kurulmuş 10 kaza kaymakamına maaşsız ve ücretsiz olarak bir ek görev şeklinde tevdi edilmiştir. Böylece İstanbul'un belediye ve özel idareleri birleştirilmiştir. Şehirde yalnızca belediye işlerine bakan ve halk tarafından seçilen Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ile özel idare işlerini ida-

(9) Osmay S. « 1923'ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü », s.144, in "75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık"

re eden Meclis-i Umumi-i Vilayet kaldırılmış, bu ikisinin yerine İstanbul Umumi Meclisi adı verilen ve halk tarafından seçilen 68 üyeli bir tek meclis kurulmuştur.

14 Ekim 1930'da yerel seçimler yapılmış ve İstanbul Umumi Meclisi, Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Bey (Üstündağ) tarafından 6 Kasım 1930'da açılmıştır. İstanbul'da vilayet ve belediyenin birleşik idaresi küçük değişikliklerle 27 sene sürmüş, çok partili sisteme geçişten sonra çıkan 10 Mart 1954 tarih ve 6349 sayılı kanun uyarınca İstanbul'un birleşik idaresi 1 Mart 1957'de sonra ermiştir. Böylece belediye ve vilayet birbirinden ayrılmıştır.

1950'li yıllara gelindiğinde, İstanbul'da gözlemlenen hızlı büyümenin sonucu olarak Zeytinburnu, Sağmalcılar, Taşlıtarla, Fikirtepe gibi yerlerde gecekondu mahalleleri belirmeye başlamıştır. Nüfus artışı ve hızlı kentleşme ile 1949'da yürürlüğe giren Belediye Gelirler Yasası'nın küçük belediyeleri özendirici içeriği, İstanbul ili çevresinde belediye sayısının hızla artmasına neden olmuştur. 1960-1970 yılları arasında 15 yeni belediye kurulmuştur: 1960'ta Kartal İlçesi'nde Küçükyalı; 1963'te Eyüp İlçesi'nde Bayrampaşa, Şişli İlçesi'nde Kâğıthâne, Gaziosmanpaşa İlçesi'nde Küçükköy, Üsküdar İlçesi'nde Ümraniye, Çatalca İlçesi'nde Değirmen; 1966'da Bakırköy İlçesi'nde Avcılar ve Güngören, Kartal İlçesi'nde Yakacık; 1967'de Eyüp İlçesi'nde Alibeyköyü, Bakırköy İlçesi'nde Kocasinan ve Sefaköy; 1969'da Çatalca İlçesi'nde Hadımköy, Celaliye ve Kamiloba, Kartal İlçesi'nde Soğanlık on yıl içerisinde kurulan yeni belediyelerdir.

1970'li yıllarda bu süreç devam etmiştir: 1970'te Bakırköy'de Esenler; 1971'de Kartal'da Dolayoba ve Selimpaşa; 1972'de Eyüp'te Kemerburgaz, Bakırköy'de Yenibosna, Yalova'da Çınarcık, 1976'da Bakırköy'de Halkalı ve Yeşilbağ; 1978'de Kartal'da Yayalar belediyeleri kurulmuştur.

12 Eylül 1980 sonrasının siyasi atmosferi içinde İstanbul'da belediye yapılanmasında köklü değişikliklere gidilmiştir. Bunların en önemlisi, 4 Aralık 1981 tarih ve 2561 sayılı yasa ile büyük şehirlerin yakın çevresindeki yerlerin ana belediyelere bağlanması kararı olmuştur.

8 Mart 1984'te Büyükkent Belediye Kararnamesi kabul edilmiştir. Aynı yıl, 23 Mart tarihinde Büyükşehir Belediyesi Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname yayınlanmış; böylece İstanbul, Ankara ve İzmir'de büyükşehir belediyeleri ku-

rulmuştur. 3030 sayılı yasaya göre metropol alanı içindeki her ilçede bir ilçe belediyesi bulunmakta ve büyükşehir belediyesi tüm ilçe belediyelerini kapsamaktadır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi bugün; belediye meclisi, belediye encümeni, belediye başkanı, genel sekreter, belediye başkanına bağlı özel kalem ve protokol müdürlüğü, ulaşım kordinasyon ve altyapı koordinasyon merkezleri ile 20 daire başkanlığı ve bunlara bağlı olarak görev yapan 80 müdürlükten oluşmaktadır.

Günümüzde İstanbul

Günümüz İstanbul'unda dikkat çeken temel özellik, yaşanan nüfus artışlarının ortaya çıkardığı rakamlardır. Adeta katlanarak artan nüfus İstanbul'un en çok konuşulan yanlarından birini oluşturmaktadır. 2009 TÜİK kayıtlarına göre toplam nüfusun % 17,8'i (12.915.158 kişi) İstanbul'da ikamet etmektedir. Artan nüfusu aşağıdaki tablodan izlemek mümkündür.

YIL	**NÜFUS**
1927	794.444
1935	883.599
1940	991.237
1945	1.078.399
1950	1.166.477
1960	1.882.092
1965	2.293.823
1970	3.019.032
1975	3.904.588
1980	4.741.890
1985	5.842.985
1990	7.195.773
2000	10.018.735

İdari açıdan bakıldığında İstanbul'daki büyüme idari yapıda da kendisini göstermiş bulunmaktadır. 1950 yılında 17 ilçeden (Adalar, Bakırköy, Beşiktaş, Beyoğ-

Tarlabaşı

lu, Beykoz, Eminönü, Eyüp, Fatih, Kadıköy, Sarıyer, Üsküdar, Şişli, Çatalca, Kartal, Silivri, Şile, *Yalova*[(10)*]) oluşan idari yapılanmanın 39 ilçeye (**Adalar**[(11)**], Arnavutköy, Ataşehir, Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, **Bakırköy**, Başakşehir, Bayramtepe, **Beşiktaş**, **Beykoz**, Beylikdüzü, **Beyoğlu**, Büyükçekmece, **Çatalca**, Çekmeköy, Esenler, Esenyurt, **Eyüp**, **Fatih**, Gaziosmanpaşa, Güngören, **Kadıköy**, Kâğıthane,

(10) * Yalova İl olmuştur.

(11) ** Kalın yazılan ilçeler İstanbul'un eski ilçeleri olup sadece tarihî yarımadayı içeren Eminönü ilçesi Fatih ilçesi ile birleşerek ortadan kalkmıştır.

Kartal, Küçükçekmece, Maltepe, Pendik, Sancaktepe, **Sarıyer**, **Silivri**, Sultanbeyli, Sultangazi, **Şile**, **Şişli**, Tuzla, Ümraniye, **Üsküdar**, Zeytinburnu) çıktığı bilinmektedir.

İstanbul'un büyümesi, sınırları aşan bir yapıyı/yapılaşmayı devamlı bünyesinde taşıması onu sadece ikamet edilen, çalışılan bir yer olması yanında eğlenceyi, gece hayatını, sinema ve tiyatroyu da içinde barındırmasına engel olmamıştır. 1950'li yıllardan itibaren artmaya başlayan nüfusu onun yeni eğlence mekânlarına da kavuşmasına yol açacaktır. 1960'lı yıllar Beyoğlu'nu bu açıdan ön plana çıkaracaktır. Aksaray, Şehzadebaşı gibi semtlerdeki sinema salonlarını bir yana bırakacak olursak Beyoğlu ve İstiklal Caddesi Sinema Salonlarının en çok bir arada toplandığı mekân olarak karşımıza çıkacaktır. Sadece Sinema Salonları değil aynı Tiyatro Salonlarının da yer aldığı bu mekân dilimi sinemaların televizyon karşısında gerilemeye başladığı döneme kadar tüm üniversiteli gençlerin derslerden sonra vakitlerini geçirmeye can attıkları bir eğlence ve kültür alanının oluşturmuştu.

Beyoğlu/İstiklal Caddesinin biraz ilerisinde Nişantaşı ve Şişli bu konuda Beyoğlu'nu takip etmektedir. Bu semtlerde 15 dakika sonra başlayan sinema seansları İstiklal Caddesindeki sinemalardan aldıkları film bobinlerini Nişantaşı veya Şişlideki sinemalara yetiştirecek motosikletli taşıyıcılar için yeterli süreyi kazandırmaktaydı. Böylelikle 'frigo'ların satıldığı aralarda göz önüne katıldığında, aynı kopya birkaç sinemada vizyona girmiş olmaktaydı.

Tabii sinemaların getirdiği yarı müeddep ortam Suriri kardeşlerin tiyatrosunda yerini kahkahaya bırakmaktaydı. Değişik mahalli taklitlerle zenginleşen Batı tarzı oyunlar devamlı seyircisine sahipti. Şehir Tiyatroları da daha çok Batılı yazarların eserlerini oynardı. Bu ortamlarda sürdürülen batılı tarz o devrin 'pavyon' denilen gece açılan, gündüz girişinin bir satıcı tarafından kullanıldığı mekânlarda da 'alafranga' olarak icra edilirlerdi.

O zamanlar şimdiki gibi büyük canlı alışveriş merkezleri (AVM) yoktu. İstiklal Caddesi, Rumeli Caddesi bu ihtiyacı elbirliği ile karşılarlardı. Mevcut bakkalların yanında Migros kendi başına yer aldı. Büyükçe bir bakkal dükkânı gibi yer kaplayan mağazaları yanında seyyar dükkân gibi semt semt dolaşan kamyonları belki de AVM'lere doğru ilk adımı oluşturmuşlardı.

Mahmutpaşa

Mevcut tramvay yeni semtlere ulaşamadığı ve otomobil trafiğine engel olduğu için veda turları ile İstanbul'a ve İstanbullulara veda etti. Otomobil ulaşımında Batı'daki 'taksi' uygulamasının yerini ortak kullanım olan 'dolmuş'lar aldı. Tabii yeni semtler olan gecekondu semtleri kendi toplu taşıma araçları olan 'minibüsleri' yarattı. Belediye'nin o semte otobüs seferi koyması beklenmeden minibüsler en olmadık yerlere hat açmışlardı bile.

Otobüsler günümüze kadar varlıklarını sürdürdüler. Değişik bilet uygulamalarından ve biletçili seferlerden sonra 'akbil' uygulaması ile ve yeni araçlar ile yeni duruma ayak uydurdular. Artık iki kara parçası arasında köprüyü geçerek kıtalar aşan otobüsler sayesinde belediye İstanbul üzerinde yer değiştiren, işe gidip-gelen kitlelere hizmet etme ve ulaşımı düzenlemede tek başına hareket etmektedir.

Deniz taşıması uzun yıllar eski hatlarında ve gemilerinde varlığını sürdürdü. Ulaştırma Bakanlığının elinde yolcu taşıyacak vapur kalmadığı zamanlarda bile onlar İstanbul 'İskele'leri arasında gidip geldiler. Adalara ağızlarına kadar dolu olarak yolcu taşıdılar. Ta ki 'Deniz otobüsleri' denilen hızlı araçlar ortaya çıkıncaya ve İstanbul belediyesi deniz taşımacılığına talip oluncaya kadar.

Bütün bu gelişmeler İstanbul'un devasa boyutlarını anlamamıza yardımcı olacak birkaç özellik olarak karşımızdadır. Artan nüfusun ve eski sınırları aşan yerleşim yerlerinin sorunları şehir yönetimlerini sürekli bir biçimde önemli kararlar almaya ve çözüm teklifleri bulmaya itmiştir.

Metro çalışmaları, kısa sürede gerçekleşen *metrobüs* uygulaması, deniz ulaştırmasının yaygınlaşması İstanbul'un uzak ilçeleri arasında gerçekleşen minibüs uygulamalarının yerini almaya, ilçeler arasındaki uzaklıkları aşarak onları biri birine bağlamaya başlamıştır.

İstanbul, günümüzde bir Üniversiteler şehridir. Türkiye'nin ilk Üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi ilkliğinin getirdiği avantajları kullanarak yine ilk sırada yerini almakla birlikte tek üniversite olma özelliğini artık kaybetmiştir. İstanbul Türkiye'nin en çok üniversitesine sahip şehridir. Ama üniversite hayatı gençleri yerleşkelerine hapsetmiş gibidir. Üniversiteli genç içinde yaşadığı şehri tanımamakta, bir parçasından ötesini bilmemektedir. Sadece gençler değil üniversiteler

de İstanbul'u tanımamaktadırlar. Devamlı büyüyen ve kabuk değiştiren İstanbul 'araştırma ötesi' bir yapıya kavuşmuş gibidir. Daha bir tarafı tutup tanımak isterken öteki tarafı yeni konu ve sorunlarla başını alıp gitmiştir bile.

İstanbul gelişen zamana ayak uydurabilen bir şehirdir. Türk toplumunun tüm dinamiklerini bünyesinde taşıyan şehir geçmişte yaşadığı aşamaları fizikî yapısında taşıdığı ve yansıttığı kadar kültürüne de aksettirmiştir. Bir yanda gecekonduminibüs eksenini ortaya koyan 'arabesk müzik' bir kültür verisi olarak değerlendirilirken daha sonra araştırmalarda üzerinde durulan 'yoksulluk' meselesi "yoksulluk kültürü"[(12)] olarak çalışmalarda ifade edilmeye, İstanbul'un bir yanını tanımlayan bir tespit olarak değerlendirmelerde yer almaya başlamıştır. Öbür yanda ise Yenikapı'da ortaya çıkan antik limanda bulunan otuzu aşkın Bizans batığı ise İstanbul'un bir başka kültür boyutunu ortaya koymaktadır.

İstanbul, 2010 yılını "**Avrupa Kültür Başkenti**" olarak karşılamaktadır. Sahip olduğu kültür mirası onun bu tanımı her bakımdan hak ettiğini bir kere daha ortaya koymuş bulunmaktadır.

(12) Bu konuda Prof. Dr. Orhan Türkdoğan'ın çalışmalarına bakılabilir.

Okumalar

YAHYA KEMAL BEYATLI

Türk İstanbul

Bir iklimin manzarası, mimarîsi ve halkı arasında hâlis ve tam bir ahenk varsa, orada, gözlere bir vatan tablosu görünür.

İklimden anlayan gerçek ve hassas bir sanatkâr, İstanbul'un eski semtlerinden herhangi birini, meselâ Koca Mustâpaşa semtini, yahut Eyüb'ü, yahut Üsküdar'ı yahut da Boğaziçi'nin henüz millî hüviyetini muhafaza eden herhangi bir köyünü seyredince kat'î bir hüküm vererek, der ki: "Bu halk bu iklimde ezelden beri sakindir ve bu iklîme bu mimarîden ve bu halktan başka unsurlar yaraşmaz."

Evet, gerçek ve hassas bir sanatkâr bu hükmü verir.

Vatan toprağı bizde de ecnebi memleketlerinde de her hissedene bu vehmi veren topraktır. Türklük, beş yüz seneden beri İstanbul'u ve Boğaziçi'ni bütün beşeriyetin hayâline böyle nakşetti. Mîmârîsini bu şehrin her tepesine, her sahiline, her köşesine kurarken güyâ "Artık bu diyar dünyâ durdukça Türk kalacaktır." dediği hissedilir.

Fetih'ten sonra İstanbul'a yerleşmiş olan halkın iklimle bu imtizacını kaydettikten sonra, yenibaştan kurmuş olduğu bu şehirde yaratmış olduğu güzelliklerin en yüksek bir kıratta olduğunu söylemek lâzımdır. Ondokuzuncu asırda, romantizm cereyanından sonra, insanların gözleri tabiatı görmek için açıldığı vakit, **İstanbul,** bütün şehirler arasında birinci derecede göründü ve Avrupa'nın en yüksek şâirlerinin gözlerini kamaştırdı ve en güzide ruhlu seyyahlarının muhayyilesine yerleşti. Farz-ı muhal olarak Türklüğün, yeryüzünde, güzellik nâmına başka bir eseri olmasaydı, yalnız bu şehir onun nasıl yaratıcı bir kudrette olduğunu ispât etmeğe kifayet ederdi.

Bahusus ki Türklük bu şehrini îmar görmemiş, hâlî bir sahada kurmadı; Şarkî Roma İmparatorluğu gibi, asırlarca Avrupa'nın yegâne medeniyeti olmuş ve şâşaasıyla bütün milletlerin gözlerini kamaştırmış bir devletin payitahtının harabesi üzerinde kurdu. Bunun muzâaf bir kıymeti vardır. Eski Bizans harabesi üstüne kurulan **Türk İstanbul,** selefinden bambaşka bir hüviyetteydi ve yalnız kendini kuran milletin milliyetinin bir ifâdesi gibiydi.

Türkler İstanbul'u, 1453'te, Bizans'tan bir vîrâne hâlinde tevarüs ettiler. O vakit İstanbul'un ne kadar harap, yoksul ve perişan olduğunu, Bizans'ın meftunu olduğunda şüphe olmayan tarihçi Charles Diehl, uzun boylu yazdığı gibi, bu bahsi, bundan yirmi sene evvel İstanbul'da vermiş olduğu bir konferansta da iyi tasvir etmişti. Evet, on beşinci asır Türkleri, İstanbul'u bir vîrâne olarak tevarüs ettiler, derhâl îmâr etmeğe koyuldular, bir asır sonra, o zamanki Avrupa'nın hem en büyük, hem en ihtişamlı, hem en güzel şehri hâline getirdiler. Bu hükmümde zerre kadar mübalâğa yoktur.

Bunu söylemekten maksadımız eski zamanlardan kalma bir gayretle Türklüğe Bizans'ın payitahtına vâris olmağı çok gören bâzı müverrihlerin el'an kitaplarında, bütün vesikalara rağmen, güttükleri kîne bir cevap vermektir. Zerre kadar mübalâğa etmeksizin diyebiliriz ki

o asırlarda Türklüğün medenî kabiliyeti, Lâtinlerin medenî kabiliyetinden yüksekti. Latinler, dördüncü Haçlı Ordusu'yla 1204'te İstanbul'u zaptettiler ve şehre kendileri yerleştiler. Bu istilânın nasıl bir facia olduğunu yine Avrupa vakanüvîsleri ve o zamandan beri tarihçileri iyi yazdıkları için bir kelime ilâve etmeğe lüzum yoktur.
Firenk hâkimiyeti İstanbul'da yalnız 57 sene sürebildi. 1261 de Lâtin İmparatoru, hükümeti ve ordusuyle çekildiği vakit arkasında bir vîrâne bıraktı. Paleolog'lar, o viraneyi, yüz doksan sene süren hâkimiyetleri zamanında mâmur edemediler. İşte Türklerin 1453'te buldukları İstanbul bu viraneydi.
Türklerin medenî kabiliyeti çok yüksek olmasaydı, bu viraneyi o kadar çabuk îmar edebilirler miydi? Millî kudretleri çok üstün olmasaydı onu beş yüz sene muhafaza edebilirler miydi?

Yahya Kemal, Aziz İstanbul, 3. bs., İstanbul 1974, s.9-12

REŞAT NURİ GÜNTEKİN (1889-1956)

Miskinler Tekkesi
İnkılap Kitabevi
Baskı tarihi yok
İlk Baskı: 1946 (a.g.e. S.461)
Kanuni Sahibi: Hadiye Güntekin
Eserin Cumhuriyet'in ilk yıllarını anlattığı anlaşılmaktadır.

Miskinler Tekkesi
Yangından sonra Cinci Meydanı taraflarında yine bir eski zaman konağına yerleştik. Öteki gibi bunun da haremi, selamlığı, tırabzanları kopmuş, yelpaze merdivenleri, büyüklerin 'içinde at koştur' diye tarif ettikleri taşlık ve sofaları, yüksek şahnişinli pencereleri, yıllarla kuruya, çürüye kav halini alan ve tutuşmak için havadan bir kıvılcım bekleyen oymalı saçakları vardı.
Barınılmaz hale gelen bazı odalar battal edilmiş, yıkılma tehlikesi gösteren tahtaboşların kapısına kalaslar çivilenmişti. Damın yağmurdan akmayan tarafı kalmadığı için yukarı kata yalnız yaz ortasına doğru –Çamlıca'da hava tebdiline gider gibi- hafif eşya ile çıkılırdı. Bununla beraber yağmur şiddetli olursa ikinci kat da akar, böyle zamanlarda yatak odalarına boş gaz tenekeleri ve çamaşır leğenleri dizilirdi.
Tavanlardaki iki ayrı çeşit mimariden anlaşıldığına göre, konak bir tarihte esaslı bir tamir görmüştü. Bünyedeki bozukluğun tamirle düzeleceğine inanan bol paralı ve iyi niyet sahi-

bi bir adamcağız, eski tavanın çöken, akan yerlerini yeni kalfalara yamatıp boyatmış, fakat bir zaman sonra tabiata karşı uğraşmanın nafileliğini anlayarak her şeyi hali üzerine bırakmıştı.

Geniş döşeme tahtalarının araları o kadar açılmıştı ki, ara sıra kaza ile elimizde düşen onluk ve kuruşlar –yerde daire çevirerek döndüğü sırada atik davranıp üstüne basamazsak- mutlaka bunlardan birine düşer ve kaybolurlardı. Oda ve sofalardaki su tenekelerinin bir vazifesi de, şayet günün birinde bu aralıklar arasına yanar bir sigara kaçarsa onu söndürmekti.

Yanan konaktan pek az eşya kurtarılabilmişti. Bunların kırılır cinsten olanları o kargaşalıkta bostana taşınırken kullanılmaz hale gelmişti. Hele ikinci kattaki misafir odasının pencerelerinden bahçeye atmak suretiyle kurtarılmış bir ceviz koltuk takımı vardı ki bir türlü tamir tutmamış, tahta âzâlı maluller gibi kalmıştı.

Ailemiz, yangından sonra niçin derli toplu bir evceğize sığınmamış da bu berhaneyi başına bela etmişti? Bunu başta büyükannem olmak üzere bütün ev halkının sık sık tekrar ettiği "Allah kimseyi gördüğünden yâd etmesin." Sözü kâfi derecede anlatır sanırım. Kocabaşlar ailesi için asalet: Konak ve bir miktar da Arap ve Çerkez halayık demekti. Öyle sanırım ki, yangından sonra yeni bir eve çıkmış olsaydık, hepimiz çadıra çıkmış gibi kendimizi küçük görecektik.

Tabandan kopup sarkan muşamba parçaları üstündeki boyalı ve yaldızlı resim artıkları; kış gelirken kenarlarına bez yahut kâğıt bez çirişlenen ve rüzgârlı havalarda köçek zilleri gibi şangırdayan battal pencereler, renkli camları kırıldıkça yerine âdi cam ve bazen de mukavva takılan merdiven camekânları; içinde çok kere bir gaz tenekesi kuru soğanla biraz kuru fasulye ve pirinçten başka bir şey bulunmayan kiler odası, haremle selamlık arasındaki dönme yemek dolabı; bakkaldan günü gününe alının kömürü mangaldan üfleyerek yakan Arap bacılar, sabahları küçük hanımlarla küçük beyleri dizlerinin arasında Çerkezce şarkılı masallarla oyalayarak saçlarının sirkesini toplayan dadılar; misafirlerinin eteğini öpen başı konaklı, ayağı çorapsız Anadolulu ahretlikler, bu insanlara eski debdebenin devamı gibi görünüyordu: "Allah kimseyi gördüğünden yâd etmesin!" (S. 15–16)

Prof. Dr. Artun Ünsal

Geçmişten Günümüze İstanbul'un Lokantaları

Prof. Dr. Artun Ünsal

Artun Ünsal 1942'de İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini 1961'de Ankara Koleji'nde tamamladı. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1966'da, Siyasal İncelemeler Enstitüsü'nü (Sciences-Po) 1967'de bitirdi. Siyasal bilim doktorasını Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde 1970'te tamamladı.
1970-1973 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi'nde, 1975-1982 yılları arasında Ankara Üniversitesi SBF'de görev yaptı.
1982 sonunda akademik kariyerine ara verip Hürriyet gazetesine girdi, 1986-1992 yılları arasında bu gazetenin Paris temsilciliğini yürüttü. Bir dönem de (1972-1986) Le Monde ve Journal de Genève gazetelerinin Türkiye temsilciliklerini yaptı. 1994'te Galatasaray Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine atandı. Aynı dönemde Boğaziçi Üniversitesi'nde de dersler verdi.
Hürriyet ve daha sonra Posta gazetelerinde haftalık lokanta eleştirileri yazdı. Geleneksel Türk ve Osmanlı mutfak kültürü üzerine araştırmaları çeşitli dergilerde yayımlandı. TRT 1'deki "Damak Tadı" ve NTV'deki "Life Style" programında danışmanlık ve sunuculuk yaptı. NTV'de yayınlanan "Altın Sıvının Öyküsü" ve "Süt Uyuyunca" belgesellerini hazırladı.

Yayınlanmış eserlerinden bazıları şunlardır: *Siyaset ve Anayasa Mahkemesi (1980), Kent ve Siyasal Şiddet (1982; Ruşen Keleş ile birlikte), Benim Lokantalarım (YKY, 1996), Süt Uyuyunca (YKY, 1997), Ölmez Ağacın Peşinde (YKY, 2000), Anadolu'da Kan Davası, Kâmil ile Meryem'e Dair, Nimet Geldi Ekine (Türkiye'nin Ekmeklerinin Öyküsü).*

Başlıklar

Giriş *388*
İstanbul'un Fethinden Tanzimat'a Yemek Mekânları *388*
Beyoğlu ve Tarihi Yarımada, Farklı Dünyalar *397*
Beyoğlu'nun Kafeleri ve Restoranları *397*
Geleneksel Çarşı Mutfağı *399*
Esnaf Lokantalarının Modernleşme Süreci *402*
Soylu Rus Göçmenleri Beyoğlu'nda *405*
Cumhuriyet'in Lokantaları *408*
Küreselleşme ve Yerelleşme İstanbul'un Lokantalarını Daha da Çeşitlendiriyor *416*
Toplumbilimci Gözüyle Bir Sonuç Denemesi *423*

Giriş

Yüzyıllar boyu, karnı aç, parası az, garibanı, işsizi, memleketinden ekmek derdiyle gurbete düşmüş insanları; gezginci ya da dükkânlı çorbacı, kebapçı, kuskusçu, pilavcılar, aşevi ya da aşhaneler doyurdu durdu. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, önce tuzu daha kuru esnaf ve tüccarın devam ettiği ve adını İtalyanca "locanda" sözcüğünden alan "lokanta"lar açıldı. Ardından, daha şık ve özenli Fransız tarzı "restaurant"lar geldi, biz de bu sözcüğü restorana çevirip Türkçeleştirdik. Öyle ki, bildiğimiz kebapçı bile "et restoranı" oldu. Bereket, dar gelirli veya dar zamanlıların her daim hizmetindeki geleneksel sokak mutfağı gücünü hâlâ koruyor.

İstanbul'un Fethinden Tanzimat'a Yemek Mekânları

Osmanlı İmparatorluğu boyunca yemek yeme, beslenmenin ötesinde, her şeyden önce kamusal ve kolektif bir etkinlik olarak da; *saray*, *konak*, *kışla*, *imaret, dergâh* ve *tekke*lerde, o günlerin siyasal, dinsel ve ekonomik hiyerarşik düzenini yansıtan sıkı âdab-ı muaşeret kuralları içerisinde sürdürüldü. Zengin ya da sıradan "ev mutfakları"nın yanı sıra, halkın temel ihtiyaçlarını karşılayan "çarşı / sokak mutfağı" da çok canlıydı. Ne var ki, ev yemekleri, hem daha kaliteli malzeme hem de pişirme becerileri ile "dışarının" mutfağına üstün sayılırdı.

Aslında, bu kozmopolit kentte bırakınız müslüman aileleri, gayrimüslim ailelerin de "dışarıda" yemek yeme alışkanlığı pek yoktu. Zira "çarşı" ürünleri, haysiyetli ailelerin işi değildi. Kaldı ki, gezginci yemekçiler gibi, yeri belli aşevleri genelde ne denli özensizseler, "hafif meşrep" hatunların da gizlice girip çıktıkları kaymakçı veya bozacılar da pek tekin yerler değildi. Bu durumda, ister çorbacı, kelleci, pilavcı, kuskusçu, fodlacı (pideci), ister börekçi, kebapçı ya da tatlıcı olsun, sokak mutfağının temel işlevi kentin yoksul insanlarını, sabah akşam ucuza doyurmaktır: Bekârlar, ameleler, kalacak yeri olmayanlar, ya da kent dışından gelenler, doğal olarak başlıca müşterileridir. Buna bir de evlerinde bir mutfak bile olmayan yoksul aileleri ekleyebiliriz. Çünkü derme çatma ahşap evlerde oturan insanların çoğunun evinde mutfak bile bulunmuyordu. Geçmişinde nice yangın felaketleri yaşamış kent halkının bir çıra gibi kolayca yanabilecek ahşap evlerinin içinde ocaklı bir mutfağa yer olsa bile, ateşten korkulması çok doğaldı. Var-

lıklı konaklarında da zaten genelde mutfak içeride değil, bahçenin bir bölümünde ayrı bir mekânda bulunurdu. Kısacası, sadece gâribanlar değil, sıradan İstanbulluların önemli bir bölümünün, evlerinde yemek pişirmeye ne maddi güçleri ne de teknik donanımları yettiğinden, zorunlu gereksinmelerini dışarıdan, belki biraz kalitesiz ama ucuza, karşılamaya yönelmeleri doğaldı.

Çarşı, pazar söz konusu olunca, elbette dönemin yönetimi de halkın aç kalmamasına, karnını olduğunca ucuza doyurmasına dikkat edecekti. Bizans ta böyleydi, Osmanlıda da öyle. Bu nedenle, ister sabit mekânlarda ister gezginci satıcı tezgâhlarında, resmi makamlarca ilan edilmiş fiyatların sabit tutulması, esnaf kâhyâları ve onların üstü konumundaki muhtesipe bağlı kamu görevlilerin sıkı denetimiyle gerçekleşiyordu.

1550'lerde İstanbul'a gelen Bohemya'lı Alman gezgin Hans Dernschwam bakın neler gözlemliyordu: "Türklerin çoğu alelâde aşevlerinde yerler. Başlıca yemekleri çorba bulgur, bezelye, mercimek, taze ve kuru fasulye ve benzeri şeylerdir. Bu yemeklerde bir parça koyun eti bulunur. Sığır eti sevmezler ve yadırgarlar. Pirinç çorbaları çok nefistir." Dernschwam, aslında zerde'den söz ediyor, nitekim "safran katarak sarı bir renk verirler, şekerle de tatlandırırlar" diyordu. "Şerbet içebilen kimseler ancak efendilerdir. Şerbet suya şeker veya bal katılarak" yapılıyordu. *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*'nün yazarı Dernschwam, "Türkler balık pişirmesini ve balıktan ne gibi yemekler yapılacağını katiyen bilmezler. Bu yüzden de sık sık balık yemezler. Balığı ekseriya hristiyan ve yahudiler satın alıyor. İstanbul'da özel bir balık pazarı bile var" derken belki biraz abartıyordu, ama gözlemlerinde büyük ölçüde gerçek payı da vardı.

XVI yüzyıl İstanbul'unu, *Evsâf-ı İstanbul* adlı ünlü eserinde betimleyen Latifî yi (1491-1582) de ihmal etmeyelim. Latifî, Nermin Suner'in günümüz Türkçesine aktardığı bu yazma eserinde, örneğin, Tahte'l-kale (Kale altı ya da Sur dibi sözcüğü halk dilinde Tahtakale'ye dönüşmüştür) semtini anlatırken, her yerde yiyecek, içecek ve tatlı satın alınabilecek dükkânlar olduğuna dikkat çekiyor; çevirmeler, kavurmalar, mezelik turşular, zerde, keşkek'in (herise) yanı sıra, sükkerî elma (elma şekeri), ayva, helva, sükkerî börek ve revgani çöreklere (revani) değiniyordu.

Et dendiğinde ise akla koyun ve kuzu eti gelirdi. XVII. yüzyılda da bu öncelikler pek değişmeyecekti. Sığır etinden ise genelde pastırma yapılırdı. Görece pahalı

olan tavuk, halk tarafından daha az tüketiliyordu. Domuz eti Müslümanlar ve Yahudiler için haram olduğundan, sadece hristiyanlar için önemliydi.

Günümüz İstanbul'unda nasıl kimi sokaklar döner kebapçı, köfteci, çorbacı, pilavcı, midyeci, kokoreççiden, balık ekmekçiden, simitçi ya da börekçiden geçilmiyorsa; eski dönemlerde, hatta önceki Bizans çağında da durum pek farklı değildi: Saraylarda, görkemli konaklarda oturanların dışında İstanbul'da halkın büyük çoğunluğu yemek ihtiyaçlarını dışarıdan sağlardı. Büyük bir liman kenti ve ticaret merkezi olan İstanbul'un, öteden beri seyyar yemekçiler cenneti olması boşuna değildir. Fatih, Bayezid ya da Eminönü gibi kentin işlek meydanlarında sabahın erken saatlerinde toplanan; ailesi olmayan ya da ailesinden uzak kalmış göçmenler, bekâr odalarında geceleyen işçiler ya da işsizler, yoksullar, gâribanlar, başka bir deyişle, sokakta ucu ucuna yaşayanlar içindir gezgin ya da sabit yemekçiler. Meydanlarda ya da ara sokaklardaki aşçı dükkânlarına, seyyar yemekçilerin oraya buraya attıkları sandalye ve taburelerinin çevrelediği mütevazı sofralarında çorba, pilav, nohutlu pilav, şişkebap, tava balık, börek, muhallebi ve helvanın dışında çok şey bulunmazdı. Ama fiyatları da ucuzdu. Zaten çoğu insan için önemli olan, yemek yeme değil "açlık gidermek" ti.

İstanbul'un 1630 tarihli *Esnaf ve Zanaatkar Nizamnamesi*'nde örneğin, dönemin aşçıların neler pişirip sattıklarını izleyebiliriz: Yahni, suda pişmiş köfte, şiş kebabı, tavuk büryani, kuzu kızartma, tandır kebabı. Esnaf narh defterlerinde tavan fiyatları belirlenmiş olan bu yemeklerin, şimdiki gibi porsiyonla satılmadıklarını da ekleyelim: Et pilav ve çorba okka ve dirhem hesabı tartıyla, şiş kebabı uzunluk ölçüsüyle, dolmalar ise sayıyla verilirdi. Söz gelimi, Mübahat Kütükoğlu'nun incelediği 1640 tarihli İstanbul *Narh Defteri*'nde, kırk büyük lokma ciğer kavurmanın çarşıda bir akçeye satıldığı görülüyor. Bir kâsede 200 dirhem "nohutlu ve limon sulu pirinç çorbası" da bir akçeydi. Kimine göre, günümüzdeki kuzu bağırsağı sarması "kokorecin atası" sayılabilecek, "Pencevüş" kebabı'nın "yarım zira" (yarım çarşı arşını, yaklaşık 32-33 cm) uzunluğunda, ortalama üç şiş dolusu da gene bir akçeydi. Ayrıca, kebapçıların kelle ve paçaları da ucuza satılıyordu. Az sığır pastırması ya da koyun sucuğunu ekmeğine katık eden Müslümanlar gibi, Anadolu kökenli Ermeni ve Rumlar da, kendilerine güzel bir ziyafet çekebilirdi. Koyun etinden yapılmış yahninin okkası 18, sığır yahnisininki ise 9 akçeden satılıyordu. Fırında pişmiş koyun kebabının 23 dirhemi (yaklaşık 70 gr) 1 akçe, "halis koyun etinden köfte kebabı"nın 18 dirhemi bir akçeydi. Bu tür yemekleri ala-

Kanaat Lokantası'nın Seyyar Arabası

bilen, yerinde tüketen ya da evlerine götürenler ise genelde orta halliydi. Zira İstanbul'un doğrudan pazardan et satın alabilecek güçte olanlar, eti bütün olarak alıyorlar, evlerinde parçalatıp, pişirtip yiyorlardı. Öte yandan, seyyar satıcılarda sâde pirinç pilavı (80 dirhemi 1 akçeye), etli lahana sarması (20 adedi 1 akçeye), ayrıca helva, revani, muhallebi gibi çeşitli tatlılar bulunuyordu.

Osman Nuri Ergin'in yüz yıllar boyunca İstanbul'un belediye yönetimine yön vermiş hukuki belgeleri bir araya getirdiği *Mecelle-i Umûr-ı Belediye* başlıklı ünlü eserinde, örneğin, Sultan IV. Mehmet döneminde, 1680 yılında çıkarılan bir kanunnâme'de yer alan *Narh Defteri*, yemek fiyatlarının dışında aşçıların nelere uymak zorunda olduklarını da sıralıyordu:

"Aşçıların pişirdikleri yemekler çiğ olmaya ve tuzlu olmaya ve kâseleri pâk ve kazanları kalaylı ve çanakları yeni ve sırçalı ve fotaları (önlükleri) temiz ola. Muhâlif hareket ederlerse haklarından geline. Kuzu büryanı evvel suya ıslatıb pişirirlermiş, men oluna. Evvel yahni edüp sonra büryan etmekten de. Ve büryanun yüzüne aşı (aşı boyası- toprak boya, kırmızı ya da sarı renkte bir çeşit demir cevheri) sürmekten de men edeler. Ve mahrâ pişireler. Ve tavuk ve kuzu büryanı ve yahni, et narhının nısfı

(yarısı) ola." (Yani masraf ve ticaret payı eklenerek, et narh fiyatının iki katına satılmalı. Örneğin, koyun etinin okkası narha göre 9 akçe iken, aşçı yaptığı koyun yahnisini okkası 18 akçeye satacaktı; bu şekilde 9 akçe 18 akçenin "yarısı" oluyor.)

"Başçılar, pişirdikleri baş ve paçayı mahrâ' (maharetle, beceriyle) pişireler. Pâk ola. Ve kıllı ve bezi göyünmüş (yanık) olmaya. Ve koyun başına zamanına göre narh verile. Ve paçanın her zamanda dördü bir akçaya ola. Ziyade satılırsa muhkem hakkından geline.

"İşkembeciler, işkembeyi pâk edip pâk su ile mahrâ' pişireler. Sarımsağı ve sirkesi yerinde olup kâseleri ve fotaları pâk ola.

"Börekçiler koyun eti iki yüz elli dirhem olacak şürdeli börek iki yüz dirhem ola. Varaklı börek yüz seksen dirhem olup miyânesi soğanlı olmaya. Koyun etinden gayri et halt olunmaya (karıştırılmaya). Ve soğanı çok ve eti az ve ekserî yeri boş olmaya. Ve hamuru pâk undan olup iç yağı karıştırılmaya. Ve illa muhkem ta'zir olunup haklarından geline."

"Lokma işleyenlerin hamuru çiğ olmaya. Balı akideli ola…"

XVII. yüzyılda İstanbulluların evleri dışında yemek konusunda hiç güçlük çekmedikleri açıktır. Dönemin en önemli tanıklarından Evliya Çelebi'nin (1611-1682) ünlü *Seyahatnâme*' sinde örneğin, 1647 yılında kentte işkembeci esnafının 300 dükkân ve 800 çalışanı ile hizmet verdiğini görürüz. Çelebi, "Bunların dükkânlarında vakt-i seher olunca niçe yüz fukarâ ve mahmûr evkâr yârânlar cem'olup..." derken, işkembecilerin gün doğarken hem yoksulları hem de uykulu alemcileri buluşturduklarına değinir. "Esnaf-ı elzem-i levâzımından" (çok gerekli tedarik esnafı) olarak nitelediği "aşçıyan" a gelince:

"Dükkân cümle 555, neferât 2000 dir. Bu esnaf-ı makbûl cümlesi pâk libaslar ile beşer altışar tencere ta'âmlı ocaklar çevresinde, ellerinde kepçe hizmet sunarlar."

Dahası, hazır yiyecek, tatlı ve içecekler satan "birun" **(**dükkânlı) ya da "tablakâran", tablalı "piyade" (gezgin) esnafın listesi de uzundur: "Zerdeciyân, başçıyân, kebâbcı ve köfteciyân, püryâncıyân, yahniciyân, dolmacıyân, pâlûdeciyân, südli aşçıyân, şekerciyân, salatacıyân, sucukçıyân, hoşâbcıyân, şerbetçiyân, sa'lebciyân,

muhallebiciyân, helvâcıyân, börekçiyân, çörekçiyân, simitçiyân, katayifçiyân, lokmacıyân, gözlemeciyân, ekmekçiyân, peksümâtçıyan, bakkâl-ı paşdırmacıyân, yemişçiyân, bozacıyân, meyhâneciyan, kaymakçıyân, yoğurdcıyân, peynirciyân..."

Haliç'in karşı kıyısındaki Galata'da ise balık çorbası, tava balık, tuzlu balık satan dükkân ve tezgâhlar çoktu. Evliya Çelebi, "Esnâf-ı aşçıyân-ı balık bâzârı"ndan şöyle söz eder: "Dükkân 500, neferât 900, cümle Rum kefereleridir gûnâ-gûn (çeşit çeşit) balıkları pâk kalaylı tavalar içre balıkların tabî'atına göre kimisin tereyağıyla kimisinin sây yağıyla kimin şîr-i rûgân yağıyla (zeytinyağı) ve kimin mısır ve tekirdağı bezir yağıyla pâk pişürüp... Nazük kefal balığı ve çorbası ve midye pilavı ve istiridye ve taraklar pişürüp kâr iderler (çalışırlar)."

Ayrıca, onlara içki yasağı olmayan gayrimüslimlerin yoğun yaşadıkları Samatya-kapısı, Kumkapı, Yeni Balıkpazarı, Unkapanı, Cibalikapısı, Fener ve Balat kapılarında, Haliç'in karşı kıyısındaki Hasköy ve Galata'da da, Evliya Çelebi'nin kendine özgü anlatımıyla "esnaf-ı mel'ünan-ı menhüsan-ı mezmüman ya'ni meyhaneciyan" da

çoktu. Ne var ki, bu mezeli, içkili ve müzikli, Çelebi'nin nitelemesiyle "lanetli, uğursuz ve çirkin" meyhanelerde kaçamak yapan müslümanlar da eksik olmazdı.

Fransız doğabilimci ve gezgin Joseph de Tournefort 1701 yılındaki İstanbul gezisine ünlü *Tournefort Seyahatnamesi*'nde yer verirken, Galata izlenimlerini şöyle aktarıyordu:

"Galata, Türkiye'nin göbeğinde bir hristiyan kenti gibidir; burada meyhaneler serbesttir ve Türkler bile meyhanelere şarap içmeye gelirler: Galata'da Franklar için hanlar vardır ve buralarda güzel yemekler yapılır. Balık hali görülmeye değer ve bize göre limanın karşı yakasında, Ayasofya yolu üzerinde bulunan halden (Eminönü'ndeki) daha güzel: Galata Balık hali uzun bir sokaktır ve sokağın yanında dünyanın en güzel balıkları sergilenmektedir."

Kozmopolit liman kenti İstanbul'da gelenek, alışkanlık ayrıca kültürel ve dinsel sınırlamaların etkisiyle, Müslümanlar içkili yer işletemiyor, içki sevenleri ise meyhanelerin tenhaca bir bölümünde fazla ilgi çekmemeye çalışarak "demleniyorlardı". Bu nedenle, gayrimüslim İstanbulluların yoğun bulundukları Haliç'te Fener ya da Sütlüce, Galata ve daha sonraları Beyoğlu gibi semtlerde, önce meyhanelerin ardından içkili çalgılı mekânların açılışı da çok daha önce gerçekleşti. "Meyhaneciyan esnafı" konusunda ayrıntıları ise "Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri" maddesinin yer aldığı, " bitmemiş senfoni" ünlü *İstanbul Ansiklopedisi*'nin yazarı Reşat Ekrem Koçu'nun kaleminden izleyebilirsiniz.

Bildik yemeklerin bildik yerlerde, gürültüyle satılıp ama sessizce yenildiği, sabit ya da seyyar aşçıların saltanatı, özellikle Eminönü- Sirkeci hattından Sultanahmed'e, Edirnekapı'ya, XIX. yüzyılın sonlarına kadar sürecekti. Söz gelimi "ayak satıcıları" başka bir deyişle "seyyar" yiyecek, içecek ve eşya satıcılarıyla ünlü Eminönü'ne bir uzanalım. O günlerde Yeni Cami'nin önü bugünkü gibi açık değildi, mağaza ve dükkânların arkasında kalıyordu.

Eski İstanbul Hatıraları'nın yazarı Sadri Sema'nın (1880-1964) kaleminden izleyelim: "Meydana gelince: Sağında solunda hanlar, mağazalar, deniz tarafında kahvehaneler, kayık iskeleleri. Balıkpazarı'na doğru Sami'nin baklavacı dükkânı, sıra sıra şekerlemeciler; Sirkeci'ye doğru bir kaç lokanta. Mevsimine göre Kavak'tan, Beykoz'dan, Çubuklu'dan, Hisar'dan, Kartal'dan, Pendik'ten; Marmara kıyılarından

Cemilzade Lokumcusu

Pazar kayıklarıyla, ateş kayıklarıyla [motorlar] lâhana, pırasa, domates, patates, kavun, karpuz, üzüm, incir, ceviz elma, armut, ayva, şeftali, zerdali, erik, salatalık gibi her türlü sebze ve meyveler Eminönü'ne gelir ve Eminönü meydancığına dökülürdü. O zaman hal filân yok. Salepçiler, kuskus pilâvcılar, baş suyuna çorbacılar, sövüşçüler, simitçiler, börekçiler; ayak kahvecileri, meydanı dört taraftan çerçevelerlerdi."

Sadri Sema'nın "kucak kucak hatıralarla doludur" dediği Yeni cami avlusu da bir başka âlemdi: "Kebapçılar, helvacılar, ayrancılar, çorbacılar, limonatacılar, dondurmacılar, pilâvcılar, şerbetçiler, baklavacılar, börekçiler, simitçiler, üzümcüler her köşeye, her kıvrıma yayılmışlardır. Bunların velvelesinden durulmaz."

Musahipzade Celal'in klasikleşmiş *Eski İstanbul Yaşayışı*'ında da, söz gelimi Kağıthane mesiresindeki seyyar esnaf kalabalığı hemen göze çarpar: Simitçi, börekçi, pideci, çörekçi, kuş lokumcusu gibi, revani, zülbiye, sütlü lokum ya da un kurabiyesi satanların dışında; şiş, döner, tandır kebap, kıvırcık etinden kuşbaşı kavurma ve yanında nohutlu tereyağlı pilav seçenekleriyle kebapçılar da mutlaka bulunurdu. Da-

Şerbetçi Tezgahı

hası; un helvası, samsa, burma, baklava, dilberdudağı, saçta pişen ballı kaymaklı ince yufkalarıyla helvacı ve tatlıcılar, ayrıca şerbetçi ve yoğurtçular da boş kalmazlardı.

Mesire yerlerinin yanı sıra, İstanbul'lular sevdikleri şeylerden tatmak için de semt semt dolaşırlardı: Öyle ya, Kanlıca'nın yoğurdu ve gözlemesi, Eyüp'ün kebabı ve kaymağı, Yedikule'nin kellesi, Beykoz'un paçası, Vefa'nın bozası gibi, Sarıyer'in böreği de çok ünlüydü.

Özetle, İstanbul'da hem yerleşik hem de özenli, başka bir deyişle " modern" lokantaların tarihi çok eskilere gitmez. Bildiğimiz anlamda, uygun bir salona sahip, masaları, sandalyeleri, temiz sofra örtüleri, çatal ve bıçaklarıyla zengin bir yemek listesi sunan, hatta kimi zaman içki de içilebilen lokantaların, restoranların ortaya çıkması, bırakın *Tarihi Yarımada*yı, kozmopolit ve dinamik *Pera*'da bile XIX. yüzyılın ortalarını bulacaktı.

Beyoğlu ve Tarihi Yarımada, Farklı Dünyalar

Bizans-Osmanlı gelenekleriyle harmanlanmış eski kentin surları içinde oturan Müslüman, Rum, Ermeni ve Musevi aileler, genelde sakin ve huzurlu geleneksel yaşamını sürdürürken, karşı kıyıdaki Pera, XIX. yüzyılda önemli toplumsal, kültürel dönüşümlere uğradı. Özellikle, 1839 ve 1856 Tanzimat Fermanlarının ardından, İstanbul'da Batılaşma eğilimi hızlanırken, Pera ya da günümüzün Beyoğlu'su bir yiyecek ve içecek devrimine de sahne oldu. Bu bölgede yoğunlaşan ve zaten özünde Batılı olan "tatlı su Frenkleri" (Katolik) Levantenler, yabancı sefaretlerin mensuplarının yanı sıra; Avrupalılaşma sevdasına düşmüş varlıklı Rum, Ermeni ve Yahudi Osmanlılara hizmet sunan "alafranga" lokanta ve restoran, şaraphane ve birahaneler, *café chantant*'lar (müzikli kafeler) bir biri ardından açılıyordu. Elbette, Batılaşmadan çekinmeyen, hatta yakınlık duyan, eğitim ve gelir düzeyi görece yüksek Müslüman Türkler de diledikçe Pera'ya gelir, buralarda yer ve içerlerdi. Ancak, yanlarında nişanlıları, eşleri, çocukları olmadan... Kısacası, aynı kent, ama iki farklı kültür söz konusu idi.

Beyoğlu'nun Kafeleri ve Restoranları

Galata'yı Beyoğlu'ndan ayıran tarihi surlar da Tanzimat sonrası yıkılırken, "Café Riche", "Tortini", "Valaury", Osmanlı'nın önde gelen yazarları Şinasi Bey ve Namık Kemal'in de pek sevdikleri "Café Flamme" gibi Batı tarzı mekânlar, dönemin en ünlü uğrak yerleri arasındaydı. Gümrük komisyoncuları, armatörler ve bankerlerin yoğun yaşadıkları Galata'da, ithalatçı ve ihracatçı tüccarların ise Sirkeci'de toplaştıkları günlerde, Cadde-i Kebir bambaşka bir âlemdi. Günümüzün İstiklâl Caddesi ve yakınlarını kapsayan ve ağırlıkla Levantenlerin, yabancıların ve varlıklı gayrimüslim Osmanlıların oturdukları 1900'lerin başı Beyoğlu'sunda; yiyecek-içecek sektörü de doğal olarak Avrupalı kökenli kişiler ile Osmanlı Rum, Ermeni ve Musevilerin ellerindeydi. Bu yeni mekânların sahipleri Rum; Ermeni, Musevi ya da levanten Osmanlılar, ayrıca Macar, Alman, Avusturyalı veya Fransız uyruklu yabancılardı. İlerideki yıllarda "Pera" daha da canlanacak, Bankalar Caddesi'nde " Cercle d'Orient", Tepebaşı'nda "Hotel d'Angleterre", "Hotel de France", "Hotel Bristol", izleyen yıllarda "Pera Palas" ve ardından Ayaspaşa'da açılacak "Park Otel", ağırlıklı olarak Fransız mutfağına odaklanacaktı. "İsviçre Birahanesi", "Londra Birahanesi", "Viyana Birahanesi", "Strasbourg Birahanesi" ve "Stadt Hamburg" gibi, Avrupaî mekânlar; bira ve şaraplar, şarküteri ürün-

leri dışında "gulaş", "şatobriyan" (*Chateaubriand*), "şukrut" (*choucroute* - ekşitilmiş lahanayla pişirilen sosis, jambon) gibi, yabancı "memleket" yemekleriyle, aynı zamanda bu ülkelerin İstanbul'daki mensupları için de birer buluşma ve sıla hasreti giderme yeriydi. Söz gelimi, Osmanlı Harp Akademisi'nde görevli Alman subaylar ile Avusturyalılar Viyana birahanesini tercih ederken, Galatasaray Lisesi'nin Fransız öğretmenleri ile Fransız gazetelerinin muhabirleri Strasbourg birahanesine "devam ederlerdi". Hemen belirtelim: Söz konusu birahaneler ailece gidilen "nezih" yerlerdi. Bugünün "damsız" girilen birahane/meyhaneleri gibi değildi.

Tepebaşı Nil Pasajı'nda Macar/Avusturya lezzetleri ve içkileriyle ünlü "Çardaş", Tünel'de Alman Lokantası "Fischer" de onları izledi. Galatasaray'da 1876'da kapılarını açan Hristaki Pasajı ve Cité de Péra'da (Çiçekçi Pasajı) Pereas adlı bir Rumun işlettiği "Horozlu" lokantası daha çok orta direğe seslenir; et, sebze, makarna veya pilav, tatlı yahut meyve, ekmek ve bir şişe şarap da "topu topu bir çeyreğe", yani o günün 25 kuruşuna verilirdi. İtalyan yemekleri ağırlıklı "Degüstasyon" da buradaydı. Tiyatro Sokağı'nda Fransız Auzière'in "Du Petit Roubion" adlı Fransız lokantasının yemekleri ve ünlü Bordeaux ve Bourgogne şaraplarının başlıca müşterileri Frenkler ve Levantenlerdi. Taksim meydanına bakan Eftalapos (Yedi Tepe) da ünlü bir yemekli gazinoydu. Şimdilerde, Kızılkayalar sandviç büfesinin üstü oluyor.

Taksim'i geçtikten sonra, İtalyan kökenli Bomonti Biraderlerin birahanesi de ileride adını bu semte verecek kadar ünlenecekti. Kısacası, arada tek tük istisnalar olsa da, XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlarına, Tepebaşı, Cadde-i Kebir ve Galata üçgeninde batı mutfakları ve içkileri egemendi.

Geleneksel Çarşı Mutfağı

Ne var ki, İstanbul'un geleneksel çarşı-sokak mutfağı da gücünü koruyordu: Tophane, Eyüp ve Üsküdar gibi semtlerde yoğunlaşan geleneksel kebap evleri dolup taşıyor, XIX yüzyılın ortalarında ortaya çıkan döner kebabçı dükkânları da, görece pahalı fiyatlarına karşın, kentin işlek caddelerinden geçenlerin ilgisini çekiyordu. Mısır Çarşısı-Bahçekapı ekseninde, yüzyıllardır icra-ı sanat eden börekçiler, poğaçacılar hâlâ gelip geçenleri ucuza doyurmayı sürdürüyordu. "Sokak satıcıları" olarak nitelenen seyyar pilavcılar, muhallebici, zerdeci, tatlıcılar gibi; çorbacılar, kokoreççiler, kızarmış kuzu kellecilerin yanı sıra; işkembe ve paça çorbası satan dükkânların dar gelirli müşterileri eksilmiyordu.

Sermet Muhtar Alus'un *İstanbul Yazıları*'nda anlattığı Eminönü meydanında örneğin, "Âlâ çayır peyniriyle yapılmış" peynirli pidesini başında taşıdığı tablayla dolaşarak satan "bıdık paytak" adamın bağırışını duyar gibi olursunuz. "Gusgus [kuskus] pilavı" atıştıran "hamal camal, ırgat, mırgatları" görür gibi olursunuz. Oysa hali vakti yerinde olanlar genelde evlerinde yerler, görünmezler ortalık yerde; ekmekçi bile kapılarına kadar gelir. Yemeğine titiz, kolay beğenmeyen, ancak maddi durumu pek müsait olmayan İstanbullu beyler ise işyerlerine evlerinden sefertasıyla yemek getirirler, öğle tatilinde bir köşede sessizce yerler. Yoksul odacılar, hademeler ise karınlarını peynir, ekmek, karpuz, üzüm, soğanla doyururlar.

Avrupa turu sırasında İstanbul'a da gelen Amerikalı yazar Francis Marion-Crawford'un, önce ülkesinin tanınmış dergilerinden *Scribner's Magazine*'de Aralık 1893 ve Ocak 1894'te iki bölüm halinde yayımlanan, ardından *Old Constantinople* adıyla kitaplaştırılan ve yıllar sonra *1890'larda İstanbul* başlığıyla dilimize çevrilen gezi izlenimleri de bize o dönemdeki günlük yemek yaşamını bir yabancının gözüyle aktarıyor:

"İş saatlerinde Türk, açık havada, sokaklarda, meydanlardaki ağaçların altında ve çarşının dükkânlarında, müsait olduğu zamanlarda yer, içer, kahvesini yudumlar, sigarasını tellendirir. Bunun sonucunda şehrin yoğun semtleri aşevleri ve kahvehanelerle doludur ve hasır tablalarını kalabalığın içinde bir aşağı bir yukarı taşıyan yiyecek ve içecek satıcılarının sonu gelmez: Ekmek, pide ve peksimet satan, yuvarlak tablasında birkaç çeşit peynirin yanı sıra yoğurt satan,

tahta şişlere geçirilip ızgara yapılmış kuzu ve koyun eti parçacıklarından oluşan kebap ile büyük bir tencerede sıcak tutulan pilav yahut kabak ve diğer sebze dolmaları satan aşçılar. Tabii bunlara ilaveten şekerleme satıcıları, muhallebiciler, *şerbet* satanlar."

"İtalya'dan gelince insan yiyecek ve içecek satan bütün bu seyyar satıcıların aşırı temizliğine ve sattıkları şeylerin gerçekten iştah kabartan görüntüsüne hayran kalıyor. Bunların yanı sıra çarşıda çeşitli aşevleri ve lokantalar da var. Özellikle şişman ve pembe yanaklı bir Türk var ki dünyanın en güzel kebabını yapıyor. Büyük tabaklarda tepeleme pilav, gürül gürül yanan ocağın yanında demlenir ve birkaç temiz ve becerikli oğlan mutfağın arkasındaki küçük masada yahut dışarıdaki sessiz meydancıkta oturan müşterilere hizmet eder. Çok sevilen bu yemeğin hazırlanışı Avrupalı kulaklara garip gelebilir. *Pide* yani mayasız ekmek kare parçalara kesilerek bir çorba tabağına konur, üstüne de iki parmak kalınlığında yoğurt; onun da üstüne ateşte pişmiş sıcak et parçaları. Ve hepsi tuz, biber, kakule ve sumakla çeşitlendirilir."

II. Abdülhamid döneminde (1877-1908) ve sonrasında, günümüz esnaf lokantalarının atası aşçı dükkânlarının ne durumda olduklarını, bir İstanbul efendisi olan Muzaffer Esen'in 1940'larda kaleme aldığı ve yakın dostu Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde "Aşçı ve Aşçılar" başlığı altında yayınlanan yazısından izleyebiliriz. Esen, aşçıların kılık kıyafetinden, masa- kerevet düzeni ve pişen yemeklere, nice ayrıntılara yer veriyor:

"Seyyar aşçılar istisna edilecek olursa Büyükşehrin orta halli bekâr esnaf ve işçileriyle evlerinden uzak yerlerde çalışanlar öğle ve akşam yemeklerini aşçı dükkânlarında yerler. İkinci Abdülhamid devrinin son yıllarında bu aşçı dükkânları şehrin o zamanki iş yerleri sayılan ve bekâr odalarının, hanların toplu olarak bulunduğu Tavukpazarı, Tahtakale ve Yenicami civarında toplanmıştı.

"Bu aşçı dükkânlarının klâsik bir manzarası vardır. Dükkân kapısından girilince sağda veya solda yemeklerin teşhir edildiği kısım bulunur; tuğladan yapılmış yüksek ocaklardan ibarettir. Bu ocaklar pişmiş yemeklerin sıcak durmasına mahsus olduğundan bacası yoktur, kömür yandıktan sonra buralara konur, Aşçıbaşı(ki ekseriyetle dükkânın sahibidir) bu ocağın başında durur, başında yağlı, kırmızı fes, fesin üzerinde sarılı renkli yemeniden ince sarığı vardır. Önün-

de beyaz önlük bulunur, fakat bu önlüğün beyaz olduğunu anlamak için bin tane şahit ister, yağ ve is lekeleri bunu kirli gri bir renge boyamıştır.

"Dükkân müşterileri ayrı ayrı masada değil, biri ortada, ikisi de kenarlarda bulunan üç büyük ve müşterek tahta masada otururlar. Kenardaki masalar iki taraflı değildir. Tek taraflı olan bu masalarda oturan müşteriler arkalarını dükkâncıya dönerler. Orta masa iki taraflıdır, bu masaların önlerine alçak tahta sıralar konmuştur. Müşteri bu sıralar üzerine oturur.

"Pişen yemekler, et kızartmaları, kuru fasulya, nohut gibi sebzeler, ıspanaklı yumurta, dolmalar, pilâv ve makarnadır. Umumiyetle hazır pişmiş yemekler bulunur. Iskaralar [ızgaralar] ancak 1908 inkılâbından sonra buralara girmişlerdir.

İrmik Helvası

Eski devirlerin kebapçısı ve tatlıcısı tamamıyla ayrı ve müstakil bir dükkân olduğu için aşçı dükkânında şiş kebabı ve ıskara köftesi gibi müşterinin arzusu üzerine pişen yemekler ve süt tatlıları ile, baklava ve kadaif gibi tatlılar bulunmazdı. Aşçı dükkânlarının gözde tatlısı irmik (gaziler) helvasıdır."

Esnaf Lokantalarının Modernleşme Süreci

'Aşçı dükkânları 1908'den sonra hem şeklini değiştirdi, hem de azaldı. Tatlıcıların tavuk ve pilav, börek boğaça satmaları müşterileri buralara götürdü. İçkili lokantalar ve mezeciler de bu dükkânların bir kısmının yerine geçti. Bu çeşit aşçı dükkânlarının Tavukpazarı'nda (Çemberlitaş-Kapalıçarşı çevresi) kalan son örnekleri yerlerini ya meyhâneye ya lokantaya bıraktılar. Büyükşehirde bu çeşit lokantalardan birkaç tanesi yalnız Tahtakale'de kalmıştır ki buraların en kalabalık günü Pazar günüdür ve en esaslı müşterileri de izinli askerlerdir', diyordu Muzaffer Esen.

Öte yandan, Eminönü, Karaköy ve Perşembe Pazarı'ndaki esnaf lokantalarının da, çevrede işyerleri bulunan ve öğle yemeğine gelen varlıklı tüccar müşterilerin etkisiyle, giderek daha özenli bir mutfak ve servis sundukları, hatta "pirzola", "biftek" gibi Batı tarzı ızgaralık etleri geleneksel şiş kebapla birlikte, yemek listelerine koymaya başladıkları da izleniyor.

Saray ve konaklardan süzülüp gelen ince Türk mutfağının evlerden çıkıp halka açık kaliteli mekânlara yansıma sürecinin çok daha geç başladığı açık. Aşçı dükkânı ya da aş evi ve ayak satıcıları kıskacında sıkışıp kalmış geleneksel Türk mutfağı, neredeyse köşesine sinmişti denilebilir.

Ne var ki, sonunda değişim dalgası Eminönü- Kapalı Çarşı- Haliç üçgeni de kapladı. Giderek, belki Beyoğlu'na da özenerek; Kapalı Çarşı, Eminönü, Sirkeci ve karşıdaki Galata'daki mekânlar da Batılaşmadan nasibini almaya başladı. Önce, Avrupa'dan gelen Orient Express (Doğu Ekspresi) tren seferinin son durağı olan Sirkeci'de, geleneksel aşevleri, aşçı dükkânları ve esnaf lokantalarına göre, ortamı çok daha konforlu, servisi özenli ve yemekleri daha çeşitli "Konyalı Lokantası" 1879'da açıldı. Müşterileri genelde o dönemin önemli iş merkezi olan Eminönü'nün varlıklı tüccarlarıydı. Aynı bölgede "Ali Efendi", "Nefaset" ve "Süslü" lokantaları da Konyalı'yı izlediler. XX. yüzyılın başında, Niğde doğumlu Rum Pandeli Çobanoğlu'nun tencere yemekleri ve lezzetli balıklarıyla ünlü "Pandeli Lokantası" da giderek ünlendi. Kapalıçarşı'nın ileri gelen esnafı ise daha çok Nuruosmaniye tarafındaki Mıgırdıç Tokatlıyan'ın, "Ermenikârî" yemekleriyle ünlü aşçı dükkânına uğruyorlardı. Sermet Muhtar Alus'un deyişiyle "boğazına düşkün" kuyumcular, memurlar, beyler ve paşazadeler; bol soğanlı zeytinyağlı sebze ve yaprak dolma ve sarmalardan birini seçer, sarmısaklı pilaki ve midye ya da uskumru dolmasına da "boş geçmezlerdi"…

Ancak, Mıgırdıç Efendi de 1893'te Beyoğlu'na taşınınca, açtığı "Splendide" (Şahane) adlı kafe-lokantası ise çok daha farklı, "alafranga" bir mönü sunacaktı: Sebze çorbası, fileto, biftek, makarna, kuşkonmaz, tavuk köftesi... Öğle tabldotu, üç kap 25 kuruş. Alakart mönüde ise biftek 5, kuşkonmaza 10 kuruş yazılıyordu... Aynı Mıgırdıç usta, işlerini daha da büyütecek, "Tokatlıyan Lokantası"nın ardından açtığı ünlü "Tokatlıyan Oteli" de kentin en şık restoranlarından birini sergileyecekti.

Beyoğlu'nda, mönüsünde geleneksel Türk mutfağına ağırlık veren, ancak "Avrupaî" bir anlayışla işletilen ilk lokanta da nihayet 1888 yılında kapılarını açtı. Ne var ki, ünlü aşçı Abdullah Usta'nın bu ilk yerinin adı "Victoria" (Zafer) idi. Neyse, kısa bir süre sonra adı "Abdullah Efendi"ye dönüştü de, özüne döndü. Burasının nefis zeytinyağlı enginarı, Abdullah usulü levrek balığı ve "hünkârbeğendi" si, Beyoğlu'nun seçkinlerine ve yabancılara "Biz de varız, unutmayın" mesajını veriyordu adeta.

Yüzyılın Başında İstanbul anılarının yazarı İstanbullu İtalyan Willy Sperco, eski-

den lokanta mutfağının hemen kapının yanında olduğuna dikkat çektikten sonra, "Beyoğlu'nun en büyük restoranının sahibi Abdullah Efendi, bembeyaz giysileri içinde, döneri ateşte kızartır ve tabaklara memnuniyetini belirten bir gülümsemeyle pilav doldururdu" diye anlatıyor. İmambayıldı, paça ya da şiş kebap gibi tipik Türk yemeklerinden tatmak istemeyenler için de ayrıca Fransız mutfağının ünlü yemekleri bulunurdu Abdullah Efendi'de. Balık, sebze, meyve, tatlı ne yerseniz hepsi de çok lezzetliydi. Ama yabandomuzu ve domuz etinin sadece Rumların, Ermenilerin ve Avrupalıların sahibi oldukları lokantalarda sunulduğunu anımsatalım.

Öte yandan, Pera dışındaki Avrupa tarzı yemekli müzikli otel- restaurantların önde gelenleri, İstanbul kıyılarında yer alıyordu: Örneğin, Fenerbahçe burnuna yakın "Bellevue Palas", Boğaziçi Tarabya'da "Sümer Palas" (*Summer Palace*- Yazlık Saray) ile gene Tarabya'daki yazlık "Tokatlıyan Oteli"nin restoranları dönemin seçkin simalarını ağırlardı. Çevredeki sayfiye köşklerinde oturan ağırlıkla gayri müslim varlıklı İstanbulluların ve "ecnebilerin" dostlarıyla bir araya geldikleri özenli yerlerdi. Adalar'da da özellikle, Rum, Ermeni ve Musevi ailelerin tatil için gidip kaldıkları, hemen hemen hepsine Fransızca adlar verilen kıyı otellerinde, hem tatil yapılır hem de güzel yemekler yenirdi.

XX. yüzyılın başında İstanbul'un değişik semtlerine dağılmış halk tipi meyhanelere de değinmeyi unutmayan "Masal Olanlar"ın nostaljik yazarı Sermet Muhtar Alus, örneğin Yenikapı "Sandıkburnu" ve Langa'daki "Maksud'un Meyhanesi"nden söz eder. Sandıkburnu'ndaki salaş gazinolarda devrin kibarları, Kapalı Çarşı esnafı rakı içermiş... "Artin'in Gazinosu" da ünlüymüş. Damadı Aris'in fasulye pilakisi ve ciğer tavası ise dillere destanmış. "Ehl-i dil" yani gönül adamlarından, "mazmuntıraz"(nüktedan) üst düzey bürokratlar da "Maksud"un yerine devam ederken, dönemin ünlü muharriri Ahmet Rasim Bey ise Balıkpazarı'nda, "Mihoni"nin meyhanesinde "akşamcılık" yaparmış. Çarşıkapısı ve Tavuk Pazarı'nda da dönemin en işlek meyhaneleri icra-ı sanat ederlermiş. "Sarraç Hanı" adlı ünlü büyük meyhanede, "vakt-i kerahet" geldi mi akşamüzeri minik sürahi (karafaki) de sunulan rakıya refakat eden mezelerle hafiften hafife çöplenilirken, küçük çukur sahanlarda tuzlama işkembe çorbası, soğumasın diye sahanın altında da mangal konurmuş…

Balkan ve I. Dünya Savaşlarıyla birlikte, Osmanlı imparatorluğunun felaket çanları çalınır, saray ve konaklardaki eski ihtişam yitip giderken, işsiz kalan aşçıların ken-

tin çeşitli semtlerinde açtıkları esnaf lokantaları, İstanbul halkına genelde dar gelirlilerin müdavimi oldukları aşevlerine oranla elbette daha kaliteli ve çeşitli seçenekler sunacaklardı. Gene de, 1920'de artık yıkılıp giden İmparatorluğun başkenti İstanbul'da 157 lokanta ve 457 birahanenin büyük çoğunluğunun sahipleri gayrimüslimler, özellikle Rumlardı. Müslümanların işlettiği lokanta sayısı 35, birahane ise sadece 4'tü...

Soylu Rus Göçmenler Beyoğlu'nda

"Kapitülasyonlar" döneminin kozmopolit Pera'sı gibi, Fransız ve Orta Avrupa tarzı yiyecek, içecek işletmeleri ve mutfaklarının egemenliğine tanık olan Beyoğlu'nun yemek kültürü, I. Dünya savaşının ardından bu kez de göçmen Rusların etkisi altına girdi. 1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından İstanbul'a sığınan on binlerce Rus göçmen gerçekten de Beyoğlu'na değişik bir soluk getirdiler. Kızıl Ordu'ya yenilen Çarlık Ordusu'nun eski ve soylu subayları ve aileleri, önce Beyoğlu'nun arka sokaklarında gelip geçene "ponçik" dedikleri reçelli değişik bir Rus poğaçasın-

Rejans'ın Meşhur Borç Çorbası

dan atarak yaşamaya çalıştılar. Halen İstanbul'da sayıları çok azalan pastahanelerde yapılan ponçik, işte o günlerden kalmadır.

Bu göçmenlerin büyük bir bölümü, 1930'ların başında Türk vatandaşlığına geçme seçeneğine uzak durup, Avrupa ülkelerinin ve daha çok da Fransa'nın yolunu tutacaktı. Ama 1918-20 yılları arasında, bu "Beyaz Ruslar" İstanbullularla öylesine çabuk kaynaşmışlardı ki, çok geçmeden, birbirinden genç, güzel, üstelik soylu ailelerden gelen Rus hanımların ve genç kızların patronluk ve dahası garsonluk yaptıkları, rus yemeklerinin yanı sıra müzik ve eğlencenin de ihmal edilmediği Galatasaray'da "Turkuaz", "Petrograd Pastahanesi", Tünel'de "Büyük Moskova Kulübü", Tepebaşı'nda "Kievski Ugolog" dışında, "Novotni Bira Bahçesi" gibi yerleri açan ya da çalışanları, kontlar, kontesler, baronlar, baronesler, öteden beri kozmopolit olan bu kentin kültür hazinesini daha da zenginleştirdi. Özenle donatılmış sofralarda, "Borç çorbası" içilir, havyarla birlikte krema ve "blini" denilen bir tür pide, Kiev usulü "piliç kievski", "Karski şaşlık" (Kars usulu şiş kebap), "boeuf strogonoff" (ince kıyım soslu et kavurması) ya da "piroşki" (bir tür kapa-

Boeuf Strogonoff

lı kıymalı börek) yenirken, vodka küçük kadehlerle içilir, sürahileri buz üzerinde serin tutulurdu.

1922 yılında İstanbul'da iki günlük bir mola veren ünlü Fransız diplomat –yazar Paul Morand da, *Ouvert la Nuit* (Geceleri Açık) adlı eserinde o günlerin İstanbul'undan ilginç kesitler sunar. Bu kısa süre için de, Rus Lokantası Feodor'a da uğrayan Morand, batan gemilerinin enkazının İstanbul sularına vurduğu eski Çar İmparatorluğunun kazazedelerinden biriyle tanışacaktı: Anna Valentinova: "Derken sırtı bana dönük dekolte giyimli bir bayan, güzel bir fransızca ile bana konuştu: ' Evet, şimdi ne yiyeceğiz?' Öyle kendinden emin görünüyordu ki, onu bir an ev sahibesi sandım. Ne var ki, yenecek yemek kararlaştırıldıktan sonra birilerini çağırmak yerine, cebinden bir bloknot çıkardı ve beline iple bağlı bir kurşun kalemle, siparişleri bir okul öğrencisi gibi dikkatle yazmaya koyuldu. Kendini aynı zamanda davetli ve hizmetkâr konumunda buluyordu ..."

Günümüzde ise, o da 1930'larda açılan Rus lokantalarından sadece ikisi, Galatasaray Olivo Geçidi'ndeki "Rejans" (*Régence*)ve Ayaspaşa'daki "Rus Lokantası", eski sahipleri ve havalarını yitirmiş olsalar da, ayakta kalmayı başaracaktı. Ama çoğu nerdeyse bir kelebek kadar kısa yaşayabilen bu Rus restoranları, apayrı bir âlemdi. Hem şık lokanta hem de müzikli eğlence atmosferi ile, Rus göçmenlerin açtıkları mekânlar Beyoğlu'na, Falih Rıfkı Atay'ın deyişiyle, "yepyeni bir cazibe" getirdiler. Bu göçmen Ruslardan kısaca Karpiç diye anılan Yuri Karpoviç'in, Tepebaşı'nda eski Bonmarşe'nin yerinde açtığı lokantası da hemen ünlendi. Yazar Reşat Nuri Güntekin, " Nasıl tutunmaz ki, hem o vakte kadar görülmemiş bir dekor içinde, görülmemiş bir yeni çeşnide yemekler veriyor; hem meselâ kutu kutu siyah havyarı ibadullah masaların üstüne döküyordu..." Üstelik Karpiç Efendi, İstanbulluları aceleci ve çabuk yemek yeme huyundan vazgeçirmeye çalışıyordu. Nitekim birinci yemek ile ikinci yemeğin, ikinciyle üçüncünün arasında kaçar dakika arayla getirilmesine ilişkin kesin talimatı vardı garsonlarına. Varsın, garsonların sabırsız Türk müşterilerle başı derde girsin. Karpiç "Olabilir, müşterilerden dayak yiyebilirsiniz. Fakat çorba ile etin arasına sekiz dakikadan az zaman koyarsanız ben de sizi kovarım... Hangisi işinize gelirse... Zevkle yemek yemeğe alışmalılar..." diye bastırıyordu...

Ruslarda gelse de, Beyoğlu'nun klâsikleri işlerini sürdürüyorlardı ama: Feodor'a iki adım ötede, cadde üzerindeki geleneksel muhallebici dükkânlarının temiz

mermer kaplı dört köşe ufak masalarında sütlaç, muhallebi, yoğurt, keşkül, tavukgöğsü, kazandibi, ekmek kadayıfı, dondurma, kaymak, tavuksuyu şehriye çorbası, sade ya da tavuklu pilavın yanında limonata veya şurupla da karnınızı mükemmel doyulabilir ya da bir semt meyhanesinin neşeli atmosferine karışabilirdiniz. Belki de Tepebaşı'na kadar uzanıp Lala Lokanta- Birahanesi'nde soluklanabilirdiniz. Öyle ya, bu şehr-i Stambol, tarihi boyunca yeme- içme seçenekleri daima bol bir yer olmuştur.

Cumhuriyet'in Lokantaları

Artık Cumhuriyet'in lokantalarına geçebiliriz değil mi? Batılaşma, 1923'de kurulan yeni Türkiye'nin artık resmî politikasıydı. Yıllardır, Sirkeci Garı'na Avrupalı yolcu getiren ünlü Orient Express 'in adeta son durağı olan Pera Palas'ın 1924 yılının 1 Ekim tarihli akşam yemeği mönüsüne şöyle bir bakalım hele: "Consommé" (et suyu), Norveç usulü levrek, hindi piliç "chipolata" (parmak büyüklüğünde kesilmiş, haşlanmış sebze), Fransız usulü bezelye, pralinli "bombe" , meyve sepeti ve kahve"...

Cumhuriyet lokantalarına ilişkin olarak, şimdi de bir Ankara paragrafı açalım: İstanbul Tepebaşı'nda lokantasını işletirken, TBMM'ne komşu tarihi Taşhan'ın sahibi Cemal Bey tarafından yeni başkente davet edilen Rus göçmen Karpiç, bu kez Orta Anadolu'nun bağrında, "Şölen" adıyla ilk modern lokantayı açıyordu. Şık bir ortamda, özenli bir mutfağın, kusursuz bir servis ve canlı müzik eşliğinde sunulduğu, harem-selâmlık usulünün terk edildiği bu yeni Ankara mekânında, Cumhuriyet'in kadın ve erkekleri birlikte yemek yiyor, eğleniyorlardı. Karpiç Usta, daha sonra Merkez Bankası binasının yanındaki Havuzlu Şehir Bahçesi içinde, bu kez "Şehir Lokantası" adını verdiği kendi yerine geçti. Ama milletvekilinden bürokratına, diplomatına her kes, "Haydi, Karpiç'e gidiyoruz " diyecekti. Ancak Karpiç 'in asıl önemi, Meclis üyelerine, bürokratlara ve başkentin öteki ileri gelenlerine Batı tarzı gerçek bir mutfak kültürü sunmasındaydı. Henüz toplumsal yapısı itibarıyla aşçı dükkânı düzeyini aşamamış bu yoktan var etme başkentte, ucuzluk ve kibarlığı uzlaştıran bir sosyal eğitim okulu olacaktı bu lokanta. Edebiyat eleştirmeni Nurullah Ataç'ın deyişiyle Karpiç, "Hakçası bize yemek yemeyi öğreten insandır." Tüm müşterilerine büyük değer veren, onları rahat ettirmek ve güzel bir biçimde yemek yedirmek isteyen, ünvanı yüksek ama maaşı az kamu görevlilerine bile hesapta indirim yapacak kadar tokgözlüdür Karpiç... Sivil ve asker

bürokrat ağırlıklı kodamanlar ve diplomatlar müşteriler arasında ön plandadır. Yeni Türkiye Devletini kuranlar, şimdi de Ulus'unu yaratmak çabasındadırlar. Ancak, Batılı anlamda, ulusal bir sanayi ve ticaret burjuvazisi o günlerde henüz ortada yoktu. İstanbul'da da henüz sanayileşme olmasa bile, en azından, büyük çoğunluğunu gayrimüslim ithalatçı-ihracatçı, tüccar ve iş adamlarının oluşturduğu varlıklı, yaşam tarzları ve kültürleri ile burjuva sayılabilecek bir kitle vardı. Öğlenleri, Eminönü ve Galata lokantalarının, akşamları ise Beyoğlu, Tarabya ya da Büyükada'nın şık restaurantlarının müdavimleri genellikle onlardı. Bu nedenle, restaurant kültürünün Ankara'da "sıfırdan" başlamış olmasını yadırgamamak gerek... Ama ne olursa olsun, Reşat Nuri'nin yıllar önce Karpiç hakkında dediği gibi, "Tarihçilerimizden biri, günün birinde, ahçılık ve lokantacılık tarihimizi yazmağa kalkacak olursa ona mutlaka büyücek bir rol verecektir." Karpiç'in Borç çorbası, Karski'si, Kievski'si ve Peşmelba'sı (*pêche Melba*) Ankaralı damaklara yeni lezzetler sunadursun, biz gene İstanbul'a dönelim. Pera Palas'da 6 Ekim 1934 İstanbul'un kurtuluşu kutlanırken verilen akşam yemeğinin mönüsüne bir göz atalım: Mayonezli levrek balığı, hindi kızartması, Ali Paşa pilavı, dondurma...

Bu arada, Bankalar Caddesi'nden Anadolu yakasında Çiftehavuzlar'a taşınan Cercle d'Orient, artık " Serkldoryan" olarak anılacak, bir süre sonra da adı "Büyük Kulüp"e çevrilecektir. Tabi, Osmanlı Levantenlerinin yerini artık müslüman ağırlıklı yeni seçkinler doldurmuştu. Artık daha çok, Cumhuriyet'in üst düzey asker ve sivil bürokratları, palazlanan tüccar ve iş adamları, siyasetçileri, beraberlerinde hanımları, oğulları ve kızları ile göze çarpıyordu. Oysa Osmanlının son döneminde bile, müslüman hanımların evli olsalar da eşleriyle birlikte bir lokantada kadınlı erkekli oturup yemek yemeleri ve içki içmeleri olanaksızdı. Yeni rejim-

de, yavaş yavaş genç kızlar ve kadınlar da artık yüksek okullara gidebiliyor, öğretmenlik dışında da bir meslek sahibi olabiliyor, eşleri ve arkadaşlarıyla sosyal yaşama giderek daha çok katılabiliyorlardı.

Büyükada'daki Anadolu Kulübü de Ankara'dan gelen milletvekilleri ve ailelerini ağırlıyordu. Eskilerde varlıklı gayrimüslim Osmanlıların ve yabancıların buluştukları Fenerbahçe'deki Belvü (Belle Vue) ve Suadiye Otellerinin "restoranları"ın müşterileri arasına bu kez kentin yeni seçkinleri de giderek artan sayıda katılırken, Moda'daki "Deniz Kulübü"nde yemek saatleri, iş dünyası ile siyasetçiler bir araya geliyordu.

Eminönü-Sirkeci bölgesindeki klâsik Türk mutfağının temsilcilerinden Konyalı'ya, 1927 yılında açılan "Borsa Lokantası" da eşlik etmektedir artık. Muhitin bir başka özenli ve pahalı esnaf- tüccar ise lokantası "Ege"dir. Cağaloğlu'ndaki "Meserret" ve Pangaltı'daki "Doyuran" Lokantaları da ünlüdür. Bununla birlikte, kentin köklü, ama biraz muhafazakâr aileleri, hele hele aile reisi Osmanlı döneminden kalma bir " kalem efendisi", üst düzey bir görevli ise, lokanta olayına mesafeli kalmayı yeğliyorlardı: Abdülhak Şinasi Hisar'ın ünlü "Çamlıca'daki Enişte-miz " romanının kahramanını anımsayalım:

"Fakat garip değil mi ki, boğazına bu kadar düşkün olan bu adam, tam Şarklı olduğu ve bizim göreneklerimizde lokantalara gitmek pek âdet olmadığı için, evinde yemek zamanlarında o kadar keyifli iken, zaten nadir olarak gittiği lokantaları hep yadırgar ve buralarda çok kere yüzünü ekşitirdi. Zira daima evinde yalnız kendi sofrasıyla meşgul olanlar tarafından hizmet görmeye alışmış olduğundan bir lokantanın umuma bakan yavaş ve sıra bekleten usullerine ve bir kaç masaya birden bakan garsonların hesaplı hizmetlerine bir türlü alışamıyordu."

Biz gene de Beyoğlu'nda, daha çok orta sınıflara seslenen ve işlerini günümüzde de sürdürmeyi başaran, fiyatları daha hesaplı, ama leziz esnaf lokantalarını unutmayalım: Örneğin, 1911 'de açılan "Hüsn-ü Tabiat", 1979'da el değiştirerek yeni yerine taşındığında adı da "Hacı Baba" olacaktı. 1888'de ilk olarak Karaköy'de açılan, 1915'te Beyoğlu'na atlayan "Hacı Abdullah Lokantası" (Abdullah Efendi Lokantası ile sadece isim benzerliği- daha çok bir özenli esnaf lokantası tarzındaydı ve doğal olarak fiyatları daha hesaplıydı) ise, 1940'da adını "Hacı Salih"e çevirecek, 1983'de ise yeniden "Hacı Abdullah" da karar kılacaktı.

Hacı Abdullah Lokantası

(Döneminin en namlı ustası Abdullah Efendi'nin-Hacı Abdullah'la karıştırılmasın- yanında yetişen Hacı Salih'in 1984'de Anadolu Han'da açtığı yeni lokantası ise maalesef 2000'lerin başında kapandı). 1920'de Beyoğlu'na "Ehl-i Tabiat" adıyla merhaba diyen, sonraları "Ağa" adını alan lokanta da, aynı tarz ve içkisiz mekânlardan biridir. Geçmişte aynı ocakta yetişip daha sonra ayrılan ustaların açtıkları bu Beyoğlu esnaf lokantaları artık sadece öğlenleri değil, akşamları da tencere yemeklerinin yanı sıra ızgara et çeşitleri ve döner yapıyorlardı.

Dönemin yabancı ve Türk mutfağı sunan lokanta seçenekleri konusunda güvenilir bir kaynak olan Ernest Mamboury'nin *Guide Touristique* 'i (Turist Rehberi), 1934 yılında İstanbul'un çeşitli semtlerindeki önde gelen restoranları alfabetik olarak sıralıyor: "Abdullah Efendi", Beyoğlu; "Foscolo", Galata; "Gambetta", Galata ; "Génio", Galata; "Georges", Beyoğlu; "Hilal", Sirkeci; "Kohout", Beyoğlu; "Maxim", Taksim; "Nicoli"; Beyoğlu; "Novotny", Beyoğlu; "Pera Palas",Tepebaşı, "Régence", Beyoğlu; "Tokatlı", Bahçekapı; ve "Tokatlıyan", Beyoğlu.

Cumhuriyet'le yaşıt genç kuşak yazar, şair, ressam ve tiyatrocular keseleri elvermediği için çoğunlukla Beyoğlu meyhanelerine devam ederlerdi. Ancak, az öte-

de, rakı yerine sadece şarap içilebilen, Macar, Alman, Rus ve Fransız mutfaklarından çıkma "spesiyallerin" yenildiği, gramofonda dönemin popüler Fransız "şansonlarının" çalındığı, Batı tarzı, ancak "cep yakmayan" mekânlar da, o dönem İstanbul'unun vazgeçilmezleri arasındaydı.

Bu arada, İstanbullu seçkinlerin yeni gözdesi Park Otel'in restoranında 1934 yılında "Tabldot" (şimdilerde fiks mönü) 1 liradır. Türk ve Batı mutfaklarının harmanlandığı günlük listeden dilediğiniz yemekleri seçebilirdiniz: Borç çorbası/tavuk suyu; mayonezli istakoz/kılıç şişte; salçalı makarna/pilav/omlet; sebzeli piliç; volovan biftek garnitürlü/ dana kızartması; kabak dolması/etli ayşekadın fasulyesi; tereyağlı bezelye/zeytinyağlı bamya ve komposto ya da dondurma. Ayrıca, "Sipariş üzerine hususi ve enfes yemek ihzar olunur"du ...

Beyoğlu İstiklal Caddesi üzerindeki geleneksel muhallebici dükkânları da en parlak dönemlerini yaşıyorlardı. Kimi Bulgar kimi Arnavut, kimi Rum ya da Türk muhallebici dükkânları ne de şirindi: Küçük, üzeri mermer dört köşe ahşap masaları, sandalyelerine oturulur, tavuk suyuna çorba, pilavlı tavuğun ardından dondurma, keşkül ya da tavukgöğsü belki de bir kazandibiyle bu hafif yemek noktalanabilirdi. En ünlüsü, şimdiki Paşabahçe Mağazası'nın yerinde olan Lion'un karşısına düşen ve halk ağzında "Bulgar'ın Yeri" diye tarif edilen muhallebici dükkânıydı. Vakti daha bol ve cüzdanı daha dolu olanlar ise Art Nouveau fayans panoları hayranlık uyandıran, ne yazık ki 1980'lerde kapanacak " Markiz" pastahane ve lokantasına uğrayabilirlerdi. Öte yandan, 1939'da Kasımpaşa'da açılan, 1946'da Beyoğlu'na gelen "Saray Muhallebicisi", her kesime tavuk suyuna çorba, tavuklu pilav ve tavukgöğsü sunuyordu.

"Eski Beyoğlu", 1930'ların, 40'ların ve 50'lerin Beyoğlu'su, günümüzde artık bir kentli nostaljisidir. Söz gelimi, Çiçekçi (Çiçek) Pasajı, önceleri garson sonra patron "Entellektüel Cavit" ve akordeoncu Madam Anahit'i ile edebiyatçı, öğretim üyesi, üniversite öğrencisi meyhane müşterileriyle kaç kuşağa keyif ve ilham vermiştir değil mi? Derken, ön cephe 1978'de çöktü, 1986'da restore edildi, yeniden açıldı. Ama koca bira fıçılarının yerinde şimdilerde masalar var; nerdee "eski günler"... Kimi meyhaneler ise zaten tarih oldu: Lambo'nun Meyhanesi mesela. Sait Faik, Afif Yesari, ressam Abidin Dino ve şair Orha Veli de pek severdi bu 4,5 adım genişlikte, 6 adım uzunlukta, 2 metre yükseklikte daracık bir mekânı.

II. Dünya Savaşı sonrasında bizde de "Bob stil" modası gençleri sararken, Amerikan donanmasının ünlü Missouri uçak gemisinin 1947 yılında İstanbul ziyareti vesilesiyle, Istanbullular bu kez "Coniler" ile tanışıyorlardı. Türkiye'nin artık en büyük müttefiki olarak gördüğü ABD'nin sosisli sandviç kültürü bizde de yaygınlaşacaktı. Ağa Camisinin karşısına düşen ve Rus işi çörek ve pastalarıyla ünlü "Ankara Pastanesi"nin birahane ve sandviççiye dönüşürken "Atlantik" adını alması basit bir raslantı değildi.

Demokrat Parti 1950'de seçimleri kazanmasının ardından, yeni iktidarın kodamanları da artık Ankara'daki Karpiç ve Ankara Palas, İstanbul'da Park Otel ve Büyük Kulüp koridorlarında boy gösterir. Başbakan Adnan Menderes Park Otel'i ve mutfağını özellikle pek sever. İstanbul'un varlıklı tüccarları ve işadamları Abdullah Efendi veya Tokatlıyan'a (yeni adıyla "Konak") uğrarken, Cumhuriyet yönetiminin gelişen "demokratik çoğulcu" yapısı kentteki işyerlerine yakın ve geleneksel tencere yemekleriyle ünlü esnaf lokantalarının varlığıyla pek güzel uyuşur. Beyoğlu'nda Hüsnü Tabiat, Hacı Abdullah gibi mekânlar da Türk mutfağı geleneklerini sürdürür, elbette içkisiz olarak...

Karaköy'deki "Liman Lokantası" da Doğu-Batı sentezi mönüsüyle revaçtadır: Kağıt kebabı ya da Viyana usulü soğanlı biftek, patlıcanlı pilav ya da " Rus salatası", sebzeli piliç güveci ya da Milano usulü dana filetosu arasında seçim yapan ünlü siyasetçiler, armatörler, tüccarlar aileleri, dostları göze çarpar.

Beyti Güler adında o güne dek adı duyulmamış bir Kırım göçmeninin 1945'de Küçük Çekmece'de açtığı et lokantası da özellikle, Demokrat Parti ileri gelenlerinin çok tuttukları bir mekândır. Ardından Florya'ya taşınan senelerin Beyti'si, İstanbul'u ziyaret eden ünlü yabancı konukların ve devlet adamlarının da sıkça ağırlandığı Türk tarzı bir yer olarak son yıllara dek kentin favori lokantalarından biri olmayı sürdürecekti... Taksim'deki Kervansaray ve Belediye Gazinosu'nda ise müzikli akşam yemekleri keyifle yeniliyor, hele hele 1955 'de açılan İstanbul'un ilk beş yıldızlı oteli Hilton'da, yabancı şeflerin hazırladığı "enternasyonal spesiyaller" tadılıyordu. Hilton'a rakip olarak açılacak olan Koç Ailesi'nin Divan Oteli'nin şık restaurantı ise geleneksel Türk mutfağına sahip çıkacaktı.

Öte sahilde, Kadıköy Çarşısı'nın girişini 1927'den beri tutan esnaf lokantası Yanyalı Fehmi'nin tencere yemeklerinin lezzetleri dillere destandır. Adını Rumca sazlık-bataklık anlamına gelen "kalamis" sözcüğünden alan Kalamış'ta Rum meyhaneci Todori Çarkas ve oğlu İstavro'nun işlettikleri "Cumhuriyet Aile Bahçesi" ya da kısa adıyla, "Todori", özellikle, 1950'lerin başında İstanbul'un en güzel dost meclislerine mekân olurdu. Kentin bir başka ünlü Rum'u ise Eminönü Balık Pazarı'nda yıllardır icra-ı sanat eden "Pandeli" idi. Pandeli lokantası, özenli Türk mutfağı ve lezzetli balıkları ile iş adamları, siyasetçiler kadar, kenti ziyaret eden yabancı devlet adamları ve varlıklı turistlerin uğrağıydı.

Ne var ki, İstanbul ve özellikle Beyoğlu'nun lokantaları, meyhaneleri derinden derine kabuk değiştirmeye başlamıştı. Önce 1940'larda varlıklı Rum, Ermeni ve Musevi ailelerin belini büken Varlık Vergisi geldi. Daha sonra 1955'de, Kıbrıs davasını "kurcalayan" ve İstiklâl Caddesi'ndeki gayrimüslim işyerlerine saldırı ve yağma ile sonuçlanan utanç verici 6-7 Eylül olayları patlak verdi. Nihayet, 1964, 1967 ve 1973'de Kıbrıs'ta Rum ve Türkleri birbirlerine daha da düşman eden kanlı çatışmalar, ardından Türkiye'nin askeri müdahalesi, İstanbullu azınlık ailelerinin büyük bir bölümünü kenti terk etmeye itecekti. Gidenler kervanına katılan, hem deneyimli hem de zevk sahibi lokanta, meyhane sahipleri, ustaları ve garsonlarının yerlerini bir zamanlar " yanlarında çalışanlar" ile Anadolu'dan "yeni gelenler" in kolay kolay dolduramayacakları açıktı...

Balık Pazarı'ndaki lokantası 6-7 Eylül olaylarında büyük zarar görünce kapatmak zorunda kalan Pandeli'ye, bizzat dönemin ünlü siyaset adamlarının girişimiyle, Mısır Çarşı'sında çok şık bir mekân tahsis edildi. Ama şimdilerde Pan-

deli ağırsıkletten düşmüş eski bir pehlivan gibi…Sadece öğle servisi ile kelli felli esnafa ve kenti ziyaret eden yabancı turistlere hizmet veriyor; artık bir ayağı Yunanistan'da yaşayan tıp doktoru oğlu Hristo ve ortağı emektar Cemal Biberci'nin azmiyle.

Todori de öldü, nöbeti oğlu Stavro aldı ama Cumhuriyet Aile Bahçesi 1960'ların sonunda kapanıp gitti. Şimdilerde ise Fenerbahçe Kulübünün bir sosyal tesisine dönüştü. Moda'daki balık lokantası "Koço" ise eski günlerinden çok şeyler yitirmiş olarak, sadece ismini sürdürüyor, yeni sahiplerinin yönetiminde. Beyoğlu'nda "İmroz" da artık tipik bir Rum meyhanesi değil. 1978'de Çiçekçi Pasajı'nın fasadının çökmesiyle kapanan Degüstasyon lokantasından bir daha haber alınamayacaktı. Sade o mu? Park Otel, 1977'de kapandı ve yıkıldı. Yerinde şimdi muazzam bir beton karkas duruyor. Tokatlıyan (Konak) ise artık iş hanı oldu...

İstanbul'a kabuk değiştirten toplumsal, kültürel ve siyasal gelişmelerin önemli bir bölümünün ise Anadolu'dan kırsal göç akımından kaynaklandığı açıktır: Başta İstanbul olmak üzere, ülkenin büyük kentleri, özellikle 1940'larda başlayan ve giderek hızlanan bir tempoda, Anadolu'nun kasaba ve köylerinden gelen büyük bir göç dalgasına ev sahipliği edecektiler. Azınlık nüfusunun önemli bölümünü yitiren İstanbul, bu kez de "yeni hemşerileri" ile tanıştı. Bu arada et lokantası Beyti'nin yanına bu kez "kebapçılar" da katıldı: Karaköy'de "Köşkeroğlu", Samatya'da "Develi", Florya'daki "Kaşıbeyaz", Bakırköyde "Gelik", Aksaray'da "Hacıbozanoğulları" gibi mekânlar," Güllüoğlu" gibi baklavacılar Güneydoğu'nun lahmacun, içli ve çiğ köftelerinin, acılı ezmelerinin yanı sıra, Antep, Adana ve Urfa tarzı kebaplarını, bol fıstıklı baklava ve peynirli künefelerini sevdirmekte zorlanmadılar.

Aşevlerinden, esnaf lokantalarına, ardından Türk ve Batı mutfağından yemekler sunulan restoranlara geçen İstanbullular, bu kez mahalle aralarına kadar gelen kebapçılar la tanışıyorlardı. Kentin değişik semtlerinde pıtrak gibi açılan, kimi sıradan kebapçı, kimi daha şık ve içkili et lokantaları- kent nüfus yapısının da Anadolu kökenliler lehine değişmesiyle de- hemen benimsendi. Çünkü yakındaydılar; fiyatları görece ucuz, ürünleri ise lezzetliydi. Evlere paket servisi bile yapıyorlardı. Ama yenilikler bunlarla da sınırlı değildi: XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yapılmaya başlayan döner kebap yalnız Beyoğlu'nda değil, her

semtte yapılıp satılıyordu. Bu arada, geleneksel köfte piyazcı dükkânlarının yanı sıra, fiyatı artık ucuzlayan çevirme tavukçuların sayısı da her geçen gün artıyordu. Sıra, Bursa'nın İskender usulü döner kebapçılarına geldi. Sonraki göç dalgaları sonucu, bu kez Konya, Karadeniz ve Diyarbakır yemekleri ve pideleri sunulan yerler de açıldı.

Küreselleşme ve Yerelleşme İstanbul'un Lokantalarını Daha da Çeşitlendiriyor

1950'de nüfusu 1 milyonu aşmayan, belirgin bir sınıflar arası ayrışmanın görülmediği, genelde "orta halli", mütevazi yaşam koşullarının paylaşıldığı İstanbul'un, 2000'lerde 14 -15 milyon insanın yaşadığı dev bir sanayi, ticaret, finans ve kültür kentine dönüşeceğini kim hayal edebilirdi ki ?

Gerek iç gerekse dış dinamikler, İstanbul lokantalarını 1980'lerden başlayarak bir yandan hızla "küreselleşmeye", bir yandan da " yerelleşmeye" yönelteceklerdi. İstanbul'un lokanta dünyasını canlandıran önemli bir etken, Türkiye'nin uluslararası turizm sektöründe aranan bir destinasyona dönüşmesidir. Bu nadide kent gibi, Türkiye'nin özellikle Akdeniz, Ege ve İç Anadolu bölgelerini ziyaret eden yabancı turist sayısında yaşanan büyük patlama sonucu, geleneksel Osmanlı/ İstanbul mutfağının yeniden gündeme gelmesi kaçınılmazdı. Yabancı konuklara sadece tarihi anıtlar, müzeler, güneşli ve kumu bol plajların yetmediğini anlayan Turizm ve Kültür Bakanlığı, Türkiye'ye gelen turistlere Türk mutfağını tanıtmak amacıyla, beş yıldızlı otellere yeni bir görev verdi: Bu otellerin bünyesinde turistlere hizmet veren İtalyan, Çin ya da Fransız mutfağı ağırlıklı mekânların yanı sıra, eğer yoksa yalnız Türk yemeklerinin sunulduğu şık bir restoran daha açma zorunluluğu getirdi.

Bu arada, Türk yemek kültürünü konu alan uluslararası konferanslar düzenlenmeye ve özellikle unutulan Osmanlı mutfağı ve yazılı kaynakları araştırılmaya başlandı. Topkapı Sarayı Müzesi'nin içinde Konyalı'nın yeni bir lokanta açmasının ardından, Edirnekapı'da Bizans döneminden kalma mozaikleriyle ünlü Kariye Camisi'ne komşu "Asitane Lokantası", Süleymaniye Camisinin karşısındaki "Darüzziyafe", Osmanlı mutfağına önem veren yeni mekânlar arasına katıldı. Sirkeci'den Osmanbey'e, oradan da Lütfi Kırdar Kongre Sarayı'na taşınan ünlü

"Borsa Restaurant" da, mekân dekorundan başlıyarak, yemekleri ve servisiyle de Osmanlı- Türk mutfağı alanında çarpıcı atılımlar başlattı.

Öte yandan, Türkiye ekonomisi dışa açılır ve liberalleşirken, Amerikan tarzı *fast food* lokantaları da " McDonald's", "Burger King", "Pizza Hut", "Kentucky Fried Chicken" gibi tanınmış uluslararası kuruluşlar "*franchise*" sistemi ile önce İstanbul'a sonra da Türkiye'nin öteki büyük kentlerine yayıldı. "Küreselleşme" bu olsa gerekti. İstanbul artık mazinin nazlı, uyuşuk ve tüketken, insanların geleneklerine bağlı olarak, mütevazı koşullarla yaşamaktan keyif aldıkları ve zengin ile fakir arasında büyük bir sosyal uçurum olmayan bir orta halliler kenti değil, dev bir sanayi, ticaret, finans ve kültür kentiydi artık. Üstelik bireycilik ve maddi gelir önde geldiği için, toplumsal dayanışma yönünden açıkçası duygusuz ve acımasızdı.

Ne var ki, başta İstanbul'un güçlü ve görece ucuz sokak mutfağı, dönercisi, kebapçısı, midyecisi, kokoreççisi de boş durmadı ve Batılı *fast food* toplarına karşı geleneksel kalelerini cesurca korumayı bildi. Öyle ki, Mc Donald's bile, telefon ya da internet üzerinden paket sipariş uygulamasına ancak yıllar sonra, kebapçılarımızı örnek alarak, geçmeyi akıl edecekti.

Bu arada, gerek turizm gerekse iş gezileri nedeniyle yurt dışına çıkan ve yabancı lezzetlerle tanışan insanlarımızın sayısı artıyordu. Özellikle, eğitim ve gelir düzeyi yüksek kesimlerin bu gezilerinde gittikleri mekânların benzerlerini İstanbul'da da görmek arzusu böylece artıyordu. Sosyolojik açıdan bakıldığında da; toplumun üst katmanları arasında yer alan ve de bunlara dahil olmak için çırpınanların, farklı tüketim konusunda olduğu gibi, yemek alışkanlıklarını yeni ufuklara doğru çevirmelerinde yadırganmamalıdır. Çünkü yemek tercihleri, bir yerde toplumsal kimliği ya da farklılık arayışını açığa vurur.

Öteden beri, kültürel çeşitliliğe alışkın İstanbul'da, bu seçkin ve de yükselen kesimlerin yanı sıra, bu kentte yaşayan ya da turist olarak gelen yabancılara seslenen Fransız, Çin, Japon, Tayland, İtalyan, Kaliforniya ve New York, Meksika, Hint/Pakistan hatta Afgan ve İran mutfağı sunan şık restaurantların çoğalması bu nedenle doğaldı.

"Dünya kenti" İstanbul'un yemek dünyası böylece daha da çeşitlenmeye başlı-

yordu. Sonuçta, ister doğal bir eğilim, ister yüzeysel bir moda olarak sayılsın, kimine göre de belli bir azınlığa seslense de, yeni damak tadları da İstanbul'un yemek yelpazesini olumlu yönde geliştirdiği açıktır. Ama itiraf edelim ki, bundan on beş- yirmi yıl önce, pek az insan İstanbul restaurant âleminin ileride bu denli cıvıl cıvıl olacağını tahmin edebilirdi.

Yabancı lezzetlerin bu istilasına karşı, tabii, "İstanbul klasikleri" de, yerlerini korumanın dışında, her keseye uyan yeni formüller üretmeyi bileceklerdi: Salaş meyhanelerden, şık "şarap evlerine", Boğaz'ın şık balık restaurantlarından Arnavutköy'deki Adem Baba tipi içkisiz balık lokantalarına, yelpaze genişleyip duruyor. Saray Muhallebicisi sayıca çoğalırken, kafe tarzı yeni dekoruyla birlikte klasik çorba, pilav, tavuklu, kazandibili mönüsüne, ayrıca kuru fasulye, döner, patatesli sosis, çay- kahve ve pastalar da katarak, kendini değişen ortama uyduruyor. İşkembeciler, ürün, dekor ve sofra düzeni ile artık daha özenli. Sadece sabah çorbası peşinde olan garibanlar değil, " sosyete" de içkili bir eğlencenin ardından buralarda çorbasını içebiliyor. Piyazcı, kebapçı, ocakbaşı, pideci, dönercilerden bunların daha lüks olanlarına; bu arada "markalaşıp" *franchise* yoluyla da hızla şubeleşen işletmelere, kısacası herkese, "ekmek var" bu koca obur şehirde...

Son dönemlerde, geleneksel sokak satıcıları da, seyyardan sabite geçmeye, yani dükkânlaşmaya başladı: Artık "çorba evi", tavuklu, nohutlu ya da sade pilavın çok ucuza verildiği "pilav evi" tabelalarına daha sık rastlanıyor. Benzer durum, midyeciler ve kokoreççiler için de geçerli. Dahası, ayaklı seyyar tezgâhta ya da tekerlekli arabada satılan simitler, şimdilerde "Simit Sarayı"ya da "Simitevi" adı verilen mekânlarda, müşterilerin gözü önünde fırına atılıp pişirildikten sonra, sıcak sıcak peynir ya da çayla birlikte veriliyor. Üstelik geleneksel simitin yanı sıra, içi zeytinli, peynirli hatta sosisli çeşitleri de satılıyor.

Nerden nereye: Topkapı Sarayı'nın, vüzera konaklarının ince "ekâbir mutfağı"ndan, İstanbul'da sokaklardan taşan yurdum insanına seslenen "Simit Sarayı"na... Ne var ki, simit sarayı örneği, geleneksel ve görece ucuz bir gıda ürününün değişik bir pazarlama yöntemiyle, nasıl daha değerlendirilebileceği, ayrıca Mc Donald's mönüsü pahalı gelen gençler ya da dar gelirli kesimler için yeni bir "fast food" seçeneği oluşturabileceğini kanıtlıyordu. Tıpkı "dolmuş taksi" sistemi gibi, "Simit Sarayı"nın da ilginç bir Türk buluşu olduğu açık.

Geleneksel Lezzet Simit

İstanbul'un geleneksel sokak mutfağı, Batı'dan gelen yeni fast food çeşnilerine karşı kolaylıkla direnirken, başta mantı, gözleme, dürüm olmak üzere, Anadolu'nun yöresel yemeklerini de yapan hamarat ev kadınlarının nerdeyse her mahallede açtıkları "ev yemekleri" lokantaları, temizlikleri ve hesaplı fiyatları ile artık sayıları azalan geleneksel esnaf lokantalarına da alternatif olabiliyor.

Kısacası, gezgin yemekçiler "dükkânlanıyor", hem hijyen kurallarına daha çok uyuyor hem de başta dar gelirlilere sesleniyor. Çünkü bu büyük metropolde, halkın büyük bir bölümü yaşamını ekonomik zorluklarla sürdürüyor. Sınırlı orandaki varlıklı kesimler dışında, sıradan İstanbulluların başlıca kaygısı güzel yemek değil, kendisinin ve ailesinin karnını doyurmak. Dışarıda ucuz, hafif bir şeyler atıştırılıyor, evde ise "Allah ne verdiyse..." Bu nedenle Simit Sarayları gibi, Çorba ya da Pilav Evleri de ekonomik kriz dönemlerinin tetiklediği İstanbul ticari dehasının pratik ve somut çözüm örnekleri olarak da görülmelidir.

Doğal olarak, ekonomik kriz ortamının geleneksel İstanbul mutfağının yaşatılmasını zorlaştırdığı açık. Tencere yemekleri yapan esnaf lokantalarında bir iki kap yemek bile artık birçok insana pahalı geliyor. Tabii, sorun sadece gelir dağılımıyla

ilgili değil. Genç kuşaklara bakıldığında, ister varsıl ister yoksul kesimlerden gelsinler, genelde sokak mutfağı, ayak üstü atıştırma, ekmek arası köfte, döner; okul kantininde sandviç, tost veya bir hamburger ve kolalı bir içecek, belki bir kutu ayran yetiyor. Yaşam temposunun hızlanması sonucu, tüm aile fertlerinin en azından akşamları birlikte yemek alışkanlığı hafta sonunda bile unutulurken, sıradan bir kebapçıya gidilerek ya da eve paket sipariş verilerek geçiştiriliyor.

Klasik Türk mutfağının kimi ağır topları da bu arada boş durmadılar: Borsa Lokantaları, Rasim Özkanca sayesinde, hem ismini hem de kalitesini eskisinden çok daha başarılı bir biçimde sürdürmeyi bildi. Lütfi Kırdar Konferans ve Sergi Merkezi'nde açılan Boğaziçi Borsa Lokantası, Batılı konfor ve sunumunda geleneksel Türk mutfağında yeni bir devrime öncülük etti. İlerideki yıllarda da, "Kandilli Adile Sultan Sarayı"nda ve "İstinye Park" Alışveriş Merkezi'nde açılan şubeleriyle Borsa, kentin Türk mutfağı alanında en titiz ve başarılı kuruluşu olacaktı.

Ortaköy'deki "Feriye" ve Nişantaşı'ndaki "Hünkâr" da Türk mutfağının önemli temsilcileri arasına girerken, ne yazık ki, Beyoğlu'ndan Emirgan'a taşınmak ünlü Abdullah Efendi Restaurant'a pek uğurlu gelmedi. Son sahibinin varisi olmayınca da, bu yüzyıllık kuruluşun kapanması sürpriz olmadı. Sirkeci'de iyice "tozlanarak" eski havasını yitirmiş olan lokantasını self-servis tarzı bir mekâna dönüştüren yılların Konyalı'sı, Topkapı Sarayı'ndaki şubesine, son dönemde Levent'in iddialı alışveriş merkezlerinden Kanyon ve Beşiktaş'ta şık W Otel'in yanı başında açtığı farklı konseptte şubeler katarak, yeni bir soluk aldı. Ama umduğu başarıyı bulamadı ve bunlardan birini kapatmak zorunda kaldı.

Kentteki yiyecek –içecek mekânlarının sayısı ve çeşidi artıyor. Peki, dışarıda yemek zevki, hele hele alışkanlığı, hatta görgüsü ne alemde? İtiraf edelim ki, bir işte çalışanların büyük çoğunluğu, özellikle dar gelirliler, gündüzleri tavuk döner – ayran ya da tost veya bir iki simitle "öğün geçiştirirken", akşamları ise evlerinde yemek yeme alışkanlığını koruyor. Bunda, hem ekonomik engeller hem de kültürel alışkanlıklar söz konusu. Görece, "tuzu kuru" olanlarınsa, sıklıkla Anadolu geleneklerinin ağır bastığı et lokantaları ve kebapçılara yöneldiği de bir gerçek. Zengin Türk mutfağının sunulduğu yerlerde bile, salata, zeytinyağlı enginardan sonra döner, tandır ya da köfte- pirzola siparişleri ağır basıyor.

"Dünya mutfağı" tarzı yemek yenilen eski yeni, "yerli" mekânların yanında, ulus-

Meşhur Sultanahmet Köftesi

lararası marka olmuş restoran zincirlerinin de küresel kent İstanbul'a yakıştığı ve belli bir ihtiyaca cevap verdikleri yadsınamaz. Gene de, gerek damak tadı farklılığı ve daha da önemlisi, yüksek fiyatları nedeniyle, kentin yabancı lezzetli mutfakları ve pahalı şaraplarının genelde "mutlu azınlığın" ve varlıklı yabancı turistlerin ilgisini daha çok çektikleri de açık.

İstanbul lokantaları ve sokak mutfağı o derecede çeşitli, her zevke ve keseye uygun ki, sonuçta bu muhteşem kentin her yerinde, her konumda, herkesin keyifle karnını doyurabileceği, kısacası yiyip içebileceği bir yer var. Beyoğlu'nun yeni ve şık mekânlarında Üsküdar, Topkapı ve Marmara manzarasını yudumlayarak, İtalyan "risotto" ve makarna çeşitlerinden Uzak Doğu esintili "fusion" yemeklere, ne dilerseniz tadabilirsiniz. Batılı- iyi okumuş - genç - dinamik seçkin işadamı - iş kadını tarzı, bol flörtlü ve eğlenceli bir ortamda yemek yenirken, binanın bulunduğu kaldırımın karşısında yer alan seyyar köfteci ya da Simit Sarayı da "halk tipi" müşteri sıkıntısı çekmiyor.

Eskinin İstiklâl Caddesi'nde dolaşmak, yiyip içmek her kesimden insanın harcı değildi. Şimdiki İstiklâl Caddesi ise toplumsal mozaiği barındırıyor. Kentin va-

roşlarından olsun, varlıklı kesimlerin yaşadığı semtlerden gelenler olsun, herkes, kendini kaotik bir dinamizmin yansıdığı bu caddede rahat hissedebiliyor. Herkes "öteki" ile karşılaşıyor, ama toplumsal açıdan, karışmıyor, sosyalleşmiyor. Herkes, farklılığının bilincinde, "kendi mekânına" yöneliyor. Günümüz İstanbul lokantalarının aynı zamanda farklı sınıfların olanak ve özlemlerini yansıttıkları da bir gerçek. Giderek hızlanan ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel değişimler sonucu, zenginler daha zenginleşir, yoksullar daha yoksullaşırken, "birlikte ama ayrı ve farklı yaşam ve tercihler" çıkıyor ortaya. İstanbul dünya kenti deniyor, bu doğru. İnsan hakları, farklı kültürlerin tanınması, demokrasi ve de serbest ekonomi gibi teoride güzel mesajları olsa da, aslında sınıflararası ve ülkelerarası eşitsizliğe prim veren "küreselleşme" de zaten dünya kentlerini pek sever. İşkembeciden pilav evine, simit evinden tavuk döner –ayran büfesine, Mc Donald's, Suchi

Bar'dan Ristorante İtaliano'ya, geleneksel mezeci dükkânlarından ithal yiyecek içeceklerin dolup taştığı Gourmet Shop'lara, İstanbul da kendini bu hızlı değişim rüzgârından nasıl koruyabilirdi ki?

Amma velâkin, yazın deniz ya da bir su kenarını, bir ulu yeşil ağaç altını, kışınsa tercihan deniz manzaralı bir ortamı ve de et ağırlıklı yemek yemeyi pek sever yurdumun orta halli insanı. Cebinde parası varsa, deniz gören ya da açık havada oturabileceği bir lokantaya gider. Yeni bir yemeği tatmaktan çok, bildiklerinden sipariş verir. Yemek kalitesini sorgulamayı pek istemez, kolay beğenir. Üstelik garsona bol da bahşiş bırakır... Ailesi kalabalık ve bütçesi sınırlıysa, güzel manzaralı ya da bol ağaçlı bir parka girer, çimenlerin üzerine yayılır ve hemen "mangalda et" sefasına girişir. Varsın çevre kirlensin, etraf duman ve kokudan geçilmesin, ne gam. Gerisi, teferruattır efendim.

Toplumbilimci Gözüyle Bir Sonuç Denemesi

Tarihi boyunca hep bir dünya metropolü olmuş İstanbul'da, eskiye oranla seçeneklerin artık iyice çoğaldığı açık. Mekân, dekor, mutfak kalitesi, sunuş estetiği ve servis alanında büyük bir ilerleme kaydedildi. Dahası, ustadan çırağa aktarılan "alaylı aşçılık" geleneğinden yavaş yavaş vazgeçilmeye, "okullu aşçılığa " biraz daha önem verilmeye başlandı. Ne yazık ki, özenli Türk mutfağı sunan yerlerin sayısı çok artmadığı gibi, uluslararası mutfakların ağırlıkta olduğu yerler de DJ'li müzik ve eğlenceye, bir kaç istisna dışında, öncelik vererek, yemek yeme zevkini daha doğrusu arayışını ikinci plana itti. Sosyal açıdan farklılaşmalar hızlanırken, varlıklı kesimlere yönelik bu tür mekânlar çoğaldı. Ama bu arada, özellikle orta ve alt gelir gruplarının bütçelerini ferahlatan yaratıcı formüller de bulundu: Simit Sarayları, Çorba ya da Pilav Evleri, ekmek arası balık, sandviç, tost ve dürümcüler gibi...

Kantara vurulduğunda, İstanbul tarihinde bu kadar çok sayıda gezginci ya da yerleşik sokak yemekçisi, esnaf lokantası, Türk, yöresel ve yabancı mutfaklardan örnekler sunan restaurantlar hiç görmedi. Gelgelelim, "mutlu azınlığın" ve orta sınıfların bir bölümünün dışında, gerçek anlamda oturmuş bir "kentsoylu" lokanta müşterisi, hele ailelerden söz etmenin oldukça zor olduğunu unutmayalım. Kentin işlek semtlerinin dışında, mahalle ölçeğinde minik ve şirin aile lokan-

talarının sayısı artmadığı gibi, mevcut lokantalarının bile ayakta kalması güçleşiyor.

Özetle, ünlü Fransız gastronomu Jean- Anthelme Brillat- Savarin'in, *Physiologie du Goût* (Lezzetin Fizyolojisi) başlıklı ölmez eserindeki cümle sanki bugünkü İstanbullular için yazılmış: "Ne yediğini söyle, kim olduğunu söyleyeyim..." İstiklal Caddesi'nde kısa bir akşam gezintisi, bize Brillat- Savarin'in ne kadar haklı olduğunu gösterecektir. Kunt bir apartmanın Boğaz ve Marmaraya nazır şahane manzaralı terasında Uzakdoğu- Kaliforniya mutfakları karışımı "fusion" yemekleri yiyen şık bayan ve beylerden gözlerimizi aldığımızda, aynı binanın bitişiğindeki ara sokakta icra-ı sanat eyleyen ucuzcu seyyar köfteci tezgâhının önündeki müşterilerin farkına varacağız. Az ötede ise, yazar, çizer, üniversiteli ve memurların "devam ettiği" içkili lokantalarda bambaşka bir âlemle karşılaşacağız. Tabii yol üstündeki midyeciler, lahmacuncular yolumuzu kesmezse. Herkes Beyoğlu'nda ama herkesin mekânı ve saati ayrı; herkes kendi insanıyla aynı masalarda ya da yan yana ayakta...

Kısacası, İstanbul'da her fiyatta karın doyurabiliniyor. İster geleneksel esnaf lokantasında, ister seyyar sokak mutfağında, ister Batılı tarz seçkin mekânlarda. Ancak, kentin değişik semtlerinde bir dolaşın hemen fark edeceksiniz: Her kesim aslında kendi mekânlarında, kendi grubuyla yiyip içiyor. Bunu da yadırgamamak gerek, büyük kentler toplumsal eşitsizlik alanlarıdır. Önemli olan, herkesin insanca yaşayabilmesi ve karnını doyurabilmesidir. Bu asgari koşullar sağlandığı ölçüde, kimin nerede oturduğu, ne yediği ve ne kadar ödediği üzerinde de pek durulmamalı değil mi?

Okuma Listesi

AKÇURA, Gökhan, (2005), ***Hamini Gırtlak***, İstanbul: Everest Yayınları.

ALUS, Sermet Muhtar, (1997), ***Masal Olanlar***, (Yayına Haz. Nuri Akbayar), İstanbul: İletişim Yayınları.

ALUS, Sermet Muhtar, (1994), ***İstanbul Yazıları***, (Yayına haz. Erol Şadi Erdinç, Faruk Ilıkan), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

AMICIS, Edmondo de, (2005), ***Constantinople,*** (1878, İtalyanca'dan Fransızca'ya çevirisinin tıpkıbasımı), İstanbul: Ünlem Yayınevi.

BELGE, Murat, (2001), ***Tarih Boyunca Yemek Kültürü***, İstanbul: İletişim Yayınları.

BİLGİN, Arif, SAMANCI, Özge (Ed.), (2008), ***Türk Mutfağı***, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

BOZIS, Sula, (2000), ***İstanbul Lezzeti- İstanbullu Rumların Mutfak Kültürü***, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

CHASE, Holly,(1994), "The Meyhane or McDonald's ? Changes in Eating Habits and the Evolution of Fast Food in Istanbul", in- ZUBAIDA, TAPPER (Eds.), ***Culinary Cultures of the Middle East***, s.73-85.

CRAWFORD, Francis Marion, (2007), (Çev. Şeniz Türkömer), ***1890'larda İstanbul***, İstanbul: İş Bankası Yayınları, İstanbul.

DALBY, Andrew, (2004), (Çev. Ali Özdamar), ***Bizans'ın Damak Tadı***, İstanbul:Kitap Yayınevi.

DELEON, Jak, (1989), *Eski İstanbul'un (Yaşayan) Tadı*, İstanbul: İstanbul Kütüphanesi Yayınları.

DERNSCHWAM, Hans, (1992), ***İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (1553)**, (Çev. Yaşar Önen), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, (İkinci basım).

ERGİN, Osman Nuri, (1995), ***Mecelle-i Umûr-ı Belediye* (1912-1922)**, İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, Cilt I.

EKSEN, İlhan, (2008), ***İstanbul'un Tadı Tuzu- Saray Sofralarından Saray Yemeklerine***, İstanbul: Everest Yayınları.

ESEN, Muzaffer, "Aşçı ve Aşçılar" , (1959), içinde- Reşat Ekrem Koçu (Haz.), **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kol. Şirketi Yayını, Cilt II, s. 1133-1135.

EVLİYA ÇELEBİ, ZILLIOĞLU, (1996), (Haz. Orhan Şaik Gökyay), ***Seyahatnâme***, I. Kitap, İstanbul:YKY.

GÜRSOY, Deniz, (2004), **Tarihin Süzgecinde Mutfak Kültürümüz**, İstanbul: Oğlak Yayınevi.

GÜRSOY, Deniz, (1995), **Yemek ve YemekçiliğinEvrimi,** İstanbul: Sofra Yayınları.

HİSAR, Abdühak Şinasi, (2005), ***Çamlıcadaki Eniştemiz***, (1944), YKY, İstanbul.

İSTEKLİ, İsmail Bahtiyar,(2006), "Yüz Yıl Önce Kadıköy'de Yeme İçme Mekânları", ***Yemek ve Kültür***, Sayı 7, s. 118-127.

KAPTAN (Arkan), Özdemir, (1989), ***Beyoğlu***, İletişim Yayınları, İstanbul.

KARAY, Refik Halid, (1943), ***Üç Nesil Üç Hayat***, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul.

KOZ, M. Sabri (Haz.), (2003), ***Yemek Kitabı- Tarih/ Halkbilimi/ Edebiyat***, (Genişletilmiş ikinci baskı), İstanbul: Kitabevi.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., (1983), ***Osmanlılarda Narh Müessesi ve 1640 tarihli Narh Defteri***, Enderun Kitabevi, İstanbul.

LATIFÎ, (1977), ***Risale-i Evsâf-ı İstanbul***, (XVI. Yüzyıl Osmanlıca yazma metini yayıma haz. Nermin Suner-Pekin), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

MORAND, Paul, (1992), **Ouvert la Nuit**, (1922), Paris: Galliamard.

MUSAHİPZÂDE Celâl, (1946), ***Eski İstanbul Yaşayışı***, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

OBERLING, Gerry- SMITH, Grace Martin, (2001), ***Osmanlı Sarayında Yemek Kültürü***, (Çev. Zeynep Rona), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖZDEN, Filiz, (Haz.), (2009), ***Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul***, Cilt I, Cilt II, İstanbul: YKY.

PARDOE, Julia, Miss, ***The City of Sultan and the Domestic Manners of the Turks,***(1837), (Sultanın Şehri ve Türklerin Adetleri). Türkçe metin: (2004), *Şehirlerin Ecesi İstanbul-Bir Leydinin Gözüyle 19.Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, (Çev. Banu Büyükkal), İstanbul: Kitap Yayınevi.

SEMA, Sadri, (2002), ***Eski İstanbul Hatıraları***, İstanbul: Kitabevi.

SPERCO, Willy, (1989), ***Yüzyılın Başında İstanbul***, (Çev. Remime Köymen), İstanbul: İstanbul Kütüphanesi Yayınları.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1987), ***Beş Şehir***, İstanbul: Dergâh Yayınları, (Yedinci Baskı).TOURNEFORT, Joseph de, (2005), ***Tournefort Seyahatnamesi*-1701**, (Stephanos Yerasimos

(Ed.), Birinci Kitap (Çev. Ali Berktay; İkinci Kitap (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul: Kitap Yayınevi.

ÜNSAL, Artun, (2009), "Seyyar Aşevlerinden Lokanta, Restoran ve 'Food Court'lara İstanbul, içinde- ***Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul***, Cilt II, s. 103-121.

ÜNSAL, Artun, (2008), ***Benim Lokantalarım***, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul: YKY.

ÜNSAL, Artun, (2008), "Siyasi Güç, Statü, Meşruiyet, İtaat ve Otorite Mücadelesinin Göstergesi Olarak Yemeğin Sembolizmi", içinde-***Türk Mutfağı***, s.179-195.

ÜNSAL, Artun, (2007), "Sokak Mutfağı", içinde- ***İstanbul'da Yaşam Kültürü Sempozyumları Bildirileri***, (İstanbul, 9-11 Kasım 2006 ve 24-25 Mayıs 2007), İstanbul: İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı, s.153-160.

ÜNSAL, Artun, (2005), "La cuisine ottomane turque et le changement culturel: du Palais de Topkapı aux 'palais de couronnes", in Semih VANER(Dir.), ***La Turquie***, Paris: Fayard- CERI, s. 643-664. [Türkçe çevirisi: (2009), " Topkapı Sarayı'ndan Simit Saraylarına", içinde- ***21. Yüzyıla Girerken Türkiye***, (Türkçe baskıyı haz. Şirin Tekeli), İstanbul: Kitap Yayınevi, s.620-639.]

ÜNSAL, Artun, (2003), "Osmanlı Mutfağı", içinde- ***Yemek Kitabı***, s.128-158.

ÜNSAL, Artun, (1999), "Cumhuriyet'in Lokantaları", içinde- BAYDAR, Oya- ÖZKAN, Derya

(Eds.), ***Cumhuriyet Modaları- 75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan***, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Tarih Vakfı- İŞ Bankası " Bilanço '98" Yayın Projesi, s.155-170.

ÜNSAL, Artun, (1996), "Osmanlı Mutfağı", ***Sanat Dünyamız- Yeme İçme Kültürü***, İstanbul: YKY, Sayı 60-61, Güz 1995- Kış 1996, s. 25- 48.

ÜNSAL, Artun, (1996), "Sofra Adabı", ***Sanat Dünyamız-Yeme İçme Kültürü***, Sayı 60-61, Güz 1995- Kış 1996, s.113-118.

ÜNSAL, Artun, (1994), "İstanbul Mutfağı ve Sofra Adabı", ***Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi***, Cilt VI., Fasikül 46, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

ÜNVER, A. Süheyl, (1995), ***İstanbul Risaleleri***, Cilt I-III, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

ZUBAIDA, Sami, TAPPER, Richard (Eds.), (1994), ***Culinary Cultures of the Middle East***, London: I.B.Tauris. [Türkçe basısı: ***Ortadoğu Mutfak Kültürleri***, (2000), (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.]

Hikmet Barutçugil

İslam Sanatlarının ve Kâğıt Süslemenin Zirvesine Tanıklık Eden Şehir: İstanbul

Hikmet Barutçugil

1973'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu'nda tekstil eğitimine başladı. Yüksek öğreniminin ilk yılında tanıdığı ve öğrencisi olduğu Prof. Emin Barın'ın teşviğiyle hat sanatıyla ilgilenmeye başladı. Hat sanatı ile ilgili çalışmalarını sürdürürken ebru sanatı ile de tanıştı. Öğrencilik yıllarında çalışmalarını tek başına sürdürüp kendisini geliştirdi. 1977'de Akademi'den tekstil desinatörü olarak mezun oldu. Okuldan sonra çalışmalarını ebru üzerine yoğunlaştırdı. 1978-1981 yılları arasında ihtisas için gittiği Londra'da da araştırma ve çalışmalarını aralıksız sürdürdü. Ebruyu her zaman bir bilim dalı gibi görüp, geliştirmeyi hedefleyen sanatçı, bu sanatı yaşatmak için yaşamanın gereğine inandığından, günlük kullanım araçlarından iç mimaride kullanılan malzemelere kadar birçok ürün geliştirdi. Daha önce görülmemiş ebru yöntemleri denedi. Literatüre; Barut Ebrusu olarak bilinen ebru türünü bulan kişi olarak geçti.

Türk Ebru Sanatı'nı tanıtmak ve yaymak amacı ile yurtiçi ve yurtdışında (35 ülkede,) 76 kişisel ve 79 karma sergi ile 140 kurs ve seminer, 64 konferans ve uygulamalı ebru gösterimi ile 6 sanat terapisi gerçekleştirdi.

Royal College Of Art (Londra), Internationale Gesellschaft für Musik-Ethnologie und Kunsttherapie Forschung (Viyana), Otonom University (Madrid), University of Graz (Avusturya), Basel Paper Museum (İsviçre), University of Massachusetts (Boston, ABD) ve Lok Virsa Museum'da (Islamabad) ve birçok Sanat Akademilerinde dersler verdi. Hikmet Barutcugil'in eğitim faaliyetleri halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü; Marmara Üniversitesi GSF; Ebristan Salacak (İstanbul Ebru Evi) ve bazı eğitim kurumlarında devam etmektedir. Uluslararası birçok ödülleri olan Barutcugil'in bunlara ek olarak, London British Museum başta olmak üzere dünyaca ünlü müzelerde ve bazı özel koleksiyonlarda sergilenen eserleri bulunmaktadır. Yayımlanmış birçok makalesinin yanı sıra "Renklerin Sonsuzluğu", "Suyun Renklerle Dansı", "Suyun Rüyası Ebru", "The Dream of Water", "Efsun Çiçeği", "Ebristanbul", "Siyah Beyaz Ebru", "O'nun Şefkati", "Simetri", "Ebristan'dan Yeşerenler" ve "Türklerin Ebru Sanatı" , "Battaldan Baruta Ebruvan" adlı yayınlanmış oniki kitabı bulunmaktadır.

Sanatçı 1996 yılında İstanbul, Üsküdar'da kurduğu "Ebristan" İstanbul Ebru Evi'nde halen kağıt, kumaş, seramik, cam, ahşap ve mum gibi malzemeler üzerine ebru çalışmalarına devam etmekte; hat, tezhip, minyatür, cilt gibi diğer Türk sanatlarını da uygulayarak sürdürmektedir.

Başlıklar

Kâğıt ve Geleneksel Sanatlar *432*
Hat Sanatı *440*
Ebru Sanatı *442*
Tezhip Sanatı *445*
Minyatür Sanatı *446*
Cilt Sanatı *449*
Klasik Sanatlarda Geleneğin Gereği *449*
Kaynakça *451*

Bazı dünya şehirlerinin sanatlarla özdeşleşmiş "başkent" özellikleri vardır. Resim sanatının başkenti Paris, heykel sanatının başkenti Roma, klasik batı müziğinin başkenti Viyana, Jazz müziğinin merkezi de New Orleans'dır. Bu örnekleri şüphesiz ki çoğaltmak mümkündür.

Yüz yıllardır söylenen güzel ve gerçek bir söz vardır.

"Kuran-ı Kerim Mekke'de nazil oldu, Kahire'de okundu, İstanbul da yazıldı"

Bugün Türkiye olarak Kuran alfabesini kullanmamamıza rağmen yine de dünyanın en ünlü hattatları İstanbul'dan yetişmektedir. Uluslar arası yarışmalarda özellikle İstanbullu Türk hattatlar hep ön sıraları büyük bir gururla temsil etmektedirler. Kur'an merkezli birçok sanat, zirvelerini İstanbul'da yaşamıştır. Hat ve ebru sanatları başta olmak üzere cilt, ahercilik, tezhip ve minyatür gibi...

Bütün bunları daha iyi anlamak için kâğıt büyük önem taşır. Bunun için de öncelikle kâğıdın tarihi serüvenine bir göz atmakta yarar var.

Kâğıt ve Geleneksel Sanatlar

Eğer kâğıt olmasaydı, acaba biz ne yapardık? Bu güzel kitaptaki bilgiler, resimler bizlere ve bizden sonraki nesillere nasıl ulaşırdı? Yüzlerce yıl önce yazılmış birer hat şaheseri olan Kuran-ı Kerimlere veya üzerinde harika minyatürlerin olduğu bir kâğıda dokunmak adeta bir insan yüzünün pürüzsüzlüğüne dokunmak gibi çok özel bir zevktir. Bunlardan mahrum mu kalacaktık?

Kâğıt ihtiyacı, medeniyetle birlikte doğmuştur. İlk insanlar çevrelerinde gördükleri eşya ve yaratıkların şekillerini çizmek ihtiyacı duymuşlar; bunun için uygun yüzeyler araştırmışlardır. İlk buldukları çizgi yüzeyleri, düzgün mağara duvarları ve kemiklerdi. Hatta çeşitli yazıların icadından sonra bile mağara duvarları ve kemik yüzeyleri kullanılmıştır. Daha sonraları pişmiş toprak, papirüs, parşömen, çeşitli ağaç kabukları veya yaprakları gibi malzemeler kullanılmış ise de, kâğıdın bugünkü anlamda yerini tutan hiç bir malzeme olmamıştır. Kâğıt, yaklaşık 2000 yılı aşkın bir zamandan beri bilinmektedir. Avrupalıların bu malzemeyi kullanmaya başlamaları üzerinden yaklaşık 1000 yıl geçti. Kâğıt üretmeye başlamaları

ise Müslümanların İspanya'da ilk kâğıt fabrikasını kurmalarını takiben 12. yüzyılı bulur. O günden bu güne kâğıda olan talebimiz hep arttı.

Kâğıdın tarihçesi konusundaki birçok rapor, ya Çin'deki kökenine veya Avrupa'daki gelişmelere odaklanır. Türk ve İslam dünyasındaki kâğıt ve kâğıt yapım bilgisinin, yüzyıllarca süren yayılmasını göz ardı eder. Bunun İslam dünyasındaki kaynakların okunmasındaki zorluktan ve bu bölgelerde yapılan kâğıtların, Avrupa'dakilerin tersine suyollarının bulunmaması nedeni ile tarih ve yapıldığı yer konusundaki tespitlerin zorluğundan kaynaklandığı söylenir. Bununla beraber kâğıt ve kâğıt yapımının İslâm dünyasında 8. ve 14. yüzyıllar arasında yayılması edebiyat, matematik, ticaret, sanat, tasavvuf gibi çok çeşitli alanlarda etkileri hâlâ hissedilen kavramsal bir devrime yol açtığı kabul edilir.

Ancak, Türklerin ipek elyaflarından tokmaklama yöntemi ile hamur hazırladıkları ve böylece elde ettikleri yaprağa kakma, dövme fiilinden türetilmiş "kakat", "kakaç" ya da "kaghat keçesi" dedikleri bilinmektedir. Kağat (kaghat) sözcüğünün kökeni uygurca dut ağacı kabuğundan yapılan kâğıt anlamına gelen "gu-zhi" dir. Daha sonraları kagat sözcüğü kağat olarak Arapça'ya (qirtas) ve Farsça'ya (kağız) geçti. Arapça "qirtas" papirus veya parşömen anlamında Kuran-ı Kerim'de, En'am suresi (6.sure) 7. ayette "Eğer sana kağıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik…." denilerek ayrı sayfalardaki yazılar kastedilmiştir. Arapça' da kâğıt anlamında bu gün kullanılan en yaygın sözcük "waraq" dır, 'waraq, qirtas' ın kısa şeklidir.

Kâğıdın Türkiye de üretildiği dönem, elde bulunan bilgilere göre oldukça yakın tarihlere rastlar. Bu kayıtlardan, kâğıtçılığın 1453 yıllarında başladığı bilinmektedir. Oldukça basit yöntemlerle kâğıt üreten ilk kâğıt imalathanesinin bu günkü Kâğıthane semtinde bulunduğu kayıtlardan anlaşılmakta ve semtin adının da bu imalathaneden geldiği bilinmektedir. Basit bir aslan biçimindeki filigranı ile 1468 tarihli bir belge ve 1509 tarihli, Sultan 2. Beyazıt dönemine ait diğer bir belgenin kayıtları, aynı yerde yapılmıştır.

Ünlü Türk tarihçisi Mehmet Zılli Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bu Kâğıthane hakkında bilgi vermektedir. Buna göre imalathane, Daye Hatun Camii yakınlarında Kâğıthane deresi üzerinde kurulmuştur ve hamur hazırlamada su çarklarının gücünden yararlanılmaktadır. Evliya Çelebi bu, kâğıt hanenin Bizans döneminde

kurulduğundan bahsetmekte ise de bunu kanıtlayacak herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Hattat Neferzade İbrahim'in (vefatı 1650) bir eserinde, burada yapılan kâğıtların yüzey işlemlerinin de yapıldığını yazmaktadır. Sultan 3.Selim'in (1789-1808) padişahlığı döneminde Kâğıthane düzenli olarak işletilmekteydi.

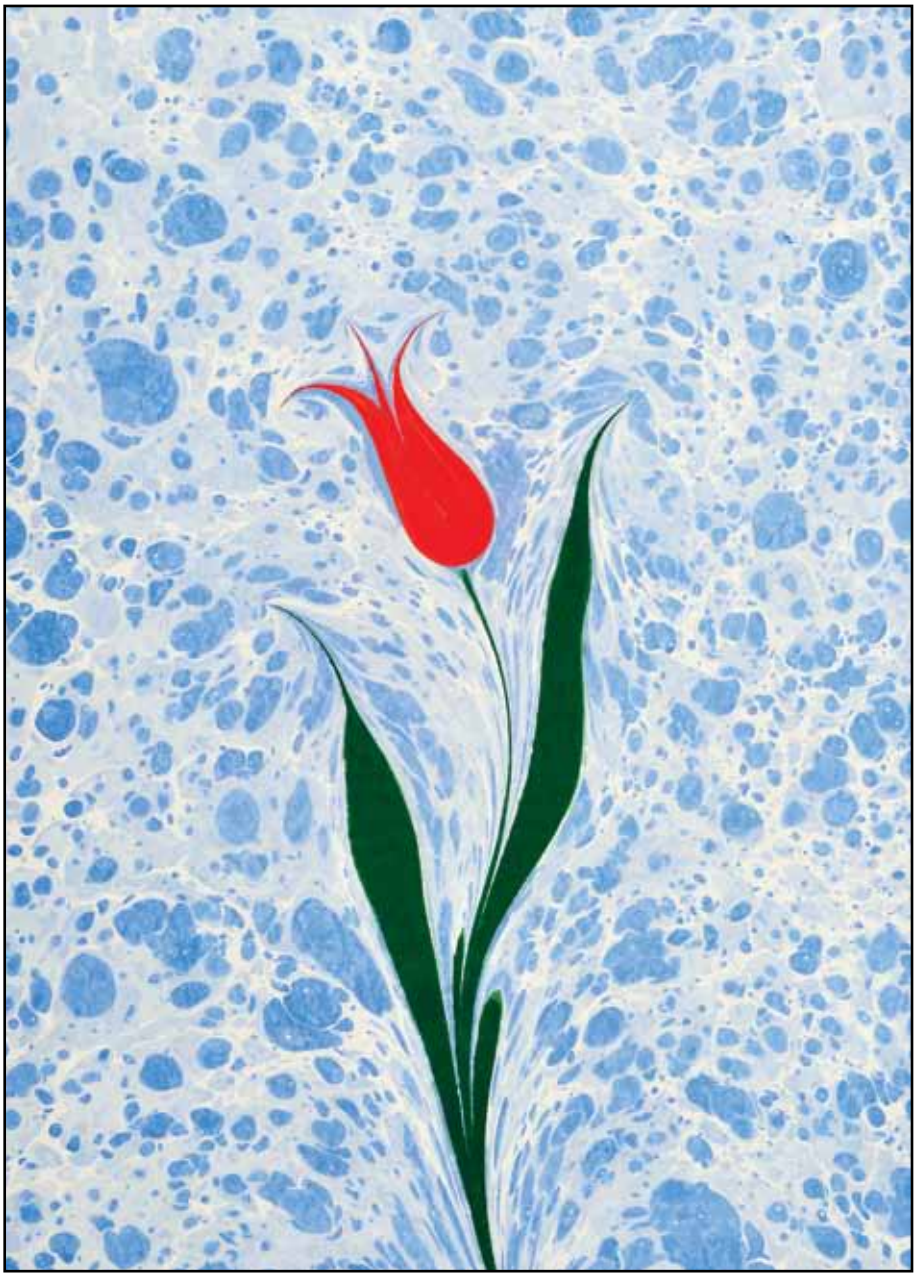
1732 yılında ilk matbaanın Türkiye'ye girmesi ile kâğıda duyulan ihtiyaç hızla arttı. Kâğıthane, ilk Türk matbaacılar olan İbrahim Müteferrika ve Mehmet Çelebi tarafından kurulmuş ve işletilmiştir. Müteferrika kâğıthanenin gelişmesi, üretimin arttırılması ve daha kaliteli kâğıtların yapılabilmesi için de her türlü fırsatı değerlendirmiştir. Polonya'dan deneyimli ustalar ve su çarkları getirmiştir. Böylece üretim büyük ölçüde artmıştır. Burada üretilen kâğıtlar ithal edilen kâğıtların düzeyindeydi ve filigran olarak yine aslan resmi taşıyordu. Üretilen kâğıtlar sadece basım işlemlerinde kullanılıyordu. Kâğıthane 19, yüzyılın ortalarına kadar çalışmıştır.

Boğaziçi'ne yakın Beykoz deresi sınırlarında ve Hünkâr iskelesinde kurulan ve pek az bilinen bir diğer Kağıthane de Darphane emrinde çalıştırılmış ve kâğıtlarında hilal ve yıldız ile İslambol yazısı ve tarih bulunmaktadır.

Kâğıtların elle yapıldığı dönemlerde Semerkant ve Buhara da yapılanlar en iyileri sayılırdı. Bunlara daha sonra Hindistan'da Devlet-Abad'da yapılan Abadi ve İstanbul'da yapılan İstanbuli kâğıtlar eklenmiştir. Daha sonraki yıllarda Avrupa'dan ithal edilen ve Venedik yapımı Alikurna denen sert ham kâğıtlar da hattatlarca kullanılmıştır. (Yazır 1974)

Hat sanatında kâğıdın ayrı bir yeri vardır. Arapça yazı, sanki büyük üstatları yetiştirmek için var olmuştur. Harfler ve lisan bilinmese de, göz için bir zevk kaynağıdır. Batı âlemi daha çok kâğıt yerine taşa yazılan, Romen yazılarına ilgi duymuştur. Batıda tüm sanat dallarının resme yönelik tasvirlerle gelişmesine karşın, Türkiye ve diğer İslam âleminde ana unsur olarak; süslemede, ona eşdeğer olarak yazıda ve onların yanında tezhip, minyatür, cilt ve ebru olarak gelişmiştir. Kur'an-ı Kerim'in çok değerli el yazmalarında, şiir ve tarih kitaplarında bu kültürün bütün yaratıcılığı, gösterişi ve zarafeti yansıtılır.

Kâğıdın el yazmasına hazırlanması için dünyanın hemen hiçbir yerinde görülmeyen emsalsiz hazırlıklar yapılmaktadır. Türkiye'de ve diğer yakın Doğu'da yapı-

Klasik Lale Ebrusu, Hikmet Barutçugil

lan iyi kaliteli kâğıtların yanı sıra, ortaçağın sonlarında ekseriyetle İtalya'dan getirilen keten kâğıtlar kullanılırdı.

Hattatların kullandıkları kâğıtların ayrı bir özellikleri vardır. Kâğıtlarda bulunması istenilen nitelikler şunlardır: Kâğıt ham olmalı, kalem kâğıda iyi yapışmalı, kalem cam üzerinde kayar gibi gitmeli, mürekkebi arkasına geçirmemeli, kalemi tutmamalı, yumuşak hamurlu, temiz, emme hassası olmalı. Çabuk silinebilmeli, silininçe leke bırakmamalı, aharlı, tılalı, (cilalı), mürekkebi almalı, rengi latif ve gözü yormamalıdır. Bunlar için yapılan işlemler şunlardır:

Ahar: Kâğıt, elde yapıldıktan sonra yüzünün düzgünleştirilmesi ve yazılabilir hale getirilmesi maksatları ile renklendirilip tutkallanması işlemidir. Böylece, yazı ve şekiller ham kâğıda nazaran daha kolay çalışır, aynı zamanda yazı ve şekillerdeki düzeltmeler iz bırakmadan yapılabilirdi. Bu silinti girişimleri genellikle tükürüğün ıslaklığı ile yapılırdı. "Az mı mürekkep yaladı" tabirinin buradan çıktığı sanılır. Aynı zamanda ahar ile hazırlanmış kâğıtlar hemen kullanılmaz, çoğu zaman kullanmadan önce aylarca hatta birkaç sene bekletilirdi. Ahar denen sıvı iki türlü hazırlanırdı. Yumurta akı ve nişastadan oluşur. Yumurta akı ile hazırlanan ahar için, yumurtanın sadece akları toplanır, iri bir parça şap (kan taşı) ile köpük haline gelinceye kadar iyice çırpılır. Yumurta akı tamamen sıvı haline geldiğinde şap parçası dışarı alınır, üzerindeki köpükler kuruyup katılaşıncaya kadar bekletilir. Daha sonra sert köpüğün bir köşesinden küçük bir delik açılarak sıvı başka bir kaba alınır, istenilen kâğıda sünger veya el ile sürülür. Yumurta aharı yapılan beyaz kâğıtlar fildişi rengini alır. Bu özellikle hattatlar tarafından tercih edilen bir sonuçtur. Nişasta aharı ise, bir miktar nişasta su ile karıştırılıp pişirildikten sonra, yine yumurta aharı gibi kâğıda sürülerek, kâğıt üzerindeki küçük gözeneklerin ve pürüzlerin kapanması sağlanır. Nişasta aharı kâğıdın rengini değiştirmediği için, bu anarın içine tabii kök boyalar da konulabilirdi. Bu işlemler birkaç defa yapılabilir. Ancak üç defadan fazla sürülmesi halinde ileride kâğıtta bazı çatlaklıklar oluşabilir. Fakat bu çatlaklıkların oluşturduğu hafif damarlı estetik görüntüler özellikle cilalanmış (verniklenmiş) sasat ciltlerinde kullanılmıştır. Bu arada, önce nişasta aharı yapılmış bir kâğıdın üzerine yumurta aharı da yapılabilir. Bu iki malzemenin dışında başka malzemelerle de ahar yapmak mümkündür. Kilisli Muallim Rifat'ın tertip ettiği, Nefeszade İbrahim'in "Gülzarı Savab" adlı eserinde birçok ahar reçetesinden bahsedilmektedir. Bunlardan bir ahar reçetesi şöyledir:

"Balık tutkalının (Tuna da çıkan Morina balığının damağından yapılan yapıştırıcı madde) gayet beyazını ıslatalar, badehu (ondan sonra) yaycılar ettikleri gibi mermer üzerinde tokmak ile döveler, huşuneti (sertliği) ve gılzatı (kalınlığı) gidip tamam muzmahil (yok olana kadar) olduktan sonra kurudup ahar için hıfzedeler (korumak). Balada (yukarıda) zikrolunan (bahsedilen) nişa (nişasta) aharın üzerinde beş dirhem (1 dirhem 70 tane orta boy arpa ağırlığı) mikdarı balık tutkalını kaynadıp çekseler gayet kalemgir (kâğıt üzerinde kalemin kayması) ola."

Kalemgir kâğıt elde etmek için bir diğer reçetede ise:

"Bellut şeceri (palamut ağacı) külünü bir bez paresine çıkın edip çömlek içinde kaynatsalar ol çıkını çömlekten çıkarmayıb bir iki gün hali üzre kosalar, badehu (sonra) süzüb aharlenmiş kâğıtları ana ıssı ile çekseler gayet kalemgir ola inşallahüteala". Aynı kitap da kağıt boyamak ve tıla (cila) yapmak için kullanılan çiriş, ayva çekirdeği, kına, gelincik çiçeği, çivit, bakır pası, soğan kabuğu, zırnık, gül ve hatmi çiçeği gibi boyarmaddelerle yapım tarifi verilen bir çok reçete de bulunmaktadır.

Ahar işleminden geçen kâğıtlar tam kurumadan hafif rutubetli iken ıhlamur ağacından yapılmış düzgün bir tahta üzerinde, mühre taşı (akik veya çakmak taşından yapılmış) denilen bir taş ile ahar tabakası tamamen kâğıdı kaplayıp, düzgün ve parlak bir görünüm alana kadar düzeltilirdi. Kâğıdın düzeltilmesi sırasında sürtünmeye (tahribata) engel olmak için, kâğıda kuru sabun ile ovulmuş bir bez sürülürdü.

İstanbul'un Beyazıt semtindeki bir caddede (kâğıtçılar sokağı) 16. yüzyıldan beri birçok dükkânda aharlı kâğıt imalatı yapılırdı. Bu caddenin adı 'sahaflar çarşısı' olarak günümüze kadar gelmiştir. 1900'lü yıllara kadar İstanbul'da ahar kâğıdı imal edilmiş ve satılmıştır. Bu gün sadece bu işi bilen kimseler kendi kullanımları için imal etmektedirler.

Bir kitap sayfasına iki renkli ton verebilmek için (o zamanlar pek makbul sayılırdı) Türkler aşağıdaki tekniği kullanırlardı. Sayfanın yazı yazılacak kısmı kesilip çıkartılır, onun yerine, bir ton daha açık veya daha koyu renk kâğıt konurdu. Bu parça çok temiz ve itinalı bir şekilde diğer kâğıda yapıştırılır, ek yerleri çekiçlenir, böylece iki kâğıdın birbirine iyice kaynaması sağlanırdı. Bir meslek olan bu

Akkase Ebru, Hikmet Barutçugil, "Bu da geçer ya Hû" Hattatı: Muhlis Efendi, Hat tarihi: Hicri 1336, Miladi 1918

tekniğe Vassale denirdi. Bütün sayfaları bu teknikle hazırlanmış Türklere ait birçok eser bulunmaktadır.

İki renk kâğıt elde etmenin bir başka yoluna da Akkase denilir. Bu teknikte, ahar ile hazırlanmış kâğıtta yazılacak veya resimlenecek kısım kapatılır, geriye kalan kenar kısımları boyanırdı. Bu bir çeşit şablonlamaydı. İki renk tonu arasında kalan kısım altın çizgilerle (cetvellerle) kapatılırdı. Hatta bu işleri yapan özel bir meslek vardı. Bu işlerle uğraşanlara cetvelkeş denilirdi. 16. yüzyıldan kalan, bu teknikle hazırlanmış Kuran-ı Kerimler bulunmaktadır. El yazması şiir kitapları için akkase tekniği özellikle seçilirdi. Merhum hocam Prof. Emin Barın'ın araştırmalarına göre bu teknik Sultan Hüseyin Baykara'nın (1438-1506) taşviki ile Gazneliler devrinde, Semerkad ve Herat'daki okullarda kullanılırdı. Daha sonra Selçuklular, İranlılar ve Osmanlılar bu tekniği devam ettirdiler.

Kâğıt üzerindeki süslemeler daima altın ile yapılırdı. Sadece ezilmiş, fırça ile sürülmeye hazırlanmış altın plakalar kullanılırdı. Bu işlemde genellikle ayarı yüksek altın varaklar (levhalar) Arap zamkı tozu ve arı su ile el yardımıyla uzun süre

porselen bir kapta ezilir. Bol su ilave edilir ve altının kabın dibine çökmesi beklenir. Böylece altın, Arap zamkından arındırılır. Kapta kuruyan altın tabakası aynen sulu boya gibi, ancak jelâtin yardımı ile istenilen yüzeye sürülür. Fırça ile istenilen çizgi, tezhip gibi işlemler yapıldıktan sonra, çakmak veya akik taşından yapılan mührelerle parlatılırdı. 1500- 1600'lü yıllardan kalma şahane eserler Topkapı Sarayı Müzesi, Süleymaniye Kütüphanesi ve Avrupa'nın birçok müzesinde bulunmaktadır. Viyana'daki Avusturya Devlet Kütüphanesi'nde (cod.mixt.313) muhteşem örnekler içeren bir koleksiyon vardır. Bu tür eserler dünya genelinde, sadece 17. ve 18. yüzyıllarda Çin'de ve Japonya'da şiirleri muhafaza etmek için kullanılan çok kıymetli altın boyalı, son derece asil ve zarif manzara resimli zarflarla mukayese edilebilir.

Kâğıt süslemelerinin diğer bir usulü de altın veya gümüş tozlarının serpiştirilmesiydi. Bu teknik, Orta Asya'da, İran'da, Selçuklularda ve Osmanlılarda yaygındı. Bu şekilde hazırlanan kâğıtlar çok makbuldü ve hattatlar tarafından kullanılmaktaydı. Bu kâğıtların hazırlanması zerefşan, zernişan ve zerendut denilen yollarla yapılıyordu. Birbirlerine uygulama açısından benzerlikler gösteren bu yöntemlerde kâğıtlar önce aharlenir. Daha sonra fırça ile sıvı jelâtin sürülür, tam kurumadan, hala nemli olan bu tabakanın üstüne ezilmiş yaprak altın, fırça ile çok seyrek olarak serpilir ise, Farsça "altın saçıcı" anlamına gelen zerefşan, aynı işlem bir elek yardımı ile yapılır ise zernişan adını alır. Eğer altın ile yapılan süsleme bir yazı olur ise buna zerendut denir.

Yazı yazmak için kullanılacak kağıdın renkli ve desenli olarak, özel bir teknikle hazırlanmasına siluetlendirme denir. Siluetlendirme sanatı (çiçeklerin her türlü süslemenin tahrirlerinden bir bıçak yardımı ile kesilmesi) bir sanat meslek grubu oluşturdu. 17. yüzyılda Bursa'da yaşayan Fahri isimli bir usta bu sanatı çok geliştirdi. Kendisine ait, içinde çiçekler ve yazı dizilerini siluetleştirdiği yaklaşık on eser İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır.

İslam dininde (diğer peygamberi olan dinlerde olduğu gibi) resim tavsiye edilmediğinden, Kuran-ı Kerim ve diğer dini eserlere siluet kâğıdı kullanılmamıştır. Sanat dolu, elde boyanmış, altın süslemeli kâğıtların yanında, siluet kâğıdı Türkler tarafından pek sevilmemiştir. Söylendiğine göre siluet kâğıdı, daha çok sultanın sarayındaki sanatçılar tarafından üretilmiştir. Almanya'dan Türkiye'ye gelen seyyahlar tarafından çok beğenilerek Almanya'ya götürülen albümlerde bulunan 16. ve

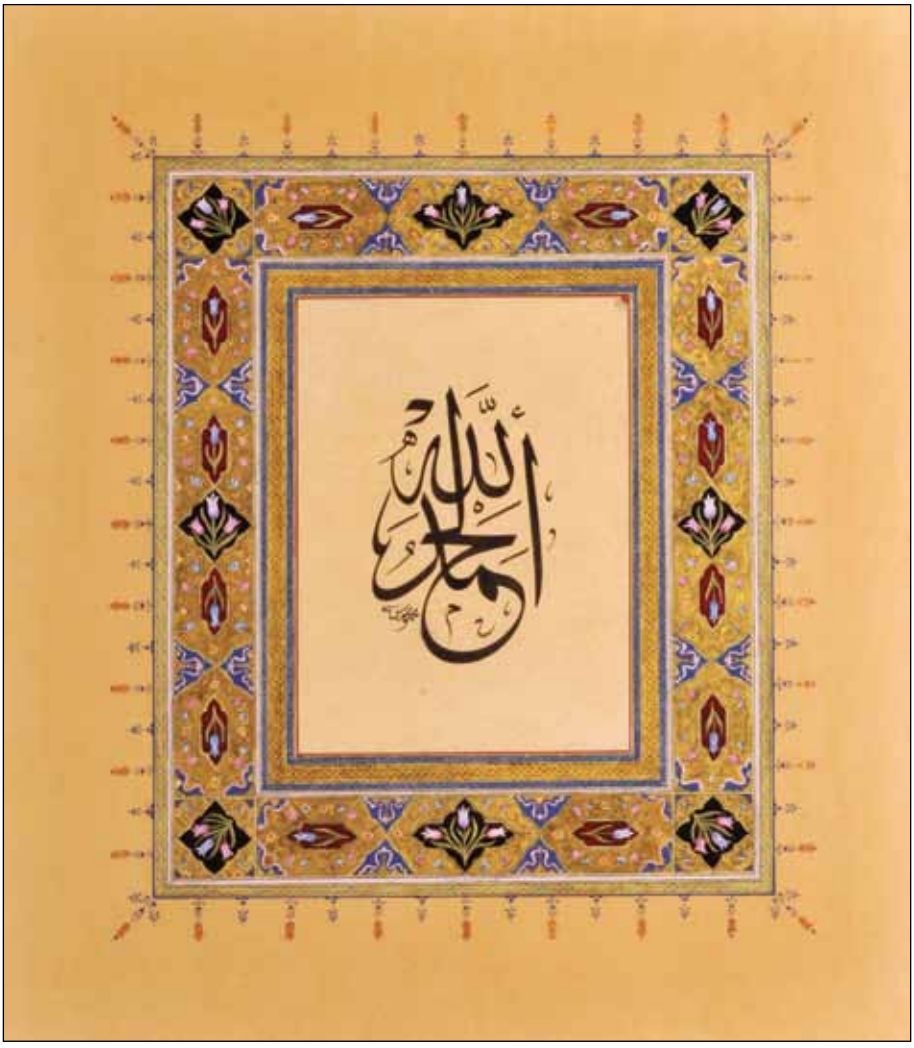
17. yüzyıl başlarına ait siluet kâğıtları bulunmaktadır. Bu tür kâğıtlar fazla sanat dolu değildir, ancak şekil ve renk bakımından zengindir. Daima tekrarlanan desenler ortak bir kaynaktan geliyordu. Siluet kâğıtlarının renkleri çoğunlukla açık et kırmızısı, sarı ve yeşildi. Renkler kâğıda iyice nüfus ederdi, ancak kâğıdın ön tarafında arka tarafından daha belli olurdu. Ekseriyetle bir şekli, aynadaki ters görüntüsü (müsenna) ile işlenmiş olarak görüyoruz. Bu siluet kâğıdının hazırlanışı sırasında oluşurdu. Siluet kâğıdı klişe baskı tekniği ile hazırlanırdı. Siluet şekilleri ince deriden birçok değişik şekillerde kesilir, ön görülen renklerdeki boyaya batırılır, üstünde kalan boya silinir (silkelenir) di. Daha sonra örnek, çalışılacak kâğıdın yarısına dizilir, diğer yarısı üstüne kapatılır ve belirli bir ölçüde bastırılarak preslenirdi. Daima ince olan bu kâğıt, preslenmeden önce boyaların akmaması ve boyanın kâğıda daha iyi işlemesi için, hafif şapa batırılmış su ile nemlendirilirdi. Preslendikten sonra, katlanmış kâğıt açılır, her iki tarafına yumurta akı aharı sürülür ve mühreleme yapılarak parlatılır. Böylece kâğıt mumlanmış gibi görülürdü. Parlatmadan önce siluetlerin tahrirleri, el ile hakiki altın sürülerek belirtilirdi. Tek düzelikten kaçmak için yazının çevresine konan siluetler mümkün olduğu kadar geniş aralıklarla konurdu.

Diğer bir siluet kâğıdı çeşidi de şablonlama tekniğine benzer bir yöntem ile hazırlanırdı. İstenilen desen, mumlanmış kâğıttan bıçak ile kesilirdi. Bu şablonlar yumurta akı aharı ile hazırlanmış ama mührelenmemiş kâğıda konur, üstüne bir fırça ile içine toprak boyalar katılmış nişasta aharı sürülürdü. Bilhassa üstüne yazı yazılacak kâğıtlar bu yöntemle hazırlanırdı.

Hat Sanatı

Hat sanatı, en kısa tanımıyla güzel yazı sanatıdır. Harfler farklı öğelerle bir araya getirilip, estetik formlarda sunulur. Genellikle dekoratif amaçlarla kullanılan Hat sanatının diğer adı Yunanca kaligrafi ve Arapçada hüsnühattır. Her iki kelime de güzel ve yazı kelimelerinin birleştirilmesinden oluşturulmuştur.

Sanatın her alanında olduğu gibi Hat sanatında da tek bir formun varlığından söz edilemez. Sanatkârların araştırmaları sonucu farklı yazı stilleri meydana çıkmıştır. Bizler bu farklı türleri "sitte" adı ile biliyoruz. Özellikle sanatın doğduğu yıllardaki arayışların sonuçları olarak ortaya çıkan bu türler Tevki, Nesih, Rika,

Tezhib, Füsun Barutçugil, "El-Hamdü'lillah" Hattatı: Mehmet Memiş

Reyhanî, Sülüs ve Kufi adlarını almıştır. Bu 6 türden Kufi köşeli bir forma sahipken diğerleri yuvarlak formlara sahiptir.

Arapça harflerin form olarak birden farklı şekilde yazılabilmesi ve kendiliğinden üretimler için inanılmaz güzel bir zemin hazırlaması Hat sanatçılarının çalışma alanını da genişletmiştir. Bu esneklik onlara, soyut resme dek varan çalışmalar yapabilmeyi sağlamıştır.

İslam tarihinde, en değerli Kuran-ı Kerim örnekleri, Osmanlı Devleti'nde yetişen yetenekli hattatların ellerinden çıkmıştır. Kuşkusuz bu çalışmaların ev sahipliğini de başkent İstanbul yapmıştır. Sıbyan mekteplerinde çocuklara diğer derslerin yanında hat eğitimi de verilmiştir. Hat derslerinin medreselerde zorunlu hale getirilmesi ve 1915 yılına gelindiğinde "Medresetü'l Hattatin"in açılması bize hat sanatına nasıl bir değer verildiğini göstermesi açısından önemlidir. Zaten bu dönemlerden günümüze ulaşan hat çalışmalarına baktığımızda dönemin hattatlarının sahip olduğu yetenek, zarafet ve deneyim göz kamaştırmaktadır.

Bu coğrafyanın en önemli hattatlarının başında, Osmanlı hat ekolünün kurucusu olarak tanınan Şeyh Hamdullah yer alır. Hâfız Osman Efendi, Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi, Mustafa Rakım Efendi, II. Mahmut, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Samî Efendi, Sultan Abdülmecit gibi isimler ise burada ismi sayılmayan birçok değerli hattatın arasında öne çıkmaktadır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, bir kısmı Osmanlı döneminde yetişen çalışmalarına Cumhuriyet döneminde de devam eden birbirinden değerli hattatlarla karşılaşırız. Bunların arasında Mehmed Abdülaziz Efendi, Hulusi Yazgan, Macid Ayral, Halim Özyazıcı, Emin Barın, Hamid Aytaç, Mehmed Emin Yazıcı, İsmail Hakkı Altunbezer, Kemal Batanay ve Emin Barın gibi hayatlarını hat sanatına vakfetmiş hattatlar vardır.

Ebru Sanatı

Ebru sanatı, en eski Türk kâğıt süsleme sanatlarındandır. Boyaların, kitre gibi malzemelerle kıvamı artırılan su üzerinde desenlere dönüştürülmesi ve bu desenlerin kâğıt üzerine aktarılması ile oluşturulur.

Orta Asya dillerinden Çağatayca'da "hare gibi, damarlı" anlamına gelen 'Ebre' kelimesi Ebru sanatının bilinen ilk adıdır. İpek Yolu ile İran'a gelen sanat, burada 'Abru' (Su Yüzü) veya 'Ebri' (Bulutumsu, bulut gibi) olarak isimlendirilmiştir. Daha sonra Türklerle birlikte Anadolu'ya gelen bu sanatın adı 'Ebru' olarak dilimize yerleşmiştir.

Şu an Avrupa'da 'Marbling' diye bilinen Ebru 17. yüzyılda Avrupa'ya 'Türk kâğıdı' adıyla İstanbul'dan gitmiştir. Ebru Türkiye'de cilt sanatının yanı sıra, hat sanatın-

Ebru üzerine Tezhib Çalışması, Ebru: Hikmet Barutçugil,
Tezhib: Füsun Barutçugil

da zemin ve pervaz olarak kullanılmıştır. Hat sanatının, sanat atölyelerinde çoğalmasıyla birlikte, fonda kullanılan bu desenli kâğıdın da değeri artmış, çerçevelenecek kadar önemsenmiştir.

Günümüzde, diğer soyut ve plastik sanatlar gibi değerlendirilmektedir. Ebru, görsel zarafetinin yanı sıra, bizlere mikro ve makro âlemlerden, çıplak gözün göremeyeceği ilginç güzellikler sunar. Ayrıca Ebru'nun terapi özelliği olduğu, bu tarihi sanatın meraklıları için tartışılmayan bir gerçektir.

Ebru sanatı, İslam sanatları arasında önemli bir yer tutmuştur. Türkler, İslamiyet'e çok yüce bir iman ile bağlanmışlardır. Her konuda olduğu gibi, sanatın da hemen tüm dallarında "ilahi" güzellikleri ifade etmeye çalışmışlardır. Mimaride, müzikte, süslemede hep mistik güzelliklerin arayışı içinde olduklarını görmekteyiz. O dönemde (XI. yy-XIX. yy) birçok tekke usta-çırak yöntemi ile öğrenci yetiştiren "sanat atölyeleri" haline gelmiştir. Mükemmellik derecesindeki birçok eserin altına, "Derviş Terbiyesi"nin verdiği alçak gönüllülük ile imza bile atılmamıştır.

Türkler, Kuran-ı Kerim ile önem kazanan hattatlığı da, bir ana sanat dalı olarak kabul etmiş ve Arap alfabesine birçok yeni biçimler getirerek mükemmelliğe ulaştırmışlardır. Bu arada, yazıları süslemek için ebru kâğıdı zemin veya pervaz olarak kullanmışlardır. Bu kullanım alanı bize açıkça gösteriyor ki, Türkler ebruyu öncelikle bir sanat eseri olarak görmüşlerdir. Cilt işinde kullanılan renkli kâğıt anlayışı, ikinci planda kalmıştır.

Ayrıca, Osmanlı'da Ebru sanatı; yakın zamanlara kadar resmi belgeler, devlet belgeleri ile çeşitli anlaşmaların yazıldığı, özellikle girift desenli kâğıtların zemin olarak tercih edildiği bir kullanım alanı bulmuştur. Buradaki amaç, belgenin üzerinde tahrifatın önlenmeye çalışılmasıdır ki, bu da tıpkı günümüzdeki banknot, senet ve çek defterlerindeki fon desenlerinin silinti girişimlerini belli etmesi mantığına uymaktadır. Ayrıca günümüzde noterlerin yaptığı ticari defter sayfalarını numaralayıp mühürleyerek tasdiklime işleminin benzerini, atalarımız defterlerin kenarlarını ebrulayarak estetik bir biçimde yapmışlardır. Böylece sayfa eksiltme teşebbüsünü kesin olarak ortadan kaldırmışlardır. Defter sayfaları ne kadar ince olursa olsun, eksilen sayfanın izi hemen belli olur, tashihi de mümkün değildir. Böylece süslü, renkli ve de kesin bir biçimde çözüme ulaşılmıştır. Bugün bu gelenek resmi bir hüviyeti olmamakla beraber kısmen devam etmektedir.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde ebru sanatında umulmadık derecede önemli gelişmeler yaşandı. Bir kâğıt süsleme zanaatı olarak günümüze dek süregelen ebruda önemli açılımlar, yayılımlar yaşandı. 'Su yüzü resmi' özelliğini yitirmeden köklü değişikliklerle zanaattan Sanat'a yöneldi. Yeni adlarda ebru çeşitleri yapıldı. Resim, minyatür, fotoğraf gibi diğer sanatlarla birleşerek yeni ürünler ortaya çıktı. Filmlere dizilere konu oldu. Helal bir geçim kaynağı olabileceği fikri gelişti. Sanatla ilgilenenlerin sayıları oldukça arttı.

Bu coğrafyada yetişen değerli Ebru ustaları arasında Şeyhbek (Şah bek) Mehmet Efendi, Hatip Mehmet Efendi, Şeyh Sadık Efendi, Hezarfen Ethem Efendi, Necmettin Okyay, Niyazi Sayın ve Mustafa Düzgünman sayılabilir.

Tezhip Sanatı

Tezhip sanatı, sabır ve özverinin aynı ellerde buluştuğu bir bezeme sanatıdır. Arapça altın anlamına gelen "zeheb" kelimesi bu sanatın ismine kaynaklık eder. Altınla yapılan süslemeleri ifade etmek için kullanılan tezhip kelimesi "altınla-

Tezhib, Füsun Barutçugil, "Muhammed" Hattatı: Fevzi Günüç

mak" anlamındadır. Tezhip kompozisyonları kimi zaman simetri özelliği taşıdığı gibi bitki ve desenlerden oluşur. Bu formları altın ile süsleyen ve bu sanatı icra edenlere "müzehhip" adı verilir.

Müzehhip, altın varağın su içerisinde ezilerek, jelâtinle karıştırılması sonucu elde edilen kıvamlı karışım desenler üzerine uygular. Ayrıca desenlerin oluşturulmasında genellikle toprak boyalar tercih edilmekle beraber günümüzde sentetik boyalar da kullanılmaktadır.

Formların boyutları ve detayların çokluğu sebebiyle, Tezhip, her şeyden önce zarafet dolu bir sanattır. Bu özelliğinin değerini verebilmek ise elbette çalışma sırasında gösterilen özene bağlıdır. Geleneksel sanatlarımızın hemen hepsi gibi klasik bir stile oturtulmuş tezhip sanatı sanatçıların arayışları ile yeni şekiller ve yöntemlere de kavuşmuştur.

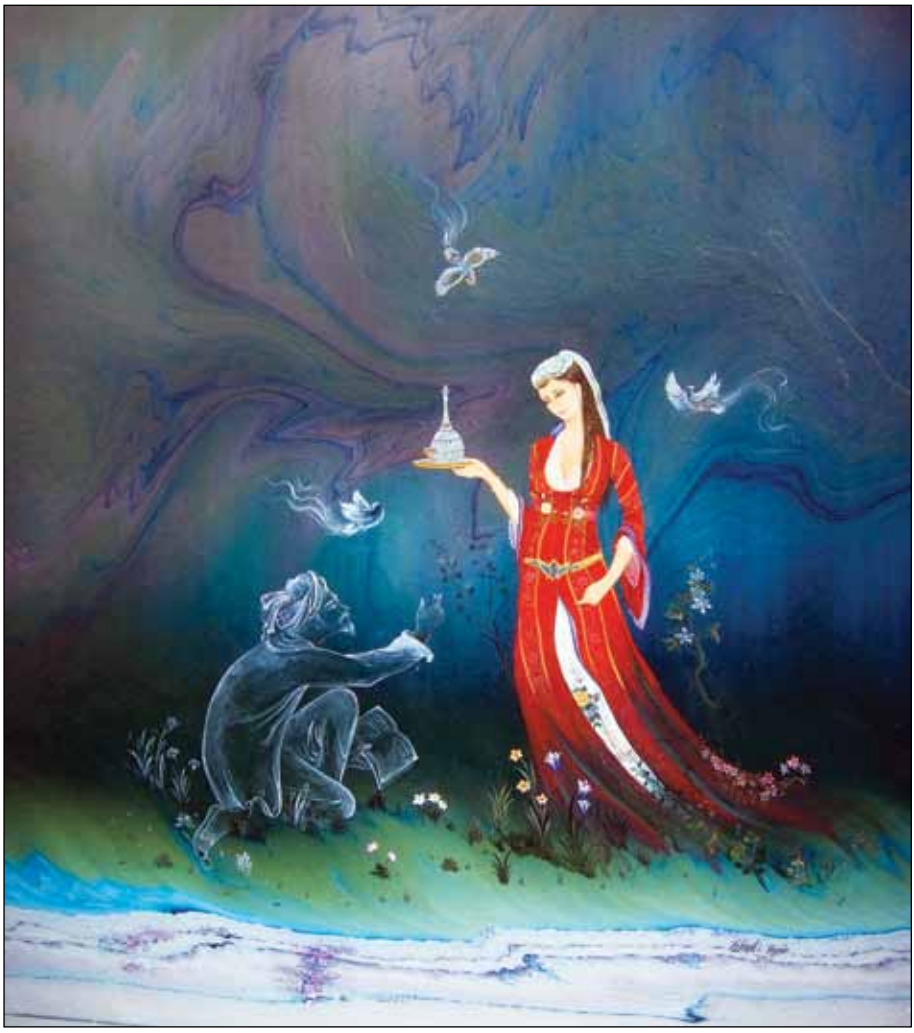
Tezhip, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Tebriz'den İstanbul'a getirtilen sanatçılarla farklı bir yön kazanmıştır. Osmanlı'da diğer el sanatları gibi çok değer bulan tezhip sanatı, nakış hanelerde yetişen kıymetli ustalar tarafından icra edilmiştir.

Dr. Süheyl Ünver, Muhsin Demironat, Rikkat Kunt gibi değerli üstatlar Cumhuriyet döneminin en önemli tezhip sanatçılarının başında gelir.

Minyatür Sanatı

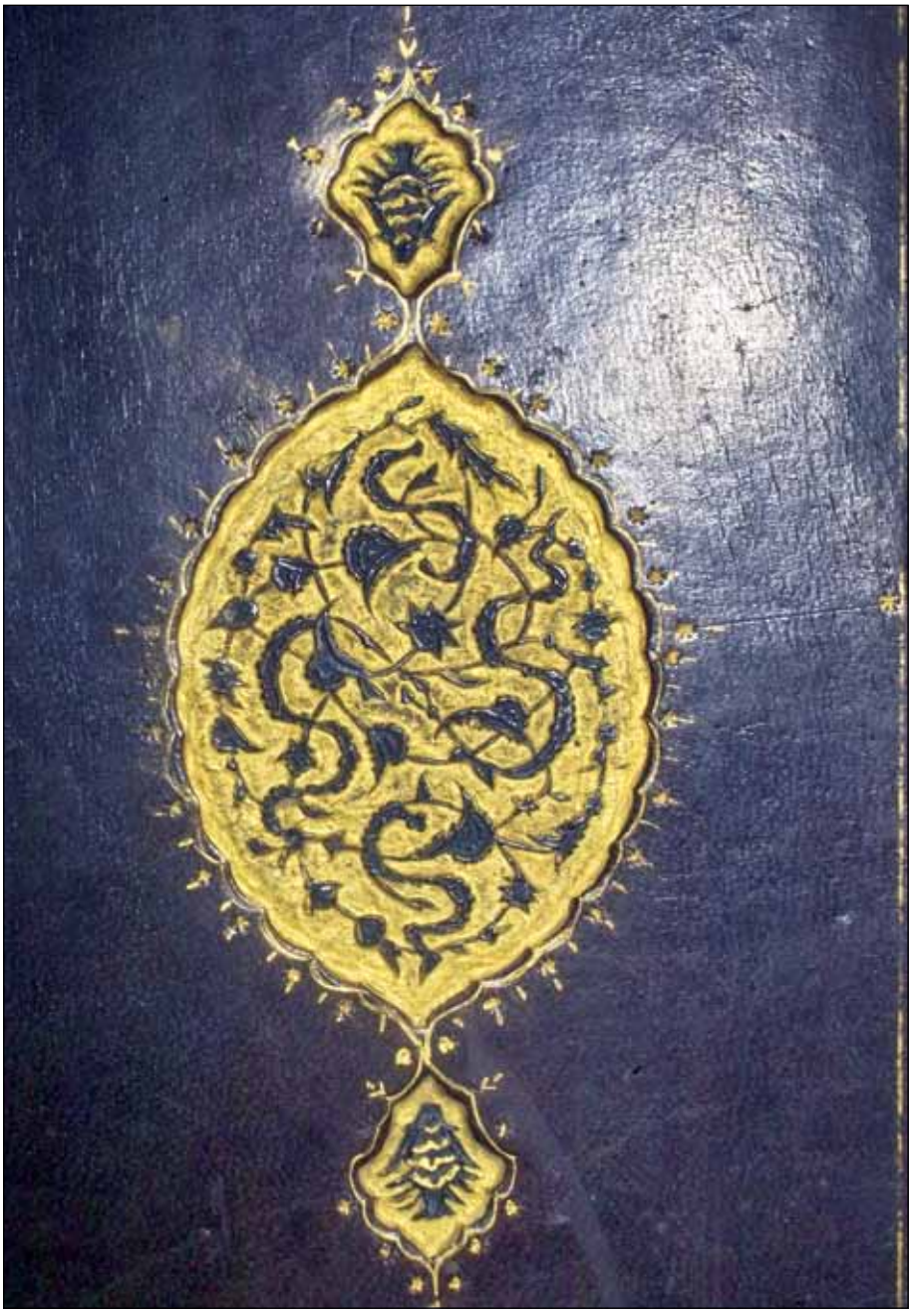
Minyatür, adından da anlaşılacağı üzere boyutları çok küçük bir resim stilidir. Hem doğu hem de batı dünyasında farklı örneklerine rastlamanın mümkün olduğu minyatürler daha çok kitapları süslemek amacıyla yapıldığından boyutları da oldukça küçük tutulmuştur. Türk İslam Sanatları'nda özellikle etrafı tezhip ile bezenerek kullanılan bu resim biçimi iki boyutludur. Perspektif özelliği bilinen resim tarzlarıyla örtüşmez.

Minyatür çizgileri, üstübeç sürülerek hazırlanmış kâğıtların üzerine "tüykalemi" adı verilen kalemlerle çizilirdi. Arapzamkı katılmış suluboya benzeri bir boya ile boyanan minyatürler nakkaşlar tarafından Minyatür örneklerine ilk kez Antik Mısır'da rastlanmıştır. Doğu ve Batı sanat dünyasında farklı konular ve teknik-

Minyatür Sanatına Çağdaş Bir Yorum, Ebru: Hikmet Barutçugil, Minyatür: Hacer Hazar

lerle ilerleyerek gelişimine devam etmiştir. Selçuklu döneminde İran etkilerine sahip olan Minyatür Sanatımız'ın 18 ve 19.YY'da öne çıkan minyatür sanatçıları Baba Nakkaş, Nigarî, Ahmetcan Barlas, Haydar Kay, İsmail Can, Gazi Capır, Nakşî, Şah Kulu, Behzad, Mustafa Çelebi, Selimiyeli Reşid, Süleyman Çelebi ve Levnî'dir. Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde ise karşımıza Süheyl Ünver ve Nusret Çolpan gibi değerli minyatür ustaları çıkar.

Cilt, Osmanlı Arşivleri, EV. HMK. SR., Sıra No. 716, Başl. Tarihi Hicri 1124, Miladi 1712

Cilt Sanatı

Ciltçilik sadece bir kitabın korunması için değil, estetik bir bütünlük sağlaması için de uygulanan bir el sanatıdır. Kitabın içerdiği sayfaların kaybolması ve kitapların özelliklerini yitirmesini engellemek için icra edilen bu işlem günümüzde fabrikasyon bir hale gelse de özellikle Osmanlı döneminde zirveye ulaşmış ve klasik bir sanat formuna dönüşmüştür. Geçmiş dönemlerde karşılaştığımız ciltçilik örnekleri bu sanata ve kitaba duyulan saygının en önemli delilidir.

Selçuklular ile birlikte yaygınlaşan ciltçilik sanatı Osmanlılar döneminde Orta Asya geleneklerinden ayrılarak kendine özgü bir şekle bürünmüştür. Kitap, fatura, makbuz ve defter gibi farklı alanlarda yapılan ciltçilik çalışmalarının bezemeleri de oldukça önemlidir. Bu bezemelere verilen isimler ise Hatayi, Arap, Rumi, Memluk, Mağribi, Türk (Osmanlı) ve Buhara-yı cedid olarak adlandırılır.

Merhum Emin Barın bu sanata gönül ve emek vermiş en değerli cilt ustalarımızdandır. Onun yetiştirdiği ustalardan biri olan İslam Seçen ise günümüzde bu sanata hizmet etmeye devam etmektedir.

Klasik Sanatlarda Geleneğin Gereği

Her ülkenin, bölgenin kendine göre bir takım farklı özellikleri vardır. Genetik, gelenek, görenek, inanç, örf ve adetler gibi etkenler insanlar arasında farklılıklar yaratmaktadır. Bu farklılıklar da şüphesiz ki ürettikleri sanat eserlerine yansımaktadır. Dolayısı ile farklılıkların oluşturduğu bir çeşitlilik, zenginlik oluşmaktadır. Zevkler ve renkler tartışılmaz denilir. Başkalarının sanatlarına onların baktığı gözlükle bakmak, onları anlamak ve hoş görmek demektir. Bir Japon horon teperse ve ya bir Norveçli sıra gecelerinde gazel okumaya kalkarsa ne olur? Komik olur. İşte biz de yaradılış olarak taşımadığımız meziyetlerle bizden olmayan sanatlar yapmaya kalkarsak aynı akıbete uğrarız. Jazz müziği ile New Orleans'a, ikebana ile Japonya ya, klasik batı müziği ile Viyana ya gidersek ne duruma düşeriz, komik ve alay konusu oluruz. Yapacak hiçbir sanatları ve kültürleri kalmamış da bizim taklidimizi yapıyorlar demezler mi?

Sanatın bir tarifi de 'sanatçının iç dünyasının yaptığı eser ile açığa çıkmasıdır'. Es-

tetik değerlerini kaybeden insanların düştüğü bunalımların göstergesi olan eserler (paslanmış demir yığınlarını yere dökmenin sanat sayılması gibi) engin bir aldatmaca içinde maalesef kabul görmektedir. Bizim açımızdan ilahi güzellikleri arama, güzele ve ideale ulaşma anlamına gelen sanatta, güzellik gibi olağanüstü önemli bir kategori neredeyse tamamen yok olmanın eşiğine gelmiştir. Geleneksel okulun önemli isimlerinden Burckhardt'a göre de "Güzellik, hakikatin bir ölçütüdür, içinde hakikat barındırmayan gerçek güzellik olmadığı gibi, güzellik saçmayan tam bir hakikat yoktur". Ve ilaveten, bu bize "*geleneksel sanatın vereceği en büyük derstir*". Bu görüşlere katıldığımızda, küresel yükünün altında gitgide biraz daha ezilen, hantallaşan ve yeknesaklaşan dünyamızın, kökleriyle birbirine bağlı sanatları güncelleyerek yaşamak ve de yaşatmak gerekmektedir. Batı'dan ve Doğu'dan modern ya da geleneksel pek çok sanatçının bu görüşü paylaştığını görmek, şükürler olsun, gitgide şaşırtıcı olmaktan çıkmaktadır. Geleneksel kumaşlarımızın, hattımızın, tezhibimizin, ebrumuzun, minyatür ve kat'ımızın okyanus aşırı ziyaretlerinde gördükleri ilgi ve hüsnü kabul, bizleri umutlandırmaktadır.

Şayet bu işaretler, gerçekten de insanlığın bilinçli bir anlam ve hakikat arayışına geçtiğinin delili ise rahatlıkla şunu ümit edebiliriz: Kalbini; mirasının verileriyle biçimlere aktaran bir sanatın hor görülme devri nihayet kapanmaktadır. Modern ve küresel yaptırımların bir neticesi olarak; kişisel planda yabancılaşma, ulusal ve uluslararası planda ötekileştirme sancılarının deva bulmasında sanat yüzyıllarca birikmiş engin tecrübesiyle dünyaya öncülük edecektir.

Tarihimizin güzelliklerini araştırmak, günümüzde pek de yaygın olmayanı gün yüzüne çıkarmak doğrusu bizi son derece heyecanlandırdı. Atalarımızın yaptıkları bu nadide ve üstün zevk sahibi sanatlarımızın daha da güzellerini yapmamız gerekmez mi? Ancak, ne yazık ki bunlar mazide kalmış, modası geçmiş, hatta bazen de ulaşılamaz gibi gelen zirveler imiş duygusunu yaşıyoruz ve ne yazık ki terk ediyoruz. Şüphesiz ki bu, "aynı şeylerin tekrarını yapalım" anlamına gelmemelidir. Geleneğimizin zenginliklerini güncelleştirerek yaşarsak ancak yaşatabiliriz. Yenilenmeyen sanat unutulmaya, yok olmaya mahkûmdur. Aynı şeylerin tekrarı, ne kadar güzel olursa olsun, insanlarda bıkma duygusu oluşturur. Yaradılışın temelinde yenilenme, farklılık içgüdüsü vardır. Moda denilen şey de bunun için vardır. Eğer bu yenilenme içgüdüsünün ilham kaynağı kendi öz kültürümüz olur ise, bizim ulus olarak bir varlığımızdan söz edilebilir.

Medeniyetler kültür ve sanat ile oluşurlar. Eski medeniyetleri hep sanat eserleri ile tanıyor, hatırlıyoruz. Dışarıdan ithal ettiğimiz kültür ile gelecek nesillerimize nasıl bir medeniyet kurabiliriz? Öz kültürümüzün değerlerini tanınamazlıktan gelmek, onların üstüne yenilik yapmayı reddetmek, geleceğimiz için hiç de akıllı bir davranış olmasa gerek. Bu durumdan muzdarip olan bir sürü ulus var. Sanattaki güzellik arayışına giden yoldaki izleri kaybeden uluslar bir "şuur aşınması" yaşıyor. Köklerine olan bağları ile yabancılaşmanın yanı sıra bu insanlar kendilerine, öz benliklerine de yabancılaşıyorlar. Ötekileşmeyi, başkalarına özenmeyi bir marifet sayıyorlar. İnsanlık ailesinin 'küreselleşme' derdinden sıkıntı çektiğini, ilerde bunların belki de dayanılmaz boyutlara gelebileceğini kolaylıkla söyleyebiliriz.

Kaynakça

Hikmet Barutçigil, **Suyun Rüyası Ebru.**

Türkçe Wikipedia – http://tr.wikipedia.org

Türk İslam Sanatları Hat Dergisi - http://www.hatdergisi.com

Jonathan M. Bloom. **Kağıda İşlenen Uygarlık Kağıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi.**